M. T. CICERONIS

# OPERA OMNIA

TOM. IX.

# M. TVLLII
# CICERONIS
# OPERA

EX RECENSIONE

CHRIST. GODOFR. SCHÜTZII

ADDITIS COMMENTARIIS

TOMVS NONVS

AVGVSTAE TAVRINORVM
EX TYPIS IOSEPHI POMBA
ANNO MDCCCXXVII.

M. TVLLII CICERONIS

# EPISTOLARVM

AD DIVERSOS

LIBRI XVI.

# M. T. CICERONIS
# EPISTOLARVM
AD DIVERSOS
## LIBER PRIMVS.

### I.

Scr. A. V. C. 697. Id. Febr.

*Rex Aegypti Ptolemaeus Auletes magno sumptu impetraverat, ut socius et amicus populi romani appellaretur. Quum autem ab Aegyptiis intolerabilia tributa exigeret, in eorum odia incurrit; itaque e regno Romam profugit* A. V. C. 696, *Lentulo Spinthere et Metello Nepote Coss. Questus iniuriam, petiit, ut restitueretur. Itaque Lentulo cos. referente factum est SCtum, ut is consul, cui Cilicia provincia obtigisset, regem reduceret. Sortitione facta Lentulus Ciliciam obtinuit. Exeunte anno C. Cato trib. pl. senatui religionem obiecit, prolato e Sibyllinis versibus oraculo, ne rex cum multitudine reduceretur; si fieret, malo publico futurum. Tum anno sequente* 697 *factum est alterum SCtum referente Marcellino consule, regem cum multitudine reduci periculosum reipublicae videri. Hac igitur epistola Cicero narrat, quid de Ptolemaeo in regnum reducendo actum sit usque ad Idus Februarias* 1*; diversas de ea re senatorum sententias recenset* 2*; se non tantum quantum Lentuli causa cupiat auctoritate et gratia valere significat* 3.

M. T. CICERO P. LENTVLO PROCOS. S. D.

Ego omni officio, ac potius pietate erga te, ceteris satisfacio omnibus: mihi ipsi nunquam satisfacio.

Tanta enim magnitudo est tuorum erga me meritorum, ut, quoniam tu, nisi perfecta re de me, non conquiesti, ego non idem in tua causa efficio, vitam mihi esse acerbam putem. In causa haec sunt. Ammonius, regis legatus, aperte pecunia nos oppugnat. Res agitur per eosdem creditores, per quos, quum tu aderas, agebatur. Regis causa, si qui sunt, qui velint, qui pauci sunt, omnes rem ad Pompeium deferri volunt. Senatus religionis calumniam non religione, sed malivolentia, et illius regiae largitionis invidia comprobat. Pompeium et hortari, et orare, et iam liberius accusare, et monere, ut magnam in-

*Meritorum* ) Meritum Lentuli maximum erga Ciceronem fuit, quum eum, lege Clodia pulsum, quod cives Romanos, coniurationis in patriam convictos, capitali supplicio, contra veteres leges, moremque maiorum, indicta causa effecisset, consul sextodecimo eius exilii mense revocavit. *Orat. Post. Redit.* MAN.

*Quoniam tu*) Graev. Ern. *quia tu.*

*Ego* ) *quia* omittitur Ern.

*Eosdem* ) Qui non solum id agebant, ut rex restitueretur quo creditas ei pecunias exigere possent: verum etiam aperte pecunias pro Pompeio contra Lentulum suppeditabant, quod regem cupere intelligebant. Vide ep. 2, lib. 2 ad Q. Fr. MAN.

*Religionis calumniam* ) Sibyllae versus Aegypti regem cum exercitu reduci vetabant: euius oraculi verba apud Dionem lib. 39 haec sunt: *Si rex Aegypti, auxilio indigens aliquo, venerit, amicitiam quidem ei ne denegaveritis; ne tamen eum multitudine aliqua iuveritis: sin aliter, et labores et pericula habebitis.* Cicero, qui reductionem regis, Lentuli gratia, vehementer cuperet, *Calumniam religionis* appellat, id est, malitiosam et fictam de Sibyllinis versibus orationem. ID.

*Sed malivolentia* ) Duas causas affert, quare praeceptum Sibyllae de non reducendo cum exercitu rege senatui placeret: malevolentiam, quia de legatis Aegyptiis, mandato regis clam interfectis, percrebuisset; regiae largitionis invidiam, quia, quum Ammonius quorundam senatorum animos aperte pecunia corrumperet, ea largitio turpissimam infamiae notam ordini inureret universo. ID. Hic *invidiam* esse arbitror offensionem. Invidiam id habere dicitur, aut invidiosum esse, quod homines non libenter vident. *An.*

*Magnam infamiam*) Triplicem; vel ingrati animi, qui Lentulo, cuius erga se officia quum in sermone quotidiano tum in senatu palam commemoraverat, reductionem regis Alexandrini, praesertim ei iam a senatu decretam, conaretur eripere: vel immoderatae ambitionis, qui summis iam perfunctus honoribus, triumque triumphorum gloria circumfluens, frumentaria etiam curatione, summa

famiam fugiat, non desistimus. Sed plane nec precibus nostris, nec admonitionibus reliquit locum. Nam quum in sermone quotidiano, tum in senatu palam sic egit causam tuam, ut neque eloquentia maiore quisquam, nec gravitate, nec studio, nec contentione agere potuerit, cum summa testificatione tuorum in se officiorum, et amoris erga te sui. Marcellinum regi esse iratum scis. Is, hac regia causa excepta, ceteris in rebus se acerrimum tui defensorem fore ostendit. Quod dat, accipimus; quod instituit referre de religione, et saepe iam retulit, ab eo deduci non potest.

Res ante idus acta sic est. Nam haec idibus mane scripsi. Hortensii, et mea, et Luculli sententia cedit religioni de exercitu (teneri enim res aliter non potest); sed ex illo senatusconsulto, quod te referente factum est, tibi decernit, ut regem reducas; quod commode facere possis: ut exercitum religio tollat,

cum potestate, paulo ante ornatus, tamen his non contentus, honorem praeterea, quicumque esset, Aegyptiae legationis appeteret; vel etiam avaritiae, quod regis muneribus, magnam ab ipso restituendi cupiditatem prae se ferentis, corruptus existimari posset. MAN.

*Reliquit locum*) *Non relinquere locum precibus*, duobus modis accipitur: vel quum is, cuius gratia et auctoritas prodesse nobis potest, ita se gessit, ut eum rogare non oporteat; ut in hoc loco: vel quum ita meriti sumus, ut precibus nihil proficere posse videamur: cuius generis habemus exemplum apud Terentium in And. *Quid causae est, quin in pistrinum recta proficiscar via? Nihil est preci loci relictum: iam perturbavi omnia.* Locum igitur precibus vel aliena humanitas, vel nostra adimit improbitas. ID.

*Regi*) Ita Corrad. Martyni-Laguna. Vulg. *tibi.*

*De religione*) De Sibyllinis versibus, reduci regem cum multitudine velantibus. MAN.

*Luculli sententia*) Marcii, non Lucii, qui perierat anno superiore. ID.

*Cedit religioni de exercitu*) Antea tamen, reducendum cum exercitu regem, Cicero censuerat: habuit enim orationem pro Ptolemaeo reducendo. ID.

*Illo senatusconsulto*) Quod factum est in Ciceronis sententiam, ut Pompeius annonae procurationem susciperet, et P. Lentulus, cui provincia Cilicia obvenerat, regem reduceret. CORR.

*Commodo rem*) Quod id ille ma-

te auctorem senatus retineat. Crassus tres legatos decernit, nec excludit Pompeium; censet enim etiam ex iis, qui cum imperio sint. M. Bibulus tres legatos decernit ex iis, qui privati sint. Huic assentiuntur reliqui consulares, praeter Servilium, qui omnino reduci negat oportere; et Volcatium, qui, Lupo referente, Pompeio decernit; et Afranium, qui assentitur Volcatio: quae res auget suspicionem Pompeii voluntatis. Nam advertebatur Pompeii familiares assentiri Volcatio. Laboratur vehementer; inclinata res est. Libonis et Hypsaei non obscura concursatio et contentio, omniumque Pompeii familiarium studium in eam opinionem rem adduxerunt, ut paene is cupere videatur; cui qui nolunt, iidem tibi, quod eum ornasti, non sunt amici.

Nos in causa auctoritatem eo minorem habemus, quod tibi debemus; gratiam autem nostram exstinguit

xime propter loci vicinitstem et opportunitatem commode et apte facere posset. Nam Lentulus in iis locis erat, ut ipsi prope iu conspectu Argyptus esset. Vict. — *Commodo rem*) Sic Ern. *commodo reip.* Ed. Rom. Vict. *commodo* edit. Mediol. *commode rem* Guelf. 2. — Schutzius, Ernrstum sequntus, edidit *commodo rem*; msgis mihi arridet lectionem vetustissimam ab Edd. Pariss. servatam, et iam Victorio probatam. *T.*

*Te auctorem*) Vt restituti regis honor, et gloria penes te sit: quod ism senatus decreverat. Auctoris est, cuius auctoritate et sententia aliquid fit. Man.

*M. Bibulus*) M. Calpurnius Bibulus, plebeii generis, Caesaris in aedilitate, praetura, consulatu collega eiusdemque inimicissimus, Pompeio etiam, ob Caesaris affinitatem, hoc tempore infensus: ideo privatos decernebat, ut eum excluderet. Id.

*Advertebatur*) Sic Msrtyni-Laguna. Vulg. *advertebantur.*

*Inclinata res est*) Lepida translstio. Rerum status triplex est: aut enim ita se habent, ut volumus, et *stare* tunc dicuntur; aut aliter, ac volumus, et *inclinatae esse*: aut prorsus contra quam volumus, et *iacere*. Man.

*Paene is*) Vulgo *ut Pompeius c. v.* Emendavit Martyni-Laguna. — Vulgatsm servsrunt Edd. Pariss. *T.*

*Ornasti*) Quum od eum consul frumentariam curationem detulisti. Man. *Ornare*. In his epistolis plerumque significat honorem alicuius laudibus et suffragiis amplificare. Lem.

*Nos in causa*) Epistolae clausula mirum habet artificium, Nam, quia rem inclinatam esse dixerst, veritus ne propterea Lentulo, cui omnia da-

hominum suspicio, quod Pompeio se gratificari putant. Vt in rebus multo ante, quam profectus es, ab ipso rege, et ab intimis ac domesticis Pompeii clam exulceratis, deinde palam a consularibus exagitatis et in summam invidiam adductis, ita versamur. Nostram fidem omnes; amorem tui absentis praesentes tui cognoscent. Si esset in iis fides, in quibus summa esse debebat, non laboraremus. Vale.

bebat, in aliquam negligentiae, aut etiam ingrati animi suspicionem veniret, avertit a se omnem culpam, excusatione quinquepartita: quod auctoritatis in regia causa minus habeat, quia pro bene de se merito contendat: quod gratiam suam Pompeii gratia maior extinguat: quod multi ad Pompeium, ab eius domesticis, et a rege ipso corrupti, rem deferri velint: quod consulares, ob regiam praecipue largitionem, totum consilium de restituendo rege improbent: postremo, quod nonnulli, quorum Lentulus auctoritatem, dignitatem, voluntatemque defenderat, non tam virtutis eius memores essent, quam laudis inimici. Quod perfidiae vitium et hic perspicue notat, et in seqq. epist. 7, 8, 9. MAN.

*Praesentes*) Vulg. *praesentisque*. Melius *praesentes* dedit Martyni-Laguna. — Et sic ediderunt Edd. Pariss. *T.*

## II.

Scr. Romae A. V. C. 697.

*Narrat quid in causa regia idibus ianuariis actum in senatu sit 1; quo Pompeius, quo eius familiares animo sint 2; quid a senatu populoque sperandum sit, significat, suaque in ea re studia et officia pollicetur 3.*

M. T. CICERO P. LENTVLO PROCOS. S. D.

Idibus ianuariis in senatu nihil est confectum, propterea quod dies magna ex parte consumptus est altercatione Lentuli consulis, et Caninii tribuni plebis.

*Altercatione*) De rege reducendo: quum Caninius Pompeio rem deferri vellet: consul regem neque cum exercitu reduci, neque ab iis, qui cum imperio esset. Ita Pompeium excludebat, qui cum imperio erat. MAN.

Eo die nos quoque multa verba fecimus; maximeque visi sumus senatum commemoratione tuae voluntatis erga illum ordinem commovere. Itaque postridie placuit, ut breviter sententias diceremus. Videbatur enim reconciliata nobis esse voluntas senatus: quod tum dicendo, tum singulis appellandis rogandisque perspexeram. Itaque quum sententia prima Bibuli pronuntiata esset, ut tres legati regem reducerent; secunda Hortensii, ut tu sine exercitu reduceres; tertia Volcatii, ut Pompeius reduceret: postulatum est, ut Bibuli sententia divideretur. Quatenus de religione dicebat, cui rei iam obsisti non poterat, Bibulo assensum est: de tribus legatis, frequentes ierunt in alia omnia. Proxima erat Hortensii sententia, quum Lupus, tribunus plebis, quod ipse de Pompeio retu-

*Divideretur*) Quia de religione, et de tribus legatis simul deliberandum censebat: quod si esset factum, utrumque simul reiici, aut utrumque simul probari necesse erat. Quam consuetudinem egregie Pedianus expressit his verbis: *Quum aliquis in dicenda sententia duas pluresve res complectitur, eas si non omnes probantur, postulatur, ut dividantur, id est, de rebus singulis referatur.* Id. — Nec consulibus tantum, sed senatori cuilibet ius erat hanc divisionem poscere. Hoc iure autem saepe abutebantur, qui senatusconsultis moram afferre cupiebant. De his videatur Festus. Lem.

*Cui rei iam obsisti non poterat*) Satis implicata sententia videtur, sed, ut arbitror, explicabitur hoc modo. Quatenus de religione loquebatur, et in quo iam obsisti non poterat, Bibulo assensum est. Obsisti autem ideo non poterat, quia factum iam erat S. C. regem cum multitudine reduci, periculosum reip. videri. Man.

*Lupus*) Obscurus hic locus est; neque enim apparet causa haec, an occasio tantum fuerit postulati tribunitii; et si causa, quae causa huius causae. Suspicor autem rem invidiosa magis (ut Oratorum mos est in iis, quibus adversantur) quam simpliciter a Cicerone propositam. Et accipiendum, non quasi omnino tribunus pl. ius vindicet ante consules, quod absurdum verba sonant; sed quia quam consules tertiam fecerant sententiam (satis ostendentes eo se non valde inclinare, et sperantes ex duabus prioribus utique alteram victuram, ita ut ad tertiam perveniretur) quia igitur, quam illi tertiam fecerat sententiam, eadem erat relatio tribuni plebis Lupi, hic contendisse videtur, quoniam de prima sententia concessisset ipse consulibus, et ea irrita esset; nunc oportere se discessionem facere, et praeponi relationem tribuni, qui esset magistratus populi Ro-

lisset, intendere coepit, ante se oportere discessionem facere, quam consules. Cuius orationi vehementer est ab omnibus reclamatum: [1] erat enim et iniqua et nova. Consules neque concedebant, neque valde repugnabant; diem consumi volebant; id quod est factum. Perspiciebant enim, in Hortensii sententiam multis partibus plures ituros: quamquam aperte Volcatio assentirentur. Multi rogabantur, atque id ipsum consulibus invitis; nam ii Bibuli sententiam valere cupiebant.

Hac controversia usque ad noctem ducta, senatus dimissus: et ego eo die casu apud Pompeium coenavi, nactusque tempus hoc magis idoneum, quam unquam antea, quod post tuum discessum is dies honestissimus nobis fuerat in senatu, ita sum cum illo loquutus, ut mihi viderer animum hominis ab omni

mani: sententia Hortensii nihil aliud tum, quam consularis viri. I. F. Gr.

(1) Ita Schutz. addito *et* ante *iniqua*. Vulgo: *Eius orationi v. ab omn. recl. est.* T.

*Et iniqua et nova*) Quia semper consulum ius fuit sententiam primam, postremam pronuntiare, quamcumque libuisset: atque haec eorum praecipua vis et potestas in senatu. Id. — *Neque concedebant.* Scilicet, sui iuris suaeque dignitatis causa. Id. — *Repugnabant.* Libidinis ergo, et voluntatis suae, et in praesenti causa, ne statim Hortensianam sententiam, a qua abhorrebant, pronuntiandam haberent. Id.

*Multis partibus plures*) Multo plures explanat Manutius, adductis exemplis. Alii explicant, a multis partibus, idest, hinc illinc. Typ.

*Aperte*) Simulabant Pompeii causa: sed consules, oratione Ciceronis reconciliatam Lentulo senatus voluntatem intelligentes, diem consumi passi sunt, ne discessio fieret. Man.

*Rogabantur*) A tribuno Lupo scilicet de discessione facienda. I. F. Gron.

*Consulibus invitis*) Quod credibile est et ipsos et factionem illorum demonstrasse, Lupo et Lupinae factioni obstrependo. Id.

*Cupiebant*) Sic Ernestio auctore scribendum. Vulg. *cupierunt.*

*Coenavi*) Non semper eadem apud veteres vocis *coena* significatio. Principio *coena* meridie fiebat, et quae vespere fiebat, *vesperna* vocabatur. Cibus pomeridianus *merenda*, et antimeridianus ientaculum erat. Lem.

*Is dies honestissimus*) Id est, auditus fueram ab applaudentibus, assurgentibus, acclamantibus, mirificas dantibus significationes favoris. I. F. Gron.

alia cogitatione ad tuam dignitatem tuendam traducere. Quem ego ipsum quum audio, prorsus eum libero omni suspicione cupiditatis. Quum autem eius familiares omnium ordinum video, perspicio, id quod iam omnibus est apertum, totam rem istam iam pridem a certis hominibus, non invito rege ipso, consiliariisque eius, esse corruptam.

Haec scripsi a. d. XVI kal. Febr. ante lucem. Eo die senatus erat futurus. Nos in senatu, quemadmodum spero, dignitatem nostram, ut potest in tanta hominum perfidia et iniquitate, retinebimus. Quod ad popularem rationem attinet, hoc videmur esse consequuti, ut ne quid agi cum populo, aut salvis auspiciis, aut salvis legibus, aut denique sine vi possit. De his rebus pridie, quam haec scripsi, senatus auctoritas gravissima intercessit: cui quum Cato et Caninius intercessissent, tamen est perscripta. Eam ad te missam esse arbitror. De ceteris rebus, quidquid erit actum, scribam ad te; utque quam rectissime agantur omnia, mea cura, opera, diligentia, gratia providebo. Vale.

*Aut denique sine vi*) Cur hoc tertium addit? Vi ostendat, si tribunos pl. nec auspicia, nec intercessio deterreat, populum tamen ipsum novas leges esse probaturum. Itaque praeter vim, qua tribuni plebis nonnunquam in ferendis legibus utebantur, nihil timendum. MAN.

*Senatus auctoritas*) Quum senatus legitimus, id est, quo loco, quo die, quo numero, a quo magistratu oporteret, habitus, aliquid vel de publica, vel de privata re decreverat; tum si ex collegio tribunorum plebis nemo intercedebat, rata senatus voluntas erat, et S. C. dicebatur; eoque nomine inscriptum publicis tabulis consignabatur; sin autem vel senatus non legitimos aliquid decreverat, vel tribunus plebis intercesserat; infirmum ac prorsus irritum decretum illud erat, nec S. C. sed *senatus auctoritas* vocabatur: propterea quod auctoritatem quandam publicis tabulis testata senatus voluntas habere videbatur. ID.

## III.

Scr. Romae A. V. C. 697.

*Trebonii negotia in Cilicia Lentulo proconsuli commendat.*

M. T. CICERO P. LENTVLO PROCOS. S. D.

Aulo Trebonio, qui in tua provincia magna negotia et ampla, et expedita habet, multos annos utor valde familiariter. Is quum antea semper et suo splendore, et nostra, ceterorumque amicorum commendatione gratiosissimus in provincia fuit; tum hoc tempore propter tuum in me amorem, nostramque necessitudinem, vehementer confidit, his meis literis se apud te gratiosum fore. Quae ne spes eum fallat, vehementer te rogo, commendoque tibi eius omnia negotia, libertos, procuratores, familiam; inprimisque, ut, quae T. Ampius de eius re decrevit, ea comprobes, omnibusque rebus eum ita tractes, ut intelligat, meam commendationem non vulgarem fuisse. Vale.

*Expedita*) Impedita enim, ne tibi molestiam afferrem, haud libenter tibi commendarem. MAN.

*Gratiosissimus*) Sic Ern. melius quam alii *gratissimus*.

## IV.

Scr. Romae circa XIV kal. Febr. A. V. C. 697.

*Queritur Lentuli causam de reducendo Ptolemaeo variis calumniis impeditam esse: ceterum vi excepta confirmat, illi nec populi nec senatus studium defuturum.*

M. T. CICERO P. LENTVLO PROCOS. S. D.

Ante diem XVI kalendas februarias quum in senatu pulcherrime staremus, quod iam [1] sententiam Bibuli de tribus legatis pridie eius diei fregeramus, unumque,

(1) Tacite Schulzius omisit *illam*. T.

certamen esset relictum, sententia Volcatii: res ab adversariis nostris extracta est variis calumniis. Causam enim frequenti senatu, in magna varietate, magnaque invidia eorum, qui a te causam regiam alio transferebant, obtinebamus. Eo die acerbum habuimus Curionem; Bibulum multo iustiorem, paene etiam amicum. Caninius et Cato negarunt, se legem ullam ante comitia esse laturos. Senatus haberi ante kalendas februarias per legem Pupiam, id quod scis, non potest: neque mense februario toto, nisi perfectis aut reiectis legationibus. Haec tamen opinio est populi romani, a tuis invidis atque obtrectatoribus nomen inductum fictae religionis, non tam ut te impedirent, quam ut ne quis, propter exercitus cupiditatem, Alexandriam vellet ire. Dignitatis autem tuae, nemo est, quin existimet habitam esse rationem ab senatu. Nemo est enim, qui nesciat, quo minus discessio fieret, per adversarios tuos esse factum. Qui nunc populi nomine, re autem vera, sceleratissimo latrocinio, si quae conabuntur agere, satis mihi provisum est, ut ne quid

*Variis calumniis*) *Varias calumnias* vocat Cicero varias causas ficte inductas, varia figmenta, quum nihil verum, nihil ex animo loquerentur, sed tantum ut rem ducerent, diemque dicendo extraherent. Sic 1 lib. 2 ad Fratrem: *Per obtrectatores Lentuli res calumnia extracta est.* MAN.

*In magna varietate*) sententiarum decernentium, quas exposuit in prima epistola. ID.

*Multo iustiorem*) Huius mutationis illa Bibulo causa fuit, quod, quum ipse de tribus legatis obtinere non potuisset, malebat Lentulo rem deferri, quam Pompeio, quem Cesaris, inimicissimi sui, generum, fautoremque et amplificatorem dignitatis, ornari non libenter videbat. ID.

*Per legem Pupiam*) Quae comitialibus diebus haberi senatum vetabat. Ad Q. Fratrem II, 2 et 12. ID.

*Fictae religionis*) Non enim eos religio movebat: sed specie religionis malevolentiam suam tegebant. *Religionis calumnia* vocatur in epist. 1. MAN.

*Rationem ab senatu*) Non enim senatus, sed adversariorum tuorum culpa, ne discessio fieret, commissum est. ID.

*Satis mihi provisum*) Vulgo abest *mihi*, revocatum nuper a Martyni-Laguna.

salvis auspiciis aut legibus, aut iam sine vi agere possint. Ego neque de meo studio, neque de nonnullorum iniuria scribendum mihi esse arbitror. Quid enim aut me ostentem? qui, si vitam pro tua dignitate profundam, nullam partem videar tuorum meritorum assequutus; aut de aliorum iniuriis querar? quod sine summo dolore facere non possum. Ego tibi a vi, hac praesertim imbecillitate magistratuum, praestare nihil possum; vi excepta, possum confirmare, te, et senatus et populi romani summo studio, amplitudinem tuam retenturum.

## V. a.

Scr. Romae A. V. C. 697. Initio mensis Febr.

*Narrat subito exortam Catonis promulgationem de imperio Lentulo abrogando, verendumque esse, ne causa regia vel eripiatur Lentulo vel omnino deseratur.*

M. T. CICERO P. LENTVLO PROCOS. S. D.

Tametsi mihi nihil fuit optatius, quam ut primum abs te ipso, deinde a ceteris omnibus, quam gratissimus erga te esse cognoscerer: tamen afficior summo dolore, eiusmodi tempora post tuam profectionem consequuta esse, ut et meam et ceterorum erga te fidem et benivolentiam absens experirere. Te autem [1] videre et sentire, eandem fidem esse hominum in tua dignitate, quam ego in mea salute sum expertus, ex tuis literis intellexi. Nos quum maxime consilio, stu-

*Fidem et benivolentiam*) quum referuntur ad *meam*, retinent suam nativam significationem: si ad *caeterarum*, notant perfidiam et malignitatem. I. F. Gron.

(1) Sic Recentiores multi, post Victor. et Lamb. Vulgo abest *autem*. T. — *In tua dignitate*) de qua agitur in regia causa. Man. — *In mea salute*) quum ab amicis proditus in exilium abii. Id.

dio, labore, gratia de causa regia niteremur, subito exorta est nefaria Catonis promulgatio, quae nostra studia impediret, et animos a minore cura ad summum timorem traduceret. Sed tamen, in eiusmodi perturbatione rerum, quamquam omnia sunt metuenda, nihil magis, quam perfidiam timemus: et Catoni quidem, quoquo modo se res habeat, profecto resistimus. De Alexandrina re, causaque regia, tantum habeo polliceri, me tibi absenti tuisque praesentibus cumulate satisfacturum. Sed vereor, ne aut eripiatur nobis, aut deseratur: quorum utrum minus velim, non facile possum existimare. Sed, si res coget, est quiddam tertium, quod neque Selicio, nec mihi displicebat: ut neque iacere regem pateremur, nec, nobis repugnantibus, ad eum deferri, ad quem prope iam delatum existimatur. A nobis agentur omnia diligenter: ut nec, si quid obtineri poterit, non contendamus; nec, si quid non obtinuerimus, repulsi

*Subito exorta est*) Praeter expectationem: quia Cato et Caninius negaverant se ullam legem ante comitia esse laturos. Id. — *Promulgatio*) Vt Lentulus e Cilicia revocaretur. Vide ad Q. Fr. I, 3. Id. — Scilicet hac lege cavebat Cato partium Pompeianarum studiosissimus, ne cum Pompeio Lentulus de restituendo Ptolemaeo contenderet. Lem. — *Minore cura*) De reducendo Rege. — *Timorem*) Ne imperium tibi abrogetur. Corr.

*Perfidiam*) Si enim in officio manserint amici, qui suam nobis operam ad impediendas tribunorum plebis rogationes polliciti sunt, nihil timemus. Man.

*Re causaque regia*) Res, est negotium Ptolemaei; causa, est religionis impedimentum, de quo Romae agebatur. Lem.

*Ne aut eripiatur*) Vulgo additur *causa regia*, quod recte delevit Ern.

*Quiddam tertium*) Quid hoc sit, plane non exponit: sed videtur significare: si Lentulus regem non reducat, neque sibi, neque Selicio displicere, ut a quovis alio potius, quam a Pompeio, reducatur. Man.

*Iacere regem*) A nemine restitui. *M.* — *Regem—delatum.* Sic post Martyni-Laguna, Schotzios et Edd. Pariss. Vulgata *rem—delata* mihi neque bona videtur. *T.*

*Repulsi esse videamur*) Pertinet ad illud tertium, quod sibi non displicere dixit: rege enim ad Pompeium delato, Lentulus repulsam tulisse videretur; sin, utroque reiecto, alia quapiam ratione reduceretur, iacturam existimationis suae Lentulus in eo nullam faceret. Man.

esse videamur. Tuae sapientiae magnitudinisque animi est, omnem amplitudinem et dignitatem tuam in virtute, atque in rebus gestis tuis, et in tua gravitate positam existimare: si quid ex iis rebus, quas tibi fortuna largita est, nonnullorum hominum perfidia detraxerit, id maiori illis fraudi; quam tibi futurum. A me nullum tempus praetermittitur de tuis rebus et agendi et cogitandi; utorque ad omnia Q. Selicio: neque enim prudentiorem quemquam ex tuis, neque fide maiore esse iudico, neque amantiorem tui.

## V. b. (1)

Scr. A. V. C. 697, mense Februario.

*Exponit quae in causa regia fore sibi videantur; illa nempe a Pompeio fere deposita, futurum ut rex ad Lentulum proficiscatur, ab eoque restitui cupiat.*

M. T. CICERO P. LENTVLO PROCOS. S. D.

Hic quae agantur, quaeque acta sint, ea te et literis multorum et nuntiis cognoscere arbitror: quae autem posita sunt in coniectura, quaeque mihi videntur fore, ea puto tibi a me scribi oportere.

Posteaquam Pompeius apud populum ante diem VIII idus februarias quum pro Milone diceret, clamore convicioque iactatus est, in senatuque a Catone

(1) Recte Martyni-Laguna hanc epistolam a superiore, cuius vulgo clausulam faciebat, separavit, quod faciendum esse iam Manutius censuerat. Et Mss. Pall. et Gruter. novam hic epistolam ordiuntur.

*Clamore convicioque*) Quum enim Clodius de loco superiore (ut ait Plutarchus) interrogaret suos in concione stantes, quis esset, qui plebem fame necaret? respondebant operae, Pompeius: quis Alexandriam ire cuperet? Pompeius. Ad convicium impetus accessit: nam in oratione pro Milone: *Reo*, inquit, *Milone ad populum, accusante P. Clodio, quum in Cn. Pompeium pro Milone dicentem impetus factus esset, quae tum non modo occasio, sed etiam causa illius opprimendi fuit?* MAN. Vide ad Q. Fr. II, 3.

aspere et acerbe nimium, magno est silentio accusatus: visus est mihi vehementer esse perturbatus. Itaque Alexandrina causa, quae nobis adhuc integra est (nihil enim tibi detraxit senatus, nisi id, quod per eandem religionem dari alteri non potest), videtur ab illo plane esse deposita. Nunc id speramus, idque molimur, ut, rex quum intelligat, sese id, quod cogitabat, ut a Pompeio reducatur, assequi non posse, et, nisi per te sit restitutus, desertum se atque abiectum fore, proficiscatur ad te. Quod sine ulla dubitatione, si Pompeius paullum modo ostenderit sibi placere, faciet. Sed nosti hominis tarditatem et taciturnitatem. Nos tamen nihil, quod ad eam rem pertineat, praetermittimus. Ceteris iniuriis, quae propositae sunt a Catone, facile, ut spero, resistemus. Amicum ex consularibus neminem tibi esse video, praeter Hortensium et Lucullum: ceteri sunt partim obscurius iniqui, partim non dissimulanter irati. Tu fac animo forti magnoque sis, speresque fore, ut, fracto impetu levissimi hominis, tuam pristinam dignitatem et gloriam consequare.

*Vehementer esse perturbatus*) Non tam, quod aspere et acerbe accusatus essel a Catone, quam quod seoalorum omoium magno silentio. MAN.

*Nihil enim tibi detraxit senatus*) Dederat tibi, ut regem reduceres: id postea non detraxit, sed exercitum: quem non tam tibi, quam omnino omnibus ademptum existimara debes. ID.

*Praetermittimus*) Ernest. rescripsit *praetermittemus*.

*Levissimi*) Ideo epist. 2, lib. I, ad Fratrem: *Cato adolescens, nullius consilii.* El Fenestella: *Cato adolescens, turbulentus et audax.* ID.

## VI.

Scr. Romae A. V. C. 697, mense Martio.

*Lentulum ob tardum causae regiae progressum partim spe hominum, qui eam impediant, improbitatem vincendi, partim suo exemplo consolatur.*

M. T. CICERO P. LENTVLO PROCOS. S. D.

Quae gerantur, accipies ex Pollione: qui omnibus negotiis non interfuit solum, sed praefuit. Me in summo dolore, quem ex tuis rebus capio, maxime scilicet consolatur spes, quod valde suspicor, fore, ut infringatur hominum improbitas, et consiliis tuorum amicorum, et ipsa die, quae debilitat cogitationes et inimicorum et proditorum. Facile secundo loco me consolatur recordatio meorum temporum, quorum imaginem video in rebus tuis. Nam etsi minore in re violatur tua dignitas, quam mea est salus afflicta: [1] tamen est tanta similitudo, ut sperem, te mihi ignoscere, si ea non timuerim, quae ne tu quidem unquam timenda duxisti. Sed praesta te eum, qui mihi a teneris, ut Graeci dicunt, unguiculis es cognitus. Illustrabit, mihi crede, tuam amplitudinem hominum iniuria. A me omnia summa in te studia officiaque exspecta. Non fallam opinionem tuam.

*Meorum temporum*) Sic saepe res adversas suas et tempus exsilii sui Cicero designat. Lem.

(1) Sic edidit Schutzius. Alii *quam mea salus afflicta sit*. T.

*Si ea non timuerim*) Fore, ut nos victi perpetuo iaceremus. Corr.

## VII.

Scr. Romae mense circiter Maio A. V. C. 697.

*De epistolarum ad Lentulum crebritate* 1; *de amicorum, inprimis de Pompeii in eum animo* 2; *de eius sententia atque auctoritate in causa Ptolemaei a Lentulo in Aegyptum reducendi* 3; *cui addit suum ipsius consilium* 4; *de suo ipsius* 5, *et de rei publ. statu* 6; *de Crassipedis et Tulliae coniugio* 7; *de Lentuli filio* 8.

M. T. CICERO P. LENTVLO PROCOS. S. D.

Legi tuas literas, quibus ad me scribis, gratum tibi esse, quod crebro certior per me fias de omnibus rebus, et meam erga te benivolentiam facile perspicias; quorum alterum mihi, ut te plurimum diligam, facere necesse est, si volo is esse, quem tu me esse voluisti; alterum facio libenter, ut, quoniam intervallo locorum et temporum disiuncti sumus, per literas tecum quam saepissime colloquar. Quod si rarius fiet, quam tu exspectabis, id erit causae, quod non eius generis meae literae sunt, ut eas audeam temere committere. Quoties mihi certorum hominum potestas erit, quibus recte dem, non praetermittam.

2. Quod scire vis, qua quisque in te fide sit et voluntate; difficile dictu est de singulis. Vnum illud audeo, quod antea tibi saepe significavi, nunc quoque, re perspecta et cognita, scribere: vehementer quosdam homines, et eos maxime, qui te et maxime debuerunt et plurimum iuvare potuerunt, invidisse dignitati tuae; simillimamque in re dissimili tui temporis nunc, et nostri quondam fuisse rationem: ut,

*Disiuncti*) *Diiuncti*, alii.

*Quoties mihi*) Schulz. *quoties enim mihi.*

*Et eos maxime*) *Maxime* delendum videbatur Graevio.

*Qui te et maxime*) Ed. prima, et Palat. tertius: *qui et te amare maxime.* LECLERC.

quos tu rei publicae causa laeseras, palam te oppugnarent; quorum auctoritatem, dignitatem, voluntatemque defenderas, non tam memores essent virtutis tuae, quam laudis inimici. Quo quidem tempore, ut perscripsi ad te antea, cognovi Hortensium percupidum tui, studiosum Lucullum; ex magistratibus autem L. Racilium et fide et animo singulari. Nam nostra propugnatio ac defensio dignitatis tuae, propter magnitudinem beneficii tui, fortasse plerisque officii maiorem auctoritatem habere videatur, quam sententiae. Praeterea quidem de consularibus nemini possum aut studii erga te, aut officii, aut amici animi esse testis. Etenim Pompeium, qui mecum saepissime, non solum a me provocatus, sed etiam sua sponte de te communicare solet, scis, temporibus illis non saepe in senatu fuisse. Cui quidem literae tuae, quas proxime miseras, quod facile intellexerim, periucundae fuerunt; mihi quidem humanitas tua, vel summa potius sapientia, non iucunda solum, sed etiam admirabilis visa est. Virum enim excellentem, et tibi tua praestanti in eum liberalitate devinctum, nonnihil suspicantem, propter aliquorum opinionem suae cupiditatis, te ab se abalienatum, illa epistola retinuisti. Qui mihi quum semper tuae laudi favere visus est, etiam ipso suspiciosissimo tempore Caniniano; tum

*Officii maiorem auctoritatem*) Favere me tibi, fortasse homines arbitrantur, non quod ita sentiam, sed quod beneficio tuo vinctus, ingratus esse non possim. MAN.

*Non saepe in senatu fuisse*) Postquam a C. Catone accusatus fuerat, et a Clodio conviciis agitatus. Vide sup. ep. 5. CELL.

*Mihi quidem*) Abest *quidem* Codd. Diesdd. duobus.

*Praestanti in eum liberalitate*) Liberalis in Pompeium Lentulus fuerat, quum de frumentaria curatione ad eum deferenda et egerat consul, et obtinuerat. Epistola prima Cicero dixit: *Quod eum ornasti.* MAN.

*Opinionem suae cupiditatis*) Ortam ex eo, quod eius familiares omnes de re Alexandrina ei mandanda vehementer contenderant. Epist. 1 et 2. ID.

*Suspiciosissimo tempore*) Quo su-

vero, lectis tuis literis, perspectus est a me, toto animo de te ac de tuis ornamentis et commodis cogitare. Quare ea, quae scribam, sic habeto, me, cum illo re saepe communicata, de illius ad te sententia atque auctoritate scribere:

3. Quoniam senatusconsultum nullum exstet, quo reductio regis Alexandrini tibi adempta sit; eaque, quae de ea scripta est, auctoritas, cui scis intercessum esse, ut ne quis omnino regem reduceret, tantam vim habeat, ut magis iratorum hominum studium, quam constantis senatus consilium esse videatur: te perspicere posse, qui Ciliciam Cyprumque teneas, quid efficere, quid consequi possis; et, si res facultatem habitura videatur, ut Alexandriam atque Aegyptum tenere possis, esse et tuae, et nostri imperii dignitatis, Ptolemaide, aut aliquo propinquo loco rege collocato, te cum classe atque exercitu proficisci Alexandriam, ut, quum eam pace praesidiisque firmaris, Ptolemaeus redeat in regnum: ita fore, ut et per te restituatur, quemadmodum senatus initio censuit, et sine multitudine reducatur, quemadmodum homines religiosi Sibyllae placere dixerunt. Sed haec sententia sic et illi et nobis probabatur, ut ex eventu homines de tuo consilio existimaturos videremus: si cecidisset, ut volumus et optamus, omnes te

spicio maxima fuit, Caninium tribunum plebis, inductum a Pompeio, rogationem ferre voluisse, ut Ptolemaeus ab eo, cum duobus tantum lictoribus, reduceretur. Id.

*Cui scis intercessum esse*) A tribunis plebis, ex quo fieri non potuit S. C. sed remansit senatus auctoritas. Id.

*Redeat in regnum*) Non a te reducatur, ne contra senatus voluntatem committas, sed, Alexandria prius a te pace praesidiisque firmata, ipse redeat. Id.

*Homines religiosi*) Quindecimviros librorum sibyllinorum custodes, vel tribunos plebis, arguit fictae religionis. Vid. ep. 4. Lem.

*Si cecidisset, ut volumus*) Infra idem aliis verbis: *Si rem istam ex sententia gesseris*. Translatum videtur a talis, modo ut volumus, modo contra quam volumus, cadentibus. Id.

et sapienter et fortiter; sin aliquid esset offensum, eosdem illos, et cupide et temere fecisse, dicturos. Quare quid assequi possis, non tam facile est nobis, quam tibi, cuius prope in conspectu Aegyptus est, iudicare. Nos quidem hoc sentimus: si exploratum tibi sit, posse te illius regni potiri, non esse cunctandum; si dubium sit, non esse conandum. Illud tibi affirmo, si rem istam ex sententia gesseris, fore, ut absens a multis, quum redieris, ab omnibus collaudere. Offensionem esse periculosam, propter interpositam auctoritatem religionemque, video. Sed ego te, ut ad certam laudem adhortor, sic a dimicatione deterreo; redeoque ad illud, quod initio scripsi: totius facti tui iudicium non tam ex consilio tuo, quam ex eventu homines esse facturos.

4. Quod si haec ratio rei gerendae periculosa tibi esse videbitur, placebat illud, ut, si rex amicis tuis, qui per provinciam imperii tui pecunias ei credidissent, fidem suam praestitisset, et auxiliis eum tuis et copiis adiuvares. Eam esse naturam et regionem provinciae tuae, ut illius reditum vel adiuvando confirmares,

*Sin aliquid esset offensum*) Si difficultatem res habuisset, et Alexandrinis regem recusantibus, ventum esset ad arma. Id.

*Periculosa tibi esse videbitur*) Visa est. Non enim consilium illud Ciceronis, et Pompeii sequutus est Lentulus. Id.

*Pecunias*) Ita Schutz. post Martyni-Laguna, qui hanc omnium Victorii Mssrum lectionem restituit. Nuperrimi Editores Pariss. *qui per provinciam atque imperii tui provinciat*. Typ.

*Fidem suam praestitisset*) Non opinor hoc dici: pecuniam persolvisset: non enim solvendo rex erat, prius quam in regnum reduceretur: sed cavisset de fide sua, effecisset aliquo modo, ut eius fides in dubium illis venire non posset. Epist. 9, *Vt fidem fratris mei praestarem*. Epist. 11, lib. 5, *Quamcumque ei fidem dederis, praestabo*. De Divin. lib. 2, *Spectare vetat fortunam virtus, dum praestetur fides*. Id.

*Adiuvares*) Non, ut ipse cum classe atque exercitu Alexandriam proficiscaris, ut eam pace praesidiisque firmes: quae ratio rei gerendae periculosa videri potest: sed ut ipsum Ptolemaeum, in regnum redeuntem, auxiliis tuis, et copiis adiuves. Id.

*Regionem*) Alii *rationem*.

vel negligendo impedires. In hac ratione quid res, quid causa, quid tempus ferat, tu facillime optimeque perspicies: quid nobis placuisset, ex me potissimum putavi te scire oportere.

5. Quod mihi de nostro statu, de Milonis familiaritate, de levitate et imbecillitate Clodii gratularis; minime miramur, te tuis, ut egregium artificem, praeclaris operibus laetari: quamquam est incredibilis hominum perversitas (graviori enim verbo uti non libet), qui nos, quos favendo in communi causa retinere potuerunt, invidendo abalienarunt. Quorum malivolentissimis obtrectationibus nos scito de vetere illa nostra diuturnaque sententia prope iam esse depulsos, non nos quidem ut nostrae dignitatis simus obliti, sed ut habeamus rationem aliquando etiam salutis. Poterat utrumque praeclare, si esset fides, si gravitas in hominibus consularibus. Sed tanta est in plerisque levitas, ut eos non tam constantia in republica nostra delectet, quam splendor offendat. Quod eo liberius ad te scribo, qui non solum temporibus his, quae per te sum adeptus, sed iam olim nascenti prope no-

*De nostro statu*) Quod pristina fruar et dignitate, et gratia. Id.

*Quamquam est incredibilis*) Excusatio, quod se in tuenda republica ad Pompeii maxime voluntatem conformet, temporibus admonitus, et quorundam invidia, qui tamen eum in reditu iuverant, compulsus. Erant enim factiones in repub. duae, in una Caesar, Pompeius, Crassus, de sua potentia laborantes; a quibus dissentire, periculosum Cicero videbat: in altera optimates; qui licet de rep. optime sentirent, Ciceroni tamen, novo homini, tantam gloriam, ac dignitatem adepto, invidebant, atque etiam obtrectabant. Quos in ep. 9 significat his verbis: *Certorum hominum sermones referebantur ad me: qui cum illa sentirent in rep. quae ego agebam, semperque sensissent; me tamen non satisfacere Pompeio, Caesaremque mihi inimicissimum futurum gaudere se aiebant.* Notat autem maxime Bibulum, Catonem, Domitium, Abenobarbum, Marcellinum, Caesari Pompeioque infensos. Id.

*Liberius*) Sic Benedictus ex octo codd. Dresd. Idem olim receperunt Edd. Ven. Med. Crat. Manut. Alii *libentius*.

strae laudi, dignitatique favisti: simul quod video, non, ut antehac putabam, novitati esse invisum meae; in te enim, homine omnium nobilissimo, similia invidorum vitia perspexi; quem tamenetsi illi in principibus facile sunt passi, evolare altius certe noluerunt. Gaudeo tuam dissimilem fuisse fortunam: multum enim interest, utrum laus imminuatur, an salus deseratur. Me meae tamen ne nimis poeniteret, tua virtute perfectum est. Curasti enim, ut plus additum ad memoriam nominis nostri, quam demptum de fortuna videretur. Te vero moneo quum beneficiis tuis, tum amore incitatus meo, ut omnem gloriam, ad quam a pueritia inflammatus fuisti, omni cura atque industria consequare; magnitudinemque animi tui, quam ego semper sum admiratus, semperque amavi, ne unquam inflectas cuiusquam iniuria. Magna est hominum opinio de te, magna commendatio liberalitatis, magna memoria consulatus tui. Haec profecto vides quanto expressiora, quantoque illustriora futura sint, quum aliquantum ex provincia atque ex imperio laudis accesserit. Quamquam te ita gerere volo, quae per exercitum atque imperium gerenda sunt, ut haec multo ante meditere, huc te pares, haec cogites, ad haec te exerceas, sentiasque (id quod, quia semper sperasti, non dubito quin adeptus intelligas) te facillime posse obtinere summum atque altissimum gra-

*Dignitatique*) Sic emendavit Benedictus. Vulg. *laudi, dignitati virtutique.*

*Favisti*) Sic ed. pr. et membranae Grut. et nuper revocavit Bened. et Martyni-Laguna. Vulgo *praefuisti.*

*Tamenetsi*) Sic Martyni-Laguna. Vulgo *tamen illi esse.*

*Vtrum laus imminuatur*) Tantum enim de tua dignitate agitur, mea vero salus afflicta est. Ep. 6: *Minore in re violatur tua dignitas, quam mea salus afflicta sit.* MAN.

*Atque ex imperio*) Hoc addit, quia multis imperium, quod vel augendae, vel tuendae reip. causa dabatur, et ipsis, et reip. dedecori damnoque fuit. ID.

dum civitatis. Quae quidem mea cohortatio, ne tibi inanis, aut sine causa suscepta videatur, illa me ratio movit, ut te ex nostris eventis communibus admonendum putarem, ut considerares, in omni reliqua vita, quibus crederes, quos caveres.

6. Quod scribis te velle scire, qui sit reipublicae status: summa dissensio est, sed contentio dispar. Nam qui plus opibus, armis, potentia valent, profecisse tantum mihi videntur stultitia et inconstantia adversariorum, ut etiam auctoritate iam plus valerent. Itaque, perpaucis adversantibus, omnia, quae ne per populum quidem sine seditione se assequi posse arbitrabantur, per senatum consecuti sunt. Nam et stipendium Caesari decretum est, et decem legati; et, ne lege Sempronia succederetur, facile perfectum est. Quod ego ad te brevius scribo, quia me status hic reipublicae non delectat: scribo tamen, ut te admoneam, quod ipse, literis optimis a pueritia deditus, experiendo tamen magis, quam discendo, co-

*Quod scribis*) Hic ellipsis est. Integrum foret: ut respondeam ad id, *quod scribis*. Nihil frequentius Ciceroni, inquit Iac. Perizonius in Sanctii Minerv. IV, 5, quam progredi respondendo per voculam *Quod* ad alteram partem epistolae illius, cui respondet. OLIV.

*Qui plus opibus, armis*) Caesar, qui Galliam cum exercitu administrabat; Pompeius, et Crassus, cum Caesare sentientes, qui consulatum gerebant. MAN.

*Stultitia*) Stulti enim, qui a senatu et ordinem equestrem, et Pompeium abalienaverint. Ep. 8. ID. — *Inconstantia*) Quod in gratiam redierint cum P. Clodio, quem oderant antea. Ex quo dum Clodium ad suas partes adiungunt propter Caesarem, Ciceronem a publica causa propter Clodium removerunt. ID.

*Stipendium*) Et stipendium, et legatorum numerum, et supplicationes senatus decernebat sine populi suffragio. ID.

*Ne lege Sempronia*) C. Gracchus, Tiberii frater, in ea lege, quam de provinciis tulit, tria comprehendit; unum, ut senatus consulares provincias decerneret, id est eas, in quas consules, magistratu functi, forte proficiscerentur; alterum, ut quotannis; tertium, ut, quum decerneretur, intercedere nemini liceret. ID.

*Optimis*) Vulg. *omnibus*. Martyni-Laguna dedit *omnibus optimis*.

gnovi, tu, rebus tuis integris, discas, neque salutis nostrae rationem habendam nobis esse sine dignitate, neque dignitatis sine salute.

7. Quod mihi de filia et de Crassipede gratularis, agnosco humanitatem tuam; speroque et opto, nobis hanc coniunctionem voluptati fore.

8. Lentulum nostrum eximia spe summae virtutis adolescentem, quum ceteris artibus, quibus studuisti semper ipse, tum in primis imitatione tui fac erudias: nulla enim erit hac praestantior disciplina. Quem nos, et quia tuus, et quia te dignus est filius, et quia nos diligit, semperque dilexit, in primis amamus, carumque habemus.

*De filia, et de Crassipede*) Cui Tulliam post reditum ab exilio pridie nonas aprilis despondit, mortuo iam, ut in Quaestura ostendimus, C. Pisone. CORR.

## VIII.

Scr. Romae A. V. C. 698.

*Lentulum scribit e M. Plaetorio, de rebus quae ad ipsum pertineant quid actum sit, 1, praeterea de statu rerum communium cogniturum. Commutatam esse totam rationem senatus iudiciorum rei totius publicae, ipsumque se ad Pompeii voluntatem conformare 2, quem Lentulo quoque valde amicum esse cognoverit 3: denique quum rumor esset Lentulum res bene gessisse, studia sua in honoribus ei decernendis promittit 4.*

M. T. CICERO P. LENTVLO PROCOS. S. D.

De omnibus rebus, quae ad te pertinent, quid actum, quid constitutum sit, quid Pompeius susceperit, optime ex M. Plaetorio cognosces: qui non solum interfuit his rebus, sed etiam praefuit; neque ullum officium

erga te hominis amantissimi, prudentissimi, diligentissimi praetermisit.

2. Ex eodem de toto statu rerum communium cognosces: quae quales sint, non facile est scribere. Sunt quidem certe in amicorum nostrorum potestate, atque ita, ut nullam mutationem unquam hac hominum aetate habitura res esse videatur. Ego quidem, ut debeo, et ut tute mihi praecepisti, et ut me dignitas utilitasque cogit, me ad eius rationes adiungo, quem tu in meis rationibus tibi esse adiungendum putasti. Sed te non praeterit, quam sit difficile, sensum in re publica, praesertim rectum et confirmatum, deponere. Verumtamen ipse me conformo ad eius voluntatem, a quo honeste dissentire non possum. Neque id facio, ut forsitan quibusdam videar, simulatione: tantum enim animi inductio et mehercule amor erga Pompeium apud me valet, ut, quae illi utilia sunt, et quae ille vult, ea mihi omnia iam et recta et vera videantur. Neque, ut ego arbitror, errarent ne adversarii quidem eius, si, quum pares esse non possint, pugnare desisterent. Me quidem etiam illa res consolatur, quod ego is sum, cui vel maxime concedant omnes, ut vel ea defendam, quae Pompeius velit, vel taceam, vel etiam, id quod mihi maxime lubet, ad nostra me studia referam literarum: quod profecto faciam, si mihi per eiusdem

*In amicorum potestate*) Pompeii et Caesaris: addo etiam Crassum, cum quo, rogatus a Pompeio, et Caesare, a Publio praeterea, ipsius Crassi filio, redierat in gratiam. Epist. sequenti, et epist. 8, lib. 5 et apud Plutarchum in Crasso. Man.

*Dignitas*) Vulg. *pietas*. Sed *pietas* iam significatur verbo *debeo*. Recte codd. faventibus Benedictus praetulit *dignitas*.

*Me ad eius rationes*) Ad ea, quae illi utilia sunt, quaeque ille vult. Pompeium significari, satis constat. Man.

*Adiungendum putasti*) quum de me ageres. Id.

*Conformo*) Vict. Gebh. Benedict. *Confirmo*

*A quo h. diss. non possum*) Quum is auctor fuerit salutis meae. Man.

amicitiam licebit. Quae enim proposita fuerant nobis, quum et honoribus amplissimis et laboribus maximis perfuncti essemus, dignitas in sententiis dicendis, libertas in republica capessenda, ea sublata tota; sed nec mihi magis, quam omnibus. Nam aut assentiendum est nulla cum gravitate paucis, aut frustra dissentiendum. Haec ego ad te ob eam causam maxime scribo, ut iam tu quoque de tua ratione meditere. Commutata tota ratio est senatus, iudiciorum, rei totius publicae. Otium nobis exoptandum est: quod ii, qui potiuntur rerum, praestaturi videntur, si quidam homines patientius eorum potentiam ferre potuerint. Dignitatem quidem illam consularem fortis et constantis senatoris, nihil est quod cogitemus. Amissa est, culpa eorum, qui a senatu et ordinem coniunctissimum et hominem clarissimum abalienarunt.

3. Sed, ut ad ea, quae coniunctiora rebus tuis sunt, revertar; Pompeium tibi valde amicum esse cognovi. Eo tu consule, quantum ego perspicio, omnia, quae voles, obtinebis: quibus in rebus me sibi ille affixum habebit; neque a me ulla res, quae ad te pertineat,

*Assentiendum paucis*) Si pauci, quomodo ab iis frustra dissentitur? quia pauci quidem principes, Caesar, Pompeius, Crassus, sed factio eorum maxima. Id.

*Amissa est culpa eorum*) Catonem significat: qui publicanis, questis in senatu, se cupiditate prolapsos, nimis magno publica conduxisse, ut locatio induceretur, postularant, adversatus est, et ita equites a senatu alienavit, et concordiam ordinum a Cicerone in consulatu constitutam, opinione falsus, dissolvit. Qua de re plura epistolarum ad Attic. lib. 1. Lamb. — Caesar autem hanc dissensionem fovit, equitesque in partes suas traxit. *L.*

*Hominem clarissimum*) Pompeium, quem abalienaverant a senatu, qui ea, quae ille, de victo Mithridate, regibus, dynastis, et civitatibus in Asia concesserat, confirmari a senatu non permiserant: quorum princeps fuit L. Lucullus, qui sororem M. Catonis Serviliam in matrimonio habebat, adiuvantibus Catone, et Metello Celere consule: ex quo Pompeius, uxore ducta Caesaris filia, facile impetravit, ut is consul acta sua confirmaret. Appianus lib. 2 bell. civ. Dio lib. 37. Suetonius. Max.

*Affixum*) Ab eo non discedam.

negligetur. Neque enim verebor, ne sim ei molestus; cui iucundum erit etiam propter id ipsum, quod me esse gratum videbit. Tu velim ita tibi persuadeas, nullam rem esse minimam, quae ad te pertineat, quae mihi non carior sit, quam meae res omnes; idque quum sentiam, sedulitate mihimet ipse satisfacere possum, re quidem ipsa ideo mihi non satisfacio, quod nullam partem tuorum meritorum, non modo referenda, sed ne cogitanda quidem gratia, consequi possum.

4. Rem te valde bene gessisse rumor erat. Exspectabantur literae tuae; de quibus eramus iam cum Pompeio loquuti; quae si erunt allatae, nostrum studium exstabit in conveniendis magistratibus et senatoribus. Cetera, quae ad te pertinebunt, quum etiam plus contenderimus, quam possumus, minus tamen faciemus, quam debemus.

## IX.

Scr. Romae mense Sept. A. V. C. 699.

*Primum Lentuli literas sibi periucundas fuisse demonstrat, quod grata sua erga ipsum studia esse scripserit, eumque imperatoris nomine ornatum et provinciam cum exercitu victore obtinere laetatur. 1. Deinde, quod Lentulus scripserat, se quod Cicero cum Caesare et Appio in gratia sit, haud reprehendere, mirari tamen quid sit, quod Vatinium defenderit ac laudarit, 2; primo loco fuse exponit quibus rationibus adductus Caesarem sibi ornandum putarit, eiusque dignitatem tuendam susceperit 3; deinde quum de Appio nihil opus sit dicere, cur Vatinium defenderit 5, et cur cum Crasso in gratiam redierit, exponit. 6. Denique universe se ea consilia sequi, quae tum sibi tum etiam reipubl. rationibus conducere putet, affirmat. 7. Postremo addit alia quaedam, de scriptis suis post Lentuli discessum 8, de Lentuli rebus domesticis 9, de*

*Q. fratris negotio* 10, *de suo in Lentulum studio* 11, *de Appii in provinciam successione* 12, *de publicanis Lentulo conciliandis* 13.

M. T. CICERO P. LENTVLO IMPERATORI S. D.

Periucundae mihi fuerunt literae tuae; quibus intellexi, te perspicere meam in te pietatem: quid enim dicam benivolentiam? quum illud ipsum gravissimum et sanctissimum nomen pietatis levius mihi meritis erga me tuis esse videatur. Quod autem grata tibi mea erga te stndia scribis esse, facis tu quidem abundantia quadam amoris, ut etiam grata sint ea, quae praetermitti sine nefario scelere non possunt. Tibi antem multo notior atqne illustrior meus in te animus esset, si hoc tempore omni, quo disiuncti fuimus, et una et Romae fuissemus. Nam in eo ipso, quod te ostendis esse facturum, quodque et in primis potès, et ego a te vehementer exspecto, in sententiis senatoriis, et in omni actione atque administratione reipublicae floruissemus. De qua ostendam equidem paulo post, qui sit meus sensus et status, et rescribam tibi ad ea, quae quaeris. Sed certe et ego te auctore amicissimo et sapientissimo, et tu me consiliario, fortasse non imperitissimo, fideli quidem et benivolo certe, usus esses; — quamquam tua quidem causa, te esse imperatorem provinciamque bene gestis rebus cum exercitn victore obtinere, ut debeo, laetor; — sed certe qui tibi ex me fructus debentur, eos uberiores et praesentiores praesens capere potuisses. In eis vero ulciscendis, quos tibi partim ini-

*Si hoc tempore omni*) Triconium. *Disiuncti*) Sic Ern. ul cod. Gu. Vulgo *diiuncti*. Codd. aliquot a Benediclo collati, *seiuncti*.

*Praesentiores*) Ita multi Mss. Vulgo *praestantiores*.

micos esse intelligis propter tuam propugnationem salutis meae, partim invidere propter illius actionis amplitudinem et gloriam, mirificum me tibi comitem praebuissem: quamquam ille perennis inimicus amicorum suorum, qui tuis maximis beneficiis ornatus, in te potissimum, fractam illam ac debilitatam iam, vim suam contulit, nostram vicem ultus est ipse sese. Ea est enim conatus, quibus patefactis, nullam sibi in posterum, non modo dignitatis, sed ne libertatis quidem partem reliquit. Te autem etsi mallem in meis rebus expertum, quam etiam in tuis, tamen in molestia gaudeo, eam te fidem cognosse hominum, non ita magna mercede, quam ego maximo dolore cognoram. De qua ratione tota iam videtur mihi exponendi tempus dari, ut tibi rescribam ad ea, quae quaeris.

2. Certiorem te per literas scribis esse factum, me cum Caesare et cum Appio esse in gratia, teque id non reprehendere ascribis; Vatinium autem, scire te velle ostendis, quibus rebus adductus defenderim et laudarim. Quod tibi ut planius exponam, altius paulo rationem consiliorum meorum repetam, necesse est.

*Perennis inimicus*) C. Cato, qui vim suam in Lentulum potissimum contulit, quum de abrogando illi imperio legem promulgavit. Corr.

*Vltus est ipse sese*) Se ipse punivit, poenas ipse sibi eas intulit, quas inferre nos debuimus. Man.

*Ea est enim conatus*) Sic Victor. Mss. Dresd. 1, 2, Lips. Al Graev, Ern. *est enim ea conatus.*

*In molestia gaudeo*) Figura quaedam ex mistione contrariorum orationi venustatem concilians. Ea duplex est: aut enim cum significatione doloris, et molestiae coniungitur gaudium et consolatio: aut contra, gaudii consolationisque significationem dolor, et molestia sequitur. Plurima utriusque figurae exempla occurrunt in epistolis. Man.

*Eam te fidem*) Vulgo *eam fidem.*

*Non ita magna mercede*) Quod explanavit epist. 6: *Minore in re violatur tua dignitas, quam mea salus afflicta sit.* Et epist. 7: *Multum interest, utrum laus imminuatur, an salus deseratur.* Man. — *Maximo dolore*) Afflicta salute, quum eiectus patria sum. Id.

*Ascribis*) Sic Victor. aliique. At codd. Dresd. quatuor et Lips. Asc. l. habent *scribis.*

3. Ego me, Lentule, initio rerum atque actionum tuarum, non solum meis, sed etiam reipublicae restitutum putabam: et, quoniam tibi incredibilem quendam amorem et omnia in te ipsum summa ac singularia studia deberem, reipublicae, quae te in me restituendo multum adiuvisset, eum certe me animum merito ipsius debere arbitrabar, quem antea tantummodo communi officio civium, non aliquo erga me singulari beneficio debitum praestitissem. Hac me mente fuisse, et senatus ex me, te consule, audivit, et tu in nostris sermonibus collocutionibusque ipse vidisti; etsi iam primis temporibus illis, multis rebus meus offendebatur animus, quum te agente de reliqua nostra dignitate, aut occulta nonnullorum odia, aut obscura in me studia cernebam. Nam neque de monumentis meis ab iis adiutus es, a quibus debuisti, neque de vi nefaria, qua cum fratre eram domo expulsus, neque hercule in iis ipsis rebus, quae quamquam erant mihi propter rei familiaris naufragia necessariae, tamen a me minimi putabantur in meis damnis, ex auctoritate senatus sarciendis, eam voluntatem, quam exspectaram, praestiterunt. Quae quum viderem (neque enim erant obscura) non ta-

*Initio rerum etc.*) Pro, initio reditus mei; qui actio tua fuit. ID.

*Quendam*) Hoc verbo amoris magnitudo tanta declaratur, quantam verbis exprimere non licet. Sic enim loquimur, ubi conceptam animo sententiam enunciare, atque ostendere pro voluntate non possumus. Epistola prima libro secundo: *Incredibilis quaedam expectatio.* In hac, infra: *Commemoranda quaedam, et divina Caesaris liberalitas.* ID.

*Audivit*) quum sententiam dicerem: non enim reputans, quid Pompeius vellet, ut socer eius Caesar, in omnibus meis sententiis de rep. pristinis permanebam. ID.

*De reliqua nostra dignitate*) Ut deiecto P. Clodii monimento in meis aedibus collocarer. CORR.

*De monumentis*) Domo, porticu Catuli, et forte etiam monumento, de quo lib. I epist. ad Q. Fratrem mentionem facit. ID.

*Eum*) abest codd. V Dresdd. et Lips. et delevit Benedictus.

men tam acerba mihi haec accidebant, quam erant illa grata, quae fecerant. Itaque quamquam et Pompeio plurimum, te quidem ipso praedicatore ac teste, debebam, et eum non solum beneficio, sed amore etiam et perpetuo quodam iudicio meo diligebam: tamen non reputans, quid ille vellet, in omnibus meis sententiis de republica pristinis permanebam. Ego sedente Cn. Pompeio, quum, ut laudaret P. Sextium, introisset in urbem, dixissetque testis Vatinius, me fortuna et felicitate C. Caesaris commotum, illi amicum esse coepisse: dixi, me M. Bibuli fortunam, quam ille afflictam putaret, omnium triumphis victoriisque anteferre: dixique eodem teste, alio loco, eosdem esse, qui Bibulum exire domo prohibuissent, et qui me coëgissent. Tota vero interrogatio mea nihil habuit, nisi reprehensionem illius tribunatus: in quo omnia dicta sunt libertate animoque maximo, de vi, de auspiciis, de donatione regnorum. Neque vero hac in causa modo, sed constanter ac saepe in senatu. Quin etiam, Marcellino et Philippo consulibus, nonis april. mihi est senatus assensus, ut de agro Campano, frequenti senatu, idibus maiis referretur. Num potui

*Quae fecerant*) pro salute mea.

*Ego sedente Cn. Pompeio*) In iudicio, quum defenderet Sextium Cicero. MAN. — *Laudaret*) Laudatione iudiciali. ID. — *Introisset*) Quod ut ei salvis legibus liceret, a senatu impetraverat. Alioquî, quum esset cum imperio frumentariae curationis caussa, urbem introire non poterat. ID.

*Me M. Bibuli*) Sic Benedictus et Martyni-Laguna auctoritate codd. Dresd. 1 et 2. Vulgo *me eam Bibuli fortunam*. —*Bibuli*) Quem Vatinius tribunus pleb. et Caesar consul exire domo prohibuerant, ne Caesaris acta impediret. ID. — *Eodem teste*) Pompeio.

*Eosdem esse*) His verbis nec ipsi Pompeio pepercit. Is enim pro Caesare consule contra Bibulum, eius collegam, omni non solum studio, sed etiam contentione dimicavit. Plutarchus, et alii. ID.

*De vi*) Qua Bibulum obnunciantem foro expulit, atque etiam in vincula ducere conatus est. ID.

*De auspiciis*) Quibus neglectis, leges pro Caesare Vatinius tulit. ID.

*Idibus Maiis*) Quo tamen die relatum non esse, scribit ipse ad Fra-

magis in arcem illius causae invadere, aut magis oblivisci temporum meorum, meminisse actionum? Hac a me sententia dicta, magnus animorum factus est motus, tum eorum, quorum oportuit, tum illorum etiam, quorum nunquam putaram. Nam hoc senatusconsulto in meam sententiam facto, Pompeius, quum mihi nihil ostendisset se esse offensum, in Sardiniam et in Africam profectus est, eoque itinere Lucam ad Caesarem venit. Ibi multa de mea sententia questus est Caesar, quippe qui etiam Ravennae Crassum ante vidisset, ab eoque in me esset incensus. Sane molestePompeium id ferre constabat, quod ego, quum audissem ex aliis, maxime ex meo fratre cognovi. Quem quum in Sardinia Pompeius paucis post diebus, quam Luca discesserat, convenisset: Te, inquit, ipsum cupio; nihil opportunius potuit accidere: nisi cum Marco fratre diligenter egeris, dependendum tibi est, quod mihi pro illo spopondisti. Quid multa? questus est graviter; sua merita commemoravit; quid egisset saepissime de actis Caesaris cum ipso meo fratre, quidque sibi is de me recepisset, in memoriam redegit; seque, quae de mea salute egisset, voluntate Caesaris egisse, ipsum meum fratrem testatus est: cuius causam dignitatemque mihi ut commendaret, rogavit, ut eam ne oppugnarem, si nollem aut non possem tueri. Haec quum ad me frater pertulisset, et quum [1] Pom-

trem epist. 7, lib. II: *Quod*, inquit, *idibus, et postridie fuerat dictum, de agro Campano actum iri; non est actum.* Ideo autem ea die, ut senatus decreverat, de agro Campano non est actum, quia sententiam Cicero mutavit: quod indicant ea, quae sequuntur. Id.

*Magis in arcem*) Magis adversari Caesaris, ac Pompeii voluntati. Translatione usus est, ad indicandam animi sui fortitudinem accommodata. Nemo enim, nisi fortis, et constans in arcem invadit. Id.

(1) Vulgo additur *ante tamen* quod omisit Martyni-Laguna. Et *ante* abest in Mss. compluribus et edd. vett.

peius ad me cum mandatis Vibullium misisset, ut integrum mihi de causa Campana ad suum reditum reservarem: collegi ipse me, et cum ipsa quasi republica sum colloquutus: ut mihi, tam multa pro se perpesso atque perfuncto, concederet, ut officium meum, memoremque in bene meritos animum, fidemque fratris mei praestarem; eumque, quem bonum civem semper habuisset, bonum virum esse pateretur. In illis autem meis actionibus sententiisque omnibus, quae Pompeium videbantur offendere, certorum hominum, quos iam debes suspicari, sermones afferebantur ad me: qui quum illa sentirent de re publica, quae ego agebam, semperque sensissent; me tamen non satisfacere Pompeio, Caesaremque inimicissimum mihi futurum, gaudere se aiebant. Erat hoc mihi dolendum: sed multo illud magis, quod inimicum meum (meum autem? immo vero legum, iudiciorum, otii, patriae, bonorum omnium) sic amplexabantur, sic in manibus habebant, sic favebant, sic me praesente osculabantur; non illi quidem, ut mihi stomachum facerent, quem ego funditus perdidi, sed certe ut facere se arbitrarentur. Hic ego, quantum humano consilio efficere potui, circumspectis rebus meis omnibus, rationibusque subductis, summam feci cogitationum mearum omnium: quam tibi, si potero, breviter exponam.

4. Ego, si ab improbis et perditis civibus rempublicam teneri viderem, sicut et meis temporibus scimus, et nonnullis aliis accidisse, non modo praemiis,

*Vibullium*) Q. Vibullium, praefectum fabrum Pompeii civili bello, eiusdemque copiarum ductorem. M.

*Certorum hominum*) Catonis in primis, Bibuli, L. Domitii. ID.

*Accidisse*) *Accepimus* quod vulgo additur, Victorio et Graevio auctoribus, qui id in bonis codd. non invenerunt, praeeunte Benedicto delevi. Martyni-Laguna dedit *accipimus*.

quae apud me minimum valent, sed ne periculis quidem compulsus ullis, quibus tamen moventur etiam fortissimi viri, ad eorum causam me adiungerem; ne si summa quidem eorum in me merita constarent. Quum autem in republica Cn. Pompeius princeps esset, vir is, qui hanc potentiam et gloriam maximis in rempublicam meritis, praestantissimisque rebus gestis esset consequutus, cuiusque ego dignitatis ab adolescentia fautor, in praetura autem et in consulatu adiutor etiam exstitissem; quumque idem auctoritate et sententia per se, consiliis et studiis tecum me adiuvisset, meumque inimicum unum in civitate haberet inimicum: non putavi famam inconstantiae mihi pertimescendam, si quibusdam in sententiis paulum me immutassem, meamque voluntatem ad summi viri, de meque optime meriti dignitatem aggregassem. In hac sententia complectendus erat mihi Caesar, ut vides, in coniuncta et causa et dignitate. Hic multum valuit quum vetus amicitia, quam tu non ignoras mihi et Q. fratri cum Caesare fuisse, tum humanitas eius ac liberalitas, brevi tempore et literis et officiis perspecta nobis et cognita. Vehementer etiam res ipsa publica me movit, quae mihi videbatur contentionem, praesertim maximis rebus a Caesare gestis, cum illis viris nolle fieri, et, ne fieret, vehementer recusare. Gravissime autem me in hanc mentem impulit et Pompeii fides, quam de me Caesari dederat; et fratris mei, quam Pompeio. Erant praeterea haec animadvertenda

*Literis et officiis*) Literis ad M. Ciceronem missis, officiis in Quintum collatis: qui tunc erat Caesaris legatus in Gallia. Infra, et ad Att. IV, 18. MAN.

*In hanc mentem*) Sic. Ern. ex edd. Rom. et Mss. aliquot. Vulg. *in hac mente*; quod servavit M. L. Sane hoc potest sic explicari; *quum iam propter duas causas haec esset mens mea, gravissime me etiam impulit Pompeii fides* etc.

in civitate, quae sunt apud Platonem nostrum scripta divinitus: Quales in republica principes essent, tales reliquos solere esse cives. Tenebam memoria, nobis consulibus, ea fundamenta iacta ex kalendis ianuariis confirmandi senatus, ut neminem mirari oporteret, nonis decembribus tantum vel animi fuisse in illo ordine, vel auctoritatis. Idemque memineram, nobis privatis usque ad Caesarem et Bibulum consules, quum sententiae nostrae magnum in senatu pondus haberent, unum fere sensum fuisse bonorum omnium. Postea, quum tu Hispaniam citeriorem cum imperio obtineres, neque respublica consules haberet, sed mercatores provinciarum, et seditionum servos ac ministros, iecit casus quidam caput meum, quasi certaminis causa, in mediam contentionem dissensionemque civilem. Quo in discrimine quum mirifica senatus, incredibilis Italiae totius, singularis omnium bonorum consensio in me tuendo exstitisset: non dicam, quid acciderit (multorum est enim, et varia culpa); tantum dicam, brevi, non mihi exercitum, sed duces defuisse. In quo, ut iam sit in iis culpa, qui me non defenderunt, non minor est in iis, qui reliquerunt; et, si accusandi sunt, si qui pertimuerunt, magis etiam reprehendendi, si qui se timere simularunt. Illud quidem certe nostrum consilium iure laudandum est,

*Apud Platonem*) De Leg. IV. *An.* — *Ex Kal. Ian.*) Dicta in Senatu oratione contra Rullum. Corr. — *Nonis Dec.*) Quo die Senatus sumendum de coniuratis supplicium censuit. *An.*

*Casus quidam*) Vulgo *quidam casus.* Transposui verba, quia male sonat *casus caput* deinceps positum. Paulo post Grouov. *cert. causam.*

*Quasi certaminis causa*) Speravit Clodius, si Ciceronem vexaret, eam fore causam bonos cum improbis committendi. Corr.

*Mirifica — consensio*) Sic Manut. Lamb. Et *mirifica* quidem est in codd. fere omnibus; *consensio* in compluribus. Itaque hoc cum Benedicto restitui. Vulg. *mirificus — consensus.*

*Non defenderunt*) Hortensium, et Catonem videtur significare. Corr. — *Reliquerunt*) Vt Pompeius. Id.

qui meos cives, et a me conservatos, et me servare cupientes, spoliatos ducibus, servis armatis obiici noluerim, declararique maluerim, quanta vis esse potuisset in consensu bonorum, si iis pro me stante pugnare licuisset, quum afflictum excitare potuissent. Quorum quidem animum tu non perspexisti solum, quum de me ageres, sed etiam confirmasti atque tenuisti. Qua in causa (non modo non negabo, sed etiam semper et meminero et praedicabo libenter) usus es quibusdam nobilissimis hominibus, fortioribus in me restituendo, quam fuerant iidem in retinendo: qua in sententia si constare voluissent, suam auctoritatem simul cum salute mea recuperassent. Recreatis enim bonis viris consulatu tuo, et constantissimis atque optimis actionibus tuis excitatis, Cn. Pompeio praesertim ad causam adiuncto; quumque etiam Caesar, rebus maximis gestis, singularibus ornatus et novis honoribus ac iudiciis senatus, ad auctoritatem eius ordinis adiungeretur: nulli improbo civi locus ad rempublicam violandam esse potuisset. Sed attende, quaeso, quae sunt consequuta. Primum ille fur muliebrium religionum, qui non pluris fecerat

*Pugnare licuisset*) Scil. *per me*. Respicitur illud: *qui meos cives—obiici noluerim*. Itaque non placet lectio a Benedicto ex antiquis libris recepta *si ii pro me stante pugnam non reliquissent*.

*Retinendo*) *Tenendo* Vict. Lamb. Grut. At Mss. quidam *tuendo*.

*Recreati — excitati*) Hanc lectionem praeeunte Benedicto restitui, quam in omnibus codd. suis Mss. esse testantur Victor. Lamb. Gebhard. Graev. Pro ea Graev. et Ern. receperunt: *Recreatis enim bonis viris — excitatis*, quia putabant constructionem aliter non constare. Sed constructio bene procedit, si puncto distinguas post *adiuncto*; ac pro *quum etiam* nobiscum reponas *quumque etiam*. — Hoc probo; in ceteris Graevii Ernestique lectionem cum novissimis Editoribus Parisiensibus praefero; et verba sic iungo: *Recreatis enim — nulli improbo civi* etc. Typ.

*Ille fur muliebrium religionum*) Sic Lambin. Et restituit Martyni-Laguna. Plerique *illa furia* ex Victorii coniectura. Antiquam lectionem multorum codd. *Primum illa furia muliebrium religionum. Qui —* perperam revocavit Benedictus.

Bonam Deam, quam tres sorores, impunitatem est illorum sententiis assequutus, qui (quum tribunus

*Quam tres sorores*) Clodiam, Terentiam, et alteram cognomine Quadrantem, quas Clodius frater constuprasse dicitur. Corr.

*Impunitatem assequutus*) Ne quis putet hoc dici, Clodium absolutum esse iudicum sententiis, in eo iudicio, quod de violatis Bonae Deae sacris factum est; quod ante Ciceronis exsilium factum erat: sed quorundam optimatum, quorum hic Cicero inconstantiam, et perfidiam accusat, sententiis, in senatu dictis, factum esse, ut iudicium illud, quod Milo tribunus pl. Clodio de vi accusato intendebat, omitteretur; ex quo non absolutus Clodius (non enim *absolutus* dicitur, de quo latae sententiae non sunt) sed impunitatem consequutus, quia punitus non est, vere, ac proprie dicitur. Tota vero res ita se habet. Restituto Cicerone, quum eius domus ex S. C. reficeretur, expulsi a Clodio fabri de area sunt: disturbata porticus Catuli, quae ipsa quoque ex S. C. reficiebatur, et ad tectum pene pervenerat: Q. Ciceronis domus primo fracta coniectu lapidum, deinde inflammata. Neque hac una vi contentus quievit Clodius, sed, sexto post die, cum lapidibus, fustibus, gladiis M. Ciceronem insequutus est: sequenti autem die Milonis domum expugnare, et incendere ita conatus est, ut palam cum scutis homines eductis gladiis, alios cum accensis facibus adduxerit. Propterea Milo tribunus pl. eum de vi accusavit. Sed iudicium, opera Clodii, eiusque amicorum, usque eo perductum est, donec habitis aedilitiis comitiis, Clodius aedilis creatus in iudicium vocari non potuit. Non enim vocare in iudicium eos licuit, qui magistratum gerebant. Hoc igitur queritur Cicero, et iure queritur, quod, quum ageretur in senatu, utrum ante comitia iudicium fieret, quod Milo, Cicero, nec pauci praeterea, bene de rep. sentientes, exoptabant, an quod Clodius, eiusque factio postulabat, ut comitia ante iudicium haberentur, quo posset, magistratum adeptus, poenam effugere; S. C. factum sit, ut post comitia iudicium fieret: in quibus positam esse Clodii, nocentissimi hominis, salutem, licebat intelligere. Hac de re sic in oratione pro Sextio: *Volitat aedilis, accusat eum, qui aliqua ex parte eius furorem exsultantem repressit: hic accusare eum moderate, a quo ipse nefarie accusatur, per senatus auctoritatem non est situs.* Non licuisse Miloni per senatus auctoritatem Clodium accusare, demonstrat. In oratione autem de provinciis, *Qui meum*, inquit, *inimicum, repugnante vestra auctoritate, texerunt.* Praeterea epist. 3, lib. IV ad Att., et 1 lib. II ad Q. Fr. *Impunitatem igitur Clodius assequutus est, quia iudicium fieri de eo, aedile creato, non licuit. Optimatum vero sententiis, quia comitia fieri ante iudicium voluerunt.* Nec tamen omnes notat optimates, sed tantum eos, qui iudicium de Clodio a Milone accusato fieri noluerunt. Nam bonos aliquot in senatu pro Milone, id est pro rep. sensisse, satis ostendit iis verbis, quae iam recitavimus ex oratione de provinciis. Quum enim dixit: *Qui meum inimicum, repugnante vestra auctoritate, texerunt*, optimatum duo genera significat, eos, qui Clodium texerant, et eos, qui repugnarunt. Corr.

plebis poenas a seditioso civi per bonos viros iudicio persequi vellet) exemplum praeclarissimum in posterum vindicandae seditionis de republica sustulerunt: iidemque postea, non meum monumentum (non enim illae manubiae meae, sed operis locatio mea fuerat) monumentum vero senatus, hostili nomine et cruentis inustum literis esse passi sunt. Qui me homines quod salvum esse voluerunt, est mihi gratissimum; sed vellem non solum salutis meae, quemadmodum medici, sed etiam, ut aliptae, virium et coloris rationem habere voluissent. Nunc, ut Apelles Veneris caput et summa pectoris politissima arte perfecit, reliquam partem corporis inchoatam reliquit; sic quidam homines in capite meo solum elaborarunt, reliquum corpus imperfectum ac rude reliquerunt. In quo ego spem fefelli non modo invidorum, sed etiam inimicorum meorum: qui de uno acerrimo et fortissimo viro, meoque iudicio, omnium magnitudine animi et constantia praestantissimo, Q. Metello, Lucii filio, quondam falsam opinionem acceperant; quem post reditum dictitant fracto animo et demisso fuisse. [Est vero probandum, qui et summa voluntate cesserit, et egregia animi alacritate abfuerit, neque sane redire curarit, eum ob id ipsum fractum fuisse, in quo quum omnes homines, tum M. illum Scaurum, sin-

*Hostili nomine*) Clodii nomine. Id.

*Veneris caput*) Apelles inchoavit et aliam Venerem Cois, superaturus etiam illam suam priorem: invidit mors peracta parte, nec, qui succederet operi ad praescripta lineamenta, inventus est. Plin. XXXV, 10. *An.*

*Constantia*) Quum in L. Saturnini legem de agro Gallico dividendo per vim latam, iurare noluit, et in exsilium abire, quam de sua sententia decedere maluit. Plutarchus in Mario. Man.

*Est vero probandum*) Ironia, quae negandi vim habet, quum affirmare verba tamen ipsa videantur. Sic Virg. lib. IV Aeneid.: *Egregiam vero laudem* etc. Id.

*M. illum Scaurum*) Patrem eius, pro quo exstat mutilata Ciceronis oratio. Id.

gularem virum, constantia et gravitate superasset] [1].
Sed, quod de illo acceperant, aut etiam suspicabantur, de me idem cogitabant, abiectiore animo me futurum, quum respublica maiorem etiam mihi animum, quam unquam habuissem, daret; quae declarasset, se non potuisse me uno civi carere: quumque Metellum unius tribuni plebis rogatio, me universa respublica, duce senatu, comitante Italia, referente consule, promulgantibus octo tribunis, comitiis centuriatis, cunctis ordinibus incumbentibus, omnibus denique suis viribus recuperasset. Neque vero ego mihi postea quidquam assumpsi, neque hodie assumo, quod quemquam malivolentissimum iure possit offendere. Tantum enitor, ut neque amicis, neque etiam alienioribus, opera, consilio, labore desim. Hic meae vitae cursus offendit eos fortasse, qui splendorem et speciem huius vitae intuentur, sollicitudinem autem et laborem perspicere non possunt. Illud vero non obscure queruntur, in meis sententiis, quibus ornem Caesarem, quasi desciscere me a pristina causa. Ego autem quum illa sequor, quae paulo ante proposui, tum hoc non in postremis, de quo coeperam exponere. Non offendes eundem bonorum sensum, Lentule, quem reliquisti: qui confirmatus consulatu no-

(1) Vncis inclusa ab alio interpolata videntur.

*Referente consule*) Ita correxi vulg. *promulgantibus omnibus, referente consule, comitiis centuriatis, cunctis ordinibus, hominibus incumbentibus.* Cf. orat. pro Sext. c. 32.

*Sollicitudinem et laborem*) Quibus eum splendorem, eamque speciem tueor. GRAEV.

*Desciscere me*) Sic correxi vulg. *desciscerem*, pro quo Ern. dedit *descissem*.

*Coeperam exponere*) Quum enim sententiam Platonis posuisset de corruptis principum exemplo civibus, eam ut probaret, ita longe digressus est, inducta commemoratione sui consulatus, ut a proposito nonnihil aberrasse videatur. Itaque narrationem interruptam, ab alio tanquam orsus principio, retexit. MAN.

stro, nonnunquam postea interruptus, afflictus ante te consulem, recreatus abs te, totus est nunc ab iis, a quibus tuendus fuerat, derelictus: idque non solum fronte atque vultu, quibus simulatio facillime sustinetur, declarant ii, qui tum nostro illo statu optimates nominabantur, sed etiam ostensa saepe iam tabella docuerunt. Itaque tota iam sapientium civium, qualem me et esse et numerari volo, et sententia et voluntas mutata esse debet. Id enim iubet idem ille Plato, quem ego vehementer auctorem sequor, tantum contendere in republica, quantum probare tuis civibus possis; vim neque parenti, neque patriae afferri oportere. Atque hanc quidem ille causam sibi ait non attingendae reipublicae fuisse, quod quum offendisset populum Atheniensem prope iam desipientem senectute, persuaderi posse diffideret, cogi fas esse non arbitraretur. [1] Mea ratio fuit alia, quod, neque desipiente populo, neque integra re mihi ad consulendum, capesseremne rempublicam, implicatus tenebar. Sed laetatus tamen sum, quod mihi liceret, in eadem causa, et mihi utilia, et cuivis bono recta defendere. Huc accessit commemoranda quaedam, et divina Caesaris in me fratremque meum liberalitas: qui mihi, quascumque res gereret, tuendus esset; nunc in tanta felicitate tantisque victoriis, etiamsi in

*Tabella*) Sic edidit Martyni-Laguna, utrum coniectura an codd. Mss. auctoritate nescio. Lectio sane est elegans, metaphora sumpta ab iis indicibus, qui aliis tabellam, qua reum absoluturi erant, ostendebant. Vulgo: *sed etiam sensu saepe iam tabellaque docuerunt.* Pro *sensu* Lambin. malebat *sententia.*

*Idem ille Plato*) In Critone.

(1) Vulgo *desip. senectute, quumque eum nec persuadendo nec cogendo regi posse vidisset, quum persuaderi posse diffideret.* In quo verba temere inculcata delevimus. — Ea tamen retinuerunt Editores Paris. *T.*

*Neque integra re*) Integra Platoni res fuit ad consulendum; quia nunquam attigit rempubl. Quod mihi non contigit; qui quum remp. antea tractassem, propterea implicatus tenebar. MAN.

nos non is esset, qui est, tamen ornandus videretur. Sic enim te existimare velim: quum a vobis, meae salutis auctoribus, discesserim, neminem esse, cuius officiis me tam esse devinctum non solum confitear, sed etiam gaudeam.

4. Quod quoniam tibi exposui, facilia sunt ea, quae a me de Vatinio et de Crasso requiris. Nam de Appio quod scribis, sicuti de Caesare, te non reprehendere: gaudeo consilium tibi probari meum.

5. De Vatinio autem, primum reditus intercesserat in gratiam per Pompeium, statim ut ille praetor est factus, quum quidem eius petitionem gravissimis in senatu sententiis oppugnassem, neque tam illius laedendi causa, quam defendendi atque ornandi Catonis. Post autem Caesaris, ut illum defenderem, mira contentio est consequuta. Cur autem laudarim, peto a te, ut id a me, neve in hoc reo, neve in aliis requiras: ne tibi ego idem reponam, quum veneris; tametsi possum vel absenti. Recordare enim, quibus laudationem ex ultimis terris miseris. Nec hoc pertimueris: nam a me ipso laudantur et laudabuntur iidem. Sed tamen defendendi Vatinii fuit etiam ille stimulus,

*Discesserim*) Vobis exceptis, nemo est, cui perinde ac Caesari debeam. Id.

*Quum quidem*) Vulg. additur *ego*.

*Vt illum defenderem*) Accusatus est Vatinius, ut ait Pedianus in commentarii prooemio orationis pro Scauro, Appio et Domitio coss. id est, quo anno scripsit Cicero hanc epistolam: accusatus autem a C. Licinio Calvo de ambitu, quia praetoria comitia corrupisset. Id.

*Ex ultimis terris*) Hispaniae duae fuerunt, citerior, et ulterior: hic de citeriore accipiendum; cui praefuisse cum imperio Lentulum, supra demonstratum est his verbis, *Quum tu Hispaniam citeriorem cum imperio obtineres*. Id.

*Ille stimulus*) Quod enim P. Clodium quidam optimates, Ciceronis inimicum, ipso praesente amplexarentur, in manibus haberent, foverent, oscularentur, ut ei stomachum facerent; propterea, ut eorum consuetudinem imitaretur, et quasi par pari referret, ipse quoque, hominem optimatibus invisum Vatinium defendit. Id.

de quo in iudicio, quum illum defenderem, dixi me facere quiddam, quod in Eunucho parasitus suaderet militi:

> Vbi nominabit Phaedriam, tu Pamphilam
> Continuo. Si quando illa dicet, Phaedriam intromittamus
> comissatum; tu, Pamphilam
> Cantatum provocemus. Si laudabit haec
> Illius formam; tu huius contra. Denique
> Tu par pari referto, quod eam mordeat.

Sic petivi a iudicibus, ut, quoniam quidam nobiles homines, et de me optime meriti, nimis amarent inimicum meum, meque inspectante saepe eum in senatu modo severe seducerent, modo familiariter atque hilare amplexarentur, quoniamque illi haberent suum Publium, darent mihi ipsi alium Publium, in quo possem illorum animos, mediocriter lacessitus, leviter repungere. Neque solum dixi, sed etiam saepe facio, diis hominibusque approbantibus.

6. Habes de Vatinio: cognosce nunc de Crasso. Ego quum mihi cum illo magna iam gratia esset,

*In Eunucho*) Terent. Eun. Act. III, sc. 1, v. 50 seqq.

*Modo severe*) Quasi de gravibus seriisque rebus cum eo deliberaturi. Man.

*Cognosce nunc*) Vulgo abest *nunc*, quod addidit Martyni-Laguna.

*Quum mihi cum illo magna iam gratia esset*) Vetus inter eos fuerat simultas, vel exorta Cicerone consule, quum Crassus Catilinae consiliorum particeps esse putaretur, ut historiae declarant; vel, ut ego arbitror, multo ante, quum Cicero ab adolescentia sua, ut in hac epistola iam dixit, Pompeii fautor extitisset, Crassumque saepe, ut epist. 12, lib. 1 ad Atticum scripsit, in Pompeiana laude perstrinxisset: in suasione quidem legis Maniliae, laudem servilis belli, Crassi virtute confecti, magna ex parte ad Pompeium transfert. Primus dies eos in gratiam reduxit, quum Crassus in senatus, praesente Pompeio, a Mithridatico bello proxime reverso, de rebus a Cicerone consule in urbe gestis ornatissime locutus est, Cuius orationis illustrem sententiam quum Cicero ad Atticum scripsisset, subiunxit: *Hic dies me valde Crasso adiunxit*. Rursus odium inter eos emersit, quo anno lege Clodia Cicero pulsus est, Crasso Clodium adiuvante, ut in Plutarcho legimus. Iterum autem reconciliati, restituto in patriam Cicerone, intercedente Publio Crassi filio, Ciceronis amantissimo, ut idem Plutarchus. Tertiae tum dissensionis, tum etiam reconciliationis causa hic exponitur. Man.

quod eius omnes gravissimas iniurias, communis concordiae causa, voluntaria quadam oblivione contriveram, repentinam eius defensionem Gabinii, quem proximis superioribus diebus acerrime oppugnasset, tamen, si sine ulla mea contumelia suscepisset, tulissem: sed quum me disputantem, non lacessentem laesisset, exarsi, non solum praesenti, credo, iracundia (nam ea tam vehemens fortasse non fuisset), sed, quum inclusum illud odium multarum eius in me iniuriarum, quod ego me effudisse omne arbitrabar, residuum tamen insciente me fuisset, omne repente apparuit. Quo quidem tempore ipso quidam homines, et iidem illi, quos saepe nutu significationeque appello, quum se maximum fructum cepisse dicerent ex libertate mea, meque tum denique sibi esse visum reipublicae, qualis fuissem, restitutum, quumque ea contentio mihi magnum etiam foris fructum tulisset: gaudere se dicebant, mihi et illum inimicum, et eos, qui in eadem causa essent, nunquam amicos futuros. Quorum iniqui sermones quum ad me per homines honestissimos perferrentur; quumque Pompeius ita contendisset, ut nihil unquam magis, ut cum Crasso redirem in gratiam, Caesarque per literas maxima se molestia ex illa contentione affectum ostenderet: habui non temporum solum rationem meorum, sed etiam naturae; Crassusque, ut quasi te-

*Disputantem*) in senatu. Id.

*Insciente me fuisset*) Lectionem ineptam *inscientem me fugisset* expulerunt Lamb. Graev. Ern.

*Tempore ipso*) *Ipso* omisit Marlyni-Laguna.

*Dicerent*) *vere dicerent*; idem.

*Etiam foris fructum tulisset*) Vulgo: apud omnes homines: *fructum tulisset*, bonam de me hominum opinionem auxisset. Man.

*Temporum meorum*) Earum calamitatum, quas olim pertuli, quia nimium in rep. libere sensissem. Id. — *Naturae*) Quae me ab omni contentione revocabat. Id. — *Nostra gratia*) Gratia hic est reconciliatio. Graev.

stata populo romano esset nostra gratia, paene a meis laribus in provinciam est profectus. Nam quum mihi condixisset, coenavit apud me in mei generi Crassipedis hortis. Quamobrem eius causam, quod te scribis audisse, magna illius commendatione susceptam, defendi in senatu, sicut mea fides postulabat.

7. Accepisti, quibus rebus adductus, quamque rem causamque defenderim, quique meus in republica sit pro mea parte capessenda status. De quo sic velim statuas, me haec eadem sensurum fuisse, si mihi integra omnia ac libera fuissent. Nam neque pugnandum arbitrarer contra tantas opes, neque delendum, etiamsi id fieri posset, summorum civium principatum, neque permanendum in una sententia, conversis rebus, ac bonorum voluntatibus immutatis, sed temporibus assentiendum. Nunquam enim praestantibus in republica gubernanda viris laudata est in una sententia perpetua permansio. Sed, ut in navigando tempestati obsequi artis est, etiamsi portum tenere non queas; quum vero id possis mutata velificatione assequi, stultum est eum tenere cum periculo cursum, quem ceperis, potius quam, eo commutato, quo velis tandem pervenire: sic, quum omnibus nobis in administranda re publica propositum esse debeat id, quod a me saepissime dictum est, cum dignitate otium; non idem semper dicere, sed idem semper spectare debemus. Quamobrem, ut paulo ante posui, si essent omnia mihi solutissima, tamen in republica non alius essem, atque nunc sum. Quum vero in hunc sensum et alliciar beneficiis hominum, et compellar iniuriis:

*Mihi condixisset*) In diem certum denunciasset. Sic enim Festus interpretatur. MAN.

*Omnia mihi solutissima*) Soluta, et libera Ciceronis voluntas non erat; quum et alliceretur Pompeii Caesarisque beneficiis, et compelleretur optimatum quorundam iniuriis. ID.

facile patior, ea me de republica sentire ac dicere, quae maxime quum mihi, tum etiam reipublicae rationibus putem conducere. Apertius autem haec ago ac saepius, quod et Quintus, frater meus, legatus est Caesaris, et nullum meum minimum dictum, non modo factum, pro Caesare intercessit, quod ille non ita illustri gratia exceperit, ut ego eum mihi devinctum putarem. Itaque eius omni et gratia, quae summa est, et opibus, quas intelligis esse maximas, sic fruor, ut meis. Nec mihi aliter potuisse videor hominum perditorum de me consilia frangere, nisi cum praesidiis iis, quae semper habui, nunc etiam potentium benivolentiam coniunxissem. His ego consiliis, si te praesentem habuissem, ut opinio mea fert, essem usus eisdem. Novi enim temperantiam et moderationem naturae tuae: novi animum, tum mihi amicissimum, tum nulla in ceteros malivolentia suffusum, contraque quum magnum et excelsum, tum etiam apertum et simplicem. Vidi ego quosdam in te tales, quales tu eosdem in me videre potuisti. Quae me moverunt, movissent eadem te profecto. Sed, quocumque tempore mihi potestas praesentis tui fuerit, tu eris omnium moderator consiliorum meorum: tibi erit eidem, cui salus mea fuit, etiam dignitas curae. Me quidem certe tuarum actionum, sententiarum, voluntatum, rerum denique omnium socium comitemque habebis: neque mihi in omni vita res tam erit ulla proposita, quam ut quotidie vehementius te de me optime meritum esse laetere.

*Facile patior*) Ita loquebantur, quum aliquid se nec admodum libenter, nec moleste tamen facere significabant. Epist. 7, lib. 5: *Si quando non mutuo respondetur officiis meis; plus apud me officii residere facillime patior.* ID.

*Et opibus*) I. F. Gronovius de pecuniis intelligit, quia Caesar Ciceroni post reditum ab exilio ingentem pe-

8. Quod rogas, ut tibi mittam, quae post discessum tuum scripserim: sunt *orationes* quaedam, quas Menocrito dabo: neque ita multae; ne pertimescas. Scripsi etiam (nam ab orationibus diiungo me fere, referoque ad mansuetiores Musas: quae me maxime, sicut iam a prima adolescentia, delectant): scripsi igitur Aristoteleo more, quemadmodum quidem volui, tres libros in disputatione ac dialogo *de Oratore*, quos arbitror Lentulo tuo fore non inutiles. Abhorrent enim a communibus praeceptis, et omnem antiquorum, et Aristoteleam, et Isocrateam rationem oratoriam complectuntur. Scripsi etiam versibus tres libros *de temporibus meis*: quos iam pridem ad te misissem, si esse edendos putassem. Sunt enim testes et erunt sempiterni meritorum erga me tuorum, meaeque pietatis. Sed verebar non eos, qui se laesos arbitrarentur (etenim id feci parce et molliter), sed eos, quos erat infinitum bene de me meritos omnes nominare. Quos tamen ipsos libros, si quem, cui recte committam, invenero, curabo ad te perferendos. Atque istam quidem partem vitae consuetudinisque nostrae totam ad te defero. Quantum enim literis, quantum studiis,

cuniae summam mutuam dederat. Certe, si *opibus*, ut alibi, de omnibus praesidiis intelligendum est, pecuniae simul eo comprehenduntur.

*Vt tibi mittam*) Vulgo *ut mea tibi scripta mittam.*

*Menocrito*) Lentuli liberto. MAN.

*In disputatione ac dialogo*) Hoc totum alienum videtur et subdititium. LAMB.

*Tres libros de temporibus meis*) Dio lib. XXXIX, Βιβλίον μέν τι ἀπόρρητον, etc. Vertit Leunclavius: *Librum quemdam occultum conscripsit, cuius erat inscriptio*, de suorum consiliorum rationibus. *In eum multa acerba contra Caesarem, Crassumque aliosque nonnullos dicta congessit, metuensque ne se vivo emanaret, obsignatum filio tradidit, cum mandato, ne eum se superstite aut legeret, aut ederet.* H. VALES.

*Verebar*) Vulgo *sed quia verebar.* Sed melius est, quod auctore I. F. Gronovio fecit Martyni-Laguna, *quia* delere.

*Atque istam — ad te defero*) Haec Martyni-Laguna posuit post *conferemus.*

veteribus nostris delectationibus, consequi poterimus, id omne ad arbitrium tuum, qui haec semper amasti, libentissime conferemus.

9. Quae ad me de rebus domesticis scribis, quaeque mihi commendas, ea tantae mihi curae sunt, ut me nolim admoneri: rogari vero sine magno dolore vix possum.

10. Quod de Quinti fratris negotio scribis, te priore aestate, quod morbo impeditus in Ciliciam non transieris, conficere non potuisse; nunc autem omnia facturum, ut conficias: id scito esse eiusmodi, ut frater meus vere existimet, adiuncto isto fundo, patrimonium fore suum per te constitutum.

11. Tu me de tuis rebus omnibus, et de Lentuli tui nostrique studiis et exercitationibus, velim quam familiarissime certiorem, et quam saepissime facias; existimesque, neminem cuiquam neque cariorem, neque iucundiorem unquam fuisse, quam te mihi; idque me, non modo ut tu sentias, sed ut omnes gentes etiam, ut posteritas omnis intelligat, esse facturum.

12. Appius in sermonibus antea dictitabat, postea dixit etiam in senatu palam: sese, si licitum esset legem curiatam ferre, sortiturum esse cum collega provinciam; si curiata lex non esset, se paraturum, tibique successurum: legem curiatam consuli opus esse,

*Si licitum esset*) Per tribunos pleb.

*Provinciam*) omisit Martyni-Laguna.

*Se paraturum*) *Parare*, hic est pacisci, constituere. Mos enim fuit, ut S. C. de provinciis consularibus ita fieret, ut eas consules aut sortirentur, aut compararent inter se. MAN. — *Se paraturum*) Vulgo *se paraturum cum collega*. Ernestius autem recte *cum collega* auctoritate cod. Ms. sui recte delevit.

*Legem curiatam consuli*) Vulg. addebatur *ferre*. ed. Med. *ferri*. Neutrum probandum esse vidit Ernestius. — Retinent tamen Editores Paris. *T.*

*Opus esse*) Convenire. *Necesse non esse*: scilicet Consuli. CORR.

necesse non esse: se, quoniam ex senatusconsulto provinciam haberet, lege Cornelia imperium habiturum, quoad in urbem introisset. Ego, quid ad te tuorum quisque necessariorum scribat, nescio: varias esse opiniones intelligo. Sunt, qui putent, posse te non decedere, quod sine lege curiata tibi succedatur: sunt etiam, qui, si decedas, a te relinqui posse, qui provinciae praesit. Mihi non tam de iure certum est; quamquam ne id quidem valde dubium est; quam, illud ad tuam summam amplitudinem, dignitatem, liberalitatem, qua te scio libentissime frui solere, pertinere, te sine ulla mora provinciam successori concedere, praesertim quum sine suspicione tuae cupiditatis non possis illius cupiditatem refutare. Ego utrumque meum puto esse, et quid sentiam, ostendere, et quod feceris, defendere.

13. Scripta iam epistola superiore, accepi tuas literas de publicanis; quibus aequitatem tuam non potui non probare. *Facilitate* quidem, vellem, consequi

*Provinciam haberet*) Non Ciliciam nominalim: quod si esset, quorsum de sortilione, aul comparatione loquaretur? sed provinciam ideo babebat quia senatos decreveral, ut ex duabus consolaribus provinciis noam Appius, alleram Domitius, vel sorlientes, vel inter se comparantes, oblinerent. MAN.

*Lega Cornelia*) Quae imperium, sed sine armis, dabat. Alia eius lsgis sunt lib. III, epist. 6. CELL.

*Ne id quidem valds dubium est*) Ne de iure quidem dubitari valde potest, qoiu Appio, vel si libi sine curiata lege succedat, provinciam debeas coucedere. Argumento sunt haec verba, falli eos, qui legem curiatam rectoribus provinciarum omnino necessariam putarent: quum sine ea ius dicere, el provinciae praeesse possent, imperio lege Cornelia dato, quoad in urbe introissent. Quum haec scripsissem, disputationes ad me suas adversus Nicolaum Gruchium misit Carolus Sigouius: in qoibus de curiata lege, duplicique provinciarum imperio, probari idem utrique nostrum, animadverti. Sane sum laetatus, ut animo, el voluntate, itidem nos opinione, el iodicio congruere. MAN.

*Literas de publicanis*) Contra quos decretum ex voluntate provincialium fecerat. ID.

*Facilitate*) *Felicitate* dedit Victor. qoem deiode complures sequuti suut. Ante io edd. *facilitate*, quod Ernestio

potuisses, ne eius ordinis, quem semper ornasti, rem aut voluntatem offenderes. Equidem non desinam tua decreta defendere: sed nosti consuetudinem hominum. Scis, quam graviter inimici ipsi illi Q. Scaevolae fuerint. Tibi tamen sum auctor, ut, si quibus rebus possis, eum tibi ordinem aut reconcilies, aut mitiges. Id etsi difficile est, tamen mihi videtur esse prudentiae tuae. Vale.

auctore restitui. Pro *quidem* Martyni-Laguna dedit *autem*. — *Felicitate quidem* etc.) Vellem, ita felix esse potuisses, nihil ut omnino contra eius ordinis, quem semper ornasti, aut rem, aut voluntatem ageres. Man. Lego: *Felicitate quadam vellem consequi* etc. Vellem sic favisset tibi Fortuna, ut necesse non fuisset aliquid abs te statui, quo illi aut vectigalia sua deteriora, aut gratiam contemptam putarent. I. F. Gron.

*Q. Scaevolae*) Auguri, P. F. Laelii Sapientis genero, Crassi oratoris socero. Fuit alter Q. Scaevola, Q. F. Pont. max. multis annis iunior. Man.

## X.

Scr. Romae A. V. C. 699.

*Significat Valerio, se eius nomine P. Lentulo gratias egisse, eumque, ut domum redeat, hortatur.*

M. T. CICERO L. VALERIO, IVRISCONSVLTO, S. D.

Cur enim tibi hoc non gratificer, nescio: praesertim quum his temporibus audacia pro sapientia liceat

*Cur enim tibi hoc non gratif.*) Quum inscripsisset, *Valerio*, *Iurisconsulto*, subiunxit iocans. Nam, iurisconsultum cur te non appellem, nescio, etiam si iurisconsultus valde non sis. Et sane Valerius hic non videtur ius civile, quantum opus esset, cognovisse, quum de eo sic ad Appium scripserit: *Valerium iurisconsultum valde tibi commendo, sed ita etiam, si non est iurisconsultus.* Verum ita familiariter eum Cicero diligebat, ut ei, quod omnino falsum non erat, id per iocum obiiceret. Man.

*Audacia pro sapientia*) Vivimus eo saeculo, quo sapiens habetur, qui plurimum audet. Ludit in vocabulo *sapientiae*. Nam IC. κατ' ἐξοχὴν *Sapientes*. De Amicit. c. 1 et 2, II de Off. 11. Sic Laelius sapiens, M. Cato sapiens, II Verr. 2. Pro Mur. 11: *et ab ipsis cautis IC. eorum sapientiam compilavit.* I. F. Gron.

uti. Lentulo nostro egi per literas tuo nomine gratias diligenter. Sed tu velim desinas iam nostris literis uti, et nos aliquando revisas; et ibi malis esse, ubi aliquo numero sis, quam istic, ubi solus sapere videare. Quamquam qui istinc veniunt, partim te superbum esse dicunt, quod nihil respondeas; partim contumeliosum, quod male respondeas. [1] Sed iam cupio tecum coram iocari. Quare fac, ut quam primum venias, neque in Apuliam tuam accedas, ut possimus salvum venisse gaudere. Nam illo si veneris, tamquam Vlixes, cognosces tuorum neminem. Vale.

*Desinas iam nostris literis uti* ) Commendatitiis. Desinas abesse et procul vagari meis commendationibus. In.

*Quod nihil respondeas*) Iocus est in his verbis et abstrusus, et elegans. Vult enim innuere, ideo nihil eum quandoque respondere, non quod superbus sit, sed quod eum nemo consulat, quum homines bonum iurisconsultum non putent: ideo autem male respondere, non quod contumeliosus, sed quod imperitus, et indoctus. Proprium vero iurisconsultum fuit, hodieque est de iure consulentibus respondere. Similis iocus est in Trebatium epist. 16, lib. VII : *Qui istinc veniunt, superbiam tuam accusant, quod negent te percunctantibus respondere.* Man.

(1) Schulzius, praeeunte Martyni-Lagnna, delevit iteratum *respondeas*. Vulgatam servo cum Leclerc et Lemaire. *T.*

*Vt possimus salvum venisse gaudere*) Quod si Romam, inquit, venies, erit, qui te salvum venisse gaudeat: habes enim hic, qui te norint, et diligant: in Apuliam vero tuam si accesseris, quis erit, qui gaudeat? Hanc sententiam, illata figura παρὰ προσδοκίαν, confirmat sequentibus verbis: *Tanquam Vlysses, cognosces tuorum neminem.* Quod etsi discrepat ab Vlyssis fabula; qui suos quidem ipse domesticos omnes, Ithacam reversus, cognovit, sed ab iis cognitus non est: tamen Cicero, nactus iocandi locum, lepide sermonem convertit ab Vlysse ad ipsius Valerii humilitatem, ac solitudinem. Quod ideo ostendendum putavi, ne quis Ciceronem in Vlyssis fabula memoriae vitio labi putet: quum in eo ipso iocus appareat, quod, quum, inducta Vlyssis mentione, dicturus videretur, Cognosceris a tuorum nemine, traduxit sententiam, ut dixi, ad id, quo Valerii notabatur ignobilitas. Posset etiam hoc aliquis referre ad illud tempus, quum Vlysses dormiens, a Phaeacibus in litore Ithacensi expositus, mox experrectus, patriam non agnovit. *Odyss.* lib. 13. Man. *Cognosces tuorum neminem:* quasi significet omnes periisse. I. F. Gron.

# M. T. CICERONIS
# EPISTOLARVM
### AD DIVERSOS
## LIBER SECVNDVS.

### I.

Scr. Romae sub interregno A. V. C. 700.

*Accusatus a Curione negligentiae literarum se excusat* 1; *eumque tamdiu absentem fuisse dolet, hortaturque, ut exspectationem sui, quam excitaverit, sustineat ac tueatur* 2.

M. T. CICERO C. CVRIONI S. D.

Quamquam me nomine negligentiae suspectum tibi esse doleo, tamen non tam mihi molestum fuit, accusari abs te officium meum, quam iucundum requiri: praesertim quum, in quo accusabar, culpa vacarem; in quo autem desiderare te significabas meas literas, prae te ferres perspectum mihi quidem, sed tamen dulcem et optatum amorem tuum. Equidem neminem praetermisi, quem quidem ad te perventurum putarem, cui literas non dederim. Etenim quis est tam in scribendo impiger, quam ego? A te vero bis, terve summum, et eas quidem perbreves accepi.[1] Quare, si iniquus es in me iudex, condemnabo eodem ego te crimine; sin me id facere noles, te mihi aequum praebere debebis. Sed de literis hactenus. Non enim

*Tum in scribendo*) Abest *in*, quod addidit Ern.

(1) Abest *quidem* a vulg. *T.*

*Sed de literis hactenus*) *Hactenus et adhuc* aeque continuationem significant; sed hoc differunt, quod

vereor, ne non scribendo te expleam: praesertim si in eo genere studium meum non aspernabere.

2. Ego te afuisse tamdiu a nobis et dolui, quod carui fructu iucundissimae consuetudinis tuae, [1] et laetor, quod absens omnia cum maxima dignitate es consequutus, quodque in omnibus tuis rebus, meis optatis fortuna respondit. Breve est, quod me tibi praecipere meus incredibilis in te amor cogit. Tanta est exspectatio vel animi vel ingenii tui, ut ego te obsecrare obtestarique non dubitem, sic ad nos conformatus revertare, ut, quam exspectationem tui concitasti, hanc sustinere ac tueri possis. Et, quoniam meam tuorum erga me meritorum memoriam nulla unquam delebit oblivo, te rogo, ut memineris, quantaecumque tibi accessiones fiant et fortunae et dignitatis, eas te non potuisse consequi, nisi meis puer olim fidelissimis atque amantissimis consiliis paruisses. Quare hoc animo in nos esse debebis, ut aetas nostra, iam ingravescens, in amore atque in adolescentia tua conquiescat. Vale.

*Hactenus* de re semper usurpatur; *Adhuc* de tempore. Non enim recte dixeris *Hactenus ita sensi*; sed, *Adhuc ita sensi*. Contraque proprie non dicitur, *de literis adhuc*; sed, *de literis hactenus*. Etiam illud observavimus, non eandem utroque continuationem significari. Nam *Hactenus*, absolutae rei continuationem semper indicat; *Adhuc*, interdum etiam non absolutae: ut epist. 20, lib. II ad Attic. *Clodius adhuc mihi denunciat periculum*. Exemplorum refertus est Cicero. Man.

*Afuisse*) Erat Curio in Asia. Id.

(1) Abest *tuae* a vulgatis. *T.*

*Conformatus*) codd. Dresd. 1, 5, Asc. 1, *confirmatus*.

*Nulla unquam*) Cod. Lips. Torg. Ed. Vict. Graev. *ulla nunquam*

## II.

Scr. Romae A. V. C. 700.

*Patris mortem Curioni absenti significat, et ut ei patrimonium dii fortunent, optat.*

M. T. CICERO C. CVRIONI S. D.

Gravi teste privatus sum amoris summi erga te mei, patre tuo, clarissimo viro: qui, quum suis laudibus, tum vero te filio, superasset omnium fortunam, si ei contigisset, ut te ante videret, quam a vita discederet. Sed spero nostram amicitiam non egere testibus. Tibi patrimonium dii fortunent. Me certe habebis, cui et carus aeque sis et iucundus, ac fuisti patri.

*Patre tuo*) C. Scribonio Curione, qui cos. fuerat cum Cn. Octavio A. V. 677.

*Dii fortunent*) Epist. 8, lib. XI: *Eum honorem tibi deos fortunare volo*: id est, ne quid adversi contingat. MAN.

## III.

Scr. Romae A. V. C. 700.

*Rupam Curionis libertum excusat, quod in patris funebre ludos populo non promiserit, et quid sibi omnino de his muneribus videatur, significat.*

M. T. CICERO C. CVRIONI S. D.

Rupae studium non defuit declarandorum munerum tuo nomine; sed nec mihi placuit, nec cuiquam tuo-

*Declarandorum munerum*) Ostendendorum, promittendorum. MAN. Munera populo dabant, gratiam eius aucupantes, quum vel gladiatorum certamina praeberent, vel nummos dividerent, vel epulum darent, aut aliquid eiusmodi. Curio in funebri patris munere, praeter cetera, ludos dedit, et in iis pantheras: ut scripsit Caelius epist. 6 et 7 lib. VIII. De-

rum, quidquam, te absente, fieri, quod tibi, quum venisses, non esset integrum. Equidem quid sentiam, aut scribam ad te postea pluribus, aut, ne ad ea meditere, imparatum te offendam, coramque contra istam tuam rationem, meam dicam: [1] ut aut te in meam sententiam adducam, aut certe testatum apud animum tuum relinquam, quid senserim; ut, si quando (quod nolim) displicere tibi consilium tuum coeperit, possis meum recordari. Brevi tamen sic habeto, in eum statum temporum tuum reditum incidere, ut iis bonis, quae tibi natura, studio, fortuna data sunt, facilius omnia, quae sunt amplissima in republica, consequi possis, quam muneribus: quorum neque facultatem quisquam admiratur (est enim copiarum, non virtutis); neque quisquam est, quin satietate iam defessus sit. Sed aliter, atque ostenderam, facio, qui ingrediar ad explicandam rationem sententiae meae. Quare omnem hanc disputationem in adventum tuum differo. Summa scito in exspectatione te esse, eaque

dit etiam admirandam illam, quae amphitheatri formam faceret, ligneam machinam, de qua Plinius XXXVI, 15. ID.

*Non esset integrum*) Vt, si consilium nostrum probares, mutare sententiam posses. Verebatur Cicero, ne, muneribus dandis, aeris alieni plurimum Corio contraheret, eoque coactos, omissa reip. causa, cum improbis civibus maximeque cum Caesare, societatem bonis exitiosam coiret. Quod ita contigit. ID.

*Sentiam*) Sic cod. Mentel. Medic. ed. Vict. Graev. At in multis Mss. *meam quidem sententiam*, quod nuper revocavit Benedictus.

(1) Sic vulgo. Schutzius post Mart. Lag. *aut, ne ad ea meditere, et ut imparatum te offendam, coram contra* etc. T.

*Contra istam tuam rationem*) Istud genus ambitionis, plebem muneribus demolcendi. GRON. Et sane lib. II de Officiis (cap. 16) pecuniarum effusiones ad multitudinem deleniendam, nec iis, quorum causa fiunt, nec iis, a quibus fiunt, honorificas, multis verbis ostendit. MAN.

*Displicere tibi coeperit*) Nec aliter cecidit. Nam, quum praestituta die creditoribus suis Curio satisfacere non posset, Intercalationem, id est prorogationem temporis, a Pontificibus petiit: quam quum non obtinuisset, addixit se, suamque sententiam Caesari, deserto reip. patrocinio. Epist. 9, lib. VIII. ID.

a te exspectari, quae a summa virtute, summoque ingenio exspectanda sunt: ad quae si es,[1] ut debes, paratus, quod ita esse confido, plurimis maximisque muneribus, et nos amicos, et cives tuos universos, et rempublicam afficies. Illud cognosces profecto, mihi te neque cariorem, neque iucundiorem esse quemquam.

## IV.

Scr. Romae A. V. C. 700.

*Diversa scribit epistolarum genera esse, quorum hoc tempore nullum sibi ad Curionem conveniat. Nihil itaque superesse, quam ut eum ad studium summae laudis cohortetur.*

M. T. CICERO C. CVRIONI S. D.

Epistolarum genera multa esse non ignoras; sed unum illud certissimum, cuius causa inventa res ipsa est, ut certiores faceremus absentes, si quid esset, quod eos scire, aut nostra, aut ipsorum interesset. Huius generis literas a me profecto non expetis. Tuarum enim rerum domesticarum domesticos habes et scriptores et nuntios. In meis autem rebus nihil est sane novi. Reliqua sunt epistolarum genera duo, quae me magnopere delectant: unum familiare et iocosum, alterum severum et grave. Vtro me minus deceat uti, non intelligo. Iocerne tecum per literas? Civem mehercule non puto esse, qui temporibus his ridere possit. An gravius aliquid scribam? Quid est, quod possit graviter a Cicerone scribi ad Curionem, nisi de republica? Atque in hoc genere haec mea causa

[1] *Domesticarum*) Vulg. abest *domesticos*. Id habet antiquus liber Vrsini; qui omittit *domesticarum*. Vtrumque iungit vet. cod. Ital. ap. Graev.

est, ut neque ea quae sentio, nec quae non sentio, velim scribere. Quamobrem, quoniam nullum mihi scribendi argumentum relictum est, utar ea clausula, qua soleo, teque ad studium summae laudis cohortabor. Est enim tibi gravis adversaria constituta et parata, incredibilis quaedam exspectatio: quam tu una re facillime vinces, si hoc statueris, quarum laudum gloriam adamaris, quibus artibus eae laudes comparantur, in iis esse elaborandum. In hanc sententiam scriberem plura, nisi te tua sponte satis incitatum esse confiderem: et hoc, quidquid attigi, non feci inflammandi tui causa, sed testificandi amoris mei. Vale.

*Non sentio*) Sic recte e coniectura Ernestii edidit Martyni-Laguna. Vulgo *ut neque ea quae non sentio.*

*Gravis adversaria*) Sic enim nobis, ut cum acerrimo inimico, cum exspectatione pugnandum est: iis autem, qui nulla in exspectatione sunt, licet esse otiosis. MAN.

## V.

Scr. Romae A. V. C. 700.

*Questus de publicis malis, Curioni gratulatur, quod ea non videat, et ut magnam laudem in provincia sibi comparatam tueatur, incredibilique hominum exspectationi satisfaciat, hortatur.*

M. T. CICERO C. CVRIONI S. D.

Haec negotia quomodo se habeant, ne epistola quidem narrare audeo. Tibi, etsi ubicumque es, ut scripsi ad te antea, in eadem es navi, tamen, quod abes, gratulor: vel quia non vides ea, quae nos; vel quod excelso et illustri loco sita est laus tua, in plurimo-

*Narrare audeo. Tibi*) Sic Victor. Vulgo *narrare audeo tibi. Etsi —.*

*Sita est*) Sic Ern. Vulgo *sita sit.*

rum et sociorum et civium conspectu: quae ad nos nec obscuro, nec vario sermone, sed et clarissima, et una omnium voce perfertur. Vnum illud nescio, gratulerne tibi, an timeam, quod mirabilis est exspectatio reditus tui: non, quo verear, ne tua virtus opinioni hominum non respondeat; sed mehercule, ne, quum veneris, non habeas iam, quod cures: ita sunt omnia debilitata iam prope et exstincta. Sed haec ipsa nescio, rectene sint literis commissa: quare cetera cognosces ex aliis. Tu tamen, sive habes aliquam spem de republica, sive desperas, ea para, meditare, cogita, quae esse in eo civi ac viro debent, qui sit rempublicam afflictam et oppressam miseris temporibus, ac perditis moribus, in veterem dignitatem ac libertatem vindicaturus.

(1) Scil. anno superiore (699) comitiorum consularium diebus per obnuntiationes sublatis, interreges hoc anno proditi sunt; tribuni plebis Q. Pompeius Rufus, C. Lucceius Hirrus rogationem de dictatore Pompeio deferenda promulgarunt; septimo tandem h. a. mense consules creati sunt Cn. Domitius Calvinus, M. Valerius Messala.

## VI.

Scr. Romae A. V. C. 700.

*Curioni, ex Asia adventanti, Milonis causam, consulatum petentis, diligentissime commendat.*

M. T. CICERO C. CVRIONI S. D.

Nondum erat auditum, te ad Italiam adventare, quum Servilium, Milonis mei familiarem, cum his ad te literis misi. Sed tamen quum appropinquare tuus adventus putaretur, et te iam ex Asia Romam versus

*Servilium*) Sic multi codd. alii *Sextum Villium*. Martyni-Laguna dedit *Sextum Servilium*, quod nomen est in codd. Dresd. 3, 4, Torg.

profectum esse constaret, magnitudo rei fecit, ut non vereremur, ne nimis cito mitteremus, quum has quam primum ad te perferri literas magnopere vellemus. Ego si mea in te essent officia solum, Curio, tanta, quanta magis a te ipso praedicari, quam a me ponderari solent; verecundius a te, si qua magna res mihi petenda esset, contenderem. Grave est enim homini pudenti, petere aliquid magnum ab eo, de quo se bene meritum putet: ne id, quod petat, exigere magis, quam rogare, et in mercedis potius, quam beneficii loco numerare videatur. Sed quia tua in me, vel nota omnibus, sed ipsa novitate meorum temporum clarissima et maxima beneficia exstiterunt; estque animi ingenui, cui multum debeas, eidem plurimum velle debere: non dubitavi, id a te per literas petere, quod mihi omnium esset maximum, maximeque necessarium. Neque enim sum veritus, ne sustinere tua in me merita vel innumerabilia non possem: quum praesertim confiderem, nullam esse gratiam tantam, quam non vel capere animus meus in accipiendo, vel in remunerando, cumulandoque illustrare posset.

Ego omnia mea studia, omnem operam, curam, industriam, cogitationem, mentem denique omnem in Milonis consulatu fixi et locavi; statuique in eo me non officii solum fructum, sed etiam pietatis laudem debere quaerere. Neque vero cuiquam salutem ac fortunas suas tantae curae fuisse unquam puto, quantae mihi sit honos eius; in quo omnia mea posita esse decrevi. Huic te unum tanto adiumento esse, si volue-

*Tua in me merita*) Vulgo abest *merita*, quod auctore Martyni-Laguna inserui.

*In Milonis consulatu*) Qui h. a. omissa praetura consulatum petebat.

ris, posse intelligo, ut nihil sit praeterea nobis requirendum. Habemus haec omnia: bonorum studium, conciliatum ex tribunatu, propter nostram, ut spero te intelligere, causam; vulgi ac multitudinis, propter magnificentiam munerum, liberalitatemque naturae; iuventutis et gratiosorum in suffragiis studia, propter ipsius excellentem in eo genere vel gratiam vel diligentiam; nostram suffragationem, si minus potentem, at probatam tamen, et iustam, et debitam, et propterea fortasse etiam gratiosam. Dux nobis et auctor opus est, et eorum ventorum, quos proposui, moderator quidam, et quasi gubernator: qui si ex omnibus unus optandus esset, quem tecum conferre possemus, non haberemus. Quamobrem, si me memorem, si gratum, si bonum virum, vel ex hoc ipso, quod tam vehementer de Milone laborem, existimare potes; si dignum denique tuis beneficiis iudicas: hoc a te peto, ut subvenias huic meae sollicitudini, et huic meae laudi, vel, ut verius dicam, prope saluti tuum studium dices. De ipso T. Annio tantum tibi polliceor, te maioris animi, gravitatis, constantiae, benivolentiaeque erga te, si complecti hominem volueris, habiturum esse neminem. Mihi vero tantum decoris, tantum dignitatis adiunxeris, ut eundem te facile agnoscam fuisse in laude mea, qui fueris in salute. Ego, ni te videre scirem, quum ad te haec scriberem, quantum officii sustinerem, quantopere mihi esset in hac petitione Milonis omni, non modo contentione, sed etiam dimicatione elaborandum, plura scriberem. Nunc tibi omnem rem, atque causam, me-

*Eorum ventorum*) Ventis comparat plebem, gratiosos in suffragiis, etc. nam quum secundi sint, reguntur tamen arte quadam ab eo, qui navem gubernat. MAN.

*Sed etiam dimicatione*) H. e. cum aliquo periculo, et invidia et inimicitiis aliorum susceptis.

que totum commendo, atque trado. Vnum hoc sic habeto: si a te hanc rem impetraro, me paene plus tibi, quam ipsi Miloni debiturum. Non enim mihi tam mea salus cara fuit, in qua praecipue sum ab illo adiutus, quam pietas erit in referenda gratia iucunda. Eam autem unius tui studio me assequi posse confido. Vale.

## VII.

Scr. in castris ad Pindenissum A. V. C. 702.

*Curioni tribunatum plebis gratulatur, eumque, veritus ne ab optimatibus deficeret, hortatur, ut se ipsum potius in consilium adhibeat, quam aliorum se consiliis auferri patiatur. Deinde rogat, ut diligenter prospiciat, ne sibi provinciae administratio prorogetur.*

M. T. CICERO, Proc., C. CVRIONI, Trib. pl. S. D.

Sera gratulatio reprehendi non solet, praesertim si nulla negligentia praetermissa est. Longe enim absum: audio sero. [1] Sed tibi et gratulor, et, ut sempiternae laudi tibi sit iste tribunatus, exopto: teque hortor, ut omnia gubernes et moderere prudentia tua; ne te auferant aliorum consilia. Nemo est, tibi qui sapientius suadere possit te ipso: nunquam labere, si te audies. Non scribo hoc temere: cui scribam, video; novi animum, novi consilium tuum: non vereor, ne quid timide, ne quid stulte facias, si ea defendes, quae ipse recta esse senties. Quod in id reipublicae tempus non incideris, sed veneris (iudicio enim tuo, non casu in ipsum discrimen rerum contulisti tribunatum tuum), profecto vides, quanta vis in repu-

(1) Cicero tunc provinciam Ciliciam habebat.
*Aliorum consilia*) Vt M. Antonii. Corr.

blica temporum sit, quanta varietas rerum, quam incerti exitus, quam flexibiles hominum voluntates: quid insidiarum, quid vanitatis in vita, non dubito, quin cogites. Sed amabo te, cura et cogita nihil novi, sed illud idem, quod initio scripsi: tecum loquere; te adhibe in consilium; te audi; tibi obtempera. Alteri qui melius dare consilium possit, quam tu, non facile inveniri potest: tibi vero ipsi certe nemo melius dabit. Dii immortales! cur ego non adsum, vel spectator laudum tuarum, vel particeps, vel socium, vel minister consiliorum! Tametsi hoc minime tibi deest; sed tamen efficeret magnitudo et vis amoris mei, consilio te ut possem iuvare.

Scribam ad te plura alias; paucis enim diebus eram missurus domesticos tabellarios: ut, quoniam sane feliciter, et ex sententia[1] rem gessimus, unis literis totius aestatis res gestas ad senatum perscriberem.

3. De sacerdotio tuo quantam curam adhibuerim, quamquam difficili in re atque causa, cognosces ex iis literis, quas Tharasoni, liberto tuo, dedi.

4. Te, mi Curio, pro tua incredibili in me benivolentia, meaque item in te singulari, rogo atque oro, ne patiare, quidquam mihi ad hanc provincialem molestiam temporis prorogari. Praesens tecum egi,

*Non dubito quin cogites*) Omisit haec verba Martyni-Laguna.

*Cura et cogita nihil novi*) In cod. Dresd. 1, 4, est *cura et cogitatione*; in Dresd. 1, 2, et Lips. *non nihil novi*. Inde Benedictus h. l. sic constituit: *sed, amabo, te cura et cogitatione non nihil novi*.

*Tametsi — deest*) Vulgo, *Iam etsi minime tibi deest*. In codd. Dresd. 1, 5, *tametsi*. Martyni-Laguna dedit: *Iam etsi hic minime tibi deest*.

(1) Ita Schütz. Alii *ex mea sententia*. *T.*

*Rem gessimus*) In Amano monte, ut epist. 10. Capto etiam Pindenisso, ut epist. ad Attic. 20, lib. V. MAX.

*De sacerdotio tuo*) De Pontificatu, quem petiit, et obtinuit, patre mortuo, ut in eius locum subrogaretur. De patre mentio fit in Orat. de Harusp. resp. cap. 6; de filio, apud Dionem lib. 40. ID.

quum te tribunum plebis isto anno fore non putarem, itemque petivi saepius per literas, sed tum quasi a senatore nobilissimo, et ab adolescente gratiosissimo; nunc a tribuno plebis, et a Curione tribuno: non ut decernatur aliquid novi, quod solet esse difficilius; sed ut ne quid novi decernatur; ut et senatusconsultum et leges defendas; eaque mihi conditio maneat, qua profectus sum. Hoc te vehementer etiam atque etiam rogo. Vale.

*Ut et*) Sic Bengel. Victor. item Benedict. et codd. Dresd. 1, 2, 3, Lips. Torg. denique Martyni-Laguna. Vulgo *et ut*.

*Et leges defendas*) Quibus erat annua provincia. Et ad M. Marcellum consulem, his verbis, epist. 7, lib. XVII: *Ne quid accedat temporis ad id, quod tu mihi et S. C. et lege finisti.* MAN. *Leges*, forte Sempronia, Curiata, et Cornelia. CORR.

## VIII.

Scr. Athenis prid. Non. Quintil. A. V. C. 702.

*Monet ut sibi potius, quae in republ. futura prospiciat, quam praeterita aut praesentia scribat. Addit se cum Pompeio de republ. multa loquutum, eique ut se Caelius det, hortatur 1. Denique petit, ut curet, ne sibi tempus provinciae prorogetur 2.*

M. T. CICERO, PROC., M. CAELIO S. D.

Quid? tu me hoc tibi mandasse existimas, ut mihi gladiatorum compositiones, ut vadimonia dilata, et Chresti compilationem mitteres, et ea, quae nobis, quum Romae sumus, narrare nemo audeat? Vide, quantum tibi meo iudicio tribuam! Nec mehercule iniuria; πολιτικώτερον enim te adhuc neminem cogno-

*Vadimonia dilata*) *Differre vadimonium*, est prorogare diem, de quo inter litigantes convenerat, ut in iudicio adessent. Nam *Vadari*, est diem iudicio ex compacto constituere. MAN.

*Chresti compilationem*) Vel, ut Chrestum compilaverint, id est fraudaverint fures: vel, ut Chrestus fur alios compilaverit. I. F. GRON.

Πολιτικώτερον) Peritiorem administrandae reipub. MAN.

vi. Ne illa quidem curo mihi scribas, quae maximis in rebus reipublicae geruntur quotidie, nisi quid ad me ipsum pertinebit. Scribent alii; multi nuntiabunt; perferet multa etiam ipse rumor. Quare ego nec praeterita nec praesentia abs te, sed ut ab homine longe in posterum prospiciente, futura exspecto; ut ex tuis literis, quum formam reipublicae viderim, quale aedificium futurum sit, scire possim. Neque tamen adhuc habeo, quod te accusem. Neque enim fuit, quod tu plus providere posses, quam quivis nostrum, in primisque ego, qui cum Pompeio complures dies nullis in aliis, nisi de republica, sermonibus versatus sum: quae nec possunt scribi, nec scribenda sunt. Tantum habeto, civem egregium esse Pompeium, et ad omnia, quae providenda sunt in republica, et animo et consilio paratum. Quare da te homini; complectetur, mihi crede. Iam iidem illi et boni et mali cives videntur, qui nobis videri solent.

2. Ego quum Athenis decem ipsos dies fuissem, multumque mecum Gallus noster Caninius, proficiscebar inde pridie nonas quintiles, quum hoc ad te literarum dedi. Tibi quum omnia mea commendatissima esse cupio, tum nihil magis, quam ut ne tempus nobis provinciae prorogetur. In eo mihi sunt omnia.

*Sermonibus — quae* ) Generis mutatio, per intellectum τοῦ *de negotiis, quae*. I. F. Gronov.

*Nobis*) Mihi et tibi. Nam ante profectionem Ciceronis in provinciam, recte Caelius de rep. sensit: postea, vel Curionis amore, vel Ap. Claudii odio, ab optimatibus ad Caesarem descivit: quod ipse in ultima epist. lib. VIII confessus est: idque confirmant in libro de claris Orat. haec verba Ciceronis: *Quum aedilis curulis factus esset, nescio quo modo discessu meo discessit a sese, ceciditque postea, quum eos imitari coepit, quos ipse perverterat*. Man.

*Decem ipsos dies*) Neque plures, neque pauciores, plane decem. Id.

*Gallus Caninius* ) Quem reum defenderat, Pompeii rogatu, iterum consulis. Id.

*Quam ut ne tempus*) *Vt* praefixit Martyni-Laguna. Idem inter *quando* et *quomodo* sustulit *et*.

Quod, quando, [1] quomodo, et per quos agendum sit, tu optime constitues. Vale.

## IX.

Scr. in vicinia montis Tauri mense Octobri A. V. C. 702.

*Gratulatur de aedilitate obtenta, Hirro competitore deiecto, in quem veteris poëtae verbis facete iocatur.*

M. T. CICERO, CAELIO RVFO, AEDILI CVRVLI DESIGNATO, S. D.

Primum tibi, ut debeo, gratulor, laetorque quum praesenti, tum etiam sperata tua dignitate, serius, non negligentia mea, sed ignoratione rerum omnium. In his enim sum locis, quo et propter longinquitatem, et propter latrocinia, tardissime omnia perferuntur. Et quum gratulor, tum vero quibus verbis tibi gratias agam, non reperio, quod ita factus sis, ut dederis nobis, quemadmodum scripseras ad me, quem semper ridere possemus. Itaque quum primum audivi, ego ille ipse factus sum, scis quem dicam; egique omnes illos adolescentes, quos ille iactitat: difficile est loqui. Te autem contemplans absentem,

(1) Vulgo *et quomodo*.

*Quum praesenti tum etiam sperata tua dignitate*) Tum aedilitate, quam adeptus es, tum etiam reliquis honoribus, qui aedilitatem consequuntur. Praetura enim biennio post aedilitatem dabatur, consulatus biennio post praeturam. MAN.

*Quem semper*) Sic vulgo. Schütz. duce Martyni-Lag. edidit *quae semper;* male, ut quidem intelligo. Cf. sequentia *dum illum rideo*. TYP.

*Audivi*) te aedilem designatum, Hirrum deiectum. MAN.

*Factus sum*) Suscepi personam Hirri: quia, quae tu mihi de illo scripsisti, omnia cogitavi. ID.

*Egique*) Repraesentavi, cogitatione ipsa mihi ante oculos posui. ID.

*Iactitat*) Iactare solitus est: quod fecit, aedilitatem petens: quum diceret, se gratiosorum in suffragiis adolescentum opera aedilem futurum. *Epist.* 6. Iuventutem ostendit in suffragiis plurimum posse. Propria enim adolescentum gratia est, virorum auctoritas. ID.

*Difficile est loqui*) Quae de illo cogitavi, exponere non facile possum. ID.

et quasi tecum coram loquerer, *Non edepol, quantam egeris rem, neque quantum facinus feceris.*[1] Quod quia [2] praeter opinionem mihi acciderat, referebam me ad illud: *Incredibile hoc factum obiicitur.* Repente vero incessi *omnibus laetitiis laetus.* In quo quum obiurgarer, quod nimio gaudio paene desiperem, ita me defendebam: *Ego voluptatem animi nimiam.* [3] Quid quaeris? dum illum rideo, paene sum factus ille. Sed haec pluribus, multaque alia et de te, et ad te, quum primum ero aliquid otii nactus. Te vero, mi Rufe, diligo, quem mihi fortuna dedit amplificatorem dignitatis meae, ultorem non modo inimicorum, sed etiam invidorum meorum: ut eos partim scelerum suorum, partim etiam ineptiarum poeniteret. Vale.

(1) Versiculus est Caecilii: eiusdem sunt qui postea sequuntur.

(2) Sic vulgo. Schütz. *Quodque.* T.

*Omnibus laetitiis laetus*) Eundem locum Cicero significat lib. 2 de Fin. quum ait: *Ille Caecilianus qui sese omnibus laetitiis laetum esse narrat.* Man. — *Laetus* recte additum a Martyni-Laguna. Cf. Cic. de Fin. II, 4.

(3) Versiculus est Trabeae comici; qui plenius laudatur Tusc. IV, 15: *ego voluptatem animi nimiam summum errorem esse arbitror.*

*Ille*) Tam stultus, quam ille est.

## X.

Scr. VII Kal. Dec. A. V. C. 702 in castris ad Pindenissum.

*Queritur aliquot Caelii epistolas ad se haud perlatas esse 1; res suas ad Amanum gestas exponit 2; denique rogat ut curet, ne sibi provincia prorogetur, et ut quae in republ. agantur diligentissime perscribat 3.*

M. T. CICERO IMPER. M. CAELIO RVFO,
AEDILI CVRVLI DESIGNATO, S. D.

Tu vide, quam ob rem ad me literae non perferan-

*Quam ob rem ad me*) Hoc Manut. et Corrad. in codd. repererant. Vulgo *tu vide quam ad me.*

tur: non enim possum adduci, ut abs te, posteaquam aedilis es factus, nullas putem datas: praesertim quum esset tanta res, tantae gratulationis; de te, quia quod sperabam; de Hillo (balbus enim sum), quod non putaram. Atqui sic habeto, nullam me epistolam accepisse tuam post comitia ista praeclara, quae me laetitia extulerunt: ex quo vereor, ne idem eveniat in meis literis. Equidem nunquam domum misi unam epistolam, quin esset ad te altera: nec mihi est te iucundius quidquam, nec carius. Sed (balbi non sumus) ad rem redeamus.

2. Vt optasti, ita est. Velles enim, ais, tantum modo ut haberem negotii, quod esset ad laureolam satis. Parthos times, quia diffidis copiis nostris. Ergo ita accidit. Nam Parthico bello nuntiato, locorum quibusdam angustiis et natura montium fretus, ad Amanum exercitum adduxi, satis probe ornatum auxiliis, et quadam etiam auctoritate apud eos, qui me non norant, nominis nostri. Multum est enim in his locis: *Hiccine est ille, qui urbem? quem senatus?* no-

*De te — de Hillo (Bulbus enim sum) quod non putaram*) In epist. 4, lib. VIII, Caelius de Hirro competitore suo loquens ita scripserat: *Spero te celeriter auditurum et de nobis, quod sperasti, et de illo, quod vix sperare ausus es.* Quibus verbis Cicero respondens, eadem pene repetit. Et quia scripserat Caelius, *de illo*: facete et salse adspirationem Cicero addidit, ut Hirri nomen, more balborum, qui *r* literam exprimere non possunt, enunciaret. Max.

*Sed — balbi non sumus*) Sic ludit, quia sequitur *rem* et *redire*: quasi balbi ad rem redire metuant, quod pronuntiare non possunt. I. F. Gron.

*Ad laureolam satis*) Hoc refertur ad id quod Caelius *VIII, S.* scripserat: *si quantum gloriae triumphoque opus esset assequeremur, nihil tam esset optandum.*

*Auxiliis*) Sociorum populorum, id est, Galatarum, Pisidarum, Lyciorum, quos nominat epist. 5, lib. VI ad Attic. Nam Deiotarum cum omnibus suis copiis ad eum venientem, certiorem Cicero fecit, non videri esse causam, cur abesset a regno. Quod ad Catonem ep. 4, lib. XV scripsit. Max.

*Qui urbem*) servavit ab insidiis Catilinae, etc. Id.

*Quem Senatus*) decreto laudavit honorificentissimo, etc. Id.

sti cetera. Quum venissem ad Amanum, qui mons mihi cum Bibulo communis est, divisus aquarum divortiis, Cassius noster, quod mihi magnae voluptati fuit, feliciter ab Antiochia hostem reiecerat. Bibulus provinciam acceperat. Interea cum meis copiis omnibus vexavi Amanienses, hostes sempiternos. Multi occisi, capti; reliqui dissipati; castella munita improviso adventu capta et incensa. Ita victoria iusta imperator appellatus apud Issum (quo in loco, saepe ut ex te audivi, Clitarchus tibi narravit, Darium ab Alexandro esse superatum), adduxi exercitum ad infestissimam Ciliciae partem. Ibi quintum et vicesimum iam diem aggeribus, vineis, turribus oppugnabam oppidum munitissimum, Pindenissum, tantis operibus, tantoque negotio, ut mihi ad summam gloriam nihil desit, nisi nomen oppidi; quod si, ut spero, cepero, tum vero literas publice mittam. Haec ad te in praesenti scripsi, ut speres, te assequi id, quod optasses. Sed, ut redeam ad Parthos, haec aestas habuit hunc exitum satis felicem. Ea, quae sequitur, magno est

*Nosti caetera*) quae in nos, ob res in consulatu praeclare gestas, conferri solent. ID.

*Communis est*) Quum eius pars ad Syriam, Biboli provinciam, altera ad Ciliciam, cui Cicero praeerat, pertineret. Strabo, et alii. ID.

*Divisus aquarum divortiis*) Vt ad Syriam ab una parte, ad Ciliciam ab altera pertineret, defluentibus aquis distributus. Quum enim aquae dividuntur, divortium earum fit. Sic. ep. 20 ad Attic. lib. V: *Ad Amanum contendi, qui Syriam a Cilicia aquarum divortio dividit.* Flaccus etiam Siculus in libro de limitibus, *divergia* aquarum dixit, eadem significatione, quod in diversas partes *vergant*, et vertantur aquae: unde *divergium* et *divortium*. ID.

*Victoria iusta*) Certum hostium numerum esse oportuit, quo caeso Imperatoris nomen consequerentur. M.

*Clitarchus*) Historicus, Alexandri comes in Persica expeditione, ut ait Plinius lib. VI, cap. 31. Eius probatum esse ingenium, fidem vituperatam, ostendit Quintilianus lib. 10 cap. 1. ID.

*Narravit*) Argute: pro, *legisti apud Clitarchum.* ID.

*Infestissimam*) latrociniis. ID.

*Operibus*) Sic plerique codd. Mss. Idem placuit I. F. Gronovio et recepit Benedictus. Vulgo *opibus*.

in timore. Quare, mi Rufe, vigila: primum ut mihi succedatur; sin id erit, ut scribis, et ut ego arbitror, spissius; illud, quod facile est, ne quid mihi temporis prorogetur. De republica, ex tuis,[1] ut antea tibi scripsi, quum praesentia, tum etiam futura magis exspecto. Quare ut ad me omnia quam diligentissime perscribas, te vehementer rogo. Vale.

(1) Vulgo additur *literis*. T.

## XI.

Scr. Laodiceae prid. Non. April. A. V. C. 703.

*Scribit se urbis desiderio et satietate provinciae teneri* 1; *pantheras Caelio ad ludos diligenter curari* 2; *denique petit ut sibi de republ. diligenter scribat* 3.

M. T. CICERO IMP., M. CAELIO, AEDILI CVRVLI, S. D.

Putaresne unquam accidere posse, ut mihi verba deessent? neque solum ista vestra oratoria, sed haec etiam levia nostratia? Desunt autem propter hanc causam, quod mirifice sum sollicitus, quidnam de provinciis decernatur. Mirum me desiderium tenet urbis, incredibile meorum, atque in primis tui, satietas autem provinciae: vel quia videmur eam famam consecuti, ut non tam accessio quaerenda, quam fortuna metuenda sit; vel quia totum negotium non est dignum viribus nostris, qui maiora onera in republica sustinere et possim et soleam; vel quia belli magni timor impendet, quod videmur effugere, si ad constitutam diem decedemus.

*Ista vestra oratoria*) Iocatur; quia Caelius quoque locum inter oratores obtinebat. MAN. Vide infra, ad epistolam 1, lib. VIII.

2. De pantheris, per eos, qui venari solent, agitur mandato meo diligenter; sed mira paucitas est; et eas, quae sunt, valde aiunt queri, quod nihil cuiquam insidiarum in mea provincia, nisi sibi, fiat. Itaque constituisse dicuntur, in Cariam ex nostra provincia decedere. Sed tamen sedulo fit, et in primis a Patisco. Quidquid erit, tibi erit: sed quid esset, plane nesciebamus. Mihi, mehercule, magnae curae est aedilitas tua. Ipse dies me admonebat: scripsi enim haec ipsis Megalensibus.

3. Tu velim ad me de omni reipublicae statu quam diligentissime perscribas. Ea enim certissima putabo, quae ex te cognovero. Vale.

*De pantheris*) Quas Caelius petierat, ut ludis suis, id est Romanis, daret. Epist. 2, 4, 6, 7, 9, lib. VIII. Id.

*Insidiarum*) Ludit eleganter, et suae laudis aliquid admiscet, quasi hae fere doleant se non sentire solas felicitatem provinciae, praeside Cicerone, et quum latronem aut insidiatorem nemo ibi metuat ob vigilantiam et iustitiam proconsulis, sibi tranquillis esse non licere, sed insidiis patere venantium. I. F. Gron.

*In Cariam*) Quae extra Ciceronis iurisdictionem esset. Cell.

*Ipsis Megalensibus*) Scil. ut Manutius vidit, dies Megalensium, qui dabantur aprili mense, Ciceronem admonebat ludorum Romanorum, quos Caelius sept. mense daturus erat.

## XII.

Scr. in Cilicia mense Iunio A. V. C. 703.

*Vrbem a se desiderari significat, et quum discessus e provincia appropinquet, petit ut Caelius sibi literas obviam mittat.*

M. T. CICERO IMP. M. CAELIO, AEDILI CVR. S. D.

Sollicitus equidem eram de rebus urbanis: ita tumultuosae conciones, ita molestae quinquatrus afferebantur. Nam citeriora nondum audiebamus. Sed tamen nihil me magis sollicitabat, quam in his molestiis non

me, si quae ridenda essent, ridere tecum. Sunt enim multa, sed ea non audeo scribere. Illud moleste fero, nihil me adhuc his de rebus habere tuarum literarum. Quare etsi, quum tu haec leges, ego iam annuum munus confecero; tamen obviae mihi velim sint literae tuae, quae me erudiant de omni republica, ne hospes plane veniam. Hoc melius, quam tu, facere nemo potest.

2. Diogenes tuus, homo modestus, a me cum Philone Pessinunta discessit. Iter habebant ab Adiatorige, quem nec benignum, nec copiosum cognorant. Vrbem, urbem, mi Rufe, cole, et in ista luce vive. Omnis peregrinatio (quod ego ab adolescentia iudicavi) obscura et sordida est iis, quorum industria Romae potest illustris esse. Quod quum probe scirem, utinam in sententia permansissem! Cum una mehercule ambulatiuncula, atque uno sermone nostro, omnes fructus provinciae non confero. Spero me integritatis laudem consequutum. Non erat minor ex contemnenda, quam est [1] ex conservata provincia. Spem triumphi? inquis: [2] satis gloriose triumpharam,

*Pessinunta*) Sic Martyni-Laguna. Recte. Vulgo, *Pessinunte*. — Pessinuns oppidum Phrygiae, clarum templo Matris magnae Deum, cuius ad urbem Romam translata statua est, ad Ciceronis provinciam pertinuit; qui duas in maiore Phrygia διοικήσεις habuit, unam ultra Maeandrum flumen, alteram citra. Id.

*Cognorant*) Vulg. *Iter habebant ad Deiotarum regem, quamquam omnia nec benigna nec copiosa cognorant.* Melior lectio Martyni-Lagunae debetur: Adiatorigis nomen verum esse, iam Iac. Taurellus viderat, adstipulante Manutio.

(1) *Est* abest a vulgatis. T.

(2) Vulgatam restituendam censeo; nam vereor ut probetur lectio a Martyni-Lag. proposita, quam Schütz. amplexus est: *Spes triumphi! inquis. Satis gloriose triumpharam, nec essem tamdiu quidem in desiderio* etc. Et Schützius quidem subiunxit, in verbis *satis gloriose triumpharam* respici gloriam consulatus, fortassis etiam reditus ab exsilio. At Leclerc audacius hoc factum esse censet; cui assentior. Typ.

*Satis gloriose*) Pro omni triumpho duco, non tamdiu abesse a meis. I. F. Gron.

si non essem quidem tamdiu in desiderio rerum mihi carissimarum. Sed, ut spero, propediem te videbo. Tu mihi obviam mitte epistolas te dignas. Vale.

## XIII.

**Scr. Laodiceae exeunte Apr. A. V. C. 703.**

*Caelii epistola (VIII, 6), quam nuper acceperat laudata*, 1, *se Appium Claudium, simultate deposita, diligere, et ab eo diligi ostendit* 2; *otium civitatis sibi placere aït* 3. *Curionis inconstantiam a se praevisam esse significat* 4; *seque iam confecta Laodiceae iurisdictione in Ciliciam proficisci nuntiat* 5.

M. T. CICERO IMP., M. CAELIO AEDILI CVR. S. D.

Raras tuas quidem (fortasse enim non perferuntur), sed suaves accipio literas. Vel quas proxime acceperam, quam prudentes! quam multi et officii et consilii! Etsi omnia sic constitueram mihi agenda, ut tu admonebas; tamen confirmantur nostra consilia, quum sentimus, prudentibus fideliterque suadentibus idem videri.

2. Ego Appium (ut saepe tecum loquutus sum) valde diligo; meque ab eo diligi statim coeptum esse, ut simultatem deposuimus, sensi. Nam et honorificus in me consul fuit, et suavis amicus, et studiosus studiorum etiam meorum. Mea vero officia ei non defuisse, tu es testis: cui iam *κωμικὸς μάρτυς* (ut opinor) accedit Phania: et mehercule etiam pluris eum feci, quod

*Simultatem deposuimus*) Susceptam ex eo, quod frater eius P. Clodius capitali odio a Cicerone dissideret. MAN.

*Accedit Phania*) Sic Martyni-Laguna. Vulg. *quoniam κ. μ. u. o. occidit Phania.* — *Phania*) Appii libertus, de quo Fam. III, 1. Hunc autem vocat comicum testem, *κωμικὸν μάρτυρα*, nullam aliam ob causam, quam ob nomen personis scenicis imponi solitum. GRON. Obs. Eccl. cap. 2.

te amari ab eo sensi. Iam me Pompeii totum esse scis. Brutum a me amari intelligis. Quid est causae, cur mihi non in optatis sit, complecti hominem, florentem aetate, opibus, honoribus, ingenio, liberis, propinquis, affinibus, amicis; collegam meum praesertim, et in ipsa collegii laude et scientia, studiosum mei? Haec eo pluribus scripsi, quod mihi significabant tuae literae, subdubitare te, qua essem erga illum voluntate. Credo te audisse aliquid. Falsum est, mihi crede, si quid audisti. Genus institutorum et rationum mearum, dissimilitudinem nonnullam habet cum illius administratione provinciae. Ex eo quidam suspicati fortasse sunt, animorum contentione, non opinionum dissensione, me ab eo discrepare. Nihil autem feci unquam, neque dixi, quod contra illius existimationem esse vellem. Post hoc negotium autem et temeritatem nostri Dolabellae, deprecatorem me pro illius periculo praebeo.

3. Erat in eadem epistola « veternus civitatis ». Gaudebam sane, et « congelasse » nostrum amicum lactabar otio. [1]

*Pompeii*) Cuius filius filiam Appii habebat uxorem. Corr.

*Brutum*) M. Brutum, Appii item generum. Id.

*Collegam meum*) In auguratu. Id.

*Collegii laude*) Quum scripsit Appius de iure augurali: quos libros ad Ciceronem misit. Itaque hoc subiungit, *Studiosum mei.* Vide epist. 9 et 11, lib. III. Man.

*Te audisse aliquid*) Quasi acta eius in provincia successor rescidissem, et sic ei me parum aequum et benevolum demonstrassem. I. F. Gron.

*Genus institutorum*) Est quaedam diversitas inter meum et illius propositum atque institutum in regenda provincia. Id. Hac de re scripsit ipse ad Appium, lib. III, ep. 8; et ad Att. 1, 6. *An.*

*Dolabellae*) Qui Appium reum fecerat. Vide lib. VIII, ep. 6. *An.*

*Veternus*) Nimium quoddam otium, et negotiorum intermissio. Ep. 6, lib. VIII. Corr.

*Congelasse*) Curionem tribunum pl. adeo nihil movere, ut videatur defixus vel immobilis factus, instar aquae congelatae. I. F. Gr.

(1) Respicit hunc locum epistolae Caelii VIII, 6: *Curioni nostro tribunatus conglaciat. Sed dici non po-*

4. Extrema pagella pupugit me tuo chirographo. Quid ais? Caesarem nunc defendit Curio? quis hoc putaret praeter me? nam, ita vivam, putavi. Dii immortales! quam ego risum nostrum desidero!

5. Mihi erat in animo, quoniam iurisdictionem confeceram, civitates collocupletaram, [1] publicanis etiam superioris lustri reliqua, sine sociorum ulla querela, conservaram, privatis, summis, infimis fueram iucundus, proficisci in Ciciliam nonis maii, ut, quum prima aestiva attigissem, militaremque rem collocassem, decederem ex senatusconsulto. Cupio te aedilem videre, miroque desiderio me urbs afficit, et omnes mei, tuque in primis. Vale.

*test, quomodo hic omnia iaceant. Nisi ego cum tabernariis et aquariis pugnarem*, veternus *civitatem occupasset.*

*Chirographo*) In eadem epistola. Fam. VIII, 6. — *Chirographo*) Quum in reliqua epistola amauuensis opera usus est. Man.

(1) Vulgo *locupletaram*; et paulo infra, *nonis maii; et — decedere.*

*Superioris lustri*) Provinciales homines vectigalia publicanis debebant superioris etiam lustri: quae ut libenter solverent, Ciceronis opera et auctoritate factum est. Qua de re in eadem ad Att. ep. Id.

*In Ciliciam*) Vt ibi reliquam iurisdictionem absolveret. Id.

*Militaremque rem collocassem*) Erat enim praesidium relinquendum, si quid Parthi conarentur. Id.

## XIV.

Scr. Laodiceae mense Febr. A. V. C. 703.

*M. Fabii Gallis negotium de fundo Herculanensi* (IX, 25) *commendat* 1; *de urbanis rebus Caelii literas exspectare se significat* 2.

M. T. CICERO IMP., M. CAELIO AEDILI CVR. S. D.

M. Fabio, viro optimo, et homine doctissimo familiarissime utor, mirificeque eum diligo, quum propter summum ingenium eius, summamque doctrinam, tum

propter singularem modestiam. Eius negotium sic velim suscipias, ut si esset res mea. Novi ego vos magnos patronos. Hominem occidat oportet, qui vestra opera uti velit. Sed in hoc homine nullam accipio excusationem. Omnia relinques, si me amabis, quum tua opera Fabius uti volet.

2. Ego res romanas vehementer exspecto et desidero; in primisque, quid agas, scire cupio: nam iamdiu, propter hiemis magnitudinem, nihil novi ad nos afferebatur. Vale.

*Eius negotium*) De Herculanensi fuudo, quem proscriptom a fratre Q. Fabio esse, cum quo communem habebat, in Asia audivit. Lib. IX, epist. 25. Cell.

*Magnos patronos*) locatur, Caelium in magnis causidicis ponens, qui leviores causas, ut Fabii eral, non suscipiaut, sed homicidii, maiestatis, magoorumque crimiuum reos lucaotur. Id. Vt epist. 11 quum dixit, *ista vestra oratoria.*

## XV.

Scr. sub exitum mensis Quintilis A. V. C. 703, fortasse Sidae.

*Gratias agit Caelio pro confecta supplicatione 1; laetatur Dolabellam ab eo laudari et amari 2; sollicitum se de republica esse fatetur 3; cur Caelium Caldum quaestorem provinciae praeposuerit, exponit 4; addit quaedam de Ocella et se eum mox visurum sperat 5.*

M. T. CICERO IMP., M. CAELIO AEDILI CVR. S. D.

Non potuit accuratius agi, nec prudentius, quam actum est a te cum Curione de supplicatione: et hercle confecta res est ex sententia mea, quum celeritate, tum quod is, qui erat iratus, competitor tuus, et idem meus, assensus est ei, qui ornavit res nostras divinis

*Supplicatione*) Diis decernenda, Ciceronis nomioe, pro victoria. An.

*Quod his*) Hirrus, Ciceronis competitor in aoguratu, et Caelii in tribuoatu. Id.

*Est ei*) M. Catoni. Man.

laudibus. Quare scito me sperare ea, quae sequuntur: ad quae tu te para.

2. Dolabellam a te gaudeo primum laudari, deinde etiam amari. Nam ea, quae speras Tulliae meae prudentia temperari posse, scio, cui tuae epistolae respondeant. Quid, si meam legas, quam ego tum ex tuis literis misi ad Appium? Sed quid agas? sic vivitur. Quod actum est, dii approbent. Spero fore iucundum generum nobis; multumque in eo tua nos humanitas adiuvabit.

3. Res publica me valde sollicitat. Faveo Curioni; Caesarem honestum esse cupio; pro Pompeio emori possum. Sed tamen ipsa republica nihil mihi est carius: in qua tu non valde te iactas. Districtus enim mihi videris esse, quod et bonus civis, et bonus amicus es.

4. Ego de provincia decedens, quaestorem Caelium praeposui provinciae. Puerum? inquies. At quaestorem; at nobilem adolescentem; at omnium fere exem-

*Quae sequuntur*) Triumphum significat: qui plerisque post supplicationem dabatur. ID.

*Nam ea*) Vitia quaedam Dolabellae, quibus illum sibi antea parum utilem fuisse, et emendatum iri pudore Tulliae, scripserat Caelius. ID.

*Cui tuae epistolae respondeant*) *Respondere* valet hic, consentire, convenire. Scio, cum qua congruat haec epistola. Est autem ordo: scio, cui tuae epistolae respondeant ea, quae scribis Tulliae meae prudentia temperari posse. Vt dandi casu *Tuae epistolae* dictum sit, non nominandi, ut acceperunt ii, qui elegantissimum loquendi genus non agnoverunt: unde temeritas, mutandique libido nata est. ID.

*Ex tuis literis*) Sensus est: cuius argumentum petii et hausi ex tuis literis. *An.*

*Honestum*) Hoc est: volo Caesaris dignitatem salvam et inviolatam manere. GRAEV.

*In qua tu non valde te iactas*) In qua tu non multum laboras et contendis, non multum eius rebus et negotiis te immisces, sed quiescis quasi. Caelius ad Ciceronem VIII ad Fam. 10: *Curionem video dupliciter se iactaturum: primum ut aliquid Caesari adimat, deinde ut aliquid Pompeio tribuat.* ID.

*Omnium fere exemplo*) Plerique enim, de provincia decedentes, praeponere quaestorem solebant. Epist. 18. MAN.

plo. Neque erat superiore honore usus, quem praeficerem. Pomptinius multo ante discesserat. A Quinto fratre impetrari non poterat; quem tamen si reliquissem, dicerent iniqui, non me plane post annum, ut senatus voluisset, de provincia decessisse, quoniam alterum me reliquissem. Fortasse etiam illud adderent, senatum eos voluisse provinciis praeesse, qui antea non praefuissent; fratrem meum triennium Asiae praefuisse. Denique nunc sollicitus non sum: si fratrem reliquissem, omnia timerem. Postremo non tam mea sponte, quam potentissimorum duorum exemplo, qui omnes Cassios Antoniosque complexi sunt, nobilem adolescentem non tam allicere volui, quam alienare nolui. Hoc tu meum consilium laudes necesse est. Mutari enim non potest.

5. De Ocella parum ad me plane scripseras: et in actis non erat.

Tuae res gestae ita notae sunt, ut trans montem Taurum etiam de M. Atratino sit auditum.

Ego, nisi quid me Etesiae morabuntur, celeriter, ut spero, vos videbo. Vale.

*Pomptinius*) Qui legatus fueral Ciceronis, et Caelium honore superabat, non quod legatus, sed quod praeturam gesserat, atque etiam de Allobrogibus triumphaverat. Id. Alias *Pontinus*. *An.*

*Duorum*) Pompeii, at Caesaris. *An.*

*Complexi sunt*) Sunt qui in sensu horum verborum tradendo non parum decepti sint: non enim narrat Cicero, se ideirco Caelium praeposuisse provinciae, quod vellet sibi gratiam reliquorum eiusdem familiae conciliare, neque arbitratur Pompeium et Caesarem id consilium in praeficiendis quaestoribus sequutos fuisse: sed inquit, se id pene fecisse coactum exemplo potentissimorum virorum, qui quaestores suos omni ratione qua potuerunt, ornarunt, et illorum gratiam omni benevolentiae genere inierunt: id enim est *complexi sunt*. Nisi enim quaestorem et ipse praeposuisset, timebat illum iratum, qui iniquo animo tulisset se honorem illum a Cicerone impetrare non potuisse, quem antea quaestores Cassius et Antonius a suis procoss. et impp. accepissent. Vict.

*Nobilem adolescentem*) Vulgo *hominem adolescentem*. Recte vero Ern. recepit *nobilem adolescentem*; quod in vett. codd. reperit Graevius.

## XVI.

Scr. in Cumano exeunte Aprili A. V. C. 704.

*Pulso ex Italia Pompeio admonitus a Caelio* (VIII, 16) *ne afflictam fortunam sequeretur, respondet Cicero sic, ut neget se castra Pompeii ad bellum contra Caesarem sequuturum; se potius nihil ait magis fugere, quam arma civilia, nec quicquam turbulenter aut temere facturum* 1 : *addit alia quaedam* 2—4.

M. T. CICERO IMP., M. CAELIO AEDILI CVR. S. D.

Magno dolore me affecissent tuae literae, nisi iam et ratio ipsa depulisset omnes molestias, et diuturna desperatione rerum obduruisset animus ad dolorem novum. Sed tamen quare acciderit, ut ex meis superioribus literis id suspicarere, quod scribis, nescio. Quid enim fuit in illis, praeter querelam temporum, quae non meum animum magis sollicitum haberet, quam tuum? Nam non eam cognovi aciem ingenii tui, quod ipse videam, te id ut non putem videre. Illud miror, adduci potuisse te, qui me penitus nosse deberes, ut me existimares, aut tam improvidum, qui ab excitata fortuna ad inclinatam et prope iacentem desciscerem; aut tam inconstantem, ut collectam gratiam florentissimi hominis effunderem, a meque ipse deficerem, et, quod initio, semperque fugi, civili bello interessem. Quod est igitur meum *triste consilium*? ut discederem fortasse in aliquas solitudines? Nosti enim non

*In illis*) *In illis fuit* Martyni-Laguna. Idem *meum animum*, alii *animum meum*.

*Aut tam improvidum*) Sic Graev. Ern. At Victor. *ut existimares aut me tam improvidum*, quod Benedictus revocavit a codd. quinque Diesd. Torg. Lips. Asc. 1.

*Ab excitata fortuna ad inclinatam*) Excitata Caesaris, inclinatam Pompeii: quum Caesar Italiam, eiecto Pompeio, teneret. MAN.

*Florentissimi hominis*) Caesaris.

*Quod initio*) *Initioque* Martyni-Laguna.

modo stomachi mei, cuius tu similem quondam habebas, sed etiam oculorum, in hominum insolentium indignitate, fastidium. Accedit etiam molesta haec pompa lictorum meorum, nomenque imperii, quo appellor. Eo si onere carerem, quamvis parvis Italiae latebris contentus essem. Sed incurrit haec nostra laurus non solum in oculos, sed etiam in voculas malivolorum. Quod quum ita esset, nil tamen unquam de profectione, nisi vobis approbantibus, cogitavi. Sed mea praediola tibi nota sunt. In his mihi necesse est esse, ne amicis molestus sim. Quod autem in maritimis facillime sum, moveo nonnullis suspicionem, velle me navigare: quod tamen fortasse non nollem, si possem ad otium. Nam ad bellum quidem qui convenit? praesertim contra eum, cui spero me satisfecisse; ab eo, cui tamen satisfieri nullo modo potest? Deinde sententiam meam tu facillime perspicere potuisti iam ab illo tempore, quum in Cumanum mihi obviam venisti. Non enim te celavi sermonem T. Ampii. Vidisti, quam abhorrerem ab urbe relinquenda. Quod

*Nomenque imperii*) Nomen imperatoris, quod victoria meruerat: lictoresque et fasces laureati. Cell.

*Onere*) Minime praeferenda lectio *honore*, etsi est in compluribus Mss. unde restituit Benedictus.

*Sed etiam*) *Sed iam etiam* Victor. cod. Dresd. 1.

*De profectione*) Ad Pompeium, in Graeciam. Iam enim mare transierat. Man.

*Praediola*) Propinqua mari: de quibus vide epist. 14 et 28, lib. XIV. Id.

*Quod autem — facillime*) Id est, quod in maritimis praediis libenter maneo, quod valde delector villis meis, quae mari propinquae sunt: non existimantes me id facere inductione animi, suspicantur me id facere quod navigationem exspectem, et hinc avolare cupiam. Corr. — *Sum facillime*) Sic ex Mss. Vulgo *facillime sum*.

*Contra eum*) Caesarem.

*Satisfecisse*) Quod adhuc me cum Pompeio non coniunxerim, nec interesse bello voluerim. Man.

*Cui tamen*) *Cui iam* Martyni-Laguna.

*T. Ampii*) Balbi, ad quem scribit lib. VI, epist. 12. Cuius sermo haud dubie minax et immoderatus de bello utique gerendo. Vnde Caesariani hunc T. Ampium *Tubam belli civilis* post victoriam appellabant. I. F. Gr.

quum audissem, nonne tibi affirmavi, quidvis me potius perpessurum, quam ex Italia ad bellum civile exiturum? Quid ergo accidit, cur consilium mutarem? Nonne omnia potius, ut in sententia permanerem? Credas hoc mihi velim, quod puto te existimare, me ex his miseriis nihil aliud quaerere, nisi ut homines aliquando intelligant, me nihil maluisse, quam pacem: ea desperata, nihil tam fugisse, quam arma civilia. Huius me constantiae puto fore ut nunquam poeniteat. Etenim memini, in hoc genere gloriari solitum esse familiarem nostrum, Q. Hortensium, quod nunquam bello civili interfuisset. Hoc nostra laus erit illustrior, quod illi tribuebatur ignaviae; de nobis id existimari posse non arbitror. Nec me ista terrent, quae mihi a te ad timorem fidelissime atque amantissime proponuntur. Nulla est enim acerbitas, quae non omnibus, hac orbis terrarum perturbatione, impendere videatur: quam quidem ego a republica, meis privatis et domesticis incommodis libentissime, vel istis ipsis, quae tu me mones, ut caveam, redemissem. Filio meo, quem tibi carum esse gaudeo, si erit ulla respublica, satis amplum patrimonium relinquam memoriam nominis mei: sin autem nulla erit, nihil accidet ei separatim a reliquis civibus. Nam quod rogas, ut respiciam generum meum, adolescentem optimum, mihique carissimum; an dubitas, quum scias, quanti quum illum, tum vero Tulliam meam faciam, quin ea me cura vehementissime sollicitet? et eo magis, quod in communibus miseriis, hac tamen oblectabar

*Quod quum audissem*) Sic Martyni-Laguna. Vulgo *Quum audissem.*

*Illi tribuebatur ignaviae*) Ernestium hoc offendit, quod *illi* positum sit pro *in illo*, sane insolentius.

*Fidelissime*) Sic ed. Io. Spir. 1469, et Ern. Vulg. *fidissime.*

*Memoriam*) Sic Martyni-Laguna. Vulgo *in memoria.* Cod. Dresd. 5, Torg. Asc 1, *in memoriam.*

specula, Dolabellam meum, vel potius nostrum, fore ab iis molestiis, quas liberalitate sua contraxerat, liberum. Velim quaeras, quos ille dies sustinuerit, in urbe dum fuit; quam acerbos sibi, quam ipsi mihi, socero, non honestos. Itaque nec [1] hunc Hispaniensem casum exspecto, de quo mihi exploratum est ita esse, ut tu scribis, nec quidquam astute cogito. Si quando erit civitas, erit profecto nobis locus: sin autem non erit, in easdem solitudines tu ipse, ut arbitror, venies, in quibus nos consedisse audies. Sed ego fortasse vaticinor; et haec omnia meliores habebunt exitus. Recordor enim desperationes eorum, qui senes erant, adolescente me. Eos ego fortasse nunc imitor, et utor aetatis vitio. Velim ita sit. Sed tamen......

2. Togam praetextam texi Oppio, puto te audisse. Nam Curtius noster dibaphum cogitat; sed eum infector moratur. Hoc adspersi, ut scires, me tamen in stomacho solere ridere.

3. Dolabellae, quod scripsi, suadeo videas, tanquam si tua res agatur.

4. Extremum illud erit: nos nihil turbulenter, nihil temere faciemus. Te tamen oramus, quibuscumque erimus in terris, ut nos liberosque nostros ita tueare, ut amicitia nostra et tua fides postulabit. Vale.

*Liberalitate*) Recte Manutius vidit honesto nomine tegi a Cicerone immoderatos generi sumptus. Molestiae sunt a creditoribus. Nihili est lectio *libertate*, quam defenderunt Graev. Ern.

(1) Vulgo *neque ego*.

*Hispaniensem casum exspecto*) Scil. *de quo scribis*, i. e. *exitum belli*, *quod a Caesare contra Petreium et Afranium, Pompeii legatos gerebatur*.

*Astute*) Astute agerem, si exitum Hispaniensis belli exspectarem, ut ex eo vel manendi, vel discedendi consilium caperem; manendi, si Caesar vinceret; discedendi, si duriore fortuna idem uteretur. Man.

*Sed tamen....*) Ita melius distinxit Martyni-Laguna. Vulgo: *sed tamen togam*.

*Dibaphum*) Auguratum arbitror. M.

*Infector*) Vel de Caesare dicitur, vel de ipso populo, cuius suffragiis hoc tempore auguratus dabatur lege, quam tulerat T. Attius Labienus. Id.

*Suadeo videas*) Velim cures. *An.*

## XVII.

Scr. Tarsi circa XIV Kal. Sextil. A. V. C. 703.

*Cninii Sallustiani, qui Bibuli procos. Syriae quaestor erat, binis literis respondet, prioribus, ad singula eo ordine quo rogaverat* 1; *posterioribus, causas exponendo, quare illum Bibulo commendare non debeat, cui tamen morem gerit* 2.

M. T. CICERO IMP. CANINIO SALLVSTIANO (1) PROQVAESTORI S. D.

Binas literas a te mihi stator tuus reddidit Tarsi a. d. XVI kalend. sextiles. His ego ordine, ut videris velle, respondebo.

De successore meo nihil audivi, nec quemquam fore arbitror. Quin ad diem decedam, nulla causa est, praesertim sublato metu Parthico. Commoraturum me nusquam sane arbitror. Rhodum, Ciceronum causa puerorum, accessurum puto: neque id tamen certum. Ad Vrbem volo quam primum venire; sed tamen iter meum reipublicae et rerum urbanarum ratio gubernabit. Successor tuus non potest ita maturare ullo modo, ut tu me in Asia possis convenire.

De rationibus referendis, non erat incommodum, te nullas referre: [2] quam tibi scribis a Bibulo fieri potestatem. Sed id vix mihi videris per legem Iuliam facere posse: quam Bibulus certa quadam ratione non servat, tibi magnopere servandam censeo.

Quod scribis, Apamea praesidium deduci non oportuisse, videbam idem ceteros existimare; molesteque ferebam, de ea re minus commodos sermones malivolorum fuisse. Parthi transierint, necne, praeter te

(1) Sic Manut. Recte. Vulg. *Caninio Sallustio.*

*Binas literas*) Recte sic Martyni-Laguna. Vulg. abest *binas.*

(2) Vulgo *nullam referre.*

*Minus commodos*) Cum aliqua contumelia, parum gratos. MAN.

video dubitare neminem. Itaque omnia praesidia, quae magna et firma paraveram, commotus hominum non dubio sermone, dimisi.

Rationes mei quaestoris nec verum fuit me tibi mittere, nec tamen erant confectae. Eas nos Apameae deponere cogitabamus. De praeda mea, praeter quaestores urbanos, id est, populum romanum, teruncium nec attigit, nec tacturus est quisquam. Laodiceae me praedes accepturum arbitror omnis pecuniae publicae, ut et mihi et populo cautum sit de vecturae periculo. Quod scribis ad me de drachmis cccıↄↄↄ, nihil est, quod in isto genere cuiquam possim commodare. Omnis enim pecunia ita tractatur, ut praeda, a praefectis; quae autem mihi attributa est, a quaestore curatur.

Quod quaeris, quid existimem de legionibus, quae decretae sunt in Syriam: antea dubitabam, venturaene essent; nunc mihi non est dubium, quin, si antea auditum erit, otium esse in Syria, venturae non sint. Marium quidem successorem tandem video esse venturum, propterea quod senatus ita decrevit, ut cum legionibus iret.

2. Vni epistolae respondi: venio ad alteram. Petis, ut Bibulo te quam diligentissime commendem: in quo mihi voluntas non deest; sed locus esse videtur tecum expostulandi. Solus enim tu ex omnibus, qui cum Bibulo sunt, certiorem me nunquam fecisti, quam valde Bibuli voluntas a me sine causa abhorreret.

*Nec tamen*) *Nec tum* Martyni-Laguna.

*Quaestores urbanos*) Ad quos, Romam reversus, praedam in bello factam deferre cogitabat. Hoc modo coniungendum: praeter quaestores urbanos, ne teruncium quidem tacturus est quisquam. MAN.

*Vecturae periculo*) Sic Ernesti recte correxit vulg. *sine vecturae periculo*.

Permulti enim ad me detulerunt, quum magnus Antiochiae metus esset, et magna spes in me atque in exercitu meo, solitum dicere, quidvis se perpeti malle, quam videri eguisse auxilio meo. Quod ego, officio quaestorio te adductum, reticere de praetore tuo, non moleste ferebam: quamquam, quemadmodum tractarere, audiebam. Ille autem, quum ad Thermum de Parthico bello scriberet, ad me literam nunquam misit; ad quem intelligebat eius belli periculum pertinere. Tantum de auguratu filii sui scripsit ad me: in quo ego misericordia commotus, et quod semper amicissimus Bibulo fui, dedi operam, ut ei quam humanissime scriberem. Ille si omnibus est malivolus (quod nunquam existimavi), minus offendor in me: sin autem a me est alienior, nihil tibi meae literae proderunt. Nam, ad senatum quas Bibulus literas misit, in iis, quod mihi cum illo erat commune, id sibi soli attribuit: se ait curasse, ut eum quaestu populi pecunia permutaretur; quod autem meum erat proprium, ut alariis Transpadanis uti me negarem, [1] id etiam populo se remisisse scribit; quod vero illius erat solius, id mecum communicat: *Equitibus auxiliariis*, inquit, *quum amplius supplementi postularemus*. Illud vero pusilli animi, et ipsa malivolentia ieiuni atque inanis, quod Ariobarzanem, quia senatus per me regem appellavit, mihique commendavit, iste in literis

*Misericordia*) Bibulo duobus filiis orbato. De quibus Val. Max. IV, 1. MAN.

*Permutaretur*) Alibi solvatur. *An.*

*Alariis transpadanis*) Trans Padum lectis, ut contra Parthos mitterentur. MAN.

(1) Vulgo *uti negarem*. Item supra abest *id* in vulgatis.

*Supplementi*) Sic Vrsinus legit in libro vetere, et recepit Martyni-Laguna. Cf. Fam. III, ep. 3.

*Postularemus*) Quod suo et Ciceronis nomine loquebatur Bibulus, id Ciceroni displicet, qui commeatum suis militibus suppeditarat. QVART.

*Et ipsa*) Fortasse legendum *in ipsa*.

non regem, sed regis Ariobarzanis filium appellat.

Hoc animo qui sunt, deteriores fiunt rogati

Sed tibi morem gessi: literas ad eum scripsi, quas quum acceperis,[1] facies quod voles. Vale.

*Ariobarzanis*) Regis Cappadociae, quem Mithridates regno bis expulit; quem Romani bis restituerunt, semel Sylla, iterum Pompeius. QUART.

(1) Vulgo *quae quum accep.*

## XVIII.

Scr. Laodiceae initio mensis Maii A. V. C. 703.

*Q. Minucio Thermo Asiae propraetori suadet, ut decedens quaestorem C. Antonium potius quam legatum, provinciae praeficiat.*

M. T. CICERO IMP. Q. THERMO PROPRAETORI S. D.

Officium meum erga Rhodonem, ceteraque mea studia, quae tibi ac tuis praestiti, tibi, homini gratissimo, grata esse, vehementer gaudeo; mihique scito in dies maiori curae esse dignitatem tuam; quae quidem a te ipso integritate et clementia tua sic amplificata est, ut nihil addi posse videatur. Sed mihi magis magisque quotidie de rationibus tuis cogitanti placet illud meum consilium, quod initio Aristoni nostro, ut ad me venit, ostendi: graves te suscepturum inimicitias, si adolescens potens et nobilis a te ignominia affectus esset. Et hercle sine dubio erit ignominia: habes enim neminem honoris gradu superiorem. Ille autem, ut omittam nobilitatem, hoc ipso vincit viros optimos, hominesque innocentissimos, legatos tuos, quod et

*Nobilis*) C. Antonius frater M. Antonii (postea triumviri) quaestor Thermi propraetoris.

*Ignominia*) Si provinciae non praeponatur, quum decedes. Nam quaestor legatos honoris gradu superabat. MAN.

quaestor est, et quaestor tuus. Nocere tibi iratum neminem posse perspicio: sed tamen tres fratres, summo loco natos, promptos, non indisertos, te nolo habere iratos, iure praesertim; quos video deinceps tribunos plebis per triennium fore. Tempora autem reipublicae qualia futura sint, quis scit? mihi quidem turbulenta videntur fore. Cur ego te velim incidere in terrores tribunitios? praesertim quum sine cuiusquam reprehensione quaestoriis legatis quaestorem possis anteferre. Qui si dignum se maioribus suis praebuerit, ut spero et opto, tua laus ex aliqua parte fuerit: sin quid offenderit, sibi totum, nihil tibi offenderit.

Quae mihi veniebant in mentem, quae ad te pertinere arbitrabar, quod in Ciliciam proficiscebar, existimavi me ad te oportere scribere. Tu, quod egeris, id velim dii approbent. Sed, si me audies, vitabis inimicitias, et posteritatis otio consules. Vale.

*Neminem*) Legatorum.

*Tres fratris*) M. L. et C. Antonios.

*In Ciliciam*) Erat igitur in Asia, cuius tres dioeceses provinciae suae attributas esse, scribit epist. 67, lib. XIII. Erat autem Laodiceae, ubi mansit ad Idus Maii: quod significat epist. ult. lib. V ad Att. et 2, lib. VI ad eundem. Ergo scripta est epistola non quibus consulibus Cicero ivit in provinciam, Sulpicio et Marcello, sed quibus decessit, Paulo et Marcello. Man.

*Et posteritatis otio*) Posteri temporis otio. *Posteritas* enim non solum posteros, verum etiam posterum tempus ostendit: ut Orat. 1 in Catilinam: *Si mea voce perterritus ire in exsilium animum induxeris, video, quanta tempestas invidiae nobis, si minus in praesens tempus, recenti memoria scelerum tuorum, at in posteritatem impendeas.* Et infra ibidem: *An invidiam posteritatis times?* Id.

## XIX.

Scr. in Cilicia, in castris post X Kal. Quintil. A. V. C. 703.

*C. Caelium Caldum sibi quaestorem obtigisse, laetatur eumque hortatur, ut festinet ad se venire, antequam ipse decedat.*

M. T. CICERO IMP. C. CAELIO, L. F. CALDO
QVAESTORI DES. S. D.

Quum optatissimum nuntium accepissem, te mihi quaestorem obtigisse, eo iucundiorem mihi eam sortem sperabam fore, quo diutius in provincia mecum fuisses. Magni enim videbatur interesse, ad eam necessitudinem, quam nobis sors tribuisset, consuetudinem quoque accedere. Postea, quum nihil mihi neque a te ipso, neque ab ullo alio de adventu tuo scriberetur: verebar, ne ita caderet (quod etiam nunc vereor), ne ante quam tu in provinciam venisses, ego de provincia decederem. Accepi autem a te missas literas in Cilicia, quum essem in castris, a. d. x kal. quintiles, scriptas humanissime; quibus facile et officium et ingenium tuum perspici posset. Sed neque unde, neque quo die datae essent, nec quo tempore [1] te exspectarem, significabant; nec is, qui attulerat, a te acceperat, ut ex eo scirem, quo ex loco et quo tempore essent datae. Quae quum essent incerta, existimavi tamen esse faciundum, ut ad te statores meos et lictores cum literis mitterem: quas si satis opportuno tempore accepisti, gratissimum mihi feceris, si ad me in Ciliciam quam primum veneris. Nam quod ad me Curius, consobrinus tuus, mihi, ut scis, maxime necessarius; quod item C. Virgilius, propinquus tuus,

*Postea, quum*) Sic Manul. Vulgo male *posteaquam*.

*Ne ita*) Vulgo *ne id ita*. Pronomen *id* recte delevit Benedictus fidem codd. Mss. sequutus.

(1) Vulgo *aut quo tempore*.

familiarissimus noster, de te accuratissime scripsit: valet id quidem apud me multum, sicuti debet hominum amicissimorum diligens commendatio; sed tuae literae, de tua praesertim dignitate, et de nostra coniunctione, maximi sunt apud me ponderis. Mihi quaestor optatior obtingere nemo potuit. Quamobrem quaecumque a me ornamenta ad te proficiscentur; ut omnes intelligant, a me habitam esse rationem tuae maiorumque tuorum dignitatis. Sed id facilius consequar, si ad me in Ciliciam veneris: quod ego et mea, et reipublicae, et maxime tua interesse arbitror. Vale.

*Proficiscentur*) Ante *ut* edd. ante Victor. fere habent *elaborabo*. Certe aut aliquod verbum excidit, aut *quaecumque* dictum insolentius pro *quaeque*.

# M. T. CICERONIS
# EPISTOLARVM
AD DIVERSOS
## LIBER TERTIVS.

### I.

Scr. Romae A. V. C. 702.

*Appio Ciliciae procos. significat Phaniam eius libertum de republica et Ciceronis in eum benivolentia narraturum* 1, *deinde Cilicem Appii libertum laudat* 2; *et L. Valerium ICtum commendat* 3.

M. T. CICERO APPIO PVLCHRO IMP. S. D.

Si ipsa respublica tibi narrare posset, quomodo sese haberet, non facilius ex ea cognoscere posses, quam ex libertò tuo Phania: ita est homo non modo prudens, verum etiam, quod iuvet, curiosus. Quapropter ille tibi omnia explanabit. Id et ad brevitatem est aptius, et ad reliquas res providentius. De mea autem benivolentia erga te, etsi potes ex eodem Phania cognoscere, tamen videntur etiam aliquae meae partes. Sic enim tibi persuade, carissimum te mihi esse, quum propter multas suavitates ingenii, officii, humanitatis tuae; tum quod ex tuis literis et ex multorum sermonibus intelligo, omnia, quae a me profecta sunt in te, tibi accidisse gratissima. Quod quum

*Quod iuvet*) Sic e Mss. Victorius et Lambin. ediderunt: antea *quod vidi.*

*Providentius*) dixit, pro, maioris cautionis. Possunt enim in alienas manus literae pervenire. MAN.

ita sit, perficiam profecto, ut longi temporis usuram, qua caruimus, intermissa nostra consuetudine et gratia, et crebritate et magnitudine officiorum meorum sarciam: idque me, quoniam tu ita vis, puto non invita Minerva esse facturum; quam quidem ego, si forte de tuis sumpsero, non solum Pallada, sed etiam Appiada nominabo.

2. Cilix, libertus tuus, antea mihi minus fuit notus: sed ut mihi reddidit a te literas, plenas et amoris et officii, mirifice ipse suo sermone subsequutus est humanitatem literarum tuarum. Iucunda mihi eius oratio fuit, quum de animo tuo, de sermonibus, quos de me haberes quotidie, mihi narraret. Quid quaeris? biduo factus est mihi familiaris; ita tamen, [1] ut Phaniam valde sim desideraturus. Quem quum Romam remittes, quod, ut putabamus, celeriter eras factu-

*Qua caruimus*) Ob inimicitias P. Clodii, Appii fratris, qui anno proximo perierat, a Milone interfectus. Id.

*Tu ita vis*) *Ita tu vis* Martyni-Laguna.

*Non invita Minerva*) Haud imperite, cum benevolentibus Diis, atque adeo non infeliciter. Simul alludit ad vulgare proverbium, quo et utitur lib. I, Offic. 31, et XII. Fam. epist. 21, et quod ipse Minervae, ut patronae ac peculiaris Deae, consilio Catilinariam coniurationem extinxisse videri volebat, dedicaveratque in Capitolio signum: ΑΘΗΝΑ ΡΩΜΗΣ ΦΥΛΑΚΗ. Vide Plutarch. in Cic. vit. Vnde et inimici obiiciebant, quasi gloriaretur Minervam omnes eum artes docuisse, ut apparet ex declam. sub nomine Sallustii. Sed latet ἀλληγορικόν τι. Nam si priora inspicias, *Non invita Minerva* est approbante ipsa Rep., quasi adderet, quod prius non poteram, quum tu hostem Reip. et bonorum fratrem tuum foveres. Ille autem, quum haec scribebantur, iam perierat, quippe A. V. C. DCCI, Pompeio III sine collega Cos a Milone occisus. Sed hoc ne nimium pateret, offenderetque Appium, subiungit, quae sequuntur: ad quae si referas τὸ *non invita Minerva*, explicari potest, non sine literis nostris; et tacite promittit, se eum honoraturum dedicatione alicuius scripti, perinde ut Appius ad Ciceronem de Auguratu scripserat. I. F. Gr.

*De tuis sumpsero*) Ambiguum relinquit, monumentis intelligi velit, an literis, vel scriptis. Erat monumentum Clodiorum in foro, in quo essent statuae Dearum, et, ut videtur, inter illas Minervae, quae *Appiades* dicebantur. Id.

(1) *Ita tamen*) omisit haec Schutz.

rus, [1] omnibus ei de rebus, quas agi, quas curari a me voles, mandata des velim.

3. L. Valerium, iureconsultum, valde tibi commendo; sed ita etiam, si non est iureconsultus. Melius enim ei cavere volo, quam ipse aliis solet. Valde hominem diligo. Est ex meis domesticis atque intimis familiaribus. Omnino tibi agit gratias; sed idem scribit, meas literas maximum apud te pondus habituras. Id eum ne fallat, te etiam atque etiam rogo. Vale.

(1) Ita Schützius. Vulgo *putamus*. Si vulgata lectio vera est, legendum erusco es pro *eras*; nam *er* ex vocabulo praecedenti forte repetitum est. Typ.

*Melius enim ei cavere volo*) Hoc dicit: Ego volo ei cavere, ne, si non Iurisconsultus esse appareat, hoc ei sit fraudi apud te, et dedecori. Notissimum enim est proprie Iurisconsultos dici *cavere alicui*, quum provident consilio, scriptove, solemnibusque formulis instruendo, ne quis in contrahendo decipiatur. Ovid. de Arte amand.

## II.

Scr. Romae mense Aprili A. V. C. 702.

*Ciliciam provinciam sortitus, Appium ex ea decessurum rogat, ut sibi eam quam maxime aptam explicatamque tradat.*

M. T. CICERO PROC. APPIO PVLCHRO IMP. S. D.

Quum et contra voluntatem meam, et praeter opinionem accidisset, ut mihi cum imperio in provinciam proficisci necesse esset, in multis et variis molestiis cogitationibusque meis, haec una consolatio occurrebat, quod neque tibi amicior, quam ego sum, quisquam posset succedere; neque ego ab ullo provinciam accipere, qui mallet eam mihi quam maxime aptam explicatamque tradere. Quod si tu quoque eandem de mea voluntate erga te spem habes, ea te profecto nunquam fallet. A te maximo opere, pro nostra summa

*Contra voluntatem meam*) Deposuit enim provinciam consul, qua de re fusius agit in ep. 2, lib. V. Ad Catonem vero epist. 4, lib. XV: *Provinciam ornatam, et spem triumphi non dubiam neglexi.* Man. Vide Orationem quartam in Catil. initio.

coniunctione tuaque singulari humanitate, etiam atque etiam quaeso et peto, ut, quibuscumque rebus poteris (potes autem plurimis), prospicias, et consulas rationibus meis. Vides, ex senatusconsulto provinciam esse habendam. Si eam, quoad eius facere poteris, quam expeditissimam mihi tradideris, facilior erit mihi quasi decursus mei temporis. Quid in eo genere efficere possis, tui consilii est; ego te, quod tibi veniet in mentem mea interesse, valde rogo. Pluribus verbis ad te scriberem, si aut tua humanitas longiorem orationem exspectaret; aut id fieri nostra amicitia pateretur; aut res verba desideraret, ac non pro se ipsa loqueretur. Hoc velim tibi persuadeas, si rationibus meis provisum esse intellexero, magnam te ex eo et perpetuam voluptatem esse capturum. Vale.

*Potes*) Bene sic Martyni-Laguna. Vulg. *poteris*.

## III.

Scr. Brundisii IX Kal. Iun. A. V. C. 702.

*Significat sibi Appii legatum Brundisii praesto fuisse, et ex Appii mandatis praesidio firmiore opus esse ad provinciam, monuisse 1. Petit igitur ne militum numerum diminuat 2, seque, simulac Pomptinius legatus venerit, prima navigandi facultate usurum nuntiat 3.*

M. T. CICERO APPIO PVLCHRO S. D.

A. d. XI kalendas iunias Brundisium quum venisssem, Q. Fabius, legatus tuus, mihi praesto fuit, eaque me ex tuis mandatis monuit, quae non modo mihi,[1] ad quem pertinebant, sed universo senatui venerant in mentem***, praesidio firmiori opus esse ad istam provin-

(1) Schütz. cum Mart. Lag. omisit *modo*.

*Praesidio*) Ob metum Parthici belli. MAN.

ciam. Censebant enim omnes fere, ut in Italia supplementum meis et Bibuli legionibus scriberetur. Id quum Sulpicius consul passurum se negaret, multa nos quidem questi sumus: sed tantus consensus senatus fuit, ut mature proficisceremur, parendum ut fuerit: itaque fecimus. Nunc, quod a te petii literis iis, quas Romae tabellariis tuis dedi, velim tibi curae sit, ut, quae successori coniunctissimo et amicissimo commodare potest is, qui provinciam tradit, ea, pro nostra consociatissima voluntate, cura ac diligentia tua complectare: ut omnes intelligant, nec me benivolentiori cuiquam succedere, nec te amiciori potuisse provinciam tradere.

2. Ex iis literis, quarum ad me exemplum misisti, quas in senatu recitari voluisti, sic intellexeram, permultos a te milites esse dimissos; sed mihi Fabius idem demonstravit, id te cogitasse facere;[1] sed, quum ipse a te discederet, integrum militum fuisse numerum. Id si ita est, pergratum mihi feceris, si istas exiguas copias, quas habuisti, quam minime imminueris: qua de re senatusconsulta, quae facta sunt, ad te missa esse arbitror. Equidem pro eo, quanti te facio, quidquid feceris, approbabo; sed te quoque confido ea facturum, quae mihi intelliges maxime esse accommodata. Ego C. Pomptinium, legatum meum, Brundisii exspectabam; eumque ante kalendas iun. Brundisium venturum arbitrabar. Qui quum venerit, quae primum navigandi nobis facultas data erit, utemur. Vale.

*Bibuli*) Cui Syria obtigerat, post Crassum a Parthis interfectum. ID.

(1) Schütz. *mihi Fabius idem demonstravit, idque te* etc. deleto *sed* priore, addito *que* post *id*. T.

*Senatusconsulta*) Ita Graev. Vulg. *senatusconsulto.*

*Arbitrabar*) Recte hoc Ern. recepit e marg. cod. Gu. 2. Vulg. *arbitror.*

## IV.

Scr. Brundisii Non. Iun. A. V. C. 702.
*Exspectari a se scribit L. Clodium cum mandatis* 1. *Suum studium pollicetur*, *cuius causas exponit* 2.

M. T. CICERO APPIO PVLCHRO S. D.

Pridie nonas iun. quum essem Brundisii, literas tuas accepi: quibus erat scriptum, te L. Clodio [1] mandasse, quae illum mecum loqui velles. Eum sane exspectabam, ut ea, quae a te afferret, quam primum cognoscerem.

2. Meum studium erga te, et officium, tametsi multis iam rebus spero tibi esse cognitum; tamen in iis maxime declarabo, quibus plurimum significare potero, tuam mihi existimationem et dignitatem carissimam esse. Mihi et Q. Fabius Virgilianus, et C. Flaccus, Lucii filius, et diligentissime M. Octavius, Cnaei filius, demonstravit, me a te plurimi fieri: quod egomet multis argumentis iam antea iudicaram, maximeque illo *libro augurali*, quem ad me suavissime scriptum, amantissime misisti. Mea in te omnia summa necessitudinis officia constabunt. Nam quum te ipsum, ex quo tempore tu me diligere coepisti, quotidie pluris feci; tum accesserunt etiam coniunctiones necessariorum tuorum. Duo enim diversarum aetatum plurimi facio, Cn. Pompeium, filiae tuae socerum, et M.

(1) Is erat praefectus fabrum. *L.*

*Tuam mihi existimationem* ) Merito hoc promittit: erat enim in potestate successoris, si vellet, decessorem graviter onerare ac laedere, acta eius rescindendo, quod et fecit Cicero, dum iustitiae studet, sed quam lenissime poterat. I. F. Gr.

*Libro augurali* ) De augurum disciplina scripto, de quo fit mentio ep. IX et XI, et apud Festum. Man.

*Misisti* ) Sic edidit Martyni-Laguna, aptius quam ut vulgo legitur; *amantissime scriptum suavissimum misisti.*

*Diversarum aetatum* ) Senescente iam Pompeio, Bruto iuvene. Man. — Vulgo *duarum*.

Brutum, generum tuum: collegiique coniunctio, praesertim tam honorifice a te approbata, non mediocre vinculum mihi quidem attulisse videtur ad voluntates nostras copulandas. Sed et, si Clodium convenero, ex illius sermone ad te scribam plura; et ipse operam dabo, te ut quam primum videam. Quod scribis, tibi manendi causam eam fuisse, ut me convenires, id mihi, ne mentiar, gratum est. Vale.

*Collegiique coniunctio*) scil. in augurata. *Tam honorifice a te approbata*) Cui praesertim tuum honorificum et luculentum testimonium dederis, libro de augurali disciplina mihi dicato. I. F. Gr.

*Id mihi, ne mentiar, gratum est*) Fortasse legendum: *id mihi vehementer gratum est.*

## V.

Scr. Trallibus IV Kal. Sextil. A. V. C. 702.

*Appio gratias agit, danti operam, ut expeditam provinciam traderet 1; deinde itineris rationem exponit, ut Appius de congressu statuat 2.*

M. T. CICERO APPIO PVLCHRO S. D.

Tralles veni a. d. VI kalend. sextiles. Ibi mihi praesto fuit L. Lucilius cum literis mandatisque tuis: quo quidem homine neminem potuisti, nec mihi amiciorem, nec, ut arbitror, ad ea cognoscenda, quae scire volebam, aptiorem prudentioremve mittere. Ego autem et tuas literas legi libenter, et audivi Lucilium diligenter. Nunc, quoniam et tu ita sentis (scribis enim, quae de nostris officiis ego ad te scripserim, etsi tibi iucunda fuerint, tamen, quoniam ex alto repetita sint, non necessaria te putasse), et re vera, confirmata amicitia et perspecta fide, commemoratio officiorum supervacanea est; eam partem orationis prae-

*Tralles*) Vrbem Lydiae. MAN.

termittam: tibi tamen agam, ut debeo, gratias. Animadverti enim et didici ex tuis literis, te omnibus in rebus habuisse rationem, ut mihi consuleres, statueresque et praeparares quodammodo omnia, quo mea ratio facilior et solutior esse posset. Hoc tuum officium quum mihi gratissimum esse dicam, sequitur illud, ut te existimare velim, mihi magnae curae fore, atque esse iam, primum, ut ipse tu tuique omnes, deinde ut etiam reliqui scire possint, me tibi esse amicissimum. Quod quibus adhuc non satis est perspectum, ii mihi nolle magis, nos hoc animo esse, quam non intelligere videntur. Sed profecto intelligent; neque enim obscuris personis, nec parvis in causis res agetur. Sed haec fieri melius, quam dici, aut scribi volo.

2. Quod itinerum meorum ratio te nonnullam in dubitationem videtur adducere, visurusne me sis in provincia: ea res sic se habet. Brundisii quum loquerer cum Phania, liberto tuo, veni in eum sermonem, ut dicerem, libenter me ad eam partem provinciae primum esse venturum, quo te maxime velle arbitrarer. Tunc mihi ille dixit, quod classe tu velles decedere, per fore accommodatum tibi, si ad Sidam navibus accessissem. Dixi me esse facturum: itaque fecis-

*Statueresque*) Sic aptius cod. Gr. 1. Vulg. *restitueresque.*

*Neque enim abscuris personis*) Proprie *obscuris personis*. In theatrum enim veniunt histriones larvas induti, quae quos significent, ignorant spectatores. Vbi occasio erit demonstrandi, quis tibi vere faveat, quis simulet, partes geremus, quas omnes facile intelligent esse amici. I. F. Gr.

*Quod classe tu velles decedere*) Id est, quoniam classe tu velis decedere: nam *dixit quod velles*, pro *dixit te velle*, latinum non est. Sensus est: dixit me serviturum commodo tuo, si accessissem ad maritimam provinciae partem, quoniam tibi constitutum esset mare transire. *Per fore accommodatum tibi* eleganti tmesi, pro *peraccommodatum*, ut I de Orat. 47: *Nobis vere ista pergrata sunt perque iucunda*. Id.

*Ad Sidam*) Ita legendum esse plane perspicitur ex epist. 4 huius libri. Vulgo est: *ad illam maritimam partem provinciae*, scilicet e glossa. Martyni-Laguna edidit *ad Sidam maritimam partem provinciae.*

sem, nisi mihi L. Clodius noster Corcyrae dixisset, minime id esse faciendum; te Laodiceae fore ad meum adventum. Erat id mihi multo brevius, multoque commodius, quum praesertim te ita malle arbitrarer. Tua ratio postea est commutata. Nunc, quid fieri possit, tu facillime statues. Ego tibi meum consilium exponam. Prope kal. sextil. puto me Laodiceae fore: ibi perpaucos dies, dum pecunia accipitur, quae mihi ex publica permutatione debetur, commorabor. Deinde iter faciam ad exercitum, ut circiter idus sextil. putem me ad Iconium fore. Sed si quid nunc me fallit in scribendo (procul enim aberam ab re ipsa et a locis), simul ac progredi coepero, quam celerrime potero, et quam creberrimis literis faciam, ut tibi nota sit omnis ratio dierum atque itinerum meorum. Oneris tibi imponere nec audeo quidquam, nec debeo. Sed, quod commodo tuo [1] fieri possit, utriusque nostrum magni interest, ut te videam ante, quam decedas. Quam facultatem si quis casus eripuerit, mea tamen in te omnia officia constabunt, non secus ac si te vidissem. Tibi de nostris rebus nihil sum ante mandaturus per literas, quam desperaro coram me tecum agere posse.

3. Quod te a Scaevola petiisse dicis, ut, dum tu abesses, ante adventum meum, provinciae praeesset: eum ego Ephesi vidi; fuitque mecum familiariter triduum illud, quod ego Ephesi commoratus sum: nec ex eo quidquam audivi, quod sibi a te mandatum di-

*Tua ratio*) *Ratio* non est voluntas, non negotium, non consuetudo, non consilium: quid igitur? unico verbo non satis videtur explicari posse: hic quidem, *Tua ratio postea est commutata*, valet, mutasti quod te facturum ostenderas: non eadem fuit sententia tua. MAN. — Italice diceres, *piano*, *disegno*. T.

*Ad Iconium*) Lycaoniae urbem, ubi erant castra. CORR.

(1) Vulgo *tuo commodo*.

ceret. Sane vellem potuisse eum obsequi [1] voluntati tuae. Non enim arbitror noluisse. Vale.

(1) Hanc lectionem iam a Manutio praelatam restituit Martyni-Laguna. Vulg. *potuisset obsequi.*

## VI.

Scr. in itinere per Cappadociam initio mensis Sept. A. V. C. 702.

*Queritur congressum, a se expetitum, ab Appio vitatum: ostendit tamen se ei fore amicissimum: et ut locum constituat, ubi convenire possint, sui itineris rationes demonstrat.*

M. T. CICERO APPIO PVLCHRO S. D.

Quum meum factum cum tuo comparo, etsi non magis mihi faveo in nostra amicitia tuenda, quam tibi; tamen multo magis meo facto delector, quam tuo. Ego enim Brundisii quaesivi ex Phania, cuius mihi videbar et fidelitatem erga te perspexisse, et nosse locum, quem apud te is teneret, quam in partem provinciae maxime putaret te velle, ut in succedendo primum venirem. Quum ille mihi respondisset, nihil me tibi gratius facere posse, quam si ad Sidam navigassem: etsi minus dignitatis habebat ille adventus, et ad multas res mihi minus erat aptus, tamen ita me dixi facturum. Idem ego quum L. Clodium Corcyrae convenissem, hominem ita tibi coniunctum, ut mihi, cum illo quum loquerer, tecum loqui viderer: dixi ei, me ita facturum esse, ut in eam partem, quam Phania rogasset, primum venirem. Tunc ille mihi quum gratias egisset, magnopere a me petivit, ut Laodiceam protinus irem; te in prima provincia

*Ad Sidam*) Side vel Sida, Pamphyliae urbs maritima cum portu. *An.*

*In prima provincia*) Hoc est, in prima regione provinciae. Sic *ultima*

velle esse, ut quam primum decederes; quin, nisi ego [1] successor essem, quem tu cuperes videre, te antea, quam tibi successum esset, decessurum fuisse: quod quidem erat consentaneum cum iis literis, quas ego Romae acceperam; ex quibus perspexisse mihi videbar, quam festinares decedere. Respondi Clodio, me ita esse facturum, ac multo quidem libentius, quam si illud esset faciendum, quod promiseram Phaniae. Itaque et consilium mutavi, et ad te statim mea manu scriptas literas misi: quas quidem ex tuis literis intellexi satis mature ad te esse perlatas. Hoc ego meo facto valde delector. Nihil enim potuit fieri amantius. Considera nunc vicissim tuum. Non modo [2] tu ibi non fuisti, ubi me quam primum videre posses, sed eo discessisti, quo ego te ne persequi quidem possem triginta diebus, qui tibi ad decedendum lege, ut opinor, Cornelia constituti essent: ut tuum factum illis,[3] qui, quo animo inter nos simus, ignorant, alieni hominis, ut lenissime dicam, et fugientis congressum; meum vero coniunctissimi et amicissimi esse videatur. Ac mihi tamen ante, quam in provinciam venirem, redditae sunt a te literae; quibus etsi te Tarsum proficisci demonstrabas, tamen mihi non dubiam spem mei conveniendi afferebas: quum interea, credo equidem, malivoli homines (late enim patet hoc vitium), sed tamen probabilem materiam nacti sermonis, ignari meae constantiae, conabantur alienare a te volunta-

*provincia* est extrema regio provinciae. Cic. V ad Att. epist. 16: *Appius ut audivit non venire, in ultimam provinciam se coniecit.* Graev.

(1) Schütz. *ego nisi.*

*Itaque*) *Ita et* Gruter.

(2) Vulgo *non modo ibi.*

*Ad decedendum*) Lex Cornelia, L. Syllae dictatoris, concedebat rectoribus provinciarum, ut per triginta dies post successoris adventum in provincia morari possent. Man.

(3) Vulgo deest *illis.*

*Patet hoc vitium*) Vulgo additur glossema: *et est in multis.*

tem meam; qui te forum Tarsi agere, statuere multa, decernere, iudicare, dicerent, quum posses iam suspicari, tibi esse successum; quae ne ab iis quidem fieri solerent, qui brevi tempore sibi succedi putarent. Horum ego sermone non movebar. Quin etiam, credas mihi velim, si quid tu ageres, levari me putabam molestia, et ex annua provincia, quae longa mihi videtur, prope iam undecim mensium provinciam factam esse gaudebam, si absenti mihi unius mensis labor detractus esset. Illud (vere dicam) me movet, in tanta militum paucitate abesse tres cohortes, quae sint plenissimae; nec me scire ubi sint. Molestissime autem fero, quod, te ubi visurus sim, nescio; eoque ad te tardius scripsi, quod quotidie te ipsum exspectabam: quum interea ne literas quidem ullas accepi, quae me docerent, quid ageres, aut ubi te visurus essem. Itaque virum fortem, mihique in primis probatum, Antonium, praefectum evocatorum, misi ad te, cui, si tibi videretur, cohortes traderes: ut, dum tempus anni esset idoneum, aliquid negotii gerere possem. In quo, tuo consilio ut me sperarem esse usurum, et amicitia nostra et literae tuae fecerant: quod ne nunc quidem despero. Sed plane,

*Forum Tarsi agere*) *Forum agere* est conventum in provincia iuris dicundi gratia habere. *Fora* enim fuerunt loca in quibus ius dicebatur, teste Nonio. Graev.

*Videtur*) In Mss. nonnullis *videretur*, vel *videbitur*, unde Ernestius coniiciebat legendum esse *videbatur*; quamquam et praesens ferri posse intelligebat.

*Evocatorum*) *Evocati* erant emeriti maximam partem, qui expletis stipendiis in gratiam ducum aut consulum militiam sumebant, et, ut auctor est Dio, vices instar Centurionum gerebant. Erant immunes operum et munium. Iis praeerat *Praefectus*, ut ex hoc loco apparet. Vid. Lips. de Milit. Rom. lib. I, Dial. 8. Graev.

*Cohortes*) Quas secum Appius habebat. Nam exercitus universus erat in Lycaonia, unde abesse dixit tres cohortes. Vide epist. 4, lib. XV. Mar.

quando, aut ubi te visurus sim, nisi ad me scripseris, ne suspicari quidem possum. Ego, ut me tibi amicissimum esse et aequi et iniqui intelligant, curabo. De tuo in me animo iniquis secus existimandi videris nonnihil loci dedisse. Id si correxeris, mihi valde gratum erit. Et, ut habere rationem possis, quo loco me, salva lege Cornelia, convenias, ego in provinciam veni pridie kal. sext. Iter in Ciliciam facio per Cappadociam. Castra movi ab Iconio pridie kalendas sept. Nunc tu et ex diebus, et ex ratione itineris, si putabis me esse conveniendum, constitues, quo loco id commodissime fieri possit, et quo die.

*Ego in provinciam*) Laodiceam, quae non erat in Appii provincia, sed inter τρεῖς διοικήσεις Asiaticas Ciceroni attributas: et ideo Ciceronem Appius salva lege Cornelia poterat convenire. CORR.

*Per Cappadociam*) Nam et alia erat, eaque brevior, in Ciliciam via: quam cur omiserit, exponit epist. 4, lib. XV. MAN.

## VII.

Scr. Laodiceae mense Febr. A. V. C. 703.

*Querelas Appii de impedita legatorum Appianorum aedificatione refellit* 1 2; *et quod suspicatus erat Appius se obviam ei prodire noluisse, falsum esse demonstrat* 3, *seque ei amicissimum fore confirmat.*

M. T. CICERO IMP. APPIO PVLCHRO S. D.

Pluribus verbis ad te scribam, quum plus otii nactus ero. Haec scripsi subito, quum Bruti pueri Laodiceae me convenissent, et se Romam properare dixissent. Itaque nullas iis, praeterquam ad te et ad Brutum, dedi literas. Legati Appiani mihi volumen a te, plenum querelae iniquissimae, reddiderunt,

quod eorum aedificationem literis meis impedissem. Eadem autem epistola petebas, ut eos quam primum, ne in hiemem inciderent, ad facultatem edificandi liberarem: et simul perastute factum querebare, quod eos tributa exigere vetarem prius, quam ego, re cognita, permisissem. Genus enim quoddam fuisse impediendi, quum ego cognoscere non possem, nisi quum ad hiemem me ex Cilicia recepissem. Ad omnia accipe; et cognosce aequitatem expostulationis tuae. Primum, quum ad me aditum esset ab iis, qui dicerent, a se intolerabilia tributa exigi: quid habuit iniquitatis, me scribere, ne facerent ante, quam ego rem causamque cognossem? Non poteram, credo, ante hiemem. Sic enim scribis. Quasi vero ad cognoscendum ego ad illos, non illi ad me venire debuerint. Tam longe? inquis. Quid? quum dabas iis literas, per quas mecum agebas, ne eos impedirem, quo minus ante hiemem aedificarent, non eos ad me venturos arbitrabare? Tametsi id quidem fecerunt ridicule. Quas enim literas afferebant, ut opus aestate facere possent, eas mihi post brumam reddiderunt. Sed scito, et multo plures esse, qui de tributis recusent, quam qui exigi velint; et me tamen, quod te velle existimem, esse facturum. De Appianis hactenus.

3. A Pausania, Lentuli liberto, accenso meo, audivi, quum diceret, te secum esse questum, quod

*Aedificationem*) Monumenti, vel templi in honorem Appii, quasi Appius quidam servator et Deus provinciae fuisset: ut fieri solebat. Lib. V ad Att. 21: *Nullos honores mihi, nisi verborum, decerni sino: statua, fana, τέθριππα prohibeo.* Suet. Tib. 26, Oct. 52. I. F. GRON.

*Querebare*) Sic recte Martyni-Laguna. Vulgo *et simul peracute querebare.*

*Accenso meo*) Apparitorum multa genera, inter quos accensi quoque erant, dicti, quod saepius ad necessarias res accirentur, ut ait Varro. MAN.

tibi obviam non prodissem. Scilicet contempsi te; nec potest fieri me quidquam superbius! Quum puer tuus ad me secunda fere vigilia venisset, isque te ante lucem Iconium mihi venturum nuntiasset, incertum, utra via; quum essent duae, altera Varronem, tuum familiarissimum, alteraque [1] Leptam, praefectum fabrum meum, tibi obviam misi; mandavique [2] utrique eorum, ut ante ad me excurrerent, ut tibi obviam prodire possem. Currens Lepta venit, mihique nuntiavit, te iam castra praetergressum esse. Confestim Iconium veni. Cetera iam tibi nota sunt. An ego tibi obviam non prodirem? primum, Appio Claudio? deinde, imperatori? deinde, more maiorum? denique, quod caput est, amico? praesertim quum in isto genere multo etiam ambitiosius facere soleam, quam honos meus et dignitas postulat. Sed haec hactenus. Illud idem Pausania dicebat, te dixisse: «Quid? Appius Lentulo, Lentulus Appio processit obviam: Cicero Appio noluit»? Quaeso, etiamne tu has ineptias, homo, mea sententia, summa prudentia, multa etiam doctrina, plurimo rerum usu, addo urbanitatem, quae est virtus, ut Stoici rectissime putant, ul-

(1) Vulgo *altera Q. Leptam.*

(2) Vulgo *mandavi.*

*Denique*) Sic e coniectura Ernestii edidi, praeeunte Martyni-Laguna. Vulgo *deinde.*

*Ambitiosius*) Studiosius: quum nullum officii genus soleam praetermittere. MAN.

*Quid*) Vulgo: *Quidni?*

*Appius Lentulo*) Appius succedens Lentulo decedenti. MAN.

*Urbanitatem, quae est virtus*) Multum huic nomini tribuisse Stoicos ostendit etiam Plutarchus in commentario, quo declaravit, quomodo deceat adolescentes legere poëtas: diversam enim et penitus contrariam vim apud illos habere ἀστεῖον nomen alteri quod est ἀμαθής, intelligitur ab eo qui locum eum Plutarchi accurate animadvertit: disserit autem quemadmodum Stoici nihil commune esse iudicarent virtuti ac vitio: et quemadmodum Urbanus apud illos (ita autem vocabant virtute praeditum) omni culpa vacaret, et omnes res recte facere posset. Imperitus autem (is erat apud illos vitiosus) omnibus

lam Appietatem, aut Lentulitatem, valere apud me plus, quam ornamenta virtutis, existimas? Quum ea consequutus nondum eram, quae sunt hominum opinionibus amplissima, tamen ista vestra nomina nunquam sum admiratus; viros esse [1], qui ea vobis reliquissent, magnos arbitrabar. Postea vero quam ita et cepi et gessi maxima imperia, ut nihil mihi neque ad honorem, neque ad gloriam deesse putarem; superiorem quidem nunquam, sed parem vobis me speravi esse factum. Nec, mehercule, aliter vidi existimare, vel Cn. Pompeium, quem omnibus, qui unquam fuerunt, vel P. Lentulum, quem mihi ipsi antepono. Tu si aliter existimas, nihil errabis, si paulo diligentius (ut, quid sit εὐγένεια, quid ἐξοχή, intelligas) Athenodorus, Sandonis filius, quid de his rebus dicat, attenderis. Sed, ut ad rem redeam, me tibi non amicum modo, verum etiam amicissimum existimes velim. Profecto omnibus meis officiis efficiam, ut ita esse vere possis iudicare. Tu autem si id agis, ut minus mea causa, dum ego absim, debere videaris, quam ego tua laborarim, libero te ista cura.

criminibus obnoxius esset, et in omni semper negotio laberetur. Verba ipsius haec sunt: Πολλὰ πάνυ τοῖς Στωικοῖς etc. Haec adnotasse mirifice utile esse credo ad huius loci perspicuitatem. Vict.

*Appietatem*) Productione nominis fit sonitus auribus ingratus: et simul ipsa res, nomini subiecta, deformatur. Appios autem novom Ciceronis nomen, prae suo Lentulique contempserat. Quam superbiam irridet Cicero, Claudiae familiae insitam, ut ex omni patet historia, et his maxime Taciti verbis libro I: *Tiberium Neronem, maturum annis, spectatum bello, sed vetere atque insita Claudiae familiae superbia.* Man.

(1) Schütz. *viros eos.*

*Deesse putarem*) Dresd. 4, Asc. 1, *adquirendam deesse putarem.* Volg. *adquirendum putarem.*

*Quid ἐξοχή*) Volg. *quid sit nobilitas;* at in Asc. 1 legitur *quid sit ἐξοχή, quid sit εὐγένεια.*

*Athenodorus, Sandonis filius*) Athenodori duo fuere: quorum alter, qui Cordillo vocatus est, cum M. Catone vixit, et apud eum obiit: alter vero, Sandonis filius, quem et Cananitam a quodam vico appellant, Caesaris Augusti praeceptor fuit. M.

*Laborarim*) Quum aliis in rebus,

——— *παρ' ἐμοί γε καὶ ἄλλοι,*
*Οἵ κέ με τιμήσουσι, μάλιστα δὲ μητίετα Ζεύς* [1]

Sin autem natura es *φιλαίτιος*, illud non perficies, quo minus tua causa velim, hoc assequere, ut, quam in partem tu accipias, minus laborem. Haec ad te scripsi liberius, fretus conscientia officii mei benivolentiaeque, quam a me certo iudicio susceptam, quoad tu voles, conservabo. Vale.

de quibus epist. 9, tum in supplicatione tibi decernenda, de qua epistola ultima. ID.

(1) *Apud me quidem et alii qui me colant, maxime autem consiliarius Iupiter.* Iliad. A. 174. *An.* — Sed extrema versiculi verba *μάλιστα δὲ μητίετα Ζεύς* non a Cicerone scripta, sed a glossatore adiecta videntur. Sic iam Manutio visum.

Φιλαίτιος) Querulus. *An.*

*Certo iudicio susceptam* ) Eo susceptam animo, ut perpetuo conservarem. Hoc dicit, ne videatur ficte in gratiam rediisse: quod suspicari Appius videbatur, quum in malam partem acciperet ea, quae minime contra eius existimationem a se fieri Cicero voluerat. MAN.

## VIII.

Scr. in castris in agro Mopsuhestiae VIII Id. Octobr. A. V. C. 702.

*Quum Appius questus esset, quod Cicero legatos civitatum provinciae Romam ire, ut Appium in senatu laudare possent, prohibuisset, aliosque sermones ad se delatos esse scripsisset, e quibus iniquum in se Ciceronis animum esse suspicaretur, Cicero haec opprobria diluit, ita ut Appium, si istis sermonibus crediderit, parum cautum, sin quae sibi in mentem venerint, aliis attribuat, nimis astutum significet* 1. *Praeterea agit gratias, quod diligenter de rebus urbanis scripserit, petitque ut curet, ne sibi provincia prorogetur* 2. *Tandem pauca de suis rebus, et de Parthis scribit.* 3.

M. T. CICERO PROC. APPIO PVLCHRO IMP. S. D.

Etsi, quantum ex tuis literis intelligere potui, vide-

bam, te hanc epistolam, quum ad urbem esses, esse lecturum, refrigerato iam levissimo sermone hominum provincialium; tamen, quum tu tam multis verbis ad me de improborum oratione scripsisses, faciendum mihi putavi, ut tuis literis brevi responderem. Sed prima duo capita epistolae tuae, tacita mihi quodammodo relinquenda sunt. Nihil enim habent, quod aut definitum sit, aut certum, nisi me vultu et taciturnitate significasse, tibi non esse amicum; idque pro tribunali, quum aliquid ageretur, et nonnullis in conviviis intelligi potuisse. Hoc totum nihil esse, possum intelligere: sed quum sit nihil, ne quid dicatur quidem intelligo. Illud quidem scio, meos multos et illustres, et ex superiore, et ex aequo loco sermones habitos cum tua summa laude, et cum magna significatione nostrae familiaritatis, ad te vere potuisse deferri. Nam, quod ad legatos attinet, quid a me fieri potuit aut elegantius, aut iustius, quam ut sumptus egentissimarum civitatum minuerem, sine ulla imminutione dignitatis tuae, praesertim ipsis civitatibus postulantibus? Nam mihi totum genus legationum, tuo nomine proficiscentium, notum non erat. Apameae quum essem, multarum civitatum principes ad me detulerunt, sumptus decerni legatis nimis magnos, quum solvendo civitates non essent. Hic ego multa simul co-

*Quum ad urbem esses*) *Esse ad urbem* dicebantur, qui cum potestate provinciali aut nuper e provincia revertissent, aut nondum in provinciam profecti essent. Sic enim scripsit Asconius: eoque modo Cicero, Sallustius, et alii eiusdem aetatis loquuti. ID.

*Hominum provincialium*) Quibus de meo in te animo falsa narrantibus credidisti. Phryges et Lycaones nominat epistola 10. ID.

*Et ex aequo loco*) h. e. pro tribunali, et in plano, s. privatis in locis, sive, ut supra, *in conviviis*. ID.

*Ad legatos*) Questus erat Appius, quod legatos civitatum Romam ire, ut Appium in senatu laudarent, prohibuisset. ID.

*Totum genus legationum*) Hanc unam ob caussam legatos Romam ire, ut te laudarent, nesciebam. ID.

gitavi. Primum, te hominem, non solum sapientem, verum etiam, ut nunc loquimur, urbanum, non arbitrabar genere isto legationum delectari; idque me arbitror Synnadis pro tribunali multis verbis disputavisse: nimirum, Appium Claudium senatui populoque romano, non Midaëensium testimonio (in ea enim civitate mentio facta est), sed sua sponte, esse laudatum: deinde me ista [1] vidisse multis accidere, ut eorum causa legationes Romam venirent, sed his legationibus non meminisse ullum tempus laudandi, aut locum dari; studia mihi eorum placere, quod in te, bene merito, grati essent; consilium totum videri minime necessarium. Sin autem vellent declarare in eo officium suum, laudaturum me, si qui suo sumptu functus esset officio; concessurum, si legitimo; non permissurum, si infinito. Quid ex his reprehendi potest, nisi quod addis, visum esse quibusdam edictum meum quasi consulto ad istas legationes impediendas esse accommodatum? Iam non tam mihi videntur iniuriam facere, si qui haec disputant, quam si cuius aures ad hanc disputationem patent. Romae composui edictum: nihil addidi, nisi quod publicani me rogarunt, quum Samum ad me venissent, ut de tuo

*Vt nunc loquimur*) Non quod *Vrbanus* nuvum esset verbum, quum eo Plautus quoque non semel usus esset, sed quod nova significatio. Quod enim peregrini homines ab urbanis morum elegantia et lepore vincebantur; inde coeptum Ciceronis aetate, *urbanus homo* dici, pro eo, cuius in factis aut dictis nihil odiosum, nihil inconditum, nihil turpe notaretur. Epistola etiam proxima urbanitatem in Appio laudavit. ID.

*Synnadis*) Oppido Phrygiae.

*Nimirum*) Sic Martyni-Laguna. Vulgo *primum*.

*Midaëensium*) Vulgo *Myndensium*. *Midaëensium* est a *Midaeo* oppido Phrygiae.

[1] Forte rectius *ita*. LEC. — Deinde Schutz. *accidere multis*.

*Legitimo*) Quantum lex Cornelia concedebat. Epistola decima. MAN.

*Quid ex his*) Sic Martyni-Laguna. Vulgo *quid enim*.

*Edictum*) Ex quo in provincia ius dicerem. MAN.

edicto totidem verbis transferrem in meum. Diligentissime scriptum caput est, quod pertinet ad minuendos sumptus civitatum: quo in capite sunt quaedam nova, salutaria civitatibus; quibus ego magnopere delector. Hoc vero, ex quo suspicio nata est, me exquisisse aliquid, in quo te offenderem, translatitium est. Neque enim eram tam desipiens, ut privatae rei causa legari putarem, qui et tibi non privato, et pro re non privata sua, sed publica, non in privato, sed in publico orbis terrae consilio, ut gratias agerent, mittebantur: neque quum edixi, ne quis iniussu meo proficisceretur, exclusi eos, qui me in castra, et qui trans Taurum persequi non possent; nam id est maxime in tuis literis ridendum. Quid enim erat, quod me persequerentur in castra, Taurumve transirent, quum ego Laodicea usque ad Iconium iter ita fecerim, ut me omnium illarum dioecesium, quae cis Taurum sunt, omniumque earum civitatum magistra-

*Translatitium est*) Vsitatum, quod ad omnes consuetudine transfertur. Haec igitur est sententia Ciceronis: Quod edixi, ne legati Romam iniussu meo proficiscerentur: ex quo suspicatus es, me exquisivisse aliquid, in quo te offenderem: non nihil feci, aut a me exquisitum, ut minuerem dignitatem tuam: translatitium id fuit, usitatum antea. Quum enim nec privatae rei causa, nec ut homini privato, nec ut in privato loco, sed ut in senatu gratias tibi agerent, mitti legatos intelligerem; cur in eo me de tua privata contumelia cogitasse putas? Quod si tua privata res, non publica, ageretur; querendi fortasse de me si non veram, speciosam tamen causam haberes. Nunc, si privatae rei causa legari credidissem, plane desipiens fuissem. MAN.

*Orbis terrae consilio*) Vulgo addebatur *id est in senatu*, quod ut manifestum glossema delevi.

*Neque quum edixi*) Duo videtur Appius obiecisse Ciceroni: primum edixisse, ne quis iniussu suo e provincia discederet: secundum, trans Taurum abiisse, quo civitatum legati eum persequi non possent, ut facultatem eundi Romam peterent. Quo facto videbantur excludi, id est, omni eundi Romam potestate privari. Hoc ultimum confutat Cicero, dum ostendit nihil fuisse opus, ut eum legati extra Taurum persequerentur, siquidem prius montem Taurum, quam transiret, istius generis legationes iam audierat. QVART.

tus legationesque convenirent? Nisi forte postea coeperunt legare, quam ego Taurum transgressus sum: quod certe non ita est. Quum enim Laodiceae, quum Apameae, quum Synnadis, quum Philomeli, quum Iconii essem; quibus in oppidis omnibus commoratus sum: omnes iam istius generis legationes erant constitutae. Atque hoc tamen te scire volo, me, de isto sumptu legationum aut minuendo, aut remittendo, decrevisse nihil, nisi quod principes civitatum maxime postulassent: ne in venditionem tributorum, et illam acerbissimam exactionem, quam tu non ignoras, capitum atque ostiorum, inducerentur sumptus minime necessarii. Ego autem quum hoc suscepissem, non solum iustitia, sed etiam misericordia adductus, ut levarem miseriis perditas civitates, et perditas maxime per magistratus suos, non potui in illo sumptu non necessario negligens esse. Tu, quum istius-

*Nisi forte postea coeperunt legare*) Cicero sic argumentatur: Nullam habuerunt causam me sequendi in castra magistratus urbium et dioecesium, qui tibi legationem decreverunt, quum ego per illorum fines iter fecerim, in iisque tam diu sim commoratus, ut possent me omnes commodissime convenire, et de illis legationibus mecum agere, quippe quas iam ante adventum meum constituerant. Ergo non necesse fuit quemquam hoc nomine me sequi in castra et trans Taurum, et nec ego quemquam edicto meo exclusi legatione, quod tu scribebas. GRAEV.

*Maxime postulassent*) Sic Martyni-Laguna. Vulgo *a me postulassent.*

*Venditionem tributorum*) Id est, locationem et redemptionem, quum universa summa tributi praesens sumitur a publicanis ad hastam invitatis. I. F. GRON.

*Capitum atque ostiorum*) Quum per singula capita atque ostia exiguntur tributa per eos, quibus vendita sunt. MAN.

*Inducerentur sumptus*) Ne propter sumptus minime necessarios, illae per se satis graves exactiones onerarentur. Ne in eas sumptus inutiles imputarentur. II Agrar. 26: *Hic ager omnis, quoquo pretio emptus erit, tamen ingens pecunia vobis inducetur.* I Verr. 41: *Pecuniam grandem, quemadmodum in rationem inducerent.* Infra, epistola 10. I. F. GR.

*Per magistratus suos*) Hoc adiunxit, ne perditas ab Appio civitates videatur dicere. Perditas tamen per Appium maxime, significat in epistolis ad Att. atque haec ipsa tributa memorat epist. 16, lib. V. MAN.

*Negligens esse*) Non potui esse fa-

modi sermones ad te delati de me sunt, non debuisti credere. Si autem hoc genere delectaris, ut, quae tibi in mentem veniant, aliis attribuas: genus sermonis inducis in amicitiam minime liberale. Ego si in provincia detrahere de tua fama unquam cogitassem, non ad generum tuum, neque ad libertum tuum Brundisii, neque ad praefectum fabrum Corcyrae, quem in locum me venire velles, retulissem. Quare potes, doctissimis hominibus auctoribus, quorum sunt de amicitia gerenda praeclarissime scripti libri, genus hoc totum orationis tollere: *Disputabant; ego contra disserebam: Dicebant*; *ego negabam*. An mihi de te nihil esse dictum unquam putas? ne hoc quidem, quod, quum me Laodiceam venire voluisses, Taurum ipse transisti? quod iisdem diebus meus conventus erat Apameae, Synnade, Philomeli, tuus Tarsi? Non dicam plura, ne, in quo te obiurgem, id ipsum videar imitari. Illud dicam, ut sentio: si ista, quae alios loqui dicis, ipse sentis, tua summa culpa est; sin autem alii tecum haec loquuntur, tua tamen, quod audis,

cilis ac liberalis in decernendo hoc sumptu, sive permittendo, ut hunc, qui minime necessarius est, sumptum facerent. *Negligens* hic rara et exquisita significatione accipitur pro prodigus, effusus in sumptus, cui opponitur *diligens*, hoc est frugalis, parcus. Suet. Galb. 14: *His diverso vitiorum genere grassantibus adeo se abutendum permisit et tradidit, ut sibi ipse constaret: modo acerbior parciorque, modo remissior ac negligentior quam conveniret principi electo, atque illius aetatis.* Sicut *acerbior* hic opponitur *remissior*, sic *parcior* opponitur *negligentior*. Horum vitiorum sibi contrariorum exempla statim subiicit; negligentiae quidem, quod a comitibus donari gratias, vectigalia, et immunitates passus sit. Ibid. cap. praecedenti: *Ordinario dispensatori breviarium rationum offerenti paropsidem leguminis pro sedulitate ac diligentia porrexisse.* Diligentia hic est frugalitas, parsimonia, propria patrisfamilias virtus, qui *diligentes* dicuntur, hoc est frugi. Cicero IV in Verr. *Diodorus homo frugi ac diligens, qui sua servare vellet.* Plaut. Amphit. III, 3.

*Non ad generum tuum*) Olim addebatur *Lentulum*.

*Quod iisdem diebus — Apameae*) Hoc est, quod iisdem diebus ius dicerem Apameae. CELL.

culpa nonnulla est. Mea ratio in tota amicitia nostra constans et gravis reperietur. Quod si qui me astutiorem fingit; quid potest esse callidius, quam, quum te absentem semper defenderim, quum praesertim mihi usu venturum non arbitrarer, ut ego quoque absens a te defendendus essem; nunc committere, ut tu iure optimo me absentem deserere posses? Vnum genus excipio sermonis, in quo persaepe aliquid dicitur, quod te putem nolle dici: si aut legatorum tuorum cuipiam, aut praefectorum, aut tribunorum militum male dicitur: quod tamen ipsum non mehercule adhuc accidit, me audiente, ut aut gravius diceretur, aut impurius, quam mecum Corcyrae Clodius est loquutus; quum in eo genere maxime quereretur, te aliorum improbitate minus felicem fuisse. Hos ego sermones, quod et multi sunt, et tuam existimationem, ut ego sentio, non offendunt, lacessivi nunquam, sed non valde repressi. Si quis est, qui neminem bona fide in gratiam putet redire posse, non nostram is perfidiam coarguit, sed indicat suam; simulque non de me is peius, quam de te existimat. Sin autem quem mea instituta in provincia non delectant, et quadam dissimilitudine institutorum meorum ac tuorum laedi se putat, quum uterque nostrum recte fecerit, sed non idem uterque sequutus sit; hunc ego amicum habere non curo. Liberalitas tua, ut hominis nobilissimi, latius in provincia patuit. Nostra si

*Calidius*) i. e. inconsultius. Sic Offic. I, 24. Vulgo male *callidius*; quod ironico sensu accipitur. Sed haec orationis forma non convenit ironiae.

*Impurius*) Hoc Martyni-Laguna recte revocavit ex edd. vett. Vulgo *aut in plurís*.

*Laedi se putat*) Notat homines provinciales, qui non eosdem e Ciceronis institutis fructus caperent, quos ex Appii administratione capere consueverant. Huc spectat id, quod sequitur: *Liberalitas tua latius in provincia* etc. MAN.

angustior (etsi de tua prolixa beneficaque natura limavit aliquid posterior annus, propter quandam tristitiam temporum), non debent mirari homines, quum et natura semper ad largiendum ex alieno fuerim restrictior, et temporibus, quibus alii moventur, iisdem ego movear,

**Med esse acerbum sibi, ut sim dulcis mihi.**

2. De rebus urbanis quod me certiorem fecisti, quum per se mihi gratum fuit, tum quod significasti, tibi omnia mea mandata curae fore. In quibus unum illud te praecipue rogo, ut cures, ne quid mihi ad hoc negotii aut oneris accedat, aut temporis; Hortensiumque, nostrum collegam et familiarem, roges, ut, si unquam mea causa quidquam aut sensit, aut fecit, de hac quoque sententia bima decedat; qua nihil mihi potest esse inimicius.

3. De nostris rebus quod scire vis: Tarso nonis octobr. Amanum versus profecti sumus. Haec scripsi postridie eius diei, quum castra haberem in agro Mopsuhestiae. Si quid egero, scribam ad te: neque domum unquam ad meos literas mittam, quin adiungam eas, quas tibi reddi velim. De Parthis quod quaeris, fuisse nullos puto. Arabes qui fuerunt immissi, Parthico ornatu, dicuntur omnes revertisse. Hostem esse in Syria negant ullum. Tu velim ad me quam saepis-

*Limavit*) Μεταφορικῶς: minuit omnes inutiles sumptus quasi conterendo. VICT.

*Vt sim dulcis mihi*) Vt meae laudi consulam. Aperta translatio, contrariis expressa, ut in Laelio: *Scitum est illud Catonis, multo melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quam eos amicos, qui dulces videntur.* CELL.

*Sententia bima*) Vt provinciae per biennium ab iisdem obtinerentur. MAN.

*Arabes — ornatu*) Ita correxi vulg. *Arabes qui fuerunt admisto Parthico ornatu.* Ita enim Caelius scribit Fam. VIII, 10: *Cassium finxisse bellum, et Arabas in provinciam immisisse, eosque Parthos esse senatui renuntiasse.*

sime, et de tuis rebus scribas, et de meis, et de omni reipublicae statu. De quo sum sollicitus eo magis, quod ex tuis literis cognovi, Pompeium nostrum in Hispaniam iturum. Vale.

## IX.

Scr. in Cilicia sub finem Ianuarii, vel initio Februarii A. V. C. 703.

*Appii epistolam ex urbe scriptam laudat 1; gratulatur ei spem triumphi 2; hortatur ut libros augurales absolvat 3; denique rogat ut supplicationem sibi decerni curet 4.*

M. T. CICERO APPIO PVLCHRO S. D.

Vix tandem legi literas dignas Appio Claudio, plenas humanitatis, officii, diligentiae. Adspectus videlicet Vrbis tibi tuam pristinam urbanitatem reddidit. Nam, quas ex itinere ante quam ex Asia egressus esses, ad me literas misisti, unas de legatis a me prohibitis proficisci, alteras de Appianorum aedificatione impedita, legi perinvitus. Itaque conscientia meae constantis erga te voluntatis rescripsi tibi subiratus. His vero literis lectis, quas Philotimo, liberto meo, dedisti, cognovi intellexique, in provincia multos fuisse, qui nos, quo animo inter nos sumus, esse nollent; ad Vrbem vero ut accesseris, vel potius ut primum tuos videris, cognosse te ex iis, qua in te absentem fide, qua in omnibus officiis tuendis erga te observantia et constantia fuissem. Itaque quanti illud me aestimare putas, quod est in tuis literis scriptum: si quid inciderit, quod ad meam dignitatem pertineat, etsi vix fieri possit, tamen te parem mihi gratiam relaturum? Tu vero

*Egressus esses*) Sic Ern. e cod. Lips. Vulgo *egressus es.*

facillime facies. Nihil est enim, quod studio et benivolentia, vel amore potius, effici non possit.

2. Ego, etsi et ipse ita iudicabam, et fiebam crebro a meis per literas certior; tamen maximam laetitiam cepi ex tuis literis de spe minime dubia et plane explorata triumphi tui: neque vero ob eam causam, quo ipse facilius consequerer (nam id quidem ἐπικούρειον est), sed, mehercule, quod tua dignitas atque amplitudo mihi est ipsa cara per se. Quare quoniam plures tu habes, quam ceteri, quos scias in hanc provinciam proficisci, quod te adeunt [1] fere omnes, si quid velis: gratissimum mihi feceris, si ad me, simul atque adeptus eris, quod et tu confidis, et ego opto, literas miseris. Longi subsellii (ut noster Pompeius appellat), iudicatio et mora, si quem tibi item unum alterumve diem abstulerit: quid enim potest amplius? tua tamen dignitas suum locum obtinebit. [2] Sed, si me diligis, si a me diligi vis, ad me literas, ut quam primum laetitia afficiar, mittito.

3. Et velim, reliquum quod est promissi ac mu-

*Facillime*) Ita Martyni-Laguna. Vulg. *facile*.

Ἐπικούρειον) Esset hoc eius hominis, qui Epicuri sententiam sequeretur, id est, qui ad se ipsum omnia referret, et in sua utilitate cuncta poneret. Vide lib. VII, epist. 12. MAN.

(1) Vulgo *quod te adeant*.

*Si quid velis*) Te rogant quaesitum nam quid velis, num quid habeas ibi quod nunciari cooficive velis. Erat propria et solemnis formula qua utebantur abituri, offerentes suam operam et ministerium ad quaevis officia. Nihil frequentius apud comicos. GRAEV.

*Longi subsellii iudicatio*) Est res ad quam decernendam multi requiruntur, qui iudices sedeant, quae a magno iudicum consessu definienda est, ut hic senatus, qui de triumphis iudicabat. ID.

(2) Totam hanc periodum *Longi subselii — obtinebit* Martyni-Laguna nescio qua auctoritate aut quibus rationibus adductus transposuit et post verba *mihi est ipsa cara per se* collocavit. Quod cur imitem causam nullam video. Nam verba *sed si me diligis — mittito* frigidam haberent repetitionem sententiae *gratissimum mihi fecerit — miserit*, nisi inter illa et haec, verba *longi subsellii — obtinebit* interposita essent.

*Reliquum quod est promissi*) De libris auguralibus. CORR.

neris tui, mihi persolvas. Quum ipsam cognitionem iuris augurii consequi cupio, tum mehercule tuis incredibiliter studiis erga me muneribusque delector. Quod autem a me tale quiddam desideras, sane mihi considerandum est, quonam te remunerer potissimum genere: nam profecto non est meum, qui in scribendo, ut soles admirari, tantum industriae ponam, committere, ut negligens scribendo fuisse videar: [1] praesertim quum id non modo negligentis, sed etiam ingrati animi crimen futurum sit. Verum haec videbimus.

4. Illud, quod polliceris, velim pro tua fide diligentiaque, et pro nostra, non instituta, sed iam inveterata amicitia, cures, enitare, ut supplicatio nobis quam honorificentissime, quam primumque decernatur. Omnino serius misi literas, quam vellem: in quo quum difficultas navigandi fuit odiosa, tum in ipsum discessum senatus incidisse credo literas meas. Sed id feci adductus auctoritate et consilio tuo: idque a me recte factum puto, quod non statim, ut appellatus imperator sim, sed aliis rebus additis, aestivisque confectis, literas miserim. Haec igitur tibi erunt curae, quemadmodum ostendis; meque totum, et mea, et meos commendatos habebis. Vale.

(1) Schütz. *ut in scribendo negligens fuisse videar.*

*Sed iam inveterata amicitia*) Martyni-Laguna dedit *non instituta iam, sed inveterata.*

*Supplicatio*) Pro rebus in Amano monte gestis: ex qua victoria imperator appellatus est. MAN.

*Discessum senatus*) Discedebat senatus Aprili mense, cuius fere dies omnes vel ludis dabantur vel festi erant, vel comitiales, quibus haberi senatum non licebat. ID.

*Aliis rebus additis*) Capto Pindenisso die quinquagesimo septimo, postquam oppugnari coeptum erat. ID. — *Aestivisque confectis*) Quum in hiberna milites dimittuntur; nec iam bellum geri per anni tempus licet. ID.

## X.

Scr. Laodiceae initio mensis Maii A. V. C. 703.

*Scribit se Appium a Dolabella accusatum moleste ferre, certo tamen sperare fore, ut absolvatur, in eoque periculo sua officia promittit* 1. *Deinde legationes Appii laudandi causa ex provincia missas a se impeditas non esse multis verbis demonstrat* 2. *Narrationem de iis, quae pro Appii dignitate egerit et acturus sit, subiungit* 3, *eumque mox censorem futurum esse sperat* 4.

M. T. CICERO APPIO PVLCHRO S. D.

Quum est ad nos allatum de temeritate eorum, qui tibi negotium facesserent, etsi graviter primo nuntio commotus sum, quod nihil tam praeter opinionem meam accidere potuit: tamen, ut me collegi, cetera mihi facillima videbantur, quod et in te ipso maximam spem, et in tuis magnam habebam; multaque mihi veniebant in mentem, quamobrem istum laborem tibi etiam honori putarem fore. Illud plane moleste tuli, quod certissimum et iustissimum triumphum hoc invidorum consilio esse tibi ereptum videbam. Quod tu si tanti facies, quanti ego semper iudicavi faciendum esse: facies sapienter, et ages victor ex inimicorum dolore triumphum iustissimum. Ego enim plane video fore, nervis, opibus, sapientia tua, vehementer ut inimicos tuos poeniteat intemperantiae suae. De me tibi, contestans omnes deos, promitto atque confirmo, me pro tua dignitate (sic enim malo dicere quam pro salute), in hac provincia, cui tu praefuisti, rogando deprecatoris, laborando propinqui, auctoritate cari hominis, ut spero, apud civitates, gravitate imperatoris suscepturum officia atque

*Ereptum*) Dolabellae accusatione factum, ut triumphi spem abiiceres, urbem ingressus ad defensionem. Vide lib. VIII, epist. 6. Cell.

*Suscepturum officia*) Ne quis ex provincia Romam iret, ut adversus Appium testimonium diceret. Hinc illud epistola sequenti: *De merce-*

partes. Omnia volo a me et postules et exspectes; vincam meis officiis cogitationes tuas.

2. Q. Servilius perbreves mihi a te literas reddidit, quae mihi tamen nimis longae visae sunt. Iniuriam enim mihi fieri putabam, quum rogabar. Nollem accidisset tempus, in quo perspicere posses, quanti te, quanti Pompeium, quem unum ex omnibus facio, ut debeo, plurimi, quanti Brutum facerem: quamquam in consuetudine quotidiana perspexisses, sicut perspicies; sed, quoniam accidit, si quid a me praetermissum erit, commissum facinus et admissum dedecus confitebor. Pomptinius, qui a te tractatus est praestanti ac singulari fide, cuius tui beneficii sum ego testis, praestat tibi memoriam benivolentiamque, quam debet: qui, quum maximis rebus suis coactus a me invitissimo decessisset; tamen, ut vidit interesse tua, conscendens iam navem, Epheso Laodiceam revertit. Talia te quum studia videam habiturum esse innumerabilia, plane dubitare non possum, quin tibi amplitudo ista sollicitudo futura sit. Si vero efficis, ut censores creentur, et, si ita gesseris censuram, ut

*nariis testibus, a suis civitatibus notandis ... fiet a me, quum per Asiam decedam.* MAN.

*Qui a te tractatus est*) Quum tu Cos. illi in petitione triumphi ex Allobrogibus victis, contra Catonem et Servilium praetores favisti. CORR.

*Laodiceam*) Ut in provincia operam daret, ne testes in Appium Romam irent, ex quo patet, accusatum Appium de rebus in provincia gestis, quibus maiestatem populi romani laesisse videretur. MAN.

*Amplitudo*) Sic omnes Mss. quod quum durum nonnullis, sed perperam, videretur, *amplitudini* substituerunt. CELL. — Sensum facilius perspiciet, qui voces sic ordinabit: *Quin sollicitudo ista sit futura tibi amplitudo.* Quin ista sollicitudo incrementum tibi allatura sit amplitudinis ac dignitatis. Hoc ipsum est, quod ante dixit, putare se, Appio hunc *laborem etiam honori fore.* OLIV.

*Si vero efficis*) Sic vulgo. Male, ait Lemaire V. C., quod sequatur *gesseris*; adeoque ille *effeceris* cum Ernestio rescripsit. *T.* — *Si vero efficis*, etc.) Quod si accidat, fore non dubitat, ut Censor ipse Appius creetur. Itaque subiungit: *et si ita gesseris censuram.* Creatus autem est cum L. Pisone, in quem exstat Ciceronis oratio. MAN.

et debes et potes: non tibi solum, sed tuis omnibus video in perpetuum summo te praesidio futurum. Illud pugna et enitere, ne quid nobis temporis prorogetur: ut, quum hic tibi satisfecerimus, istic quoque nostram in te benivolentiam navare possimus. Quae de hominum atque ordinum omnium erga te studiis scribis ad me, minime mihi miranda et maxime iucunda acciderunt; eademque ad me perscripta sunt a familiaribus meis. Itaque capio magnam voluptatem, quum tibi, cuius mihi amicitia non solum ampla, sed etiam iucunda est, ea tribui, quae debeantur; tum vero remanere etiam nunc in civitate nostra studia, prope omnium consensu, erga fortes et industrios viros: quae mihi ipsi una semper tributa merces est laborum et vigiliarum mearum. Illud vero mihi permirum accidit, tantam temeritatem fuisse in eo adolescente, cuius ego salutem duobus capitis iudiciis summa contentione defendi, ut, tuis inimicitiis suscipiendis, oblivisceretur patroni omnium fortunarum ac rationum suarum: praesertim quum tu omnibus vel ornamentis, vel praesidiis redundares; illi (ut lenissime dicam) multa deessent. Cuius sermo stultus et puerilis erat iam antea ad me a M. Caelio, familiari nostro, perscriptus: de quo item sermone multa scripta sunt abs te. Ego autem citius cum eo, qui tuas inimicitias suscepisset, veterem coniunctio-

*Fortes et industrios viros*) Non bene Graevius a vestigiis Ms. in quo erat *industres* corrigit *illustres*. Fortitudo et industria sunt duae virtutes, quae apud Romanos maxime valebant, illa in bello, haec in foro, ut docetur in orat. pro Sextio; et quod ipse de sua mercede dicit, id pertinet *ad industriam* illam in foro. Ern.

*Vna merces*) Vna in primis. Habet enim non tam definiendi, quam augendi vim. Man.

*Adolescente*) Dolabella.

*Sermo stultus*) Dictitabat fortasse, probari a Cicerone accusationem illam, hoc argumento, quod sibi tunc filiam suam collocasset. Man.

nem diremissem, quam novam conciliassem. Neque enim de meo erga te studio dubitare debes; neque id est obscurum cuiquam in provincia, nec Romae fuit.

3. Sed tamen significatur in tuis literis suspicio quaedam, et dubitatio tua: de qua alienum tempus est mihi tecum expostulandi; purgandi autem mei, necessarium. Vbi enim ego cuiquam legationi fui impedimento, quo minus Romam ad laudem tuam mitteretur? aut in quo potui, si te palam odissem, minus, quod quidem tibi obesset, [1] facere? si clam, magis aperte inimicus esse? Quod si essem ea perfidia, qua sunt ii, qui haec in nos conferunt; tamen ea stultitia certe non fuissem, ut aut in obscuro odio apertas inimicitias, aut, in quo tibi nihil nocerem, summam ostenderem voluntatem nocendi. Ad me adire quosdam memini ex Epicteto, qui dicerent, nimis magnos sumptus legatis decerni: quibus ego non tam imperavi, quam censui, sumptus legatis quam maxime ad legem Corneliam decernendos.

*Novam conciliassem*) Nuptiis filiae conciliatam. ID.

(1) Vulgo *quod tibi obesset.*

*Memini ex Epicteto*) Vulgo *nimirum ex Epicteto*, quae verba Victorius primum inseruit auctoritate codicum duorum, alterius in bibliotheca Veneta S. Marci, alterius in Mediceae familiae bibliotheca. Eadem in duobus Io. Gaddii et tribus Graevii legebantur. Manutius et Lambinus ea genuina esse negabant, sed potius interpreti cuidam tribuenda. Ac Manutius quidem hoc argumento nitebatur, quod Cicero alibi Fam. III, 8, dixisset multarum civitatum principes ad se detulisse, sumptus legatis nimis magnos decerni. Quod argumentum Benedictus scite infirmat Strabonis loco lib. XII, pag. 576 ed. Casaub. ubi regionis Epicteti plures civitates memorantur τῆς δ' Ἐπικτήτου Φρυγίας· Ἀζανοί τε εἰσι, καὶ Νακόλεια καὶ Κοτυάειον καὶ Μιδάειον, καὶ Δορυλαιον πόλεις καὶ Κάδοι. Atque Midaeenses inter eos fuisse qui Ciceronem in hac causa adierint ex eadem epist. Fam. III, 8, cognoscitur. Ceterum expunxi adverbium *nimirum*, quod ipsum ortum esse videtur ex antecedente *memini*, et h. l. superfluum est, et potuit suspicionem movere, verba *ex Epicteto* glossatoris esse.

*Ego non tam imperavi*) Non tam hoc imperii, quam iudicii fuit. Non hoc pro imperio feci, sed quod ita faciendum censui. MAN.

*Ad legem Corneliam*) Sumptum videtur lex Cornelia definiisse, quum

Atque in eo ipso me non perseverasse, testes sunt rationes civitatum, in quibus, quantum quaeque voluit, legatis tuis datum induxit. Te autem quibus mendaciis homines levissimi onerarunt? non modo sublatos sumptus, sed etiam a procuratoribus eorum, qui iam profecti essent, repetitos et ablatos; eamque causam multis omnino non eundi fuisse. Quererer tecum atque expostularem, ni, ut supra scripsi, purgare me tibi hoc tuo tempore, quam accusare te mallem; idque putarem esse rectius. Itaque nihil de te, quod credideris; de me, [1] quamobrem non debueris credere, pauca dicam. Nam si me virum bonum, si dignum iis studiis eaque doctrina, cui me a pueritia dedi; si satis magni animi, non minimi consilii in maximis rebus perspectum habes: nihil in me, non modo perfidiosum et fallax in amicitia, sed ne humile quidem aut ieiunum debes agnoscere. Sin autem me astutum et occultum iuvat fingere: quid est, quod minus cadere in eiusmodi naturam possit, quam aut florentissimi hominis aspernari benivolentiam, aut eius existimationem oppugnare in provincia, cuius laudem domi defenderis? aut in ea re animum ostendere inimicum, in qua nihil obsis, et id eligere ad perfidiam, quod ad indicandum odium apertissimum sit, ad nocendum levissimum? Quid erat autem, cur ego in

ad eorum laudem, qui provinciis praefuissent, legationes Romam mitterentur. Hoc illud spectat, quod scriptum est epist. 8: *Laudaturum me, si quis suo sumptu functus esset officio; concessurum, si legitimo; non permissurum, si infinito.* ID.

*Induxit*) Vsurpari solitum est hoc verbum in expensis perscribendis. Eodem modo locutus orat. 2 in Rullum: *Vt agros*, inquit, *a vobismet ipsis emptos, quanti velletis populo romano induceretis.* ID.

(1) Lemaire semicolon hic posuit; male, si consulto. *T.*

*Non modo perfidiosum*) Vulg. additur *et insidiosum* quod Martyni-Laguna omisit. Sane et male sonat post *perfidiosum*, et eius vis iam est in *fallax*.

te tam implacabilis essem, quum te ex fratre meo, ne tunc quidem, quum tibi prope necesse esset eas agere partes, inimicum mihi fuisse cognossem? Quum vero reditum in gratiam uterque nostrum expetisset: [1] quid in consulatu tuo frustra mecum egisti, quod me aut facere, aut sentire voluisses? Quid mihi mandasti, quum te Puteolis prosequerer, in quo non exspectationem tuam diligentia mea vicerim? Quod si id est maxime astuti, omnia ad suam utilitatem referre: quid mihi tandem erat utilius, quid commodis meis aptius, quam hominis nobilissimi atque honoratissimi coniunctio; cuius opes, ingenium, liberi, affines, propinqui, mihi magno vel ornamento, vel praesidio esse possent? Quae tamen ego omnia in expetenda amicitia tua non astutia quadam, sed aliqua potius sapientia, sequutus sum. Quid? illa vincla, quibus quidem libentissime adstringor, quanta sunt? studiorum similitudo, suavitas consuetudinis, delectatio vitae atque victus, sermonis societas, literae interiores. Atque haec domestica. Quid? illa quanta popularia? [2] reditus illustris in gratiam, in quo ne per imprudentiam quidem errari potest, sine suspicione perfidiae; amplissimi sacerdotii collegium, in quo non modo amici-

*Prope*) Quia frater tuus, P. Clodius, me oppugnaret. Id.

(1) Vulgo *reditum nostrum in gratiam uterque expet.*

*Te Puteolis prosequerer*) In provinciam proficiscentem: quod in more fuit. Epist. 6, lib. XIII: *Quum te prosequerer paludatum.* Man.

*Interiores*) Secretiores: reconditae: quae ad minus multos pertinent. *An.*

(2) Recte sic Martyni-Lag. Vulgo *quid illa tandem popularia?*

*Ne per imprudentiam quidem*) In oratione pro Gabinio: *Ego quum omnes amicitias tuendas semper putavi summa religione et fide, tum eas maxime, quae essent ex inimicitiis revocatae in gratiam: propterea quod integris amicitiis officium praetermissum, imprudentiae, vel, ut gravius interpretemur, negligentiae excusatione defenditur: post reditum in gratiam si quid est commissum, id non neglectum, sed violatum putatur, nec imprudentiae, sed perfidiae assignari solet.* Man.

*Sacerdotii*) Auguratus.

tiam violari apud maiores nostros fas non erat, sed ne cooptari quidem sacerdotem licebat, qui cuiquam ex collegio esset inimicus. Quae ut omittam tam multa atque tanta: quis unquam tanti quemquam fecit, aut facere potuit, aut debuit, quanti ego Cn. Pompeium, socerum filiae tuae? Etenim si merita valent, patriam, liberos, salutem, dignitatem, memetipsum mihi per illum restitutum puto; si consuetudinis iucunditas, quae fuit unquam amicitia consularium in nostra civitate coniunctior? si alia amoris atque officii signa, quid mihi ille non commisit? quid non mecum communicavit? quid de se in senatu, quum ipse abesset, per quemquam agi voluit? quibus ille me rebus non ornatissimum voluit amplissime? qua denique ille facilitate, qua humanitate tulit contentionem meam pro Milone, adversante interdum actionibus suis? quo studio providit, ne qua me illius temporis invidia attingeret, quum me consilio, quum auctoritate, quum armis denique texit suis? Quibus quidem temporibus haec in eo gravitas, haec animi altitudo fuit, non modo ut Phrygi alicui, aut Lycaoni, quod tu in legatis fecisti; sed ne summorum quidem hominum malivolis de me sermonibus crederet. Huius igitur filius quum sit gener tuus, quumque, praeter hanc coniunctionem affinitatis, quam sis Cn. Pompeio carus, quamque iucundus, intelligam: quo tandem animo in te esse debeo? quum praesertim eas ad me is

*Amoris*) Hoc edidit Martyni Laguna. Vulgo *si illa amoris*.

*Pro Milone*) Reo ob necem P. Clodii. MAN.

*Invidia*) Quia suspicio fuit, consilio Ciceronis Clodium a Milone interfectum: idque Plancus, et Q. Pompeius tribuni pl. seditiosis concionibus persuadere populo conati sunt. ID.

*Quum armis denique texit suis*) Exercitum eo tempore Pompeius in urbe habuit, ne quid respublica ei commissa detrimenti caperet. ID.

literas miserit, quibus, etiam si tibi, cui sum amicissimus, hostis essem, placarer tamen, totumque me ad eius viri, ita de me meriti, voluntatem nutumque converterem. Sed haec hactenus. Pluribus enim etiam fortasse verbis, quam necesse fuit, scripta sunt. Nunc ea, quae a me perfecta, quaeque instituta sunt, cognosce. [1]

. . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . .

. . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . .

Atque haec agimus, et agemus magis pro dignitate, quam pro periculo tuo. Te enim, ut spero, propediem censorem audiemus: cuius magistratus officia, quae sunt maximi animi, summique consilii, tibi diligentius et accuratius quam haec, quae nos de te agimus, cogitanda esse censeo. Vale.

(1) Multa hic desunt: quis enim non videt hunc locum esse mutilatum et decurtatum: desiderarique explicationem eorum omnium beneficiorum, quae Cicero in Appium contulerit, quaeque conferre instituisset? Non erimus in hoc longiores, satis enim rem signasse fuit: si quis nobis felicior locum hunc ex antiquiore et minus lacero exemplari restituere potuerit, is a me et studiosis omnibus magnam gratiam inierit. Victor. *Cognosce*, dixit, quia cum literis commentarium mittebat de rebus a se pro Appio actis et agendis. Partem quidem ipsius epistulae desiderari nullam puto. Man. Animadversionem suam pluribus confirmat Victorius in *Posterior.*

## XI.

*Scr. in castris ad Pyramum mense Iunio A. V. C. 703.

*Gratulatur Appio de absolutione maiestatis* 1; *gratias agit pro epistola qua statum reipubl. descripserat* 2; *Tullium, quem Appius cum mandatis miserat, se non convenisse scribit* 3; *epistolas suas proxime missas, non stomachosas, sed sui purgandi causa scriptas fuisse ait* 4.

M. T. CICERO APPIO PVLCHRO (ut spero) CENSORI S. D.

Quum essem in castris ad fluvium Pyramum, redditae mihi sunt uno tempore a te epistolae duae, quas ad me Q. Servilius Tarso miserat. Earum in altera dies erat adscripta nonarum aprilium; in altera, quae mihi recentior videbatur, dies non erat. Respondebo igitur superiori prius, in qua scribis ad me de absolutione maiestatis. De qua, etsi permultum ante certior factus eram literis, nuntiis, fama denique ipsa (nihil enim fuit clarius: non quo quisquam aliter putasset; sed nihil de insignibus ad laudem viris obscure nuntiari solet); tamen eadem illa laetiora fecerunt mihi tuae literae, non solum quia planius loquebantur et uberius, quam vulgi sermo, sed etiam, quia magis videbar tibi gratulari, quum de te ex te ipso audiebam. Complexus igitur sum cogitatione te absentem; epistolam vero osculatus, etiam mihi ipsi gratulatus sum. Quae enim a cuncto populo, a senatu, a iudicibus, ingenio, industriae, virtuti tribuun-

*Pyramum*) Fluvium Ciliciae, qui ex Tauro monte in mare Pamphylium profluit, Issum versus. Strabo lib. XII.

*Permultum ante*) Respuunt hoc aures meae, quum Latini sermonis consuetudo *permulto ante* requirere videatur. Quamquam, Valla quid scripserit, non me fugit. Sed in antiquis fero omnia (quamquam, mendosa non esse, quis praestat?) non omnia tamen initor. MAN. Vnus Manutio Lambinus obtemperavit.

*Ipsi*) Sic Martyni-Laguna. Vulgo *etiam ipse mihi.*

tur (mihi ipse assentor fortasse, quum ea esse in me fingo): mihi quoque ipsi tribui puto. Nec tam gloriosum exitum tui iudicii exstitisse, sed tam pravam inimicorum tuorum mentem fuisse mirabar. [1] De ambitu vero numquid interest, inquies, an de maiestate? Ad rem nihil. Alterum enim non attigisti: alteram auxisti. Verumtamen ea est maiestatis vis *et sic involuta*, ut in quemvis impune declamare liceat. Ambitus vero ita apertam vim habet, ut aut accusetur im-

*Assentor*) In Mss. multis ut in V Dresdd. est *assentior*, quod Benedictus recepit. Attamen sensus postulat *assentor*. Ante *mihi ipse* vulgo additur *quia*, quod Ernestius recte delevit.

(1) Hic videntur quaedam verba intercidisse, hoc fere sensu: *Quamquam multo magis eorum temeritatem miror, quod de ambitu, quam quod de maiestate te accusarunt.*

*De ambitu vero*) Dices forsan: maiestatis absolutus sum, sed adhuc de ambitu periclitor: quid interest, in ambitu haeream, an in maiestatis crimine? Respondet Cic. παρὰ προσδοκίαν. Ad summam rei nihil interest: nam utriusque idem erit exitus: absolveris ambitus perinde, ut absolutus es maiestatis. I. F. Gr.

*Numquid interest*) Vulgo *quid interest*. Sed ex responsione Ciceronis *ad rem nihil*, patet hic legendum esse *numquid*.

*Alteram auxisti*) Maiestatem vero P. R. adeo non minuisti, ut etiam auxeris; vel, tuam ipsius maiestatem auxisti, postquam iudicio maiestatis absolutus es. Gr.

*Verumtamen ea est maiestatis — liceat*) Vulgo: *verumtamen est maiestas, ut Sulla voluit (lege Cornelia) ita in quemvis impune declamare liceret.* Causas emendationis nostrae, exposuimus in editione epistolarum Ciceronis temporis ordine dispositarum, Tom. III, pag. 269. Iam Lambinus scripserat *ut in quemvis — liceat.*

*Verumtamen est maiestas*) Videat adversarius tuus, ne ipse maiestatis reus sit: nam huius legis caput est, ne viros honestos liceat contumeliose compellare. Atque in ea re Augustus discipulus Sullae fuit. Tac. Ann. I, 72: *Primus Augustus cognitionem de famosis libellis specie legis eius tractavit*, etc. Gr.

*Accusetur improbe*) Improbus est, vel qui ambitum accusat, vel qui defendit. Quum enim largitio facta, aut non facta ignorari non possit; nemo vir bonus eius delicti nomine quenquam accusabit, quo eum vacare satis liqueat. Rursus nocens reus improbe defendet, quod multorum testimonio probetur. Improbus igitur Dolabella, qui te de ambitu accuset, cuius honorum cursus nemini suspectus unquam fuit. Hoc tutum pro Appio contra Dolabellam, generum suum, tempori serviens Cicero collegit: quod factum excusat in epist. ad Caelium lib. II, his verbis: *Quid, si meam legas, quam ego tum ex tuis literis misi ad Appium? quid agas? sic vivitur.* Man.

probe, aut defendatur. Qui enim facta aut non facta largitio ignorari potest? Tuorum autem honorum cursus, cui suspectus unquam fuit? Me miserum, qui non affuerim! quos ego risus excitassem? Sed de maiestatis iudicio duo mihi illa ex tuis literis iucundissima fuerunt: unum, quod te ab ipsa republica defensum scribis; quae quidem, etiam in summa bonorum et fortium civium copia, tueri tales viros deberet; nunc vero eo magis, quod tanta penuria est in omni vel honoris, vel aetatis gradu, ut tam orba civitas tales tutores complecti debeat: alterum, quod Pompeii et Bruti fidem, benivolentiamque mirifice collaudas. Laetor virtute et officio, quum tuorum necessariorum, meorum amicissimorum, tum alterius, omnium saeculorum et gentium principis, alterius, iampridem iuventutis, celeriter (ut spero) civitatis. De mercenariis testibus a suis civitatibus notandis, nisi iam factum aliquid est per Flaccum, fiet a me, quum per Asiam decedam.

2. Nunc ad alteram epistolam venio, qua ad me quasi formam communium temporum et totius reipublicae misisti expressam. Prudentia literarum tua-

*Qui enim facta an non facta*) Sic Martyni-Laguna. Vulgo *facta aut non facta*. Benedictus cum Bengelio *facta et non facta*; Rob. Steph. *facta nec ne facta*. — Plus aequo proniores se produnt nonnulli ex recentioribus ad lectionem vulgatam deserendam. Hunc locum correctione non indigere mihi videtur; proinde vulgatam restituo. *T.*

*Ab ipsa re*) Ab omnibus magistratibus et bonis. Hi enim Resp.

*Pompeii et Bruti*) Vnam ex duabus Appii filiis uxorem duxerat Cn. Pompeii filius, alteram M. Brutus. *Ep.* 4. Brutus vero et laudavit reum Appium, et defendit. Illud ex Diomede, hoc ex libro de claris Orat. constat. MAN.

*Civitatibus notandis*) Psephismate, vel Senatusconsulto, aut decreto civitatum. Vide me ad Liv. XXVII, 25. I. F. GRON.

*Nunc ad alteram epistolam — mihi est grata*) Vulgo sic legitur: *Nunc ad alteram epistolam venio. Quod ad me quasi — expressam, prudentia literarum tuarum — est grata.* Correctio nostra facile, ut spero, attentis lectoribus probabitur.

rum valde mihi est grata. Video enim et pericula leviora, quam timebam, et maiora praesidia, si quidem (ut scribis) omnes vires civitatis se ad Pompeii ductum applicuerunt; tuumque simul promptum animum et alacrem perspexi ad defendendam rempublicam, mirificamque cepi voluptatem ex hac tua diligentia, quod, in summis tuis occupationibus, mihi tamen reipublicae statum per te notum esse voluisti. Nam AVGVRALES LIBROS ad commune utriusque nostrum otium serva. Ego enim, a te quum tua promissa per literas flagitabam, ad urbem te otiosissimnm esse arbitrabar. Nunc tamen, ut ipse polliceris, pro auguralibus libris, ORATIONES tuas confectas[1] exspectabo.

3. Tullius, cui mandata ad me dedisti, non convenerat me: nec erat iam quisquam mecum tuorum, praeter meos, qui sunt omnes tui.

4. Stomachosiores meas literas quas dicas esse, non intelligo. Bis ad te scripsi, me purgans diligenter, te leniter accusans in eo, quod de me cito credidisses; quod genus querelae mihi quidem videbatur esse amici; sin tibi displicet, non utar eo posthac. Sed si, ut scribis, eae literae non fuerunt disertae, scito meas non fuisse. Vt enim Aristarchus Homeri versum negat, quem non probat; sic tu (libet enim mihi iocari) quod disertum non erit, ne putaris meum. Vale, et in censura, si iam es censor, ut spero, de proavo multum cogitato tuo.

*Ad urbem*) Eorum more, qui ex provincia com imperio reversi ad urbem expectaot, ut *eis* triumphus decernatur. MAN.

(1) Vulgo additor *omnes*.

*Praeter meos*) Vulgo *praeter omnes meos*: in quo *omnes*, quod frigide hic abundat, delevi.

*Leniter*) Sic est in Mss. nonuullis idque cum Martyni-Laguoa recepi ut aptius vulgato *leviter*.

*De proavo*) Appiu Claudio Caeco, cuius clarissima fuit ceosura A. V. 441 et sqq. Sed hic fuit Appii Pulchri et P. Clodii tritavus non proavus.

## XII.

Scr. Sidae a. d. III Non. Sextil. A. V. C. 703.

*Gratulatur Appio de iudicio ambitus, quo omnibus iudicum sententiis absolutus est 1; nuptias Tulliae cum Dolabella, Appii accusatore, excusat, se absente et insciente confectas, quibus ipse ad declarandam Appio benivolentiam factus sit diligentior. Idem iis, quae literis de Tulliae matrimonio acceptis, Servilio Appii familiari dixerit, confirmat.*

M. T. CICERO APPIO PVLCHRO S. D.

Gratulabor tibi prius, ita enim rerum ordo postulat, deinde ad me convertar. Ego vero vehementer gratulor de iudicio ambitus: neque id, quod nemini dubium fuit, absolutum esse te; sed illud, quod, quo melior civis, quo vir clarior, quo fortior amicus es, quoque plura virtutis et industriae ornamenta in te sunt, eo mirandum est magis, nullam ne in tabellae quidem latebra fuisse absconditam malivolentiam, quae te impugnare anderet. Non horum temporum, non horum hominum atque morum negotium! Nihil iam sum pridem admiratus magis.

2. De me autem, suscipe paullisper meas partes, et eum te esse finge, qui sum ego: si facile inveneris quod dicas, noli ignoscere haesitationi meae. Ego

*Tabellae*) Tabellis aut indices absolvebant, aut condemnabant, aut ampliabant. Haec pluribus verbis Asconius. *An.*

*Auderet*) His verbis significat eum omnibus sententiis absolutum esse.

*De me autem*) Quod autem ad filiam meam, accusatori tuo collocatam, pertinet: suscipe meam personam, ut putes te esse, qui ego sum: tum intelliges, mihi ignoscendum esse, nunc haesitanti, quia nec tu facile inveneris, quod dicas. Haesito autem, quia neque possum dicere probari a me novam affinitatem, quae cum accusatore tuo contracta sit; nec improbare debeo, ne malis omnibus prosequar eam rem, quam tu quoque mihi prospere cupis evenire. Man.

vero velim mihi, Tulliaeque meae, sicut tu amicissime et suavissime optas, prospere evenire ea, quae, me insciente, facta sunt a meis: sed ita cecidisse, ut agerentur eo tempore, [1] spero omnino cum aliqua felicitate, et opto. Verumtamen plus me in hac spe tua sapientia et humanitas consolatur, quam opportunitas temporis. Itaque, quemadmodum expediam exitum huius institutae orationis, non reperio. Neque enim tristius dicere quidquam debeo ea de re, quam tu ipse omnibus optimis prosequeris; neque non me tamen mordet aliquid. [2] In quo unum non vereor, ne tu parum perspicias ea, quae gesta sunt, ab aliis esse gesta, quibus ego ita mandaram, ut, quum tam longe afuturus essem, ad me ne referrent; agerent, quod probassent. In hoc autem illud mihi occurrit: Quid tu igitur, si affuisses? Rem probassem: de tempore, nihil te invito, nihil sine consilio egissem tuo. Vides sudare me, iamdudum laborantem, quomodo ea tuear,

(1) Scil. ut Tullia mea eo tempore Dolabellae accusatori tuo collocaretur, quo ego longe Roma aberam, nec quid a meis ageretur sciebam. Haec est illa quam dicit opportunitas temporis.

*Cum aliqua felicitate*) Ex spe, te et Dolabellam reconciliandi. Corr. Non hoc solum Cicero dicit, sed latius felicitatem vult patere. Spero felix futurum hoc coniugium quum in aliis rebus, tum in hoc etiam, ut in gratiam redeas cum Dolabella. Graev.

*Ea de re*) De nuptiis.

(2) Scil hoc me mordet, eum qui nunc gener meus factus sit, accusatorem tuum fuisse.

*Vnum non vereor*) Hanc lectionem plurimorum Mss. recte restituit Benedictus. Sensus enim est: Nam etsi non vereor ne tu non perspicias illas Dolabellae et Tulliae nuptias me absente et insciente esse factas, tamen hoc mihi occurrit, quod dicere possis: Quid tu igitur fecisses, si affuisses? — Vrsinus ex Mss. legebat *modo vereor*. T.

*Vnum* non *vereor*, *ne tu parum*) Vna res leviorem curam meam facit, quod non dubito, quin satis intelligas, Tulliam esse desponsatam Dolabellae me absente et ignorante, quum ut id fieret reperto commodo genero, Terentiae et amicis Romae relictis permisissem. I. F. Gron.

*De tempore*) Scil ante quam Dolabellae filiam meam collocassem, si affuissem, te consuluissem, ac si intellexissem te invito nuptias eo ipso tempore fieri, quo ille te accusasset, eas in aliud tempus distulissem.

quae mihi tuenda sunt, et te non offendam. Leva me igitur hoc onere. Nunquam enim mihi videor tractasse causam difficiliorem. Sic habeto tamen: nisi iam tunc omnia negotia cum summa tua dignitate diligentissime confecissem, tametsi nihil videatur ad meum erga te pristinum studium addi posse: tamen, hac mihi affinitate nuntiata, non maiore equidem studio, sed acrius, apertius, significantius dignitatem tuam defendissem.

3. Decedenti mihi, [1] iam imperio annuo terminato, ante diem III nonas sextiles, quum ad Sidam navi accederem, et mecum Q. Servilius esset, literae a meis sunt redditae. Dixi statim Servilio (etenim videbatur esse commotus), ut omnia a me maiora exspectaret. Quid multa? benivolentior tibi, quam fui, nihilo sum factus; diligentior ad declarandam benivolentiam multo. Nam, ut vetus nostra simultas antea stimulabat me, ut caverem, ne cui suspicionem ficte reconciliatae gratiae darem: sic affinitas nova curam mihi affert cavendi, ne quid de summo meo erga te amore detractum esse videatur. Vale.

*Videatur*) Hoc dedit Martyni-Laguna. Vulgo *videbatur*.

*Decedenti*) Quae sequuntur, addita sunt aliquot diebus post quam superiora scripta erant

(1) Vulgo *et iam*.

*Esse commotus*) scil affinitate illa cum Dolabella Appii (quem maxime observabat Servilius) accusatore.

*Omnia — maiora*) scil. officia in Appium.

## XIII.

Scr. in Asia mense Sextili A. V. C. 703.

*Appio gratias agit, quod suos in supplicatione decernenda adiuvisset; parataque illi officia pollicetur* 1; *de Dolabellae reconciliatione non desperat* 2; *censuram ab Appio obtentam esse sperat* 3.

M. T. CICERO APPIO PVLCHRO S. D.

Quasi divinarem, tali in officio fore mihi aliquando expetendum studium tuum, sic, quum de tuis rebus gestis agebatur, inserviebam honori tuo. Dicam tamen vere: plus, quam acceperas, reddidisti. Quis enim ad me non perscripsit, te non solum auctoritate, oratione, sententia tua, quibus ego a tali viro contentus eram, sed etiam opera, consilio, domum veniendo, conveniendis meis, nullum munus officii cuiquam reliquum fecisse? Haec mihi ampliora multo sunt, quam illa ipsa, propter quae haec laborantur. Insignia enim virtutis multi etiam sine virtute assequuti sunt: talium virorum tanta studia assequi sola virtus potest. Itaque mihi propono fructum amicitiae nostrae, ipsam amicitiam: qua nihil est uberius, praesertim in iis studiis, quibus uterque nostrum devinctus est. Nam tibi me profiteor et in republica socium, de qua idem sentimus, et in quotidiana vita coniunctum his artibus studiisque, quae colimus.

2. Vellem ita fortuna tulisset, ut quanti ego omnes tuos facio, tanti tu meos omnes facere posses: quod

*Munus*) Recte hoc Graevius e cod. optimo reposuit pro vulg. *onus*. Lambinus quoque id rescribi voluerat. Et postea defendit Ernesti. Tamen *munus* revocavit Benedictus.

*His artibus studiisque*) Sic Mss. quos inspexi: et videtur multo elegantius. Quis enim nescit bonis artibus et studiis, vitam coli et ornari? GRAEV. — Olim *cum iis*.

*Tanti tu meos omnes facere posses*) Vulgo *tu meos facere posses*. Sed h. l.

tamen ipsum, nescio qua permotus animi divinatione, non despero. Sed hoc nihil ad te; nostrum est onus. Illud velim sic habeas, quod intelliges, hac re novata, additum potius aliquid ad meum erga te studium, cui nihil videbatur addi posse, quam quidquam esse detractum.

3. Quum haec scribebam, censorem te iam esse sperabam. Eo brevior est haec epistola, et, ut adversus magistrum morum, modestior. Vale.

repetendum erat *omnes*. Nam ex omni Ciceronis familia, nemo erat, quem Appius odisset, praeter unum Dolabellam.

*Nihil ad te*) Habet rationem Appii dignitatis, quia pluris facere adolescens Dolabella Appii amicitiam, viri in primis honorati, quam contra Appius Dolabellae, debeat: accedebat aequitas: utrum enim decet, eum, qui iniuriam intulit, an eum, qui accepit, de reconciliatione laborare? MAN.

*Nostrum est onus*) i. e. nostra est haec molestia, quod accusatorem tuum nactus sum generum, quam ut studeam sublevare, et ut eum in gratiam tecum reducam, meum est. AN.

*Hac re novata*) Quod mihi Dolabellam affinitate devinxerim. MAN.

*Magistrum morum*) Trebellius Pollio, in Valerian. de muneribus censorum haec habet: « Suscipe censuram.... iudicaturus de moribus nostris. Tu aestimabis qui manere in curia debeant. Tu equestrem ordinem in antiquum statum rediges. Tu censibus modum pones. Tu vectigalia firmabis, divides statum, res publicas recensebis. Tibi legum scribendarum auctoritas dabitur. Tibi de ordinibus militum iudicandum est. Tu arma respicies. Tu de nostro palatio, tu de iudicibus, tu de praefectis eminentissimis iudicabis. » LEM.

# M. T. CICERONIS
# EPISTOLARVM
AD DIVERSOS
## LIBER QVARTVS.

### I.

Scr. circa Id. Apr. in Formiano vel alia villa A. V. C. 704.

*Sulpicio secum de republica communicare cupienti, scribit, se quamquam nihil ei opitulari posse videatur, tamen non nolle cum eo colloqui, nisi malit aliquem ad se mittere, ne aut ipsi exire ex urbe necesse sit, aut sibi propius accedere.*

M. T. CICERO SER. SVLPICIO S. D.

Caius Trebatius, familiaris meus, ad me scripsit, te ex se quaesisse, quibus in locis essem; molesteque te ferre, quod me propter valitudinem tuam, quum ad urbem accessissem, non vidisses, et hoc tempore velle te mecum, si propius accessissem, de officio utriusque nostrum communicare. Vtinam, Servi, salvis rebus (sic enim est dicendum) colloqui potuissemus inter nos! profecto aliquid opis occidenti reipublicae tulissemus. Cognoram enim iam absens, te haec mala multo ante providentem, defensorem pacis, et in con-

*Ad urbem*) Vbi expectaret donec triumphus decerneretur. Vide lib. III, epist. 8, ubi de hac locutione dictum est.

*Defensorem*) Nam, quum M. Marcellus consul et provincias Gallias ante legitimum tempus, et privilegium Caesari, quod ei populus concesserat,

sulatu tuo, et post consulatum fuisse. Ego autem quum consilium tuum probarem, et idem ipse sentirem, nihil proficiebam. Sero enim veneram; solus eram; rudis esse videbar in causa; incideram in hominum pugnandi cupidorum insanias. Nunc, quoniam nihil iam videbimur opitulari posse reipublicae, si quid est, in quo nobismet ipsis consulere possimus, non ut aliquid ex pristino statu nostro retineamus, sed ut quam honestissime lugeamus: nemo est omnium, quicum potius mihi, quam tecum, communicandum putem. Nec enim clarissimorum virorum, quorum similes esse debemus, exempla; neque doctissimorum, quos semper coluisti, praecepta te fugiunt. Atque ipse antea ad te scripsissem, te frustra in senatum, sive potius in conventum senatorum esse venturum, ni veritus essem, ne eius animum offenderem, qui a me, ut te imitarer, petebat. Cui quidem ego, me quum rogaret, ut adessem in senatu, eadem omnia, quae a te de pace et de Hispaniis dicta sunt, ostendi me esse dicturum.

ut absens consulatum petere posset, eripere conaretur; Sulpicius collega restitit; quod iniquum putaret ea rescindi, quae populus iusserat, eamque fore civilis belli causam intelligeret. *Suetonius.* MAN.

*Post consulatum*) Quum C. Marcellus, M. Marcelli frater patruelis, consul eadem in Caesarem tentavit, ut scripsit Suetonius. Is enim consulatum ex Marci fratris auctoritate gessit; ut legitur in epist. 9: cui successit L. Lentulus, et ipse Caesaris causae acerrimus adversarius. ID.

*Veneram*) scil. ex provincia Cilicia.

*Rudis esse videbar in causa*) *rudis, etsi videbar, in causa* Cod. V Pall. V Dresdd. Asc. 1.

*Videbimur*) Alii malunt *videmur.*

*Ne eius an. off.*) Caesaris; cf. ad Att. IX, 18, X, 3.

*Vt te imitarer*) Vt irem in senatum. Id enim Caesar cupiebat. MAN.

*Quum rogaret*) Formiis: quod ex ep. 17 et 18, lib. IX ad Att. intelligitur. ID.

*De pace*) Vt ageretur de concordia Caesaris et Pompeii. ID.

*De Hispaniis*) Senatui non placere, Caesarem in Hispanias contra Pompeii legatos proficisci. ID.

*Dicturum*) Idem narrat ad Att. IX, 18.

Res vides quo modo se habeant: orbem terrarum, imperiis distributis, ardere bello; Vrbem sine legibus, sine iudiciis, sine iure, sine fide, relictam direptioni et incendiis. Itaque mihi venire in mentem nihil potest, non modo quid sperem, sed vix iam quid audeam optare. Sin autem tibi, homini prudentissimo, videtur utile esse, nos colloqui; quamquam longius etiam cogitabam ab Vrbe discedere, cuius iam etiam nomen invitus audio: tamen propius accedam; Trebatioque mandavi, ut, si quid tu eum velles ad me mittere, ne recusaret; idque ut facias, velim; aut, si quem tuorum fidelium voles, ad me mittas, ne aut tibi exire ex Vrbe necesse sit, aut mihi accedere. Ego tantum tibi tribuo, tantum mihi [1] fortasse arrogo, ut exploratum habeam, quidquid nos de communi sententia statuerimus, id omnes homines probaturos. Vale.

*Res vides*) Vulgati plerique: *Rem vides quo modo se habeat.* Antiptosis. Quidam *videas.*

*Tamen propius accedam*) E Campania et maritima ora, quae me, ut voluit Pompeius, habet ἐπίσκοπον. Corr. Vide *Fam.* XVI, 11 et 13, *Att.* VII, 11.

(1) Sic Martyni-Laguna. Vulgo *quantum mihi.*

*Fortasse arrogo*) Fortasse enim mihi assentior, quum mihi tantundem, quantum tibi, tribuo. *Arrogare* dicimur *nobis ea*, quae nostra non sunt. Man.

## II.

Scr. in Cumano exeunte Aprili A. V. C. 704.

*Quaerenti Sulpicio, quid faciendum sit, respondet cum laude eius, si recta sequenda, certam rationem esse; non item, si utilia, quia Caesaris causa firmior, honestior Pompeii. Longius ergo discedendum ab Vrbe, in qua quae fiant, turpe sit probare: non probare, periculosum. Sed quo eundum, difficilem esse deliberationem. Qua de re si colloqui velit, quam primum, rogat, adveniat.*

M. T. CICERO SER. SVLPICIO S. D.

Ante diem III kal. maias quum essem in Cumano, accepi tuas literas: quibus lectis, cognovi, non satis prudenter fecisse Philotimum, qui, quum abs te mandata haberet, ut scribis, de omnibus rebus, ipse ad me non venisset, literas tuas misisset: quas intellexi breviores fuisse, quod eum perlaturum putasses. Sed tamen, postquam literas tuas legi, Postumia tua me convenit, et Servius noster. His placuit, ut tu in Cumanum venires: quod etiam mecum, ut ad te scriberem, egerunt.

Quod meum consilium exquiris, id est tale, ut capere facilius ipse possim, quam alteri dare. Quid enim est, quod audeam suadere tibi, homini summa auctoritate, summaque prudentia? Si, quid rectissimum sit, quaerimus; perspicuum est: si, quid maxime expediat; obscurum: sin ii sumus, qui profecto esse debemus, ut nihil arbitremur expedire, nisi quod rectum honestumque sit; non potest esse dubium, quid faciendum nobis sit.

*Philotimum*) Libertum Terentiae Ciceronis. Epist. 3, lib. VIII. ID.

*Postumia — Servius*) Illa, uxor Servii Sulpicii: hic eiusdem filius.

*Quod etiam*) Ordo est, *quod etiam ut ad te scriberem mecum egerunt.* GRAEV.

Quod existimas, meam causam coniunctam esse cum tua, certe similis in utroque nostrum, quum optime sentiremus, error fuit. Nam omnia utriusque consilia ad concordiam spectaverunt: qua quum ipsi Caesari nihil esset utilius, gratiam quoque nos inire ab eo, defendenda pace, arbitrabamur. Quantum nos fefellerit, et quem in locum res deducta sit, vides. Neque solum ea perspicis, quae geruntur, quaeque iam gesta sunt; sed etiam, qui cursus rerum, qui exitus futurus sit. Ergo aut probare oportet ea, quae fiunt, aut interesse, etiamsi non probes: quorum altera mihi turpis, altera etiam periculosa ratio videtur. Restat, ut discedendum putem. In quo reliqua videtur esse deliberatio, quod consilium in discessu, quae loca sequamur. Omnino quum miserior res nunquam accidit, tum ne deliberatio quidem difficilior. Nihil enim constitui potest, quod non incurrat in aliquam magnam difficultatem. Tu, si videbitur, ita facias censeo, ut, si habes iam statutum, quid tibi agendum putes, in quo non sit coniunctum consilium

*Caesari nihil esset utilius*) Vt quidem ipse Cicero putabat, cui, quod honestum, id unum utile videbatur. Caesar autem nihil melius, quam regnare existimabat. MAN.

*Gratiam quoque*) Martyni-Laguna sic edidit *quamquam ipsi Caesari bello nihil esset utilius. Gratiam quoque —*

*Nos fefellerit*) Non Caesar, sed id quod arbitrabamur. Dicimus enim simpliciter interdum, *Non me fallit.* Fefellit autem in eo Ciceronem opinio, quod Caesar, quum ei nihil esset utilius concordia, rem tamen ad arma deducere maluerat. MAN.

*Geruntur*) A Caesare in Hispania contra Pompeii legatos; pulso enim Italia Pompeio, ad urbem Caesar excurrit, inde in Hispaniam. Quo autem tempore cum Sulpicio collocutus est Cicero, bellum in Hispania gerebatur. Id cognoscitur ex epist. 11, 12, lib. X ad Att. ID.

*Quorum altera*) Sic in decem antiquis libris: in duobus, *Quarum.* Antiquitatem magis redolet, *Quorum:* et vereor, ne quis ob verbum *Altera*, scribendum putaverit *Quarum.* ID.

*In aliquam m. d. — facias censeo*) Ita Martyni-Laguna. Vulgo *in magnam aliquam difficultatem. Tu si videbitur ita censeo facias.*

tuum cum meo, supersedeas hoc labore itineris: sin autem est, quod mecum communicare velis, ego te exspectabo. Tu, quod tuo commodo fiat, quam primum velim venias, sicut intellexi et Servio et Postumiae placere. Vale.

## III.

Scr. Romae exeunte Septembri A. V. C. 707.

*Sulpicium, Achaiae a Caesare post aciem Pharsalicam praefectum, consolatur in dolore quem ex calamitate reipublicae ceperat.*

M. T. CICERO SER. SVLPICIO S. D.

Vehementer te esse sollicitum, et in communibus miseriis praecipuo quodam dolore angi, multi ad nos quotidie deferunt. Quod quamquam minime miror, et meum quodammodo agnosco; doleo tamen, te sapientia praeditum prope singulari, non tuis bonis delectari potius, quam alienis malis laborare. Me quidem, etsi nemini concedo, qui maiorem ex pernicie et peste reipublicae molestiam traxerit; tamen multa iam consolantur, maximeque conscientia consiliorum meorum. Multo enim ante, tanquam ex aliqua specula, prospexi tempestatem futuram; neque id solum mea sponte, sed multo etiam magis, monente et denuntiante te. Etsi enim afui magnam partem consulatus tui, tamen et absens cognoscebam, quae esset tua in hoc pestifero bello cavendo et praedicendo sen-

*Et meum quodammodo agnosco*) Accipio non masculino genere, ut intelligatur *dolorem*, quod vult Manutius: sed neutro, ut sit aliquid mei moris. Plaut. Trin. III, 2, 5: *Neque meum est, neque facere didici.* Bacch. V, 2, 34: *Tu tuum facito, ego quod dixi, haud mutabo.* I. F. Gr.

*Praedicendo*) *Praedicendo* hic locum habere non posse, facile assen-

tentia, et ipse affui primis temporibus tui consulatus, quum accuratissime monuisti senatum, collectis omnibus bellis civilibus, ut et illa timerent, quae meminissent, et scirent, quum superiores, nullo tali exemplo antea in republica cognito, tam crudeles fuissent, quicumque postea rempublicam oppressisset armis, multo intolerabiliorem futurum. Nam, quod exemplo fit, id etiam iure fieri putant; sed aliquid atque adeo multa addunt et afferunt de suo. Quare meminisse debes, eos, qui auctoritatem et consilium tuum non sunt sequuti, stultitia occidisse; quum tua prudentia salvi esse potuissent. Dices: Quid me ista res consolatur in tantis tenebris et quasi parietinis reipublicae? Est omnino vix consolabilis dolor; tanta est omnium rerum amissio, et desperatio recuperandi: sed tamen et Caesar ipse ita de te iudicat, et omnes cives sic existimant: quasi lumen aliquod, exstinctis ceteris, elucere sanctitatem, et prudentiam, et digni-

tiaris, animum si recte advertas. Non vereor, ne errem, si rescribam: *praecidendo. Praecidere bellum* eadem elegantia dicitur, qua *praecidere amicitiam*. Cicero noster lib. I de Off. cap. 33: *Amicitias, quae minus delectent, et minus probentur, magis decere censet sapientes sensim dissuere, quam repente praecidere.* Plinius, lib. IX, epist. 1: *Cuius cunctationem nec res ipsa desiderat, et ratio praecidit.* Saepius Cicero hoc verbo eadem potestate usus est. HEYN. *Parerg. Crit.*

*Consilium tuum*) Ne Caesari ante concessum lege Trebonia tempus succederetur, et ut absenti consulatum petere liceret. In quo dissentiebat a M. Marcello collega. Epitome Liviana 108. Contentiones inter consules de successore C. Caesari mittendo, agente in senatu M. Marcello consule, ut Caesar ad petitionem consulatus veniret, etc. *Sueton. Plutarch. Dio, alii.* MAN.

*Sunt sequuti*) *Sint* recepit Benedictus post Bengelium e codd. Dresd. 2, 5, Asc. 1.

*Occidisse*) Consulares, Pompeium Magnum, L. Lentulum, Bibulum, Domitium Ahenobarbum, Scipionem Pompeii socerum, praetorium, M. Catonem etc. qui bellum paci praetulerant. MAN.

*Parietinis*) *Parietinae*, Parietum ruinae. Cic. ad rempublicam transtulit, et *quasi* praeposuit, veritus ne paulo durior translatio videretur. Quod praecipit Crassus lib. III de Orat. *Mollienda*, inquit, *translatio est praeposito saepe verbo.* ID.

tatem tuam. Haec tibi ad levandas molestias magna esse debent. Quod autem a tuis abes, id eo levius ferendum est, quod eodem tempore a multis et magnis molestiis abes: quas ad te omnes perscriberem, nisi vererer, ne ea cognosceres absens; quae quia non vides, mihi videris meliore esse conditione, quam nos, qui videmus.

Hactenus existimo nostram consolationem recte adhibitam esse, quoad certior ab homine amicissimo fieres iis de rebus, quibus levari possent molestiae tuae. Reliqua sunt in te ipso, neque mihi ignota, nec minima solatia, ut quidem ego sentio, multo maxima: quae ego [1] experiens quotidie, sic probo, ut ea mihi salutem afferre videantur. Te autem ab initio aetatis memoria teneo summe omnium doctrinarum studiosum fuisse, omniaque, quae a sapientissimis ad bene vivendum tradita essent, summo studio curaque didicisse. Quae quidem vel optimis rebus et usui et delectationi esse possent; his vero temporibus habemus aliud nihil, in quo acquiescamus. Nihil faciam insolenter; neque te, tali vel scientia, vel natura praeditum, hortabor, ut ad eas te referas artes, quibus a primis temporibus aetatis studium tuum dedisti. Tantum dicam, quod te spero approbaturum, me, posteaquam illi arti, cui studueram, nihil esse loci neque in curia, neque in foro viderim, omnem meam curam atque operam ad philosophiam contulisse. Tuae scientiae excellenti ac singulari non multo plus, quam nostrae, relictum est loci. Quare non equidem te moneo; sed mihi ita persuasi, te quoque in

*Vt quidem ego sentio*) Benedictus e codd. Dresd. 1, 2, 5, Asc. 1, recepit *et ut equidem sentio.*

(1) Addidit *ipse* Martyni-Laguna, et Schutz probavit.

*Spero*) *Sperem* dedit Martyni-Laguna.

*Viderim*) Sic recte Ern. pro vulg. *viderem.*

*Scientiae*) Iuris prudentiae.

iisdem versari rebus, quae, etiamsi minus prodessent, animum tamen ab sollicitudine abducerent. Servius quidem tuus in omnibus ingenuis artibus, in primisque in hac, in qua ego me scripsi acquiescere, ita versatur, ut excellat. A me vero sic diligitur, ut tibi uni concedam, praeterea nemini; mihique ab eo gratia refertur: in quo ille existimat, quod facile appareat, quum me colat et observet, tibi quoque in eo se facere gratissimum. Vale.

*In primisque in hac*) Sic Bengelius et Benedictus e codd. Dresd. 3, 4, vulgo *in primisque hac.*

*Quum me colat*) Benedictus lectionem cod. Dresd. 3 probat *cur me colat*; cui non assentior.

## IV.

Scr. Romae exeunti Sept. A. V. C. 707.

*Sulpicii excusatione literarum saepius uno exemplo datarum partim accepta partim reiecta, ipsiusque elegantia scribendi laudata, probat illius consilium, administrationem Achaiae provinciae in se recipiendi. Deinde narrat de senatus in Marcelli restitutione a Caesare impetrando officio, de studiis Servii filii, et aliis rebus.*

M. T. CICERO SER. SVLPICIO S. D.

Accipio excusationem tuam, qua usus es, cur saepius ad me literas uno exemplo dedisses: sed accipio ex ea parte, quatenus aut negligentia, aut improbitate eorum, qui epistolas accipiant, fieri scribis, ne ad nos perferantur. Illam partem excusationis, qua te scribis orationis paupertate (sic enim appellas) iisdem verbis epistolas saepius mittere, nec nosco,

*Literas uno exemplo dedisses*) Iisdem verbis scriptas. Exemplum veteribus est quod nos *copiam* dicimus. Cic. in epistolis saepe dixit: *Ex literis cognosces, quarum exemplum ad te misi.* GRAEV.

nec probo. Et ego ipse, quem tu per iocum (sic enim accipio) divitias orationis habere dicis, me non esse verborum admodum inopem agnosco: εἰρωνεύεσθαι enim non necesse est: sed tamen idem (nec hoc εἰρωνευόμενος) facile cedo tuorum scriptorum subtilitati et elegantiae.

Εἰρωνεύεσθαι) *Dissimulare:* quod Socrati usitatum; quum iis, quos refellere volebat, plus tribuere videretur. MAN.

Εἰρωνευόμενος) *Simulans.* Est enim ironia modo dissimulatio, ut proxime; modo simulatio, ut hic. Dissimulemus enim vera, quum occultamus ea, quae sunt: simulamus falsa quum ea fingimus esse, quae non sunt. Late igitur patet ironia: et est omnino, ut ait Aquila, quum aliud verbis significamus, aliud re sentimus. Addit Beda, gravitate pronuntiationis adiuvandam. Alioqui confiteri videbitur, quod negare contendit. ID.

*Subtilitati et elegantiae*) *Subtilitas* in sententiis, *elegantia* in verbis. *Subtilitas* autem a Dialectica maxime sumitur, quam Sulpicius egregie cognovit. Alibi *Subtilitas* non idem valet; sed venustas potius quaedam est orationis, et naturalis quasi color, nullo adhibito artis pigmento, qualis apud nos est Caesaris sermo, apud Graecos Lysiae. Itaque lib. III de Orat. *subtilitatem quidem illi Cicero tribuit, acumen autem Hyperidi.* Et in Bruto illud: *Lysias egregie subtilis scriptor atque elegans:* sic accipio, non ut acutum scriptorem Lysiam dici putem, sed ut purum, ut venustum, ut politum, ut plane Atticum. Attica enim subtilitas ipsa per se laudatur, iis carens ornamentis, quae ab arte sumuntur. Qua laude Catonem Censorium afficit Cicero in eodem libro infra: *Qui in Graecis,* inquit, *antiquitate delectantur, eaque subtilitate, quam Atticam appellant, hanc in Catone non noverunt quidem. Hyperidae volunt esse et Lysiae: laudo: sed cur nolunt Catonis?* Atticum igitur dicendi genus illud, in quo Lysias excelluit (nam plura genera, ut ait Cicero, fuerunt), non ornatum, copiosum, illustre, ut Demosthenis et Aeschinis; non acutum, ut Hyperidis; sed exile, ieiunum, siccum, politum tamen et venustum fuit: idque tum indicant eae, quae exstant, illius orationes: tum ipse Cicero, si Lysiae orationes non haberemus, clarissime tamen ostenderet. Nam in eodem libro aliquanto post, *Atticum,* ait, *se Calvus noster dici oratorem volebat. Inde erat ista exilitas, quam ille de industria consequebatur.* Et paulo post: *Si quis ieiunitatem, et siccitatem, et inopiam, dummodo sit polita, dum urbana, dum elegans, in attico genere ponit; hoc recte dumtaxat: sed quia sunt in Atticis alia meliora, videat ne ignoret, et gradus, et dissimilitudines, et vim, et varietatem Atticorum.* Et infra: *Si acutum, prudens, et idem sincerum, et solidum, et exsiccatum genus orationis probant; nec ullo graviore ornatu oratorio utuntur; et hoc primum esse Atticorum volunt: recte laudant. Est enim in arte tanta, tamque varia, etiam huic minutae subtilitati locus.* Nam, quod non ita multo post dicitur, *Lysia pictius esse nihil posse:* id affertur ex Attici persona,

Consilium tuum, quo te usum scribis, hoc Achaicum negotium non recusavisse, quum semper probavissem, tum multo magis probavi, lectis tuis proximis literis.[1] Omnes enim causae, quas commemoras, iustissimae sunt, tuaque et auctoritate et prudentia dignissimae. Quod aliter cecidisse rem existimas, atque opinatus sis, id tibi nullo modo assentior. Sed quia tanta perturbatio et confusio est rerum, ita perculsa et prostrata foedissimo bello iacent omnia, ut is cuique locus, ubi ipse sit, ut sibi quisque miserrimus esse videatur; propterea et tui te consilii poenitet, et nos, qui domi sumus, tibi beati videmur: at contra nobis, non tu quidem vacuus molestiis, sed prae nobis beatus. Atque hoc ipso melior est tua, quam nostra, conditio, quod tu, quid doleas, scribere audes, nos ne id quidem tuto possumus: nec id victoris vitio, quo nihil moderatius, sed ipsius victoriae, quae civilibus bellis semper est insolens. Vno te vin-

nimium in Graecos ambitiosi, et a Cicerone dissentientis, qui Catonem Lysiae comparaverat. Cicero autem ipse de Lysia quid sentiat, declarat in Oratore his verbis: *Dicat igitur Attice vetustissimus ille scriptor ac politissimus Lysias, quis enim id possit negare? dum intelligamus hoc esse Atticum in Lysia, non quod tenuis sit atque inornatus, sed quod nihil habeat insolens aut ineptum.* Et paucis interiectis, *Qui Lysiam*, inquit, *sequuntur, non illum quidem amplum atque grandem, subtilem et elegantem tamen.* Hinc *agere causas subtiliter*, pro, simplici quodam et puro, et ad docendum, non ad permovendum, aut delectandum, apto dicendi genere in causis uti, dixit Cicero ep. 21, lib. IX: *Privatas*, inquit, *causas, et eas tenues agimus subtilius.* Et in Oratore: *Tenues, acuti, omnia docentes, et dilucidiora, non ampliora facientes, subtili quadam et pressa oratione limati.* Et infra: *Orationis subtilitas imitabilis illa quidem videtur esse existimanti, sed nihil est experienti minus.* Elegantiam autem differre ab ornatu, ostendit Cicero in epistola ad Cornelium Nepotem: *Quis*, ait, *sententiis aut acutior, aut crebrior? quis verbis aut ornatior, aut elegantior?* Id.

*Achaicum*) Achaiae administrandae curam, a Caesare mandatam. Id.

(1) Schütz. *literis tuis proximis.*

*Aliter*) Putasti te, quum ab urbe abesses, a molestiis etiam abfuturum. Id. — Vulgo infra *doleat.*

*Vno te vincimus*) Sic Ernestius legendum esse coniecit, et recepit Martyni-Laguna. Vulgo *vicimus.*

cimus, quod de Marcelli, collegae tui, salute paulo ante, quam tu, cognovimus: etiam mehercule, quod, quemadmodum ea res ageretur, vidimus. Nam sic fac existimes: post has miserias, id est, postquam armis disceptari coeptum est de iure publico, nihil esse actum aliud cum dignitate. Nam et ipse Caesar, accusata acerbitate Marcelli (sic enim appellabat), laudataque honorificentissime et aequitate tua, et prudentia, repente, praeter spem dixit, se senatui roganti de Marcello, ne hominis quidem causa negaturum. Fecerat autem hoc senatus, ut, quum a L. Pisone mentio esset facta de Marcello, et quum C. Marcellus se ad Caesaris pedes abiecisset, cunctus consurgeret, et ad Caesarem supplex accederet. Noli quaerere. Ita mihi pulcher hic dies visus est, ut speciem aliquam viderer videre quasi reviviscentis reipublicae. Itaque quum omnes ante me rogati gratias Caesari egissent, praeter Volcatium; is enim, si eo loco esset, negavit se facturum fuisse: ego rogatus mutavi meum consilium. Nam statueram, non mehercule inertia, sed desiderio pristinae dignitatis, in

*Collegae*) In consulatu. MAN.

*Ne hominis quidem causa*) Ne ipsius quidem Marcelli causa, a quo graviter esset offensus. Quamquam (aiebat) in me fuerit acerbior; tamen, ne hac quidem causa, senatui deprecanti eius reditum negabo. Non tanti apud me erit Marcelli ipsius iniuria, quanti senatus universi consensus et deprecatio. Lib. VI, epist. 6: *Marcellum, cui maxime succensebat*, etc. ID.

*Noli quaerere*) Quum res eiusmodi est, ut eam ne longa quidem oratione pro voluntate nostra satis exprimere videamur posse, confugimus ad hoc loquendi genus, et ad illud, *Quid quaeris?* et similia quaedam. ID.

*Hic dies*) Martyni-Laguna *is dies*.

*Si eo loco esset*) Puto hoc dici: negavit se in patriam fuisse rediturum, si Marcellus fuisset; id est, si eadem, quae Marcellus consul, contra Caesarem fecisset; et si cum Pompeio postea adversus eundem Caesarem pugnasset, nec se, post victum Pompeium, victori credidisset: quae quum Marcellus fecisset, inconstantiae videbatur esse, nec satis honorificum, beneficio eiusdem in patriam redire. MAN. — Mart. Lag. maluit, *is enim sic eo loco negavit se facturum fuisse*; et ita Schutz. *T.*

perpetuum tacere. Fregit hoc meum consilium et Caesaris magnitudo animi, et senatus officium. Itaque pluribus verbis egi Caesari gratias; meque, metuo, ne etiam in ceteris rebus honesto otio privarim, quod erat unum solatium in malis. Sed tamen, quoniam effugi eius offensionem, qui fortasse arbitraretur, me hanc rempublicam non putare, si perpetuo tacerem; modice hoc faciam, aut etiam intra modum, ut et illius voluntati et meis studiis serviam. Nam etsi a prima aetate me omnis ars et doctrina liberalis, et maxime philosophia delectavit; tamen hoc studium quotidie ingravescit, credo et aetatis maturitate ad prudentiam, et his temporum vitiis, ut nulla res alia levare animum molestiis possit. A quo studio te abduci negotiis intelligo ex tuis literis: sed tamen aliquid iam noctes te adiuvabunt. Servius tuus, vel potius noster, summa me observantia colit: cuius ego quum omni probitate summaque virtute, tum studiis doctrinaque delector. Is mecum saepe de tua mansione, aut decessione communicat. Adhuc in hac sum sententia, nihil ut faciamus, nisi quod maxime Caesar velle videatur. Res sunt eiusmodi, ut, si Romae sis, nihil, praeter tuos, delectare te possit. De reliquis, nihil melius ipso est. Ceteri et cetera eiusmo-

*Metuo*) Metuo, ne, quum in senatu loqui coeperim, idem posthac saepe cogar facere, ut Caesaris voluntati serviam. MAN.

*Me hanc rempublicam non putare*) Me hanc remp. quae nunc est in illius manibus, non habere pro rep. me praesentem statum adversari et abominari. I. F. GR.

*Intra modum*) Hoc est, etiam minus, quam modus permittit. Tria momenta sic exprimuntur, ut *intra modum* vel *legem*, sit minus quam vult iubetque, aut saltem concedit lex aut modus: *ad modum* vel *legem*, ipsum terminum modi finesque describat: *ultra modum* excessum, transgressionemque indicet. ID.

*Ingravescit*) Hoc est, crescit et augetur: non, ut putant nonnulli, fit molestius. FACC.

di, [1] ut, si alterutrum necesse sit, audire ea malis, quam videre. Hoc nostrum consilium nobis minime iucundum est, qui te videre cupimus: sed consulimus tibi. Vale.

(1) Schütz. delevit *ceteri et*; perperam. Lecl.

## V.

Scr. Athenis A. V. C. 708, mense Aprili.

*Ser. Sulpicius Achaiae praefectus, audita Tulliae Ciceronis filiae morte (quae mense Februario h. a. post partum decesserat) moerentem patrem consolatur.*

SER. SVLPICIVS M. T. CICERONI S. D.

Posteaquam mihi renuntiatum est de obitu Tulliae, filiae tuae, sane quam pro eo, ac debui, graviter molesteque tuli, communemque eam calamitatem existimavi. Qui, si istic affuissem, neque tibi defuissem, coramque meum dolorem tibi declarassem. Etsi genus hoc consolationis miserum atque acerbum est; propterea quod, per quos ea confieri debet, propinquos ac familiares, ipsi pari molestia afficiuntur, neque sine lacrymis multis id conari possunt; uti magis ipsi videantur aliorum consolatione indigere, quam aliis posse suum officium praestare: tamen quae in praesentia in mentem mihi venerunt, decrevi brevi ad te perscribere: non quo ea te fugere existimem, sed quod forsitan dolore impeditus minus ea perspicias.

2. Quid est, quod tanto opere te commoveat tuus dolor intestinus? Cogita, quemadmodum adhuc fortuna nobiscum egerit; ea nobis erepta esse, quae ho-

(1) Ernest. et Schütz. *propinqui ac fam.* Paulo ante idem Schütz. *quod* pro *quia*. T.

minibus non minus, quam liberi, cara esse debent; patriam, honestatem, dignitatem, honores omnes. Hoc uno incommodo addito, quid ad dolorem adiungi potuit? aut qui non illis rebus exercitatus animus callere iam debet, atque omnia minoris aestimare? At illius vicem, credo, doles! Quoties in eam cogitationem necesse est tu veneris (et nos saepe incidimus), hisce temporibus non pessime cum iis esse actum, quibus sine dolore licitum est mortem cum vita commutare? Quid autem fuit, quod illam hoc tempore ad vivendum magno opere invitare posset? quae res? quae spes? quod animi solatium? Vt cum aliquo adolescente primario coniuncta aetatem gereret? Licitum est tibi, credo, pro tua dignitate ex hac iuventute generum deligere, cuius fidei liberos tuos te tuto committere putares. An ut ea liberos ex sese pareret, quos quum florentes videret, laetaretur?

*Illis rebus*) Sic Martyni-Laguna. Vulgo *in illis rebus*.

*Callere*) Quasi callo ex consuetudine facto sic obduruisse, ut novum dolorem iam non sentiat. Proprie Plautus in Pseud. *Plagis costae callent*. MAN.

*Doles*) Sic rescripsi pro vulg. *An illius vicem, credo, doles?* at sic scribendum esse Wopkensius censebat.

*Veneris*) Vulgo *et tu veneris*. Melius et omisit Martyni-Laguna.

*Cum aliquo adolescente*) Divortium cum Tullia fecerat Dolabella antequam pareret. Quod cum ex hoc loco, tum ex epist 18, lib. VI, in qua sunt haec: *Me Romae tenuit omnino Tulliae meae partus: sed quum ea, quemadmodum spero, satis firma sit, teneor tamen, dum a Dolabellae procuratoribus exigam primam pensionem*. Scripsit tamen ad Dolabellam epist. 11, lib. IX, de filiae morte cum amoris in eum significatione non vulgari (ob eam causam opinor), quod temporis causa, Caesare dominante, apud quem gratiosus erat Dolabella, simulandum fuit. Notanda Pediani indiligentia, qui Tulliolam scripsit apud virum suum P. Lentulum ex partu decessisse: quum neque Lentulus inter Ciceronis generos quisquam fuerit; et illa, ut Sulpicii verba ostendunt: et ut ipso teste Cicerone probavimus, post divortium perierit. MAN.

*Credo*) Ironia: quasi credendum minime sit, ob ea quae sequuntur. ID.

*Pareret*) *Pararet* Victorius et alii ex codd. Medic. Politiani, Pal. 1, 4, Vatic. recte reiectum ab Ernestio.

*Pareret*) Pepercrat: sed infans

qui rem a parente traditam per se tenere possent? honores ordinatim petituri essent? in re publica, in amicorum negotiis libertate sua uterentur? Quid horum fuit, quod non prius, quam datum esset, ademptum sit? At vero malum est liberos amittere. Malum: nisi peius sit, haec sufferre et perpeti.

5. Quae res mihi non mediocrem consolationem attulit, volo tibi commemorare, si forte eadem res tibi minuere dolorem possit. Ex Asia rediens, quum ab Aegina Megaram versus navigarem, coepi regiones circumcirca prospicere. Post me erat Aegina; ante Megara; dextra Piraeeus; sinistra Corinthus; quae oppida quodam tempore florentissima fuerunt, nunc prostrata ac diruta ante oculos iacent. Coepi egomet mecum sic cogitare: Hem! nos homunculi indignamur, si quis nostrum interiit, aut occisus est, quornm vita brevior esse debet, quum uno loco tot oppidum cadavera proiecta iaceant? Visne tu te, Servi, cohibere, et meminisse, hominem te esse natum? Crede mihi: cogitatione ea non mediocriter sum confirmatus. Hoc idem, si tibi videtur, fac ante oculos tibi proponas. Modo uno tempore tot viri clarissimi interierunt; de imperio praeterea tanta deminutio facta est; omnes provinciae conquassatae sunt. In unius mulierculae animula si iactura facta est, tanto opere commoveris?

obiit; de quo Cicero ad Att. X, 16. MAN.

*Libertate*) Lallem. *liberalitate*; quod quidem Manut. probat, quia hoc nomine non largitio tantum, sed officium quodlibet, omnisque benignitas indicatur. Sed ex *libertate* melior elicitur sententia, ut ostendat Sulpicius, neminem amicis iam navare operam aut studium posse, quum libertas omnibus adempta sit. LEM. *Liberalitate* non placet. LECL.

*Vterentur*) Vulgo *uti*. Gulielm. coniecit *usuri*. Lemaire sic distinguit: *honores ord. p. e. in republica?* T.

*Haec sufferre*) quae quum patimur, iucunda esse vita non potest. MAN.

(1) Schütz. *attulerit*.

*Si quis nostrum*) Lambinus correxit *nostrorum*.

quae si hoc tempore non diem suum obisset, paucis post annis tamen ei moriendum fuit, quoniam homo nata fuerat.

4. Etiam tu ab hisce rebus animum ac cogitationem tuam avoca, atque ea potius reminiscere, quae digna tua persona sunt: illam, quamdiu ei opus fuerit, vixisse; una cum republica floruisse; te patrem suum, praetorem, consulem, augurem vidisse; adolescentibus primariis nuptam fuisse; omnibus bonis prope perfunctam esse; quum respublica occideret, vita excessisse. Quid est, quod tu, aut illa cum fortuna hoc nomine queri possitis? [1] Denique noli te oblivisci Ciceronem esse, et eum, qui aliis consueris praecipere et dare consilium: neque imitare malos medicos, qui in alienis morbis profitentur tenere se medicinae scientiam, ipsi se curare non possunt; sed potius, quae aliis praecipere soles, tute tibi subiice, atque apud animum propone. Nullus dolor est, quem non longinquitas temporis minuat ac molliat. Hoc te exspe-

*Persona sunt*) Ernestius coni. *sint*; quod recepit Martyni-Laguna.

*Republica floruisse*) Vulgo cum *rep. fuisse*. Martyni-Laguna nescio qua auctoritate dedit *una cum republica superstitem fuisse*. Ego rescripsi *una cum republica floruisse*, quod iam olim placuit viris quibusdam doctis. Sic est Cluent. cap. 38, *florente republica floruerunt*.

*Adolescentibus*) Tribus. Nupsit enim primum C. Calpurnio Pisoni Frugi, ut est in epist. 2, lib. I, ad Attic. deinde Furio Crassipedi, de quo epist. 7, lib. I ad Lentulum, et epist. 4, lib. II ad fratrem; quo mortuo, vel relicto (nam neque de obitu eius, neque de divortio constat), P. Cornelio Dolabellae collocata est. A Dolabella, ut diximus, dimissa periit ex partu. In quo notanda Plutarchi et Asconii indiligentia, qui duos tantum Ciceronis generos nominarunt, Pisonem et Lentulum: in Lentuli etiam nomine peccantes, nam inter Ciceronis generos Lentulus nemo fuit. MAN.

(1) Schütz. *possit*.

*Imitare*) Manut. in codd. suis invenit *imitari*; idque etiam Dresdd. quinque et Asc. 1, tenent. Receperunt Benedictus et Martyni-Laguna.

*Quae aliis*) Vulgo addebatur *tute*, quod delevit Martyni-Laguna.

*Tute tibi*) Vulgo *ea tute*. *Ea* abest in codd. IV Pall. Stewech. Dresd. 3.

ctare tempus [1], ac non rei sapientia tua te occurrere, tibi turpe est. Quod si quis [2] inferis sensus est: qui illius in te amor fuit, pietasque in omnes suos, hoc certe illa te facere non vult. Da hoc illi mortuae; da ceteris amicis ac familiaribus, qui tuo dolore moerent; da patriae; ut, si qua in re opus sit, opera et consilio tuo uti possit. Denique, quoniam in eam fortunam devenimus, ut etiam huic rei nobis serviendum sit: noli committere, ut quisquam te putet non tam filiam, quam reipublicae tempora et aliorum victoriam lugere. Plura me ad te hac de re scribere pudet, ne videar prudentiae tuae diffidere. Quare, si hoc unum proposuero, finem faciam scribendi. Vidimus aliquoties secundam pulcherrime te ferre fortunam, magnamque ex ea re te laudem adipisci: fac aliquando intelligamus, adversam quoque te aeque ferre posse, neque id maius, quam debeat, tibi onus videri; ne ex omnibus virtutibus haec una tibi videatur deesse. Quod ad me attinet, quum te tranquilliore animo esse cognoro, de iis rebus, quae hic geruntur, quemadmodumque se provincia habeat, certiorem te faciam. Vale.

(1) Hic vulgo ponitur *tibi turpe est*, quod praeeunte Martyni-Laguna collocavi post *occurrere*.

(2) Vulgo additur *etiam*.

*Apisci*) Sunt nonnulla in hac epistola aliquanto antiquiora, ut *Confieri*, etsi Virgilius etiam ea voce usus est; et *Oppidum*, pro oppidorum, quo item ab antiquo codice acceptum est: et *Apisci*, pro adipisci quam vocem saepe et Lucretius, et Tacitus usurpant. VICT.

*Certiorem te faciam*) In aliis deest *te*.

## VI.

Scr. Asturae mense Maio A. V. C. 708.

*Respondet consolanti Sulpicio, gratum sibi eius officium fuisse, nec id exiguo doloris levamento, nemini vero, quam sibi, iustiores dolendi causas fuisse; maximam tamen sibi levationem ex reditu et consuetudine Sulpicii fore.*

M. T. CICERO SER. SVLPICIO S. D.

Ego vero, Servi, vellem, ut scribis, in meo gravissimo casu affuisses. Quantum enim praesens me adiuvare potueris et consolando, et prope aeque dolendo, facile ex eo intelligo, quod, literis tuis lectis, aliquantum acquievi. Nam et ea scripsisti, quae levare luctum possent, et in me consolando non mediocrem ipse animi dolorem adhibuisti. Servius tamen tuus omnibus officiis, quae illi tempori tribui potuerunt, declaravit, et quanti ipse me faceret, et quam suum talem erga me animum tibi gratum putaret fore: cuius officia, iucundiora scilicet saepe mihi fuerunt, nunquam tamen gratiora. Me autem non oratio tua solum, et societas paene aegritudinis, sed etiam auctoritas consolatur. Turpe enim esse existimo, me non ita ferre casum meum, ut tu, tali sapientia praeditus, ferendum putas. Sed opprimor interdum; et vix resisto dolori, quod ea me solatia deficiunt, quae ceteris, quorum mihi exempla propono, simili in fortuna non defuerunt. Nam et Q. Maximus, qui filium consularem, clarum virum, et magnis rebus gestis, amisit; et L. Paullus, qui duo septem diebus; et vester Gallus, et

*Literis tuis*) *Tuis* quod est in Dresd 1, 2, 5, Asc. 1, aliis, cum Benedicto restitui, ab aliis nonnullis omissum.

*Iucundiora scilicet saepe*) Benedictus ex Asc. 1 dedit *iucundiora si saepe.*

*Vester Gallus*) Ex vestra gente

M. Cato, qui summo ingenio, summa virtute filium perdidit, iis temporibus fuerunt, ut eos tum ipsorum dignitas consolaretur, tum ea, quam e republica consequebantur. Mihi autem, amissis ornamentis iis, quae ipse commemoras, quaeque eram maximis laboribus adeptus, unum manebat illud solatium, quod ereptum est.[1] Non amicorum negotiis, non reipublicae procuratione impediebantur cogitationes meae; nihil in foro agere libebat; aspicere curiam non poteram; existimabam, id quod erat, omnes me et industriae meae fructus et fortunae perdidisse. Sed, quum cogitarem, haec mihi tecum et cum quibusdam esse communia; et quum frangerem iam ipse me, cogeremque illa ferre toleranter: habebam quo confugerem, ubi conquiescerem, cuius in sermone et suavitate omnes curas doloresque deponerem. Nunc autem, hoc tam gravi vulnere, etiam illa, quae consanuisse videbantur, recrudescunt. Non enim, ut tum me a republica moestum domus excipiebat, quae levaret, sic nunc domo moerens ad rempublicam confugere possum, ut in eius bonis acquiescam. Itaque et domo absum, et foro, quod nec eum dolorem, quem a republica capio, domus iam consolari potest, nec domesticum respublica.

Sulpicia. C. Sulpicius Gallus, qui cum M. Claudio Marcello Cos. fuit. Corr.

*Consequebantur*) Sic Martyni-Laguna lectionem constituit; quum vulgo ex Victorii coniectura legeretur *ut eorum luctum, ipsorum dignitas consolaretur ea quam e. r. c.*

(1) Vulgo *quod ademptum est.*

*Consanuisse*) Benedictus recepit *consenuisse*, quod habent codd. Manul. Gebhardi Graevii V Dresd. Asc. 1.

*Consanuisse*) Manutius legit, *consenuisse.* Metaphora est, inquit, ab iis morbis, qui licet vetustate non omnino tollantur, quotidie tamen ex consuetudine leviores fieri videntur. Non enim sublata ea mala Cicero significat, sed animum suum diuturnitate tanquam occalluisse, ut aliquanto minus ea sentiret: nunc autem veterem sibi acerbitatem novo esse vulnere renovatam. Gruteriani codices Manutio favent: sed Victorium sequimur. Oliv.

Quo magis te exspecto, teque videre quam primum cupio. Maior mihi levatio afferri nulla potest, quam coniunctio consuetudinis sermonumque nostrorum: et iam iam sperabam,[1] tuum adventum (sic enim audiebam) appropinquare. Ego autem quum multis de causis te exopto quam primum videre; tum etiam, ut ante commentemur inter nos, qua ratione nobis traducendum sit hoc tempus, quod est totum ad unius voluntatem accommodandum, et prudentis, et liberalis, et, ut perspexisse videor, nec a me alieni, et tibi amicissimi. Quod quum ita sit, magnae est tamen deliberationis, quae ratio sit ineunda nobis, non agendi aliquid, sed illius concessu et beneficio quiescendi. Vale.

(1) Vulgo *quamquam sperabam.*

## VII.

Scr. Romae mense Septembri A. V. C. 707.

*M. Marcellum, qui in consulatu Caesarem vehementer impugnaverat, nunc Mitylenis exsulantem, et perpetuo a patria abesse volentem permovere studet, ut bona cum Caesaris venia, quam facile sit impetraturus, Romam redire malit.*

M. T. CICERO M. MARCELLO S. D.

Etsi eo te adhuc consilio usum intelligo, ut id reprehendere non audeam, non quin ab eo ipse dissentiam, sed quod ea te sapientia esse iudicem, ut meum consilium non anteponam tuo: tamen et amicitiae nostrae vetustas, et tua summa erga me benivolentia, quae mihi iam a pueritia tua cognita est, me hortata est, ut ea scriberem ad te, quae et saluti tuae conducere arbitrarer, et non aliena esse ducerem a dignitate. Ego eum te esse, qui horum malorum initia

multo ante videris, consulatum optime atque magnificentissime gesseris, praeclare memini: sed idem etiam illa vidi, neque te consilium civilis belli ita gerendi, neque copias Cn. Pompeii, nec genus exercitus probare, semperque summe diffidere. Qua in sententia me quoque fuisse, memoria tenere te arbitror. Itaque neque tu multum interfuisti rebus gerendis, et ego id semper egi, ne interessem. Non enim iis rebus pugnabamus, quibus valere poteramus, consilio, auctoritate, causa, quae erant in nobis superiora, sed lacertis et viribus, quibus pares non eramus. Victi sumus igitur, aut, si vinci dignitas non potest, fracti certe et abiecti. In quo tuum consilium nemo potest non maxime laudare, quod cum spe vincendi simul abiecisti certandi etiam cupiditatem; ostendistique, sapientem et bonum civem initia belli civilis invitum suscipere, extrema libenter non persequi. Qui non idem consilium, quod tu, sequuti sunt, eos video in duo genera esse distractos. Aut enim renovare bellum conati sunt, hique se in Africam contulerunt; aut, quemadmodum nos, victori sese crediderunt. Medium quoddam tuum consilium fuit, qui hoc for-

*Ita gerendi*) Quod urbem Pompeium primum, deinde Italiam, stulto consilio deseruit. Hoc in epist. ad Att. saepe accusat Cicero, atque etiam epist. 11, lib. XVI ad Tironem. MAN.

*Copias*) Militum numerum: quem quum, ante Caesaris adventum, maximum promisisset, Caesaris adventu nunciatu, paratum exercitum non habuit: ex quo Favonii vox illa, *Nunc, Pompei, terram pede percute:* quia promiserat, ubi terram pede percussisset, illico futurum, ut adessent ingentes peditum equitumque copiae. Quod postea non praestitit. ID.

*Genus exercitus*) Ex tironibus magna ex parte collectum. ID.

*In Africam*) Ad Iubam regem, qui, Curione Caesarianarum partium duce interfecto, equitatum firmissimum, et elephantos plurimos habebat. Ideo stultitiam eorum, qui ad bestiarum auxilium confugerant, carpit Cic. ep. 6, lib. IX. ID.

*Crediderunt*) Martyni-Laguna edidit *victori sese tradiderunt.* Benedictus autem ascivit lectionem aliquot codd. *se victos esse crediderunt.*

tasse humilis animi duceres, illud pertinacis. Fateor, a plerisque, vel dicam ab omnibus sapiens tuum consilium, a multis etiam magni ac fortis animi iudicatum. Sed habet ista ratio, ut mihi quidem videtur, quendam modum: praesertim quum tibi nihil deesse arbitrer ad tuas fortunas omnes obtinendas, praeter voluntatem. Sic enim intellexi, nihil aliud esse, quod dubitationem afferret ei, penes quem est potestas, nisi quod vereretur, ne tu illud beneficium omnino non putares. De quo quid sentiam, nihil attinet dicere, quum appareat, ipse quid fecerim. Sed tametsi iam ita constituisses, ut abesse perpetuo malles, quam ea, quae nolles, videre: tamen id cogitare deberes, ubicumque esses, te fore in eius ipsius, quem fugeres, potestate. Qui si facile passurus esset, te, carentem patria et fortunis tuis, quiete ac libere vivere; cogitandum tibi tamen esset, Romaene et domi tuae, cuicuimodi res esset, an Mitylenis aut Rhodi malles vivere. Sed quum ita late pateat eius potestas, quem veremur, ut terrarum orbem complexa sit: nonne mavis sine periculo domi tuae esse, quam cum periculo alienae? Equidem, etiamsi oppetenda mors esset, domi atque in patria mallem, quam in externis atque in alienis locis. Hoc idem omnes, qui te diligunt, sentiunt: quorum est magna, pro tuis maximis clarissimisque virtutibus, multitudo. Habemus

*Sed tametsi*) Sic auctore Ern. rescripsi pro vulg. *sed tamen si.*

*Cuiusmodi res esset*) Qualiscumque status esset reip. Censeo autem Ciceronem scripsisse: *cuicuimodi res esset.* Vt pro Sex. Rosc. 34: *Vereor enim cuicuimodi es, T. Rosci, ne ita hunc videar voluisse servare, ut tibi omnino non pepercerim.* Sic advocat Priscian. L. 13. Lib. III de Finib. 9: *his tamen omnibus eos antepono, cuicuimodi sunt, qui summum bonum in animo atque in virtute posuerunt.* Nam in membranis *cuimodi.* Vulgo *cuiusmodi.* I. F. Gron. — *Cuicuimodi.* Schütz. et Mart. Lag. receperunt; Leclerc et Lemaire vulgatam servarunt. *T.*

etiam rationem rei familiaris tuae, quam dissipari nolumus. Nam etsi nullam potest accipere iniuriam, quae futura perpetua sit, propterea quod neque is, qui tenet rempublicam, patietur, neque ipsa respublica; tamen impetum praedonum in tuas fortunas fieri nolo. Hi autem qui essent, auderem scribere, nisi te intelligere confiderem. Hic te unius sollicitudines, unius etiam multae et assiduae lacrimae C. Marcelli, fratris optimi, deprecantur; nos cura et dolore proximi sumus; precibus tardiores, quod ius adeundi, quum ipsi deprecatione eguerimus, non habemus. Gratia tantum possumus, quantum victi; sed tamen consilio, studio, Marcello non desumus. A tuis reliquis non adhibemur: ad omnia parati sumus. Vale.

*Deprecantur*) Tuam salutem a Caesare precibus petunt. *Deprecamus*, vel quum expetimus aliquid, vel quum recusamus. Prior significatio patet hic, et in oratione pro Marcello: *Quum*, inquit, *M. Marcellum, deprecantibus vobis, conservavit*. Et ad Cornificium epist. 24, lib. XII: *Senatus legatos non ad pacem deprecandam, sed ad bellum denunciandum miserat, nisi legatorum nuncio paruisset*. Alterius exemplum significationis unum illud pro Balbo, quum suppetant multa, recitabimus: *Quiddam de communi conditione omnium nostrum, deprecandae malevolentiae causa, deprecandum videtur*. MAN.

*Non adhibemur*) Nisi a fratre, ad consilium de tuo reditu capiendum. ID.

## VIII.

Scr. Romae mense Septembri A. V. C. 707.

*Laudata Marcelli prudentia et fortitudine pollicetur officia sua, et, ut domum, quicumque status reipublicae sit, revertatur, iterum admonet:*

M. T. CICERO M. MARCELLO S. D.

Neque monere te audeo, praestanti prudentia virum, nec confirmare, maximi animi hominem, unumque fortissimum; consolari vero [1] nullo modo. Nam si ea, quae acciderunt, ita fers, ut audio, gratulari magis virtuti debeo, quam consolari dolorem tuum. Sin te tanta mala reipublicae frangunt, non ita abundo ingenio, ut te consoler, quum ipse me non possim. Reliquum est igitur, ut tibi me in omni re eum praebeam praestemque, ut ad omnia, quae tui velint, ita adsim praesto, ut me non solum omnia debere tua causa, sed ea quoque, etiam quae non possim, putent. Illud tamen vel tu me monuisse, vel censuisse puta, vel propter benivolentiam tacere non potuisse, ut, quod ego facio, tu quoque animum inducas: si sit aliqua respublica, in ea te esse oportere, iudicio hominum reque principem, necessitate cedentem tempori: sin autem nulla sit, hunc tamen aptissimum esse etiam ad exsulandum locum. Si enim libertatem sequimur, qui locus hoc dominatu vacat? sin qualemcumque locum, quae est domestica sede iucundior? Sed mihi

*Vnumque*) Manut. Lamb. al. *virumque*. — *Vnumque fortissimum*) Sic lib. XV, epist. 16, *quamquam quicum loquor? cum uno fortissimo viro*. Philipp. 11, 3: *Tanquam mihi cum M. Crasso contentio esset, non cum uno gladiatore nequissimo*. I. F. G.

*Putent*) Ern. et Schütz. *putem*, ex Corradi coniectura. *T.*

*Vel tu me monuisse*) Benedictus recepit lectionem cod. Medicei *tamen vult me monuisse*.

crede, etiam is, qui tenet omnia, favet ingeniis; nobilitatem vero et dignitates hominum, quantum ei res et ipsius causa concedit, amplectitur. Sed plura, quam statueram. Redeo ergo ad unum illud, me tuum esse; fore cum tuis, si modo erunt tui: si minus, me certe in omnibus rebus satis nostrae coniunctioni amorique facturum. Vale.

*Dignitates*) Codd. Asc. 1, Dresd. 1, 2, 5, ed. Manut. al. *dignitatem*.

*Si modo erunt*) Quis non intelligit, carum suis Marcellum non fuisse? licet in obscuro causa sit. Ideo in epistola superiore: *A tuis reliquis non adhibemur*. Idque Marcellus ipse in suis literis significavit, in eo loco *In summa paucitate amicorum, propinquorum, ac necessariorum, qui vere meae saluti faverent, te cupidissimum mei, singularemque benevolentiam mihi praestitisse cognovi*. MAN. Marcelli epistolam a Manutio laudatam hoc libro habes, num. 11.

## IX.

Scr. Romae exeunte Septembri A. V. C. 707.

*Reditum in patriam Marcello suadet, refutatis singulis, quae dissuadere videbantur, praesertim quod nec aliter futurum fuisset, si vicissent Pompeiani.*

M. T. CICERO M. MARCELLO S. D.

Etsi perpaucis ante diebus dederam Q. Mucio literas ad te pluribus verbis scriptas, quibus declaraveram, quo te animo censerem esse oportere, et quid tibi faciendum arbitrarer; tamen, quum Theophilus, libertus tuus, proficisceretur, cuius ego fidem erga te benivolentiamque perspexeram, sine meis literis eum ad te venire nolui. Iisdem igitur te rebus etiam atque etiam hortor, quibus superioribus literis hortatus sum: ut in ea republica, quaecumque est, quam primum velis esse. Multa videbis fortasse, quae nolis; non plura

tamen, quam audis quotidie. Non est porro tuum, uno sensu solum oculorum moveri; quum idem illud auribus percipias, quod etiam maius videri solet, minus laborare. At tibi ipsi dicendum erit aliquid, quod non sentias; aut faciendum, quod non probes. Primum tempori cedere, [1] semper sapientis est habitum. Deinde non habet, ut nunc quidem est, id vitii res. Dicere fortasse, quae sentias, non licet: tacere plane licet. Omnia enim delata ad unum sunt. Is utitur consilio, ne suorum quidem, sed suo. Quod non multo secus fieret, si is rempublicam teneret, quem sequuti sumus. An, qui in bello, quum omnium nostrum coniunctum esset periculum, suo et certorum hominum minime prudentium consilio uteretur, eum censemus magis communem in victoria futurum fuis-

*Quod etiam maius*) Contra in ep. 13: *Nec audio solum, quod ipsum esset miserum, sed etiam id ipsum video, quo nihil est acerbius, eorum fortunas dissipari.* Et ad Torquatum, epist. 1, lib. VI: *Oculi augent dolorem, nec avertere a miseriis cogitationem sinunt.* Est enim hoc in oratoris artificio, ut easdem res temporis causa modo oppugnet, modo defendat. Propterea in illis ad Nigidium ac Torquatum epistolis pro auribus contra oculos; in hac ad Marcellum, quem redire in urbem cupiebat, pro oculis contra aures argumentatur. Man.

(1) Vulgo additur *id est necessitati parere*, quae verba Ruhnkenius ad Velleium Paterc. num. 144, optimo iure ut insititia damnavit. — Retinuerunt ea Editores Paris.

*Ut nunc quidem est*) Praesentem rei statum hoc loquendi genere veteres ostendebant, quasi dicerent, quid futurum sit, affirmare non licet: sed, ut nunc quidem res ita se habet. Man.

*Quum omnium nostrum—certorum*) Sic recte Benedictus auctoritate librorum veterum h. l. constituit. Vulgata quam Manutius aliique sequuti sunt haec est: *quum omnium nostrum coniunctum esse periculum suo cerneret; certorum etc.* — Nobis, quare vulgatam deseras, non liquet. Lecl.

*Communem*) *Communes* Latinis dicuntur *comes*, aliter *civiles*, qui nihil singulare ac praecipuum sibi tribuunt prae aliis, qui non supra alios cives se extollunt, qui sunt populares, modesti, patientes iuris legumque communium, qui non suo in omnibus utuntur consilio, sed et aliorum civium, hominumve. C. Nep. Att. 3: *Hic autem sic se gerebat, ut communis infimis, par principibus videretur.* Terent. *Quemquamne animo tam communi esse aut leni putes?* Sueton. Claud. 21: *Nec ullo spectaculo communior*, etc. Gr.

se, quam incertis in rebus fuisset? et, qui nec, te consule, tuum sapientissimum consilium sequutus esset, nec, fratre tuo consulatum ex auctoritate tua gerente, vobis auctoribus uti voluerit, hunc [1] omnia tenentem, nostras sententias desideraturum censes fuisse? Omnia sunt misera in bellis civilibus; quae maiores nostri ne semel quidem, nostra aetas saepe iam sensit: sed miserius nihil, quam ipsa victoria; quae etiamsi ad meliores venit, tamen eos ipsos ferociores impotentioresque reddit; ut, etiamsi natura tales non sint, necessitate esse cogantur. Multa enim victori eorum arbitrio, per quos vicit, etiam invito, facienda sunt. An tu non videbas mecum simul, quam illa crudelis esset futura victoria? Igitur tunc quoque patria careres, ne, quae nolles, videres? Non, inquies: ego enim ipse tenerem opes et dignitatem meam. [2] At erat tuae virtutis, in minimis tuas res ponere; de re publica vehementius laborare. Deinde, qui finis istius consilii est? Nam adhuc et factum tuum probatur, et, ut in tali re, etiam fortuna laudatur: factum, quod et initium belli necessario sequutus sis, et extrema sapienter persequi nolueris; fortuna, quod honesto otio tenueris et statum et famam dignitatis tuae. Nunc vero nec locus tibi ullus dulcior esse debet patria; nec eam diligere minus debes, quod deformior est, sed misereri potius, nec eam multis claris viris orbatam, privare etiam aspectu tuo. Denique, si fuit magni animi, non isse supplicem victori,

*Incertis in rebus*) Gebhard. Graev. Ern. *incertis rebus.*

(1) Alii *nunc*; male, ut capio. T. *Victoria*) Scil. Pompeii.

(2) Schütz. omisit *meam.*

*Honesto otio*) Mitylenis, usurpatione et renovatione doctrinae. Corr.

*Non isse supplicem victori*) Sic Victor. ex cod. Mediceo probantibus Gebh. Graev. Ern. Alii *non esse supplicem* quod revocavit Benedictus. In multis etiam Mss. abest *victori.*

vide ne superbi sit, aspernari eiusdem liberalitatem; et, si sapientis est, carere patria; duri, non desiderare: et, si re publica non possis frui, stulti, nolle privata. Caput illud est, ut, si ista tibi vita commodior esse videatur, cogitandum tamen sit, ne tutior non sit. Magna gladiorum est licentia; sed in externis locis minor etiam ad facinus verecundia. Mihi salus tua tantae curae est, ut Marcello, fratri tuo, aut par, aut certe proximus sim. Tuum est consulere temporibus, et incolumitati et vitae et fortunis tuis. Vale.

*Stulti*) Sic Martyni-Laguna. Vulgo *stultum est*. Haud scio tamen an concinnius sit paulo ante sic legi: *et si sapientis est carere patria, ne duri sit, non desiderare*.

*Temporibus*) Fortasse legendum *his temporibus* ablativo casu.

## X.

Scr. Romae mense Ianuario A. V. C. 708.

*Hortatur Marcellum, ut reditum maturet, iam a Caesare impetratum.*

M. T. CICERO M. MARCELLO S. D.

Etsi nihil erat novi, quod ad te scriberem, magisque literas tuas iam exspectare incipiebam, vel te potius ipsum; tamen quum Theophilus proficisceretur, non potui nihil ei literarum dare. Cura igitur, ut quam primum venias. Venies enim, mihi crede, exspectatus, neque solum nobis, id est tuis, sed prorsus omnibus. Venit enim mihi in mentem, subvereri interdum, ne te delectet tarda decessio. Quod si nullum haberes sensum, nisi oculorum, prorsus tibi ignoscerem, si quosdam nolles videre. Sed, quum leviora non multo essent, quae audirentur, quam quae vi-

derentur; suspicarer autem, multum interesse rei familiaris tuae, te quam primum venire, idque in omnes partes valeret: [1] putavi, ea de re te esse admonendum. Sed, quoniam, quid mihi placeret, ostendi; reliqua tu, pro tua prudentia, considerabis. Me tamen velim, quod ad tempus te exspectemus, certiorem facias. Vale.

*In omnes partes*) Ad omnia. Vt epistola 6, lib. XI ad Att. *Brundisii iacere, in omnes partes molestum.* Et in epist. Vatinii, lib. V: *Me tibi in omnes partes defendendum putes.* Contrarium illud epist. 10 ad Att. lib. XIII: *Hoc nullum ad partem valet scilicet.* MAN.

(1) Mss. et Edd. nonnulli, *atque in omnes partes valere.* Id recepit Martyni-Laguna, sed ita ut poneret post *familiaris tuae.*

*Quod ad tempus*) Non quousque, sed quo plane tempore. Sic epist. 5, lib. IX, *Ad nonas*, pro *nonis.* MAN.

## XI.

Scr. Mitylenis exeunte A. V. C. 707.

*Marcellus significat, se plus Ciceronis, quam fratris, hortatu commotum in causa reditus fuisse: literas etiam, restitutionis nuntias, et gratulationem, et amicorum benivolentiam, maxime Ciceronis, sibi admodum placere, et gratam semper fore.*

M. MARCELLVS M. CICERONI S. D.

Plurimum valuisse apud me tuam semper auctoritatem, quum in omni re, tum in hoc maxime negotio, potes existimare. Quum mihi C. Marcellus, frater amantissimus mei, non solum consilium daret, sed precibus quoque me obsecraret, non prius mihi persuadere potuit, quam tuis est effectum literis, ut uterer vestro potissimum consilio. Res quemadmodum sit

*Potes existimare*) Hic aliquid excidisse putat Martyni-Laguna. Itaque sic scripsit *potes * existimare, quod quum* etc.

acta, vestrae literae mihi declarant. Gratulatio tua etsi est mihi probatissima, quod ab optimo fit animo; tamen hoc mihi multo iucundius est et gratius, quod in summa paucitate amicorum, propinquorum ac necessariorum, qui vere meae saluti faverent, te cupidissimum mei, singularemque [1] mihi benivolentiam praestitisse cognovi. Reliquis urbis commodis ego, [2] quoniam haec erant tempora, facile et aequo animo carebam: hoc vero eiusmodi esse statuo, ut sine talium virorum et amicorum benivolentia, neque in adversa, neque in secunda fortuna quisquam vivere possit. Itaque in hoc [3] ego mihi gratulor. Tu vero ut intelligas, homini amicissimo te tribuisse officium, re tibi praestabo. Vale.

(1) Schütz. *singularem.*
(2) Sic emendavi vulgatum *Reliqua sunt eiusmodi quibus ego.* Marini-Laguna post *eiusmodi* trium versiculorum lacunam notavit.
(3) Schütz. *hoc*, omisso *in.*

## XII.

Scr. Athenis pr. Kal. Iun. A. V. C. 708.

*M. Marcelli caedem nuntiat.*

SER. SVLPICIVS M. CICERONI S. D.

Etsi scio, non iucundissimum nuntium me vobis allaturum; tamen, quoniam casus et natura in nobis dominatur, visum est faciendum, quoquo modo res se haberet, vos certiores facere.

A. d. x kalendas iunias quum ab Epidauro Piraeeum navi advectus essem, ibi Marcellum, collegam nostrum, conveni; eumque diem ibi consumpsi, ut cum eo essem. Postero die, quum ab eo digressus es-

sem eo consilio, ut ab Athenis in Boeotiam irem, reliquamque iurisdictionem absolverem, ille, ut aiebat, ὑπὲρ Μαλέας in Italiam versus navigaturus erat. Postridie eius diei, quum ab Athenis proficisci in animo haberem, circiter horam decimam [1] noctis Sp. Postumius, familiaris eius, ad me venit, et mihi nuntiavit, M. Marcellum, collegam nostrum, post coenae tempus, a P. Magio Chilone, familiare eius, pugione percussum esse, et duo vulnera accepisse, unum in stomacho, alterum in capite, secundum aurem: sperare tamen se, eum vivere posse. Magium se ipsum interfecisse: postea se a Marcello ad me missum esse, qui haec nuntiaret, et rogaret, uti cogerem medicos. Coëgi, et e vestigio eo sum profectus prima luce. Quum non longe a Piraeeo abessem, puer Acidini obviam mihi venit cum codicillis, in quibus erat scriptum, paulo ante lucem Marcellum diem suum obiisse. Ita vir clarissimus ab homine teterrimo acerbissima morte est affectus; et cui inimici propter dignitatem pepercerant, inventus est amicus, qui mortem afferret. Ego tamen ad tabernaculum eius perrexi. Inveni duos libertos, et pauculos servos. Reliquos aiebant profugisse, metu perterritos, quod dominus eorum ante tabernaculum

*Ab Athenis*) Haec Ernestius uncis inclusit, ut insititia.

Ὑπὲρ Μαλέας) In Mss. est *supra Maias*. Inde Victor. correxit *supra Maleas*. Martyni-Laguna edidit ὑπὲρ Μαλέας.

(1) Alii *hora decima*.

*Tamen se*) Sic Dresd. 1, 2. Vulgo aberat *se*.

*Se ipsum interfecisse*) Quod eum commissi facinoris poeniteret. Caussam necis Cicero ignorat epist. 10, lib. XIII ad Att. Valerius hanc ponit lib. IX, cap. 11; quod quum esset Marcello Magius vetere coniunctus amicitia, eique in Pompeiana militia comes fuisset: indignaretur aliquos sibi amicorum ab eo praeferri. MAN.

*Cum codicillis*) Codicilli, tabellae ceratae erant, in quibus stylo pangebatur: a *Codice*, id est, arboris libro, nominati. De codicillis Plinius lib. XIII, cap. 13, et XXXIII, 1. ID.

*Qui mortem afferret*) Vulgo *qui ei mortem afferret*. Ernestius *ei* delevit.

*Dominus eorum*) Servis enim capitale erat, qui dominum non defen-

interfectus esset. Coactus sum in eadem illa lectica, qua ipse delatus eram, meis lecticariis in urbem eum referre; ibique pro ea copia, quae Athenis erat, funus ei satis amplum faciendum curavi. Ab Atheniensibus, locum sepulturae intra urbem ut darent, impetrare non potui, quod religione se impediri dicerent: neque tamen id antea cuiquam concesserant. Quod proximum fuit, ut in quo vellemus gymnasio eum sepeliremus, nobis permiserunt. Nos in nobilissimo orbis terrarum gymnasio Academiae locum delegimus, ibique eum combussimus; posteaque curavimus, ut iidem Athenienses in eodem loco monumentum ei marmoreum faciendum locarent. Ita, quae nostra officia fuerunt, pro collegio et propinquitate, et vivo et mortuo omnia ei praestitimus. Vale. D. pr. kal. iun. Athenis.

dissent, ut ex Vlpiani verbis, Syllanum S. C. interpretantibus, cognoscitur. MAN.

*Religione se impediri*) Nam lex XII tabularum, de Solonis legibus translata ita habet, *In urbe ne sepelito, neve urito.* CORR.

*Pro collegio*) Consulatus. ID.

## XIII.

Scr. Romae mense circiter Octobri A. V. C. 707.

*Erepto sibi fere omni genere literarum, quo uti ad Nigidium posset* 1, *superesse scribit ut eum exsulantem consoletur* 2; *denique officia sua pollicetur, quibus ei, ut restituatur, inservire possit* 3.

M. T. CICERO P. NIGIDIO FIGVLO S. D.

Quaerenti mihi iamdiu, quid ad te potissimum scri-

*Nigidio*) De *Nigidio* ipso, quae legendo animadvertimus, haec sunt. Scripsit libros de animalibus, ut ostendit lib. III Macrobius: et Plinius bis lib. XXIX, cap. 4 et 6 eius utitur testimonio: librum de Extis, ut in

berem, non modo certa res nulla, sed ne genus quidem literarum usitatum veniebat in mentem. Vnam enim partem et consuetudinem earum epistolarum, quibus, secundis rebus, uti solebamus, tempus eripuerat; perfeceratque fortuna, ne quid tale scribere possem, aut omnino cogitare. Relinquebatur triste quoddam et miserum, et his temporibus consentaneum genus literarum. Id quoque deficiebat me; in quo debebat esse aut promissio auxilii alicuius, aut consolatio doloris tui. Quod pollicerer, non erat. Ipse enim pari fortuna abiectus, aliorum opibus casus

Gellio lib. XVI cap. 6 legimus: commentarios Grammaticos, ut idem Gellius lib. XIX, cap. 14 et Nonius prodidere. Interpretatus est comoedias Terentii, teste Donato. Videtur etiam scripsisse de Deis, quantum ex Arnobio licet coniicere, qui eius testimonio in mentione Matris Deum, Neptuni, Apollinis et Iovis utitur lib. III. Haec de scriptis: de doctrina subiungam. Gellius Varronem et Nigidium *doctrinarum culmina* lib. XIX, cap. 14 appellat, et idem lib. XIII, cap. 24 *in disciplinis doctrinarum omnium praecellentem* nominat; et lib. IV, cap. 9, *hominem iuxta M. Varronem doctissimum*: Macrobius autem *maximum rerum naturalium indagatorem* lib. III; idem lib. VI: *hominem omnium bonarum artium disciplinis egregium*. Servius quoque Honoratus haec de eo tradidit: *Nigidius Figulus solus post Varronem, licet Varro praecellat in theologia, hic in communibus literis: nam uterque utrumque scripserunt*. Nonius quoque: *Nigidius*, inquit, *studiis bonarum artium praeclarissimus*. Nemo tamen illum melioribus extulit laudibus quam Cicero ipse idem eius amicissimus. Nam in prooemio libri de Vniversitate: *Fuit*, inquit, *vir ille quum ceteris artibus, quae quidem digna libero essent, ornatus omnibus; tum acer investigator et diligens earum rerum quae a natura involutae videntur. Denique sic iudico, post illos nobiles Pythagoreos, quorum disciplina extincta est quodam modo, hunc extitisse qui illam renovaret*. Suetonius ait, illum, cognita hora qua natus erat Augustus, affirmasse, dominum terrarum orbi natum. Man. Vide quae de hoc *Nigidio Figulo* notavit Ioan. Rutgersius Var. Lect. III, 16, ubi Fragmenta eius collegit. Graev.

*Res nulla*) *Vlla* habent codd. Manutii novem, it. Dresd. 1, 2, 8.

*Pari fortuna abiectus*) Mss. *adfectus*, *non abiectus*. Sic alibi apud Ciceronem, *magna desperatione adfectus*, *magna molestia adfectus*, *tot tantisque difficultatibus adfectus*. I. F. Gron.

*Casus meos sustentabam*) Nunc sustentari se dicit aliorum opibus, id est, eorum auctoritate et gratia, quos veteri sibi necessitudine coniunctos, plurimum ob victoriae so-

meos sustentabam,saepiusque mihi veniebat in mentem queri, quod ita viverem, quam gaudere, quod viverem. Quamquam enim nulla me ipsum privatim pepulit insignis iniuria, nec mihi quidquam tali tempore in mentem venit optare, quod non ultro mihi Caesar detulerit; tamen nihilominus eis conficior curis, ut ipsum, quod maneam in vita, peccare me existimem. Careo enim tum familiarissimis multis, quos aut mors eripuit nobis, aut distraxit fuga, tum omnibus amicis, quorum benivolentiam nobis conciliarat per me quondam, te socio, defensa respublica, versorque in eorum naufragiis et bonorum direptionibus; nec audio solum, quod ipsum esset miserum, sed etiam video, quo nihil est acerbius, eorum fortunas dissipari, quibus nos olim adiutoribus incendium illud extinximus: et, in qua urbe modo gratia, auctoritate, gloria floruimus, in ea nunc his quidem omnibus caremus. Obtinemus ipsius Caesaris summam erga nos humanitatem; sed ea plus non potest, quam vis et mutatio omnium rerum atque temporum. Itaque orbus iis rebus omnibus, quibus et natura me et voluntas et consuetudo assuefecerat, quum ceteris, ut quidem videor, tum mihi ipsi displiceo. Natus enim ad agendum semper aliquid dignum viro, nunc non modo agendi rationem nullam habeo, sed ne cogitandi quidem; et,

cietatem posse apud Caesarem intelligebat. MAN.

*Privatim*) Codd. Dresd. 2 et 4 *privatum*.

*Quos aut mors*) Perierant Pompeius, P. Lentulus, M. Cato, etc. MAN. — *Fuga*) Fugerant, post Africanum bellum, in Hisp. ad Pompeii liberos multi. ID. — *Te socio*) Plut. in Cicer. *An.*

*Sed etiam video*) *Sed etiam ipse video* cod. Lips. Amst. et recepit Benedictus.

*Incendium illud*) Catilinae coniurationem, qua, tanquam incendio, nisi nos opem tulissemus, resp. deflagrasset. MAN.

*In ea nunc*) *Vrbe* inseruit Martyni-Laguna.

qui antea aut obscuris hominibus, aut etiam sontibus opitulari poteram, nunc P. Nigidio, uni omnium doctissimo et sanctissimo, et maxima quondam gratia, mihi certe amicissimo, ne benigne quidem polliceri possum. Ergo hoc ereptum est literarum genus.

2. Reliquum est, ut consoler, [1] ut afferam rationes, quibus te a molestiis coner abducere. At ea quidem facultas vel tui, vel alterius consolandi, in te summa est, si unquam in ullo fuit. Itaque eam partem, quae ab exquisita quadam ratione et doctrina proficiscitur, non attingam: tibi totam relinquam. Quid sit forti ac sapienti homine dignum; quid gravitas, quid altitudo animi, quid acta tua vita, quid studia, quid artes, quibus a pueritia floruisti, a te flagitent, tu videbis. Ego, quod intelligere, et sentire, quia sum Romae, et quia curo attendoque, possum, id tibi affirmo: te in istis molestiis, in quibus es hoc tempore, non diutius futurum; in iis autem, in quibus etiam nos sumus, fortasse semper fore. Videor mihi perspicere primum ipsius animum, qui plurimum potest, propensum ad salutem tuam. Non scribo hoc temere. Quo minus familiaris sum, hoc sum ad investigandum curiosior. Quo facilius, quibus est iratior, respondere tristius possit, hoc est adhuc tardior ad te molestia liberandum. Familiares vero eius, et ii quidem, qui illi iucundissimi sunt, mirabiliter de te et loquuntur et sentiunt. Accedit eodem vulgi voluntas, vel potius

*Mihi certe*) Vulgo *et mihi certe.* Particulam *et* auctoritate cod. Ms. delevit Ern.

(1) Vulgo *et afferam.*

*Et quia*) *Talia* addidit Martyni-Laguna.

*Fortasse semper fore*) Lambin. in uno cod. Ms. invenit *fortasse non semper fore,* quod si quis probet, Ciceronem divinare intelligat, statum hunc reipublicae sub dominatione Caesaris non semper duraturum.

*Quibus est iratior*) Propter bellum in Africa renovatum. MAN. — *Respondere tristius*) Veniam precantibus negare. ID.

consensus omnium. Etiam illa, quae minimum nunc quidem potest, sed possit necesse est, respublica, quascumque vires habebit, ab iis ipsis,[1] quibus tenetur, de te propediem, mihi crede, impetrabit.

3. Redeo igitur ad id, ut iam tibi etiam pollicear aliquid, quod primo omiseram. Nam et complectar eius familiarissimos, qui me admodum diligunt, multumque mecum sunt; et in ipsius consuetudinem, quam adhuc meus pudor mihi clausit, insinuabo; et certe omnes vias persequar, quibus putabo ad id, quod volumus, pervenire posse. In hoc toto genere plura faciam, quam scribere audeo: cetera, quae tibi a multis prompta esse certo scio, a me sunt paratissima. Nihil in re familiari mea est, quod ego meum malim esse, quam tuum. Hac de re, et de hoc genere toto, hoc scribo parcius, quod te, id quod ipse confido, sperare malo, esse usurum tuis.[2] Extremum illud est, ut te orem et obsecrem, animo ut maximo sis; nec ea solum memineris, quae ab aliis magnis viris accepisti, sed illa etiam, quae ipse ingenio studioque peperisti. Quae si colliges, et sperabis omnia optime, et, quae accident, qualiacumque erunt, sapienter feres. Sed haec tu melius, vel optime omnium. Ego, quae pertinere ad te intelligam, studiosissime omnia diligentissimeque curabo; tuorumque tristissimo meo tempore meritorum erga me memoriam conservabo. Vale.

*Quascumque vires habebit*) Cod. Torg. *quantum iuris habebit*. Sed vera est lectio vulgata.

(1) Alii *a quibus*.

*Meum malim esse*) *Malim meum esse* Martyni-Laguna.

(2) Schütz. *te esse us. tuis*.

*Tristissimo meo tempore*) quum eiectus a Clodio exsularem. MAN.

## XIV.

**Scr. Romae exeunte autumno A. V. C. 707.**

*Plancius bis Ciceroni, et de recuperata per Caesarem dignitate, et de nuptiis cum virgine Publilia, dimissa Terentia, initis, gratulatus fuerat. Vtrisque literis una epistola respondet Cicero: prioribus, non esse pristinam dignitatem, quam receperit 1; alteris, quae causa fuerit novi consilii ineundi 2. Tandem solatur Plancium exsulantem, eique nihil, praeter communem calamitatem, timendum esse confirmat, cui sua denique officia pollicetur 3.*

M. T. CICERO CN. PLANCIO S. D.

Binas a te accepi literas, Corcyrae datas: quarum alteris mihi gratulabare, quod audisses, me meam pristinam dignitatem obtinere; alteris dicebas te velle, quae egissem, bene ac feliciter evenire. Ego autem, si dignitas est, bene de republica sentire, et bonis viris probare quod sentias; obtineo dignitatem meam. Sin autem in eo dignitas est, si, quod sentias, aut re efficere possis, aut denique libera oratione defendere; ne vestigium quidem ullum est reliquum nobis dignitatis; agiturque praeclare, si nosmetipsos regere possumus, ut ea, quae partim iam adsunt, partim impendent, moderate feramus: quod est dif-

*Corcyrae*) Schütz. *Corcyra*. Infra vero idem Schütz. *ac felic.* pro vulg. *et feliciter.*

*Evenire*) De Publiliae matrimonio, quam sexagenarius virginem duxit, dimissa Terentia, quia rem domesticam, ipso absente, negligenter administraverat, praeter alias causas, quae commemorantur a Plutarcho, Quintilianus lib. VI, cap. *de risu*, quum Cicero obiurgaretur, quod virginem iam senex duxisset, respondisse ait, *Cras erit mulier.* Sed et hanc ab eo dimissam Plut. et Dio prodiderunt. In.

*Quod sentias — possis*) Sic Graev. et Ern. e cod. Graev. 1 et Guelf. 2. *quod sentias, aut in re efficere posse aut denique libera oratione defendere* Martyni-Laguna. At Benedictus: *si quod sentias aut re efficere posse etc.*

*Est reliqnum nobis*) *Relictum* Martyni-Laguna.

ficile in eiusmodi bello, cuius exitus ex altera parte caedem ostentat, ex altera servitutem. Quo in periculo nonnihil me consolatur, quum recordor, haec me tum vidisse, quum secundas etiam res nostras, non modo adversas pertimescebam, videbamque, quanto periculo de iure publico disceptaretur armis. Quibus, si vicissent ii, ad quos ego pacis spe, non belli cupiditate adductus accesseram, tamen intelligebam, et iratorum hominum, et cupidorum, et insolentium, quam crudelis esset futura victoria: sin autem victi essent, quantus interitus esset futurus civium, partim amplissimorum, partim etiam optimorum; qui me haec praedicentem, atque optime consulentem saluti suae, malebant nimium timidum, quam satis prudentem existimari.

2. Quod autem mihi de eo, quod egerim, gratularis, te ita velle certo scio: sed ego tam misero tempore nihil novi consilii cepissem, nisi in reditu meo nihilo meliores res domesticas, quam rempublicam offendissem. Quibus enim pro meis immortalibus beneficiis carissima mea salus et meae fortunae esse debebant, quum propter eorum scelus nihil mihi intra meos parietes tutum, nihil insidiis vacuum viderem;

*In eiusmodi bello*) Africano: quod Scipio Pompeii socer, et M. Cato, freti Iubae regis auxiliis renovaverant. MAN. — *Caedem*) Caedem a Pompeianis timet, a Caesare servitutem. ID.

*Res domesticas*) Dimissam ab eo Terentiam ait Plutarchus, quia rem familiarem, ipso absente, male tractasset, aerisque plurimum alieni contraxisse: quod ut dissolveret, virginem Publiliam, admodum divitem, in tutelam sibi traditam, suadentibus amicis, uxorem sibi duxit. ID.

*Mea salus et meae fortunae*) In fortunis uxorem accusat; in salute Quintum fratrem, fratrisque filium; qui vehementer illum, post Pharsalicam pugnam, apud Caesarem oppugnarunt, quum se dicerent auctore Marco adversus illum arma cepisse. Ad Att. lib. XI, epist. 5, 8, 9, 10, 13, 14, 15, 16, 21. ID.

*Scelus*) Et hoc in fratrem potius fratrisque filium, quam in uxorem, confertur. Scelus Quinti fratris nominat etiam in epist. 21, lib. XI, ad Att. ID.

novarum me necessitudinum fidelitate contra veterum perfidiam muniendum putavi.

3. Sed de nostris rebus satis, vel etiam nimium multa. De tuis velim, ut eo sis animo, quo debes esse, id est, ut ne quid tibi praecipue timendum putes. Si enim status erit aliquis civitatis, quicumque erit, te omnium periculorum video expertem fore. Nam alteros tibi iam placatos esse intelligo; alteros nunquam iratos fuisse. De mea autem in te voluntate sic velim iudices, me, quibuscumque rebus opus esse intelligam, quamquam videam, qui sim hoc tempore, et quid possim, opera tamen et consilio, studio quidem certe, rei, famae, saluti tuae praesto futurum. Tu velim et quid agas, et quid acturum te putes, facias me quam diligentissime certiorem. Vale.

*Vel etiam nimium*) Sic codd. Dresd. 1, 2, 3, 5, Torg. Lips. Asc. 1, et receperunt Victor. Bengel. Benedict. In aliis omittitur *vel.*

*Alteros*) Caesarianos.

## XV.

Scr. Romae initio A. V. C. 707.

*Hortatur Plancium, ut communem fortunam fortiter ferat.*

M. T. CICERO CN. PLANCIO S. D.

Accepi perbreves tuas literas, quibus id, quod scire cupiebam, cognoscere non potui: cognovi autem id, quod mihi dubium non fuit. Nam quam fortiter ferres communes miserias, non intellexi; quam me amares, facile perspexi. Sed hoc sciebam; illud si scissem, ad id meas literas accommodavissem. Sed tametsi antea scripsi, quae existimavi scribi oportere; tamen hoc tempore breviter commonendum putavi, ne quo in periculo [1] te proprio existimares esse: in magno omnes, sed tamen in communi, sumus. Quare non debes aut propriam fortunam ac praecipuam postulare, aut communem recusare. Quapropter eo animo simus inter nos, quo semper fuimus. Quod de te sperare, de me praestare possum. Vale.

(1) Vulgo *ne quo periculo*.

# M. T. CICERONIS
# EPISTOLARVM
AD DIVERSOS
## LIBER QVINTVS.

### I.

Scr. ex Gallia citeriore A. V. C. 691.

*Q. Metellus Celer, qui ex praetura superioris anni Galliam, provinciam a Cicerone consule depositam, regebat, queritur Ciceronem se absentem ludibrio laesisse, et fratrem suum Q. Metellum Nepotem oppugnasse.*

Q. METELLVS, Q. F. CELER, PROC. M. T. CICERONI S. D.

Si vales, bene est. Existimaram pro mutuo inter nos animo, et pro reconciliata gratia, nec me absentem ludibrio laesum iri, nec Metellum fratrem, ob dictum, capite ac fortunis per te oppugnatum iri. Quem si parum pudor ipsius defendebat, debebat vel familiae nostrae dignitas, vel meum studium erga vos remque publicam, satis sublevare. Nunc video illum circumventum; me desertum, a quibus minime conveniebat,

*Nec me absentem*) *Me* in multis edd. it. in codd. V Pall. omissum recte restituit Martyni-Laguna.

*Fratrem*) Germanum: ut pater utrique fuerit Q. Metellus Nepos, Balearici filius, Macedonici Nepos. Nam hunc Nepotem, Ciceronis inimicum, filium eius Nepotis fuisse, qui cum T. Didio consul fuit anno DCLV. Pedianus ostendit in commentario Cornelianae. Man.

*Ob dictum*) Vide quae Cicero respondeat. *Au,*

Itaque in luctu et squalore sum. qui provinciae, qui exercitui praesum, qui bellum gero. Quae quoniam nec ratione, nec maiorum nostrorum clementia administrastis, non erit mirandum, si vos poenitebit. Te tam mobili in me meosque esse animo non sperabam. Me interea nec domesticus dolor, nec cuiusquam iniuria a republica abducet. Vale.

*Bellum gero*) Cum Salassis, et inalpinis gentibus, quae nondum populo Romano parebant. Et cum iisdem pugnasse D. Brutum, cognoscitur ex ep. 4, lib. XI. Id.

*Maiorum nostrorum*) *Nostrum* edidit Gebhardus e tribus codd. Guilielmi Pal. 1, 3, quod recte repudiavit Ern.

*Te tam mobili*) In V codd. Dresdd. Torg. Asc. 1, aliisque sic legitur: *Etiam mobili in me*; unde Benedictus rescripsit *Te etiam mobili in me* —

## II.

Scr. Romae A. V. C. 691.

*Metelli epistolae Cicero sic respondet, ut primum neget se eum ludibrio habuisse 1; deinde ostendat, se omnia amicitiae officia erga eum servasse, quibus ille parum responderit 2; gratiam inter eos nunquam immutatam esse 3: denique se eius fratrem non oppugnasse, sed se ipsum oppugnanti restitisse 4. Ceterum se dolori Metelli ex amore fratris non solum ignoscere, sed summam etiam laudem tribuere, seque quoad voluerit Metellus ipsi amicissimum futurum profitetur 5.*

M. T. M. F. CICERO Q. METELLO Q. F. CELERI, PROC. S. D.

Si tu exercitusque valetis, bene est. Scribis ad me, te existimasse, pro mutuo inter nos animo, et pro reconciliata gratia, nunquam te a me ludibrio laesum iri. Quod cuiusmodi sit, satis intelligere non possum: sed tamen suspicor, ad te esse allatum, me, in senatu, quum disputarem, permultos esse, qui rempublicam a me conservatam dolerent, dixisse, a te propin-

quos tuos, quibus negare non potuisses, impetrasse, ut ea, quae statuisses tibi in senatu de mea laude esse dicenda, reticeres. Quod quum dicerem, illud adiunxi: mihi tecum ita dispertitum officium fuisse in reipublicae salute retinenda, ut ego urbem a domesticis insidiis et ab intestino scelere, tu Italiam et ab armatis hostibus et ab occulta coniuratione defenderes: atque hanc nostram tanti et tam praeclari muneris societatem a tuis propinquis labefactatam; qui, quum tu a me rebus amplissimis atque honorificentissimis ornatus esses, timuissent, ne qua mihi pars abs te voluntatis mutuae tribueretur. Hoc in sermone quum a me exponeretur, quae mea exspectatio fuisset orationis tuae, quantoque in errore versatus essem: visa est oratio [1] non iniucunda, et mediocris quidam est risus consequutus, non in te, sed magis in errorem meum, et quod me abs te cupisse laudari, aperte atque ingenue confitebar. Iam hoc non potest in te non honorifice esse dictum, me in clarissimis meis atque amplissimis rebus tamen aliquod testimonium tuae [voluntatis atque] vocis habere voluisse.

2. Quod autem ita scribis, *pro mutuo inter nos animo:* quid tu existimes esse in amicitia *mutuum*, nescio. Equidem hoc arbitror, quum par voluntas accipitur et redditur. Ego, si hoc dicam, me tua causa praetermisisse provinciam; tibi ipsi levior videar esse: meae enim rationes ita tulerunt; atque eius mei consilii maiorem in dies singulos fructum voluptatemque capio.

*Italiam*) Cicero consul Q. Metellum miserat in agrum Picenum et Gallicanum, ut Catilinae conatus impediret. CELL.

*Labefactatam*) *Labefactam* recepit Martyni-Laguna.

(1) Schütz. *narratio*, praeeunte Martyni-Laguna.

*Vol. atque vocis*) Vulgo *testimon. tuae vocis*. Sed Martyni-Laguna Mss. ut opinor auctoritate edidit *tuae voluntatis atque vocis*.

Illud dico, me, ut primum in concione provinciam deposuerim, statim, quemadmodum eam tibi traderem, cogitare coepisse. Nihil dico de sortitione vestra; tantum te suspicari volo, nihil in ea re per collegam meum, me insciente, esse factum. Recordare cetera: quam cito senatum illo die, facta sortitione, coëgerim; quam multa de te verba fecerim, quum tu ipse mihi dixisti, orationem meam non solum in te honorificam, sed etiam in collegas tuos contumeliosam fuisse. Iam illud senatusconsultum, quod eo die factum est, ea praescriptione est, ut, dum id exstabit, officium meum in te obscurum esse non possit. Postea vero, quam profectus es, velim recordere, quae ego de te in senatu egerim; quae in concionibus dixerim; quas ad te literas miserim. Quae quum omnia collegeris, tu ipse velim iudices, satisne videatur his omnibus rebus tuus adventus, quum proxime Romam venisti, mutue respondisse.

3. Quod scribis de reconciliata nostra gratia; non

*Provinciam*) Quum ex consulatu in Galliam ire posset, maluit in urbe remanere. Quod ipsum epist. 4, lib. XV scripsit ad Catonem: et ad Att. ep. 1, lib. II. CELL.

*De sortitione vestra*) Legitur *et nostra*, hoc est, mea et C. Antonii; in qua primo mihi Macedonia, et illi evenit Gallia. CORR. Sed nihil mutandum censet Lambinus: et recte, opinor, sentit. *An.*

*Collegas tuos*) Praetores. Nam in magistratu provincias sortiebantur. Et Galliam Metello invidebant. MAN.

*Ea praescriptione*) Praescriptio eius SC. fuit: *Quod M. Tullius Cicero Cos. M. F. de provincia Gallia quae Q. Caecilio Metello evenit, ornanda, D. E. R. I. C.* ut intelligere est ex lib. VIII, epist. 8. Ex qua formula manifestum est studium et officium Ciceronis erga Metellum, in cuius gratiam ille haec verba fecisse, atque ad Senatum retulisse, dicitur. Mirifice fallitur hoc loco Manulius. I. F. GRON.

*Profectus es*) Post sortitionem profectus est Metellus praetor non in Galliam, quam post praeturam administrandam sortitus erat, sed in Picenum, in quo permansisse usque ad illud tempus, quum Catilina victus est, e Sallustio cognoscitur. Catilina superato, Galliam provinciam accepit. MAN.

*Proxime*) Post necem Catilinae videtur Metellus, antequam in Galliam iret, Romam revertisse. ID.

intelligo, cur reconciliatam esse dicas, quae nunquam immutata est.

4. Quod scribis, non oportuisse Metellum fratrem tuum *ob dictum* a me oppugnari: primum, hoc velim existimes, animum mihi istum tuum vehementer probari, et fraternam plenam humanitatis ac pietatis voluntatem; deinde, si qua ego in re fratri tuo, reipublicae causa, restiterim, mihi ignoscas:[1] tam enim sum amicus reipublicae, quam qui maxime. Si vero meam salutem contra illius impetum in me crudelissimum defenderim, satis habeas, nihil me etiam tecum de tui fratris iniuria conqueri. Quem ego quum comperissem, omnem sui tribunatus conatum in meam perniciem parare atque meditari; egi cum Clodia, uxore tua, et cum vestra sorore Mucia, cuius erga me studium, pro Cn. Pompeii necessitudine, multis in rebus perspexeram, ut illum ab ea iniuria deterrerent. Atque ille, quod te audisse certo scio, pridie kal. ianuarias, qua iniuria nemo unquam in aliquo magistratu improbissimus civis affectus est, ea me consulem affecit, quum rempublicam conservassem, atque abeuntem magistratu concionis habendae potestate privavit: cuius iniuria mihi tamen honori summo fuit. Nam quum ille mihi nihil, nisi ut iurarem, permitteret; magna voce iuravi verissimum pulcherrimumque iusiurandum; quod

*Immutata*) Hanc lectionem edd. Manut. 1540, al. recte Ern. praetulit alteri *imminuta* quam ex edd. pr. revocavit Lambin. (et servavit Lecl.)

(1) Vulgo *ut mihi ignoscas.*

*Perniciem parare*) Nam extremo anno consulatus Ciceronis, id est, IV idus Decembris, ut mos erat, magistratum initurus erat Metellus Nepos trib. pl. design. MAN.

*Uxore tua*) Quomodo uxor fuerit Celeris, quum eius fratrem P. Clodium, fratrem patruelem Celeris nominet Cicero in oratione pro Caelio? an eadem et soror et coniux? sic opinor: ut Clodius et Clodia filii fuerint Caeciliae, sororis eius Metelli, qui Celerem et Nepotem genuit. ID.

*Certe scio*) Sic Ms. Graev. et recepit Ern. Vulgo *quod te audisse credo.*

*In aliquo*) Forte *minimo*. LECL.

*Verissimum pulcherrimumque ius-*

populus idem magna voce me vere iurasse iuravit. Hac accepta tam insigni iniuria, tamen illo ipso die misi ad Metellum communes amicos, qui agerent cum eo, ut de illa mente desisteret. Quibus ille respondit, sibi non esse integrum. Etenim paulo ante dixerat in concione, ei, qui in alios animadvertisset indicta causa, dicendi ipsi potestatem fieri non oportere. Hominem gravem et civem egregium! qui, qua poena senatus, consensu bonorum omnium, eos affecerat, qui urbem incendere, magistratus ac senatum trucidare, bellum maximum conflare voluissent, eadem dignum iudicaret eum, qui curiam caede, urbem incendiis, Italiam bello liberasset. Itaque ego Metello, fratri tuo, praesenti restiti. Nam in senatu kalendis ianuariis sic cum eo de republica disputavi, ut sentiret, sibi cum viro forti et constanti esse pugnandum. A. d. tertium nonas ianuarias quum agere coepisset, tertio quoque verbo orationis suae me appellabat, mihi minabatur; neque illi quidquam deliberatius fuit, quam me, quacumque ratione posset, non iudicio, neque discepta-

*iurandum*) Hoc, remp. a se uno conservatam. De quo sic in oratione pro domo: *Reip. semper interesse putavi, me illius pulcherrimi facti, quod ex auctoritate senatus, consensu bonorum omnium, pro salute patriae gessissem, splendorem verbis dignitatemque retinere, praesertim quum mihi uni in hac rep. audiente populo Romano, opera mea hanc urbem et hanc remp. esse salvam iurato dicere fas fuisset.* Et in Pisonem: *Ego, quum in concione, abiens magistratu, dicere a tribuno pl. prohiberer, quae constitueram, quumque is mihi tantummodo, ut iurarem, permitteret; sine ulla dubitatione iuravi, rempubl. atque hanc urbem mea unius opera esse salvam.* Idem confirmat Dio lib. XXXVII. M.

*Indicta causa*) Significabat, Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, Ceparium, conscios, et participes coniurationis Catilinae, indicta causa, contra leges moremque maiorum, esse condemnatos. Animadvertisse autem in eos Ciceronem dicit, quod eo iubente in carcere strangulati sunt, ut Sallustius, Plutarchus, Dio scriptum reliquere. Appianus hoc addit, Ciceronem eos necari in conspectu suo iussisse, quod falsum est. ID.

*Restiti*) imprimis oratione post edita quam Metellinam appellat ep. ad Att. I, 13. Eam laudat Quintil. IX, 3.

tione, sed vi atque impressione evertere. Huius ego temeritati si virtute atque animo non restitissem; quis esset, qui me in consulatu non casu potius existimaret, quam consilio fortem fuisse?

Haec si tu Metellum cogitare de me nescisti, debes existimare, te maximis de rebus a fratre esse celatum: sin autem aliquid impertivit tibi sui consilii; lenis a te et facilis existimari debeo, qui nihil tecum de his ipsis rebus expostulem. Et, si intelligis, non me *dicto* Metelli, ut scribis, sed consilio eius animoque in me inimicissimo esse commotum; cognosce nunc humanitatem meam, si humanitas appellanda est in acerbissima iniuria remissio animi ac dissolutio. Nulla est a me unquam sententia dicta in fratrem tuum: quotiescumque aliquid est actum, sedens iis assensi, qui mihi lenissime sentire visi sunt. Addam et illud etiam, quod iam ego curare non debui, sed tamen fieri non moleste tuli, atque etiam, ut ita fieret, pro mea parte adiuvi, ut senatusconsulto meus inimicus, quia tuus frater erat, sublevaretur.

Quare non ego oppugnavi fratrem tuum, sed fratri tuo repugnavi; nec in te, ut scribis, *animo* fui *mobili*, sed ita stabili, ut in mea erga te voluntate, etiam desertus ab officiis tuis, permanerem.

5. Atque hoc ipso tempore tibi, paene minitanti nobis per literas, hoc rescribo atque respondeo: Ego dolori tuo non solum ignosco, sed summam etiam laudem tribuo. Meus enim me sensus, quanta vis fraterni

*Restitissem*) Acerrime disputando. Scripsit etiam contra Metelli concionem: ut est in epist. 9, lib. I ad Att. et in Gellio lib. XVIII, cap. 7. ID.

*Sedens iis assensi*) Assensio enim paucis verbis absolvitur. Stantes autem sententiam pluribus verbis dicebant. ID. Vide Sallust. Catil. 50 et 53, Gell. III, 18. *An.*

*Senatusconsulto*) Dresd. 1, 2, it. Victor et Beugel. *senati consulto.*

sit amoris, admonet. A te peto, ut tu quoque aequum te iudicem dolori meo praebeas: si acerbe, si crudeliter, si sine causa sum a tuis oppugnatus, ut statuas, mihi non modo non cedendum, sed etiam tuo atque exercitus tui auxilio, in eiusmodi causa, utendum fuisse. Ego te mihi semper amicum esse volui: me ut tibi amicissimum esse intelligeres, laboravi. Maneo in voluntate, et, quoad voles tu, permanebo; citiusque amore tui fratrem tuum odisse desinam, quam illius odio quidquam de nostra benivolentia detraham. Vale.

*Utendum*) Codd. Mss. plurimi *tuendum*, quod recepit Benedictus.

## III.

Scripta in Hispania A. V. C. 697.

*P. Clodii fratris consobrini contumelias a se despici et Ciceronis officiis leniri, ac de suis rebus ad Lollium scripsisse significat.*

Q. METELLVS NEPOS M. T. CICERONI S. D.

Hominis importunissimi contumeliae, quibus crebris concionibus me onerat, tuis erga me officiis leniuntur, et, ut sunt leves ab eiusmodi homine, a me despiciuntur; libenterque, commutata persona, te mihi fratris loco esse duco. De illo**** [1] ne meminisse quidem volo: [2] tametsi bis eum invitum servavi. De meis

(1) Lacunae unius et alterius versiculi signum hic posuit Mart.-Lag.

(2) In quinque codd. Dresdd. *de illo meminisse quidem nolo*; quod recepit Benedictus.

*Tametsi bis eum invitum eum servavi*) Quum illum aedilem faciendum curavi, ut iudicium de vi vitaret: ad quod illum bis Milo vocavit. Nec me hic temporis ratio movet, quoniam epistolae per tempora non sunt digestae: ne miretur quispiam hanc sequenti esse praepositam. Cor. — *Invitum*) Nemo servatur invitus. Sed qui palam peccat, nec poenae metu flagitiis abstinet, is quum impunitatem adipiscitur, servari videtur invitus. Clodii autem cunctis pene sceleribus inquinatam vitam quis ignorat? Man.

rebus, ne vobis multitudine literarum molestior essem, ad Lollium perscripsi; de rationibus provinciae quid vellem fieri, ut is vos doceret et commonefaceret. Si poteris, velim pristinam tuam erga me voluntatem conserves. Vale.

## IV.

Scr. post initium anni V. C. 696.

*Consulis auxilium implorat, seque eo impetrato omnibus in rebus in eius potestate futurum promittit.*

M. T. CICERO Q. METELLO NEPOTI COS. S. D.

Literae Quinti fratris, et T. Pomponii, necessarii mei, tantum spei dederant, ut in te non minus auxilii, quam in tuo collega mihi constitutum fuerit. Itaque literas ad te statim misi: per quas et gratias tibi egi, et, ut fortuna postulabat, de reliquo tempore auxilium petii. Postea mihi non tam meorum literae, quam sermones eorum, qui hac iter faciebant, animum tuum immutatum significabant. Quae res fecit, ut tibi literis obstrepere non auderem. Nunc mihi Quintus frater meus mitissimam tuam orationem, quam in senatu habuisses, perscripsit; qua inductus, ad te scribere sum conatus, et abs te, quantum tua fert voluntas, peto quaesoque, ut tuos mecum serves potius, quam propter arrogantem crudelitatem tuorum me oppugnes. Tu tuas inimicitias ut reipublicae donares, te vicisti: alienas ut contra rempublicam confirmes,

*Collega*) P. Lentulo consule, Ciceronis reditum enixe curante: ut ex epist. et orationibus constat. MAN.

*Per quas — postulabat*) Sic Martyni-Laguna. Vulgo *per quas ut fortuna postulabat et gratias tibi egi, et de reliquo t. a. p.*

*Tuas inimicitias*) Fortasse quas cum C. Curione, qui de Dardanis triumphavit, acerbissimas gesserat. Vide Pedianum in commentario Cornelianae. MAN.

adduceris? Quod si mihi tua clementia opem tuleris, omnibus in rebus me fore in tua potestate tibi confirmo. Sin mihi neque magistratum, neque senatum, neque populum auxiliari, propter eam vim, quae me cum republica vicit, licuerit; vide, ne, quum velis revocare tempus omnium servandorum, quum, qui servetur, non erit, non possis. Vale.

*Eam vim*) Tribunitiam Clodii, et consularem Pisonis et Gabinii. Corr.

*Servandorum*) Hoc dedi pro vulg. *reservandorum*. Alii *conservandorum*. At Martyni-Laguna edidit *quum velis revocare ipsum omnium conservatorem*; incertum qua auctoritate, sed tamen, ut ipse ait, certo iudicio usus.

## V.

Scr. Romae A. V. C. 692.

*Queritur Antonium suis in ipsum officiis parum respondere 1, eique Attici negotium commendat.*

M. T. CICERO C. ANTONIO, M. F. IMPERATORI S. D.

Etsi statueram nullas ad te literas mittere, nisi commendatitias; non quo eas intelligerem satis apud te valere, sed ne iis, qui me rogarent, aliquid de nostra coniunctione imminutum esse ostenderem: tamen, quum T. Pomponius, homo omnium meorum in te studiorum et officiorum maxime conscius, tui cupidus, nostri amantissimus, ad te proficisceretur, aliquid mihi scribendum putavi; praesertim quum aliter ipsi Pomponio satisfacere non possem. Ego si abs te summa officia desiderem, mirum nemini videri debeat. Omnia enim a me in te profecta sunt, quae ad tuum commodum, quae ad honorem, quae ad dignitatem pertinerent. Pro iis rebus nullam mihi abs te relatam esse

gratiam, tu es optimus testis. Contra etiam esse aliquid abs te profectum, ex multis audivi. Nam *comperisse* me non audeo dicere, ne forte id ipsum verbum ponam, quod abs te aiunt salse [1] in me solere conferri. Sed ea, quae ad me delata sunt, malo te ex Pomponio, cui non minus molesta fuerunt, quam ex meis literis, cognoscere. Meus in te animus quam singulari officio fuerit, et senatus et populus romanus testis est. Tu quam gratus erga me fueris, ipse existimare potes: quantum mihi debeas, ceteri existiment. Ego quae tua causa antea feci, voluntate sum adductus, posteaque constantia. Sed reliqua, mihi crede, multo maius meum studium, maioremque gravitatem et laborem desiderant. Quae ego si non profundere ac perdere videbor, omnibus meis viribus sustinebo: sin autem ingrata esse sentiam, non committam, ut tibi ipsi [1] insanire videar. Ea, quae sint, et cuiusmodi, poteris ex Pomponio cognoscere.

Atque ipsum tibi Pomponium ita commendo, ut, quamquam ipsius causa confido te facturum esse omnia, tamen abs te hoc petam, ut, si quid in te residet amoris erga me, id omne in Pomponii negotio ostendas. Hoc mihi gratius facere nihil potes. Vale.

*Nam comperisse me*) Scil. quoniam Cicero in exponendis coniurationis Catilinariae moliminibus saepe hoc verbo usus erat, *se comperisse*, id inimici ei per iocum exprobrare solebant, ut Clodius ad Att. I, 14.

*Salse*) Verissime sic emendavit Martyni-Laguna. Vulgo *falso*.

*Delata sunt*) De querelis suis. Libentius enim ad querelas Antonii refero, quam ad id quod legitur *ad Att.* I, 20, de parte pecuniarum, quae contra leges ab Antonio in provincia cogerentur, Ciceroni danda. MAN.

*Existiment*) Sic codd. Dresd. 3, et Torg. Et receperunt Benedictus et Martyni-Laguna. Vulgo *existimant*.

*Reliqua*) Quae imminent, ut accusatio coniurationis: et quod Pompeiani prodromi nuntiarent aperta, Pompeium acturum, tibi succedi oportere; eodemque tempore ageret praetor ad populum, quod contra Dardanos avare et ob id infeliciter rem gesseris. CORR.

(1) Vulgo *ipse*.

## VI.

Scr. A. V. C. 691 exeunte.

*Narrat quid in senatu egerit ne Sextio Antonii proquaestori in Macedonia nunc succederetur 1; domum se emisse, ob eamque rem aes alienum contraxisse 2; Sextii domum inspexisse 3; Antonium in senatu defendisse nuntiat 4; crebriores literas a Sextio poscit 5.*

M. T. CICERO P. SEXTIO, L. F. PROQ. S. D.

Quum ad me Decius, libertus tuus, venisset, egissetque mecum, ut operam darem, ne tibi hoc tempore succederetur: quamquam illum hominem frugi et tibi amicum existimabam, tamen, quod memoria tenebam, cuiusmodi ad me literas antea misisses, non satis credidi homini [prudenti], [1] tam valde esse mutatam voluntatem tuam. Sed postea quam et Cornelia tua Terentiam convenit, et ego cum Q. Cornelio loquutus sum; adhibui diligentiam, quotiescumque senatus fuit, ut adessem, plurimumque in eo negotii habui, ut Q. Fufium, tribunum plebis, et ceteros, ad quos tu scripseras, cogerem potius mihi credere, quam tuis literis. Omnino res tota in mensem ianuarium reiecta erat, sed facile obtinebatur.

2. Ego tua gratulatione commotus, quod ad me pridem scripseras, velle te bene evenire, quod de Crasso domum emissem; emi eam ipsam domum HS xxxv

*Libertus tuus*) Vulgo edebatur *Decius librarius venisset.* Aptior tamen lectio *libertus tuus* iam Corrado nota, et nuper a Martyni-Laguna recepta. — Etiam Leclerc praefert *libertus*. T.

(1) Ed. Rob. Steph. *pudenti* h. e. *homini frugi* probante Graev. Vtrumque interpolatum esse censet Ernestius; sustulit Schütz. Equidem cum Leclerc uncinulis inclusi. *T.*

*De Crasso*) A Crasso. Notum loquendi genus. MAN.

*xxxv*) Tricies quinquies: ut subaudiatur, *centenis millibus nummum*. Accepit autem mutua a P. Sulla, qui tum reus erat, *HS vicies*, ut ait Gellius lib. XII, cap. 12. Haec domus primum fuerat M. Livii Drusi,

aliquanto post tuam gratulationem. Itaque nunc me scito tantum habere aeris alieni, ut cupiam coniurare, si qui recipiat. Sed partim odio inducti me excludunt, et aperte vindicem coniurationis oderunt; partim non credunt, et a me insidias metuunt, nec putant ei nummos deesse posse, qui ex obsidione feneratores exemit,[1] et cui semissibus magna copia est. Ego autem meis rebus gestis hoc sum assequutus, ut bonum nomen existimer.

3. Domum tuam atque aedificationem omnem perspexi, et vehementer probavi.

4. Antonium, etsi eius in me officia omnes desiderant, tamen in senatu gravissime ac diligentissime

eius qui tribunus plebis initio belli Italici a nescio quo est interfectus. Deinde possedit eam Crassus hic, a Cicerone nominatus; post Crassum, Cicero; post Ciceronem, Censorinus; post Censorinum, Statilius Sisenna. quod Velleius lib. II memoriae tradidit. Id. Vide Budaeum, de *Asse*, lib. V.

*Vt cupiam coniurare*) locatur; quia Catilina eiusque socii, quum aes alienum foeneratoribus solvere non possent, in patriam coniurarunt. Sallustius. Id.

*Si qui recipiat*) Sic cod. Palat. s. a Gebhardo collatus. Vulgo *si quisquam recipiat.*

*Ex obsidione*) Maxime enim contra foeneratores et locupletes facta coniuratio est. Quo spectat illud in ep. 1, lib. I ad fratrem: *Publicani, quod ita negotiantur, ut locupletes sint, nostri consulatus beneficio incolumes se fortunas habere arbitrantur.* Et lib. II Off. *Nunquam vehementius actum est, quam me consule, ne solveretur: armis et castris tentata res est.* Man.

(1) Schutz. *exemerit.*

*Et cui semissibus*) Vulg. *omnino semissibus.* Benedictus ex antiquis codd. *omni semissibus.* I. F. Gronovius coni. *et bonis* (i. e. iis quorum fides non laborat) *semissibus m. c. e.* In cod. Corradi. *Enni semissibus.* Ego cum Martyni-Laguna rescripsi *et cui semissibus.*

*Bonum nomen*) Id est, bonae fidei debitor. Debitorum nomina in expensi codicem referebantur. Inde factum, ut *Nomen* acciperetur et pro debita pecunia, unde *exigere nomina*, in Verrem; et pro debitore, ut hic, et quod ab Alphio foeneratore dici solitum refert Columella, *vel optima nomina non appellando fieri mala.* Man.

*Antonium*) C. Antonium, collegam Ciceronis in consulatu, qui hoc tempore Macedoniam regebat. Id.

*In senatu*) Quum ageretur de Antonio ex provincia ob rapinas revocando: ut ex epist. 10, lib. I ad Att. intelligo. Id.

defendi, senatumque vehementer oratione mea atque auctoritate commovi.

5. Tu ad me velim literas crebrius mittas. Vale.

## VII.

Scr. Romae A. V. C. 691.

*Literas Pompeii publice ad senatum missas de rebus in bello Mithridatico gestis sibi iucundissimas 1; literas quoque ad ipsum missas iucundas fuisse, sed in utrisque literis gratulationem rerum a se in consulatu gestarum desiderasse, sperare tamen eum sibi in amicitia et republica coniunctum fore significat 2.*

M. T. M. F. CICERO, CN. POMPEIO CN. F. MAGNO, IMPERATORI S. D.

S. T. E. Q. V. B. E. Ex literis tuis, quas publice misisti, cepi una cum omnibus incredibilem voluptatem. Tantam enim spem otii ostendisti, quantam ego semper omnibus, te uno fretus, pollicebar. Sed hoc scito, tuos veteres hostes, novos amicos, vehementer literis perculsos, atque ex magna spe deturbatos, iacere.

2. Ad me autem quas misisti literas, [1] quamquam

*S. T.* etc.) Hoc est: *si tibi est quomodo vis, bene est.* Codices nonnulli adduut *E. V.* hoc est, *ego valeo.* T.

*Quas publice misisti*) Ex Asia de Mithridatico bello confecto. Corr. *Literas publice mittere* est ad senatum populumque romanum scribere de rebus gestis. Graev.

*Tuos veteres hostes*) Crassom et Locullum. Man. Ego vero iotelligo reliquias Catilinariae cooiuratioois, de quibus l. Att. epist. 14: *Barbatuli iuvenes, totus ille grex Catilinae.* Hos dicit veteres hostes Pompeii, quod ille omoibus remp. turbare voleutibus fortissime olim restiterat. Novos amicos, quia Pompeius in rep. de rep. per Ciceronem viodicata, et punitis supplicio sootibus nullum verbum posuerat, ne offenderet homines populares, eoque illis reconciliatus et amicus videbatur. I. F. Gron.

(1) Sic Martyni-Laguna ordine concinniore. Vulgo *literas quas misisti.*

exiguam significationem tuae erga me voluntatis habebant, tamen mihi scito iucundas fuisse. Nulla enim re tam laetari soleo, quam meorum officiorum conscientia: quibus si quando non mutue respondetur, apud me plus officii residere facillime patior. Illud non dubito, quin, si te mea summa erga te studia parum mihi adiunxerit, respublica nos inter nos conciliatura coniuncturaque sit. Ac, ne ignores, quid ego in tuis literis desiderarim, scribam aperte, sicut et mea natura et nostra amicitia postulat. Res eas gessi, quarum aliquam in tuis literis, et nostrae necessitudinis et reipublicae causa, [1] gratulationem exspectavi: quam ego abs te praetermissam esse arbitror, quod vererere, ne cuius animum offenderes. Sed scito, ea, quae nos pro salute patriae gessimus, orbis terrae iudicio ac testimonio comprobari. Quae, quum veneris, tanto consilio, tantaque animi magnitudine a me gesta esse cognosces, ut tibi multo maiori, quam Africanus fuit, me non multo minorem, quam Laelium, facile et in republica, et in amicitia, adiunctum esse patiare. Vale.

(1) Hoc ad literas publice missas omissamque in iis gratulationem pertinet.

*Quod vererere*) Sic recte ed. Vict. codd. Pall. 1, 2, Grut. Vat. Vulgo olim *vereburе*; quod habet etiam cod. Graev. 1.

*Ne cuius animum*) Videtur intelligere Caesarem et Crassum, quos coniurationi Catilinariae favisse suspicio erat.

*Africanus*) Scipio Aemilianus, qui Chartaginem et Numantiam evertit. Hunc semper Cicero simplici nomine Africani designat. Is minor quoque saepe dicitur. Lem.

*Me non multo*) Sic Graev. e codd. Amst. et Pall. Antea fere edebatur *tamen non multo*.

*Laelium*) Duo fuerunt Laelii, ut duo Africani. Is idem est, de quo in Dial. de Amicitia. Lem.

## VIII.

**Scr. Romae mense Febr. A. V. C. 699.**

*Scribit se Crassi dignitatem studiose in senatu defendisse 1; excusat superiorum temporum simultates 2; seque omnia quae intelligat ad eius voluntatem, commodum, amplitudinem pertinere vel sua sponte, vel ab eo suisque admonitum, diligentissime facturum promittit.*

M. T. CICERO M. LICINIO P. F. CRASSO S. D.

Quantum meum studium exstiterit dignitatis tuae, vel tuendae, vel etiam augendae, non dubito, quin ad te omnes tui scripserint. Non enim fuit, aut mediocre, aut obscurum, aut eiusmodi, quod silentio posset praeteriri. Nam et cum consulibus, et cum multis consularibus tanta contentione decertavi, quanta nunquam antea ulla in causa; suscepique mihi perpetuam propugnationem pro omnibus ornamentis tuis; veterique nostrae necessitudini iamdiu debitum, sed multa varietate temporum interruptum officium cumulate reddidi. Neque mehercule unquam mihi tui aut colendi aut ornandi voluntas defuit; sed quaedam pestes hominum, laude aliena dolentium, et te nonnunquam a me alienarunt, et me aliquando immutarunt tibi. Sed exstitit tempus, optatum mihi magis quam spe-

*Vel tuendae*) Contra Atteium Trib. pl. Epist. 8, lib. I. Corr.

*Consulibus*) L. Domitio Ahenobarbo, Ap. Claudio Pulchro.

*Decertavi*) Verendum scil. erat, ne illi Crassi inimici eum in Syriam profectum, revocandum censendo vincerent.

*Interruptum*) Ob eam simultatem, quam inter eos Catilinae temporibus exortam, quia Crassus coniurationis conscius et particeps putaretur, Plutarchus in Crassi vita prodidit. Man.

*Optatum mihi magis quam speratum*) Hoc refertur ad id quod sequitur, *Florentissimis rebus tuis*: quia rebus afflictis, non florentissimis, amor vere perspicitur. Mihi autem, inquit, contigit, quod optabam potius, quam sperabam, ut optimo rerum tuarum statu, mea tamen et memoria veteris nostrae necessitudinis, et post reconciliatam gratiam fides perspici posset. Id.

ratum, ut, florentissimis tuis rebus, mea perspici posset et memoria nostrae voluntatis, et amicitiae fides. Sum enim consequutus, non modo ut domus tua tota, sed ut cuncta civitas me tibi amicissimum esse cognosceret. Itaque et praestantissima omnium feminarum, uxor tua, et eximia pietate, virtute, gratia, tui Crassi, meis consiliis, monitis, studiis, actionibusque nituntur: et senatus populusque romanus intelligit, tibi absenti nihil esse tam promptum, aut tam paratum, quam in omnibus rebus, quae ad te pertineant, operam, curam, diligentiam, auctoritatem meam.

2. Quae sint acta, quaeque agantur, domesticorum tibi literis declarari puto. De me sic existimes, ac tibi persuadeas vehementer velim, non me repentina aliqua voluntate, aut fortuito, ad tuam amplitudinem meis officiis amplectendam incidisse; sed, ut primum forum attigerim, spectasse semper, ut tibi possem quam maxime esse coniunctus. Quo quidem ex tempore memoria teneo, neque meam tibi observantiam, neque mihi tuam summam benivolentiam ac liberalitatem defuisse. Si quae inciderunt, non tam re, quam

*Nituntur*) In Mss. nonnullis *utuntur*.

*Vt primum*) Hoc est, ab ineunte adolescentia, simul ac indui togam virilem deposita praetexta, ab amicis deductus in forum, ut transcriberer in viros. Cic. lib. XV, epist. 16: *Qui postquam forum attigisti, nihil fecisti, nisi plenissimum amplissimae dignitatis.* Pro quo in lib. XIII, epist. 10, dicit *in forum venire*. Suet. est *in forum deduci*. Solebant enim tum ab amicis deduci in forum atque in templa sacrificandi causa. Ipse dies, quo togam virilem capiebant, dicebatur *dies tyrocinii*, et annus ille, *annus tyrocinii*: qui pro captu adolescentum nonnunquam erat annus quartus, quintus, aut sextus decimus. Certum enim non fuisse sat multis argumentis ostenderunt viri docti. Plerumque tamen fuisse quartum decimum satis apparet ex Servio, qui ad VII Aen. notat, tirones anno quarto decimo exeunte togam virilem sumpsisse, quinto decimo armis se exercuisse in campo Martio, sexto decimo exeunte stipendia mereri coepisse. GRAEV.

*Inciderunt*) Sic Ern. ex edd. pr. Rom. Ven. Ms. Guelf. 2. Vulgo *interciderunt*.

suspicione violata; ea quum fuerint et falsa et inania, sint evulsa ex omni memoria vitaque nostra. Is enim tu vir es, et eum me esse cupio, ut, quoniam in eadem reipublicae tempora incidimus, coniunctionem amicitiamque nostram utrique nostrum laudi sperem fore. Quamobrem tu, quantum tuo iudicio tribuendum esse nobis putes, statues ipse; et, ut spero, statues ex nostra dignitate: ego vero tibi profiteor atque polliceor eximium et singulare meum studium in omni genere officii, quod ad honestatem et gloriam tuam spectet. In quo, etiamsi multi mecum contendent, tamen, quum reliquis omnibus, tum Crassis tuis iudicibus, omnes facile superabo: quos quidem ego ambo unice diligo; sed in Marco benivolentia impar. Hoc magis sum Publio deditus, quod me, quamquam a pueritia sua semper, tamen hoc tempore maxime, sicut alterum parentem, et observat et diligit.

3. Has literas velim existimes foederis habituras esse vim, non epistolae, meque ea, quae tibi promitto ac recipio, sanctissime esse observaturum, diligentissimeque facturum. Quae a me suscepta defensio est, te absente, dignitatis tuae; in ea iam ego, non solum amicitiae nostrae, sed etiam constantiae meae causa, permanebo. Quamobrem satis esse hoc tempore arbitratus sum, hoc adscribere: me, si quid ipse intel-

*Violata*) Sic ad Att. epist. 15, lib. I: *Illa, quae violata, expiabuntur. Violari* enim dicitur, quasi sacrosancta amicitia sit. MAN.

*Tum Crassis tuis*) M. Crassi filiis, altero Marco, altero Publio.

*Benivolentia impar*) Ita rescripsi pro vulg. *impari*. Notat enim M. Crassum filium amori suo non pari benivolentia respondere. I. F. Gron. coni. *sed ut Marco benivolentiam impartio, sic....*

*Publio*) Quo intercedente, Cicero et Crassus reconciliati sunt. Amabat is Ciceronem unice propter eloquentiam. Epist. 8, lib. II ad Fratrem: et in Bruto, cap. 81. Interfectus est a Parthis. MAN.

*Hoc adscribere*) Sic Martyni-Laguna. Vulgo *ad te scribere.*

ligerem, aut ad voluntatem, aut ad commodum, aut ad amplitudinem tuam pertinere, mea sponte id esse facturum: sin autem quippiam aut a te essem admonitus, aut a tuis, effecturum, ut intelligeres, nihil neque te scripsisse, neque quemquam tuorum frustra ad me detulisse. Quamobrem velim ita et ipse ad me scribas de omnibus minimis, maximis, mediocribusque rebus, ut ad hominem amicissimum; et tuis praecipias, ut opera, consilio, auctoritate, gratia mea sic utantur in omnibus, publicis, privatis, forensibus, domesticis, tuis, amicorum, hospitum, clientium tuorum negotiis, ut, quoad eius fieri possit, praesentiae tuae desiderium meo labore minuatur. Vale

*Frustra ad me detulisse*) Fortasse *frustra* transponendum post *scripsisse*.

## IX.

Scr. ex castris Narona V Id. Quintil. A. V. C. 707.

*P. Vatinius, ex consulatu Illyrici rector a Caesare dictatore constitutus, Ciceroni dignitatem suam contra malivolos defendendam commendat.*

VATINIVS IMP CICERONI SVO S. D.

S. V. B. E. E. V. Si tuam consuetudinem in patrociniis tuendis servas, P. Vatinius cliens advenit, qui pro se causam dicier vult. Non, puto, repudiabis in honore, quem in periculo recepisti. Ego autem, quem potius adoptem, aut invocem, quam illum, quo defendente vincere didici? An verear, ne, qui potentissimorum hominum conspirationem neglexerit pro mea

*Pro se causam*) De supplicationibus obtinendis. Corr.

*In periculo recepisti*) Reum factum anno decimo fere ante. Ep. 8, lib. 1. in.

salute, is, pro honore meo, pusillorum ac malivolorum obtrectationes et invidias non prosternat atque obterat? Quare, me si, ut soles, [1] amas, suscipe me totum; atque hoc, quidquid est oneris ac muneris, pro mea dignitate tibi tuendum ac sustinendum puta. Scis, meam fortunam, nescio quomodo, facile obtrectatores invenire, non meo quidem, mehercules, merito; sed quanti id refert, si tamen fato nescio quo accidit? Si qui forte fuerit, qui nostrae dignitati obesse velit, peto a te, ut tuam consuetudinem ac liberalitatem in me absente defendendo mihi praestes. Literas ad senatum de rebus nostris gestis, quo exemplo miserim, infra tibi perscripsi.

Dicitur mihi tuus servus anagnostes fugitivus cum Vardeis esse: de quo tu mihi nihil mandasti; ego tamen, terra marique ut conquireretur, praemandavi; et profecto tibi illum reperiam, nisi si in Dalmatiam aufugerit. Et inde tamen aliquando eruam. Tu nos fac ames. Vale. A. d. V Idus Quintiles, ex castris, Narona.

(1) Ita Martyni-Laguna. Vulgo *quare si me, sicut soles, amas.*

*Liberalitatem*) Est studium de aliis bene merendi. Vi lib. I, ep. 9, et X, ep. 3. Graev. — Vulgo *et liberalitatem.*

*Quo exemplo*) Hoc est, exemplum, sive, ut barbari loquuntur, copiam epistolae meae ad senatum de rebus gestis scriptae, hisce literis subieci. Id.

*Anagnostes*) Scil. Dionysius, de quo agitur epist. 10, 12 huius libri; item XIII, 77.

*Anagnostes*) Eruditi et opulenti homines inter alia ministeria habebant quoque, qui ipsis coenantibus, lavantibus, aut vigilantibus noctu aut alio tempore libros vel aliorum, vel suos legerent, hos *anagnostas* graeco vocabulo, ut Cic. I ad Att. ep. 9, *lectores* latino appellarunt.

*Vardaeis*) Dalmatiae populis.

*Narona*) Liburniae civitas, postea colonia facta, ad fluvium Naronem.

## X.

**Scr. Mitylenis exeunte A. V. C. 707.**

*Agit de servo fugitivo Dionysio: de C. Atilio pirata captivo: de rebus a se gestis, et decernendis supplicationibus.*

P. VATINIVS CICERONI SVO S. D.

S. V. B. E. E. Q. V. De Dionysio tuo adhuc nihil extrico; et eo minus, quod me frigus Dalmaticum, quod illinc eiecit, etiam hic refrigeravit. Sed tamen non desistam, quin illum aliquando eruam.

2. Sed tu omnia mihi dura imperas. De C. Atilio nescio quid ad me scripsisti deprecationis diligentissimae. Apage te cum nostro Sexto Servilio; nam mehercules ego quoque illum amo. Sed huiusmodi vos clientes, huiusmodi causas recipitis? Hominem unum omnium crudelissimum, qui tot ingenuos, matresfamilias, cives romanos occidit, arripuit, disperdidit, regiones vastavit? Simius, non semissis homo, contra me arma tulit, ego eum bello cepi. [1] Sed tamen, mi Cicero, quid facere possum? Omnia, mehercule, [2] cupio, quae tu mi imperas. Meam animadversionem et supplicium, quo usurus eram in eum, quem cepissem, remitto tibi et condono. Quid illis respondere possum, qui ob bona direpta, naves expugnatas, fratres, liberos, parentes occisos, actiones postu-

*Sed tu omnia*) Sic Ern. ex ed. Aud. Vulgo *sed tamen*.

*Atilio*) Sic legendum esse vidit Vrsinus, idque est in cod. Dresd. II. Vulgo edebatur *Catilio*.

*Non semissis homo*) Martyni-Laguna edidit: *Simul non sanus homo*. Ms. Corb. Torg. *saevissimus non saevus homo*. Benedictus coni.: *Sinnis, non semissis homo*. — *Non semissis*) Id est, vilissimi ac nullius pretii. Cell.

(1) Vulgo *et eum bello cepi*.

(2) Schütz. addit *quidem*.

*Quid illis*) Legendum videtur: *Sed quid*.

lunt? [1] Si mehercules Appii os haberem, in cuius locum suffectus sum, tamen hoc sustinere non possem. Quid ergo est? faciam omnia sedulo, quae te sciam velle. Defenditur a Q. Volusio, tuo discipulo: si forte ea res poterit adversarios fugare. In eo maxima spes est.

3. Nos, si quid erit istic opus, defendes. Caesar adhuc mihi iniuriam facit; de meis supplicationibus, et rebus gestis Dalmaticis adhuc non refert: quasi vero non iustissimi triumphi in Dalmatia res gesserim. Nam si hoc exspectandum est, dum totum bellum conficiam; viginti oppida sunt Dalmatiae antiqua; quae socia sibi asciverunt amplius sexaginta. Haec nisi omnia expugno, si mihi supplicationes non decernuntur, longe alia conditione ego sum, ac ceteris imperatores.

* * *

Ego post supplicationes mihi decretas, in Dalma-

(1) Ita Martyni-Laguna. Vulgo *qui sua bona — actione expostulant.*

*In cuius locum suffectus sum*) Cui successi in provincia Illyrico. Non est autem hic Appius, ad quem Cicero lib. III scribit, quippe qui bello civili periisset: (Val. Max. lib. 6), sed alius, qui rexit Illyricum A. V. C. 706, Caesare Dictat. II. Gron. — *Prevost* intelligit eum esse Appium, de quo negat Gronovius: et *in eius locum* ita exponit, quasi Vatinius illi in auguratu successerit. Ille quidem Ciliciam iniustissime administraverat. Lem.

*Tuo discipulo*) Sic IX, 18, Cicero familiores Caesaris *discipulos suos* appellat. Id.

*Iustissimi*) Ob numerum caesorum hostium. Sic ep. 10, lib. II: *Victoria iusta imperator appellatus sum.* Man.

*Quae socia*) Sic Martyni-Laguna. Olim *quae ipsi.* Ern. dedit *quae ipsa.*

*Ego post supplicationes mihi decretas*) In quibusdam libris ob hoc loco nascitur epist. novae principium; ita ut ex hoc X, fiant duae, X et XI. Nos unam facimus, ut probabilius est. Lamb. Scripta, necdum missa superiore epistola, certior factus de supplicationibus sibi decretis, in Dalmatiam, ut bellum conficeret,

tiam profectus sum: sex oppida vi oppugnando cepi, * * * * * Vlcinium; hoc, quod erat maximum, quater a me iam captum. Quatuor enim turres et quatuor muros cepi, et arcem eorum totam; ex qua me nives, frigora, imbres detruserunt; indigneque, mi Cicero, oppidum captum, et bellum iam confectum relinquere sum coactus. Quare te rogo et oro, [1] si opus erit, ad Caesarem meam causam agas, meque tibi in omnes partes defendendum putes; hoc existimans, neminem te tui amantiorem habere. Vale. Data non. decembribus, Narona.

statim profectus est, oppida sex cepit. Quo facto eandem misit epistolam, quam per dies plures in manibus habuerat, ut aliquid de rebus a se post supplicationes gestis appingeret. Man. — Hoc est fragmentum epistolae ante superiorem scriptae. Schutz. — Haec cohaerent superioribus. Lect.

*Vlcinium*) Vulgo *cepi. Vnum hoc.* Martyni-Laguna reposuit *Vlcinium*, et ante id quinque oppidorum nomina excidisse statuit.

(1) Vulgo deest *et oro.*

*Vale*) Martyni-Laguna addidit *et me ama ut soles utque cupio.*

## XI.

Scr. Romae mense Oct. aut Nov. A. V. C. 708.

*Respondet epistolae Vatinii, quae non exstat, laudando gratum animum, et studium suum; uxori, quam commendaverat, non defuturum pollicetur. Addit de Dionysio fugitivo, et de spe triumphi Dalmatici Vatinio decernendi.*

M. T. CICERO P. VATINIO IMPERATORI S. D.

Grata tibi esse mea officia non miror. Cognovi enim te gratissimum omnium; idque nunquam destiti praedicare. Nec enim tu mihi habuisti modo gratiam, verum etiam cumulatissime retulisti. Quamobrem reliquis tuis rebus omnibus, pari me studio erga te et eadem voluntate cognosces.

Quod mihi feminam primariam, Pompeiam, uxorem tuam, commendas; cum Sura nostro statim tuis literis lectis loquutus sum, ut ei meis verbis diceret, ut, quidquid opus esset, mihi denuntiaret; me omnia, quae vellet, summo studio curaque facturum: itaque faciam, eamque, si opus esse videbitur, ipse conveniam. Tu tamen ei velim scribas, ut nullam rem, neque tam magnam, neque tam parvam putet, quae mihi aut difficilis, aut parum me digna videatur. Omnia, quae in tuis rebus agam, et non laboriosa mihi, et honesta videbuntur.

De Dionysio, si me amas, confice. Quamcumque ei fidem dederis, praestabo. Si vero improbus fuerit, ut est, duces eum inter captivos in triumpho.[1] Dalmatis dii male faciant, qui tibi molesti sunt. Sed, ut scribis, brevi capientur, et illustrabunt res tuas gestas. Semper enim habiti sunt bellicosi. Vale.

*Fidem dederis*) Redire nolebat, poenae metu, Dionysius ad Ciceronem, a quo surreptis multis libris, aufugerat. Epist. 77, lib. XIII. MAN.

*Improbus*) Ut redire nolit. ID.

(1) Sic Martyni-Laguna. Vulgo *duces eum captum in triumpho.* Alii *duces eum captivum in tr.*

## XII.

Scr. A. V. C. 697 mense Maio.

*Lucceium, historiarum scriptorem, rogat, ut historiam rerum suarum a principio coniurationis Catilinariae usque ad reditum ab exsilio conscribat.*

M. T. CICERO L. LVCCEIO, Q. F. S. D.

Coram me tecum eadem haec agere saepe conantem deterruit pudor quidam, paene subrusticus; quae

nunc expromam absens audacius. Epistola enim non erubescit. Ardeo cupiditate incredibili, neque, ut ego arbitror, reprehendenda, nomen ut nostrum scriptis illustretur et celebretur tuis. Quod etsi mihi saepe ostendis te esse facturum, tamen ignoscas velim huic festinationi meae. Genus enim scriptorum tuorum, etsi erat semper a me vehementer exspectatum, tamen vicit opinionem meam, meque ita vel cepit, vel incendit, ut cuperem quam celerrime res nostras monumentis commendari tuis. Neque enim me solum commemoratio posteritatis ad spem quandam immortalitatis rapit; sed etiam illa cupiditas, [1] ut vel auctoritate testimonii tui, vel indicio benivolentiae, vel suavitate ingenii, vivi perfruamur. Neque tamen, haec quum scribebam, eram nescius, quantis oneribus premerere susceptarum rerum et iam institutarum: sed quia videbam, Italici belli et civilis historiam iam a te paene esse perfectam; dixeras autem mihi, te reliquas res ordiri: deesse mihi nolui, quin te admonerem, ut cogitares, coniunctene malles cum reliquis rebus nostra contexere, an, ut multi Graeci fecerunt, Callisthenes Troicum bellum, Timaeus Pyrrhi, Polybius Numantinum (qui omnes a perpetuis suis historiis ea, quae dixi, bella separaverunt), tu quoque item civilem con-

*Saepe ostendis*) Coui. Ern. *ostendisti*.

(1) Mart. Lag. et Schütz., *sed agit illa ipsa cupiditas*, ex ingenio, an ex Mss.? improbarunt varietatem Edd. Paris., uti suspicor; nam eam silentio praeterierunt. *T.*

*Timaeus Pyrrhi*) Fuit domo Siculus, Tauromenita; vixit tempore Agathoclis quum bellum Tarentinum a Pyrrho gereretur in Italia. Vide de eius vita et scriptis G. Voss. de Hist. Graec. lib. I, cap. 12. De hoc bello vero vide Flor. lib. I, cap. 18. Liv. epit. lib. XII et seqq. Plutarchum in vita Pyrrhi. GRAEV.

*Polybius Numantinum*) Vixit temporibus Ptolemaei Philometoris. De quo vide Ger. Voss. lib. I de Hist. Graec. cap. 19. De bello vero Numantino vid. Flor. XI, 18, epit. Liv. 57 et seq. Vell. II, 4. ID.

iurationem ab hostilibus externisque bellis seiungeres. Equidem ad nostram laudem non multum video interesse; sed ad properationem meam quiddam interest, non te exspectare, dum ad locum venias, ac statim causam illam totam et tempus arripere. Et simul, si uno in argumento unaque in persona mens tua tota versabitur; cerno iam animo, quanto uberiora atque ornatiora futura sint omnia. Neque tamen ignoro, quam impudenter faciam, qui primum tibi tantum oneris imponam (potest enim mihi denegare occupatio tua), deinde etiam, ut ornes mea postulem. Quid, si illa tibi non tantopere videntur ornanda? Sed tamen, qui semel verecundiae fines transierit, eum bene et naviter oportet esse impudentem. Itaque te plane etiam atque etiam rogo, ut [1] ornes ea vehementius etiam, quam fortasse sentis, et in eo leges historiae negligas; gratiamque illam, de qua suavissime quodam in prooemio scripsisti, a qua te affici non magis potuisse demonstras, quam Herculem Xenophontium illum a voluptate, ea [2] si me tibi vehementius commendabit, ne aspernere, amorique nostro plusculum etiam,

*Coniurationem*) Factam ipso consule a duobus maxime patriciis, L. Sergio Catilina, praetorio, P. Cornelio Lentulo, consulari et praetore iterum. MAN.

*Seiungeres*) Ern. *seiungere*, quod habent codd. Asc. 1, Dresd. 4, edd. Ven. 1482 1488.

*Quanto — sint omnia*) Sic Martyni-Laguna. Vulgo *quanto omnia — futura sint.*

*Impudenter*) Aliquot Mss. ut Torg. Lips. *imprudenter*.

(1) Vulgo *ut et.*

*A qua te affici*) Cod. Graev. 1, *de flecti.*

*Herculem Xenophontium*) De quo scribit Xenophon lib. II. Memorabilium, et Cicero lib. I de Off. his verbis: *Herculem Prodicus dicit, ut est apud Xenophontem, quum primum pubesceret, quod tempus a natura ad deligendum, quam quisque viam vivendi sit ingressurus, datum est, exisse in solitudinem, atque ibi sedentem diu secum multumque dubitasse, quum duas cerneret vias, unam voluptatis, alteram virtutis, utram ingredi melius esset.* MAN.

(2) Martyni-Laguna *si me iam tibi.* Schutz. *Si me tibi*, omisso *ea.*

*Quam concedat*) Ita rescripsit Ern. e Ms. et ed. Med. Vulgo *concedet.*

quam concedat veritas, largiare. Quod si te adducomus, ut hoc suscipias, erit, ut mihi persuadeo, materies digna facultate et copia tua.

2. A principio enim coniurationis usque ad reditum nostrum videtur mihi modicum quoddam corpus confici posse: in quo et illa poteris uti civilium commutationum scientia, vel in explicandis causis rerum novarum, vel in remediis incommodorum; quum et reprehendes ea, quae vituperanda duces, et, quae placebunt, exponendis rationibus comprobabis; et si liberius, ut consuesti, agendum putabis, multorum in nos perfidiam, insidias, proditionem notabis. Multam etiam casus nostri tibi varietatem in scribendo suppeditabunt, plenam cuiusdam voluptatis, quae vehementer animos hominum in legendo tenere possit. Nihil est enim aptius ad delectationem lectoris, quam temporum varietates, fortunaeque vicissitudines: quae etsi nobis optabiles in experiendo non fuerunt, in legendo tamen erunt iucundae. Habet enim praeteriti doloris secura recordatio delectationem. Ceteris vero, nulla perfunctis propria molestia, casus autem alienos sine ullo dolore intuentibus, etiam ipsa misericordia est iucunda. Quem enim nostrum ille moriens apud Mantineam Epaminondas non cum quadam miseratione delectat? qui tum denique sibi avelli iubet spiculum, postea quam ei percontanti dictum est, clypeum esse salvum: ut etiam in vulneris dolore aequo animo cum laude [1] moreretur. Cuius stu-

*Legendo*) Vulg. *in legendo scripto.* Videtur ad Ciceronis genium magis conformata oratio, si *scripto* deleatur, legaturque, *vehementer animos hominum legendo retinere possit.* GRAEV. — Martyni-Laguna *in legendo scriptore.* Cod. Graev. 1, *in legendo te scriptore*, quod recepit Benedictus.

*In legendo*) *Relegendo* dedit Martyni-Laguna.

(1) Schutz. *modo cum laude.*

dium in legendo non erectum Themistocli fuga redituque tenetur? Etenim ordo ille annalium mediocriter nos retinet, quasi enumeratione fastorum. At viri saepe excellentis ancipites variique casus habent admirationem, exspectationem, laetitiam, molestiam, spem, timorem; si vero exitu notabili concluduntur, iucundissima expletur animus lectionis voluptate. [1]

3. Quo mihi acciderit optatius, si in hac sententia fueris, ut a continentibus tuis scriptis, in quibus perpetuam rerum gestarum historiam complecteris, secernas hanc quasi fabulam rerum eventorumque nostrorum. Habet enim varios actus, multasque actiones et consiliorum et temporum. Ac non vereor, ne assentatiuncula quadam aucupari tuam gratiam videar, quum hoc demonstrem, me a te potissimum ornari celebrarique velle. Neque enim tu is es, qui, qui sis, nescias; et qui non eos magis, qui te non admirentur, invidos, quam eos, qui laudant, assentatores arbitrere; nequo ego [2] sum ita demens, ut me sempiternae gloriae per eum commendari velim, qui non ipse quoque in me commendando propriam ingenii gloriam consequatur. Neque enim Alexander ille gratiae causa

*Fuga redituque tenetur*) Fugit ad Artaxerxem, Persarum regem, veritus iram Atheniensium, quibus in suspicionem venerat initae cum Persarum rege contra Graeciam societatis. MAN. — *Redituque*) Ad haec verba Manutius scribit: *Reditum Themistoclis post fugam non invenio.* Hac re permotus Hieronymus Ferrarius legendum opinabatur, teste eodem Manutio, *interitu* pro *reditu*. Aliis placet *exitu* rescribere, aliis *obitu*: alii plane audent *redituque* delere. Sed haec omnia ab antiquis libris dissentiunt. Mihi dubium non est, quin Cicero ἁμάρτημα μνημονικὸν admiserit, Themistocli tribuens, quae de Alcibiade scripta reliquerunt Historici. Scribere igitur Cicero debebat, immo volebat, *Alcibiadis*, sed imprudens posuit *Themistoclis*: id quod notare Criticus debet, non emendare. HEYM.

*Tenetur*) Sic edidi pro vulgo *retinetur*, ut est in cod. Muret. et Pal. 5.

*Etenim ordo ille*) Benedictus recepit e codd. Lips. Dresd. 3, 5, Asc. *etiam ordo ipse.*

(1) Vulgo *expl. an. iucundiss.*

(2) Vulgo *neque autem ego.*

ab Apelle potissimum pingi, et a Lysippo fingi volebat; sed quod illorum artem quum ipsis, tum etiam sibi gloriae fore putabat. Atque illi artifices corporis simulacra ignotis nota faciebant: quae vel si nulla sint, nihilo sint tamen obscuriores clari viri. Nec minus est Spartiates Agesilaus ille perhibendus, qui neque pictam neque fictam imaginem suam passus est esse, quam qui in eo genere elaborarunt; unus enim Xenophontis libellus in eo rege laudando facile omnes omnium imagines statuasque superavit. Atque [1] hoc praestantius mihi fuerit et ad laetitiam animi, et ad memoriae dignitatem, si in tua scripta pervenero, quam si in ceterorum, quod non ingenium mihi solum suppeditatum fuerit tuum, sicut Timoleonti a Timaeo, aut [2] ab Herodoto Themistocli, sed etiam auctoritas clarissimi et spectatissimi viri, et in republica maximis gravissimisque causis cogniti, atque inprimis probati: ut mihi non solum praeconium, quod, quum in Sigeum venisset Alexander, ab Homero Achilli tributum esse dixit, sed etiam grave testimonium impertitum clari hominis magnique videatur. Placet enim Hector ille mihi Naevianus, qui non tantum *laudari* se laetatur, sed addit etiam, a *laudato viro*.

*Ignotis nota faciebant*) *Ignotis* posuit, non pro iis qui ignorarentur, sed qui ignorarent illa simulacra: ut id quod patitur, accipiatur pro eo quod agit: antique. Nam et Plautus in Pseudolo: *Novi*; *notis praedicas*: pro, iis qui noverunt. Et noster in oratione pro Caelio: *De dignitate, Caelius natis ac maioribus natu, etiam sine mea oratione, tacitus facile ipse respondet.* MAN.

*Nec minus est*) Fortasse leg. *neque enim minus clarus est Sp. Ag. i. p.*

*Perhibendus*) Erat hic a Mureto annotatum in margine *perennis*. *An.*

(1) Schütz. *Ac vel hoc.*

(2) Idem omisit *aut.*

*In republica*) Sic Martyni-Laguna. Vulgo *in reipublicae.*

*Dixit*) His verbis: *O fortunate adolescens, qui tuae virtutis Homerum praeconem inveneris!* In oratione pro Archia, et Plutarchus in vita. MAN.

*Hector*) Vide lib. XV, ep. 6, ubi ipsa verba Hectoris citantur. LEM.

4. Quod si a te non impetro, hoc est, si quae te res impedierit (neque enim fas esse arbitror, quidquam me rogantem abs te non impetrare), cogar fortasse facere, quod multi saepe reprehenderunt: scribam ipse de me; multorum tamen exemplo, et clarorum virorum. Sed, quod te non fugit, haec sunt in hoc genere vitia: Et verecundius ipsi de sese scribant, necesse est, si quid est laudandum; et praetereant, si quid reprehendendum est. Accedit etiam, ut minor sit fides, minor auctoritas; multi denique reprehendant, et dicant, verecundiores esse praecones ludorum gymnicorum, qui quum ceteris coronas imposuerint victoribus, eorumque nomina magna voce pronuntiarint; quum ipsi ante ludorum missionem corona donentur, alium praeconem adhibeant, ne sua voce ipsi se victores esse praedicent. Haec nos vitare cupimus, et, si recipis causam nostram, vitabimus: idque ut facias, rogamus. Ac ne forte mirere, cur, quum mihi saepe ostenderis, te accuratissime nostrorum temporum consilia atque eventus literis mandaturum, a te id nunc tanto opere et tam multis verbis petamus: illa nos cupiditas incendit, de qua initio scripsi, festinationis, quod alacres animo sumus; ut et ceteri, viventibus nobis, ex literis tuis nos cognoscant, et nosmetipsi vivi gloriola nostra perfruamur.

5. His de rebus, quid acturus sis, si tibi non est

*Reprehenderunt*) Ita Ern. ex ed. Mediol. Vulgo *reprehendunt.*

*Praecones*) Praecones in ludis gymnicis erant poëtae Melici, qualis fuit Pindarus, et alii, qui lyra et cantu certatim Olympionicorum laudes et praeclara facta celebrabant. Ex magno autem Poëtarum numero, qui ceteris ingenio praestitisse putabatur, is et Olympionici coronam imponebat; quum tamen ejus patriam, non eum, coronari pronuntiaret; et ipse, tanquam Poëtico certamine victor, ab alio Poëta, cum laudante, coronabatur. *Plin.* lib. XVI, cap. 4. Man.

*Ex libris tuis*) Sic codd. Lips. Dresd. 1, 3, 5, Asc. 1; at Ms. Torg. *ex literis tuis.*

molestum, rescribas mihi velim. Si enim suscipis caussam, conficiam commentarios rerum omnium; sin autem differs me in tempus aliud, coram tecum loquar. Tu interea non cessabis, et ea, quae habes instituta, perpolies, nosque diliges. Vale.

## XIII.

Scr. Asturae mense Aprili A. V. C. 708.

*Consolationi respondet, qua se mire levatum esse fatetur, ut forti animo sit, etsi de republica desperet.*

M. T. CICERO L. LVCCEIO, Q. F. S. D.

Quamquam ipsa consolatio literarum tuarum mihi gratissima est (declarat enim summam benivolentiam, pari prudentia coniunctam); [1] tamen illum fructum ex iis literis vel maximum cepi, quod te praeclare res humanas contemnentem, et optime contra fortunam paratum armatumque cognovi. Quam equidem [2] laudem sapientiae statuo esse maximam, non aliunde pendere, nec extrinsecus aut bene aut male vivendi suspensas habere rationes. Quae cogitatio, quum mihi non omnino excidisset (etenim penitus insederat), vi tamen tempestatum et concussu calamitatum erat aliquantum labefacta atque convulsa: cui te opitulari et video, et id fecisse etiam proximis tuis, multumque profecisse sentio. Itaque hoc saepius dicendum, tibique non significandum solum, sed etiam declarandum arbitror, nihil mihi esse potuisse tuis literis gratius. Ad

(1) Vulgo *coniunctam pari prudentia*. Martyni-Laguna edidit *pari prudentia coniuncta*.

(2) Vulgo *quidem*.

*Concussu*) Sic Martyni-Laguna. Vulgo *concursu*.

*Proximis tuis*) Ita rescripsi idem. Vulgo *proximis literis*.

consolandum autem quum illa valent, quae eleganter copioseque collegisti, tum nihil plus, quam quod firmitudinem gravitatemque animi tui perspexi eam, [1] quam non imitari turpissimum existimo. Itaque hoc etiam fortiorem me puto, quam te ipsum, praeceptorem fortitudinis, quod tu mihi videre spem nonnullam habere, haec aliquando futura meliora. Casus enim gladiatorii, similitudinesque eae, tum rationes in ea disputatione a te collectae, vetabant me reipublicae penitus diffidere. Itaque alterum minus mirum, fortiorem te esse, quum aliquid speres; alterum mirum, spe ulla teneri. Quid est enim non ita affectum, ut id non deletum exstinctumque esse fateare? Circumspice omnia membra reipublicae, quae notissima sunt tibi: nullum reperies profecto, quod non fractum debilitatumve sit. Quae persequerer, si aut melius ea viderem, quam tu vides, aut commemorare possem sine dolore: quamquam tuis monitis praeceptisque omnis est abiiciendus dolor. Ergo et domestica feremus, ut censes; et publica paulo etiam fortius fortasse, quam tu ipse, qui praecipis. Te enim spes aliqua consolatur, ut scribis: nos autem erimus etiam

(1) Vulgo abest *eam.*

*Casus enim gladiatorii*) Gladiatorum similitudine Lucceius probare studuerat, non esse penitus de rep. desperandum, quum saepe, qui iam victus ab adversariu gladiator videtur, is ita convaleat, ut victorem prosternat. Max.

*Similitudines eae*) Videtur scribendum *similitudinesque, etiam rationes.* Certe eas delendum.

*Vetabant*) Benedictus e codd. Dresd. 1, 2, 3, et Torg. recepit *vetabunt.*

*Quamquam tuis monitis*) Ern. et Martyni-Lagona *monimentis* quod h. l. non est aptum; alia ratio est Epp. ad Fam. VI, 6.

*Erimus etiam in omnium desperatione fortes*) Sic Graev. Ern. auctoritate cod. Gr. Guelf. Plurimi Mss. et edd. *in omnibus*, quod revocavit Benedictus. — *In omnibus* placuit Gebhardo, cuius nota parum fideliter typis expressa est in novissima Lemairii editione; nam desunt haec: *sed nostra* (lectio) *melior*, *quam accepimus*, ex etc. sine quibus sententia non constat. *T.*

in omnium desperatione fortes, ut tu tamen idem et hortaris et praecipis. Das enim mihi iucundas recordationes conscientiae nostrae, rerumque earum, quas, te in primis auctore, gessimus. Praestitimus enim patriae non minus certe, quam debuimus; plus profecto, quam est ab animo cuiusquam, aut consilio hominis postulatum. Ignosces mihi de me ipso aliquid praedicanti. Quarum enim tu rerum cogitatione nos levari aegritudine [1] voluisti, earum etiam commemoratione lenimur. Itaque, ut mones, quantum potero, me ab omnibus molestiis et angoribus abducam; transferamque animum ad ea, quibus secundae res ornantur, adversae adiuvantur; tecumque et ero tantum, quantum patietur utriusque nostrum [2] aetas et valitudo; et, si esse una minus poterimus, quam volumus, animorum tamen coniunctione, iisdem studiis ita fruemur, ut nunquam non una esse videamur.

(1) *Aegritudine* Ernestius uncis inclusit ut spurium.
(2) *Nostrum* vulgo abest.
*Quam volumus*) *Volemus* rescripsit Benedictus post Bengelium auctoritate VII codd. Mss.

## XIV.

Scr. Romae initio A. V. C. 707.

*Quaerit, cur Cicero tamdiu absit ab urbe. Laudat, si solitudinem quaerat ut literis vacet; approbat, si se lacrymis ac tristitiae dedat.*

L. LVCCEIVS, Q. F. M. T. CICERONI, M. F. S. D.

Si vales, bene est. Ego valeo, [1] sicut soleo; paulo tamen etiam deterius, quam soleo. Te requisivi saepius,

(1) Alii *valeo, sicut soleo; paullulo* etc. omisso *ego.*

ut viderem. Romae quia postea non fuisti, quam discesseras, miratus sum; quod item nunc miror. Non habeo certum, quae te res hinc maxime retrahat. Si solitudine delectare, quum scribas, et aliquid agas eorum, quorum consuesti, gaudeo: neque reprehendo tuum consilium. Nam nihil isto potest esse iucundius, non modo miseris his temporibus et luctuosis, sed etiam tranquillis et optatis: praesertim vel animo defatigato tuo, qui nunc requietem quaerat ex magnis occupationibus; vel erudito, qui semper aliquid ex se promat, quod alios delectet, te ipsum laudibus illustret. Sin autem, sicut hic dum eras, lacrymis ac tristitiae te tradisti; doleo, quia doles et angere: non possum te non, si concedis, quod sentimus, ut liberius dicamus, accusare. Quid enim? tu solus aperta non videbis, qui propter acumen occultissima perspicis? tu non intelliges, te querelis quotidianis nihil proficere? non intelliges duplicari sollicitudines, quas elevare te, tua prudentia postulat? Quod si non possumus aliquid proficere suadendo, gratia contendimus, et rogando, si quid nostra causa vis, ut istis te molestiis laxes, et ad convictum nostrum redeas, et ad consuetudinem vel nostram communem, vel tuam solius ac propriam. Cupio non obtundere te, si non

*Discesseras*) Novissimus Editor Parisiensis in notis, *discesseras*, Caesar scilicet; oscitanter munere fungebatur Editionis Corrector: recte, si quidem cum Victorio ex Vatic. *discesserat* legeris. *T.*

*Agas eorum, quorum*) Genus loquendi Graecis usitatum: apud quos relativum, quod appellant, congruit cum eo quod antecedens nominant. LAMB.

*Qui nunc*) Martyni Lag. *qui modo.*

*Sicut hic dum eras*) Martyni-Laguna recepit lectionem *sicut hinc discesseras* e vestigiis codd. Dresd. 1, 2, 3, Lips. Torg. Pal. 1, in quibus est *sicut hinc dicas sevas.*

*Consuetudinem*) Lusos elegans in voce *consuetudo*, quae quum refertur ad τὸ *nostram communem*, significat familiarem usum, conversationem; quum ad τὸ *tuam solius ac propriam*, significat morem ac rationem vivendi. I. F. GRON.

delectare nostro studio: cupio deterrere, ne permaneas in incepto. Nunc duae res istae contrariae me conturbant: ex quibus, aut in altera mihi velim, si potes, obtemperes; aut in altera non offendas. Vale.

*Nunc duae res — conturbant*) Sic edidit Martyni-Laguna. Vulgo *quum duae res — me conturbent.*

*Non offendas*) *Offendere* quinque modis accipitur. Aut enim est *laedere*, aut *reperire*, quae notissimae significationes sunt: propterea supersedeo exemplis. Aut *incidere*, ut de Iuvent. II: *Quod si in ceteris quoque studiis ..... minus in arrogantium offenderent.* Aut *peccare*, vel aliquid committere, unde existimationis, honoris, benevolentiae iactura fiat. Vt epist. 7 lib. I: *Si cecidisset ut volumus et optamus, omnes te et sapienter, et fortiter; sin aliquid esset offensum, eosdem illos et cupide et temere fecisse dicturos.* Et epist. 18, lib. II: *Si dignum se maioribus suis praebuerit .... sin quid offenderit, sibi totum, nihil tibi offenderit.* Et pro Cluent. *Bis apud iudices offendisset.* Aut *passive* sumitur: quae minus nota significatio est. Non enim est hic, *offendas*, pro *pecces*, ut credidit homo doctus, exemplis adductus alio spectantibus, sed pro *offendaris*. Quod ipse probat Cicero. Nam epist. 1, lib. I ad Q. F. *Si quis est*, inquit, *in quo iam offenderis, de quo aliquid senseris; huic nihil credideris, nullam partem existimationis tuae commiseris.* In Verrem lib. I, Act. 2: *Hospes Ianitor, veritus ne quid in ipso se offenderit, hominem summa vi retinere coepit.* Et Caesar lib. II bel. civ. *At, credo, si Caesarem probatis, in me offenditis.* Quae si attendantur, profecto patiendi vim potius habere videbuntur, quam agendi. Man.

## XV.

Scr. in Antiati, mense Iunio A. V. C. 708.

*Respondet superiori epistolae, lugere se non tam filiae obitum, quam reipublicae tempora, ob quae ab urbe absit, in qua nihil iucundum, odiosa omnia. In studiis exiguam medicinam superesse.*

M. T. CICERO L. LVCCEIO, Q. F. S.

Omnis amor tuus ex omnibus partibus se ostendit in iis literis, quas a te proxime accepi; non ille quidem mihi ignotus, sed tamen gratus et optatus: dicerem, iucundus, nisi id verbum in omne tempus perdidis-

sem. Neque ob eam unam causam, quam tu suspicaris, et in qua me lenissimis et amantissimis verbis utens, re graviter accusas: sed quod, illius tanti vulneris quae remedia esse debebant, ea nulla sunt. Quid enim? ad amicosne confugiam? quam multi sunt? Habuimus enim fere communes, quorum alii occiderunt, alii nescio quo pacto obduruerunt. Tecum vivere possem, et equidem maxime vellem: vetustas, amor, consuetudo, studia paria; quod vinclum, si quaeris, deest nostrae coniunctioni? [1] Possumus igitur esse una: [2] nec mehercule intelligo, quid impediat. Sed certe adhuc non fuimus, quum essemus vicini in Tusculano, in Puteolano. Nam quid dicam in Vrbe? in qua, quum forum commune sit, vicinitas non requiritur. Sed, casu nescio quo, in ea tempora nostra aetas incidit, ut, quum maxime florere nos oporteret, tum vivere etiam puderet. Quod enim mihi poterat esse perfugium, spoliato et domesticis et forensibus ornamentis atque solatiis? Literae, credo, quibus utor assidue: quid enim aliud facere possum? Sed, nescio quomodo, illae ipsae excludere me a portu et perfugio videntur, et quasi exprobrare, quod in ea vita maneam, in qua nihil insit, nisi propagatio miserrimi temporis. Hic tu ea me abesse urbe miraris,

*Re graviter*) Martyni-Laguna *pergraviter.*

*Vulneris*) Ex obitu filiae.

*Debebant*) *Debeant* idem Mart.

*Tecum vivere — vellem*) Martyni-Laguna edidit: *Tecum vivere posse equidem maxime vellem.*

(1) Sic edidi vestigia sequutus codicum Dresd. 1, 5, Lips. Pal. 2, Amst. in quibus est *quod vinculum quaeres id est nostrae coniunctionis.* Graevius ex uno codice dedit: *quod vinculum quasi est nostrae coniunctionis*, idque Ern. retinuit. Dresd. 2, Pal. 1, Ed. Victor. *quod vinculum quasi deest nostrae coniunctionis?* Martyni-Laguna scripsit, *quod vinclum, quae res deest nostrae coniunctioni?* Benedictus: *quod vinculum quaeres, si id est nostrae coniunctionis.* — Leclerc Graevianam lectionem sequitur. *T.*

(2) Sic Martyni-Laguna. Vulgo *possumus — ne — una?*

in qua domus nihil delectare possit, summum sit odium temporum, hominum, fori, curiae? Itaque sic literis utor, in quibus consumo omne tempus, non ut ab iis medicinam perpetuam, sed ut exiguam doloris oblivionem petam. Quod si id egissemus, ego atque tu, quod ne in mentem quidem nobis veniebat, propter quotidianos metus, omne tempus una fuissemus; neque me valitudo tua offenderet, neque te moeror meus. Quod, quantum fieri poterit, consequamur. Quid est enim utrique nostrum aptius? Propediem te igitur videbo.

## XVI.

**Scripta anno incerto, fortasse A. V. C. 706.**

*Consolatur diligenter amicum, obitum liberorum immoderatius ferentem.*

M. T. CICERO TITIO S. D.

Etsi unus ex omnibus minime sum ad te consolandum accommodatus, quod tantum ex tuis molestiis cepi doloris, ut consolatione ipse egerem; tamen, quum longius a summi luctus acerbitate meus abesset dolor, quam tuus, statui nostrae necessitudinis esse, meaeque in te benivolentiae, non tacere tanto in tuo moerore tamdiu, sed adhibere aliquam modicam consolationem, quae levare dolorem tuum posset, si minus sanare potuisset. Est autem consolatio pervulgata quidem illa maxime, quàm semper in ore atque in animo habere debemus, homines nos ut esse meminerimus, ea lege natos, ut omnibus telis fortunae pro-

posita sit vita nostra; neque esse recusandum, quo minus ea, qua nati sumus, conditione vivamus; neve tam graviter eos casus feramus, quos nullo consilio vitare possumus; eventisque aliorum memoria repetendis, nihil accidisse nobis novi cogitemus. Neque hae, neque ceterae consolationes, quae sunt a sapientissimis viris usurpatae, memoriaeque literis proditae, tantum videntur proficere debere, quantum status ipse nostrae civitatis, et haec prolatio temporum perditorum: quum beatissimi sint, qui liberos non susceperunt; minus autem miseri, qui his temporibus amiserunt, quam si eosdem bona, aut denique aliqua republica perdidissent. Quod si tuum te desiderium movet, aut si tuarum rerum cogitatione moeres, non facile exhauriri tibi istum dolorem posse universum puto. Sin illa te res cruciat, quae magis amoris est, ut eorum, qui occiderunt, miserias lugeas: ut ea non dicam, quae saepissime et legi et audivi, nihil mali esse in morte, in qua si resideat sensus, immortalitas illa potius, quam mors ducenda sit; sin sit amissus, nulla videri miseria debeat, quae non sentiatur: hoc tamen non dubitans confirmare possum, ea misceri, parari, impendere reipublicae, quae qui reliquerit,

*Possumus*) Ita Benedictus ex octo Mss. Vulgo *possimus.*

*At haec prolatio*) Sic Graev. e vestigiis cod. sui primi; idque cum Ernestio et Martyni-Laguna praeferendum censui vulgatae *perturbatio*, quam restituit Benedictus. Similiter epistola superiore dixit: *propagatio miserrimi temporis.*

*Tuarum rerum cogitatione*) Non puto, *Tuarum rerum*, de fortunis dici, sed de liberis immatura morte ereptis; ut sit: *Tuarum rerum*, pro *tuorum incommodorum*; quod indicant et quae antecedunt, et quae sequuntur. Man.

*In qua si resideat*) Mss. prim. Gr. Amstelod. tres Pall. Grut. *et quasi resideat.* Quod propter librorum consensum notandum. Graev. Ex illo membranarum *et* Cellarius facit *ex*, legendumque arbitratur, *ex qua si resideat.* etc. *Anon.* (Sic praestat notam subscribere, quam cum Correctore Parisiensi anachronismum facere; nam Vict. subscripsit. Typ.)

nullo modo mihi quidem deceptus esse videatur. Quid est enim iam non modo pudori, probitati, virtuti, rectis studiis, bonis artibus, sed omnino libertati ac saluti loci? Non, mehercule, quemquam audivi hoc gravissimo, pestilentissimo anno adolescentulum aut puerum mortuum, qui mihi non a diis immortalibus ereptus ex his miseriis, atque ex iniquissima conditione vitae, videretur. Quare, si tibi unum hoc detrahi potest, ne quid iis, quos amasti, mali putes contigisse; permultum erit ex moerore tuo deminutum. Relinquetur enim simplex illa iam cura doloris tui, quae non cum illis communicabitur, sed ad te ipsum proprie referetur: in qua non est iam gravitatis ac sapientiae tuae, quam tu a puero praestitisti, ferre immoderatius casum incommodorum tuorum, qui sit ab eorum, quos dilexeris, miseria maloque seiunctus. Etenim eum semper te, et privatis in rebus et publicis praestitisti, tuenda tibi ut sit gravitas, et constantiae serviendum. Nam, quod allatura est ipsa diuturnitas, quae maximos luctus vetustate tollit, id nos praecipere consilio prudentiaque debemus. Etenim si nulla unquam fuit, liberis amissis, tam imbecillo mulier animo, quae non aliquando lugendi modum fecerit; certe nos, quod est dies allatura, id consilio anteferre debemus; neque exspectare temporis medicinam, quam repraesentare ratione possimus. His ego literis si quid profecissem, existimabam, optandum quiddam me esse assequutum; sin minus forte valuissent, officio tamen esse functum benivolentissimi atque amicissimi: quem me tibi et fuisse semper existimes velim, et futurum esse confidas.

*Amasti*) *Amisisti* aliquot Vrsini codd. it. Lips.

f *Functum*) *Functurum* dedit Benedictus e codd. a se collatis.

## XVII.

Anno quidem incerto, sed tamen scripta videtur post reditum ex provincia Cilicia A. V. 704.

*Excusat tarditatem literarum, et Sextium hortatur, ut sapienter et fortiter exsilium ferat.*

M. CICERO P. SEXTIO, P. F. S. D.

Non oblivione amicitiae nostrae, neque intermissione consuetudinis meae, superioribus temporibus ad te nullas literas misi; sed quod priora tempora in ruinis reipublicae nostrisque iacuerunt, posteriora autem me a scribendo tuis iniustissimis atque acerbissimis incommodis retardarunt. Quum vero et intervallum iam satis longum fuisset, et tuam virtutem animique magnitudinem diligentius essem mecum recordatus, non putavi esse alienum institutis meis, haec ad te scribere. Ego te, P. Sexti, et primis temporibus illis, quibus in invidiam absens, et in crimen vocabare, defendi; et, quum in tui familiarissimi iudicio ac periculo tuum [1] coniungeretur, ut potui accuratissime te tuamque causam tutatus sum; et proxime, recenti adventu meo, quum rem aliter institutam offendissem,

*Sextio*) In cod. Dresd. 1 *P. Sestio P. F.* quod recepit Benedictus. Idem Manutius probavit, ne ille ad quem haec epistola scripta est, confunderetur cum *P. Sextio L. F.* quem Cicero oratione defendit. — *Sextio*) Corrado est hic Sextius, Ciceronis contra Clodium defensor, ab eodem posthac luculentia oratione defensus. Manutius verò, alium esse, multis argumentis contendit. CELLAR.

*Nostrisque*) Tempus exsilii sui notat.

*Incommodis*) Significatur P. Sextii condemnatio, qua in exsilium abire coactus est.

(1) Vulgo olim addebatur *crimen*, quod Guilielmios, Gebhardus, Ernestius e glossa accessisse recte statuerunt. Intelligendum est enim *periculum*. — Nonnulli tamen habent *nomen*, et *quam potui*. LECL.

*Adventu meo*) Intelligere videtur reditum e provincia. Sunt quidem, qui reditum ab exsilio significari putent; veruntamen huic sententiae

ac mihi placuisset, si affuissem, tamen nulla re saluti tuae defui; quumque eo tempore invidia annonae, inimici non solum tui, verum etiam amicorum tuorum, iniquitas totius iudicii, multaque alia reipublicae vitia, plus quam causa ipsa veritasque valuissent; Publio tuo neque opera, neque consilio, neque labore, neque gratia, neque testimonio defui. Quamobrem, omnibus officiis amicitiae diligenter a me sancteque servatis, ne hoc quidem praetermittendum esse duxi, te ut hortarer rogaremque, ut et hominem te, et virum esse meminisses, id est, ut et communem incertumque casum, quem neque vitare quisquam nostrum, nec praestare ullo pacto potest, sapienter ferres; et dolori fortiter ac fortunae resisteres, cogitaresque, et in nostra civitate, et in ceteris, quae rerum potitae sunt, multis fortissimis atque optimis viris, iniustis iudiciis, tales casus incidisse. Illud utinam ne vere scriberem, ea te republica carere, in qua neminem prudentem hominem res ulla delectet. De tuo autem filio, vereor, ne, si nihil ad te scripserim, debitum eius virtuti videar testimonium non dedisse: sin autem omnia, quae sentio, perscripserim; ne refricem meis literis desiderium ac dolo-

obstat hoc quod Cicero paullo ante illa tempora priora appellat, posteriora exsilio Sextii assignat.

*Invidia annonae*) Videtur Aedilis fuisse: unde invidia in causa annonae. CELL. Distinctionem vero non agnoscit Manutius inter has voces, *annonae inimici non solum*, etc. neque est, inquit, inusitatum Ciceroni duobus uti generandi casibus, ut in lib. de Senect. *Quid de P. Licinii Crassi et pontificii et civilis iuris studio loquar?* Et lib. II de Nat. deor. *Iis artibus, quarum iudicium est oculorum.* AN.

*Publio tuo*) Sextii filio, de quo postea.

*Hominem te, et virum*) Ab homine sapientiam, et a viro fortitudinem postulat. Est enim ἔμφασις in *Virum*: ut in epistola sequenti: *Te colligas, virumque praebeas.* Et in Bruto: *Vidi Mitylenis virum, et vidi plane virum.* MAN.

*Res ulla delectet*) Hoc refertur ad initia belli civilis a. 704.

*Non dedisse*) Martyni-Lag. edidit t. *recusasse*. Olim fuit *non cepisse.*

rem tuum. Sed tamen prudentissime facies, si illius pietatem, virtutem, industriam, ubicumque eris, tecum esse, tuam esse duces. Nec enim minus nostra sunt, quae animo complectimur, quam quae oculis intuemur. Quamobrem et illius eximia virtus, summusque in te amor, magnae tibi consolationi debet esse; et nos ceterique, qui te non ex fortuna, sed ex virtute tua pendimus, semperque pendemus; et maxime animi tui conscientia, quum tibi nihil merito accidisse reputabis; cui et illud adiunges,[1] homines sapientes turpitudine, non casu, et delicto suo, non aliorum iniuria commoveri. Ego, et memoria nostrae veteris amicitiae, et virtute atque observantia filii tui monitus, nullo loco deero, neque ad consolandum, neque ad levandum fortunam tuam. Tu si quid forte ad me scripseris, perficiam, ne te frustra scripsisse arbitrere.

*Tuam esse duces*) Hunc ordinem verborum cum Martyni-Lag. praeoptavi vulgato *tuam esse, tecum esse duces.*

*Semperque pendemus*) Martyni-Lag. incertum qua auctoritate edidit *qui non ex fortuna, sed ex virtute tua pendemus.*

(1) Vulgo *si et illud adiunges.*

## XVIII.

Scr. A. V. C. 701.

*T. Fadium, iudicio damnatum et exsulem, huius incommodi causa consolatur.*

M. CICERO T. FADIO S. D.

Etsi egomet, qui te consolari cupio, consolandus ipse sum; propterea quod nullam rem gravius iamdiu tuli, quam incommodum tuum: tamen te magnopere non hortor solum, sed etiam, pro amore nostro, rogo

atque oro, te ut colligas,[1] virumque praebeas, et, qua conditione omnes homines, et, quibus temporibus nati simus, cogites. Plus tibi virtus tua dedit, quam fortuna abstulit; propterea quod adeptus es, quod non multi homines novi; amisisti, quae plurimi homines nobilissimi. Ea denique videtur conditio impendere legum, iudiciorum, temporum, ut optime actum cum eo videatur esse, qui quam levissima poena ab hac republica discesserit. Tu vero, qui et fortunas et liberos habeas, et nos ceterosque necessitudine et benivolentia tecum coniunctissimos; quumque magnam facultatem sis habiturus nobiscum et cum omnibus tuis vivendi;[2] et quum unum[3] tuum sit iudicium, ex tam multis, quod reprehendatur, ut quod una sententia, eaque dubia, potentiae alicuius condonatum[4] existimetur: omnibus his de causis debes istam molestiam quam levissime ferre. Meus animus erit in te liberosque tuos semper, quem tu esse vis, et qui esse debet.

(1) Vulgo *te colligas*.

*Dedit*) Dedit hominum studia, honores, existimationem. MAN.

*Sis habiturus*) Haec spes est reditus. Forte non perpetuo exsilio damnatus fuit, sed ad certos annos. CELL.

(2) Ex hoc loco colligi potest, Fadio ius haud procul ab urbe in Italia exsolandi fuisse.

(3) Auctore Ernestio inserui *tuum*. Idem placuit Martyni-Lagunae.

*Vna sententia*) Quae eum sententiae damnarunt, una tantum plura fuere, quam quae absolverunt. MAN.

(4) In quo reos non ob culpam, sed ob potentiam adversarii, vel alicuius iudicum damnatus sit. I. F. Gronov. Ego vero verba *potentiae alicuius* malim cum Man. referre ad Pompeium hoc anno III consulem.

*Levissime*) Sic plurimi Mss. et recepit Benedictus et Martyni-Laguna. Vulgo *lenissime*.

## XIX.

Scr. in Cumano exeunte Aprili A. V. C. 704.

*Pompeio Italia pulso, Mescinius Rufus, Ciceronis antea quaestor in provincia, in illius tanquam reipublicae castra transire, non plane certus cogitabat: quem Cicero confirmat, et ut maneat in sententia, suadet.*

CICERO RVFO

Etsi mihi nunquam dubium fuit, quin tibi essem carissimus, tamen quotidie magis id perspicio; exstat-

*Cicero Rufo*) Hos titulos epistolarum quemadmodum in antiquis exemplaribus invenimus, ita scripsimus; id alii postea facere neglexerunt. Quod si res magni ponderis non est, non est fortasse tam levis quam quispiam existimaret. Ita frequenter seribere solitos esse veteres duobus in locis, quod nunc meminerim, testatur Cicero; in quibus etiam non parum referre docet, praenomina ponantur, et tituli honorumque gradus, an nominibus tantum, qui scribit, utatur; alter est in epistola ad Volumnium, 5: *Quod sine praenomine, familiariter ut debebas, ad me epistolam misisti*, etc. alter in oratione pro domo sua; *Literas in concione recitasti, quas tibi a C. Caesare missas diceres; CAESAR PVLCHRO. Quum etiam es argumentatus amoris esse hoc signum, quum nominibus tantum uteretur; neque adscriberet* Proconsul, *aut* Trib. pl. ita enim legendus illa locus est, non *Proconsuli*: pertinet enim ad Caesarem vox illa, quemadmodum alia ad *Pulchro*. Tertium exemplum esse potest, si quis his contentus non sit, titulus epistolae M. Antonii, quae in XIII Philipp. inclusa est. Huius autem et sequentis epistolae nomina nuda sunt in priscis et bonis libris. Vict. L. Mescinius Rufus fuit Ciceronis in Cilicia quaestor, unde paullo post Ciceronem decessit, et Romam venit, Cicerone iam orae maritimae praefecto. Corr.

*Etsi mihi nunquam dubium fuit*) Si temporum ordo servatus esset ab eo qui has Cic. epistolas retulit in volumina, quaedam (ut arbitror) nobis magis plana essent, neque in multis locis tantopere haesitaremus. Haec, nisi fallor, illam sequi debebat cuius initium est, *Quoquo modo potuissem*, non praecedere. Obscurum est totum negotium, de quo hic agit, quid tamen sentiamus, libere pronuntiabimus, freti aequitate lectorum. Quum illa non multo post, quam e provincia Cicero rediit, scripta sit; haec iam suscepto civili bello, et pulso ex Italia Pompeio scripta est. Exornabat iam Tullius fugam, et in castra Pompeiana proficisci cogitabat, cupiebatque comitem habere illius consilii et itineris Rufum; de quo ipse Rufus in epistola sua spem aliquam Ciceroni dederat; quod tamen quum cupide Cicero optaret, modeste

que id, quod mihi ostenderas quibusdam literis, hoc te studiosiorem in me colendo fore, quam in provincia fuisses (etsi, meo iudicio, nihil ad tuum provinciale officium addi potest), quo liberius iudicium esse posset tuum. Itaque me et superiores literae tuae admodum delectarunt, quibus et exspectatum meum adventum abs te amanter videbam, et, quum aliter res cecidisset ac putasses, te meo consilio magnopere esse laetatum; et[1] his proximis literis magnum cepi fructum et iudicii et officii tui: iudicii, quod intelligo, te, id quod omnes fortes ac boni viri facere debent, nihil putare utile esse, nisi quod rectum honestumque sit; officii, quod te mecum, quodcumque cepissem consilii, polliceris fore: quo neque mihi gratius, neque, ut ego arbitror, tibi honestius esse quidquam potest. Mihi consilium captum iamdiu est: de quo ad te, non quo celandus esses, nihil scripsi antea, sed quia communicatio consilii, tali tempore, quasi quaedam admonitio videtur esse officii, vel potius efflagitatio ad coëundum [2] societatem vel periculi, vel laboris. Quum vero ea tua sit voluntas, humanitas, benivolentia erga me, libenter amplector talem animum: sed ita (non enim dimittam pudorem in rogando meum) si feceris id, quod ostendis, magnam habebo gratiam; si non feceris, ignoscam: et alterum timori, alterum mihi te negare non potuisse arbitrabor. Est enim res profecto maxima. Quid rectum

cauteque rogat; quia res multum periculi, si emanasset, habebat: ideo obscure loquitur, ne si forte literae in alienas manus incidissent, aliquid mali, molestiaeque ex ea re susciperet. VICT.

*Liberius*) Nam in provincia officio quaestorio adductus videri poterat eum studiose colere; quum praestare quaestor praetori suo debeat, quidquid officio potest; nec in eo liberum iudicium sit. Confecta vero provincia, verus animi sensus apparet necessitudine quaestoris solutus. MAN.

(1) Schulz. *et ex his*.

(2) Vulgo *ad coëundam*.

sit, apparet; quid expediat, obscurum est: ita tamen, ut, si nos ii sumus, qui esse debemus, id est, studio digni et literis nostris, dubitare non possimus, quin ea maxime conducant, quae sunt rectissima. Quare tu, simul placebit,[1] statim ad me venies; sin quidem placebit, sed neque eodem, nec continuo poteris, omnia tibi ut nota sint, faciam. Quidquid statueris, te mihi amicum; sin id quod opto, etiam amicissimum iudicabo. Vale.

(1) *Quare* etc.) Sic recte Martyni-Laguna. Vulgo: *Quare tu, si simul placebit, statim ad me venies; sin idem placebit atque eodem* — Nonnulli sic: *sed neque eodem modo, nec* —

## XX.

Scr. ad Vrbem paulo ante XIV Kal. Febr. A. V. C. 704.

*Excusat se Rufo, querenti per literas, quod rationes provinciae ad aerarium, eo non exspectato, detulisset; et alia quaedam, quae ex istis rationibus Rufum male habebant, diluit.*

CICERO RVFO

Quoquo modo[1] potuissem, te convenissem, si eo, quo constitueras, venire voluisses. Quare etsi tui commodi causa commovere me noluisti, tamen ita existimes velim, me antelaturum fuisse, si ad me misisses, voluntatem tuam commodo meo.

2. Ad ea, quae scripsisti, commodius equidem possem de singulis ad te rebus scribere, si M. Tullius,

(1) Alii *Quo modo.*
*Tui comm.*) Sic Ern. Vulgo *mei commodi.*
*M. Tullius, scriba meus*) Ciceronis libertus, forlasse Laurea cognomento, cuius egregios versus, in Ciceronis academiam scriptos, recitat Plinius lib. XXXI, cap. 2. Neque enim Tiro liberatus est, nisi posteaquam e provincia ad urbem Cicero rediit: at ille scriba, qui rationes in provincia tractavit, libertus omnino fuit. MAN.

scriba meus, adesset: de quo mihi exploratum est, in rationibus dumtaxat referendis (de ceteris rebus affirmare non possum), nihil eum fecisse scientem, quod esset contra aut rem, aut existimationem tuam. Dein, si rationum referendarum ius vetus et mos antiquus maneret, me scito relaturum rationes, nisi tecum pro coniunctione nostrae necessitudinis contulissem confecissemque, non fuisse. Quod igitur fecissem ad Vrbem; si consuetudo pristina maneret; id, quum lege Iulia [1] relinquere rationes in provincia necesse erat, easdemque totidem verbis referre ad aerarium, feci in provincia. Neque ita feci, ut te ad meum arbitrium adducerem; sed tribui tibi tantum, quantum me tribuisse nunquam poenitebit. Totum enim scribam meum, quem tibi video nunc esse suspectum, tibi tradidi. Tu ei M. Mindium, fratrem tuum, adiunxisti. Rationes confectae me absente sunt tecum, ad quas ego nihil adhibui praeter lectionem. Ita accepi librum a meo servo scriba, ut eundem acceperim a fratre tuo. Si honos is fuit, maiorem tibi habere non potui; si fides, maiorem tibi habui, quam paene ipsi mihi; si providendum fuit, ne quid aliter, ac tibi et honestum et utile esset, referretur, non habui, cui potius id negotii darem, quam cui dedi. Illud quidem certe factum est, quod lex iubebat, ut apud duas civitates, Laodicensem et Apameensem, quae nobis maximae videbantur, quoniam ita necesse erat,

*Ius vetus*) Mos vetus erat ut ad urbem is, qui proconsul erat, cum quaestore suo rationes conferret, priusquam ad aerarium referret. Ius autem vetus est, quod fuit ante legem Iuliam. GRAEV.

*Me scito*) *Scito* addidit Martyni-Laguna.

(1) Vulgo *quoniam lege Iulia.*

*Quam cui dedi*) Sic I. F. Gronov. correxit vulg. *quam darem*, pro quo alii dabant *quam dedi*, alii *quam tibi.*

*Quam cui dedi*) Hoc est, tibi. Nemo fuit, cui tutius ac fidelius hoc negotium committi potuerit. I. F. GRON.

rationes confectas et consolidatas deponeremus. Itaque huic loco primum respondeo, me, quamquam iustis de causis rationes deferre properarim, tamen te exspectaturum fuisse, nisi in provincia relictas rationes pro collatis haberem.

3. De Volusio quod scribis, non est id rationum. Docuerunt enim me periti homines, in his quum omnium peritissimus, tum mihi amicissimus, C. Camillus, ad Volusium transferri nomen a Valerio non potuisse: sed praedes Valerianos teneri. Neque id erat HS XXX, ut scribis, sed HS XIX. Erat enim nobis curata pecunia Valerii mancipis nomine: ex qua reliquum, quod erat in rationibus, retuli. Sed sic me et liberalitatis fructu privas, et diligentiae, et (quod minime tamen láboro) mediocris etiam prudentiae. Libera-

*Rationes deferre*) I. F. Gron. corrigit *referre*. Ad aerarium puta.

*Collatis*) Sic I. F. Gronov. Vulgo *relatis*.

*De Volusio*) Vulgo *quamobrem de Volusio*. Sed illud *quamobrem* aliunde illatum recte sustulerunt Lambin. et Martyni-Laguna.

*De Volusio*) Volusius, multae nomine, magnam pecuniae vim publice debebat. Eam pecuniam Valerius periculo suo exigendam a Volusio susceperat, praedesque dederat: quos puto Ciceronis legatum et praefectum fuisse; id enim sequentibus verbis iudicatur. Videtur autem Cicero, quum rationes conficeret, Volusium liberare voluisse, et a praedibus multam amovere, ut eorum fortunis consuleret. Quod eius consilium et factum infra demonstratur. Contra Rufus Valerium quidem, et praedes liberare, sed nomen illud a Valerio ad Volusium transferre cupiisset. Quod Cicero ex amicorum, praecipueque Camilli hominis peritissimi sententia, fieri non potuisse demonstrat: aut enim Valerii mancipiis praedes teneri, qui se pecuniam illam, a Volusio debitam, curaturos iam promiserant: aut si praedes liberandi essent, Volusium quoque simul oportere liberari: quod utrumque ut fieret, rationem a se initam esse infra Cicero dicit. MAN.

*Reliquum, quod erat*) Ita distingue. Eius, quo usus non eram, quodque restabat inconsumptum, id retuli, populo scilicet, in rationibus scripsi vel scribi curavi, seu testatus sum et residuum salvum esse. Manutius vult simul cum rationibus eam pecuniam ad aerarium relatam: quod fieri potest, ut quandoque factum fuerit: sed hoc proprie verbis his non explicatur. I. F. GRON.

*Reliquum quod erat*) Fortasse legendum *ex qua publicum quod erat*; sicut infra scribit: *quum populus suum servaret*.

litatis, quod mavis scribae mei beneficio, quam meo, legatum meum, praefectumque [1] maxima calamitate levatos, quum praesertim non deberent esse obligati; diligentiae, quod existimas de tanto officio meo, tanto etiam periculo, nec scisse me quidquam, nec cogitavisse; scribam, quidquid voluisset, quum id mihi ne recitavisset quidem, retulisse; prudentiae, quum rem a me non insipienter excogitatam, ne cogitatam quidem putas. Nam et Volusii liberandi meum fuit consilium; et, ut multa tam gravis Valerianis praedibus, ipsique T. Mario depelleretur, a me inita ratio est: quam quidem omnes non solum probant, sed etiam laudant; et, si verum scire vis, hoc unum uni scribae meo intellexi non nimium placere. Sed ego putavi esse viri boni, quum populus suum servaret, consulere fortunis tot vel amicorum, vel civium. Nam de Lucceio est ita actum, ut, auctore Cn. Pompeio, ista pecunia in fano poneretur. Id ego agnovi meo iussu esse factum. Qua pecunia

(1) Vulgo additur *Q. Leptam* scil. e glossa; recte id codd. aliquot Mss. auctoritate sustulit Manutius. Cur enim Cicero praefecti fabrum sui nomen adderet in literis ad Rufum quaestorem scriptis?

*Vt multa*) Si in re obscura licet divinare, censeo Volusium quemdam fuisse publicanum, et reipublicae debuisse XXX sestertium. In eius locum postea successisse Valerium, et unum annum conduxisse vectigal illud, sed et reliqua Volusii solvenda in se suscepisse, et hoc nomine praedibus praediisque reipublicae cavisse. Ideoque praedes eius tenebantur, quos liberare cupiebat Cicero. *Multa* vero dicitur hic pecunia, quae et a mancipe Volusio, et eius praedibus solvenda erat. Haec mea de hoc loco sententia est, modo sit sanus, sed dubito. Graev.

*Quum populus*) Hac sententia: Putavi esse boni viri, quum possem, nullo populi damno, comodare civibus, et eorum fortunas sustentare. Vict.

*Nam de Lucceio*) Hanc lectionem veram esse puto. Nam nec *logio* placet, quod Manutius fanum interpretatur, nec *locello* vel *lucello* quod Scaliger ad Catullum reponi volebat et Martyni-Laguna recepit. Illum refutavit Gronov. de pec. vet. III, 17. Agitur de pecunia *a Lucceio* quodam debita, et quod pars quaedam eius controversa esset, donec de ea esset iudicatum, in fano deposita.

Pompeius est usus, ut eâ, quam tu deposueras, Sextius. [1] Sed haec ad te nihil intelligo pertinere. Illud me non animadvertisse, moleste ferrem, ut ascriberem, te in fano pecuniam iussu meo deposuisse, nisi ista pecunia gravissimis esset certissimisque monumentis testata, cui data, quo senatusconsulto, quibus tuis, quibus meis literis P. Sextio tradita esset. Quae quum viderem tot vestigiis impressa, ut in his errari non posset; non ascripsi id, quod tua nihil referebat. Ego tamen ascripsisse mallem, quum id te video desiderare. Sicut scribis tibi id esse referendum, idem ipse sentio: neque in eo quidquam a meis rationibus discrepabunt tuae. Addes enim tu, meo iussu; quod ego quidem non addidi: nec causa est, cur negem; nec, si esset, et tu nolles, negarem. Nam de HS nongentis millibus, certe ita relatum est, ut tu, sive frater tuus referri voluit. Sed, si quid est (quando de Lucceio parum gratum visum est), quod ego in rationibus referendis etiam nunc corrigere possim; de eo mihi, quum senatusconsulto non sim usus, [2] quid per leges liceat, considerandum est. Te certe in pecunia exacta ita referre ex meis rationibus relatis non oportuit, nisi quid me fallit; sunt enim alii peritiores. Illud cave dubites, quin ego omnia faciam, quae interesse tua, aut etiam velle te existimem, si ullo modo facere possim.

(1) Scribendum videtur: *qua pecunia, quam tu deposueras, Pompeii iussu usus est Sextius.* Namque P. Sextius Ciliciam tum pro praetore obtinebat, eratque Pompeianarum partium.

*Quando de Lucceio etc.*) Alii: *Sed si quid est, quod de legato parum gratum est.*

(2) Schütz. *non sum usus.*

*Te certe — referre — oportuit*) I. T. Gronov. putabat legendum *referri* i.e. ex rationibus a me relatis causam capere non oportuit cur mihi succenseres. Sed hoc alienum est. Equidem malim: *Te certe in pecunia exacta id referre ex meis rationibus non oport.*

4. Quod scribis de beneficiis, scito a me et tribunos militares, et praefectos, et contubernales, dumtaxat meos, delatos esse. In quo quidem ratio me fefellit. Liberum enim mihi tempus ad eos deferendos existimabam dari. Postea certior sum factus, triginta diebus deferri necesse esse, quibus rationes retulissem. Sane moleste tuli, non illa beneficia tuae potius ambitioni reservata esse, quam meae, qui ambitione nihil uterer. De centurionibus tamen, et de tribunorum militarium contubernalibus, res est in integro. Genus enim horum beneficiorum definitum lege non erat.

5. Reliquum est de HS centum millibus, de quibus memini mihi a te Myrina literas esse allatas, non mei errati, sed tui: in quo peccatum videbatur esse, si modo erat, fratris tui, et Tullii. Sed quum id corrigi non posset, quod, iam depositis rationibus, ex provincia decesseramus; credo me quidem tibi pro animi mei voluntate, proque ea spe facultatum, quam tum habebamus, quam humanissime potuerim, re-

*De beneficiis*) Comites et contubernales magistratuum et adiutores publicorum negotiorum deferebantur in beneficiis ad aerarium a Proconsulibus et Propraet. et Quaestoribus; quum redirent ex provinciis. Non hoc erat emolumentum, ut Scaliger ad Catul. notat, sed merus honor et commendatio illarum personarum apud populum Romanum, profutura illis, vel ad maiora emolumenta ab rep. consequenda, vel ad pericula, si quae extitissent, sublevanda, tanquam olim meritis, ut iudicio et beneficio principum honestarentur. Sic Archiam *in beneficiis ad aerarium delatum* ab Lucullo Praetore et Consule, sic L. Cornelium Balbum a Pompeio in illorum defensione iactat Cicero. Male Scaliger hoc dicit *nomen in aerarium referri, et vocari in beneficiariis.* Omni antiquitati ignoratur hoc loquendi genus, quae dicebat *deferri in beneficiis ad aerarium.* Idem lib. III *de Pec. Vet.* cap. 17.

*Ambitione nihil uterer*) *Ambitio*, ut recte Gronovius de Pec. Vet. lib. III interpretatur, hic est gratia et demonstratio studii in clientes. Significat se facile pati potuisse, ut hanc apud clientes suos, quos posset in beneficiis ad aerarium deferre, gratiam iniret, quum ipse non sit sequutus gratiam, sed morem et veritatem et merita eorum, quos detulerat.

*Myrina*) Libri duo habent *Smyrna.*

scripsisse. Sed neque tum me humanitate literarum mearum obligatum me putabo, neque tuam hodie epistolam de HS centum sic accepisse, ut ii accipiunt, quibus epistolae per haec tempora molestae sunt. Simul illud cogitare debes, me omnem pecuniam, quae ad me salvis legibus pervenisset, Ephesi apud publicanos deposuisse; id fuisse HS bis et vicies; eam omnem pecuniam Pompeium abstulisse: quod ego sive aequo animo, sive iniquo fero, tu de HS centum aequo animo ferre debes, et existimare, eo minus ad te, vel de tuis cibariis, vel de mea liberalitate pervenisse. Quod si mihi expensa ista HS centum tulisses, tamen, quae tua est suavitas, quique in me amor, nolles a me hoc tempore aestimationem accipere. Nam numeratum si cuperem, non erat. Sed hoc iocatum me putato, ut ego te existimo. Ego tamen, quum Tullius rure redierit, mittam eum ad te, si quid ad rem putabis pertinere. Hanc epistolam cur non scindi velim, causa nulla est.

*Obligatum me putabo*) Sic Martyni-Laguna aptius et concinnius quam ut vulgo editur: *sed neque tum me h. l. m. obligatum puto.* — *Obligatum*) Deberi sibi a Cicerone mutuam pecuniam ex literis ab eo antea humanissime scriptis, Rufus ostenderat. M.

*Id fuisse HS*) Parva summa. Itaque legendum opinor *Bis et vicies*, ut est in epist. 1, lib. XI ad Att. *In cistophoro in Asia habeo ad HS. bis et vicies.* Loquitur de hac Ephesi deposita pecunia; Nam Ephesus in Ionia, quae regio est Asiae. Id.

*Quod si mihi expensa ista HS.*) Si mihi ea mutua dedisses, aut in rem meam expendisses iussu meo, ut iustus debitor forem. *Quod* eleganter παραλλει. Vide not. ad Liv. XXVII, 7. I. F. Gron.

*Aestimationem accipere*) Possessionem aestimatam accipere pro pecunia mihi commodata. Hic locus videtur indicare scriptam hanc epistolam Caesare iterum et Servilio iterum coss. post latam a Caesare legem de aestimandis possessionibus, quanti quaeque ante civile bellum fuissent; ut debitoribus consuleretur, quorum erat iniqua conditio, iacentibus praediorum pretiis, quod fere solet in bellis evenire. Dicebantur autem possessiones illae. *Aestimationes.* ut ep. 16, lib. IX, epist. 18 eiusdem libri. M.

*Scindi*) Varie dixit, hic quidem *Scindi*; alibi *Conscindi*, ut epist. 18, lib. VII, et *Concerpito*, epist. 10 ad Att. Id.

## XXI.

Scr. Romae initio anni A. V. C. 707.

*Mescinio Rufo, sui videndi cupido, mutua se teneri cupiditate significat; eumque hortatur, ut temporum acerbitatem literarum studiis et optimae conscientiae recordatione mitiget.*

M. T. CICERO L. MESCINIO S. D.

Gratae mihi fuerunt tuae literae: ex quibus intellexi, quod etiam sine literis arbitrabar, te summa cupiditate affectum esse videndi mei: quod ego ita libenter accipio, ut tamen tibi non concedam. Nam tecum esse, ita mihi omnia, quae opto, contingant, [1] ut vehementer velim. Etenim, quum esset maior et virorum, et civium bonorum, et iucundorum hominum, et amantium mei copia, tamen erat nemo, quicum essem libentius, quam tecum; et panci, quibuscum essem aeque libenter. Hoc vero tempore, quum alii interierint, alii absint, alii mutati voluntate sint; unum, medius fidius, tecum diem libentius posuerim, quam hoc omne tempus cum plerisque eorum, quibuscum vivo necessario. Nolim enim te [2] existimare, mihi solitudinem non iucundiorem esse, qua tamen ipsa uti non licet, quam sermones eorum, qui frequentant domum meam, excepto uno, aut summum altero. Itaque utor eodem perfugio, quo tibi utendum censeo, literulis nostris, praeterea conscientia etiam consiliorum meorum. Ego enim is sum, quem-

*Ita mihi omnia — contingant*) Elegans adseverandi formula, et quasi iurandi, per *ita*, *ut*. Divinat. cap. 13: *Ita deos mihi velim propitios, ut cum illius diei*, etc. Catil. IV, 7: *Ita mihi salva rep. vobiscum frui liceat, ut ego* lib. X etc. Cell.

(1) Sic Victorius correxit vulgatum: *ita mihi communia omnia, quae opto contingant.*

*Etenim*) Ita Manutius e duobus Mss. Vulgo enim edebatur *ut enim.*

(2) Vulgo abest *te.*

*Conscientia consiliorum meorum*)

admodum facillime tu potes existimare, qui nihil unquam mea potius, quam meorum civium causa fecerim: cui nisi invidisset is, quem tu nunquam amasti (me enim amabas), et ipse beatus esset, et omnes boni. Ego sum, qui nullius vim plus valere volui, quam honestum otium; idemque, quum illa ipsa arma, quae semper timueram, plus posse sensi, quam illum consensum bonorum, quem ego idem effeceram; quavis tuta conditione pacem accipere malui, quam viribus cum valentiore pugnare. Sed et haec, et multa alia coram brevi tempore licebit. Neque me tamen ulla res alia Romae tenet, nisi exspectatio rerum Africanarum. Videtur enim mihi res in propinquum adducta discrimen. Puto autem mea nonnihil interesse (quamquam id ipsum, quid intersit, non sane intelligo): verumtamen, quidquid illinc nuntiatum sit, non longe abesse a consiliis amicorum. Est enim res iam in eum locum deducta, ut, quamquam multum intersit inter eorum causas, qui dimicant, tamen inter victorias non multum interfuturum putem. Sed plane animus, qui dubiis rebus forsitan fuerit infirmior, desperatis confirmatus est multum: quem etiam tuae superiores literae confirmarunt, quibus intellexi, quam fortiter iniuriam ferres; iuvitque me, tibi quum summam humanitatem, tum etiam tuas literas profuisse. Verum enim scribam: teneriore mihi animo videbare;

Saepe hanc sententiam usurpat, ep. 3, lib. IV, ep. 1, 4 et 6 et 10 et 13 et 21, lib. VI et epist. 3, lib. VII, quae recitare longum est: indicare loca, et quasi digitum ad fontem intendere, unde hauriant qui copiae student, satis duco. MAN.

*Nisi invidisset is*) Pompeium, opinor, designat, a quo se proditum, contra datam fidem, saepe queritur ID.

*Quem ego idem effeceram*) In consulatu. Epist. 9, lib. I. ID.

*Rerum Africanarum*) Africani belli, quod inter Caesarem, et Scipionem ac regem Iubam gestum est. ID.

*Deducta*) Sic Martyni-Laguna. Vulgo *adducta*, temere ex antecedentibus repetitum.

sicut omnes fere, qui vita ingenua in beata civitate et libera viximus. Sed, ut illam secundam moderate tulimus; sic hanc non solum adversam, sed funditus eversam fortunam fortiter debemus: ut hoc saltem in maximis malis boni consequamur, ut mortem, quam etiam beati contemnere debebamus, propterea quod nullum sensum esset habitura, nunc, sic affecti, non modo contemnere debeamus, sed etiam optare. Tu, si me diligis, fruere isto otio, tibique persuade, praeter culpam ac peccatum, qua semper caruisti et carebis, homini accidere nihil posse, quod sit horribile, aut pertimescendum. Ego, si videbitur recte fieri posse, ad te veniam brevi: si quid acciderit, ut mutandum consilium sit, te certiorem faciam statim. Tu ita fac cupidus mei videndi sis, ut istinc te ne moveas tam infirma valitudine, nisi ex me prius quaesieris per literas, quid te velim facere. Me velim, ut facis, diligas, valitudinique tuae et tranquillitati animi servias.

*Illam secundam*) Ita cum Martyni-Laguna rescripsi pro vulg. *illa secunda*.

*Debebamus*) Sic recte Martyni-Laguna. Vulgo *debeamus*.

# M. T. CICERONIS
# EPISTOLARVM
## AD DIVERSOS
## LIBER SEXTVS.

### I.

Scr. Romae initio A. V. C. 708.

*Aulum Torquatum, qui Pompeio victo, cuius partes sequutus fuerat, Athenis exsulabat, consolatur, ut absentiam ab urbe aequo animo ferat, quia turbata sint omnia, et qui praesentes sint, multa cernant, quae nolint videre. Addit spem reditus nonnullam, hortaturque, ut virtute se sustentet et recti conscientia; etiam ex civitate, in qua exsulet, et Sulpicii consuetudine levamen petat.*

M. T. CICERO A. TORQVATO S. D.

Etsi ea perturbatio est omnium rerum, ut suae quemque fortunae maxime poeniteat, nemoque sit, quin ubivis, quam ibi, ubi est, esse malit; tamen mihi dubium non est, quin, hoc tempore, bono viro Romae esse miserrimum sit. Nam etsi, quocumque in loco quisque est, [1] idem est ei sensus, et eadem acerbitas ex interitu rerum et publicarum et suarum; tamen oculi

*Tamen oculi augent dolorem*) Lib. IV, epist. 4 et 13, et VII, 30. Aurium autem sensum plus doloris afferre quam oculorum dixit supra ad Marcellum IV, 9. Oratoris hoc est eisdem rebus, si res postulat, vel contrariis uti. GRAEV.

(1) Vulgo *quisquis est.*

augent dolorem; qui ea, quae ceteri audiunt, intueri coguntur, nec avertere a miseriis cogitationem sinunt. Quare etsi multarum rerum desiderio te angi necesse est, tamen illo dolore, quo maxime te confici audio, quod Romae non sis, animum tuum libera. Etsi enim cum magna molestia tuos tuaque desideras, tamen illa quidem, quae requiris, suum statum tenent, nec melius, si tu adesses, tenerent, nec sunt ullo in proprio periculo; nec debes tu, quum de tuis cogitas, aut praecipuam aliquam fortunam postulare, aut communem recusare. De te autem ipso, Torquate, est tuum, sic agitare animo, ut non adhibeas in consilium cogitationum tuarum desperationem aut timorem. Nec enim is, qui in te adhuc iniustior, quam tua dignitas postulabat, fuit, non magna signa dedit animi erga te mitigati; nec tamen is ipse, a quo salus petitur, habet explicatam aut exploratam rationem salutis suae. Quumque omnium bellorum exitus incerti siut; ab altera victoria tibi periculum nullum esse perspicio, quod quidem seiunctum sit ab omnium interitu; ab altera te ipsum nunquam timuisse certo scio. Reliquum est, ut te id ipsum, quod ego quasi con-

*Etsi*) Adverte in priocipio huius epistolae quater esse repetitum *etsi tamen*, quod in nobis vitio duceretur. Id.

*Agitare animo*) Tribus modis hoc verbum ad eandem sententiam accomodatur, *Agitare animo*, *Agitare in mente*, *Agitare* simpliciter. Primus in hoc loco modus ostenditur, et pro Fonteio: *Vos et saepius eandem rem animis agitare, et diutius unoquoque de teste cogitare potestis.* alter lib. I de Nat. Deor. *Habet nihil aliud, quod agitet in mente.* Tertius in Verrem: *Si hoc unum agitare coeperis, esse aliquod genus cogendae pecuniae.* Man.

*Enim is*) Caesar scilicet.

*Nec tamen is ipse*). Cur salutis amittendae timore angamur, quum is ipse, a quo servari volumus, eodem timore vacare non possit? Augurium Ciceronis brevi Caesaris interitus comprobavit. Man.

*Salutis suae*) Respicit incertum belli Hispaniensis quod tum gerebatur exitum.

*Victoria*) i. e. si Caesar vicerit.

*Ab omnium interitu*) Suspicor legendum esse *ab omnium rerum interitu.*

solationis loco pono, maxime excruciet, commune periculum reipublicae: cuius tanti mali, quamvis docti viri multa dicant, tamen vereor, ne consolatio nulla possit vera reperiri, praeter illam, quae tanta est, quantum in cuiusque animo roboris est atque nervorum. Si enim bene sentire, recteque facere satis est ad bene beateque vivendum; vereor, ne eum, qui se optimorum consiliorum conscientia sustentare possit, miserum esse nefas sit dicere. Nec enim nos arbitror victoriae praemiis ductos, patriam olim et liberos et fortunas reliquisse; sed quoddam nobis officium iustum et pium et debitum reipublicae nostraeque dignitati videbamur sequi: nec quum id faciebamus, tam eramus amentes, ut explorata nobis esset victoria. Quare si id evenit, quod ingredientibus nobis in causam propositum fuit accidere posse; non debemus ita cadere animis, quasi aliquid evenerit, quod fieri posse nunquam putarimus. Simus igitur ea mente, quam ratio et veritas praescribit, ut nihil in vita nobis praestandum, praeter culpam, putemus; eaque quum careamus, omnia humana placate et moderate feramus. Atque haec eo pertinet oratio, ut, perditis rebus omnibus, tamen ipsa virtus se sustentare posse videatur. Sed, si est spes aliqua rebus communibus, ea tu, quicumque status est futurus, carere non debes. Atque haec mihi scribenti

*Ne consolatio nulla*) Sic recte Manut. Ern. alii correxerunt vulg. *ulla*.

*Videbamur sequi*) Benedictus edidit *nostraeque dignitati videbatur: sed qui nec* ex codd. Dresdd. 1, 2, 3, Lips. Pall. 1, 3, 5 aliis.

*Ratio et veritas*) Est, per ἓν διὰ δυοῖν vera ratio: quam dictat sana ratio, quam sapientes homines sequuntur. Sic inferius in hac epistola, *in ea urbe es, ubi nata et alta est ratio ac moderatio vitae*; id est, ratio moderandae vitae. Iustinus lib. II, *lanae iis usus ac vestium ignotus*; hoc est lanearum vestium usus ignotus est. Exempla passim occurrunt, et multa viri docti pridem congesserunt. Gr.

veniebat in mentem, me eum esse, cuius tu desperationem accusare solitus esses, quemque auctoritate tua cunctantem et diffidentem excitare. Quo quidem tempore non ego causam nostram, sed consilium improbabam. Sero enim nos iis armis adversari videbam, quae multo ante confirmata per nosmetipsos erant; dolebamque, pilis et gladiis, non consiliis, neque auctoritatibus nostris de iure publico disceptari. Neque ego ea, quae facta sunt, fore quum dicebam, divinabam futura; sed, quod et fieri posse, et exitiosum fore, si evenisset, videbam, id ne accideret, timebam: praesertim quum, si mihi alterutrum de eventu atque exitu rerum promittendum esset, id futurum, quod evenit, exploratius possem promittere. Iis enim rebus praestabamus, quae non prodeunt in aciem; usu autem armorum, et militum robore inferiores eramus. Sed tu illum animum nunc adhibe, quaeso, quo me tum esse oportere censebas.

2. Haec eo scripsi, quod mihi Philargyrus tuus, omnia de te requirenti, fidelissimo animo (ut mihi quidem visus est) narravit, te interdum sollicitum solere esse vehementius: quod facere non debes, nec dubitare, quin aut aliqua republica, sis futurus, qui esse debes; aut perdita, non afflictiore conditione, quam ceteri. Hoc vero tempus, quo exanimati omnes et suspensi sumus, hoc moderatiore animo ferre debes, quod et in urbe ea es, ubi nata et alta est ratio ac moderatio vitae, et habes Ser. Sulpicium, quem

*Veniebat in mentem*) Benedictus edidit *veniebant in mentem* e cod. Graev. 1, Pal. 1, 4, Dresd. 1, 2, 5, Torg. Sed *veniebat* cum *haec mihi scribenti* iungendum, ut sit i. q. *dum haec scribebam, veniebat in mentem*.

*Desperationem*) Quum de rep. desperabam, si res ad arma deduceretur. MAN.

*Sulpicium*) Graeciae tum a Caesare praepositum.

semper unice dilexisti; qui te profecto et benivolentia et sapientia consolatur: cuius si essemus et auctoritatem et consilium sequuti, togati potius potentiam, quam armati victoriam subissemus. Sed haec longiora fortasse fuerunt, quam necesse fuit: illa, quae maiora sunt, brevius exponam. Ego habeo, cui plus, quam tibi, debeam, neminem. Quibus tantum debebam, quantum tu intelligis, eos mihi huius belli casus eripuit. Qui sim autem hoc tempore, intelligo. Sed quia nemo est tam afflictus, qui, si nihil aliud studeat, nisi id quod agit, non possit navare aliquid et efficere; omne meum consilium, operam, studium certe, velim existimes tibi tuisque liberis esse debitum.

*Togati potius*) Simile illud in ep. 6: *Nolo hunc existimare, ea me scripsisse Pompeio, quibus ille si paruisset, esset hic quidem clarus in toga, et princeps, sed tantas opes, quantas nunc habet, non haberet.* Subissemus, inquit, potentiam, ut rem gravem, sed victoria tamen leviorem. Ideo in epist. 4, *Cupiebam quamvis iniqua conditione pacem.* Et in ultima superioris libri: *Quamvis tuta conditione pacem accipere malui, quam viribus cum valentiore pugnare.* MAN.

*Debitum*) Forte, *deditum*. ID.

## II.

Scr. Asturae mense Aprili A. V. C. 708.

*Excusat quod rarius scripserit; Torquatumque, aditu ad urbem nondum impetrato, dolentem consolatur ex spe meliorum temporum, propter quam non sit, quod timeat: saltim ex communi omnium conditione, ideoque aequius ferenda.*

M. T. CICERO A. TORQVATO S. D.

Peto a te, ne me putes oblivione tui rarius ad te scribere, quam solebam; sed aut gravitate valitudinis, qua tamen iam paulum videor levari, aut quod absim

*Quod absim*) *Absum* dedit Benedictus e codd. Dresd. 1, 4.

ab Vrbe, ut, qui ad te proficiscantur, scire non possim. Quare velim ita statutum habeas, me tui memoriam cum summa benivolentia tenere, tuasque omnes res non minori mihi curae, quam meas esse. Quod maiore in varietate versata est adhuc tua causa, quam homines aut volebant, aut opinabantur: mihi crede, non est, pro malis temporum, quod moleste feras. Necesse est enim aut armis urgeri rempublicam sempiternis, aut, iis positis, recreari aliquando, aut funditus interire. Si arma valebunt, nec eos, a quibus reciperis, vereri debes; nec eos, quos adiuvisti. Si armis aut conditione positis, aut defatigatione abiectis, aut victoria detractis [1] civitas respirarit; et dignitate tua [2] frui tibi, et fortunis licebit. Sin omnino interierint omnia, fueritque is exitus, quem vir prudentissimus, M. Antonius, iam tum timebat, quum tantum

*Reciperis*) Recipiebatur, quia, licet in urbem redire non posset, in Italia tamen ei licebat esse. Hoc etiam e postremis epistolae verbis colligitur: *Vt, aut quo scribam, aut quo veniam, scire possim.* Nam, si extra Italiam Torquatus esset, non diceret Cicero, *quo veniam.* Praeterea, Torquatum in Tusculano fuisse, eiusque causam Dolabellae a Cicerone commendatam, ut scilicet eius reditum in urbem a Caesare ex Hispania redeunte impetraret, licet intelligere ex epist. 9, lib. XIII ad Attic. Εὐχαίρως, inquit, *ad me venit, quum haberem Dolabellam, Torquatus: humanissimeque Dolabella, quibus verbis secum egissem, exposuit: quae diligentia grata est visa Torquato.* Et ad eundem ep. 20: *Torquato nostra officia grata esse, facile patior: eaque augere non desinam.* Et epist. 21: *Quid possum a Torquato, nisi aliquid a Dolabella?* Et epist. 44: *Cum Dolabella vivendum esse istis diebus, vides. Quod nisi me Torquati causa teneret, satis erat dierum, ut Puteolos excurrere possem.* Atque illae ad Atticum epistolae, Caesare ex Hispania, devictis iam Pompeii liberis, redeunte, scriptae sunt: hae vero ad Torquatum, adhuc pugnante: id quod perspicuum satis est: haec tamen una, confecto iam bello, et concessa Torquato manendi in Italia, non in urbem veniendi, potestate, scripta videtur esse, ideoque reiicienda in extremum locum. MAN.

(1) Ex hoc loco intelligitur hanc epistulam scriptam esse bello Hispaniensi adhuc flagrante, nondum eius exitu satis cognito, h. e. antequam de proelio apud Mundam nuntius Romam pervenisset.

(2) Vulgo abest *tua.*

*M. Antonius*) Orator. cf. de Oratore I, 7. — *Iam tum*, ante Marii et

instare malorum suspicabatur; misera est illa quidem consolatio, tali praesertim civi et viro, sed tamen necessaria, nihil esse praecipue cuiquam dolendum in eo, quod accidat universis. Quae vis insit in his paucis verbis (plura enim committenda epistolae non erant), si attendes, quod facis, profecto etiam sine meis literis intelliges, te aliquid habere quod speres; nihil, quod aut hoc, aut aliquo reipublicae statu timeas: omnia si interierint, quum superstitem te esse reipublicae, ne si liceat quidem, velis, ferendam esse fortunam, praesertim quae absit a culpa. Sed haec hactenus. Tu velim scribas ad me, quid agas, et ubi futurus sis, ut, aut quo scribam, aut quo veniam, scire possim.

Sullae bellum, quo in bello ipse est interfectus. ID.

*Quod accidat*) Sic Ern. codd. Lips. Torg. Dresd. 3, 4. In multis est *accidit*.

*Aut quo veniam*) Nempe Torquatus iam in Italiam reversus erat, noudum tamen ad urbem accedere ei licebat.

## III.

Scr. Romae mense Ianuario A. V. C. 708.

*Torquatum consolatur quod Athenis potius ei vivendum sit, quam Romae.*

M. T. CICERO A. TORQVATO S. D.

Superioribus literis benivolentia magis adductus, quam quo res ita postularet, fui longior. Neque enim confirmatione nostra egebat virtus tua; neque erat ea mea causa atque fortuna, ut, cui ipsi omnia deessent, alterum confirmarem. Hoc item tempore brevior esse debeo. Sive enim nihil tum opus fuit tam multis verbis, nihilo magis nunc opus est; sive tum opus

fuit, illud satis est, praesertim quum accesserit nihil novi. Nam etsi quotidie aliquid audimus earum rerum, quas ad te perferri existimo, summa tamen eadem est, et idem exitus, quem ego tam video animo, quam ea, quae oculis cernimus. Nec vero quidquam video, quod non idem te videre certo sciam. Nam etsi, quem exitum haec res habitura sit, divinare nemo potest, tamen et belli exitum video; et, si id minus, hoc quidem certe, quum sit necesse alterutrum vincere, qualis futura sit vel haec, vel illa victoria. Idque quum optime perspexi, tale video, nihil ut mali videatur futurum, si vel id [1] ante acciderit, quod vel maximum ad timorem proponitur. Ita enim vivere, ut tum sit vivendum, miserrimum est. Mori autem nemo sapiens miserum duxit, ne beato quidem. Sed in ea es urbe, in qua haec, vel plura, et ornatiora parietes ipsi loqui posse videantur. Ego tibi hoc confirmo, etsi levis est consolatio ex miseriis aliorum, nihilo te nunc maiore in discrimine esse, quam quemvis aut eorum, qui discesserunt, aut eo-

*Earum rerum*) Hispaniensium rerum, quia scripta epistula, quum Caesar in Hispaniam adversus Pompeii filios profectus esset. Cell.

*Quem exitum haec res*) Sic Martyni-Laguna. Vulgo *quem exitum acies h. s.*

(1) Vulgo *id vel.*

*Ut tum sit vivendum*) Manuscripti codices *ut tum sit vivendum* habent: quantum autem intelligo, ex utraque lectione idoneus sensus elicitur: ex recepta, ut opinor, hic: Vivere amissa dignitate miserrimum est: docti enim et graves viri rectom non esse iudicabant vivere illi, qui dignitatem perdidisset. Ex antiqua vero sic: Vivere ut vivendum tum esset, si Caesar, aut Pompeiani rempubl. oppresserint. Eam unusquisque lectionem sequatur, quam verioren potat. Vict.

*Ne beato quidem. Sed in ea es urbe*) Nempe Athenis.

*Ne beato*) Quod si ne beato quidem, quanto minus nobis in iis miseriis, quae post bellum impendent? Man.

*Aut eorum qui remanserunt*) Quia uno membro deminuti hic sunt omnes non solum veteres, sed etiam recentiores Mss. codices, ipse meum esse arbitratus sum rem notam facere, lectoresque admonere notha esse haec

rum, qui remanserunt. [1] Alteri dimicant; alteri victorem timent. Sed haec consolatio levis est: illa gravior, qua te uti spero, ego certe utor. Nec enim, dum ero, angar ulla re, quum omni vacem culpa; et, si non ero, sensu omnino carebo. Sed rursus *γλαῦκ' εἰς Ἀθήνας*, qui ad te haec. Mihi tu, tui, tua omnia maximae curae sunt, et, dum vivam, erunt. Vale.

verba (nisi fallor) et suppositilia: ab aliquo suppleta eorum, qui semper, quae desiderari credunt, pro suo arbitrio reponunt: quantum dissentiam ab his, alibi dixi. VICT.

(1) Verba *aut eorum qui remanserunt* in plerisque Mss. desunt. Exstant autem in cod. Balliol. et edit. 1476. Benedictus ex cod. Dresd. 1, edidit *quam quemvis amatorum qui discesserunt; alteri dimicant, alteri victorem timent.*

Γλαῦκ' εἰς 'Αθήνας) Noctuam Athenas. Et proverbium est loco maxime accommodatum. Nam Torquatus Athenis erat. CORR. Adagium inde ortum, quod Athenis nummi percuterentur cum imagine noctuae. Noctuae igitur Athenis multae, quia nummi multi. Epist. 3, lib. IX et ult. lib. II, ad Q. Fr. et interpres Aristophanis. MAN.

## IV.

Scr. Romae mense Ianuario A. V. C. 708.

*Torquatum Athenis exsulantem consolatur.*

M. T. CICERO A. TORQVATO S. D.

Novi, quod ad te scriberem, nihil erat; et tamen, si quid esset, sciebam te a tuis certiorem fieri solere. De futuris autem rebus etsi semper difficile est dicere, tamen interdum coniectura possis propius accedere, quum est res eiusmodi, cuius exitus provideri possit. Nunc tantum videmur intelligere, non diuturnum bellum fore: etsi id ipsum nonnullis videtur secus.

*Bellum fore*) Fore, quae vulgo abest, addidit Martyni-Laguna.

*Bellum*) Quod in Hispania cum Pompeii liberis Caesar gerebat. MAN.

*Videtur*) Sic cod. Dresd. 1, 2. Vulgo *videatur*.

Equidem quum haec scribebam, aliquid iam actum putabam: sed quid? difficilis erat coniectura. Nam quum omnis belli Mars communis, et quum semper incerti exitus proeliorum sint; tum hoc tempore ita magnae utrinque copiae, ita paratae ad depugnandum esse dicuntur, ut, utercumque vicerit, non sit mirum futurum. Illa in dies singulos magis magisque opinio hominum confirmatur, etiamsi inter causas armorum aliquantum intersit, tamen inter victorias non multum interfuturum. Alteros propemodum iam sumus experti: de altero, nemo est, quin cogitet, quam sit metuendus iratus victor armatus. Hoc loco si videor augere dolorem tuum, quem consolando levare de-

*Sed quid? — coniectura*) Vulgo edebatur *non quo ego certo sciam, sed quod haud difficilis erat coniectura*, in quibus verba *ego certo sciam* et *haud* non sunt in Mss. sed olim e coniectura addita sunt ab editoribus. Manutius tamen testatur unum Fulvii codicem sic habere: *Putabam, non quo certum sciam, sed quod difficilis erat coniectura*; alterum *putabam non quo modo, sed quod difficilis erat coniectura*. Neutra tamen harum lectionum aliquid proficitur. Pantagatho placebat, *non quorsum, quod difficilis erat coniectura*, quae ratio certe sequentibus melius conveniret. Martyni-Laguna rescripsit, *non quo certa, sed quod facilis erat coniectura*. Hoc apte quidem cum antecedentibus cohaeret. Itaque melius nobis visum est rescribere *aliquid iam actum putabam; sed quid?* (scil. actum sit, uter vicerit) *difficilis erat coniectura*. Erat autem difficile Pompeiusne (filius) an Caesar vicisset, quia, ut statim, praeter incertam omnem belli fortunam, ita magnae utrinque et ita paratae ad depugnandum copiae essent, ut utercumque vicisset, non esset mirum futurum. Ceterum Benedictus edidit: *equidem quum haec scribebam, aliquid iam actum putabam, non quo? sed quid? difficilis erat coniectura*.

*Omnis belli Mars communis*) Incerta semper victoria est. Vnde illud Phil. 10: *Vt concedam, incertos exitus esse belli, Martemque communem*. De hoc genere ornamenti sic lib. III de Orat. *Gravis est modus orationis, et saepe sumendus; ex quo genere sunt haec: Martem belli esse communem, Cererem pro frugibus, Liberum appellari pro vino*, etc. MAN.

*Alteros*) Caesarianos. Et ait, *propemodum sumus experti*, quasi significet non omnino, et adhuc modestiores fuisse, dum supererat, quos timere poterant. I. F. GRON.

*De altero*) Pompeio filio, praesagiunt omnes, si fuerit superior, victoriam crudelissime usurum. ID.

*Quam sit*) Recte sic Ern. pro vulg. *quum sit*.

beam, fateor me communium malorum consolationem nullam invenire, praeter illam; quae tamen, si possis eam suscipere, maxima est, quaque ego quotidie magis utor: conscientiam rectae voluntatis, maximam consolationem esse rerum incommodarum; nec esse ullum magnum malum, praeter culpam. A qua [1] quando tantum absumus, ut etiam optime senserimus, eventusque magis nostri consilii, quam consilium reprehendatur; et quando praestitimus, quod debuimus, moderate, quod evenit, feramus. Sed hoc mihi tamen non sumo, ut te consoler de communibus miseriis, quae ad consolandum, maioris ingenii, et ad ferendum, singularis virtutis indigent. Illud cuivis facile est docere, cur tu praecipue dolere nihil debeas. Eius enim, qui tardior in te levando fuit, quam fore putaremus, non est mihi dubia de tua salute sententia. De aliis autem non arbitror te exspectare quid sentiam. Reliquum est, ut te angat, quod absis a tuis tamdiu. Res molesta, praesertim ab iis pueris, quibus nihil potest esse festivius. Sed, ut ad te scripsi antea, tempus est eiusmodi, ut suam quisque conditionem miserrimam putet, et, ubi quisque sit, ibi esse minime velit. Equidem, nos quod Romae sumus, miserrimum esse duco, non solum quod in malis omnibus acerbius est videre, quam audire, sed etiam, quod ad omnes casus subitorum periculorum magis obiecti sumus, quam si abessemus. Etsi me ipsum, consolatorem tuum, non tantum literae, quibus semper studui, quantum longinquitas temporis mitigavit. Quanto

(1) Vulgo hic et infra *quum* pro *quando*.

*Eius enim*) Caesaris. MAN.

*Abessemus*) Hic Martyni-Laguna periisse putat brevem sententiam, quae habuerit querelam temporum et significationem doloris eversae culpa non sua reipublicae. Idem verba *quanto fuerim dolore meministi*, praeposuit his, *etsi me ipsum — mitigarit.*

fuerim dolore, meministi. In quo prima illa consolatio est, vidisse me plus, quam ceteros, quum cupiebam, quamvis iniqua conditione, pacem. Quod etsi casu, non divinatione mea factum est, tamen hac inani prudentiae laude delector. Deinde, quod mihi ad consolationem commune tecum est, si iam vocer ad exitum vitae, non ab ea republica avellar, qua carendum esse doleam, praesertim quum id sine ullo sensu futurum sit. Adiuvat etiam aetas, et acta iam vita, quae quum cursu suo bene confecto delectatur, tum vetat in eo vim timere, quo nos iam natura ipsa paene perduxerit. Postremo, is vir, vel etiam ii viri, hoc bello occiderunt, ut impudentia videatur, eandem fortunam, si res cogat, recusare. Equidem mihi omnia propono: nec ullum est tantum malum, quod non putem impendere. Sed quum plus in metuendo mali sit, quam in ipso illo, quod timetur, desino: praesertim quum id [1] impendeat, in quo non modo dolor nullus, verum finis etiam doloris futurus sit. Sed haec satis multa, vel plura potius, quam necesse fuit. Facit autem non loquacitas mea, sed benivolentia longiores epistolas.

2. Servium discessisse Athenis, moleste tuli. Non enim dubito, quin magnae tibi levationi solitus sit esse quotidianus congressus, et sermo quum familiarissimi hominis, tum optimi et prudentissimi viri. Tu velim te, [2] ut debes et soles, tua virtute sustentes. Ego, quae te velle, quaeque ad te et ad tuos pertinere arbitrabor, omnia studiose diligenterque curabo: quae quum faciam, benivolentiam tuam erga me imitabor, merita non assequar. Vale.

*Is vir*) Pompeius. Corn.

*Servium*) Sulpicium, qui Achaiae praeerat. Lib. IV, 12, VI, 1. Man.

(1) Vulgo abest *id*.

(2) Vulgo *tete*.

## V.

Scr. Romae exeunte anno V. C. 707.

*A. Caecinam, Pompeii partes in bello sequutum, qui etiam scripto libro Caesarem offenderat, nunc exsulantem consolatur Cicero, et bene sperare de se et fortunis suis iubet.*

M. T. CICERO A. CAECINAE S. D.

Quotiescumque filium tuum video (video autem fere quotidie), polliceor ei studium quidem meum et operam, sine ulla exceptione aut laboris, aut occupationis, aut temporis; gratiam autem atque auctoritatem, cum hac exceptione, quantum valeam, quantumque possim. Liber tuus et lectus est, et legitur a me diligenter, et custoditur diligentissime. Res et fortunae tuae mihi maximae curae sunt, quae quidem quotidie faciliores mihi et meliores videntur; multisque video magnae esse curae: quorum de studio, et de sua spe filium ad te perscripsisse, certo scio. Iis autem

*A. Caecinae*) Cognomen est Liciniae gentis, ut ostendit Plinius lib. XX, cap. 18. Caecina vero ex Etruria Romam venit, ut epistola sequenti, et oratione pro illo habita, quae exstat, intelligitur. Et videtur hoc accepisse cognomen a Caecina, Volaterrani agri fluvio, quem nominat Plinius lib. III, cap. 5; nam et Caecinam Volaterranum, idem Plinius appellat lib. X, cap. 24. Huius uxor *Caesennia* nominatur in oratione, quae illum moriens ex deunce et semuncia heredem reliquit. *Caecina* et unica *n* scribo, et secunda syllaba producta, ut Porcina, Catilina, Arvina, Spurina, Hemina: quibus Romanae cognominibus usae sunt. Id trinm quoque veterum lapidum testimonio comprobatur. MAN.

*Liber tuus*) Scil. is in quo Caesarem laudavit, eumque placare studuit, quum ante pugnam Pharsalicam alium scripsisset, in quo Caesari maledixerat. Epistolae autem 5, 6, 7, 8 huius libri, temporis ordine, sic erant collocandae 6, 8, 7, 5.

*Custoditur*) Scripserat enim Caecina epist. 7: *Filius, ut audio, pertimuit, neque iniuria, si liber exisset; quando non tam interest, quo animo scribantur, quam quo accipiatur; ne ea res inepte mihi noceret.* Et in eiusdem epistolae clausula: *Peto a te, ne liber exeat; aut ita corrigas, ne mihi noceat.* Nec dubito, quin haec epistola post illam scripta sit. MAN.

de rebus, quas coniectura consequi possumus, non mihi sumo, ut plus ipse prospiciam, quam te videre atque intelligere mihi persuaserim: sed tamen, quia fieri potest, ut tu ea perturbatiore animo cogites, puto esse meum, quid sentiam, exponere. Ea natura rerum est, et is temporum cursus, ut non possit ista aut tibi, aut ceteris, fortuna esse diuturna; neque haerere in tam bona causa, et in tam bonis civibus tam acerba iniuria. Quare ad eam spem, quam ex tuo ordine de te ipsi habemus, non soli, propter dignitatem et virtutem tuam (haec enim ornamenta sunt tibi etiam cum aliis communia), accedit tua praecipua: propter eximium ingenium summamque eloquentiam; [1] cui, me-

*Extra ordinem*) Hoc fartasse dixerit: Accedat ad spem, ut extraordinaria sit, ingenium et virtus: accedunt autem praeter illa, quae tibi sunt cum aliis communia. Est omnino inconsequens et obscura locutio: ex quo vereor, ne corrupte totus hic locus legatur. Ac fieri tamen potest, ut ita scripserit Cicero, et inciderit in vitium, quod Graeci σολοιχοφανὲς appellant. MAN.

*Eximium*) Seneca Quaest. Nat. lib. II, cap. 56: *Hoc apud Caecinam invenio, facundum virum, qui habuisset aliquod in eloquentia nomen, nisi illum Ciceronis umbra pressisset.*

(1) Hic locus valgo sic legitur: *quare ad eam spem, quam extra ordinem de te ipso habemus, non solum propter dignitatem et virtutem tuam (haec enim ornamenta sunt tibi etiam cum aliis communia), accedunt tua praecipua, propter eximium ingenium summamque virtutem.* Hic primum *extra ordinem* quid sit nemo dixerit. In Pal. 3 est *ex ordine*, unde coniicio scriptum fuisse *ex tuo ordine*, scil. equestri. Porro pro *ipso* scripsi ut Stephanus volebat, et Martyni-Laguna edidit, *ipsi*, pro *non solum* (quod constructionem turbat) *non soli*, pro *accedunt* autem, ut Martyni-Laguna, *accedit*. Ita sensus oritur aptissimus: *quare ad eam spem, quam ipse non solus, sed cum multis aliis qui te norunt, ex ordine tuo, quod inter equites facile princeps es dignitate atque virtute, quae quidem ornamenta sunt tibi etiam cum aliis communia, accedit tua praecipua spes, propter eximium ingenium etc.* Pro *summamque virtutem* Ernestius rescripsit *summamque doctrinam*; Graevio placebat *summamque eruditionem*. Ego vero aptius arbitror *summamque eloquentiam*, quam in Caecina quoque laudat epist. 9 huius libri. Ceterum Martyni-Laguna hunc locum ita constituit: *quare ad eam spem, quam extra ordinem de te ipsi habemus, non solum propter dignitatem et virtutem tuam (haec enim ornamenta sunt tibi etiam cum aliis communia), sed etiam propter *** accedit tua praecipua, propter eximium ingenium tuum, summamque doctrinam.*

hercules, hic, cuius in potestate sumus, multum tribuit. Itaque ne punctum quidem temporis in ista fortuna fuisses, nisi eo ipso bono tuo, quo delectatur, se violatum putasset. Quod ipsum lenitur quotidie; significaturque nobis ab iis, qui simul cum eo vivunt, tibi hanc ipsam opinionem ingenii apud ipsum plurimum profuturam. Quapropter primum fac animo forti atque magno sis: ita enim natus, ita educatus, [1] ita doctus es, ita etiam cognitus, ut tibi id faciendum sit; deinde spem quoque habeas firmissimam propter eas causas, quas scripsi. A me vero tibi omnia liberisque tuis paratissima esse, confidas velim. Id enim et vetustas nostri amoris, et mea consuetudo in meos, et tua multa erga me officia postulant.

(1) Alii *eductus*.

*Violatum*) Quia Caecina in Caesarem scripserat, epistola 7, et Suetonius, ubi de Caesaris moderatione ac clementia loquitur: *A. Caecinae*, inquit, *criminosissimo libro laceratam existimationem suam civili animo tulit.* MAN.

## VI.

Scr. Romae exeunte A. V. C. 707.

*Caecinam exsulem iubet de reditu optime sperare, eique studium suum et operam pollicetur.*

M. T. CICERO A. CAECINAE S. D.

Vereor, ne desideres officium meum; quod tibi pro nostra et meritorum multorum, et studiorum, et par-

*Vereor*) Sic Lambin. aliique eum sequuti; alii *non vereor*, quod nuper revocavit Martyni-Laguna (male, inquit Lemaire V. C.). Omissa particula negandi significatur hoc: *etsi illud tibi — deesse non debet.*

*Vereor ne desideres officium meum*, *Et studiorum*) Placuit eorum sententia, qui *studiorum parium*, ope aliqua veteris libri reposuerunt. M.

tium coniunctione, deesse non debet: sed tamen vereor, ne literarum a me officium requiras; quas tibi et iam pridem et saepe misissem, nisi quotidie melius exspectans, gratulationem quam confirmationem animi tui complecti literis maluissem. Nunc, ut spero, brevi gratulabimur. Itaque in aliud tempus id argumentum epistolae differo. His autem literis animum tuum, quem minime imbecillem esse et audio et spero, etsi non sapientissimi, at amicissimi hominis auctoritate, confirmandum etiam atque etiam puto: nec iis quidem verbis, quibus te consoler ut afflictum, et iam omni spe salutis orbatum, sed ut eum, de cuius incolumitate non plus dubitem, quam te memini dubitare de mea. Nam quum me ex republica expulissent ii, qui illam cadere posse, stante me, non putarent; memini, me ex multis hospitibus, qui ad me ex Asia, in qua tu eras, venerant, audire, te de glorioso et celeri reditu meo confirmare. Si te ratio quaedam Etruscae disciplinae, quam a patre, nobilissimo atque optimo viro, acceperas, non fefellit; ne nos quidem nostra divinatio fallet; quam quum sapientissimorum virorum monumentis atque praeceptis, plurimoque, ut scis, [1] doctrinae studio, tum magno etiam usu tractandae reipublicae, magnaque nostrorum temporum varietate consequuti sumus. Cui quidem divinationi hoc plus confidimus, quod ea nos nihil, in his tam obscuris rebus tamque perturbatis, unquam omnino fefellit. Dicerem, quae ante futura dixissem, ni vererer, ne ex eventis fingere viderer. Sed tamen plurimi sunt testes, me et initio, ne con-

*Expulissent*) Clodiana tempora significat: nec magis ipsum Clodium, quam Caesarem, Pompeium, Crassum tacite carpit. Vide Orat. pro Sextio. ID.

(1) Vulgo *ut tu scis.*

*Varietate*) Exsilio, et reditu. ID.

iungeret se cum Caesare, monuisse Pompeium; et postea, ne seiungeret. Coniunctione frangi senatus opes, disiunctione civile bellum excitari videbam. Atque utebar familiarissime Caesare; Pompeium faciebam plurimi: sed erat meum consilium quum fidele Pompeio, tum salutare utrique. Quae praeterea providerim, praetereo. Nolo enim hunc de me optime meritum, existimare, ea me suasisse Pompeio, quibus ille si paruisset, esset hic quidem clarus in toga et princeps, sed tantas opes, quantas nunc habet, non haberet. Eundum in Hispaniam censui; quod si fecisset, civile bellum nullum omnino fuisset. Rationem haberi absentis, non tam pugnavi ut liceret, quam ut, quando ipso consule pugnante populus iusserat, haberetur. Causa orta belli est. Quid ego praetermisi aut monitorum, aut querelarum, quum vel

*Providerim*) I. e. quae consiliis meis *providerim* s. operam dederim ne acciderint.

*Ea me suasisse Pompeio*) Quae suaserit, ipse exponit Phil. 2, his verbis: *Duo tempora inciderunt, quibus aliquid contra Caesarem Pompeio suaserim: unum, ne quinquennii imperium Caesari prorogaret; alterum, ne pateretur ferri, ut absentis eius ratio haberetur. Quorum si utrumvis persuasissem, in has miserias nunquam incidissemus.* Phil. II, 10. MAN.

*Eundum*) Pompeio in suam provinciam, quae in quinquennium ei data erat. Vide lib. XVI, epist. 11. ID.

*Rationem haberi absentis*) Hoc est, ut absens inter candidatos consulatus reciperetur. *Ratio illius* dicitur *haberi*, qui in numerum candidatorum recipitur, cui licet petere magistratum. Est proprium in hac re loquendi genus. Liv. XXVII: *Si suum nomen dictator acciperet, comitiis intercessurum: si aliorum praeterquam ipsius ratio haberetur, comitiis se moram non facere.* Flor. IV, 2: *Nec ille abnuebat, si ratio sui proximis comitiis haberetur.* Suet. Caes. 18: *Sed quum edictis iam comitiis ratio eius haberi non posset.* Vtitur et Cicero saepe in aliis locis. Vide Brisson. de Form. lib. II. GRAEV.

*Ipso consule*) Pompeio solo. CORR.

*Populus iusserat*) Populus proprie dicitur *iubere* quum aliquid in comitiis suis suffragiis comprobat. Hinc sollemnis formula ferentium aliquid ad populum, *Velitis, iubeatis, Quirites.* Vide Brisson. lib. II de formulis. GRAEV.

*Causa orta belli*) Quum Pompeius et eius amici rationem absentis Caesaris in petitione consulatus haberi nollent; Caesar, quod ei populus dederat, id servari vellet. MAN.

iniquissimam pacem iustissimo bello anteferrem? Victa est auctoritas mea, non tam a Pompeio (nam is movebatur) quam ab iis, qui duce Pompeio freti, peropportunam et rebus domesticis et cupiditatibus suis illius belli victoriam fore putabant. Susceptum bellum est, quiescente me; depulsum ex Italia, manente me, quoad potui: sed valuit apud me plus pudor meus, quam timor. Veritus sum deesse Pompeii saluti, quum ille aliquando non defuisset meae. Itaque vel officio, vel fama bonorum, vel pudore victus, ut in fabulis Amphiaraus, sic ego, prudens et sciens,

ad pestem ante oculos positam (1)

sum profectus. Quo in bello nihil adversi accidit, non praedicente me. Quare, quum, ut augures et astrologi solent, ego quoque augur publicus ex meis superioribus praedictis constitui apud te auctoritatem augurii et divinationis meae; debebit habere fidem nostra praedictio. Non igitur ex alitis volatu, nec e cantu sinistro oscinis, ut in vestra [2] disciplina est, nec e tripudiis solistimis aut soniviis tibi auguror: sed

*Amphiaraus*) Poëtae fingunt, vatem Amphiaraum, quum videret se interiturum, si ad bellum Thebanum iret, latitasse, uxore tantum conscia: eam, accepto monili aureo, virum indicasse; itaque coactum ire cum ceteris, hiatu terrae absorptum. Diodorus Siculus lib. V, Pausanias. Statius, alii, Cicero lib. I de Invent. et in Verrem. Servius in Aeneid. VI, 445. Id.

(1) Videtur versiculus antiqui Tragici esse, forlasse ex Attii Phoenissis depromptus, quo Amphiaraus vates, qui mortem sibi impendere, si ad bellum Thebanum isset, praevidebat, dicebatur ad pestem ante oculos positam profectus esse; cf. Aeschyli Sept. adv. Theb. vs. 600 sqq.

*Alitis volatu*) Aliquot codd. ut Victor. Dresd. 1, *involatu*, quod iam Manutius recte repudiavit.

(2) Alii *ut in nostra*.

*Solistimis*) Vide Div. I, 15 et II, 34.

*Soniviis*) Festus: Sonivio *significat in carmine, item in commentario augurali* Sonanti. Idem: *Sonivium tripudium dicitur, ut ait App. Pulcher, quod sonet, ut cum pullo excidit puls, quadrupedive aliquid ex ore.* Caecina *de Etrusca disciplina* scripserat, ut ex Indice Pliniano lib. II colligimus: et illum Caecinae librum hic respicere videtur Cicero. Oliv.

habeo alia signa, quae observem; quae etsi non sunt certiora illis, minus tamen habent vel obscuritatis, vel erroris. Notantur autem mihi ad divinandum signa duplici quadam via: quarum alteram duco a Caesare ipso, alteram e temporum civilium natura atque ratione. In Caesare haec sunt: mitis clemensque natura, qualis exprimitur praeclaro illo libro *Querelarum* tuarum. Accedit, quod mirifice ingeniis excellentibus, quale est tuum, delectatur. Praeterea cedit multorum iustis [1] et officio incensis, non inanibus aut ambitiosis voluntatibus. In quo vehementer eum consentiens Etruria movebit. Cur haec igitur adhuc parum profecerunt? Quia non putat se sustinere causas posse multorum, si tibi, cui iustius videtur irasci posse, concesserit. Quae est igitur, inquies, spes ab irato? Eodem fonte se hausturum intelligit laudes suas, e quo sit leviter adspersus. Postremo homo est valde acutus, et multum providens. Intelligit, te hominem in parte Italiae minime contemnenda facile omnium nobilissimum, et in communi republica cuivis summorum tuae aetatis, vel ingenio, vel gratia, vel fama populi romani parem, non posse prohiberi republica diutius. Nolet hoc temporis potius esse aliquando beneficium, quam iam suum. Dixi de Cae-

*Illo libro Querelarum tuarum*) Quem ad Ciceronem miserat. Vide supra epist. in quo post illum librum criminosissimum contra Caesarem editum (*Sueton. Iul.* 74) de calamitate sua questus Caesarem placare studuerat.

*Cedit multorum iustis et officio*) Hoc est, facile patitur Caesar se exorari ab iis, quos iustae causae et officii ratio pro parentibus, cognatis, patronis et amicis intercedere compellit; non vero ab iis, qui nulla inducti ratione, aut saltem favoris aucupandi gratia pro aliis supplicant. GRAEV. — (1) Schütz, praeeunte Martyni-Laguna addidit *precibus*. T.

*Consentiens*) Pro te, qui Volaterranus es, rogans. CORR.

*In parte Italiae*) Etruria. ID.

*Fama populi romani*) Opinione et sermone omnium. MAN.

*Nolet*) Sic Ern. recte. Vulgo *nollet*.

sare. Nunc dicam de temporum, rerumque natura. Nemo est tam inimicus ei causae, quam Pompeius animatus melius quam paratus susceperat, qui nos malos cives dicere, aut homines improbos audeat In quo admirari soleo gravitatem et iustitiam et sapientiam Caesaris. Nunquam, nisi honorificentissime, Pompeium appellat. At in eius personam multa fecit asperius. Armorum ista et victoriae sunt facta, non Caesaris. At nos quemadmodum est complexus? Cassium sibi legavit; Brutum Galliae praefecit; Sulpicium Graeciae; Marcellum, cui maxime succensebat, cum summa illius dignitate restituit. Quo igitur haec spectant? Rerum hoc natura et civilium temporum non patietur; reipublicae nec manens, nec mutata ratio feret: primum, ut non in causa pari eadem sit et conditio et fortuna omnium; deinde, ut in eam civitatem boni viri et boni cives nulla ignominia notati non revertantur, in quam tot nefariorum scelerum condemnati reverterunt. Habes augurium meum, quo, si quid addubitarem, non potius uterer, quam illa consolatione, qua facile fortem virum sustentarem: te, si explorata victoria arma sumpsisses pro republica (ita enim tum putabas), non nimis esse laudandum; sin, propter incertos exitus eventusque bellorum, posse accidere, ut vinceremur, putasses, non debere te ad secundam fortunam bene paratum fuis-

*Cassium*) C. Cassium: Legatum suum esse voluit. Epist. 15, lib. XV. Man.

*Brutum*) M. Brutum, qui postea conspiravit cum Cassio contra Caesarem. Lib. XIII, epist. 10. Illum autem praefecit Galliae Cisalpinae, cum ad bellum Africanum profecturus esset. Corr.

*Reipublicae*) Additum a Martyni-Laguna.

*Nefariorum scelerum condemnati*) Maxime significat eos, quos lege Pompeia de ambitu damnatos Caesar restituit. Epist. 4 ad Att. lib. X. Man.

*Cohortatione*) Sic Martyni-Laguna; recte. Vulgo *consolatione*.

se, adversam ferre nullo modo posse. [1] Disputarem etiam, quanto solatio tibi conscientia tui facti, quantaeve delectationi in rebus adversis literae esse deberent. Commemorarem non solum veterum, sed horum etiam recentium vel ducum, vel comitum tuorum gravissimos casus. Etiam externos multos claros viros nominarem. Levat enim dolorem communis quasi legis et humanae conditionis recordatio. Exponerem etiam, quemadmodum hic, et quanta in turba, quantaque in confusione rerum omnium viveremus. Necesse est enim minore desiderio perdita republica carere, quam bona. Sed hoc genere nihil opus est. Incolumem te cito, ut spero, vel potius, ut perspicio, videbimus. Interea tibi absenti, et huic, qui adest, imagini animi et corporis tui, constantissimo atque optimo filio tuo, studium, officium, operam, laborem meum iampridem et pollicitus sum, et detuli: nunc hoc amplius, quod me amicissime quotidie magis Caesar amplectitur; familiares quidem eius, sicuti neminem. Apud quem [2] quidquid valebo vel auctoritate, vel gratia, valebo tibi. Tu cura, ut quum firmitudine te animi, tum etiam spe optima sustentes.

(1) Schützius totum locum sic refinxit: *Te, qui explorata victoria arma sumpsisses — non minus esse laudandum, quam si, propter incertus exitus — putasses; nec devere* etc. Sed, ut ait I. V. Leclerc, errat forte vir emendationum studiosior. Ceterum etiam Martyni-Lag. edidit *non minus esse laudandum quam si — — nec debere.* Benedict. *non minus esse laudandum; sin.* Typ. — Praestat vulgata lectio. Lecl.

*Familiares*) Subaudi, amplectuntur me. Familiares Caesaris, iidemque amici Ciceronis, Pansa, Hirtius, Balbus, Oppius, Matius, etc. Cell.

(2) Caesarem scilicet. Schütz. *apud quos*, nempe familiares Caesaris. *T.*

## VII.

Scr. Romae mense Febr. A. V. C. 699.

*Excusat Caecinae filium, quod librum suum Querelarum Ciceroni sero reddiderit* 1. *Queritur sibi Caesarem irasci quod antea in eum scripserit, quum ignoverit iis qui contra ipsum deos precati sint* 2. *Rursus omissam repetit libri sui mentionem, et quam parce de Cicerone, quam timide de Caesare scripserit ostendit* 3. *Se non iturum in Asiam, Cicerone suadente, confirmat* 4. *Rogat tandem, ut reditum sibi impetret* 5: *nec librum exire patiatur, nisi correctum ita, ne sibi noceat* 6.

A. CAECINA M. T. CICERONI S. D.

Quod tibi non tam celeriter liber est redditus, ignosce timori nostro, et miserere temporis. Filius, ut audio, pertimuit, neque iniuria, si liber exisset (quando non tam interest, quo animo scribatur, quam quo accipiatur), ne ea res inepto mihi noceret; quum praesertim adhuc stili poenas dem.

2. Qua quidem in re singulari sum fato. Nam quum mendum scripturae litura tollatur, stultitia fama multetur; meus error exsilio corrigitur. Cuius summa criminis est, quod armatus adversario maledixi. Nemo nostrum est, ut opinor, quin vota Victoriae suae fecerit; nemo, quin, etiam quum de alia re immola-

*Liber*) Scil. liber ille *querelarum*, de quo supra epist. 6.

*Liber*) Is, de quo epist. 5. Itaque patet, illum post hanc fuisse collocandam: hanc autem post eam, quae sequitur: in qua Cicero scripsit, *In Sicilia censeo commorandum*: cui respondit in hac Caecina, *De Asiatico itinere, ut imperasti, feci.* Hic liber cum laude Caesaris Ciceronisque scriptus erat, ut infra perspicuum est: illum alterum, quo Caesari maledixerat, ante pugnam Pharsalicam Caecina composuit: quo se duriorem in venia danda Caesar praebuit. MAN.

*Inepto*) Sic Martyni-Laguna; vulgo *inepte.*

*Poenas dem*) H. e. quum propter illum librum contra Caesarem scriptum exsilii poenam luam.

*Stultitia fama multetur*) Qui stulte commisit, fama illi poena est, et stultus esse dicitur. MAN.

*Victoriae*) *Victoriae* scil. *deae.*

ret, tamen eo quidem ipso tempore, ut quam primum Caesar superaretur, optarit. Hoc si non cogitat, omnibus rebus felix est; si scit et persuasus est, quid irascitur ei, qui aliquid scripsit contra suam voluntatem, quum ignorit omnibus, qui multa deos venerati sint contra eius salutem?

3. Sed, ut eodem revertar, causa fuit haec timoris. Scripsi de te, parce, medius fidius, et timide, non revocans me ipse, sed paene refugiens. Genus autem hoc scripturae, non modo liberum, sed incitatum atque elatum esse debere, quis ignorat? Solutum existimatur esse alteri maledicere; tamen cavendum est, ne in petulantiam incidas: impeditum, se ipsum laudare, ne vitium arrogantiae subsequatur: solum vero liberum, alterum laudare; de quo quidquid detrahas, necesse est, aut infirmitati, aut invidiae assignetur. Ac nescio, quum timide fecerim, [1] an tibi gratius opportuniusque acciderit. Nam quod praeclare facere non poteram, primum erat, non attingere; secundum, quam parcissime facere. Sed tamen

*Multa deos venerati*) *Multa precati* addidit Martyni-Laguna, qua auctoritate nescio.

*Non revocans — refugiens*) Hoc est, non quod pristinam meam de te sententiam mutarim, sed quod pene invitus mihi vim intulerim in tam parce scribendo de te contra animi mei sententiam metu subactus. GRAEV.

*Solutum existimatur esse*) Hoc est, libere licere in adversarium invehi, eumque atro sale defricare. *Soluto* opponitur *impeditum*: quum non licet nobis scribere ut volumus, quum refraenatur impetus cogitationum sive ipsa materia, sive alia quadam ratione. Sic Mela prooem. descriptionem situs orbis vocat *impeditum opus et facundiae minime capax*. ID.

*In petulantiam*) *Petulantia* Latinis significat saepe maledicentiam, linguae effusam procacitatem, effraenem aliis obtrectandi, et acerbis dicteriis ac conviciis proscindendi libidinem. ID.

(1) *Quum timide fecerim* addidit Martyni-Laguna, quod sane latere videtur in corrupta cod. Dresd. 2, et Pal. 1, lectione *ac nescio quam tumidi* (alii referunt *tu mihi*) *fidem etc.*

*Tibi gratius*) Fortasse gratius tibi erit, ac melius cedere videbitur, quod parce te laudaverim. MAN.

*Secundum*) Vulgo addebatur *bene*-

ego quidem me sustinui. Multa minui, multa sustuli; complura ne posui quidem. Quemadmodum igitur scalarum gradus si alios tollas, alios incidas, nonnullos male haerentes relinquas, ruinae periculum struas, non ascensum pares: sic tot malis tum [1] vinctum, tum fractum studium scribendi, quid dignum auribus aut probabile potest afferre? Quum vero ad ipsius Caesaris nomen veni, toto corpore contremisco, non poenae metu, sed illius iudicii. Totum enim Caesarem non novi. Quem putas animum esse, ubi secum loquitur? [2] « Hoc probabit; hoc verbum suspiciosum est; quid, si hoc muto? at vereor, ne peius sit. Age vero, laudo aliquem: num offendo? Hunc porro offendo. Quid, si non vult? armati stilum persequitur: victi et nondum restituti, quid faciet? » Auges etiam tu mihi timorem, qui in Oratore tuo caves tibi per Brutum, et ad excusationem socium quaeris. Vbi

---

*ficium*, quod iam Lambinus recte iudicavit esse delendum.

(1) Alii *quum*.

*Animum esse*) Quo modo animum affici atque angi meum putas, ubi haec secum ipse cogitat? Haec scilicet quae sequuntur, usque ad illud, *Quid faciet?* MAN.

(2) Fortasse leg. *quem mihi putas animum esse ubi sic secum loquitur.*

*Laudo aliquem*) Alium. Forte quemquam alium honeste appello: quid scio an eum laudari ferat? I. F. GR.

*Hunc porro offendo*) Bene sic correxit Martyni-Laguna vulgatum *cum porro offendam?* — Lambin. coniiciebat, *quum porro non offendam.* « Huc enim sentit Caecina. Age, laudo aliquem: sic mecum cogito; num offendo Caesarem illius laudatione? Sed finge me non offendere: quid si non volt illum laudari? Fieri enim potest ut facto aliquo aliquis non offendatur, neque laedatur: id factum tamen non probet, aut id factum nolit. » LAMB.

*Quid si non vult*) I. e. quid si non vult Caesar eum offendi.

*Caves tibi per Brutum*) Respicit hunc locum in Oratore cap. 10; *Itaque hoc sum aggressus statim Catone absoluto, quem ipsum nunquam attigissem, tempora timens inimica virtuti, nisi tibi hortanti — non parere nefas esse duxissem.*

*Caves tibi per Brutum*) Quem te Bruto petenti negare non potuisse scribis. Nisi malimus illum librum intelligere, qui Brutus, sive de claris oratoribus inscribitur: in quo et maior de temporibus querela est, et Brutus ipse loquitur. CORR.

hoc tu *omnium patronus* facit; quid me, veterem tuum, nunc omnium clientem, oportet? In hac igitur calumnia timoris, et caecae suspicionis tormento, quum plurima ad alieni sensus coniecturam, non ad suum iudicium scribantur, quam difficile sit evadere, si minus expertus es, quod te ad omnia summum atque excellens ingenium armavit, nos sentimus. Sed tamen ego filio dixeram, librum tibi legeret et auferret, aut ea conditione daret, si reciperes te correcturum, hoc est, si totum alium faceres.

4. De Asiatico itinere, quamquam summa necessitas premebat; ut imperasti, feci.

5. Te pro me quid horter? Vides tempus venisse, quo necesse sit de nobis constitui. Nihil est, mi Cicero, quod filium meum exspectes. Adolescens est; omnia excogitare, vel studio, vel aetate, vel metu non potest. Totum negotium tu sustineas, oportet: in te mihi omnis spes est. Tu, pro tua prudentia, quibus rebus gaudeat, quibus capiatur Caesar, tenes: a te omnia proficiscantur, et per te ad exitum perducantur, necesse est. Apud ipsum multum, apud eius omnes plurimum potes. Vnum tibi si persuaseris, non hoc esse tui muneris, si quid rogatus fueris, ut facias (quamquam id magnum et amplum est), sed to-

*Clientem*) Vulg. additur *sentire*, quod glossatori deberi sensit Ern.

*Calumnia timoris*) Calumniator ea fingit, quae vera non sunt. Itidem timor saepe falsa proponit: ut recte, propter similitudinem, *Calumnia timoris* dici possit. Man.

*Evadere*) Ita scribere, ut animus acquiescat. *Evadere* dixit, tanquam ex difficultate. Id.

*De Asiatico itinere*) Petierat a Cicerone consilium Caecina, quid sibi esset auctor, in Siciliane subsideret, an ut ad reliquias Asiaticae negotiationis proficisceretur. Respondit Cicero: *In Sicilia censeo commorandum*. Vide epistolam sequentem: quae tamen ante hanc scripta est. Id.

*Vel studio*) Hoc est, nimio amore mei, vel nimio impetu meam restitutionem conficiendi. Graev.

*Esse opus*) Optime sic Martyni-Laguna. Vulg. *onus*.

tum tuum esse opus, perficies. Nisi forte aut in miseria nimis stulte, aut in amicitia nimis impudenter tibi onus impono. Sed utrique rei excusationem tuae vitae consuetudo dat. Nam quod ita consuesti pro amicis laborare, non iam sic sperant abs te, sed etiam sic imperant tibi familiares.

6. Quod ad librum attinet, quem tibi filius dabit, peto a te, ne exeat; aut ita corrigas, ne mihi noceat.

## VIII.

Scr. Romae exeunte anno V. C. 707.

*Sibi hoc datum a Balbo et Oppio scribit, ut Caecinae liceret in Sicilia esse, ibique ut commoretur, nec longius abeat, suadet.*

M. CICERO A. CAECINAE S. D.

Quum esset mecum Largus, homo tui studiosus, loquutus, kalendas ian. tibi praefinitas esse; quod omnibus rebus perspexeram, quae Balbus et Oppius, absente Caesare, egissent, ea solere illi rata esse: egi vehementer cum his, ut hoc mihi darent, tibi in Sicilia, quoad vellemus, esse uti liceret. Qui mihi consuessent aut libenter polliceri, si quid esset eiusmodi, quod eorum animos non offenderet; aut etiam negare, et afferre rationem, cur negarent: huic meae rogationi potius non continuo responderunt; eodem

*Tibi praefinitas esse*) Ne ultra tibi esse liceret in Sicilia. Man.

*Balbus*) L. Cornelius Balbus, Gaditanus, pro quo exstat Ciceronis oratio. Hic absentis Caesaris negotia procurabat. Id.

*Oppius*) C. Oppius Caesaris legatus Africano bello. Exstat eius, et L. Balbi epistola ad Ciceronem lib. IX ad Att. et Ciceronis ad eum lib. XI. Id.

*Huic meae rogationi potius*) Martyni-Laguna acute sensit hic aliquot verba intercidisse. Ego sic expleverim:

die tamen ad me reverterunt; mihi hoc dederunt, ut esses in Sicilia, quoad velles; se praestaturos, nihil ex eo te offensionis habiturum. Quando, quid tibi permittatur, cognosti; quid mihi placeat, puto te scire oportere. Actis his rebus, literae a te mihi redditae sunt, quibus a me consilium petis, quid sim tibi auctor; in Siciliane subsidas, an ad reliquias Asiaticae negotiationis proficiscare. Haec tua deliberatio non mihi convenire visa est cum oratione Largi. Ille enim mecum, quasi tibi non liceret in Sicilia diutius commorari, ita loquutus erat: tu autem, quasi concessum sit, ita deliberas. Sed ego, sive hoc, sive illud est, in Sicilia censeo commorandum. Propinquitas locorum vel ad impetrandum adiuvabit crebris literis et nuntiis, vel ad reditus celeritatem, re aut impetrata, quod spero, aut aliqua ratione confecta. Quamobrem censeo magnopere commorandum.

T. Furfanio Postumo, familiari meo, legatisque eius, item meis familiaribus, diligentissime te commendabo, quum venerint. Erant enim omnes Mutinae. Viri sunt optimi, et tui similium studiosi, et mei necessarii. Quae mihi venient in mentem, quae ad te pertinere arbitrabor, ea mea sponte faciam. Si quid ignorabo, de eo admonitus omnium studia vincam.

*huic meae rogationi aut flagitationi potius.* — *Potius non continuo* ) Fallor, an Cicero scripsit, *huic meae rogationi protinus non responderunt?* Tò *continuo est* τοῦ *protinus* explicatio a magistro margini adscripta, aut *protinus* superposita, quae inde in contextum irrepsit, et monstrosam hanc produxit lectionem. GRAEV. Obscurus et ineptus ex vulgari lectione sensus: ex emendatione perspicacissimi Graevii planus. CELL.

*Adiuvabit* ) Sic Ern. emendavit. Vulg. *adiuvat.*

*Postumo* ) Ita Pighio auctore scribendum fuit, quem sequutus est Martyni-Laguna. Vulgo *T. Furfano Postumio.* Furfanius A. V. 708 Siciliam proconsule regebat. Neque tamen ideo, quod Martyni-Lagunae visum, opus est hanc epistolam A. V. 708 alligare. Nam quum Cicero hanc epistolam scribebat, Furfanius nondum venerat in provinciam.

Ego etsi coram de te cum Furfanio ita loquar, ut tibi literis meis ad eum nihil opus sit, tamen, quoniam tuis placuit, te habere meas literas, quas ei redderes, morem his gessi. Earum literarum exemplum infra scriptum est. Vale.

## IX.

**Scr. Romae eodem, quo superior, die A. V. C. 707.**

*Furfanio Caecinam commendat.*

M. T. CICERO T. FVRFANIO PROC. S. D.

Cum A. Caecina tanta mihi familiaritas consuetudoque semper fuit, ut nulla maior esse possit: nam et patre eius, claro homine, et forti viro, plurimum usi sumus; et hunc a puero, quod et spem magnam mihi afferebat summae probitatis, summaeque eloquentiae, et vivebat mecum coniunctissime, non solum officiis amicitiae, sed etiam studiis communibus, sic semper dilexi, ut non ullo cum homine coniunctius viverem. Nihil attinet me plura scribere. Quam mihi necesse sit, eius salutem et fortunas, quibuscumque rebus possim, tueri, vides. Reliquum est, ut, quum cognorim pluribus rebus, quid tu et de bonorum fortuna, et de reipublicae calamitatibus sentires, nihil a te petam, nisi, ut ad eam voluntatem, quam tua sponte erga Caecinam habiturus esses, tantus cumulus accedat commendatione mea, quanti me a te fieri intelligo. Hoc mihi gratius facere nihil potes. Vale.

## X. (b)

Scr. Romae (fortasse mense Ianuario A. V. 708.)

*Trebonio exsulanti officia sua pollicetur, eumque spe reditus mox a Caesare impetrandi consolatur.*

M. T. CICERO TREBONIO (1) S. D.

Ego quanti te faciam, semperque fecerim, quanti me a te fieri intellexerim, sum mihi ipse testis. Nam et consilium tuum, vel casus potius, diutius in armis civilibus commorandi, semper mihi magno dolori fuit; et hic eventus, quod tardius, quam est aequum, et quam ego vellem, recuperas fortunam et dignitatem tuam, mihi non minori curae est, quam tibi semper fuerunt casus mei. Itaque et Postumuleno, et Sextio, et saepissime Attico nostro, proximeque Theudae, liberto tuo, totum me patefeci, et haec iis singulis saepe dixi, quacumque re possem, me tibi et liberis tuis satisfacere cupere; idque tu ad tuos velim scribas, haec quidem certe, quae in potestate mea sunt, ut

(1) Huc maxime facit quod nuperrime scripsit Peyronus V. Cl. in *frag. Orationum ineditis.*

« De nomine, cui epistola esset inscribenda, maxime dissidebant critici viri. Nam quum primae editiones legerent *Trebatio*, Paulus Manutius reponi iussit *Trebiano*, cui maxima editorum pars suffragata est; Vrsinus tamen malebat *Trebanio*, Corradus scribendum coniiciebat *Torquato*. Discrepabant etiam codices, quorum alii *Trebatio*, alii *Trebiano*, vel *Trebelliano*, pauci *Trebonio* epistolam inscribebant. Quae controversia si auctoritate et argumentis dirimenda est, video iam omnibus in lectione *Trebonio* conquiescendum esse. Illam enim prae se ferunt nonnulli codices recentiores, atque confirmat antiquissima membrana Taurinensis, quae ad saeculum VI vel VII facile pertinens maxima valet auctoritate. Sed ad propria atque insita argumenta accedam, demonstraturus omnia Epistolae adiuncta facile cadere in Trebonium. Quod ut ordine fiat, paucis primum perstringam Trebonii res gestas atque munia. (Praetermitto reliqua prolixiora, quam ut hoc loco inseri possint. Vide, sis, *Orationum fragmenta inedita.* Stuttgardiae 1824. 4.°)

« Trebonii nomine constituto, ma-

operam, consilium, rem, fidem meam, sibi ad omnes res parata putent. Si auctoritate et gratia tantum possem, quantum in ea republica, de qua ita meritus sum, posse deberem; tu quoque is esses, qui fuisti, quum omni gradu amplissimo dignissimus, tum certe

ior oritur disputandi materies ex lacunis, quibus membrana nostra eum editionibus vulgatis collata laborat. Enimvero istae inter verba *casus mei itaque*, atque illa *si auctoritate et gratia* paucos inserunt versus; eosdem multos adduut ad viginti inter verba *nostrum uterque cecidit*, et illa *quod non pro te*. In epistola quoque procedenti, quoe est ad T. Furfanium, editiones maiora dant post verba *coniunctius viverem*, tum in fine epistolae addunt *Hoc mihi gratius facere nihil potes. Vale.* Ergone lacunis laborat Taurinensis membrana, an vero editiones statuemus interpolatas esse?

« Quantum equidem coniicio, neutrum dici potest. In suspicionem adducor duas olim fuisse Epistolarum Ciceronis editiones, quarum altera absolutior per codices ad nos propagata est; alterius vero, quantum quidem ex hoc loco augurari licet, imperfectioris exemplum suppeditat folium Taurinense.

« Qui couferat editiones cum membrana nostra, animadvertet tot esse lacunas, quot vel a librarii oscitantia, vel ab exemplari detrito profectos esse, haud sibi facile persuadebit. Interea inficias non iverit supplementa lacunarum in editionibus obvia, suo quaeque nativo loco collocata esse, atque nonnisi per summam impudentiam deturbari posse. Quare duplex hypothesis proponi potest. Vel enim duo olim fuerunt, qui Epistolarum Ciceronis colligendarum sibi opus dederunt; alter fortasse secututus adversaria atque schedas Ciceronis, alter epistolas quae essent penes Tullii amicos. Illo paucas et imperfectas habuit; iste multas congregavit atque ita absolutissimas, ut ne extremum quidem *Vale* iis deesset. Vel Rhetores discipulis suis proposituri exemplaria locorum communium, quae magis in usu veniunt in commercio epistolico, mutilarunt epistolas Ciceronis, ea tantum seligentes fragmenta, quoe generales omoria aut officii significationes exhiberent, vel admonitionum excusationumve formulas. Librariis vero ad seriorem aetatem Epistolas Tullii propagaturis haud fuit ambigendum, cuinam editioni adhaerendum esset. Quare hac posteriore, eoque locupletiore utimur. Sunt tamen probae lectiones, quae ex prima editione in posteriorem recte transferri possent, uti patebit utramque conferenti. Atque ita mea fert sententia; videant alii si rectius divinari possunt, atque comminisci epitomem aliquam Epistolarum Ciceronis a rhetore aliquo digestam.

« Nolo manum de tabula ponere, quin nonnullorum superstitionem arguam iu hac ipsa ad Treboniurn epistola edenda. In verbis *antea misissem ad te literas* novae epistolae initium constituendum esse probe senserunt Manutius, Graevius, et Martyni-Laguna; secus visum est Lambino, Bene-

ordinis tui facile princeps. Sed, quoniam eodem tempore, eademque de causa, nostrum uterque cecidit; tibi et illa polliceor, quae supra scripsi, quae sunt adhuc mea, et ea, quae praeterea videor mihi ex aliqua parte retinere tanquam ex reliquiis pristinae dignitatis. Neque enim ipse Caesar, ut multis rebus intelligere potui, est alienus a nobis; et omnes fere familiarissimi eius, devincti magnis meis veteribus officiis, me diligenter observant et colunt. Itaque si qui mihi erit aditus de tuis fortunis, id est, de tua incolumitate, in qua sunt omnia, agendi, quod quidem quotidie magis ex eorum sermonibus adducor ut sperem: agam per me ipse et moliar. Singula persequi non est necesse. Vniversum studium meum et benivolentiam ad te defero. Sed magni mea interest, hoc tuos omnes scire, quod tuis literis fieri potest; ut intelligant, omnia Ciceronis patere Trebonio. Hoc eo pertinet, ut nihil existiment esse tam difficile, quod non, pro te mihi susceptum, iucundum sit futurum.

dicto, atque maiori editorum parti. At nonne optime clauditur epistola superioribus verbis *Hoc eo pertinet, ut nihil* etc.? Deinde illa verba *Antea misissem ad te literas* perspicue demonstrant nullas antea Ciceronem literas misisse ad Trebonium. Ideo vero haud scripserat, quia tali tempore *aut consolari amicorum est, aut polliceri*, neutrum vero praestare poterat. Atqui in prima Epistolae parte Cicero multa pollicetur Trebonio, eumque adeo consolat. Duplex itaque epistola ad fidem nonnullorum codicum constituenda est. Prima sit *Antea misissem — consiliis nostris providebuntur*; altera *Ego quanti te faciam — iucundum sit futurum.* »

*Ordinis tui*) Scil. equestris. Vel ex h. l. patet hanc epistolam non esse ad L. Torquatum L. F. L. N. scriptam; hic enim A. V. C. 704, praetor fuerat, ideoque dudum erat in senatorium ordinem allectus.

*Casu devincti*) *Casu* hoc loco nihil significat, et Manutius non explicat hanc vocem, sed sensum qualemcumque fingere maluit, quam fateri se, quid ea vox hic sibi velit, ignorare. Mihi dubium nullum est, quin aliquis vocem *eius* ex proxime antecedentibus explicaturus, in margine apposuerit *Caes.* compendiosa scribendi ratione pro *Caesaris.* Ex illo scripturae compendio deinceps *casu* factum esse ab imperito librario, plane

## X. (a)

Antea misissem ad te literas, si genus scribendi invenissem. Tali enim tempore aut consolari, amicorum est, aut polliceri. Consolatione non utebar, quod ex multis audiebam, quam fortiter sapienterque ferres iniuriam temporum, quamque te vehementer consolaretur conscientia factorum et consiliorum tuorum: quod quidem si facis, magnum fructum studiorum optimorum capis, in quibus te semper scio esse versatum; idque ut facias, etiam atque etiam te hortor. Simul et illud tibi, homini peritissimo rerum et exemplorum, et omnis vetustatis, re ipse quidem rudis, sed in studio minus fortasse, quam vellem, at in rebus atque usu plus etiam, quam vellem, versatus, spondeo, tibi istam acerbitatem et iniuriam non diuturnam fore. Nam et ipse, qui plurimum potest, quotidie mihi delabi ad aequitatem et ad rerum naturam videtur; et ipsa causa ea est, ut iam simul cum republica, quae in perpetuum iacere non potest, neces-

mihi persuadeo. Hkvm. — Mihi quoque sic videtur; itaque vocem otiosam expungo. *T.*

*Antea*) Iam olim fuerunt, qui hic novae epistolae exordium statuerent, et in Mss. nonnullis, ea quae inde ab his verbis *Antea misissem etc.* sequuntur, epistolam constituunt separatam. Novae autem epistolae hic initium faciunt Manutius, Graevius, et nuper Martyni-Laguna. Contra Lambinus negat hic novam epistolam inchoandam esse, eumque sequutus est praeter alios Benedictus. Ac profecto illa verba *antea misissem ad te literas* non sunt eiusmodi, ut hinc primae epistolae ad Trebianum (vel quicumque alius fuerit) scriptae initium fieri existimandum sit. Nam in appendice etiam epistolae excusare se poterat Cicero, quod antea literas non misisset. Ac si prima epistola ad Trebianum haec fuisset *Antea misissem — providebuntur*, illi alteri *Ego quanti — sit futurum* secundus esset locus assignandus. Atqui haec ita est contexta, ut nullum in ea superioris cuiusdam epistolae ad Trebianum missae vestigium appareat. (Vid. not. Cl. Peyroni pag. praeced.)

*Invenissem*) Sic Ern. scribendum esse monuit. Vulg. *invenirem.*

*Diuturnam*) Multi Mss. *diuturne*, quod edd. post Victorium ac nuper Benedictus receperunt.

sario reviviscat atque recreetur; quotidieque aliquid fit lenius et liberalius, quam timebamus. Quae quoniam in temporum inclinationibus saepe parvis posita sunt, omnia momenta observabimus; neque ullum praetermittemus tui iuvandi et levandi locum. Itaque illud alterum, quod dixi, literarum genus, quotidie mihi, ut spero, fiet proclivius, ut etiam polliceri possim. Id re, quam verbis, faciam libentius. Tu velim existimes, et plures te amicos habere, quam qui in isto casu sint ac fuerint, quantum quidem ego intelligere potuerim; et me concedere eorum nemini. Fortem fac animum habeas et magnum; quod est in uno te. Quae sunt in fortuna, temporibus regentur, et consiliis nostris providebuntur. Vale.

## XI.

Scr. initio Septembr. A. V. C. 705.

*Gratulatur de restitutione, quam Dolabellae beneficio ipsi impetraverat: hortaturque, ut aequo animo iacturam fortunarum ferat.*

M. T. CICERO TREBONIO S. D.

Dolabellam antea tantummodo diligebam; obligatus ei

*Dolobellam antea*) Hanc quoque epistolam Martyni-Laguna *L. Torquato* inscripsit. Quod cur recte factum esse mihi non videatur, exposui ad epistolam proxime praecedentem. Hanc vero epistolam etsi non ad *L. Torquatum*, tamen ad *A. Torquatum* missam esse possit aliquis coniicere, quod non solum hoc tempore in *A. Torquati* causa se laborasse Cicero ipse dicit (*ad Att. XIII*, 45), sed etiam mentionem facit in hac epistola, Syronis, philosophi Epicurei, quem *L. Torquati* amicum fuisse discimus ex lib. II de Finibus, ideoque etiam fratris eius *Auli* amicum fuisse credibile est.

*Dolabellam antea*) P. Cornelium Dolabellam, antea Ciceronis generum. Divortium iam cum Tullia fecerat, quo tempore scripta est haec epistola. Id licet coniicere ex epist. 23 ad Att. lib. II, quae scripta est ante bellum Africanum; hac vero ad Trebianum omnes post id bellum. Nec vero simul cum affinitate dirempta amicitia

nihil eram. Nec enim acciderat mihi opus esse; et ille mihi debebat, quod non defueram eius periculis. Nunc tanto sum devinctus eius beneficio, quod et antea in re, et hoc tempore in salute tua cumulatissime mihi satisfecit, ut nemini plus debeam. Qua in re tibi gratulor ita vehementer, ut te quoque mihi gratulari, quam gratias agere malim. Alterum omnino non desidero, alterum vere facere poteris. Quod reliquum est, quando tibi virtus et dignitas tua reditum ad tuos aperuit, est tuae sapientiae magnitudinisque animi, quid amiseris, oblivisci; quid recuperaris, cogitare. Vives cum tuis, vives nobiscum. Plus acquisisti dignitatis, quam amisisti rei familiaris: quae ipsa tum esset iucundior, si ulla res esset publica. Vestorius, noster familiaris, ad me scripsit, te mihi maximas gratias agere. Haec praedicatio tua mihi valde grata est, eaque te uti facile patior, quum apud alios, tum mehercule apud Syronem, nostrum amicum. Quae enim facimus, ea prudentissimo cuique maxime probata esse volumus. Te cupio videre quam primum.

est: nisi si temporum causa simulatum est. Exstant Ciceronis epistolae lib. IX ad Dolabellam insigni cum amoris argumento: et haec ipsa, prodesse Ciceroni gratiam Dolabellae apud Cesarem in amicorum negotiis demonstrat. MAN.

*Eius periculis*) Bis eum Cicero, ante filiam suam ei collocatam in capitis periculo defenderat. Epist. 10, lib. III. ID.

*In re*) In fortunis tuis. ID.

*Plus debeam nemini*) Ita concinnius verba ordinavit Martyni-Laguna. Vulgo *nemini plus debeam*.

*Vestorius*) Puteolanus, de quo saepe fit mentio in epist. ad Att. M.

*Syronem*) Epicureum, lib. II de Finib.

## XII.

Scr. Romae A. V. C. 707.

*Gratulatur T. Ampio Balbo, qui Pompeianas partes sequutus erat, de reditu per Caesaris amicos impetrato, ideoque cessare ait consolationem, re confecta. Esse tamen vel restituto aliquid ferendum, reipublicae calamitatem, in qua nullum solatium supersit, nisi quod ex literarum studiis capiatur.*

M. T. CICERO AMPIO S. D.

Gratulor tibi, mi Balbe, vereque gratulor. Nec sum tam stultus, ut te usura falsi gaudii frui velim, deinde frangi repente, atque ita cadere, ut nulla res ad aequitatem te animi possit postea extollere. Egi tuam causam apertius, quam mea tempora ferebant. Vincebatur enim fortuna ipsa debilitatae gratiae nostrae tui caritate, et meo perpetuo erga te amore, culto a te diligentissime. Omnia promissa, confirmata, certa et rata sunt, quae ad reditum et ad salutem tuam pertinent. Vidi, cognovi, interfui. Etenim omnes Caesaris familiares satis opportune habeo implicatos consuetudine et benivolentia, sic, ut, quum ab illo di-

*Ampio* ) Vulgo *T. Ampio Balbo*, contra libros. Victorii editio recte solum medium nomen agnoscit, ut et Vatic. et Grut. codices. GEBHARD. Videtur is esse, ad quem scribit epist. 29, lib. X; quod si ita est, collocari illam epistolam ante hanc oportuit; ut ex utriusque cognoscitur argumento. Idem commendatur epist. 70, lib. XIII. Quatuor Balbos invenio, unum hunc Ampiae gentis; alterum Atiae, qui Iuliam, C. Caesaris sororem, in matrimonio habuit, ex qua genuit Atiam, Augusti matrem; duos reliquos Gadibus natos, et civitate Romana donatos, Corneliae gentis: quorum alter Balbus maior, alter minor, eius fratre genitus, vocatus est. Maior est, qui nominatur inter Caesaris amicissimos in hac ipsa epistola, et in epist. 8, 19 et in 5, 7, 18, lib. VII, et in 17, lib. IX, pro quo exstat egregia Ciceronis oratio. Primus in Oceano genitorum consulatum est adeptus, ut ait Plinius lib. VII, cap. 43. Minor Balbus ex Africa triumphavit, ut idem Plinius lib. V, cap. 5. Strabo lib. III. Nominatur a Cicerone epist. 11, lib. VIII, ad Att. a Pollione epistola 32, lib. X. MAN.

scesserint, me habeant proximum. Hoc Pansa, Hirtius, Balbus, Oppins, Matius, Postumius, plane ita faciunt, ut me unice diligant. Quod si mihi per me efficiendum fuisset, non me poeniteret pro ratione temporum ita esse molitum. Sed nihil est a me inservitum temporis causa. Veteres mihi necessitudines cum his omnibus intercedunt: quibuscum ego agere de te non destiti. Principem tamen habuimus Pansam, tui studiosissimum, mei cupidum, qui valeret apud illum non minus auctoritate, quam gratia. Cimber autem Tillius mihi plane satisfecit. Valent enim[1] apud Caesarem non tam ambitiosae rogationes, quam necessariae: quas quia Cimber habebat, plus valuit, quam pro ullo alio valere potuisset. Diploma statim non est datum; quod mirifica est improbitas in quibusdam, qui tulissent acerbius, veniam tibi dari, quem [2] illi appellant *tubam belli civilis;* multaque ita dicunt, quasi non gaudeant id bellum incidisse. Quare visum est occultius agendum, neque ullo modo divulgandum, de te iam esse perfectum. Sed id erit perbrevi: nec dubito, quin, legente te has literas, confecta iam res futura sit.

*Per me*) Egerat Cicero per familiares Caesaris, amicos suos, non per seipsum. Ita porro in Ampii salute impetranda ei satisfecerant amici eius omni sedulitate atque officio, ut vix ipse Cicero, si auctoritate et gratia pari fuisset, agere potuisset. Id.

*Illum*) Caesarem.

(1) Vulgo *tamen.*

*Necessariae*) *Ambitiosae rogationes* sunt, quum quis aliquid a potentiore petit, ut gratiosum se ostendat, *necessariae* quae fiunt pro amico intima necessitudine coniuncto, cf. *orat. pro Ligar. c. II.*

*Quas*) Sic vulgo, quod *rogationes* praecessit. At Mss. *quam*. Intellige unam solius Cimbri rogationem, seu unam e multis: quae quod *necessaria* erat, videtur Tillius propinquus Ampii fuisse. Cell.

*Diploma*) Sunt literae indices ac testes concessi beneficii ab eo qui praeest reipublicae; proprie et per excellentiam *diplomata* dicebantur literae, quibus dabatur a summo reipublicae rectore cursus publicus. Sunt sic a forma appellata: nam formabantur in modum tabularum duplicum, ut docet Casaubonus ad Sueton. Graev.

(2) Lem. *quam*, i. e. *quam tubam.*

Pansa quidem mihi, gravis homo et certus, non solum confirmavit, verum etiam recepit, perceleriter se ablaturum diploma. Mihi tamen placuit, haec ad te perscribi. Minus enim te firmum sermo Eppuleiae tuae, lacrymaeque Ampiae declarabant, quam significant tuae literae; atque illae arbitrabantur, quum a te abessent ipsae, multo in graviore te cura futurum. Quare magnopere [1] putavi, angoris et doloris tui levandi causa, pro certis ad te ea, quae essent certa, perscribi [oportere]. Scis, me antea sic solitum esse scribere ad te, magis ut consolarer fortem virum atque sapientem, quam ut exploratae spem salutis ostenderem, nisi quam ab ipsa republica, quum hic ardor restinctus esset, sperari oportere censerem. Recordare tuas literas, quibus et magnum animum mihi semper ostendisti, et ad omnes casus ferendos constantem ac paratum: quod ego non mirabar, quum recordarer, te et a primis temporibus aetatis in republica esse versatum, et tuos magistratus in ipsa discrimina incidisse salutis fortunarumque communium; et in hoc ipsum bellum esse ingressum, non solum, ut, si victor, beatus; sed etiam, si ita accidisset, victus ut sapiens esses. Deinde, quum studium tuum consumas in virorum fortium factis memoriae prodendis, considerare debes, nihil tibi esse commit-

*Eppuleiae*) Ern. in suo Ms. invenit *Appulsiae*, quod nomen altero verius putabat.

*Eppuleiae*) Vxoris. Nam Ampia, filia: quia feminae gentis nomine appellabantur. MAN.

(1) Gulielm. coni. *magnopere a re putavi. oportere* abest a Mss.

*Exploratae*) Sic codd. IV Dresd. Torg. edd. Gebhard. Gruter. Ern. multi *exploratam*.

*Vt si victor*) Sic edidi pro vulg. *uti victor*.

*Vt sapiens esses*) Vulgo *sed etiam, ut, si ita accidisset, victus, ut sapiens esses*. Alterum *ut* delendum esse vidit Ern. Martyni-Laguna edidit, *sed etiam, si ita accidisset, victus, et sapiens ut esses*.

*Memoriae*) Ampius hic historiam scribebat. MAN.

tendum, quamobrem eorum, quos laudas, te non simillimum praebeas. Sed haec oratio magis esset apta ad illa tempora, quae iam effugisti. Nunc vero tantum te para ad haec nobiscum ferenda: quibus ego si quam medicinam invenirem, tibi quoque eandem traderem. Sed est unum perfugium, doctrina ac literae, quibus semper usi sumus: quae secundis rebus delectationem modo habere videbantur, nunc vero etiam salutem. Sed, ut ad initium revertar, cave dubites, quin omnia de salute ac reditu tuo perfecta sint.

## XIII.

Scr. Romae mense Septembri A. V. C. 707.

*Solatur Ligarium exsulem, eumque bene sperare iubet, et, ut forti animo sit, hortatur.*

CICERO LIGARIO S.

Etsi tali tuo tempore me, aut consolandi, aut iuvandi tui causa, scribere ad te aliquid pro nostra amicitia oportebat; tamen adhuc id non feceram, quia neque lenire videbar oratione, neque levare posse dolorem tuum. Postea vero, quam magnam spem habere coepi, fore, ut te brevi tempore incolumem haberemus; facere non potui, quin sententiam tibi et voluntatem declararem meam. Primum igitur scribam, quod intelligo et perspicio, non fore in te Caesarem duriorem. Nam et res eum quotidie, et dies, et opinio hominum, et, ut mihi videtur, etiam sua natura mitiorem facit. Idque quum de reliquis sentio, tum de te etiam audio ex familiarissimis eius; quibus ego ex eo tempore, quo

*Sententiam tibi et voluntatem*) Sic Martyni-Laguna. Vulgo *quin tibi et sententiam.*

primum ex Africa nuntius venit, supplicare una cum fratribus tuis non destiti. Quorum quidem et virtus, et pietas, et amor in te singularis, et assidua et perpetua cura salutis tuae tantum proficit, ut nihil sit, quod non ipsum Caesarem tributurum existimem. Sed si tardius fit, quam volumus, magnis occupationibus eius, a quo omnia petuntur, aditus ad eum difficiliores fuerunt; et simul Africanae causae iratior, diutius velle videtur eos habere sollicitos, a quibus se putat diuturnioribus esse molestiis conflictatum. Sed hoc ipsum intelligimus eum quotidie remissius et placatius ferre. Quare mihi crede, et memoriae manda, me tibi id affirmasse, te in istis molestiis diutius non futurum. Quando, quid sentirem, exposui, quid velim tua causa, re potius, quam oratione, declarabo. [1] Si tantum possem, quantum in ea republica, de qua ita sum meritus, ut tu existimas, posse debebam; ne tu quidem in istis incommodis esses. Eadem enim causa opes meas fregit, quae tuam salutem in discrimen adduxit. Sed tamen, quidquid imago veteris meae dignitatis, quidquid reliquiae gratiae valebunt, studium, consilium, opera, gratia, fides mea, nullo loco deerit tuis optimis fratribus. Tu fac habeas fortem animum, quem semper habuisti; primum ob eas causas, quas scripsi; deinde, quod ea de republica semper voluisti atque sensisti, ut non modo secunda sperare debeas, [1] sed etiam, si omnia adversa essent, tamen

*Ex Affrica*) De Pompeianis in Africa devictis. MAN.

*Et virtus, et pietas*) Quinque Dresdd. Torg. Lips. Asc. 1, cum Graev. 1, habent: *quorum quidem virtute et pietate*; quod receperunt Benedictus et Martyni-Laguna,

*Sed si tardius fit*) Martyni Laguna. *Et si fit tardius.*

(1) Sic Ern. Martyni Laguna. Vulgo *quum—quid vellem re potius declarabo, quam oratione.* — Deinde vulgo *Et si.*

*Gratia*) Videtur delendum.

(1) Schütz. praeeunte Mart. Lag. *ut non modo nunc sec. quum sper. deb.*

conscientia et factorum et consiliorum tuorum, quaecumque acciderent, fortissimo et maximo animo ferre deberes.

## XIV.

Scr. in Cumano exeunte Aprili A. V. C. 704.

*Quae cum Caesare egerit de Ligarii restitutione, et quam spem salutis habeat, declarat, eumque ad laetitiam exhortatur.*

CICERO LIGARIO

Me scito omnem meum laborem, omnem operam, curam, studium in tua salute consumere. Nam quum te semper maxime dilexi, tum fratrum tuorum, quos aeque atque te summa benivolentia sum complexus, singularis pietas amorque fraternus, nullum me patitur officii erga te studiique munus aut tempus praetermittere. Sed quae faciam, fecerimque pro te, ex illorum te literis, quam ex meis, malo cognoscere. Quid autem sperem, aut confidam, et exploratum habeam de salute tua, id tibi a me declarari volo. Nam si quisquam est timidus in magnis periculosisque rebus, semperque magis adversos rerum exitus metuens, quam sperans secundos, is ego sum; et, si hoc vitium est, eo me non carere, confiteor. Ego idem tamen quum a. d. v kalendas intercalares priores,[2] rogatu fratrum

*Fratrum tuorum* ) Tres erant Ligarii fratres, quorum unus Q. ad Pompeii castra transierat.

(1) Vulgo *si quis*.

(2) Scripta est haec epistola anno V. C. 707, quo Caesar fastos correxit. Vt annus Romanus, valde perturbatus, in eam formam componeretur, quam nunc obtinet, et Kalendae ianuariae deinceps ordinate recurrerent, necesse fuit assignari huic anno dies 445, itaque praeter mensem Merkedonium, qui ex Numae instituto in Februarium insertus fuit, duos menses intercalari iussit Caesar ante mensem decembrem. Hinc *Kalendae intercalares priores* et *posteriores*. Nonnulli, post Iosephum Scaligerum,

tuorum, venissem mane ad Caesarem, atque omnem adeundi et conveniendi illius indignitatem et molestiam pertulissem; quum fratres et propinqui tui iacerent ad pedes, et ego essem loquutus, quae causa, quae tum tempus postulabat: [1] non solum ex oratione Caesaris, quae sane mollis et liberalis fuit, sed etiam ex oculis et vultu, ex multis praeterea signis, quae facilius perspicere potui, quam scribere, hanc in opinionem discessi, ut mihi tua salus dubia non esset. Quamobrem fac animo magno fortique sis; et, si turbidissima sapienter ferebas, tranquilliora laete feras. Ego tamen tuis rebus sic adero, ut difficillimis; neque Caesari solum, sed etiam amicis eius omnibus, quos mihi amicissimos esse cognovi, pro te, sicut adhuc feci, libentissime supplicabo. Vale.

*lib. II, de Emend. Temp.* aiunt *Kalendas intercalares priores* esse diem primum mensis Merkedonii. At Merkedonius inserebatur in februarium; et per mensem februarium Romae Caesar non erat, sed in Africa, unde rediit die 26 iulii. *An.* — *Kalendas intercalares priores* h. e. d. XXVII novembris, quinque diebus ante initium prioris mensis intercalaris hoc anno ad anni confusionem corrigendam instituti.

(1) Non est hoc intelligendum de oratione contra Tuberonem, pro Ligario ad Caesarem habita, sed de priore quadam deprecatione.

## XV.

Scr. post Idus Martias A. V. 709.

*Inest gratulationis et benivolentiae significatio.*

CICERO BASILO, S. (1)

Tibi gratulor; mihi gaudeo; te amo; tua tueor; a te amari, et quid agas, quidque agatur, certior fieri volo.

(1) Videtur esse Basilus, qui cum ceteris in Caesarem coniuraverat. Itaque assentior Glaudorpio, Strochio et Martyni-Lagunae, existimantibus hanc gratulationem ad Caesaris caedem pertinere.

## XVI.

Scr. in Sicilia mense incerto A. V. 709.

BITHYNICVS CICERONI, S.

Si mihi tecum non et multae et iustae causae amicitiae privatim essent, repeterem initia amicitiae ex parentibus nostris: quod faciendum iis existimo, qui paternam amicitiam nullis ipsi officiis prosequuti sunt. Itaque contentus ero nostra ipsorum amicitia: cuius fiducia peto a te, ut absentem me, quibuscumque in rebus opus fuerit, tueare, si nullum officium tuum apud me intermoriturum existimas. Vale.

*Bithynicus*) Pompeiae gentis, cui genti cognomen hoc dedit Bithynia devicta. Nominatur etiam in libro de claris Orat. *Q. Pompeius Bithynicus:* sed eum puto huius Bithynici patrem fuisse: nam illum inter mortuos oratores Cicero numerat in eo libro, qui scriptus videtur ante exitum Africani belli. Haec autem et quae sequitur epistola, scriptae sunt, nisi me coniectura fallit, post Caesaris necem. *M.* De Bithynico huius patre, vide in Bruto, cap. 68. *An.* — A. Pompeius Bithynicus Caesarianus hoc anno praetor Siciliae.

## XVII.

Scr. videtur Puteolis mense Aprili A. V. C. 709.

*Significat gratum sibi esse, quod Bithynicus constituta republica secum victurum esse ostenderat.*

M. CICERO BITHYNICO, S.

Quum ceterarum rerum causa cupio[1] esse aliquando rempublicam constitutam, tum velim mihi credas ac-

(1) Schütz. *percupio.*

*Accedere*) Sensus est: Promissum tuum accedit ad res ceteras, quarum causa cupio Remp. esse aliquando constitutam. *Id.* hoc ipsum est, Remp. esse constitutam. Doctiores videant: quibus morem geram, et libenter quidem. Oliv.

cedere, id quo magis expetam, [1] promissum tuum, quo in literis uteris. Scribis enim, si ita sit, te mecum esse victurum. Gratissima mihi tua voluntas est; facisque nihil alienum necessitudine nostra, iudiciisque patris tui de me, summi viri. Nam sic habeto, beneficiorum magnitudine eos, qui temporibus valuerunt, aut valent, coniunctiores tecum esse, quam me; necessitudine neminem. Quamobrem grata mihi est et memoria tua nostrae coniunctionis et eius etiam augendae voluntas.

(1) Olim edebatur *accedere id etiam quo magis expetam*. Ernestius dedit *accedere, id etiam quo magis expetam*, quod hactenus servavi, ut *etiam* delerem.

*Aut valent*) Sic est in ed. Med. probante Graevio. Vulgo *valuerunt aut valeant*. Ernestius delevit *aut valeant*, quod in Ms. uno aberat. Benedictus e codd. nonnullis recepit: *valuerunt; ut valeant*, —

## XVIII.

Scr. Romae mense Ianuario A. V. C. 708.

*Respondet ad quaestionem Leptae de decurionibus in municipiis ex lege Iulia 1; addit quaedam nova de Hispaniis 2; de negotio Leptae, quod sponsor esset pro Pompeio 3; de Oratore suo ad M. Brutum 4; cur diutius Romae commoretur 5. Leptae filio Hesiodi lectionem commendat 6.*

CICERO LEPTAE

Simul accepi a Seleuco tuo literas, statim quaesivi a Balbo per codicillos, quid esset in lege. Rescripsit:

*Leptae*) Q. Leptae, quo Fabrum praefecto usus est Cicero proconsul in Cilicia. Epist. 7, lib. III. MAN.

*In lege*) Quam Caesar, ubi Romam ex Hispania revertisset, ferre cogitabat: scripserat autem vel ipse ante quam iret in Hispaniam, vel, post profectionem, Balbus et reliqui familiares, ex eius sententia: ut ipso in urbem reverso promulgaretur, et ferretur. Nam, si lata fuisset, vel etiam promulgata, non a Balbo, quid in ea esset, Cicero quaesisset. ID.

eos, qui facerent praeconium, vetari esse in decurionibus; qui fecissent, non vetari. Quare bono animo sint et tui et mei familiares. Neque enim erat ferendum, quum, qui hodie haruspicinam facerent, in senatum Romae legerentur, eos, qui aliquando praeconium fecissent, in municipiis decuriones esse non licere.

2. De Hispaniis novi nihil. Magnum tamen exercitum Pompeium habere constat. Nam Caesar ipse ad nos misit exemplum Paciaeci literarum, in quo erat, ipsas undecim esse legiones. Scripserat etiam Messala Q. Salasso, P. Curtium fratrem eius, iussu Pompeii, inspectante exercitu, interfectum, quod consensisset cum Hispanis quibusdam, si in oppidum, nescio quod, Pompeius rei frumentariae causa venisset, eum comprehendere, ad Caesaremque deducere.

3. De negotio tuo, quod sponsor es pro Pompeio, si Galba consponsor tuus redierit, homo in re familiari non parum diligens, non desinam cum illo communicare, si quid expediri possit: quod videbatur mihi ille confidere.

4. *Oratorem* meum tantopere a te probari vehementer gaudeo. Mihi quidem sic persuadeo, me, quidquid habuerim iudicii de dicendo, in illum librum

*Decurionibus*) Senatores vel coloniarum, vel municipiorum *decuriones* vocabantur. Et ut Romam ad senatum consules, ita in municipiis ad decuriones *quatuor viri*, in coloniis *duumviri* referebant. Ac nomine quidem ipso *decuriones*, decem tantum videntur: sed plures fuisse constat ex eo, quod in secunda Agraria centum nominantur. ID.

*Qui hodie*) locus (nisi fallor) in Caesarem, qui in eum ordinem indignissimos legerat: supplevit enim ille Senatum: nam multi civilibus bellis Senatores defecerant. VICT.

*Pompeium*) Cnaeum, Magni filium, qui, ad Mundam victus, paulo post interfectus est. MAN.

*Ad nos*) Ita Graev. Ern. e Ms. Vulgo *ad vos*. Sed *ad nos* est *ad senatum*.

*Paciaeci*) L. Iunii Paciaeci, Hispani hominis, Romana civitate donati: quod praenomen et nomen indicant. MAN.

contulisse. Qui si est talis, qualem tibi videri scribis, ego quoque aliquid sum; sin aliter, non recuso, quin, quantum de illo libro, tantundem de mei iudicii fama detrahatur. Leptam nostrum cupio delectari iam talibus scriptis. Etsi abest maturitas aetatis, iam tamen personare aures eius huiusmodi vocibus, non est inutile.

5. Me Romae tenuit omnino Tulliae meae partus. Sed quum ea, quemadmodum spero, satis firma sit; teneor tamen, dum a Dolabellae procuratoribus exigam primam pensionem; et, mehercule, non tam sum peregrinator iam, quam solebam. Aedificia mea me delectabant, et otium. Domus est, quae nulli villarum mearum cedat; otium omni desertissima regione maius. Itaque ne literae quidem meae impediuntur; in quibus sine ulla interpellatione versor. Quare, ut arbitror, prius hic te nos, quam istic tu nos videbis.

Lepta suavissimus ediscat Hesiodum, et habeat in ore,

Τῆς δ' ἀρετῆς ἱδρῶτα.

*Partus* ) Ex partu Tulliam decessisse, Plutarchus auctor est. Bis igitur peperit, semel ante pugnam Pharsalicam, quum in Graeciam ad Pompeium Cicero iturus esset; ut epist. ult. lib. X ad Att. iterum, quum in Hispania Caesar contra Pompeii liberos pugnaret: quod hic locus ostendit. ID.

*Exigam primam pensionem* ) Tertiam partem dotis, quae primum debebatur. Annua, bima, trima die numerabatur dos uxoris marito, hoc est, tribus pensionibus: et si divortium factum esset, eodem modo reddebatur. Vide not. ad M. Senecae suasor. 1. I. F. GRON.

*Τῆς δ' ἀρετῆς ἱδρῶτα*) Intelligit nobilissimos versiculos Ἐργ. v. 287 sqq.

## XIX.

Scr. Asturae circa VII Kal. Sept. A. V. C. 708.

*Maculae Falernum sibi idoneum visum deversorio* 1; *munerum curationem in ludis Caesaris a Lepta expetitam dissuadet* 2.

CICERO LEPTAE', S. D.

Maculam officio functum esse gaudeo. Eius Falernum mihi semper idoneum visum est deversorio: si modo tecti satis est ad comitatum nostrum recipiendum. Ceteroqui mihi locus non displicet; nec ea re Petrinum tuum deseram. Nam et villa, et amoenitas illa, commorationis est, non deversorii.

2. De curatione aliqua munerum regionum, cum Oppio loquutus sum. Nam Balbum, posteaquam tu es profectus, non vidi. Tantis pedum doloribus afficitur, ut se conveniri nolit. Omnino de tota re, ut mihi videtur, sapientius faceres, si non curares. Quod enim eo labore assequi vis, nullo modo assequere. Tanta est enim intimorum multitudo, ut ex iis aliquis potius effluat, quam novo sit aditus; praesertim qui nihil afferat, praeter operam, in qua ille se de-

*Maculam*) Forlasse Pompeium Maculam curatorem Faustae, L. Sullae filiae, de quo Macrobius lib. II Sat. MAN.

*Officio functum*) Parando nobis (sic enim interpretandum videtur) hospitio. CORR.

*Ad comitatum nostrum*) Qui Caesari ex Hispaniis redeunti hic obviam cogitamus. ID.

*Petrinum*) Villae nomen, a vico Petrino, qui fuit in Sinuessano. Horatius epist. 15, lib. I: *Sinuessanumque Petrinum*. MAN.

*Munerum regionum*) Caesar nimirum post reditum e bello Hispaniensi ludos regionatim in urbe faciendos curavit (*Sueton. Iul.* c. 39) eaque munera iam tum apparabantur. — Olim legebatur *regiorum*, i. e. ludorum qui a Tarquinio rege instituti, modo Romani, modo Magni, modo etiam Circenses appellabantur.

*Aliquis potius*) Ern. mallebat *citius*.

disse beneficium putabit (si modo id ipsum sciet), non accepisse. Sed tamen aliquid videbimus, in quo sit spes. [1] Aliter quidem non modo non appetendum, sed etiam fugiendum puto. Ego me Asturae diutius arbitror commoraturum, quoad ille quandoque veniat. Vale.

*Si modo id ipsum sciet*) te ludos curasse: quod ignorare potest, in tanta maiorum rerum occupatione. CORR.

*Non accepisse*) Hoc ipsum Cicero monet lib. II Off. *Qui se*, inquit, *locupletes, honoratos et beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volunt: quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, quum ipsi quamvis aliquod magnum acceperint.* Eiusdem generis illud in epist. ad M. Antonium, lib. XIV ad Attic. *Literae tuae sic me affecerunt, ut non dare tibi beneficium viderer, sed accipere a te ita petente.* MAN.

(1) Hanc lectionem iam a Manutio assertam recte revocavit Martyni-Laguna. Vulgo legebatur *species*. — *In quo sit species*) Id est, Victorio interpretante, dignitas et honestas. Vulgo *spes* quod ex compendio scripturae natum. CELL. *In quo sit spes*: in hac enim curatione spes ponenda non est. Nam, quod eo labore assequi vis, nullo modo assequere. Aliquid igitur videbimus, unde sperare liceat, in eorum numerum, qui Caesaris intimi familiares sunt, posse te pervenire. MAN. Victorianam lectionem exprimunt Gebbardus et Graevius.

*Asturae*) Epist. 38 ad Attic. lib. XIII significat velle se Asturae Caesarem ex Hispania redeuntem exspectare. ID.

*Quoad ille*) Caesar scilicet ex Hispania.

## XX.

Scr. Asturae exeunte Sextili A. V. C. 708.

*Torannio exsulante qui Caesari ex Hispania advenienti obviam ire volebat, suadet, ne se citius quam opus sit, loco, ubi sit, commoveat.*

CICERO TORANNIO, S.

Dederam triduo ante pueris Cn. Plancii literas ad te. Eo nunc ero brevior, teque, ut antea consolabar,

*Cn. Plancii*) qui Corcyrae exsulabat, unde Martyni-Laguna recte colligit Torannium eandem exsilii sedem habuisse.

hoc tempore monebo. Nihil puto tibi esse utilius, quam ibidem opperiri, quoad scire possis, quid tibi agendum sit. Nam praeter navigationis longae et hiemalis et minime portuosae periculum, quod vitaveris, ne illud quidem non quantivis, subito, quum certi aliquid audieris, te istinc posse proficisci. Nihil est praeterea, cur advenientibus te offerre gestias. Multa praeterea metuo, quae cum Cilone nostro communicavi. Quid multa? Loco opportuniore in his malis nullo esse potuisti: ex quo te, quocumque opus erit, facillime et expeditissime conferas. Quod si recipiet ille se, ad tempus aderis. Sin (quoniam multa accidere possunt) aliqua res eum vel impediet vel morabitur, tu ibi eris, ubi omnia scire possis. Hoc mihi prorsus valde placet. De reliquo, ut te saepe per literas hortatus sum, ita velim tibi persuadeas, te in hac causa nihil habere, quod tibi timendum sit, praeter communem casum civitatis: qui etsi est gravissimus, tamen ita viximus, et id aetatis iam sumus, ut omnia, quae non nostra culpa nobis accidant, fortiter ferre debeamus. Hic tui omnes valent, summaque pietate te desiderant, et diligunt, et colunt. Tu et cura ut valeas, et te istinc ne temere commoveas.

*Non quantivis*) Hoc sensu: Praeter pericula et molestias quae vitaris, commodum illud non parvum habendum est, sed tale ut magnifaciendum sit, subito quom certi aliquid audieris, te istinc posse proficisci. VICT.

*Si recipiet ille se*) Martyni-Laguna recepit lectionem aliquot codd. Mss. *quo recipiet ille se.* — *Si recipiet ille se*) Si Caesar ex Hispania redibit. Haec verba nondum hispaniense bellum esse confectum demonstrant: quod e sequenti etiam epistola intelligitur. MAN.

## XXI.

Scr. videtur in Tusculano mense Quintili A. V. C. 708.

*Consolatur Torannium Corcyrae exsulantem, de suisque rebus praeter universae reipublicae interitum nihil esse ei timendum confirmat.*

CICERO TORANNIO, S.

Etsi, quum haec ad te scribebam, aut appropinquare exitus huius calamitosissimi belli, aut iam illud actum et confectum videbatur; tamen quotidie commemorabam, te unum in tanto exercitu mihi fuisse assensorem, et me tibi, solosque nos vidisse, quantum esset in eo bello mali, in quo, spe pacis exclusa, ipsa victoria futura esset acerbissima; quae aut interitum allatura esset, si victus esses, aut, si vicisses, servitutem. Itaque ego, quem tum fortes illi viri et sapientes, Domitii et Lentuli, timidum esse dicebant (eram plane; timebam enim, ne evenirent ea, quae acciderunt); idem nunc nihil timeo, et ad omnem eventum paratus sum. Cum aliquid videbatur caveri posse, tum id negligi dolebam. Nunc vero, eversis omnibus rebus, quum consilio profici nihil possit, una ratio videtur, quidquid evenerit, ferre moderate; praesertim, quum omnium rerum mors sit extremum, et mihi sim conscius, me, quoad licuerit, dignitati rei-

*Belli aut iam illud actum*) Vulgo *aut iam aliquid actum*) Sed hoc ineptum esset. Itaque rescripsi *illud*, ut sensus sit: *aut appropinquare exitus belli aut illud iam transactum et confectum esse videbatur.*

*Commemorabam*) Aliis, an sibi? sibi potius, et cogitatione, non voce. Quasi dixerit: memoria repetebam, in memoriam redigebam. MAN.

*Si vicisses, servitutem*) Iniustos dominos eramus habituri, Pompeium, et paucos, quos ille audiebat: quam quam mallem, *si vicisses, interitum*, propter proscriptiones et caedes denuntiatas a Pompeianis: *aut si victus esses, servitutem*, nempe sub Caesare, quod evenit. I. F. GRON.

publicae consuluisse, et, hac amissa, salutem retinere voluisse. Haec scripsi, non ut de me ipse dicerem, sed ut tu, qui coniunctissima fuisti mecum et sententia et voluntate, eadem cogitares. Magna enim consolatio est, quum recordere, etiam si secus acciderit, te tamen recte vereque sensisse. Atque utinam liceat aliquando, aliquo reipublicae statu nos frui, inter nosque conferre sollicitudines nostras, quas pertulimus tum, quum timidi putabamur, quia dicebamus ea futura, quae facta sunt. De tuis rebus nihil esse, quod timeas, praeter universae reipublicae interitum, tibi confirmo. De me autem sic velim iudices, quantum ego possim, me tibi, saluti tuae, liberisque tuis summo cum studio praesto semper futurum. Vale.

*Salutem*) Ipsius reip. cuius antea dignitas, bello autem civili salus etiam concidit. Significat illud tempus, quum accipiendas, quas tulit Caesar, conditiones censuit, ne reip. salus, quando iam dignitas amissa erat, in discrimen adduceretur. MAN.

## XXII.

Scr. Romae initio A. V. C. 707.

*Cn. Domitium Ahenobarbum, L. Domitii consularis, qui in proelio Pharsalico occubuerat, filium, qui post illud proelium ab armis recesserat, serius tamen quam Cicero, spe veniae impetrandae, venerat in Italiam, orat, ut quum reipubl. iam satisfecerit, incolumitati suae consulat, et amicorum desiderium, quos belli casus eripuerat, aequo, saltim forti ferat animo.*

CICERO DOMITIO

Non ea res me deterruit, quo minus, posteaquam in Italiam venisti, literas ad te mitterem, quod tu ad me nullas miseras; sed quia, nec quid tibi pollicerer, ipse egens rebus omnibus, nec, quid suaderem, quum

mihimetipsi consilium deesset, nec quid consolationis afferrem in tantis malis, reperiebam. Haec quamquam nihilo meliora sunt nunc, [1] atque etiam multo desperatiora, tamen inanes esse meas literas, quam nullas, malui. Ego, si te intelligerem plus conatum esse suscipere reipublicae causa muneris, quam quantum praestare potuisses; tamen, quibuscumque rebus possem, ad eam conditionem te vivendi, quae daretur, quaeque esset, hortarer. Sed quum consilii tui, bene fortiterque suscepti, eum tibi finem statueris, quem ipsa fortuna terminum nostrarum contentionum esse voluisset; oro obtestorque te, pro vetere nostra coniunctione ac necessitudine, proque summa mea in te benivolentia, et tua in me pari, te ut nobis, parenti, coniugi, tuisque omnibus, quibus es fuistique semper carissimus, salvum conserves; incolumitati tuae, tuorumque, qui ex te pendent, consulas; quae didicisti, quaeque ab adolescentia pulcherrime a sapientissimis viris tradita, memoria et scientia comprehendisti, iis hoc tempore utare; quos coniunctos summa benivolentia plurimisque officiis amisisti, eorum desiderium, si non aequo animo, at forti feras. Ego, quid possim, nescio, vel potius me parum posse sentio: illud tamen tibi polliceor, me, quaecumque saluti dignitatique tuae conducere arbitrabor, tanto studio esse facturum, quanto semper tu et studio et officio in meis rebus fuisti. Hanc meam voluntatem ad matrem tuam, optimam feminam, tuique amantissi-

(1) Sic optime post Lamb. Martyni-Lag. correxit vulgatum, *meliora sunt, nunc etiam atque etiam multo desperatiora.*

*Plus conatum esse*) Plus conatus esset muneris suscipere reip. causa, quam praestare posset, si post pugnam Pharsalicam bellum cum aliis renovare voluisset. Quod non fecit, desperata victoria. Man.

*Parenti*) Porciae M. Catonis Uticensis sorori.

mam, detuli. Si quid ad me scripseris, ita faciam, ut te velle intellexero. Sin autem tu minus scripseris, ego tamen omnia, quae tibi utilia esse arbitrabor, summo studio diligenterque curabo. Vale.

# M. T. CICERONIS
# EPISTOLARVM
AD DIVERSOS
## LIBER SEPTIMVS.

### I.

Scr. Romae A. V. C. 698.

*Ludos describit, a Pompeio in secundo consulatu editos, Marioque gratulatur, quod eos spectatum non venerit* 1. *Se quidem iis minime delectatum; interea Galli Caninii causam egisse: vehementer tamen optare, ut forensi labore aliquando solutus arbitratu suo et cum Mario vivere possit* 2.

M. T. CICERO M. MARIO S. D.

Si te dolor aliquis corporis, aut infirmitas valitudinis tuae tenuit, quo minus ad ludos venires; fortunae magis tribuo, quam sapientiae tuae: sin haec, quae ceteri mirantur, contemnenda duxisti, et, quum per valitudinem posses, venire tamen noluisti; utrumque laetor, et sine dolore corporis te fuisse, et animo valuisse, quum ea, quae sine causa mirantur alii, neglexeris: modo, ut tibi constiterit fructus otii tui; quo quidem tibi perfrui mirifice licuit, quum esses in ista amoenitate paene solus relictus. Neque tamen dubito,

*Amoenitate*) Villae in agro Puteolano.

quin tu in illo cubiculo tuo, ex quo tibi Stabianum perforasti, et patefecisti Misenum, per eos dies matutina tempora lectiunculis consumpseris: quum illi interea, qui te istic reliquerunt, spectarent communes mimos semisomni. Reliquas vero partes diei tu consumebas his delectationibus, quas tibi ipse ad arbitrium tuum compararas; nobis autem erant ea perpetienda, quae scilicet Sp. Maecius probavisset. Omnino, si quaeris, ludi apparatissimi; sed non tui stomachi. Coniecturam enim facio de meo. Nam primum honoris causa in scenam redierant ii, quos ego honoris causa de scena decessisse arbitrabar. Deliciae vero tuae, noster Aesopus, eiusmodi fuit, ut ei desinere per omnes homines liceret. Is iurare quum coepisset,

*Illo*) Ita correxi vulg. *ex illo*. (et sic etiam legebat Lallem.)

*Stabianum*) Plinius lib. III, cap. 5: *In Campano*, inquit, *agro Stabiae oppidum fuere usque ad Cn. Pompeium et L. Catonem coss. pridie Kal. Maii: quo die L. Sylla legatus bello sociali id delevit: quod nunc in villam abiit.* MAN.

*Perforasti*) Prospectum in Stabianum agrum aperuisti. ID.

*Misenum*) Vulgo *Seianum*. Sed variant libri Mss. Alii habent *senum*, alii *senium*, nonnulli *scenam*; quod recepit Benedictus. Optimum videtur *Misenum*, quod Lambino placuit. Ex eodem enim Pompeiani sui cubiculo Marius poterat versus meridiem Stabianum agrum, et versus occidentem Misenum promontorium prospicere. — Vulgatam servarunt Edd. Pariss.

*Semisomni*) Vel quia nihil novum spectarent: vel etiam, quia matutino tempore. Nam verbum *interea*, ad matutina referri tempora satis constat. Ut eos dicat matutina tempora spectandis communibus mimis consumpsisse, quae Marius multo et sapientius et iucundius legendo traducebat. MAN.

*Maecius*) Qui poëmata a mimis in scena recitanda prius iudicabat. Est enim hic, ut opinor, Sp. Maecius Tarpa, de quo Horatius in epistola ad Pisones: *Si quid tamen olim scripseris, in Maeci descendat iudicis aures, Et patris, et nostras.* Quo loco inquit Porphyrio: *Maecius perdiligens carminum fuit aestimator.* ID.

*Honoris causa*) Ut ludos Pompeii honorarent, mimi veteres in scenam redierant, qui antea, ne quid aetatis vitio peccarent, in scena agere desierant. In his Galeria Copiola Emboliaria significatur, de qua Plinius lib. VII, cap. 48, *Reducta est*, inquit, *in scenam, C. Poppeo, Q. Sulpicio coss. ludis pro salute divi Augusti votivis, annum CIV agens: quae producta fuerat tirocinio a M. Pomponio aedili pl. C. Mario, Cn. Carbone*

vox eum defecit in illo loco: SI SCIENS FALLO. Quid tibi ego alia narrem? Nosti enim reliquos ludos: qui ne id quidem leporis habuerunt, quod solent mediocres ludi. Apparatus enim spectatio tollebat omnem hilaritatem: quo quidem apparatu non dubito, quin animo aequissimo carueris. Quid enim delectationis habent sexcenti muli in Clytaemnestra? aut in equo Troiano craterarum tria millia? aut armatura varia peditatus et equitatus in aliqua pugna? quae popularem admirationem habuerunt, delectationem tibi nullam attulissent. Quod si tu per eos dies operam dedisti Protogeni tuo, dummodo is tibi quidvis potius, quam orationes meas legerit; nae tu haud paulo plus, quam quisquam nostrum, delectationis habuisti. Non enim te puto Graecos, aut Oscos

*coss. ante annos* XCI, *et a Magno Pompeio, magni theatri dedicatione, avus pro miraculo reducta.* ID.

*In illo loco*) *Loco* Ernestio de glossa suspectum.

*Si sciens fallo*) Hoc enim erat carmen iurantis per Iovem lapidem. CORR.

*Sexcenti*) Numerus finitus pro infinito. *Muli*: Troica praeda onusti. Nam in Clytaemnestra, Attii Poëtae tragoedia, ut ex Nonio cognoscitur, reditus ostendebatur Agamemnonis in patriam ab excisa Troia. MAN.

*In Aequo Troiano*) Tragoedia Livii Andronici.

*Craterarum*) Graevius correxit *cetrarum*. — Quid craterae in aequo Troiano? Forte ut heroes Achivi in isto carcere laetius se iis invitarent, aut, ne capta Troia, quum diis esset libandum, crateras desiderarent? Nugae. Praeterea equus Troianus nulla praeda fuit onustus. Iosephus Scaliger legi volebat *arcerarum*; quod laudat Lambinus. Sed quis credat currus equo fuisse inclusos? Prim. Graev. *creterarum* Amstelodam. *createrarum*. Lege, *cetrarum*. Cetrae sunt clypei exsecti ex corio elephantino, quibus variae gentes utebantur, Hispani praecipue et Afri, aliique. Hinc *cetratae cohortes* apud Caes. cetris armatae. *Hae cetrae* quoniam tum temporis rarae erant Romae, tantam vim earum secum advexit Pompeius, ut omnes ex equo Troiano Livii Andronici prodeuntes tali clypeo fuerint instructi, quod magnificentiam fabulae auxit. Haec mea de hoc loco est sententia, quam spero doctis et acutis viris me probaturum. GRAEV.

*Protogeni*) Anagnostae, sive lectori. *An.*

*Graecos*) Nam hos quoque Pompeius dedit sua quosque lingua. Similiter Brutus praetor XVI, Att. 5: *Commissione Graecorum frequentiam*

ludos desiderare; praesertim quum Oscos vel in senatu nostro spectare possis; Graecos ita non ames, ut ne ad villam quidem tuam via Graeca ire soleas. Nam quid ego te athletas putem desiderare, qui gladiatores contempseris? in quibus ipse Pompeius confitetur, se et operam et oleum perdidisse. Reliquae sunt venationes binae per dies quinque, magnificae, nemo negat. Sed quae potest homini esse polito delectatio, quum aut homo imbecillus a valentissima bestia laniatur, aut praeclara bestia venabulo transverberatur? quae tamen, si videnda sunt, saepe vidisti; neque nos, qui haec spectavimus, quidquam novi vidimus. Extremus elephantorum dies fuit: in quo ad-

*non fuisse.* Sueton. Oct. 45: *Nullique Graeco certamini interfuit, quo non* etc. Sueton. Iul. 39: *Ludos regionatim urbe tota, et quidem per omnium linguarum histriones.* Osci vetus genus Campaniae, et vicinae regionis. Tacit. IV Ann. 14: *Oscum quondam ludicrum levissimae apud vulgum oblectationis, quas alioquin Atellanas vocant.* Liv. VII, 2, et *Atellanum exodium.* Sueton. Tib. 45, Gal. 27, Galb. 13. Gron.

*Oscos*) Expunxi *ludos*, quod hic vulgo repetebatur.

*Vel in senatu nostro*) Arpini (unde ortus erat Cicero et ab inimicis *municeps Arpinas* vocabatur) inter decuriones ubi erant reliquiae Oscorum: non quod in senatu agerentur fabulae, sed quia ei consilio interveniebant Osci, hoc est, Oscorum posteritas (homines in veterum Oscorum sedibus habitantes). Ipsam eorum consultationem de rebus non magnis *ludos* vocat. Gron. — *nostro* omissum in optimo libro Graevii. Male autem hoc Manutius de senatu Arpinati accepit.

*Ad villam quidem tuam via Graeca*) locus elegans. Erat ibi viae publicae pars, quae vocabatur via Graeca, octo stadiorum, quam Herculea muniisse credebatur. Eam vitabat Marius, quod quacumque de causa parum commoda esset. Id calumniatur lepide Cicero, quasi id faceret odio Graecorum. Gron.

*Operam et oleum*) Laborem et sumptum. Oleo enim ungebantur athletarum corpora. Id primo dictum in una re, de athletis scilicet, qui labore et sumptu exercitati, mox interdum parum probarentur; deinde ad omnia similia translatum est, in quibus et operae et sumptus iacturam factam esse constaret. Plautus in Poen. *Et oleum et operam perdidi.* Man.

*Homini — polito*) Mss. aliquot *politico*, quod placuit Manutio, nuper etiam a Benedicto receptum. Sed verum est *polito* idque confirmatur optimorum codd. Victorii, Vrsini, Graevii auctoritate.

miratio magna vulgi atque turbae, delectatio nulla exstitit. Quin etiam misericordia quaedam consequuta est, atque opinio eiusmodi, esse quandam illi belluae cum genere humano societatem.

2. His ego tamen diebus, ludis scenicis, ne forte videar tibi non modo beatus, sed liber omnino fuisse, dirupi me paene in iudicio Galli Caninii, familiaris tui. Quod si tam facilem populum haberem, quam Aesopus habuit, libenter mehercule artem desinerem, tecumque, et cum similibus nostri viverem. Nam me quum antea taedebat, quum et aetas et ambitio me hortabantur, et licebat denique, quem nolebam, non defendere: tum vero hoc tempore vita nulla est. Neque enim fructum ullum laboris ex his exspecto; et cogor nonnunquam homines non optime de me meritos, rogatu eorum, qui bene meriti sunt, defendere. Itaque quaero causas omnes aliquando vivendi arbitratu meo; teque, et istam rationem otii tui, et laudo vehementer, et probo: quodque nos minus intervisis, hoc fero animo aequiore, quod, si Romae esses, tamen neque nos lepore tuo, neque te (si qui est in me) meo frui liceret, propter molestissimas occupationes meas; quibus si me relaxaro (nam, ut plane exsolvam, non postulo), te ipsum, qui multos annos

*Misericordia quaedam*) *Quaedam* dixit, quia proprie miseremur nostri similium, non brutorum. Causam huius misericordiae Plinius exponit his verbis lib. VIII, cap. 7: *Amissa fugae spe, misericordiam vulgi inenarrabili habitu quaerentes supplicavere, quadam sese lamentatione complorantes, tanto populi dolore, ut oblitus imperatoris ac munificentiae honori suo exquisitae flens universus consurgeret, dirasque Pompeio, quas ille mox luit, imprecaretur.* Eadem fere Dio. Plutarchus hanc rem breviter attigit. MAN.

*Ludis scenicis*) Suspecta erant haec verba Victorio.

*Exsolvam*) Non omnino occupationibus expediri, sed impediri minus vult. Plus enim *Exsolvere*, quam *Relaxare*; contraria vero, *Relaxare*, et *Adstringere*, ut epist. 6 ad Attic. lib. XVI: *Pater, quidquid ego adstrinxi, relaxat.* MAN.

nihil aliud commentaris, docebo profecto, quid sit humaniter vivere. Tu mihi modo istam imbecillitatem valitudinis tuae sustenta et tuere, ut facis, ut nostras villas obire, et mecum simul lecticula concursare possis. Haec ad te pluribus verbis scripsi, quam soleo, non otii abundantia, sed amoris erga te, quod me quadam epistola subinvitaras, si memoria tenes, ut ad te aliquid huiusmodi scriberem, quo minus te praetermisisse ludos poeniteret. Quod si assequutus sum, gaudeo: sin minus, hoc me tamen consolor, quod posthac ad ludos venies, nosque vises; neque in epistolis relinques meis spem aliquam delectationis tuae. Vale.

## II.

Scr. Romae exeunte Decembri A. V. C. 701.

*Emptionis negotium, sibi mandatum, post iocos (nam et ipse inter heredes bonorum erat, quae emi volebat Marius) diligenter se curaturum dicit. Deinde respondet gratulationi de Planco Bursa, qui, Cicerone accusante, damnatus fuerat: quo iudicio quantum laetetur, significat, et Marium quoque gaudere iubet 2. Denique ut quam primum Marium videre possit, optat 3.*

M. T. CICERO M. MARIO S. D.

Mandatum tuum curabo diligenter. Sed homo acutus ei mandasti potissimum, cui expediret, illud venire quam plurimo. Sed eo vidisti multum, quod praefinisti, quo ne pluris emerem. Quod si mihi permisisses; qui meus amor in te est; confecissem cum

*Qui multos*) Olim *qui id multos.* Recte pronomen *id* deleverunt Graev. et Ern.

*Plurimo*) i. e. cui, ut coheredi, expediret, illud, quod tu emere vis, quam plurimo venire.

coheredibus. Nunc, quum tuum pretium novi, illicitatorem potius ponam, quam illud minoris veneat. Sed de ioco satis est. Tuum negotium agam, sicuti debeo, diligenter.

2. De Bursa, te gaudere certo scio; sed nimis verecunde mihi gratularis. Putas enim, ut scribis, propter hominis sordes, minus me magnam illam laetitiam putare. Credas mihi velim, magis me iudicio hoc, quam morte inimici laetatum. Primum enim iudicio malo, quam gladio; deinde gloria potius amici, quam calamitate. In primisque me delectavit, tantum studium bonorum in me exstitisse contra incredibilem contentionem clarissimi et potentissimi viri. [1] Postremo (vix verisimile fortasse videatur) oderam multo peius hunc, quam illum ipsum Clodium. Illum enim oppugnaram: hunc defenderam. Et ille, quum omnis respublica in meo capite discrimen esset aditura, ma-

*Coheredibus*) Transegissem, *cum coheredibus*, ut tibi, quae ex auctione emere velles, modico pretio extra auctionem venderent.

*Illicitatorem*) Sic recte codd. Man. Victor. Dresd. 1, 2, 4, Torgav. Pal. 1. Gruterus male *in licitatorem*. Gr. Ern. *licitatorem*. Recte Heusinger ad Cic. de Off. III, 15 intellexit, illicitatorem esse emptorem simulatum, qui alios licitantes licitando superet, ut rerum venalium pretia accendat.

*De Bursa*) Hic est T. Munatius Plancus Bursa, frater L. Planci oratoris, ad quem sunt Ciceronis epistolae lib. X. Tribunus pl. anno proximo acerbissimis concionibus in invidiam rapere Milonem Ciceronemque conatus erat: eoque incitante plebs curiam incenderat. Quo crimine anno sequenti, statim post depositum magistratum, lege Pompeia de vi damnatus est. Epist. 1, lib. VIII, et Plutarchus in Pompeio et Catone, Dio lib. XL et Pedianus. Restitutus a Caesare post victum Pompeium. Qua de re Phil. 13. MAN.

*Inimici*) Clodii a Milone h. a. occisi.

*Quam calamitate*) Sensus est: Primum enim *iudicio* uti *malui* in perdendo inimico Bursa, *quam gladio; deinde gloria potius amici* (Milonis, quam ille ex occiso Clodio retulit et quam ego ex damnatione Bursae refero) *quam calamitate eiusdem*, scil. exsilio, quod mihi metuendum fuisset, si Bursam gladio potius quam iudicio vindicassem. Ceterum pro *malo* Cicero scripsisse videtur *malui*.

(1) Pompeii Magni.

*Aditura*) Sic Lambin. e Mss. bene. Vulgo *habitura*.

gnum quiddam spectavit; nec sua sponte, sed eorum auxilio, qui me stante stare non poterant: hic simiolus, animi causa, me, in quem inveheretur, delegerat; persuaseratque nonnullis invidis meis, se in me emissarium semper fore. Quamobrem valde iubeo gaudere te. Magna res gesta est. Nunquam ulli fortiores cives fuerunt, quam qui ausi sunt eum contra tantas opes eius, a quo ipsi lecti iudices erant, condemnare. Quod fecissent nunquam, nisi iis dolori meus fuisset dolor.

3. Nos hic multitudine et celebritate iudiciorum, et novis legibus ita distinemur, ut quotidie vota faciamus, ne intercaletur, ut quam primum te videre possimus.

*Emissarium*) Qui meorum invidorum arbitrio et voluntate in me emitteretur, similitudine locorum, quibus, quum volumus, aqua emittitur. Epist. 18, lib. XVI. Id.

*Ne intercaletur*) Ne dierum interpositione tempus protrahatur. Indicat hic locus, pontifices intercalare solitos arbitratu suo. Nam si annus hic esset intercalaris ex instituto Numae, frustra Cicero vota faceret, ne intercaletur. Metuebat igitur, ne intercaleretur extra ordinem. Id.

## III.

Scr. Romae mense Quintili A. V. C. 707.

*Exponit quibus rationibus adductus post pugnam Pharsalicam bello abstinuerit.*

M. T. CICERO M. MARIO S. D.

Persaepe mihi cogitanti de communibus miseriis, in quibus tot annos versamur, et (ut video) versabimur, solet in mentem venire illius temporis, quo proxime fuimus una: quin etiam ipsum diem memoria teneo. Nam a. d. III idus maias, Lentulo et Marcello consu-

libus, quum in Pompeianum vesperi venissem, tu mihi sollicito animo praesto fuisti. Sollicitum autem te habebat cogitatio tum officii, tum etiam periculi mei. Si manerem in Italia, verebare, ne officio deessem: si proficiscerer ad bellum, periculum te meum commovebat. Quo tempore vidisti profecto me quoque ita conturbatum, ut non explicarem, quid esset optimum factu. Pudori tamen malui famaeque cedere, quam salutis meae rationem ducere. Cuius me mei facti poenituit, non tam propter periculum meum, quam propter vitia multa, quae ibi offendi, quo veneram. Primum neque magnas copias, neque bellicosas: deinde, extra ducem, paucosque praeterea (de principibus loquor), reliqui primum in ipso bello rapaces, deinde in oratione ita crudeles, ut ipsam victoriam horrerem: maximum autem aes alienum amplissimorum virorum. Quid quaeris? nihil boni praeter causam. Quae quum vidissem, desperans victoriam, primum coepi suadere pacem, cuius fueram semper auctor: deinde, quum ab ea sententia Pompeius valde abhorreret, suadere institui, ut bellum duceret. Hoc interdum probabat, et in ea sententia videbatur fore, et fuisset fortasse, nisi quadam ex pugna coepisset suis militibus confidere. Ex eo tempore vir ille summus, nullus imperator fuit. Signa, tirone et collectitio exercitu, cum legionibus robustissimis contulit. Victus turpissime, amissis etiam castris, solus fugit. Hunc ego belli mihi finem feci; nec putavi, quum integri pares non fuissemus, fractos superiores fore. Discessi ab eo bello, in quo aut in acie cadendum

*Quadam ex pugna*) Ad Dyrrhachium facta, in qua Pompeius ipse imperator fuit appellatus. CORR.

*Nullus imperator — Signa — contulit*) Quia negligebat victoria uti, nec territum Caesaris exercitum extemplo persequebatur. CELL.

fuit, aut in aliquas insidias incidendum, aut deveniendum in victoris manus, aut ad Iubam confugiendum, aut capiendus tanquam exsilio locus, aut consciscenda mors voluntaria. Certe nihil fuit praeterea, si te victori nolles aut non auderes committere. Ex omnibus autem iis, quae dixi, incommodis, nihil tolerabilius exsilio, praesertim innocenti, ubi nulla adiuncta est turpitudo: addo etiam, quum ea urbe careas, in qua nihil sit, quod videre possis sine dolore. Ego cum meis [1] (si quidquam nunc cuiusquam est) etiam in meis esse malui. Quae acciderunt, omnia dixi futura. Veni domum, non quo optima vivendi conditio esset, sed tamen, si esset aliqua forma reipublicae, tanquam in patria ut essem; si nulla, tanquam in exsilio. Mortem mihi cur consciscerem, causa nulla visa est; cur optarem, multae. Vetus est enim, *ubi non sis qui fueris, non esse cur velis vivere.* Sed tamen vacare culpa, magnum est solatium; praesertim quum habeam duas res, quibus me sustentem, optimarum artium scientiam, et maximarum rerum gloriam: quarum altera mihi vivo nunquam eripietur; altera ne mortuo quidem. Haec ad te scripsi verbosius, et tibi molestus fui, quod te quum mei, tum reipublicae cognovi amantissimum. Notum tibi omne meum consilium esse volui, ut primum scires, me nunquam voluisse plus quemquam posse, quam universam rempublicam. Postea autem quam alicuius culpâ tantum valeret unus, ut obsisti non posset, me

*In victoris manus*) nempe si bello captus esset.

(1) Schütz. praeposuit *et*, ut parenthesis illa ad verba *in meis* nulla ambiguitate pertineret. Fecisset et Leclerc, cuius sunt verba, si quidquam simile Mss. aut vett. edd. ostendissent. *T.*

*Et tibi molestus fui*) Haec melius abessent, ut opinor.

*Alicuius culpa*) Pompeii.

*Vnus*) Caesar.

voluisse pacem. Amisso exercitu, et eo duce, in quo spes fuerat uno, me voluisse etiam reliquis omnibus; postquam non potuerim, mihi ipsi finem fecisse belli: nunc autem, si haec civitas est, civem esse me; si non, exsulem esse non incommodiore loco, quam si Rhodum, aut Mitylenas contulissem. Haec tecum coram malueram; sed quia longius fiebat, volui per literas eadem, ut haberes, quod diceres, si quando in vituperatores meos incidisses. Sunt enim, qui, quum meus interitus nihil fuerit reipublicae profuturus, criminis loco putent esse, quod vivam. Quibus ego certo scio non videri satis multos perisse: qui, si me audissent, quamvis iniqua pace, honeste tamen viverent. Armis enim inferiores, non causa fuissent. Habes epistolam verbosiorem fortasse, quam velles; quod tibi ita videri putabo, nisi mihi longiorem remiseris. Ego, si, quae volo, expediero, brevi tempore te, ut spero, videbo.

*Reliquis omnibus*) Scilicet finem belli fecisse, non tantum mihi. Cicero enim post Pharsalicam cladem suasit omnibus, ut tempori servirent, neque repararent bellum. CELL.

## IV.

Scr. in Cumano circa VII Kal. Sept. A. V. C. 707.

*Praemonet Marium de adventu suo in Pompeianum.*

M. T. CICERO M. MARIO S. D.

A. d. IX kal. in Cumanum veni cum Libone tuo, vel nostro potius. In Pompeianum statim cogito. Sed faciam ante te certiorem. Te quum semper valere cupio, tum certe, dum hic sumus. Vides enim, quanto

post una futuri simus. Quare, si quod constitutum cum podagra habes, fac ut in alium diem differas; et me hoc biduo aut triduo exspecta.

*Si quod constitutum*) Bene I. F. Grouovius eos refellit, qui *constitutum cum podagra* putant esse propositum de podagra curanda. Qui enim cupit aliquem valere, quomodo auctor est illi in morbo curationis differendae? locatur hic suo more Cicero; habere constitutum cum aliquo, est condidisse, vel ut vulgo loquuntur, *assignasse* locum et diem conveniendi. Constitutum, inquit Manutius, est verbum iuris. *Anon.*

*Differas*) Vulgo additur: *cura igitur ut valeas*, quod nihil aliud habet, nisi faceti illius dicti *quare si quod constitutum cum podagra habes, fac ut in alium diem differas*, frigidam scilicet interpretationem, quam glossatori acceptam ferre nullus dubito.

## V.

Scr. Romae mense Februario aut Martio A. V. C. 699.

*C. Trebatium Testam, iurisconsultum, familiarem suum, Caesari Galliarum proconsuli, diligentissime commendat.*

CICERO CAESARI IMP. S. D.

Vide, quam mihi persuaserim, te esse me alterum, non modo in his rebus, quae ad me ipsum, sed etiam in iis, quae ad meos pertinent. C. Trebatium cogitaram, quocumque exirem, mecum ducere, ut eum, meis omnibus studiis, beneficiis quam ornatissimum, domum reducerem. Sed posteaquam et Pompeii commoratio diuturnior erat, quam putaram; et mea quaedam tibi non ignota dubitatio, aut impedire profe-

*Me alterum*) Sic Nizolius. Vulgo *te me esse alterum*. Ernestius dedit *te esse alterum me*.

*Quocumque exirem*) Tanquam legatus Pompeii, in Hispaniam forsan: quod hinc interpretes eliciunt. Adde huius libri epist. 17. CELLAR. Vide item epistolam 14, lib. II ad Q. Fratrem.

*Commoratio*) Ad urbem. Nunquam enim Pompeius ivit in provinciam: quae belli civilis origo fuit. Epist. 6, lib. VI: *Eundum in Hispaniam censui. Quod si fecisset, civile bellum nullum omnino fuisset.* MAN.

*Dubitatio*) Verebatur, ne Clodius

ctionem meam videbatur, aut certe tardare: vide, quid mihi sumpserim. Coepi velle, ea Trebatium exspectare a te, quae sperasset a me. Neque mehercule minus ei prolixe de tua voluntate promisi, quam eram solitus de mea polliceri. Casus vero mirificus quidam intervenit, quasi vel testis opinionis meae, vel sponsor humanitatis tuae. Nam quum de hoc ipso Trebatio cum Balbo nostro loquerer accuratius domi meae, literae mihi dantur a te; quibus in extremis scriptum erat: « M. Rufum, quem mihi commendas, vel regem Galliae faciam, vel hunc Leptae delega,[1] si vis. Tu, ad me alium mitte, quem ornem. » Sustulimus manus, et ego, et Balbus. Tanta fuit opportunitas, ut illud nescio quod, non fortuitum, sed divinum videretur. Mitto igitur ad te Trebatium, atque ita mitto, ut initio mea sponte, post autem invitatu tuo mittendum duxerim. Hunc, mi Caesar, sic velim omni tua comitate complectare, ut omnia, quae per me possis adduci ut in meos conferre velis, in unum hunc con-

absenti negotium facesseret. Eadem legatio significatur epist. ult. lib. V ad Att. et epist. 1, lib. III ad Q. Fr. Id.

*Balbo*) Hic est L. Cornelius Balbus, Gaditanus, Caesaris et Ciceronis amicissimus, pro quo extat oratio. Man.

*Rufum*) Vulgo editur in recentioribus *M. Orfium*, quod est e corectione Victorii qui in Ms. suo invenerat *M. Rufum*. Ceterum in huius nominis scriptura mire variant codd. Mss.

(1) *Vel hunc Leptae delega*) Vereor sane, ne in his verbis mendum sit: nihil tamen ausim immutare. Vict. *Leptae delega* bono sensu mihi scriptum videtur, ut dicat iocans, iam divitem fore propediem eum hominem ipsum, ut creditori suo Leptae Cicero qui solvat delegare possit: id enim est delegatione solvere. Nam is qui tua causa a me ditatus fuerit, tibi debebit, ut tuum aes alienum solvere debeat; aut dicit, nisi hoc faciam, eum delega et commenda non mihi imperatori, sed Leptae. Turneb. Ego nulla propemodum licentia scribo: *vel Leptide legatum*. Quum enim Leptis non nobilissima tantum omnium eo tempore Africae urbium, sed et colonia Iulia fuerit, credibile est, Cesarem eam potissimum delegisse, in qua eius regionis praefecti sedem atque domicilium suum collocarent. I. Rutgers. Var. Lect. I, 5.

feras. De quo tibi homine haec spondeo non illo vetere verbo meo, quod, quum ad te de Milone scripsissem, iure lusisti; sed more romano, quo modo homines non inepti loquuntur: probiorem hominem, meliorem virum, pudentiorem esse neminem. Accedit etiam, quod familiam ducit in iure civili, singularis memoria, summa scientia. Huic ego neque tribunatum, neque praefecturam, neque ullius beneficii certum nomen peto; benivolentiam tuam et liberalitatem peto; neque impedio, quo minus, si tibi ita placuerit, etiam hisce eum ornes gloriolae insignibus. Totum denique hominem tibi ita trado de manu (ut aiunt) in manum tuam istam, et victoria et fide praestantem. Sumus [1] enim putidiusculi; quamquam per te vix licet: verum, ut video, licebit. Cura, ut valeas, et me, ut amas, ama.

*De Milone*) Hoc anno P. Clodium nondum occiderat Milo. Qua porro in causa eum Caesari Cicero commendaverit, auspicari difficile est. MAN.

*Quod familiam ducit*) Id est, quae in eius laudibus ita prima sunt, ut quasi familiam deducere et excellere videantur. Translatio ab iis, qui caeteros ducunt, quia potestate, aut honore, scientiave antecellunt. ID.

(1) Alii *simus*.

*Putidiusculi*) Exscusat se, quod in Trebatio commendando plura verba consumpserit, quam Caesaris humanitas patiatur. *Putidum* appellat Cicero, in quo nimia diligentia reprehendi possit, ut de Orat. lib. III: *Nolo exprimi literas putidius, nolo obscurari diligentius.* Vidi scriptum in quibusdam antiquis libris, *Blandiusculi*: sed in plerisque *Putidiusculi*: quod magis probo. Et fortasse, *Blandiusculi*, glossema fuit. MAN. Alii, *impudentiusculi*.

*Quamquam*) Recte sic Ern. Vulgo *quam*.

## VI.

Scr. Romae mense Martio A. V. C. 699.

*Trebatium, quem ad Caesarem in Galliam miserat, desiderium urbis impatienter ferentem, hortatur, ut maneat in provincia, et quo consilio profectus sit, id assiduitate et virtute assequatur.*

CICERO TREBATIO S. D.

In omnibus meis epistolis, quas ad Caesarem aut ad Balbum mitto, legitima quaedam est accessio commendationis tuae, nec ea vulgaris, sed cum aliquo insigni indicio meae erga te benivolentiae. Tu modo ineptias istas, et desideria Vrbis et urbanitatis depone; et, quo consilio profectus es, id assiduitate et virtute consequere. Hoc tibi tam ignoscemus nos amici, quam ignoverunt Medeae, quae Corinthum *arcem altam habebant matronae opulentae, optimates:* quibus illa manibus gypsatissimis persuasit, ne sibi vitio illae

*Medeae* ) Medeam cum viro suo Iasona Corinthum exulem devenisse demonstrat hic locus; et ex ipsa, quae extat, Euripidis tragoedia cognoscitur. MAN.

*Quae Corinthum* ) Nemo non videt poëtae cuiusdam verba esse, et quia *Medeae* mentio infertur, ex Ennii Medea deprompta esse. Victorius, Muretus, Manutius ex iis demum verbis, *Nam multi suam rem*, incipiunt versus investigare ac metiri, sed aliter atque aliter singuli. CELL. — Hos versus et sequentes ita constituit Planckius in Ennii Medea commentario illustrata, p. 83: « Matronai opulentai, optumates, Korintum quai Arcem altam habetis, nei mi vitio vortite A patria quod absim; nam moltei suam Rem bene gessere et poplicam patria procul; Moltei, domei quei aitatem egerunt, propterea Sunt improbatei » Aliter Hermannus de Metr. II, p. 132, disponit: « Quae Corinthi arcem altam habetis, matronae opulentae optimates, Multi suam rem, etc. » SCH.

*Habebant* ) Pro *habitabant*. Plautus in Bacchidibus: *Quis istic habet?* M.

*Illa manibus gypsatissimis.* ) Illa, ut persona Comica, manibus gypso, ut candidiores essent, illitis gubernans vocem, ut ait Petron. cap. 127. I. F. GRON. Sam. Petitus, in comment. ad Leges Atticas, vult mendum esse in *manibus*, pro quibus, ductu Pollucis IV, 15, primus ille legit, *III, anibus*: ut sensus sit, in Medea Euripidis Corintiachas matronas opulentas et primarias fuisse, quibus *tribus anibus gypsatissimis* id est, cum s

verterent, quod abesset a patria. *Nam multi suam rem bene gessere, et publicam, patria procul. Multi, qui domi aetatem agerent, propterea sunt improbati.* Quo in numero tu certe fuisses, nisi te extrusissemus. Sed plura scribemus alias. Tu, qui ceteris cavere didicisti, in Britannia ne ab essedariis decipiaris, caveto: et, quando Medeam agere coepi, illud semper memento: *Qui ipse sibi sapiens prodesse non quit, nequidquam sapit.* Cura ut valeas.

non solum, sed et albo colore candentibus, Medea persuaserit, non esse sibi vitio vertendum, quod absit a patria.

*In Britannia*) Ivisse Trebatium, vel iterum cum Caesare in Britanniam, Cicero arbitrabatur. Non ivisse constat ex epist. 10 et 14 huius libri. MAN.

*Essedariis*) Militibus Britannicis, ex essedis pugnantibus. CORR.

*Qui ipse*) Carmen Eurip. vide in ep. 15, lib. XIII, onde Ennius transtulit. ID.

## VII.

Scr. Romae mense Aprili A. V. C. 969.

*Studium suum in commendando significat; monet ut Caesari operam det, ab eoque exspectet omnia.*

CICERO TREBATIO

Ego te commendare non desisto; sed, quid proficiam, ex te scire cupio. Spem maximam habeo in Balbo, ad quem de te diligentissime et saepissime scribo. Illud soleo mirari, non me toties accipere tuas literas, quoties a Quinto mihi fratre afferantur. In Britannia nihil esse audio neque auri, neque argenti. Id si ita est, essedum aliquod suadeo capias, et ad nos quam primum recurras. Sin autem sine Britannia tamen assequi, quod volumus, possumus; perfice, ut sis in familiaribus Caesaris. Multum te in eo frater adiuvabit meus, multum Balbus; sed, mihi crede,

tuus pudor et labor plurimum. Imperatorem liberalissimum, aetatem opportunissimam, commendationem certe singularem habes: ut tibi unum timendum sit, ne ipse tibi defuisse videare.

## VIII.

Scr. mense Maio A. V. C. 699.

*Scribit se Trebatium Caesari iterum commendasse; reprehendit autem eius festinationem, et miratur cur tribunatus commoda contempserit.*

CICERO TREBATIO

Scripsit ad me Caesar perhumaniter, nondum te sibi satis esse familiarem propter occupationes suas, sed certo fore. Cui quidem ego rescripsi, quam mihi gratum esset futurum, si quam plurimum in te studii, officii, liberalitatis suae contulisset. Sed ex tuis literis cognovi praeproperam festinationem tuam: et simul sum admiratus, cur tribunatus commoda, dempto praesertim labore militiae, contempseris. Querar cum Vacerra et Manilio; nam Cornelio nihil audeo dicere, cuius tu periculo stultus es, quum te ab eo sapere didicisse profiteris. Quin tu urges istam occasionem et facultatem, quam melior nunquam reperietur? Quod scribis de illo Preciano iureconsulto; ego te ei

*Tribunatus*) Militum: quem Caesar honorem, cum vacatione militarium onerum Trebatio detulerat. Est autem, ut diximus iam, in castris prima dignitas consulis, altera legatorum, tertia tribunorum militum, quarta praefectorum equestrium turmarum, quinta centurionum, deinceps minorum ordinum. MAN.

*Vac. et Man.*) Iurisconsultis.

*Nihil audeo dicere*) Ne magistrum offendam, reprehenso discipulo. A Cornelio ius civile Trebatius didicerat: ut, sine praeceptoris culpa, stultus esse non posset. Digest. lib. I, tit. 2. MAN.

*De illo Preciano*) Qui erat apud Caesarem gratiosior, ut videtur, quam Trebatius; quum ipsum Trebatium ei Cicero commendet. ID.

non desino commendare. Scribit enim ipse mihi, te sibi gratias agere debere. De eo quid sit, cura, ut sciam. Ego vestras literas Britannicas exspecto. Vale.

## IX.

Scr. Romae initio mensis Sextil. A. V. C. 699.

*Scire cupit quid agat Trebatius, monetque ne in urbem redire properet* 1. *Cn. Octavii cuiusdam crebra invitatione se adhuc nihil esse usum scribit* 2.

CICERO TREBATIO

Iamdiu ignoro, quid agas: nihil enim scribis; neque ego ad te his duobus mensibus scripseram. Quia cum Quinto, fratre meo, non eras; quo mitterem, aut cui darem, nesciebam. Cupio scire quid agas, et ubi sis hiematurus. Equidem velim cum Caesare; sed ad eum propter eius occupationes nihil sum ausus scribere. Ad Balbum tamen scripsi. Tu deesse tibi noli. Serius potius ad nos, dum plenior. Quod huc properes, nihil

*Occupationes*) Primo scire debent omnes, me vocem illam *occupationes* in nullis paulo antiquioribus libris, nedum vetustissimis, legisse, quod mihi originem attulit suspicionis. Deinde quum accuratissime considerassem, non mihi visa est satis digna causa, quae retraheret Ciceronem a scribendo, occupationes Caesaris. Nam saepe ad eum Cicero scribebat, quum ille mirifice Ciceronis literis delectaretur, et ipsas omni ratione eliceret: nec ea tempestate ullo maiore negotio impediebatur, ut cavere deberet, ne ob id illi molestus esset. Nec tamen tantum temporis in legendis amicorum literis collocatur, ut non quivis occupatissimus se ab illis de omnibus rebus certiorem fieri velit. Maius igitur quiddam esse putavi quod Ciceronem ab instituto suo deduceret: et ut libere omnem meam suspicionem proferam, si aliquando coniectari datum est, putarim *propter eius luctum* legendum esse. Constat enim hoc tempore Caesaris filiam mortuam esse, quae Pompeio nupta erat, Iuliam scilicet. Dicit etiam Cic. lib. III, epist. ad Q. Fr. se ad Caesarem non scripsisse *propter eius luctum*, de obitu filiae intelligens. VICT. — Verum hoc mense filia Caesaris nondum videtur decessisse. SCH.

*Ad Balbum*) Vt per eum Caesari Trebatium iterum commendaret. ID.

est, praesertim Vacerra[1] mortuo. Sed tibi consilium non deest. Quid constitueris, cupio scire.

2. Cn. Octavius an Cn. Cornelius quidam est, tuus familiaris, summo genere natus, terrae filius. Is me, quia scit tuum familiarem esse, crebro ad coenam invitat. Adhuc non potuit perducere; sed mihi tamen gratum est. Vale.

(1) Sic olim legebatur. Postea e Mss. aliquot receptum est *Battara*, ignotum nomen.

*Cn. Octavius*) Notat hominis ignobilitatem, cuius prope certum nomen ignoretur. Propterea cum ironia subiunxit, *Summo genere natus*: et, *Terrae filius:* quod in obscurissimi loci homines confertur. Lusit in eundem Octavium epist. 16. *Oro te, quis tu es?* MAN.

## X.

Scr. Romae mense Sextili A. V. C. 699.

*Iocose exagitat Trebatium ut meliorem Iureconsultum, quam militem 1; deinde iterum se eum Caesari commendasse ait; petitque ut quid profecerit, ac de statu suo et consiliis se certiorem faciat 2.*

CICERO TREBATIO

Legi tuas literas: ex quibus intellexi, te Caesari nostro valde iureconsultum videri. Est quod gaudeas, te in ista loca venisse, ubi aliquid sapere viderere. Quod si in Britanniam quoque profectus esses; profecto nemo in illa tanta insula peritior te fuisset. Verumtamen (rideamus, licet; sum enim a te invitatus) subinvideo tibi, ultro te etiam arcessitum ab eo, ad quem ceteri, non propter superbiam eius, sed propter occupationem, aspirare non possunt. Sed tu in ista epistola nihil mihi scripsisti de tuis rebus: quae mehercule mihi non minori curae sunt, quam meae. Valde

metuo, ne frigeas in hibernis. Quamobrem camino luculento utendum censeo. Idem Mucio et Manilio placebat: praesertim qui sagis non abundares. Quamquam vos nunc istic satis calere audio. Quo quidem nuntio valde mehercule de te timueram. Sed tu in re militari multo es cautior, quam in advocationibus; qui neque in Oceano natare volueris, studiosissimus homo natandi, neque spectare essedarios, quem antea ne andabatam quidem defraudare poteramus.

2. Sed iam satis iocati sumus. Ego de te ad Caesarem quam diligenter scripserim, tute scis; quam saepe, ego. Sed mehercule iam intermiseram, ne viderer liberalissimi hominis meique amantissimi voluntati erga me diffidere. Sed tamen his literis, quas proxime dedi, putavi esse hominem commonendum. Id feci. Quid profecerim, facias me velim certiorem; et simul de toto statu tuo consiliisque omnibus. Scire enim cupio, quid agas, quid exspectes, quam longum istum tuum discessum a nobis futurum putes. Sic enim

*Ne frigeas*) Ne per hiemem parum comodis tuis servire possis. Gron.

*Camino luculento*) Quasi de vero frigore locutus esset. Sed et allegoricus sensus est: Eam hibernorum partem eligas, ubi frigus, hoc est, paupertatem, camino luculento, id est, fructibus provincialibus pellere possis. Id.

*Placebat*) Iocatur Cicero, quasi opus esset auctoritate veterum ICtorum P. Mucii Scaevolae et M. Manilii comprobare luculento camino frigus hybernum depelli posse.

*Satis calere*) Satis habere negotii.

*In re militari multo es cautior*) A proeliis attingendis multo melius tibi caves, quam aliis cavere soles adhibitus in contractibus et testamentis signandis. Non ob inscitiam Trebatii, ut rustice Manutius, sed quia plerumque accidit, utcunque caveant Iurisconsulti, tamen ne sic quidem esse tutos. Gron.

*Spectare essedarios*) Britannos ex essedis proeliantes. Sed loquitur, ut de gladiatoribus essedariis, de quibus Lips. XI Saturnal. 12. Id.

*Ne andabatam*) Qui adeo delectaris spectaculis amphitheatralibus et muneribus gladiatorum, ut ne Andabatis quidem, in quibus minima voluptas est, introductis abesse spectaculo velis. Andabatae oculis obsutis caeci pugnabant. Vnde proverbium, *Andabatarum more pugnare*, in illos, qui litigant de re, quam ambo non intelligunt. Id.

tibi persuadeas velim, unum mihi esse solatium, quare facilius possim pati, te esse sine nobis, si tibi esse id emolumento sciam. Sin autem id non est; nihil duobus nobis est stultius: me, qui te non Romam attraham; te, qui non huc advoles. Vna mehercule nostra vel severa, vel iocosa congressio, pluris erit, quam non modo hostes, sed etiam fratres nostri Aedui. Quare omnibus de rebus fac ut quam primum sciam.

Aut consolando, aut consilio, aut re iuvero (1).

*Non modo hostes*) Non dicam hostes: patet enim congressionem nostram esse iucundissimam, hostes autem formidabiles, et permolestos: sed ipsi Aedui, fratres nostri, quorum consuetudine delectamur. Aedui fratres populi R. cognita eorum fide, vocati sunt. Tacitus lib. XI: *Primi Aedui senatorum in urbe ius adepti sunt. Datum id foederi antiquo, et quia soli Gallorum fraternitatis nomen cum populo Romano usurpant.* Man. Volgo scribitur *Haedui*, vel *Aedui*: sed in nummis priorum temporum, *Edui*. Vide Plinium Harduini, novissimae editionis. Tom. I, pag. 225. *An.*

(1) Versiculo utitur Terentiano Heautont. I, 1, 34.

## XI.

Scr. Romae A. V. C. 700.

*Iocatur primum de interregnis: deinde suadet, si e re sua sit, maneat apud Caesarem: sin minus, Romam se recipiat 2.*

CICERO TREBATIO

Nisi ante Roma profectus esses, nunc eam certe relinqueres. Quis enim, tot interregnis, iureconsultum

*Tot interregnis*) Quot interregna fuerint eo anno, facile inveniet, qui Dionem et Pedianum attente legerit. Quorum ille lib. XL scripsit, eo anno, quo Calbinus et Messalla consulatum gessere, urbem sine magistratibus fuisse per sex menses: Pedianus autem interregni dies non plures quinque fuisse tradidit. Sunt igitur hac ratione interregna XXXVI in sex mensibus. Duo sunt praeterea, quae docet idem Pedianus, non omittenda, ut arbitror: unum interregem non nisi a senatoribus patriciis, et ipsum patricium, prodi solitum; quod et Cicero pro domo sua dixit: alterum,

desiderat? Ego omnibus *unde petitur* hoc consilii dederim, nt a singulis interregibus binas advocationes postulent. Satisne tibi videor abs te ius civile didicisse?

2. Sed heus tu, quid agis? ecquid fit? Video enim,

ut ab eo, qui priuus interrex esset proditus, comitia haberentur, moris non fuisse. MAN.

*Desiderat*) Vere. Nam interrex ius non dicit. Cessat igitur opera iurisconsultorum, et iustitium in urbe tam diu est, quamdiu interregnum. Hactenus Cicero vere et serio, reliqua iocans. ID.

*Omnibus, unde petitur*) Est propria iurisconsultorum formula. Sic appellabatur alter litigatorum, qui nimirum in ius vocatus erat in iudicio privato, sicuti *is*, qui in ius vocabat, dicebatur *petitor*, sive *actor*, quoniam ab eo, cui litem intendebat, petebat aliquod plerumque dicere aut facere oportere. Cic. pro Mur. *Quid huic tam loquaciter litigioso responderet ille unde petebatur, non habebat.* Cato: *Si quid alter ab altero peteret, si ambo pares essent, sive boni, sive mali essent, qui duo res gessissent, uti testes non interessent, illi, unde petitur, potius credendum esse.* Terent. Prolog. Eunuch. vers. 10: *Atque in Thesauro scripsit, causam dicere Prius unde petitur, aurum quare sit suum, Quam ille qui petit, unde is sit thesaurus sibi.* — *Unde petitur* est, a quo petitur. Cic. III in Verr. *Ille autem, unde ablatum est, iudicio suum recuperare nullo modo possit.* Liv. lib. V: *Unde minime quis crederet accepta calamitas.* Gronov. lib. IV Obs. cap. 11.

*Binas advocationes postulent*) Est et hoc loquendi genus ex Iurisconsultorum schola. Proprie enim unde petitur *postulare advocationem* dicebatur, quum, postquam petitor actionem edidisset, peteret a Praetore tempus deliberandi velitne stare iudicio, an facere quod petitor postulabat. Hoc tempus ideo dicebatur *advocatio*, quia tum amicos suos convocabat, cum quibus deliberabat unde petitor, num velit causam excipere ac iure experiri, nec ne. Hi dicebantur *advocati* proprie, et tempus *advocatio*. Senec. prooem. lib. IV Controv. *Tanta illi perturbatio fuit, ut advocationem peteret.* Hinc *advocatio* pro quavis mora. Senec. Consol. ad Marc. cap. 10: *Nihil de hodierna die promittitur: nimis magnam advocationem dedi: nihil de hora.* Et *advocare* est moras nectere. Plinius lib. V, epist. 8: *Ideoque interim veniam, ne a forensibus verbis recedam, advocandi peto*; hoc est, moras nectendi. ID.

*Satisne*) Non intelligis me loqui etiam posse ut Iurisconsulti? nec frustra fuisse nostram consuetudinem, quum per eam mihi iam adhaeserit aliquid de vestro iure civili. Erat autem genus interrogandi frequens antiquis per *Satin'* vel *satisne*. Plaut. Amph. II, 2, 1: *Satin' parva res est voluptatum in vita?* Epid. V, 2, 1: *Satin' illic homo ludibrio nos habet?* Mostell. I, 1, 73: *Satin' abiit, neque, quod dixit, flocci existumat?* Sic *Satin' salvae?* Ter. Eun. V, 6, 8. Liv. I, 58 et XLI, 8. I. F. GRON.

te iam iocari per literas. Haec signa meliora sunt, quam in meo Tusculano. Sed quid sit, scire cupio. Consuli quidem te a Caesare scribis: sed ego tibi ab illo consuli mallem. Quod si aut fit, aut futurum putas; perfer istam militiam, et permane. Ego enim desiderium tui spe tuorum commodorum consolabor. Sin autem ista sunt inaniora, recipe te ad nos. Nam aut erit hic aliquid aliquando, aut, si minus, una mehercule collocutio nostra pluris erit, quam omnes Samarobrivae. Denique, si cito te retuleris, sermo nullus erit: si diutius frustra abfueris, non modo Laberium, sed etiam sodalem nostrum Valerium pertimesco. Mira enim persona induci potest Britannici iureconsulti. Haec ego non rideo, quamvis tu rideas; sed de re severissima tecum, ut soleo, iocor. Remoto ioco, tibi hoc amicissimo animo praecipio, ut, si istic mea commendatione tuam dignitatem obtinebis, perferas nostri desiderium, honestatem et facultates tuas augeas: sin autem ista frigebunt, recipias te ad nos. Omnia tamen, quae vis, et tua virtute profecto, et nostro summo erga te studio consequere.

*Haec signa meliora sunt etc.*) Ludit in *signorum* significatione duplici. Nam et significationes notat, et statuas, quibus Tusculanum ornaverat, et quarum emptio ei aes alienum conflaverat. Vide epist. 23 huius libri. GRAEV.

*Laberium*) Poëtam mimis scribendis mordacem, de quo Gellius, Suetonius, Macrobius. Cuius mimos non *ut pulchra poëmata* miratur Horatius, Sat. ult. lib. II. *An.*

*Valerium*) Volunt L. Valerium Iurisconsultum, ad quem scribit I, 20, et Appio commendat III, 1: quem si accipimus, quare eum pertimescat, ignoramus. Si Valerium Catullum, quem nolunt, facilis est explicatio, nempe ne is epigrammate se traducat; et eum fuisse amicum Ciceronis apparet ex epig. L: *Disertissime Romuli nepotum, Quot sunt, quotque fuere, Marce Tulli.* I. F. GRONOV.

*Persona induci*) Fingi in mimo, vel epigrammate, aut proponi. ID.

*Iureconsulti*) Per iocum veretur, ne Laberius mimum in scenam perducat, in quo ridicula sit persona ICti Britannici, habeatque in eo σύνεργον Valerium ICtum, qui ei subministrare posset ridiculos quosdam eius ICti errores.

## XII.

Scr. Romae A. V. C. 700.

*Per iocum exagitat Trebatium, quem Epicureum factum esse Pansa narraverat.*

### CICERO TREBATIO

Mirabar, quid esset, quod tu mihi literas mittere intermisisses. Indicavit mihi Pansa meus, Epicureum te esse factum. O castra praeclara! Quid tu fecisses, si te Tarentum, non Samarobrivam misissem? Iam tum mihi non placebas, quum idem intuebare quod et Titius familiaris meus. Sed quonam modo ius civile defendes, quum omnia tua causa facias, non civium? Vbi porro illa erit formula fiduciae, VT INTER BONOS BENE AGIER? Quis enim est *bonus*, qui facit nihil, nisi sua causa? Quod ius statues COMMVNI DIVIDVNDO, quum commune nihil possit esse apud eos,

*Epicureum te esse factum*) Te sectam Epicurei adamasse, id est, te omnia referre ad tui ipsius utilitatem. Erat enim dogma Epicuri, sapientem omnia facere propter sese. Qua sententia abutebantur, qui se iuvabant damno et publico et alieno. Supra lib. III, ep. 9. I. F. GRON.

*O castra praeclara!*) In quibus scilicet homines Epicurei et voluptarii fiunt. ID.

*Tarentum*) Mollem civitatem, nequitiaeque deditam. Horatius lib. II, sat. 4: *Pectinibus patulis iactat se molle Tarentum.* Athenaeus lib. IV, solitos dicere Tarentinus ait, aliis laboriosam vitam, sibi voluptariam placere. MAN.

*Titius*) Lectio nominis incerta. Graevius e Mss. dedit *Seius*; Corrad. coni. *Catius*; Manutio placebat *Titus* quod Benedictus recepit, ut intelligatur *Titus Pomponius Atticus.*

*Ius civile defendes*) Est enim iustitia virtus extra se patens, et magis consulens aliis, quam sibi. Quomodo poteris retinere auctoritatem, tutari locum ICti? I. F. GRON.

*Quis enim est — nisi sua causa*) Et abest hoc totum a duobus antiquis libris; et mihi quidem satis frigidum videtur. Iam cum superioribus formulae verbis qui cohaeret? MAN.

*Communi dividundo*) Vbi quod commune esse coepit (ut si duo rem eandem emerint, aut duobus idem legatum, eadem haereditas obvenerit) oportet dividi, et adhibeberis Iurisconsultus. An suadebis utrique, ut se tantum respiciat, socium fraudet? I. F. GRONOV. *Communi dividundo.*

qui omnia voluptate sua metiuntur? Quomodo autem tibi placebit, IOVEM LAPIDEM iurare, quum scias, Iovem iratum esse nemini posse? Quid porro fiet populo Vlubrano, si statueris πολιτεύεσθαι non oportere? Quare si plane a nobis deficis, moleste fero; sin Pansae assentari commodum est, ignosco. Modo scribe aliquando ad nos, quid agas, et a nobis quid fieri aut curari velis.

Titulus est apud Iurisconsultos. M.

*Iovem*) Iovem lapidem iurare dicebantur iuraturi, qui, ut docet Festus, lapidem silicem tenebant, et his verbis iurabant: *Si sciens fallo, tum me Diespiter, salva urbe arceque, bonis eiiciat, uti ego hunc lapidem.* MAN.

*Vlubrano*) Vlubrae non colonia, non municipium, sed praefectura fuit, ut docet inscriptio a Manutio prolata. Praefecturae autem ius romanae civitatis habebant. LEM.

Πολιτεύεσθαι) Rempublicam administrare. Dicebat Epicurus, rempubl. capessere hominem bene sanum non oportere. CORR.

*A nobis*) Academicis. ID.

*Pansae*) Epicuri sectam et instituta persequenti; ad Fam. XV, 19.

## XIII.

Scr. Romae IV Non. Mart. A. V. C. 700.

*Intermissi literarum officii excusationem adfert, quam non accipiente Trebatio, liberius pro more iocatur.*

M. T. CICERO TREBATIO S. D.

Adeone me iniustum esse existimasti, ut tibi irascerer, quod parum mihi constans et nimium cupidus decedendi viderere, ob eamque causam me arbitrarere literas ad te iamdiu non misisse? Mihi perturbatio animi tui, quam primis literis perspiciebam, molestiam attulit. Neque alia ulla fuit causa intermissionis epistolarum, nisi quod, ubi esses, plane nesciebam. Hic tu me etiam insimulas, nec satisfactionem meam

accipis. Audi, Testa mi! Vtrum superbiorem te pecunia facit, an quod te imperator consulit? Moriar, ni, quae tua gloria est, puto te malle a Caesare consuli, quam inaurari. Si vero utrumque est, quis te feret, praeter me, qui omnia ferre possum? Sed, ut ad rem redeam, te istic invitum non esse, vehementer gaudeo; et, ut illud erat molestum, sic hoc est iucundum. Tantum metuo, ne artificium tuum tibi parum prosit. Nam, ut audio, istic

> Non ex iure manu consertum, sed mage ferro
> Rem repetunt.

At tu non soles ad vim faciundam adhiberi, neque est, quod illam exceptionem in interdicto pertime-

*Testa*) Cognomen Trebatii. MAN.

*Gloria*) Interdum gloriae nomen pro inani quodam gloriae studio sumitur. ID.

*Artificium tuum*) Iuris civilis prudentia. CORR.

*Non ex iure*) Ennii versus. *Ex iure manu consertum petere* est rem suam petere actione forensi, rei vindicatione. Vide Gell. XX, 9. Vide et Orat. pro Murena, cap. 14.

*Sed mage*) Abiicitur *s* in *Magis*, metri causa. Quod qui ignorabant, fecere *Mage*. MAN. Sed Manutius tamen et Lamb. ediderunt *mage*.

*Neque est*) Iocatur hic Cicero cum Trebatio tanquam cum homine bellica certamina libenter vitante: Numquam, ait, ad te pertinebit illa exceptio, qua praetor in interdicto uti solet, quod tu prior vi hominibus armatis quemquam de possessione deieceris. Facit enim tua timiditas, ne quem prior laedas. Huic sententiae videtur illud *Non veneris* adversari: nam exceptio illa non solebat in eum fieri qui prior vi hominibus armatis non venisset, sed qui prior venisset. Vidit hoc olim Bernardinus Rutilius, putavitque legendum *Conveneris*. Alii postea non discedendum a veteribus libris, recte censuerunt: sententiam tamen Ciceronis non omnino (ut arbitror) sunt assecuti. Nam, quod aiunt Ciceronem hoc dicere, Non esse Trebatio pertimescendam exceptionem illam, qua utuntur illi ad praetorem, qui quum confessi sint se deiecisse, clamant tamen se non interdicto teneri, nec debere restituere; nam se prius ab adversariis vi hominibus armatis deiectos esse; ego non arbitror exceptione illa eos ad praetorem uti solitos, qui aliquem de possessione deiecerant; sed ipsum praetorem, quum eum, qui deiectus erat, interdicto restitui iuberet, excipere solitum esse, nisi is, qui postularet interdum, prior vi hominibus armatis adversarium deiecisset. Quod si probaretur, interdictum ei nullam opem ferebat; sed vetus possessor,

SCAS: QVOD TV PRIOR VI HOMINIBVS ARMATIS VENERIS. Scio enim, te non esse procacem in lacessendo. Sed, ut ego quoque te aliquid admoneam de nostris cautionibus: Treviros vites censeo: audio capitales esse. Mallem auro,aere, argento, essent. Sed alias iocabimur. Tu ad me de istis rebus omnibus scribas velim quam diligentissime. A. d. IV non. mart.

donec bis ad exitum pervenisset, in suo statu permanebat. Non dubium est autem, quum ait Cicero, *Quod tu prior vi hominibus armatis non veneris*, usitata eum exceptionis verba recitare; sed particulam *Non* addit de suo, ioci causa, et immutat exceptionis morem, ut Trebatio timiditatis notam inurat: quasi minime prior venisset vi hominibus armatis. MAN.

*Nostris cautionibus*) *Nostris*, inquit, iocans: quia iurisconsultorum cautiones erant: et oratorem cavere iurisconsulto, mirum videtur. ID.

*Treviros vites censeo*) Diserte h. l. exponit Petrus Bembus in ep. ad Bernardinum Sandrum, sic: Quod hodie mane quaerenti tibi a me de illis Ciceronis ad Trebatium verbis: *Treviros vites censeo: audio capitales esse: mallem auro, argento, aere essent*: respondi; iocum esse et multiplicem, et festivum: qui quidem iocus in antiquis et nummis et scriptoribus deprehenderetur: itaque, quoniam eramus in via, ut neque libros, neque nummos haberemus, reieci te in alium diem; id ue te diutius torqueat, est eiusmodi, ut ioci causa, quod quidem Cicero ad illum scribens more suo fere semper facit, et *Treviri et capitales* in ambigui genere sint posita. Nam, quum videatur monere illum, ut vitet Treviros Galliae populos: qui capitales bellicosique sint; ludit quum in *Trevirorum*, tum in *capitalium* verbo. Erant enim Romae magistratus, Triumviri capitales, qui etiam Treviri dicebantur. Sed quoniam hoc ipsum Triumvirum nomen iterum in ambiguo poni poterat, quum essent etiam apud Romanos Triumviri pecuniae cudendae: quos ita inscribebant, A. A. A. F. F. hoc est, *Auro, Argento, aere flando, feriundo*: iocatur iterum in hoc verbo, luditque Cicero, ut mihi quidem videtur, bellissime, addens: *mallem Treviros istos esse pecuniosos, quam bellicosos; ut, Caesare eos vincente, tu ditesceres*. Itaque infert, *mallem esse Treviros auro, argento, aere, quam scilicet capitales*. Triumviros autem Treviros solitos dici, Livius satis locuples esse testis potest. Quod vero Triumviri pecuniae sic, ut dixi, inscriberentur; est apud me nummus aereus perantiquus ita inscriptus, C. PLOTIVS. III. VIR. A. A. A. F. F. Sunt et alii nummi aliorum nominum, eiusdem tamen tituli; quos inspicies, quum voles. Haec ad te scripsi, quum domum redissem, et nummos ac librum sumpsissem, amore tui admonitus. Vale. Pridie idus iunii MDXXXII.

## XIV.

Scr. Romae A. V. C. 700.

*Familiariter et iocose Trebatium, qui literas nullas miserat, obiurgat.*

CICERO TREBATIO

Chrysippus Vettius, Cyri architecti libertus, fecit, ut te non immemorem putarem mei. Salutem enim verbis tuis mihi nuntiarat. Valde iam lautus es, qui gravere literas ad me dare, homini praesertim prope domestico. Quod si scribere oblitus es, minus multi iam, te advocato, causa cadent. Sin nostri oblitus es, dabo operam, ut istuc veniam ante, quam plane ex animo tuo effluo. Sin aestivorum timor te debilitat, aliquid excogita, ut fecisti de Britannia. Illud quidem perlibenter audivi ex eodem Chrysippo, te esse Caesari familiarem. Sed mehercule mallem, id quod erat aequius, de tuis rebus ex tuis literis quam saepissime cognoscere. Quod certe ita fieret, si tu maluisses benivolentiae, quam litium iura perdiscere. Sed haec iocati sumus, et tuo more, et nonnihil etiam nostro. Te valde amamus, nosque a te amari quum volumus, tum etiam confidimus.

*Scribere*) Lusus in verbo *scribere*, quod vel iurisconsultorum est, scripta formula clientibus cavere; vel ad amicos literas dare. Cell.

*Advocato*) Advocatus hic is est, qui per formulas praescripta litigandi forma, cavet iis, a quibus consulitur. *Advocationes* dixit similiter epist. 10. Man.

*Effluo*) Ernestius mavult *effluam*.

*Sin aestivorum timor*) Cavillatur Trebatium ut imbellem et sibi a praeliorum periculo metuentem. — *Aestivorum timor.* Timor futuri belli, quod aestate renovabatur.

*Vt fecisti de Britannia*) Vt causatus aliquid fueras, ne cum Caesare in Britanniam navigares. Cell.

## XV.

Scr. Romae A. V. C. 700.

*Suum absentis Trebatii desiderium declarat, et de C. Matii familiaritate gratulatur.*

CICERO TREBATIO

Quam sint morosi qui amant, vel ex hoc intelligi potest. Moleste ferebam antea, te invitum istic esse: pungit me rursus, quod scribis esse te istic libenter. Neque enim mea commendatione te non delectari facile patiebar; et nunc angor, quidquam tibi sine me esse iucundum. Sed hoc tamen malo ferre desiderium, quam te non ea, quae spero, consequi. Quum vero in C. Matii, suavissimi doctissimique hominis familiaritatem venisti, non dici potest quam valde gaudeam: qui fac ut te quam maxime diligat. Mihi crede, nihil ex ista provincia potes, quod iucundius sit, deportare. Cura, ut valeas.

*Istic*) In Gallia.

*Ferre*) Vulgo *ferre nos.* Pronomen h. l. superfluum Ernestin anctore delevi.

*C. Matii*) Cuius exstat gravissima epistola lib. XI: apud Caesarem gratia valuit, ut epist. 12, lib. VI. Man.

*Doctissimi*) Quintilianus lib. XII, cap. 6 ait Matium ante quaestoriam aetatem orasse. Columella lib. XII, cap. 4 et cap. 44 scripsisse eam de pistore, coquo, et cellario libros tres. A Gellio quoque et Macrobio laudari video doctrinam Cn. Matii. Sed ibi Cnaeus, hic Caius nominatur: ut vel duo Matii fuerint, diverso praenomine, uterque in primis eruditus; vel, si unus fuit, mendum sit in alterutro praenomine. Id.

## XVI.

Scr. Romae exeunte Sept. A. V. C. 699.

*Ita laudat Trebatii sapientiam in vitando bellorum discrimine, ut timiditatis simul arguat, et alia per iocum adiungat.*

M. T. CICERO TREBATIO S. D.

In equo Troiano scis esse in extremo: *sero sapiunt.* Tu tamen, mi vetule, non sero. Primas illas rabiosulas sat fatuas dedisti. Deinde, quod in Britannia non nimis φιλοθέωρον te praebuisti, plane non reprehendo. Nunc vero in hibernis iniectus [1] mihi videris. Itaque te commovere non curas.

Vsquequaque sapere oportet. Id erit telum acerrimum (2).

*Equo Troiano*) Tragoedia vel Livii Androuici, vel Naevii.

*Sero sapiunt*) scil. *Phryges.*

*Mi vetule*) Amatorie, per iocum. Man.

*Primas illas*) Lambinus edidit, *Primum quod illas.* Supple, *literae.*

*Rabiosulas*) In quibus teneri se urbis desiderio, et cupere statim aliquid auferre, atque a bello discedere, scripserat Trebatius. Id fuit primum argumentum, cur non sero, sed mature sapere visus est. Alterum, quod in Britauniam ire noluit. Tertium, quod Samarobrivae diu mansit, nec ullam rei bellicae partem attigit. Inde iocandi materiam Cicero sumpsit. M.

*Sat fatuas*) Quia quum ivisset in Galliam eo consilio, ut Caesaris benevolentiam obsequio suo consequeretur, ita statim auferre ab eo pecuniam, et domum redire properabat, quasi non literas commendatitias, verum syngrapham ad eum attulisset. Id.

*Non nimis φιλοθέωρον*) Non valde cupidum spectandi: quia transire in Britanniam noluisti, neque spectare essedarios. Id.

*In hibernis*) Hibernorum tempus nondum erat: sed hibernare Trebatius videbatur, quia se Samarobriva non commovebat. Epist. 11, 12 et hac in extremo. Man.

(1) *Intectus* sic iam olim correxerunt viri docti. Vulgatum *iniectus* nihili est. *Intectus* est parum vestitus, s. paene nudus: et hanc scripturam confirmare videtur ep. 10 sup. « valde metuo ne frigeas in hibernis.... praesertim qui sagis non abundares,» quibus scil. te adversus frigus tegere posses.

*Vsquequaque*) Vbique: quod tu facis: qui tibi optime caves, nec periclitari, quamquam sis in bello, de vita vis. Man.

(2) Summum est in sapientia praesidium. Serio videtur hoc dicere, sed iocatur: quasi dicat: nae tu ra-

Ego si foris coenitarem, Cn. Octavio, familiari tuo, non defuissem. Cui tamen dixi, quum me aliquoties invitaret: Oro te, quis tu es? Sed mehercules, extra iocum, homo bellus est. Vellem eum tecum abduxisses. Quid agatis, et ecquid in Italiam venturi sitis hac hieme, fac plane sciam. Balbus mihi confirmavit, te divitem futurum. Id utrum romano more loquutus sit, bene nummatum te futurum, an, quomodo Stoici dicunt *omnes esse divites, qui caelo et terra frui possint;* postea videro. Qui istinc veniunt, superbiam tuam accusant, quod negant te percunctantibus respondere. Sed tamen est quod gaudeas: constat enim inter omnes, neminem te uno Samarobrivae iuris peritiorem esse.

tionem tuendae salutis tuae optimam inivisti; et, quod alii telis acerrimis, id tu sapientia tua consequeris. MAN. — *Acerrimum*) Octonarius trochaicus ex aliquo tragico desumptus. — Vulgo vero continuo tenore haec verba, uti Ciceronis, eduntur. TYP.

*Abduxisses*) Nondum a ioco discedit, quamquam dixerit, *Extra iocum*. Nam *Abduxisses*, videtur esse, tecum duxisses ut hominem bellum, voluptatis et laetitiae tuae causa; sed valet, ut hominem ineptum, quo minime delectamur. MAN.

*Superbiam*) Non quod superbus esset, sed quod a nemine consuleretur. Idem iocus epist. 10, lib. I. ID.

*Negant*) Alii *negent*.

## XVII.

Scr. Romae mense Octobr. A. V. C. 699.

*Urbis desiderium quod deposuerit, gratulatur, et ut Caesaris erga se amicitiam confirmet, monet; quam fructuosam fore pollicetur.*

CICERO TREBATIO S. D.

Ex tuis literis, et Quinto fratri gratias egi, et te aliquando collaudare possum, quod iam videris certa aliqua in sententia constitisse. Nam primorum men-

*Quinto fratri*) Qui tum erat Caesaris imperatoris legatus in Gallia.

sium literis tuis vehementer commovebar, quod mihi interdum (pace tua dixerim) levis in urbis urbanitatisque desiderio, interdum piger, interdum timidus in labore militari, saepe autem etiam, quod a te alienissimum est, subimpudens videbare. Tanquam enim syngrapham ad imperatorem, non epistolam attulisses; sic, pecunia ablata, domum redire properabas: nec tibi in mentem veniebat, eos ipsos, qui cum syngraphis venissent Alexandriam, nummum adhuc nullum auferre potuisse. Ego, si mei commodi rationem ducerem, te mecum esse maxime vellem. Non enim mediocri afficiebar vel voluptate ex consuetudine nostra, vel utilitate ex consilio atque opera tua. Sed quum te ex adolescentia tua in amicitiam et fidem meam contulisses; semper te non modo tuendum mihi, sed etiam augendum atque ornandum putavi. Itaque quoad opinatus sum, me in provinciam exiturum, quae ad te ultro attulerim, meminisse te credo. Posteaquam mea mutata ratio est, quum viderem, me a Caesare honorificentissime tractari et unice diligi, hominisque liberalitatem incredibilem et singularem fidem nossem: sic ei te commendavi et tradidi, ut gravissime diligentissimeque potui. Quod ille ita accepit; [1] et mihi saepe literis significavit, et tibi et verbis et re ostendit, mea commendatione sese valde esse commotum. Hunc tu virum nactus, si me aut sapere aliquid, aut velle tua causa putas, ne dimiseris: et, si qua te forte res aliquando offenderit, quum ille aut occupatione, aut difficultate tardior tibi erit visus, perferto, et ultima exspectato; quae ego tibi et iucunda et honesta praestabo. Pluribus te hortari non debeo. Tantum moneo, neque amicitiae confirman-

*Alexandriam*) scil. ut a Ptolemeo Alexandrino rege pecuniam suam ei Romae creditam exigerent.

(1) Vulgo ante Ernesl. *et accep.*

dae clarissimi ac liberalissimi viri, neque uberioris provinciae, neque aetatis magis idoneum tempus, si hoc amiseris, te esse ullum unquam reperturum. Hoc, quemadmodum vos scribere soletis in vestris libris, idem Q. Cornelio videbatur. In Britanniam te profectum non esse gaudeo, quod et labore caruisti, et ego te de rebus illis non audiam. Vbi sis hibernaturus, et qua spe, aut conditione, perscribas ad me velim.

*Vos*) Iurisconsulti. Exempla non tot quiu plura in Pandectis.

*Q. Cornelio*) Trebatii magistro.

*Te de rebus illis*) Magnifice et insolenter referentem: *Non audiam*, cum fastidio. Sed iocatur. Corr.

## XVIII.

Scr. in Pomptino A. C. V. 700, VI Id. Apr.

*Laudat constantiam Trebatii, in perferenda militia 1. Iocatur in eius parsimonia, quia scripserat in palimpsesto 2. Se cum Balbo commendaturum scribit, et mense Aprili Roma abfuturum 3; denique se epistolam Trebatii, ut mandaverat, conscidisse significat 4.*

CICERO TREBATIO S. D.

Accepi a te aliquot epistolas uno tempore, quas tu diversis temporibus dederas: in quibus me cetera delectarunt. Significabant enim, te istam militiam iam firmo animo ferre, et esse fortem virum et constantem. Quae ego paullisper in te ita desideravi, non imbecillitate animi tui, sed magis, ut desiderio nostri te aestuare putarem. Quare perge, ut coepisti: forti animo istam tolera militiam. Multa, mihi crede, assequere. Ego enim renovabo commendationem; sed tem-

*Diversis*) Eodem tamen exemplo.

*Cetera delectarunt*) Hoc pendet usque ad illud, quod est infra, *Caetera belle: illud miror*. Man.

pore. Sic habeto, non tibi maiori esse curae, ut iste tuus a me discessus quam fructuosissimus tibi sit, quam mihi. Itaque, quando vestrae cautiones infirmae sunt, graeculam tibi misi cautionem chirographi mei.

Tu me velim de ratione Gallici belli certiorem facias. Ego enim ignavissimo cuique maximam fidem habeo.

Sed, ut ad epistolas tuas redeam, cetera belle: illud miror: quis solet eodem exemplo plures dare, qui sua manu scribit? Nam quod in palimpsesto, laudo equidem parsimoniam. Sed miror, quid in illa chartula fuerit, quod delere malueris; [1] nisi forte tuas formulas. Non enim puto te meas epistolas delere, ut reponas tuas. An hoc significas, nihil fieri? frigere te? ne chartam quidem tibi suppeditare? Iam ista tua culpa est, qui verecundiam tecum extuleris, et non hic nobiscum reliqueris.

Ego te Balbo, quum ad vos proficiscetur, more romano commendabo. Tu, si intervallum longius erit mearum literarum, ne sis admiratus. Eram enim abfuturus mense aprili. Has literas scripsi in Pomptino, quum ad villam Metrilii Philemonis devertissem: ex qua iam audieram fremitum clientium meorum, quos quidem

*Graeculam tibi misi cautionem*) h. e. vel epistolam sua manu graece ad Caesarem scriptam, qua Trebatium iterum commendabat, vel poëma graecia versibus in laudem Caesaris conscriptum.

*Quis solet eodem exemplo*) Miror, inquit, quum tua manu scribas, eodem exemplo plures a te epistolas mitti. Hinc licet coniicere, epistolas illas, quas Cicero se diversis temporibus accepisse dixit, eodem exemplo omnes fuisse Man.

*In palimpsesto*) *Palimpsestus* membrana fuit iterum abrasa, ut aliquid rursus in ea scriberetur. Id. Vox e Graeco profecta, πάλιν, iterum, ψάω, *rado.*

(1) Vulgo additur *quam haec scribere*; id de Lambini, Gronovii, Graevii, Ernestii sententia resecui.

*Tecum extuleris*) Nam, si eam tecum non attulisses, sine verecundia peteres; nunc, quia te pudor a petendo deterret, nihil accipis. Man.

*Fremitum clientium meorum*) Con-

tu mihi conciliasti. Nam Vlubris honoris mei causa vim maximam ranunculorum se commosse constabat. Cura ut valeas. VI idus april. de Pomptino.

Epistolam tuam, quam accepi ab L. Arruntio, conscidi innocentem. Nihil enim habebat, quod non vel in concione recte legi posset. Sed et Arruntius ita te mandasse aiebat, et tu adscripseras. Verum illud esto. Nihil te ad me postea scripsisse demiror, praesertim tam novis rebus.

xationem ranarum in paludibus Pomptinis profectarum (ut fingit) ex Vlubrano, quod oppidum Ciceroni commendaverat Trebatius, effeceratque ut nescio quam eorum causam apud Senatum ageret. I. F. GRON.

## XIX.

Dat. Rhegio V Kal. Sext. A. V. C. 709.

*Antonio post Caesaris necem rempub. turbante, Cicero desperans libertatem, in Graeciam abire constituit. In quo itinere Topicorum librum scripsit, eumque Trebatio misit ab Rhegio, ubi et hae literae sunt datae, de usu et interpretatione eius libri docentes.*

CICERO TREBATIO, S.

Vide, quanti apud me sis; etsi iure id quidem. Non enim te amore vinco. Verumtamen quod praesenti tibi prope subnegaram, non tribueram certe,[1] id absenti debere non potui. Itaque, ut primum Velia navigare coepi, institui Topica Aristotelea conscribere, ab ipsa urbe commonitus, amantissima tui.

(1) Cf. prooemium Topicorum, ex quo intelligitur veterem lectionem *subnegaram - tribueram*, quam iam Corradus et Manutius probaverunt, male a recentioribus repudiatam esse, qui ex aliis Mss. invexerunt *subnegarem - tribuerem*.

*Absenti debere non potui*) Hoc est, volui persolvere. MAN. Sic etiam loquutus est Cicero *Tusc.* II, cap. ult.

*Velia*) Vrbs fuit Lucaniae ad Paestanum sinum, ad quam est portus Velinus. GRAEV.

Eum librum tibi misi Rhegio, scriptum, quam planissime res illa scribi potuit. Sin tibi quaedam videbuntur obscuriora, cogitare debebis, nullam artem literis, sine interprete, et sine aliqua exercitatione percipi posse. Non longe abieris. Num ius civile vestrum ex libris cognosci potest? qui quamquam plurimi sunt, doctorem tamen usumque desiderant. Quamquam tu si attente leges, si saepius, per te omnia consequere, ut certe intelligas. Vt vero etiam ipsi tibi loci, proposita quaestione, occurrant, exercitatione consequere. In qua quidem nos te continebimus, si et salvi redierimus, et salva ista offenderimus. V kal. Sext. Rhegio.

*Planissime*) Recte sic Victor. Graev. Ern. Gebhardus ex edd. pr. dedit *plenissime.*

*Non longe abieris*) Non longe petuntur exempla. Man.

*Vsumque*) Recte sic e Manutii coniectura edidit Benedictus. Vulgo *unum quem.* — At patet ex Cl. Lemairii notula, Benedictum *unum quem* probavisse.

*In qua quidem nos te continebimus*) Ego tibi praeceptor ero. Verbum proprium de magistris. Petron. *Nondum iuvenes declamationibus continebantur.* Gell. XIX, 1: *Non parva virum auctoritate, satisque attente discipulos iuvenes continentem.* I. F. Gron.

## XX.

Scr. XIII Kal. Sext. A. V. C. Velia.

*De Veliensium in Trebatium amore significat; et ne paternas possessiones vendat, perfugium temporibus futuras, admonet.*

CICERO TREBATIO S. D.

Amabilior mihi Velia fuit, quod te ab ea sensi amari. Sed quid ego dicam te; quem quis non amat? Rufio, mediusfidius, tuus ita desiderabatur, ut si esset unus

*Rufio*) Rufionem Trebatii gentilem fuisse, didici ex hoc antiquo lapide, qui est Romae ad portam Latinam: *C. Vibius. C. F. Macer. C. Trebatius. Rufio. faciund. curaverunt.* Man.

e nobis. Sed ego te non reprehendo, qui illum ad aedificationem tuam traduxeris. Quamquam enim Velia non est vilior, quam Lupercal, tamen istuc malo, quam haec omnia.[1] Tu, si me audies, quem soles, has paternas possessiones tenebis; nescio quid enim Velienses verebantur; neque Haletem, nobilem amnem, relinques, nec Papirianam domum deseres. Quamquam illa quidem habet lotum, a quo etiam advenae

*Te non reprehendo*) Vtcumque illi eum requirant, tu bene fecisti, quod illum pellexisti Romam, ut praesit domui struendae, quam paras in Lupercali. I. F. Gron.

*Tuam*) aedificabat enim Trebatius Romae in regione Lupercali proxima.

*Lupercal*) Locus in urbe Roma, sic appellatus a Lupercali sive fano Panis Luperci. Varro IV de L. L. 24: *Luperci, quod Lupercalibus in Lupercali sacra faciant.* Vide et Iustin. XLIII, 1. Gron.

*Tamen istuc malo*) Nempe ut domus tibi sit, in qua nobiscum vivas Romae. Id.

(1) Verba *quam haec omnia* sine dubio corrupta sunt. Suspicor Ciceronem scripsisse *tamen istic malo te quam hic* (Veliae) *hiemare.* Deinde scribendum: *Tamen si me audies*, ut est in Mss. nonnullis.

*Lotum*) Nos antiquos codices in hoc etiam secuti sumus, quos incorruptos esse censemus. De *lotorum* nobilitate, et quam iucunda earum opacitas esset, quantique olim in domibus aestimarentur, Plinius docet in libri XVII prooemio. Polybius a se visam in Attica describit lib. XII histor. quem locum, quia nondum integer vulgatus est Polybius, leges apud Athenaeum δειπνοσοφιστῶν lib. XII, qui totam verbis ipsius huius arboris descriptionem persequitur. Nam qui *lucum* emendarunt, deceptos esse putamus. Impium enim Ciceronis consilium fuisset; quum enim sacri essent luci, non sine ingenti piaculo et scelere incidi poterant: domusque privata non luci erat capax, quum *loti*, deliciarum causa, summa arte in domibus colerentur; advenae autem raram arborem visebant, et eius iucundo aspectu tenebantur: propter quam rem iocans (ut arbitror) iubet ipsum lotum illam exscindere, quia sibi esset sumptus causa, quum saepe hospitum domus plena esset. Nam in verbo illo *prospexeris* ambiguum sensum esse puto. Videtur enim dicere, *si lotum excideris*, maius coeli spatium aspicies: illa enim sua capacitate prospectum impedit, et luminibus obstruit: quum dicat, Rebus tuis consules, minores enim sumptus facies, non enim causa erit advenis, cur domum tuam frequentent. Et omnia haec facete et cum ioco, ut consuevit. Fere enim semper cum eo iocatur. Adversatur solum antiquae lectioni, quod *lotum* foeminino genere alii auctores appellarunt, quum ipse masculino usurpet: quare accurate considerandum est, vitiumne ea parte vetus habeat, sive eo genere contra plurimorum morem, quod vix verisimile est, Cicero appellare lotum.

teneri solent: quem tamen si excideris, multum prospexeris. Sed in primis opportunum videtur, his praesertim temporibus, habere perfugium, primum eorum urbem, quibus carus sis; deinde tuam domum, tuosque agros, eaque remoto, salubri, amoeno loco; idque etiam mea interesse, mi Trebati, arbitror. Sed valebis, meaque negotia videbis, meque, diis iuvantibus, ante brumam exspectabis. Ego a Sex. Fadio, Niconis discipulo, librum abstuli, Νίκωνος περὶ πολυφαγίας. O medicum suavem, meque docilem ad hanc disciplinam. Sed Bassus noster me de hoc libro celavit: te quidem non videtur. Ventus increbrescit. Cura ut valeas. XIII kal. sext. Velia.

voluerit. VICT. Ne genus obstaculo nobis sit ad hanc lectionem approbandam, pluribus docet Sanctius in Minerva, quem consule. GRAEV. — *Prévost* tamen, cui adsentit I. V. L. dedit *lucum*: nec obstat, quod lucum excidere nefas erat. Saepe enim apud poëtas occurrit «Lucus erat sacer»; unde coniici potest non omnem *lucum* esse sacrum. LEM.

*Νίκωνος*) Niconis, *De edacitate*. In illo, opinor, libro documenta inerant, quo modo, incolumi valetudine, plurimum edi posset. MAN.

*Suavem*) scil. quod ad cruditatem depellendam suavia remedia afferebat.

*Te quidem non videtur*) Ita sine metu morbi largiter edere, et ex lectione illius libri profecisse videris. I. F. GRON.

## XXI.

Scr. anno incerto.

*Silii, amici sui, causam Trebatio commendat.*

CICERO TREBATIO S. D.

Silii causam te docui. Is postea fuit apud me. Quum

*Silii*) Ad quem scribit lib. XIII.

*Causam te docui*) *Docet causam*, cuius res agitur, quum pro se acturum instruit. *Discit*, qui defensurus est. Seneca in nobili fragmento apud Augustinum lib. VI de Civ. Dei, cap. 20: *Sunt qui vadimonia sua Deos advocent sunt qui libellos offerant, et illos causam suam doceant.* Plin. III, epist. 9: *Legatos interrogabam, docuissetne me*

ei dicerem, tibi videri sponsionem illam nos sine periculo facere posse, *Ni bonorum Turpiliae possessionem praetor ex edicto suo mihi dederit;* negare aiebat Servium, tabulas testamenti èsse eas, quas instituisset is, qui factionem testamenti non habuerit; hoc idem Offilium dicere; tecum se loquutum negabat; meque rogavit, ut se causamque [1] suam tibi commendarem. Nec vir melior, mi Testa, nec mihi amicior P. Silio quisquam est, te tamen excepto. Gratissimum igitur mihi feceris, si ad eum ultro veneris, eique pollicitus eris: sed, si me amas, quam primum. Hoc te vehementer etiam atque etiam rogo.

*aliquid, quod re probari posse confiderent.* I. F. GRON.

*Sponsionem illam*) Iudicialem, ut iudicio vicisse credatur adversarius, ni ita sit. Vide Pithoei Adverš. 18. ID.

*Si bonorum Turpiliae*) Legendum videtur, *Ni bonorum* etc. Hereditatem sibi a Turpilia relictam Silius ex edicto praetorio acceperat. Vocatus in iudicium a Turpilio propinquo, eandem hereditatem repetente, quia Turpiliae factionem testamenti fuisse negaret, sponsionem facere cogebatur: de qua consuluit peritissimos iurisconsultos, Serv. Sulpicium, et Offilium: et quum Trebatii quoque sententiam scire vellet, Ciceronis opera usus est. MAN.

*Praetor*) Ante *praetor* in multis edd. additur *Q. Caepio*, nempe e glossemate.

*Factionem*) Ius faciendi testamenti.

*Offilium*) clarum iuris consultum.

(1) Vulgo *et causam*.

## XXII.

Scr. anno incerto.

*Controversiam inter ICtos fuisse, possetne heres quod furtum, antequam heres esset, factum esset, recte furti agere, docet aliquot ICtorum auctoritate.*

CICERO TREBATIO S. D.

Illuseras heri inter scyphos, quod dixeram, controversiam esse, possetne heres, quod furtum antea fa-

ctum esset, recte furti agere.[1] Itaque, etsi domum bene potus seroque redieram, tamen id caput, ubi haec controversia est, notavi, et descriptum tibi misi: ut scires, id, quod tu neminem sensisse dicebas, Sex. Aelium, M' Manilium, M. Brutum sensisse. Ego tamen Scaevolae et Testae assentior. Vale.

(1) Volgo *furti recte agere.* — *Recte furti agere*) Haberetne actionem adversus eum furem, qui furatus esset ante quam ipse heres esset. Ideo enim dubitari potest, quia non videtur heres ea, tanquam sua, posse repetere, quae nondum ad eum hereditario iure pervenissent. MAN.

*Scaevolae et Testae*) i. e. Trebatio, quem iocose hic cognomine suo appellat. — Trebatium suis cognominibus appellat: *Testa* enim vocatur ep. 13 et 21. *Scaevola* vero epist. 14 ad Att. lib. IX. locatur Cicero; et post verbum *Scaevolae*, addit copulam *et*, ut videatur de duobus loqui, quum de uno loquitur. Aut dic, P. Mucium significari, quem et lib. I de Fin. cum Manilio et Bruto nominat, eosque vocat principes civitatis: nisi si Mucium Scaevolam illum notat, de quo epist. 10. ID.

## XXIII.

**Scr. Romae anno incerto post reditum ex Arpinati.**

*De signis a Gallo Ciceroni emptis* 1; *de domo ab eo Romae empta, ut in vicinia Ciceronis habitaret* 2.

CICERO FABIO GALLO S. D.

Tantum quod ex Arpinati veneram, quum mihi a te literae redditae sunt: ab eodemque accepi Aviani literas; in quibus hoc inerat liberalissimum, nomina se facturum, quum venisset, qua ego vellem die. Fac,

*Quod*) Sic Mss. et optimus quisque librorum: deteriores sine *quod.* Est autem *tantum quod*, vix, modo, commodum, simul ac. CELL.

*Nomina se facturum*) Se nobis crediturum, traditurumque statuas, quas ab eo emimus, non praesenti pecunia, sed in diem. *Facere nomen* est credere alicui, vel cum aliquo in creditum ire, sive pecunia mutua data, sive merce tradita, pro qua pretium non praesens, sed in diem dictam solvatur. Nomen facit creditor, quum scribit in libro expensi se alicui tantum credidisse, aut mercem tradidisse, quam pecuniam mutuam, quave

quaeso, qui ego sum, esse te. Estne aut tui pudoris, aut nostri, primum rogare de die; deinde plus annua postulare? Sed essent, mi Galle, omnia facilia, si et ea mercatus esses, quae ego desiderabam, et ad eam summam, quam volueram. Attamen ista ipsa, quae te emisse scribis, non solum rata mihi erunt, sed etiam grata. Plane enim intelligo, te non modo studio, sed etiam amore usum, quae te delectarint, hominem, ut ego semper iudicavi, in omni iudicio elegantissimum, quae me digna putaris, coëmisse. Sed velim maneat Damasippus in sententia. Prorsus enim ex istis emptionibus nullam desidero. Tu autem ignarus instituti mei, quanti ego genus omnino signorum omnium non aestimo, tanti ista quatuor aut quinque sumpsisti. Bacchas istas cum Musis Metelli comparas. Quid simile? Primum, ipsas ego Musas nunquam tanti putassem; atque id fecissem Musis omnibus approbantibus. Sed tamen erat aptum bibliothecae, studiisque nostris congruens. Bacchis vero ubi est apud me locus? At pulchellae sunt. Novi optime, et saepe vidi. Nominatim tibi signa mihi nota mandassem, si probassem. Ea enim signa ego emere soleo, quae ad similitudinem gymnasiorum exornent mihi in palaestra locum. Martis vero signum quo mihi pacis auctori? Gaudeo

pro merce pecuniam ad diem placitam recipiat. Sen. II de Benef. 23: *Idque fiebat praesente et vidente debitore.* Cic. pro Sex. Rosc. c. 1 debitor dicebatur *locare nomen.* Phaed. I, 16: etsi eundem *facere nomen* etiam dicat Cic. III, Off. 14. Vid. Salm. de Vaur. pag. 146, 147. I. F. Gron.

*Plus annua postulare*) Postulare ut summam, quam me illi debere in tabulas retulerat, intra annum non restituerem, sed diutius retinerem; et solverem usuras. *Annua die debere* est hac conditione et lege pecuniam mutuam accipere, ut post annum elapsum restituatur. Graev.

*Damasippus*) Qui scil. professus erat, se ista signa empturum si Ciceroni non placerent. Insaniebat enim *veteres statuas emendo.* Horat. Sat. II, 3, 64.

*Bacchas*) Baccharum imagines, id est, mulierum ebriarum, quasi celebrantium Bacchi orgia. Cell.

nullum Saturni signum fuisse. Haec enim duo signa putarem mihi aes alienum attulisse. Mercurii mallem aliquod fuisset. Felicius, puto, cum Aviano transigere possemus. Quod tibi destinaras trapezophoron, si te delectat, habebis; sin autem sententiam mutasti, ego habebo scilicet. Ista quidem summa nae ego multo libentius emerim deversorium Tarracinae, ne semper hospiti molestus sim. Omnino liberti mei video esse culpam, cui plane res certas mandaram; itemque Iunii, quem puto tibi notum esse, Aviani familiarem. Exhedria quaedam mihi nova sunt instituta in porticula Tusculani. Ea volebam tabellis ornare. Etenim, si quid generis istiusmodi me delectat, pictura delectat. Sed tamen, si ista mihi sunt habenda, certiorem velim me facias, ubi sint, quando arcessantur, quo genere vecturae. Si enim Damasippus in sententia non manebit, aliquem pseudo-Damasippum vel cum iactura reperiemus.

2. Quod ad me de domo scribis iterum, iam id ego proficiscens mandaram meae Tulliae. Ea enim ipsa hora acceperam tuas literas. Egeram etiam cum tuo Nicia, quod is utitur, ut scis, familiariter Cassio. Vt redii autem, prius quam tuas legi has proximas literas, quaesivi de mea Tullia, quid egisset. Per Liciniam se egisse dicebat. Sed opinor, Cassium uti non

*Aes alienum*) Martis enim et Saturni signa minus fausta putantur: mavult per iocum *Mercurii*, quia is credebatur deus mercatorum esse, et nummos procreare. Man.

*Felicius*) Victor. legendum putabat *facilius*; sed nihil opus.

*Trapezophoron*) Qui mensam fert: seu mensae fulcimentum. Man.

*Cui plane res certas*) Cui sic exposueram sententiam meam, ut, si ille mandata tibi recte edidisset, errare non posses. I. F. Gron.

*Exhedria*) Loca in porticibus, ubi sedentes disputare soliti erant. Ita Vitruvius et Cicero. *Exhedra* tamen muliebri genere, usitatius. Man.

*Mandaram*) Recte sic Ern. Vulgo *mandabam*.

ita multum sorore. Eam porro negare se audere, quum vir abesset (est enim profectus in Hispaniam Dexius), illo et absente et insciente migrare. Est mihi gratissimum, tanti a te aestimatam consuetudinem vitae victusque nostri: primum, ut eam domum sumeres, ut non modo prope me, sed plane mecum habitare posses; deinde ut immigrare tanto opere festinares. Sed ne vivam, si tibi concedo, ut eius rei tu cupidior sis, quam ego sum. Itaque omnia experiar. Video enim, quid mea intersit, quid utriusque nostrum. Si quid egero, faciam ut scias. Tu et ad omnia rescribes, et quando te exspectem, facies me, si tibi videtur, certiorem.

*Plane mecum habitare*) Fortasse quod paries communis esset: vel quod aedes illae ita Ciceronis aedibus vicinae, ut ad eum percommode Gallus iitare posset. MAN.

*Immigrare*) Vulgo *migrare*.

## XXIV.

Scr. in Tusculano initio Sept. A. V. C. 708.

*Exponit quam iniuste sibi Tigellius irascatur.*

CICERO M. FABIO GALLO S. D.

Amoris quidem tui, quoquo me verto,[1] vestigia: vel proxime de Tigellio. Sensi enim ex literis tuis, valde te laborasse. Amo igitur voluntatem. Sed pauca de te. Capius, opinor, olim, *non omnibus dormio:* sic ego

(1) Sic auctore Ernestio pro vulg. *verti.*

*Tigellio*) M. Tigellio Hermogene liberto, quod Hermogenis cognomen indicat. Est enim is, de quo Horatius Sat. 9, lib. I, *Invideat quod et Hermogenes, ego canto.* Et Sat. 2, 3, 10 quibus locis ostenditur, quod haec quoque declarat epistola, Tigellium canendi arte praestitisse. Quid autem de Tigellio scripserit ad Ciceronem Gallus, cognoscitur ex epist. 47, lib. XIII ad Att. MAN.

*Capius*) apud Festum in *Non omnibus dormio*, est *Cipius*. Optimi codd. hic habent *Cicius* vel *Citius*

non omnibus, mi Galle, servio. Etsi quae est haec servitus? Olim, quum regnare existimabamur, non tam ab ullis, quam hoc tempore observor a familiarissimis Caesaris omnibus, praeter istum. Id ego in lucris pono non ferre hominem pestilentiorem patria sua, eumque addictum iam dudum Calvi Licinii Hipponacteo praeconio. At vide, quid succenseat. Phameae causam receperam, ipsius quidem causa. Erat enim mihi sane familiaris. Is ad me venit, dixitque, iudicem sibi operam dare constituisse, eo ipso die, quo de P. Sextio in consilium iri necesse erat. Respondi, nullo modo me facere posse; quem vellet alium

unde Ern. legendum putabat *Cotius*. — *Cipius*) Alii *Capius*, et *Cepius*. Sed omnem dubitationem tollit Sext. Pompeius in proverbio, *Non omnibus dormio*: ubi docet proverbium videri natum a *Cipio* quodam, qui *pararhenchon* dictus est; quod simularet dormientem, quo impunius uxor eius moecharetur. Eundem commemorat et Plutarchus in Erotico, ubi tamen Κάββας nominatus, si locus emendatus est. Lamb.

*Praeter istum*) scil. *Tigellium*.

*Patria sua*) Sardinia.

*Dudum*) Vulgo *eumque addictum iam tum puto esse Calvi Licinii H. p.* in quo verba *puto esse* insititia esse censuit Gronovius, cui assentior, sed ita ut pro *iam tum* malim *iam dudum*. — *Calvi Licinii*) Cornelii Licinii Calvi poëtae: de quo vide G. I. Vossium.

*Hipponacteo praeconio.*) Iambico scazonti, sic ab auctore appellato. Quale est illud: *Sardi Tigelli putridum caput venit. Praeconio* autem dixit, quia praeco Sardos venales pronuntiabat. Corr.

*Praeconio*) Praeconium est proclamare venales, eorumque praedicare virtutes et artes, ut citius emptorem inveniant: iidem addicebant emptori, seu iubebant emptorem ducere emptum, ubi de pretio convenerat. Ita ergo proscripsit proclamavitque Hipponacteo carmine Tigellium, et praedicavit publicavitque eius scelera et vitia, et hominem duraturae in aeternum infamiae quasi addixit Calvus. Suspicor autem supervacanea esse duo verba, *puto esse*: ut fuerit, *non ferre hominem pestilentiorem patria sua, eumque addictum iam tum Calvi Licinii Hipponacteo praeconio*. Eum praesertim, inquit, quem iam ante tot annos praedicavit *Calvus*, ut *Hipponax* Anthermum et Bupalum: quasi praeco venalem exposuit cum ornamentis omnibus, tradiditque infamiae velut proprium et addictum. I. F. Gron.

*Phameae*) Liberti, cuius nepos Tigellius. *Ipsius quidem causa*: Non propter Tigellium eius nepotem, sed ipsius causa. Man.

diem [1] si sumpsisset, me ei non defuturum. Ille autem, qui sciret, se nepotem bellum tibicinem habere, et sat bonum cantorem, discessit a me, ut mihi videbatur, iratior. Habes Sardos venales; alium alio nequiorem. Cognosti meam causam, et istius Salaconis iniquitatem. Catonem tuum mihi mitte: cupio enim legere. Me adhuc non legisse, turpe utrique nostrum est.

(1) Vulgo sic interpungitor, et legitur: *facere posse, quum vellem; alium diem* etc.

*Qui sciret*) Quasi ob hoc cristas erigeret, et Ciceronem putaret negare sibi nihil debere, quia Tigellii avus esset. GRON.

*Cantorem*) Ita correxit Manotius. Vulgo *unctorem*. Alii *victorem*, vel *auctorem*.

*Habes Sardos venales*) Nempe Phameam, et M. Tigellium Hermogenem, nepotem illius, modulatorem optimum, io Sardinia oatum, ut notat Acron. Proverbio hoc utebantur de hominibus improbis, nequitia et fraude inter se certaotibus, ut qui alteri praeferendus sit, non facile possit intelligi. Proverbio dederont originem Sardiniae capti venales, qui nequiter servierunt, et improbitatis ac nequitiae palmam tulerunt inter maocipia: non vero a Veientibus, qui quoniam Etrusci sunt, hi vero Coloni Lydorum, quorum caput fuerit Sardes, a quo *Sardi* dicti sint, ut Festus et Plutarchus docent. Nam a *Sardes* est *Sardianus*, a *Sardinia* vero *Sardus*. Sic recte hoc proverbium exposuit, et pluribus refellit Festi et Plutarchi sententiam Gronovius IV de pec. Vet. cap. 10 quod vide. GRAEV.

*Salaconis*) Nec Graecis ignotum nomen, qui vel luxuriosum et mollem, vel in pauperie superbientem, vel prodigum etiam interpretantur. Vide Hesychium et Suidam. CELL. Vtitur hac eadem voce, ep. 18, lib. XVI.

*Catonem*) Galli librum de laudibus *Catonis Vticensis*.

## XXV.

**Scr. in Tusculano mense Sextili A. V. C. 708.**

*Epistolam conscissam non esse nuntiat: et monitus, ut Tigellium placatum habeat, gratias agit, vicissimque monet ut de Caesare cautius loquatur, et ut pergat stilum exercere hortatur.*

CICERO M. FABIO GALLO S. D.

Quod epistolam conscissam doles, noli laborare. Salva est domi; petes quum libebit. Quod autem me mones, valde gratum est; idque ut semper facias, rogo. Videris enim mihi vereri, ne, nisi istum habuerimus, rideamus γέλωτα σαρδόνιον. Sed heus tu, manum de tabula. Magister adest citius, quam putaramus. Vereor, ne in Catonium Catoninos. Mi Galle, cave putes quidquam melius, quam epistolae tuae partem ab eo loco: *cetera labuntur*. Secreto hoc, audi, tecum habeto; ne Apellae quidem, liberto tuo, dixeris. Praeter duo nos, loquitur isto modo nemo: bene malene, videro; sed, quidquid est, nostrum est. [1] Vrge igitur; nec

*Nisi istum habuerimus*) Nisi Tigellium nobis placatum reddamus.

Γέλωτα σαρδόνιον) Proverbium de iis usurpatum, qui risu et iocis sibi nocivum concitant periculum. Vide Erasm. in proverb. GRAEV.

*Manum de tabula*) Proverbium esse existimo sumptum a pueris pictorum, qui, absente magistro, sumpto penicillo aliquid et ipsi furtim in tabula pingere conantur. Quo repente superveniente, admonentur a caeteris ut cito manum de tabula removeant, ne in illos magister animadvertat. Monet igitur Cic. Fabium, ut appropinquante Caesare manum et ipse de tabula cito auferat: scribebat enim Catonem, quae scriptio parum Caesari grata et iucunda esse poterat, et quae inimicissimum illi hominem summis laudibus ornaret. Quum autem se quoque cogitaret, quia et ipse etiam Catonem scripserat, apud eum offendisse, subiungit, *vereor ne in Catonium Catoninos*, id est, timeo ne Caesar commotus ira ad inferos demittat Catoni deditos, et Catonem amantes, id est, meipsum et te, qui Catonis laudes scripsimus. Nam et A. Gellius videtur ostendere *Catonium* pro inferis sumi quandoque solitum. Vide lib. XVI Noct. Att. c. 7. VICT.

*Magister*) Caesarem significat.[1]

(1) Hic videntur quaedam exci-

transversum unguem, quod aiunt, a stilo. Is enim est dicendi opifex. Atque equidem aliquantum iam etiam noctis assumo. Vale.

disse, in hanc fere sententiam: *Tu vero perge te ad eloquentiam exercere, sicut ego philosophicis libris scribendis operam do. Nihil enim hoc tempore melius facere possumus. Perge igitur etc.*

*Nec transversum unguem*) Subaudi, *discedas*. Dicitur autem eodem sensu, *unguem, digitum, pedem non discedere*, pro minimum discedere. Man. Vide Erasm. in Proverb.

*Aliquantum*) Quom dicat, *Iam etiam*, apparet epistolam scriptam esse in exitu aestatis, vel ineunte autumno, quum noctes incipiunt iam esse longiores. Atque illud, *magister adest*, quod de Caesare dictum est, indicare videtur scriptum esse mense Sextili. Nam epist. 46 ad Attic. lib. XIII *Caesar*, inquit, *adest*. Illam vero scriptam sextili mense, cognoscitur ex ea quae proxima antecedit. Io.

## XXVI.

Scr. in Tusculano A. V. C. 696.

*Herbas in augurali coena suaviter conditas sibi morbum attulisse narrat.*

CICERO GALLO S. D.

Quum decimum iam diem graviter ex intestinis laborarem; neque iis, qui mea opera uti volebant, me probarem non valere, quia febrim non haberem: fugi in Tusculanum; quum quidem biduum ita ieiunus fuissem, ut ne aquam quidem gustarem. Itaque confectus languore et fame, magis tuum officium desideravi, quam abs te requiri putavi meum. Ego autem quum omnes morbos reformido, tum in quo Epicu-

*Tum in quo*) Vulgo *tum quod*. Cod. Gebhardi *tum in quod*. — *Tum quo*) Hoc est, tum hunc maxime, quo Epicurum laborantem Stoici reprehendebant, quia putabant eum his morbis exagitatum fuisse ob edacitatem et impudicitiam. Qvart. Epicuri verba lib. II de Fin. cap. 30 recitantur:

rum tuum Stoici male accipiunt, quia dicat, *δυςουρικὰ καὶ δυςεντερικὰ πάθη* sibi molesta esse: quorum alterum, [1] morbum edacitatis esse putant; alterum etiam turpioris intemperantiae. Sane *δυςεντερίαν* pertimueram. Sed visa est mihi vel loci mutatio, vel animi etiam relaxatio, vel ipsa fortasse iam senescentis morbi remissio profuisse. Attamen, ne mirere, unde hoc acciderit, quomodove commiserim: lex sumptuaria, quae videtur *λιτότητα* attulisse, ea mihi fraudi fuit. Nam dum volunt isti lauti terrâ nata, quae lege excepta sunt, in honorem adducere; fungos, helvellas, herbas omnes ita condiunt, ut nihil possit esse suavius. In eas quum incidissem in coena augurali apud Lentulum, tanta me *διάῤῥοια* arripuit, ut hodie primum videatur coepisse consistere. Ita ego, qui me ostreis et muraenis facile abstinebam, a beta et a malva deceptus sum. Posthac igitur erimus cautiores. Tu tamen quum audisses ab Anicio (vidit enim me nauseantem), non modo mittendi causam iustam habuisti, sed etiam visendi. Ego hic cogor [2] commorari, quoad me reficiam. Nam et vires et corpus amisi. Sed, si

*Tanti autem morbi aderant vesicae et viscerum, ut nihil ad eorum magnitudinem posset accedere.* Δυσουρικὰ πάθη, stranguriam graeco verbo; δυσεντερικά, tormina Cicero vocat Tusc. 2 de Epicuro loquens. MAN.

(1) *nempe τὰ δυσεντερικὰ πάθη.*

*Intemperantiae*) alterum scil. δυςουρίαν s. urinae difficultatem potant esse turpioris intemperantiae, nempe in re venerea.

*Lex sumptuaria*) scil. Licinia; lata a Licinio Crasso Divite.

Λιτότητα) Frugalitatem. MAN.

*Coena augurali*) Augures sacerdotium ineuntes, collegis coenam dabant lautam inprimis atque opiparam. Varro lib. III, c. 6: *Primos pavones augurali coena posuisse dicitur Q. Hortensius.* Eadem *Adiicialis coena* vocabatur. Nam Plin. lib. X, cap. 20, *Pavonem*, ait, *cibi gratia Romae primus occidit orator Hortensius adiiciali coena sacerdotii.* MAN. In eo, qui huc aducitur, Plinii loco, non *adiiciali*, sed *aditiali* edidit Harduinus, nempe ab aditu sacerdotii, vel adeundo sacrificio. Quod quis non unice amplectatur? OLIV.

(2) Vulgo *cogito.*

*Corpus amisi*) Huc est, carnem, marcescere coepi. Ovid. I Am. el. 16:

morbum depulero, facile, ut spero, illa revocabo.

*Aptaque subducto corpore membra dedit.* Hoc est, postquam de pinguedine aliquid decessit. Contra *corpus facere* est pinguescere Phaedro lib. II: *Vt restiterunt: unde sic, quaeso, nites? Aut quo cibo fecisti tantum corporis?* GRAEV.

## XXVII.

Scr. Romae A. V. C. 707.

*Fadium Gallum, qui se per literas accusaverat, graviter repungit.*

CICERO T. FADIO (1) GALLO S. D.

Miror, cur me accuses, quum tibi id facere non liceat. Quod si liceret, tamen non debebas. *Ego enim te in consulatu observaram.* Et ais, fore, ut te Caesar restituat. Multa tu quidem dicis; sed tibi nemo credit. Tribunatum plebei dicis te mea causa petisse. Vtinam semper esses tribunus! intercessorem non quaereres.

(1) Ita nomen scribendum esse docuit Pighius ad A. 696. Vulgo falso inscribitur epistola *M. Fabio Gallo.*

*Quum tibi id — non liceat*) Pighius propter sortis quaestoriae necessitudinem. Divin. in Caecil. cap. 19. Fuerat autem quaestor Ciceronis Cos. A. V. 690. Sed et alia potest causa dari, quia erat exul. I. F. GR.

*Ego enim etc.*) Credibile est his verbis usum Fadium in sua epistola. Sed hic Cicero reddit ei sua verba aliter accepta. Nam Fadius imputat Ciceroni cultum et officia, quae ei praestiterit. Cicero et sic videtur accipere, quum ponit tanquam causam, propter quam non conveniat Fadio ipsum accusare. Intelligit autem se intentum in eum fuisse, et actiones eius speculatum, ne quaestor de pecunia publica quid suffuraretur. Sic Att. VIII, 19: *Tibi esse in animo observare Caesarem.* Suet. Iul. 65, *subinde observandum se admonens.* ID.

*Restituat*) ab exilio. MAN.

*Nemo credit*) Vel aliquid dicenti, vel pecuniam. I. F. GRON.

*Mea causa*) Vt restitueres me. M.

*Intercessorem non quaereres*) i. e. ut Gronovius recte explicat, *non quaereres, quo sponsore quisquam tibi nummos crederet.* Ludit nimirum in ambiguitate voc. *intercessor.* Qui tribunus est, ipse habet ius intercedendi. Ergo hoc significatu *intercessorem non quaerit.* — Respondet Gallo, qui petierat a Cicerone, ut de se restituendo cum Caesare ageret. Itaque ludens in ambiguo, *intercessorem* et

Negas, me audere, quod sentiam, dicere. Quasi tibi, quum impudenter me rogares, [1] parum fortiter responderim. Haec tibi scripsi, ut isto ipso in genere, in quo aliquid posse vis, te nihil esse cognosceres. Quod si humaniter mecum questus esses, libenter tibi me, et facile purgassem. Non enim ingrata mihi sunt, quae fecisti; sed quae scripsisti, molesta. Me autem, propter quem ceteri liberi sunt, tibi liberum non visum demiror. Nam si falsa fuerunt, quae tu ad me, ut ais, detulisti; quid tibi ego debeo? si vera; tu es optimus testis, quid mihi populus romanus debeat.

pro tribuno vetante, et pro amico deprecante usurpat. FACC.

(1) Per literas. Epist. 1, lib. XIV ad Att. *Quum Sextii rogatu apud eum fuissem.* Quibus ex locis exulasse Sextium constat. Rogavit enim Sextius absens Ciceronem, ut de suo reditu Caesari supplicaret. MAN. — *Quod imp. me rogares.* Sic Mss. Editum est olim, quod non caret elegantia, *quum parum pudenter me rogares.* LECLERC.

*Vt isto ipso in genere*) Acerborum salium, iocandi cum morsu, pungendi specie urbanitatis. I. F. GR.

*Detulisti*) De C. Antonii consulis tui consiliis. MAN.

*Curio*) Tribunus plebis quo tempore Cicero ab exilio est revocatus. CORR.

## XXVIII.

Scr. exeunte anno V. C. 707.

*Probat Curii consilium, quod desperata republica, in Graeciam se contulerit; et quod ille pedibus consequutus sit, id se alia ratione, studiis nimirum et literis, assequi scribit.*

M. CICERO CVRIO S. D.

Memini quum mihi desipere videbare, quod cum istis potius viveres, quam nobiscum: erat enim multo domicilium huius urbis (quum quidem haec urbs) aptius

humanitati et suavitati tuae, quam tota Peloponnesus, nedum Patrae. Nunc contra et vidisse mihi multum videris, quum, prope desperatis his rebus, te in Graeciam contulisti, et hoc tempore non solum sapiens, qui hinc absis, sed etiam beatus. Quamquam, quis, qui aliquid sapiat, nunc esse beatus potest? Sed, quod tu, cui licebat, pedibus es consequutus, ut ibi esses, *ubi nec Pelopidarum*, [1] nosti cetera; nos idem propemodum consequimur alia ratione. Quum enim salutationi nos dedimus amicorum; quae fit hoc etiam frequentius, quam solebat, quod, quasi avem albam, videntur bene sentientem civem videre: abdo me in bibliothecam. Itaque opera efficio tanta, quanta fortasse tu senties. Intellexi enim ex tuo sermone quodam, quum meam moestitiam et desperationem accusares domi tuae, [2] te ex meis libris animum meum desiderare. Sed mehercule et tum rempublicam lugebam, quae non solum suis erga me, sed etiam meis erga se beneficiis erat mihi carior: et hoc tempore, quamquam me non ratio solum consolatur, quae plurimum debet valere, sed etiam dies, quae stultis quoque mederi solet, tamen doleo, ita rem communem esse dilapsam, ut ne spes quidem, melius aliquando fore, relinquatur. Nec vero nunc quidem culpa in eo est, in cuius potestate omnia sunt (nisi forte id ipsum esse non debuit), sed alia casu, alia etiam nostra culpa sic acciderunt, ut de praeteritis non sit queren-

*Patrae*) Vrbs in Achaia.

*Te in Graeciam contulisti*) Paullo ante bellum civile. Nam Cicero ex Cilicia rediens, Tironem aegrum Patris, ubi erat Curius, reliquit. Corr.

(1) Versiculus antiqui poëtae *Vbi nec Pelopidarum nomen, nec facta audiam* ad Att. XV, 11, ad Fam. VII, 30. — *Pelopidae* autem hic dicuntur mali cives, qui rempub. oppresserunt. Cuius Poëtae sit hic senarius, non satis constat. *An.*

(2) Vulgo edebatur *dicere te*. Sed illud *dicere* glossatori deberi senserunt Graevius et Ern.

dum. Reliquam spem nullam video. Quare ad prima redeo. Sapienter haec reliquisti, si consilio; feliciter, si casu.

## XXIX.

Ser. Patris IV Kal. Nov. A. V. C. 708.

*Curius laudat Ciceronis erga se beneficia, eumque rogat, ut Ser. Sulpicii se successori commendet.*

CVRIVS M. CICERONI SVO S.

Si vales, bene est: sum enim χρήσει μὲν tuus, κτήσει δὲ Attici nostri. Ergo fructus est tuus, mancipium illius: quod quidem si inter senes coëmptionales [1] proscripse-

*Sum enim*) Particula *enim* hic prorsus inepta est. Itaque vel legendum, quod Corradus in aliquot Mss. invenit: Ego *sum χρήσει μὲν tuus*; vel si verum sit *Sum enim*, statuendum Curium scripsisse M. CICERONI PATRONO SVO, et verba *si vales bene est*, delenda esse.

*Sum enim — tuus*) *Enim* connectitur cum pronomine *suo* in titulo, ut lib. I, ep. 10. CELL.

Χρήσει) Vsu quidem tuus, possessione autem Attici. Sententiam hanc lepide expressit Lucretius, lib. III, 984: *Vitaque mancipio nulli datur, omnibus usu.* MAN.

*Mancipium illius*) Est possessio, ius dominii. Hinc *mancipio dare* est ita dare ut proprietas transeat ad alium. GRAEV.

(1) Vulgo additur *venale.*

*Senes coëmptionales*) Sunt mancipia reiicula et veterana, quae, quod non ita facile emptorem invenirent, aut minimo aestimarentur, solebant vel plura in cumulum vendi, vel quasi mantissa et appendix dari melioribus, ut qui bene habitum conciliare cuperet, imparem contubernalem simul acciperet. Vnde *senes coëmptionales* dicebantur, hoc est, simul venales. Plaut. Bacchid. IV, sc. 9: *Nunc Priamo nostro, si quis est emptor, coëmptionalem senem Vendam ego, venalem quem habeo, extemplo, ubi oppidum expugnavero. Habeo venalem senem coëmptionalem*, hoc est, ex eo genere, in quibus singulis vix quisquam facit pretium, sed qui auctioni aliorum accedunt. Vendam, inquit, ubi oppidum expugnavero. Sic Curius hic dicit, si mihi inter reiicula istiusmodi mancipia titulum in venalitio pinxerit, vendideritque me, parum rei fecerit; quia inutiles sumus et nullius pretii. Curius se vix ait prodesse Attico, cuius sit κτήσει, posse, nisi proscribatur ab eo venalis inter mancipia veterana, quae plerumque in cumulum venduntur, aut aliis rebus vel mancipiis melioribus accessiones dantur: sic quoque non mul-

rit, egerit non multum. At illa nostra praedicatio quanti est, nos, quod simus, quod habeamus, quod homines existimemur, id omne abs te habere? Quare, Cicero mi, persevera constanter nos conservare, et Sulpicii successori nos de meliore nota commenda, quo facilius tuis praeceptis obtemperare possimus, teque ad ver lubentes videre, et nostra refigere, deportareque tuto possimus. Sed, amice magne, noli hanc epistolam Attico ostendere: sine eum errare, et putare, me virum bonum esse, nec solere duo parietes de eadem fidelia dealbare. Ergo, patrone mi, bene vale, Tironemque meum saluta nostris verbis. Dat. a. d. IV kal. novemb.

tum. I. F. Gronov. IV de Pec. vet. cap. 8.

*At illa nostra praedicatio quanti est*) At tuus ille fructus ex me longe maioris est. Alludit ad praecones auctionibus adhiberi solitos. Id.

*Homines*) Alicuius pretii. Id.

*De meliores nota*) Translatio a doliis, quibus diversae inuruntur notae, ut internoscantur vina. Man.

*Ad ver*) Verno tempore. Sic Vict. et Lamb. ex Mss. Alii, *ad urbem*.

*Refigere*) Recte sic Lambin. correxit vulg. *defigere*. Id est, pecunias, quas hic habeo collocatas et fundatas et quasi fixas liberare et redigere (tollere ad asportandum; volebat enim Romam migrare. S.) Nam *refigere* contrarium τῷ *figere*. Infr. XII, 1; Iustin. IX, ult. At *defigere* est idem, quod *figere*. I. F. Gron.

*Duo parietes*) Significat hoc proverbium, una eademque opera duas res conficere. *Fidelia* est fictilis urceus, in quo color habebatur tingendis parietibus. Vid. Erasm. Adag.

## XXX.

Scr. Romae initio Ianuarii A. V. C. 709.

*Narrat de Caninio ad aliquot horas consule creato et in locum Fabii Maximi mortui suffecto 1. Scribit se Curionem Acilio Graeciae procons. diligenter commendasse.*

CICERO CVRIO S. D

Ego vero iam te nec hortor, nec rogo, ut domum redeas: quin hinc ipse evolare cupio, et aliquo per-

venire, *ubi nec Pelopidarum nomen, nec facta audiam.* Incredibile est, quam turpiter mihi facere videar, qui his rebus intersim. Nae tu videris multo ante providisse, quid impenderet tum, quum hinc profugisti. Quamquam [1] haec etiam auditu acerba sunt; tamen audire tolerabilius est, quam videre. In campo certe non fuisti, quum H. II comitiis quaestoriis institutis, sella Q. Maximi, quem illi consulem esse dicebant, posita esset; quo mortuo nuntiato, sella sublata est. Ille autem, qui comitiis tributis esset auspicatus, centuriata habuit: consulem H. VII [1] renuntiavit, qui usque ad kalendas ian. esset: quae erant futurae mane postridie. Ita Caninio consule scito neminem prandisse. Nihil tamen eo consule mali factum est. Fuit enim mirifica vigilantia, qui suo toto consulatu somnum non viderit. Haec tibi ridicula videntur; non

(1) Vulgo additur *enim.*

*In campo*) Martio, ubi comitia habebantur, tum tributa, pro quaestoribus creandis, quae adhuc in extremum decembrem dilata fuerant. Cell.

*Sella Q. Maximi*) Q. Fabii Maximi, quem Caesar quartum Consul, quum ex Hispania reverlisset, sibi suffecerat; ideoque *illi* Caesariani *dicebant* esse consulem: a populo et legitime creatus non erat. Huic, per morbum absenti, posita fuit sella. Id.

*Ille autem*) Ille, Caesar, suppresso, ut saepe, odioso nomine, ante lucem auspicatus erat solemnibus sacris; ut eo die Quaestores tributis comitiis crearet: audita vero sui Consulis morte, novum consulem Caninium sine auspiciis constituit, quia illo mane non centuriatis et consularibus, sed tributis tantum comitiis auspicatus fuerat. Consules autem oportebat centuriatis fieri. Idcirco tributa in haec subito mutata dicit. Id.

(1) I. e. ex nostra ratione, hora fere secunda a meridie.

*Renuntiavit*) scil. C. Caninium Rebilum.

*Neminem prandisse*) Quia a meridie creatus fuit; mane postridie magistratu abiturus. Cell.

*Somnum non viderit*) Posteriores enim sex horae noctis, habita civilis diei ratione, pertinent ad Kal. Ian. id est ad sequentis anni consules: priores vero, quae pertinent ad pridie Kal. qui consulatus ultimus dies est, insomnes ab occupato praesertim consule ducuntur. Itaque perbelle Cicero, iocum quaerens, brevitatem consulatus ad vigilantiae laudem convertit. Vide Macrobium lib. II Sat. Plut. in Caesare, Dionem lib. XLIII; Tacit. lib. XIX. Man.

enim ades; quae si videres, lacrymas non teneres Quid, si cetera scribam? sunt enim innumerabilia generis eiusdem: quae quidem ego non ferrem, nisi me in philosophiae portum contulissem, et nisi haberem socium studiorum meorum, Atticum nostrum; cuius quum proprium te esse scribis mancipio et nexu, meum autem usu et fructu, contentus isto sum. Id enim est cuiusque proprium, quo quisque fruitur atque utitur. Sed haec alias pluribus.

Acilius, qui in Graeciam cum legionibus missus est, maximo meo beneficio est. Bis enim est a me iudicio capitis, rebus salvis, defensus; et est homo non ingratus, meque vehementer observat. Ad eum de te diligentissime scripsi, eamque epistolam cum hac coniunxi: quam ille quomodo acceperit, et, quid tibi pollicitus sit, velim ad me scribas.

*Acilius*) is qui A. V. C. 707 proconsul Siciliae fuit.

## XXXI.

**Scr. Romae mense Februario, A. V. C. 709.**

*Invitat ad mutua officia, et, ut in urbem revertatur veteris urbanitatis tuendae causa, rogat.*

CICERO CVRIO S. D.

Facile perspexi ex tuis literis, quod semper studui, et me a te plurimi fieri, et te intelligere, quam mihi carus esses. Quod quum uterque nostrum consequutus est, reliquum est, ut officiis certemus inter nos; quibus aequo animo vel vincam te, vel vincar abs te. Acilio non fuisse necesse meas dari literas, facile patior. Sulpicii tibi opera, intelligo ex tuis literis, non

*Opera*) Sic Ern. ex ed. Rom. et Mss. Guelf. 2. Vulgo *operam*.

multum opus fuisse, propter tuas res ita contractas, ut, quemadmodum scribis, nec caput, nec pedes. Equidem vellem, uti pedes haberent, ut aliquando redires. Vides enim exaruisse iam veterem urbanitatem: ut Pomponins nosler suo iure possit dicere, *nisi nos pauci retineamus gloriam antiquam Atticam*. Ergo is tibi, nos ei succedimus. Veni igitur, quaeso, ne tamen semen urbanitatis una cum republica intereat.

*Res ita contractas*) Valde implicatas, quia illi cum triconibus et hominibus non solvendo res est. GRON.

*Nec caput, nec pedes*) Nec initium nec finis appareat: quia sic turbatae sunt, ut nescias, unde incipias, ubi finias. GRON.

*Vti pedes haberent*) Vti exitum earum reperire posses. ID.

*Gloriam antiquam Atticam*) Magnifica verba sunt: nec tamen laudatur quidquam, praeter sales. Blanditur igitur Cicero, dum humilem rem extollit, Curio simul et Attico; qui salibus mire delectabantur. Fortasse etiam ipsa Attici verba refert. Quod si ita est, hoc ipso iocatur: quasi Atticus gloriam antiquam Atticam in ridiculis poneret, et eam crederet per tres homines posse retineri. Sales autem Attici omnibus praestabant: quamquam Cicero, ut assentaretur Paeto, Romanos praefert, epist. 15, lib. IX. MAN.

*Ergo is tibi*) Curio primas, Attico secundas, sibi tertias urbanitatis partes tribuit. Erat enim in Curio αὐτόχθων urbanitas, ut Attico scribit lib. VII, ep. 2.

## XXXII.

Scr. in Cilicia exeunte Dec. A. V. C. 702.

*Hortatur Volumnium, ut caveat, ne aliorum dicta, quae putentur salsa et ridicula, in se conferantur, et ut Dolabellae benivolentiam sibi confirmet.*

M. CICERO VOLVMNIO S. D.

Quod sine praenomine familiariter, ut debebas, ad me epistolam misisti, primum addubitavi, num a Volumnio senatore esset, quocum mihi est magnus usus:

*Volumnio*) Hic est P. Volumnius Eutrapelus, qui Cytheridem mimam dilexit. Epist. 26, lib. IX. Praefectum fabrum Antonii fuisse civili bello, Nepos ait in Attici vita, Sulpicio et Marcello coss. MAN.

deinde *εὐτραπελία* literarum fecit, ut intelligerem, tuas esse. Quibus in literis omnia mihi periucunda fuerunt, praeter illud, quod parum diligenter possessio salinarum mearum a te procuratore defenditur. Ais enim, ut ego discesserim, omnia omnium dicta, in his etiam Sextiana, in me conferri. Quid? tu id pateris? non [1] defendis? non resistis? Equidem sperabam, ita notata me reliquisse genera dictorum meorum, ut cognosci sua sponte possent. Sed quando tanta faex est in Vrbe, ut nihil tam sit *ακύθηρον*, quod non alicui venustum esse videatur; pugna, si me amas, nisi acuta *ἀμφιβολία*, nisi elegans *ὑπερβολὴ*, nisi *παράγραμμα* bellum, nisi ridiculum *παρὰ προσδοκίαν*, nisi cetera, quae sunt a me in secundo libro de Oratore [per Antonii personam] disputata de ridiculis, *ἔντεχνα* et arguta apparebunt, ut sacramento contendas, mea non esse. Nam

Εὐτραπελία) Festivitas, lepor, urbanitas: unde illi cognomen Eutrapelo. Ep. 26, lib. IX, ad Att. epist. 8, lib. XV. Philippica 12. Plutarchus in Bruto *mimum* vocat. MAN.

*Salinarum*) Quod *sales* ioca sunt, quorum dives erat Cicero; per iocum sibi quasi salinas tribuit, quarum procuratorem, quum in provinciam iret, Volumnium constituisset. CEL.

(1) Sic Ern. Vulgo *nonne*.

Αχύθηρον) Quod venere caret, venustatis expers. Nomen a Venere deductum, quae Graecis Κυθήρεια nuncupatur. MAN.

Ἀμφιβολία) Ambigua oratio: quum ad sententias diversas eadem verba accommodari possunt. ID.

Ὑπερβολὴ) Superatio, vel exsuperantia, quum sententia supra veritatem extollitur: ut in suasione legis Maniliae: *Plura bella gessit, quam ceteri legerunt: plures provincias confecit, quam ceteri concupiverunt.* Fit etiam minuendi gratia, ut *Testudine tardior.* ID.

Παράγραμμα) Agnominatio: quum unius literae mutatio diversam significationem affert: ut lib. II de Orat. *Eamus deambulatum. Quid opus fuit de? Immo vero, quid opus fuit te?* ID.

Παρὰ προσδοκίαν) Praeter expectationem. ID.

*Per Antonii personam*) Vncis inclusa videntur ab interpolatore adiecta, qui in nomine erravit. Nam locus de ridiculis *Orat. II*, non per Antonii, sed per Iulii Caesaris personam tractatur. — *Per Antonii personam*) Immo Iulii Caesaris Strabonis, II de Orat. 58 et seqq. Sed quia Antonii persona primas ibi partes agit, quod in toto libro est, adscribit Antonio. I. F. GRON.

Εντεχνα) Artificiosa. MAN.

de iudiciis quod quereris, multo laboro minus. Trahantur per me pedibus omnes rei; sit vel Selius tam eloquens, ut possit probare, se liberum; non laboro. Vrbanitatis possessionem, amabo, quibusvis interdictis defendamus; in qua te unum metuo, contemno ceteros. Derideri te putas. Nunc demum intelligo te sapere. Sed mehercules, extra iocum: valde mihi tuae literae facetae elegantesque visae sunt. Illa, [1] quamvis ridicula essent, sicut erant, mihi tamen risum non moverunt. Cupio enim nostrum illum amicum in tribunatu quam plurimum habere gravitatis: id quum ipsius causa (est mihi, ut scis, in amoribus), tum mehercule etiam reipublicae. Quam quidem, quamvis in me ingrata sit, amare non desinam. Tu, mi Volumni, quando instituisti, et mihi vides esse gratum, scribe ad me quam saepissime de rebus urbanis, de republica. Iucundus est mihi sermo literarum tuarum. Praeterea Dolabellam, quem ego perspicio et iudico cupidissimum esse atque amantissimum mei, cohortare, et confirma, et redde plane meum. Non mehercule, quo quidquam desit; sed quia valde cupio, non videor nimium laborare.

*Quereris*) Questus erat Volomnius dominari in iudiciis, absente Cicerone, homines infaustissimos. ID.

*Trahantur*) Formula loquendi de iis, quae susque deque habemus: in quibus nihil moramur, quid fiat. IV Attic. 17: *Per me ista pedibus trahantur.* I. F. GRON.

*Se liberum*) Quia eum non ingenuis natum esse dicebant. CELL.

*Quibusvis interdictis*) Omni cura et studio, ope quasi praetoris. Interdictis enim Praetorum tuebantur possessionem facultatum. Lepide autem de possessione urbanitatis, iudiciale verbum usurpavit.

*Te sapere*) Quia falsas laudes non agnoscis. MAN.

(1) fortasse excidit nomen *Curionis.*

*Nostrum illum amicum*) C. Curionem, tribunum pl. in locum Servii designatum: ut ep. 4, lib. VIII. Iure autem Cicero verebatur, ne non satis gravem Curio se praeberet in tribunatu. Levissime enim ab optimatum causa ad Caesarem transiit: ut ep. 6, lib. VIII, et epist. 13, lib. II. ID.

*Desit*) Amori illius erga me. M.

*Non videor*) Quum valde tamen laborem. ID.

## XXXIII.

Scr. Romae mense Sept. vel Oct. A. V. C. 707.

*Volumnio, qui scripserat aegre se carere declamationibus, quas Cicero cum Hirtio, Cassio et Dolabella exercere coeperat, respondet, eum nihil in ea re damni facere, tamen se eum mox videre cupere, literisque eius delectari etiam longioribus significat.*

M. CICERO VOLVMNIO S. D.

Quod declamationibus nostris cares, damni nihil facis. Quod Hirtio invideres, nisi eum amares, non erat causa invidendi: nisi forte ipsius eloquentiae magis, quam, quod me audiret, invideres. Nos enim plane, mi suavissime Volumni, aut nihil sumus, aut nobis quidem ipsis displicemus, gregalibus illis, quibus te plaudente vigebamus, amissis: ut etiam, si quando aliquid dignum nostro nomine emisimus, ingemiscamus, quod haec *pennigero, non armigero in corpore tela exerceantur*, ut ait Philoctetes apud Attium, abiecta gloria. Sed tamen omnia mihi erunt, si tu veneris, hilariora: quamquam venis, ut ipse intelligis, in maximarum quasi concursum occupationum: quas si, ut volumus, exceperimus, ego vero multam

*Declamationibus nostris*) Cur se ad declamandum Cicero contulerit, caussa exponitur in epist. 18, lib. IX. M.

*Gregalibus illis*) Hortensio, Marcello, Caelio, et reliquis. Corr.

*Pennigero*) Nonnulli *pinnigero* contra Quintiliani sententiam I, 4, qui *pinnas* de avibus dici non vult. Man. —*Pennigero*) Dolebat, quod studia sua non, ut antea, in tuenda Rep. et agendis causis, sed in hoc vili exercitationum genere collocare deberet, ad hoc usus poëtae verbis, quibus Philoctetes conqueritur, quod tela in avibus traiiciendis, non in sternendis hominibus consumat. Cic. de Finib. V, 11. Cell.

*In maximarum — occupationum*) Scholam suam declamatoriam per iocum ita nominat. Id.

*Exceperimus*) Hic *excipere*, opinor, est ferre, subire: ut alibi *excipere dolorem, laborem*. Vide Tusc. II, 5 et Brut. 69. Orv.

salutem et foro dicam, et curiae; vivamque tecum multum, et cum communibus nostris amatoribus. Nam et Cassius tuus, et Dolabella noster, vel potius uterque noster, studiis iisdem tenentur, et meis aequissimis utuntur auribus. Opus est huc limatulo et polito tuo iudicio, et illis interioribus literis, quibus saepe verecundiorem me in loquendo facis. Mihi enim iudicatum est, si modo hoc Caesar patietur, aut volet, deponere illam iam personam, in qua me saepe illi ipsi probavi, ac me totum in literas abdere, tecumque et cum ceteris earum studiosis honestissimo otio perfrui. Tu, vellem, ne veritus esses, ne perinvitus legerem tuas literas, si mihi, quemadmodum scribis, longiores forte misisses; ac velim posthac sic statuas, tuas mihi literas longissimas quasque gratissimas fore.

*Vivam — cum communibus nostris amatoribus*) Forte legendum *nostri*. Oblectabo me cum illis, qui et te et me insigniter, et prae caeteris amant. I. F. Gron.

*Meis aequissimis utuntur auribus*) Libenter eos audio declamantes. M.

*Polito*) Alii, *politulo*.

*Interioribus literis*) Philosophicis. Vulgo additur *meis*, quod recte delevit Ernestius.

*Verecundiorem*) Quibus, quia doctior es quam ego, facis, si quid de illis studiis meis loquendum sit, ut parcius et verecundius loqui debeam. Cell.

*Personam*) Quam egi in publicis et forensibus rebus. Id.

*Caesar patietur*) Vulgo *Caesar aut patietur*.

*Perinvitus*) Sic Victor. e coniectura; Gebhardus id in cod. Vaticano legi testatur. Vulgo *pluribus*, quod frustra defendit Benedictus.

# M. T. CICERONIS
# EPISTOLARVM
AD DIVERSOS
## LIBER OCTAVVS.

### I.

Scr. Romae circa VIII Kal. Iun. A. V. C. 702.

*Commentarium mittit rerum urbanarum, et excusat se quod alteri negotium illius colligendi dederit* 1. *Addit, de comitiis Transpadanorum esse rumorem, de successione autem Galliarum nihil relatum* 2; *de Pompeio cupere se aliquid cognoscere* 3: *de Caesare varia dissipari* 4-5. *Addit quaedam de L. Pompeio et Planco Bursa ac de politicis Ciceronis libris* 6.

M. CAELIVS M. CICERONI S. D.

Quod tibi decedenti pollicitus sum, me omnes res urbanas diligentissime tibi perscripturum; data opera paravi, qui sic omnia persequeretur, ut verear, ne

*M. Caelius Rufus*) Plebeii generis, patra equita R. Puteulis natus, sumpta virili toga, id est annum aetatis ingressus XVII a patre continuo ad Ciceronem deductus est, nondum praetorium, sed eloquentia iam et probitatis opinione clarum: a quo etiam *lectissimus adolescens* appellatus est libro quarto in Verrem, qui de signis inscribitur. In illo aetatis flore quum artibus honestissimis erudiretur, M. Crassi domum frequentavit. Postea fuit assiduus cum Cicerone praetore, candidatumque affectatus est in petitione consulatus. Anno sequenti iterum petenti consulatum Catilinae studuit. Tribunatum pl. gessit, Pompeio tertium consule, Milonemque ob necem P. Clodii de vi reum, studiosissime defendit. Aedilis curulis fuit L. Paulo et C. Marcello coss. praetor C. Caesare II, et P. Servilio coss. Orto civili bello, quaestor in Africa fuit Curionis, ut apud Caesarem lib. II civ. bel. scriptum est. Eloquentiae in primis operam dedit, locumque inter

tibi nimium arguta haec sedulitas videatur. Tametsi tu, scio, quam sis curiosus, et quam omnibus peregrinantibus gratum sit, minimarum quoque rerum, quae domi gerantur, fieri certiores: [1] tamen in hoc te deprecor, ne meum hoc officium arrogantiae condemnes, quod hunc laborem alteri delegavi. Non quin mihi suavissimum sit, et occupato, et ad literas scribendas, ut tu nosti, pigerrimo, tuae memoriae dare operam; sed ipsum volumen, quod tibi misi, facile, ut ego arbitror, me excusat. Nescio cuius otii esset, non modo perscribere haec, sed omnino animadvertere. Omnia enim sunt ibi senatusconsulta, edicta, fabulae, rumores; quod exemplum si forte minus te de-

summos oratores consecutus est. Eius tamen scripta paullo asperiora, et antiquitatem redolere visa sunt. De quo *Tacitus* (seu Quintilianus) *Dial. de Orator. Sueton. de claris Rhetor.* mores in eo minime cum ingenio conferendi. Iracundissimum appellat Seneca lib. III de Ira. Impudicum et lascivum ostendit oratio Ciceronis. Inconstantis ingenii fuit. Primum tribunus pl. quo anno P. Clodius a Milone occisus est, optimatum partes defendit. Mox, orta inter Caesarem et Pompeium discordia, neutram in partam inclinare visus est. Deinde, mutata sententia, Caesaris ad partes transiit. Profectum ad Caesarem cum C. Curione, ut eum ad civile bellum incitarat, scripsit Dio lib. XLI. Demum a Caesare ipso descivit: idque quum ipse declarat epist. ultima lib. VIII, tum vero Velleius his verbis: *Accito Annio Milone, qui, non impetrato reditu, Iulianis partibus infestus erat . . . consularibus armis . . . circa Thurios oppressus est.* MAN.

*Decedenti*) Sic edidit Manut. 1541 quum antea vitiose legeretur *decedens*, quod Gebhardus cum aliis restituit, recte ab Ernestio notatus.—*Decedens.* Vnde? ab ipso Cicerone; quem in provinciam euntem prosecutus erat. MAN. Sic quidem Mss. sed *discedens* legendum, id est, me a te separans, quum te proficiscentem prosecutus fuissem, et valere dixissem. I. F. GRON.

(1) Alii hic puncto distinguunt, et supra post *videntur* colon ponunt. *T.*

*Meum hoc officium*) Ernestio suspectum fuit *officium*, maluitque *consilium* vel simile aliquid. Fortasse tamen Caelius hoc sic intellexit, *ne in hoc officio meo illud arrogantiae condemnes, quod hunc laborem alteri delegavi.*

*Tuae memoriae dare operam*) In tuam gratiam scribere, aut scriptum dare. Nam quae scribuntur, eorum exstat memoria, ea memoriae traduntur. Orat. pro Muren. cap. 28. Male Manutius. I. F. GRON. Hoc dicit: Non is sum, qui de te libenter non cogitem. MAN.

lectarit, ne molestiam tibi cum impensa mea exhibeam, fac me certiorem. Si quid in republica maius actum erit, quod isti operarii minus commode persequi possint; et quemadmodum actum sit, et quae existimatio sequuta, quaeque de eo spes sit, diligenter tibi perscribemus.

2. Vt nunc est, nulla magnopere exspectatio est. Nam et illi rumores de comitiis Transpadanorum, Cumarum tenus caluerunt: Romam quum venissem, ne tenuissimam quidem auditionem de ea re accepi. Praeterea Marcellus, quod adhuc nihil retulit de successione Galliarum, et in kalendas iun. ut mihi ipse dixit, eam distulit relationem: sane quam eos sermones expressit, qui de eo tum fuerunt, quum Romae nos essemus.

3. Tu si Pompeium, ut volebas, offendisti, qui

*Spes sit*) Sic Ernestius correxit vulgatum *quaeque de eo spes est*, quod totum Weiskio spurium esse videbatur, vel *legendum quaecumque de eo spes est.*

*De comitiis*) Cn. Pompeius Strabo, Magni pater, Transpadanas colonias deduxerat ita, ut veteribus incolis manentibus ius Latii daret. *Ascon. in Pison. sub init.* Quibus Caesar post Quaesturam spem civitatis fecit. *Sueton. cap.* 8. Iam novus rumor erat, eum laborare, ut rem perficeret, quo suffragiis novis in comitiis iuvaretur. Adi Sigon. de Iure Ital. III, 11. CELL.

*Cumarum tenus*) Quousque Caelius et amici Ciceronem prosequuti fuerant. ID.

*Auditionem accepi*) Durior et horridior interdum Caelius est in explicanda sententia. Quis enim sic loquatur, *Ne tenuissimam quidem auditionem de ea re accepi*, pro, nihil prorsus audivi? Fortasse hoc illud est, cur in eo sordes verborum Tacitus appellet, et subiungat, *Amarior Coelius*: et Quintilianus asperitatem ei tribuat in dicendo. ID.

*Marcellus*) Consul cum Sulpicio. MAN.

*De successione*) Vocabulum *provinciarum* vulgo hic inculcatum Ernestio auctore sustuli.

*De successione Galliarum*) Vt Caesari ante legitimum diem succederetur. Erat enim hic octavus Caesaris annus in administratione Galliarum, imperio decem annorum ei concesso; quinquennio uno lege Vatinia, ipso Caesare cum Bibulo consulatum gerente; altero lege Trebonia, Pompeio et Crasso coss. MAN.

*Sermones expressit*) Quum eum statim de Galliis relaturum, homines loquerentur. ID.

*Offendisti*) Offendit eum Tarenti,

visus sit, et quam orationem habuerit tecum, quamque ostenderit voluntatem (solet enim aliud sentire et loqui, neque tantum valere ingenio, ut non appareat, quid cupiat); fac mihi perscribas.

4. Quod ad Caesarem, crebri et non belli de eo rumores, sed susurratores dumtaxat veniunt; alius equitem perdidisse, quod opinor certe factum est; alius septimam legionem vapulasse; ipsum apud Bellovacos circumsederi, interclusum ab reliquo exercitu. Neque adhuc certi quidquam est; neque haec incerta tamen vulgo iactantur, sed inter paucos, quos tu nosti, palam secreto narrantur; at Domitius, quum manus ad os apposuit.

5. Te a. d. IX kal. iunii subrostrani (quod illorum capiti sit!) dissiparant periisse: ita ut in urbe ac foro toto maximus rumor fuerit, te a Q. Pompeio in itinere occisum. Ego, qui scirem, Q. Pompeium Baulis *emeticam* facere, et usque eo, ut ego misererer eius

et cum eo decem dies fuit. Epist. 2, lib. VIII, et epist. 6, lib. V ad Att. ID.

*Domitius*) L. Domitius Ahenobarbus, consularis, acerrimus Caesaris adversarius. ID.

*Manus ad os apposuit*) Eorum more, qui secreto aliquid narrant. ID.

*Subrostrani*) Homines otiosi in Rostris versantes assidue, rumorum aucupes et nugivendi. Plauto *subbasilicani*. GRAEV.

*Quod illorum capiti sit*) Quod malum in eos recidat. Tibull. I, el. 2: *Et mala si qua tibi dixit dementia nostra, Ignoscas: capiti sint precor illa meo.* ID.

*Emeticam*) Vulgo *embaeneticam*. Quod reposuimus et sensus postulat, et latet in corrupta lectione duorum codd. Gulielmi, *emeniticam*. Sic Caesar dicitur ἐμετικὴν egisse ad Att. VIII. —*Embaeneticam* i. e. navicularium, et subaudi, artem: ab ἐμβαίνω, navem conscendo: quod mercatura maritima sibi victum Pompeius Baulis exul quaereret. Turnebus Advers. XIII, 20 legit *empeneticam*, a verbo πεινῆν, quod valet *esurire*: quasi iocans Caelius dixerit, eum artem esuriendi facere et exercere, ut dicimus argentariam, naviculariam facere. Isaacus Vossius ad Catulli XXXV legit ὀμπνητικὴν ab ὀμπνεῖν, largis indulgere dapibus. Bauli, inquit, erat taberna et diversorium totius Campaniae affluentissimum. Ibi Pompeius corpus largis curabat dapibus, unde Caelius dicit se misereri eius, utpote qui tantum esuriat. Gronovius vero,

esuriei, non sum commotus; et hoc mendacio, si qua pericula tibi impenderent, ut defungeremur, optavi. Plancus quidem tuus Ravennae est; et magno congiario donatus a Caesare, nec beatus, nec bene instructus est.

6. Tui politici libri omnibus vigent.

*Lect. Plaut.* ἐμετικὴν *facere*, hoc est, curare se vomitoriis. Quae vox etiam exstat *Att.* XIII, 52. Solebant enim in illa Campaniae loca secedere valetudinis causa, inter quae et Bauli. Et huic convenit, quod sequitur: *Ut ego miserer eius esuriei*, id est iciunitatis. OLIV.

*Et hoc mendacio*) Defungitur is, qui evadit, et periculo liberatur. Virg. lib. VI: *O tandem magnis pelagi defuncte periclis?* Optavi igitur, ut defungeremur, ut tuti iam essemus ab omnibus, si quae tibi impenderent pericula: ut hoc mendacium finis et quasi defunctio esset omnium periculorum. MAN.

*Plancus tuus*) *Tuus* hic dixit cum ironia: quod Plancus Bursas Ciceronis esset inimicissimus, nec iniuria, quod eo accusante (ut Dio tradidit) de vi condemnatus esset. ID.

*Libri*) Sex de republica: quorum Fragmenta cura Cl. Maii nuperrime aucta notisque illustrata suo loco dabimus. TYP.

## II.

Scr. Romae mense Quintili A. V. C. 702.

*Messallam nuntiat absolutum, eiusque defensorem Hortensium a populo male acceptum* 1. *Addit quaedam de republica, et de suis in aedilitate competitoribus* 2.

CAELIVS CICERONI S.

Certe, inquam, absolutus est; me praesente pronuntiatum est, et quidem omnibus ordinibus, et singulis

*Inquam*) Quod inopinata res acciderat, quam vix Cicero crediturus esset, qui Messallam corruptis pecunia comitiis factum esse consulem plane nosset, ab affirmatione orditur. MAN.

*Absolutus est*) Fortasse Coelius scripsit: *Absolutus est Messalla. Certe, inquam absolutus est.*

*Me praesente*) Gronov. coni. *me in re praesente.* Olim vitiose edebatur *me repraesentante.*

*Omnibus ordinibus*) Absolventibus omnibus decuriis iudicum, Senatoribus, Equitibus, Tribunis aerariis. I. F. GRON.

in unoquoque ordine sententiis. Vide modo, inquis. Non, mehercules. Nihil enim unquam tam praeter opinionem, tam quod videretur omnibus indignum, accidit. Quin ego, quum pro amicitia validissime faverem ei, et me iam ad dolendum praeparassem; postquam factum est, obstupui, et mihi visus sum captus esse. Quid alios putas? Clamoribus scilicet maximis iudices corripuerunt, et ostenderunt, plane esse, quod ferri non posset. Itaque relictus lege Licinia, maiore esse periculo videtur. Accessit huc, quod postridie eius absolutionem in theatrum Curionis Hortensius introiit, puto ut suum gaudium gauderemus. Hic tibi *strepitus, fremitus, clamor tonitruum, et rudentum sibi-*

*Et singulis*) Id est, ut et in senatoria decuria, et inter Equites, interque Tribunos aerarii absolventes una sententia vincerent, pluresque essent iis, qui condemnabant. Vereor ut Manutius ceperit. Id.

*Vide modo; inquis*) Verba *vide modo* corrupta esse arbitror. Sensus certe postulat hanc sententiam: *At enim hoc praevideri facile poterat.* — Dum nimis amat brevitatem Caelius, obscurat saepe sententias: quod in Thucydide vitium Cicero notavit. Videtur tamen fingere dicentem Ciceronem: *Vide modo, Caeli; non de Messalla bene homines existimant? non eius patet innocentia?* Respondet Coelius: *Non mehercules*, etc. Man.

*Captus esse*) Vt iis, qui capiuntur, itidem mihi, rei novitate, et huiusce non exspectato iudicii eventu, perculsus, affectusque animus est. Prorsus me stupor oppressit. Id.

*Corripuerunt*) Reprehenderunt. Sic loquutus epist. 9. Id.

*Lege Licinia*) Ern. con. *relictus legi Liciniae*, scilicet de sodalitiis. — Lex Licinia a M. Crasso, una cum Pompeio secundum Coss. lata in δεκάζοντας τινάς, id est, qui iudicia corrupissent. Dio lib. XXXIX. Itaque *relictus*, id est, itaque statim iterum delatus, et in reos receptus (hoc vult τὸ *relictus*, non expunctum esse nomen eius in albo reorum, post absolutionem de ambitu, sed in eo relictum et servatum) nunc magis laborare, quam prius videtur. *Maiore periculo esse*, pro, in periculo esse maiore, IV Famil. 15. I. F. Gron.

*Hic tibi strepitus*) At ille pastoritia fistula, ut loquitur ad Atticum, sive sibilo exceptus est. Exsibilatus est. II, Att. 12: *Gladiatoribus, qua dominus, qua advocati sibilis conscissi sunt.* Sed hoc eleganter explicat Caelius versu Pacuvii, quo ille tumultum in navi oborta tempestate descripserat. Plin. IX, ep. 26: *Quum stridunt funes, curvatur arbos, gubernacula gemunt. Rudentes* sunt funes nautici, unde Plauti Comoedia *Rudens*. Proprie sibilant rudentes flatu vehementi ventorum. Id.

*lus*. Hoc magis animadversum est, quod intactus a sibilo perveneral Hortensius ad senectutem. Sed tum ita bene, ut in totam vitam cuivis satis esset, et poeniteret eum iam vicisse.

2. De republica quod tibi scribam, nihil habeo. Marcelli impetus resederunt, non inertia, sed, ut mihi videbatur, consilio. De comitiis consularibus incertissima est existimatio. Ego incidi in competitorem nobilem, et nobilem agentem. Nam M. Octavius, Cn. filius, et C. Hirrus mecum petit. Hoc ideo scripsi, quod scio, te acriter, propter Hirrum, nuntium nostrorum comitiorum exspectaturum. Tu tamen simul ac me designatum audieris, ut tibi curae sit, quod ad pantheras attinet, rogo. Syngrapham Sittianam tibi commendo. Commentarium rerum urbanarum primum dedi L. Castrinio Paeto; secundum ei, qui has literas tibi dedit.

*Impetus*) De successore Caesari in Gallias mittendo. Epist. 1. MAN.

*Nobilem et nobilem agentem*) Competitores aedilitatis duos intelligit: quorum alter nobilis antiquo genere, alter agens nobilem, id est, nobilitatem iactans, et prae se ferens, quae in eo nulla erat. CELLAR. Octavii quidem novi et ignobiles habebantur. CORR.

*Pantheras*) Quas e Cilicia mitti a Cicerone cupiebat, ut eas populo suis ludis daret. MAN.

*Syngrapham Sittianam*) Ex qua exigeretur a Sittio pecunia, quam in aedilitatis impensas Caelius erogaret. Epist. 4, 8, 9. ID.

## III.

Scr. Romae mense Quintili A. V. C. 702.

*Suum in scribendo officium, suumque Ciceronis desiderium significat 1; nec non de suis comitiis et in aedilitate competitoribus 2; de Milonis bonis a Philotimo restitutis 3. Tandem suam cum Cicerone amicitiam in aliquo illius libro memorari cupit 4.*

CAELIVS CICERONI S.

Estne? vici? et tibi saepe, quod negaras discedens curaturum tibi, literas mitto? Est, si quidem perferuntur, quas do. Atque hoc eo diligentius factito, quod quum otiosus sum, plane, ubi delectem otiolum meum, non habeo. Tu quum Romae eras, hoc mihi certum ac iucundissimum vacanti negotium erat, tecum id otii tempus consumere; idque non mediocriter desidero: ut non modo mihi solus esse, sed Romae, te profecto, solitudo videatur facta; et qui (quae mea negligentia est) multos saepe dies ad te, quum hic eras, non accedebam, nunc quotidie non esse te, ad quem cursitem, discrucior. Maxime vero, ut te dies noctesque quaeram, competitor Hirrus curat. Quomodo illum putas auguratus tuum competitorem dolere, et dissimulare, me certiorem, quam se, candidatum? De quo, ut, quem optas, quam primum

*Curat*). Argute. Nam, quia cum Cicerone coram de Hirro iocari, eiusque ineptias ac stultitias ridere cupiebat, ideo *Curat*, inquit, *Hirrus, ut te dies noctesque quaeram*. Plus autem est *Curat*, quam *Facit*, aut *causa est*; quasi dicat: In hac petitione ita multa agit inepte, ita stulte, ut curare de industria videatur, ut ego tecum sim, quo illum ridere possimus. ID.

*Auguratus*) Augur Cicero fieri noluit ante exsilium suum: reversus in patriam, ne calamitas dignitatem eius minuisse videretur, studuit quam ornatissima senatus populique Romani de se iudicia intercedere: quod ipse ad Catonem scribit epist. 4 lib. XV. Augur autem in locum P. Crassi, Marci filii, a Parthis interfecti, creatus est: qui fuit annus urbis DCC, Domitio et Messalla coss. ID.

nuntium accipias, tua mediusfidius magis, quam mea causa cupio. Nam mea, si fio, forsitan cum locupletiore referam. Sed hoc usque eo suave est, quod si acciderit, tota vita risus nobis deesse non possit. Sed tanti mehercule. Non multum M. Octavius eorum odia, quae Hirrum premunt, quae permulta sunt, sublevat.

2. Quod ad Philotimi liberti officium et bona Milonis attinet, dedimus operam, ut et Philotimus quam honestissime Miloni absenti, eiusque necessariis satisfaceret, et, secundum eius fidem et sedulitatem, existimatio tua conservaretur.

3. Illud nunc a te peto, si eris, ut spero, otiosus, aliquod ad nos, ut intelligamus nos tibi curae esse, σύνταγμα conscribas. Qui tibi istuc, inquis, in mentem venit, homini non inepto? Aliquid ex tam multis tuis monumentis exstare, quod nostrae amicitiae memoriam posteris quoque prodat. Cuiusmodi velim, puto, quaeris. Tu citius, qui omnem nosti disciplinam, quid

*Forsitan cum locupletiore referam*) Ern. coni. *forsitan cum locupletiore feram* i. e. si aedilis fio cum alio, forsitan aedilitatem consequar cum locupletiore, a quo vincar magnificentia munerum. — *Forsitan cum locupletiore referam*. Domum scilicet de comitiis. *Cum locupletiore*, cum collega qui me est opulentior, et sumptum in ludos et spectacula faciendo, me potest superare. I. F. Gr.

*Sed hoc usque eo suave est*) Sed Hirrum repulsam pati tantum habet suavitatis, ut, per omnem vitam, quoties nobis ridere libebit, causam simus habituri, huius repulsae recordationem. Id.

*Octavius eorum — sublevat*) Id est, non leviora in sese reddit et habet odia eorum, quae Hirrum premunt, id est ea, quae in Hirro homines oderunt, et propter quae minus ei favent: ut non multo maiorem fiduciam in his comitiis habeat. Id.

*Octavius eorum*) Ernestio delendum videbatur *eorum*.

*Philotimus*) Ciceronis, vel Terentiae libertus, subornatus ut damnati Milonis bona publicata emeret, restituenda Miloni. Vide ad Attic. V, 8. Cell.

Σύνταγμα Si latine vertas, proprie *σύνταγμα compositio* est, a *συντάττω*. Liber significatur accurate scriptus. Nam ὑπόμνημα, latine *commentarius*, ex tempore et sine studio conficitur. Epist. 44, lib. XII, ad Attic. *Ego hic duo magna συντάγματα absolvi.* Quo loco duos Academicos, et quinque de Finibus libros indicat. Man-

maxime conveniat, excogitabis. Genere tamen, quod et ad nos pertineat, et διδασκαλίαν quandam, ut versetur inter manus, habeat. Vale.

Διδασκαλίαν) *Doctrinam*, non gerras. Attendite, librarioli Gallici. Ol.

## IV.

Scr. Romae Kal. Sextil. A. V. C. 702.

*Scribit de damnatione Messallae et Servii tr. pl. designati: de C. Marcello cos. designato, de Dolabella* XV-*viro creato, Lentulo repulso, de Curione, de comitiis, de actis in senatu, de Caesaris animo erga Pompeium, de suis tandem rebus, quas commendat.*

M. CAELIVS M. CICERONI S. D.

Invideo tibi: tam multa quotidie, quae mirere, istuc perferuntur. Primum illud, absolutum Messallam, deinde eundem condemnatum; C. Marcellum consulem factum; M. Calidium a repulsa postulatum a Gallis duobus; P. Dolabellam quindecimvirum factum. Hoc tibi non invideo, caruisse te pulcherrimo spectaculo, et Lentuli Cruris repulsi vultum non vidisse. At qua spe, quam certa opinione descenderat? quam ipso diffidente Dolabella? Et hercules, nisi nostri equi-

*Calidium*) Sic legendum esse viderunt Corradus et Manutius. Vulgo *M. Claudium — a Gallis duobus.*

*A repulsa*) Post repulsam consulatus. Praetor enim Calidius fuerat Lentulo et Metello coss. Oratio demonstrat in senatu habita post reditum.

*Postulatum*) Fortasse de ambitu: siquidem post repulsam postulatus est. Id.

*Lentuli Cruris*) Hic est, opinor, L. Lentulus Cruscellus, qui anno sequenti consul designatus est. Potuit enim et *Crus* et *Cruscellus* indifferenter nominari. Id.

*Descenderat*) Nimirum in campum Martium ad comitia. Graev.

*Equites*) Quorum studia Caelius amicissimo suo Dolabellae adiunxit. *Nostri* autem, quia Caelius et Cicero equestri loco nati, id est parentibus, qui supra equestris ordinis gradum, id est Senatoriam dignitatem, nunquam ascendissent. Man.

tes acutius vidissent, paene concedente adversario superasset. Illud te non arbitror miratum, Servium, designatum tribunum plebis, condemnatum. Cuius in locum C. Curio petiit. Sanequam incutit multis, qui eum facilitatemque eius non norunt, magnum metum: sed, ut spero et volo, et, ut se fert ipse, bonos et senatum malet. Totus, ut nunc est, hoc scaturit. Huius autem voluntatis initium et causa est, quod eum non mediocriter Caesar, qui solet infimorum hominum amicitias sibi qualibet impensa adiungere, valde contempsit. Qua in re mihi videtur illud perquam venuste cecidisse, quod a reliquis quoque usque eo est animadversum, ut Curio, qui nihil consilio facit, ratione et insidiis usus videretur in evitandis eorum consiliis, qui se intenderant adversarios in eius tribunatum: Lollios et Antonios, et id genus valentes dico.

2. Has ego tibi literas eo maiore misi intervallo, quod comitiorum dilationes occupatiorem me habebant, et exspectare in dies exitum cogebant, ut, confectis omnibus, te facerem certiorem. Ad kalendas sextiles usque exspectavi. Praetoriis morae quaedam incide-

*Superasset*) Dolabellam scil. competitorem.

*Condemnatum*) De ambitu scil. quod tribunatum plebis largitione consequutus esset.

*Cuius in locum*) Sic ex emendatione Marklandi edidi. Vulgo *cuius locum*.

*Totus, ut nunc est*) Hoc effundit, ebullit, fervide iactat, ut fons aquas eiaculator. Etsi belle Lambinus, *hic senaturit*. I. F. Gron.

*Infimorum hominum amic.*) Nulli pecuniae parcere, etiam in humilibus promerendis, quibus tamen aliquis aditus ad potentes esset. Suet. Iul. c. 27. Id.

*Valde*) Quum dixerit *non mediocriter*, cur subiungit *valde*? fortasse, ut magis augeat, ut quum dicebant, *vehementer etiam atque etiam*. Man.

*Usque eo*) Videtur dictum pro *vehementer*. Id.

*Consiliis*) Quum sequatur *qui*, rectius videretur, *eorum consiliis*. Quid agas? Caslianum est. Id.

*Lollios*) Recte sic Manut. Vulg. *Laelios*. Sed hi Pompeiani fuerunt. Caes. de B. C. III, 100.

runt. Mea porro comitia quem eventum sint habitura, nescio. Opinionem quidem, quod ad Hirrum attinet, incredibilem, aedilium plebis comitiis, nacta sunt. Nam M. Caelium Vinicianum mentio illa fatua, quam deriseramus olim, et promulgatio de dictatore, subito deiecit, et deiectum magno clamore insequuta est. Inde Hirrum cuncti non faciendum flagitare. Spero, te celeriter, et de nobis quod sperasti, et de illo, quod vix sperare ausus es, auditurum.

3. De republica iam novi quidquam exspectare desieramus: sed quum senatus habitus esset ad Apollinis, a. d. XI kalend. Sext., et referretur de stipendio

*Aedilium plebis*) Duplex erat aedilitas, curulis et plebeia. Curulem Caelius petebat. Plebeii vero ante curules creabantur. *An.*

*Nacta sunt*) Quia candidati, antequam sua comitia fierent, aliorum quoque magistratuum comitiis prensabant, ut populi voluntatem elicerent: qua perspecta, vel confirmarentur in spe, vel, si quid esse adversum intelligerent, aliqua ratione mederentur. Sic igitur et Caelius Hirrusque quum aedilitatem curulem peterent, aedilium pl. tamen comitiis prensarunt. MAN.

*Promulgatio de dictatore*) Domitio et Appio coss. cum magnis candidatorum consularium contentionibus extracta in annum sequentem comitia essent, desperata propemodum concordiae spe, ortus est de dictatore sermo. Vide ad Q. Fr. III, 8. ID.

*Deiecit*) Subaudiendum aedilitate. Hoc enim dicit: Caelium Licinianum (*mallem* Vinicianum) quum petere coepisset, revocata legis ab eo de dictatore promulgatae memoria, statim aedilitate deiecit. ID.

*Insequuta est*) Ern. coniecit *plebs insequuta est*. Sane placet, nisi forte malis *magnus clamor insequutus est*. — Nunquam ita Cicero loqueretur. Quid enim hoc est? *Promulgatio de dictatore deiectum magno clamore insequuta est*. Quum hoc significet: primum populus ei petenti vulgo negavit; deinde magni clamores in eundem consequuti. MAN.

*Hirrum cuncti non faciendum flagitare*) Vulg. *an non faciendum*. Alii *ad non faciendum* quod Benedictus servavit, certe melius, quam quod Ernestio placebat: *cuncti iam faciendum flagitare*, quod rei, qua de agitur, prorsus repugnat. — Hoc velut praeiudicium de Hirro fuit, qui et ipse auctor dictatoris creandi fuerat. Non faciendum, sc. Aedilem curulem, in quo erat eadem culpa, quae in Viniciano. I. F. GRON.

*Ad Apollinis*) Ἀττικισμός, pro, ad aedem Apollinis. MAN.

*De stipendio Cn. Pompeii*) Quod legionibus persolveret, quas partim habebat in Hispaniis, partim Arimini. ID.

Cn. Pompeii; mentio facta est de legione ea, quam expensam tulit C. Caesari Pompeius, quo numero esset, quo appeteretur. Quum ex Gallia coactus esset dicere Pompeius se legionem abducturum, sed non statim sub mentionem et convicium obtrectatorum; inde interrogatus est [1] de successione C. Caesaris; de qua [2] placitum est, ut quam primum ad urbem reverteretur Cn. Pompeius, ut coram eo de successione provinciarum ageretur. Nam Ariminum ad exercitum Pompeius erat iturus; et statim iit. Puto idib. sextil. de ea re actum iri. Profecto aut transigetur aliquid, aut turpiter intercedetur. Nam in disputando coniecit illam vocem Cn. Pompeius: omnes oportere senatui dicto audientes esse. Ego tamen sic nihil exspecto, quomodo Paullum, consulem designatum, primum sententiam dicentem.

4. Saepius te admoneo de syngrapha Sittiana. Cupio enim te intelligere, eam rem ad me valde pertinere. Item de pantheris, ut Cibyratas arcessas, curesque, ut mihi venentur.

5. Praeterea nuntiatum nobis, et pro certo iam habetur, regem Alexandrinum mortuum. Quid mihi suadeas, quomodo regnum illud se habeat, quis procuret, diligenter mihi perscribas. Kalendis sextil.

*Pompeius quo*) Vid. Caes. de Bello Gallico VI, 1.

*Quo appeteretur*) h. e. utrum ad exercitum Pompeii an Caesaris pertineret, et quo consilio eam Caesar petiisset et hoc tempore haberet. Ern. —*Quo appeteretur*. Quam ob causam fuerit eo missa, et a Caesare petita; aut, quo fuerit ablegata. Graev. Forte: *quando repeteretur*, quando vellet eam revocare, ac recipere a Caesare. I. F. Gr.

*Sub mentionem*) Post mentionem de ea legione factam. Man.

(1) Alii omittunt *est*.

(2) Vulgo ex glossemate additum *hoc est de provinciis*.

*Venentur*) Vulgo *vehantur*. Bene Graevius *venentur*, quod Ern. recepit.

*Quid mihi suadeas*) Regis, ut auspicari possumus, creditori. Corr. Fortasse curam sibi a senatu eius regni invisendi, atque aliquandiu procurandi mandari cupiebat. Man.

## V.

Scr. Romae mense Sextili A. V. C. 702.

*Metuere se Ciceroni significat ex Parthici belli fama, ob paucitatem copiarum eius 1. Addit de successione provinciarum, eiusque tarditate 2.*

CAELIVS CICERONI S.

Qua tu cura sis, quod ad pacem provinciae tuae finitimarumque regionum attinet, nescio: ego quidem vehementer animi pendeo. Nam si hoc moderari possemus, ut, pro viribus copiarum tuarum, belli quoque exsisteret magnitudo, et, quantum gloriae triumphoque opus esset, assequeremur, periculosamque et gravem illam dimicationem evitaremus; nihil tam esset optandum. Nunc si Parthus movet aliquid, scio, non mediocrem fore contentionem. Tuus porro exercitus vix unum saltum tueri potest. Hanc autem nemo ducit rationem; sed omnia desiderantur ab eo (tanquam nihil denegatum sit ei, quo minus quam paratissimus esset), qui publico negotio praepositus est.

2. Accedit huc, quod successionem futuram, propter Galliarum controversiam, non video. Tametsi hac de re puto te constitutum, quid facturus esses, habere; tamen, quo maturius constitueres, quum hunc eventum providebam, visum est, ut te facerem certiorem. Nosti enim haec tralatitia: de Galliis constituetur; erit, qui intercedat; deinde alius exsistet, qui, nisi libere liceat de omnibus provinciis decernere

*Ab eo — qui praepositus est*) Imperatore, aut Proconsule.

*Galliis*) Male in codd. et Edd. nonnullis legitur *Gallis*. Veram lectionem restituerunt Benedictus et Weiskius.

*Nisi libere*) Si Caesari relinquentur Galliae, nec in alias provincias successorem destinari, nec de iis decerni sinet. GRON.

senatui, reliquas impediat. Sic multum ac diu ludetur, atque ita diu, ut plus biennium in his tricis moretur. Si quid novi de republica, quod tibi scriberem, haberem, usus essem mea consuetudine, ut diligenter, et quid actum esset, et quid ex eo futurum sperarem, perscriberem. Sane tanquam in quodam incili iam omnia adhaeserunt.[1] Marcellus idem illud de provinciis urget: neque adhuc frequentem senatum efficere potuit. Quod si hoc anno praeterito Curio tribunus, et eadem actio de provinciis introibit; [2] quam facile tunc sit omnia impedire, et quam hoc Caesari, qui sua causa rempublicam non curet, superet, non te fallit.

*Moretur*) Ern. coni. *moremur*.

(1) Omnia stupent ac cessant, ut aqua quae non currit, obturato incili. Festus: *Inciles fossae, quae in viis fiunt ad deducendam aquam, sive derivationes de rivo communi factae.* Cato de R. R. 155: *Per hiemem aquam de agro depelli oportet. In monte fossas inciles puras habere oportet.* Mox: *Quum pluere incipiet, familiam cum ferreis sarculis exire oportet, incilia aperire.* Columella 8, 9: *Vt a superiore parte, si olla in clivo sit, incilia excitentur.* Huc pertinet proverbium a clepsydra vel incili petitum: *Aqua haeret.* Cic. III ad Q. ep. 8: *In hac causa mihi aqua haeret,* id est, cessat consilium, nescio quid agere debeam. GRON. Alii: *tanquam in quodam in Cilicia omnia adh.* Weiskius: *Sane, tamquam in quodam incili iam omnia adhaeserint, Marcellus idem.....*

*Hoc anno praeterito*) Si post elapsum hunc annum, Curione tribuno, rursus introducetur et agitabitur actio de successione provinciarum. ID.

(2) Sic edit. Gothofr. Vulgo *quod si anno praeterito Curio — introivit.*

*Tunc*) Hoc recepi ex edit. Gothofr. Vulgo *nunc.*

*Et quam hoc Caesari*) Et Caesari, qui curet suum commodum, non curet quid ex usu sit Reip. quam hoc suppetat, in promptu sit; nempe ut omnia impediantur, non ignoras. GR.

*Superet*) I.F. Gronov. cum Lamb. malebat *et quam hoc Caesari, qui suam causam, rem publicam non curet, suppetat.* — *Superet*, i. e. supersit, reliquum sit: sive, quantum in hoc Caesar negotii sit habiturus, vel commodi, te non fallit. OLIV.

## VI.

Scr. Romae mense Ian. A. V. C. 703.

*Nuntiat Caelius Appium a Dolabella accusatum, eumque in Cicerone maximam spem habere* 1; *de affinitate cum Dolabella iungenda* 2; *de variis rebus Romanis, in primis de Curionis tribunatu* 3.

CAELIVS CICERONI S.

Non dubito, quin perlatum ad te sit, Appium a Dolabella reum factum: sanequam non ea, qua existimaveram, invidia. Neque enim stulte Appius, qui, simul atque Dolabella accessit ad tribunal, introierat in urbem, triumphique postulationem abiecerat. Quo facto retudit sermones, paratiorque visus est, quam speraverat accusator. Is nunc in te maximam spem habet. Scio tibi eum non esse odio. Quam velis eum obligare, in tua manu est; cum quo simultas si tibi non fuisset, liberius tibi de tota re esset. Nunc si ad illam summam veritatem legitimum ius exegeris; cavendum tibi erit, ne parum simpliciter et candide posuisse inimicitias videaris. In hanc partem porro tu-

*Sane non ea — invidia*) Non ita approbantibus hominibus et faventibus vapulanti, ac periculo eius tanquam sontis et noxii gaudentibus. I. F. Gron.

*Qua*) Vulgo *quam*. Ego vero cum I. F. Gronovio praefero *qua existimaveram*; quod ille sic interpretatur: *non ita approbantibus hominibus et faventibus vapulanti, ac periculo eius tanquam sontis et noxii gaudentibus.*

*Fuisset*) Alii nonnulli *simultates — fuissent.*

*Ad illam summam veritatem*) Summa veritas, quod in Officiis *summum ius*, quum ait *Summum ius, summa iniuria*. *Exigere legitimum ius ad summam veritatem*, est statuere, quod vigor legum et strictum ius requirit. Si cum eo agis, ut stricto et severo iure agere deberes. I. F. Gron.

*Exegeris*) h. e. si cum eo egeris, ut stricto et severo iure agere deberes. I. F. Gron.

tum tibi erit, si quid volueris, gratificari. Nemo enim necessitudine et amicitia te deterritum ab officio dicet.

2. Illud mihi occurrit, quod, inter postulationem et nominis delationem, uxor a Dolabella discessit. Quid mihi discedens mandaris, memini; quid ego tibi scripserim, te non arbitror oblitum. Non est iam tempus plura narrandi. Vnum illud monere te possum: si res tibi non displicebit, tamen hoc tempore nihil de tua voluntate ostendas, et exspectes, quemadmodum exeat ex hac causa: ne qua invidiosum tibi sit, si emanarit. Porro, significatio ulla si intercesserit, clarius, quam deceat, aut expediat, fiat. Neque ille tacere eam rem poterit, quae suae spei tam opportuna acciderit, quaeque in negotio conficiendo tanto illustrior erit: quum praesertim is sit, qui, si perniciosum sciret esse loqui de hac re, vix tamen se contineret.

3. Pompeius dicitur valde pro Appio laborare, ut etiam putent alterutrum de filiis ad te missurum. Hic nos omnes absolvimus: et hercule consepta [1] omnia foeda, et inhonesta sunt. Consules autem habemus summa diligentia: adhuc senatusconsultum, nisi de feriis Latinis, nullum facere potuerunt. Curioni no-

*Discessit*) Per divortium.

*Memini*) Totus hic locus qui sequitur usque ad § 3, agit de Ciceronis consilio Tulliam Dolabellae despondendi.

*Si res tibi non displicebit*) Vt ei nubat filia tua. MAN.

*Spei tam opportuna*) De Appio damnando. Nam affinitatis famam ausi consiliis opportunam utilemque fore sperabit. ID.

*Ad te*) Vt auctoritatem gratiamque tuam ad Appii salutem conferas. Testes enim ex ea provincia, cui successor Appii Cicero praeerat, vel reum opprimere, vel periculo liberare poterant. MAN.

(1) Ita codd. Dresd. 2, Medic., Sigon. eamque lectionem recte defenderunt Io. Baptista Titius, Bengelius, ac nuper Benedictus. Sensus est: *hic nos omnes reos absolvimus, omninoque omnia foeda et inhonesta tuta ac munita sunt.* Nihili sunt ceterae lectiones *confecta* — *conscripta* — *concepta.*

*Summa diligentia*) ironice scilicet.

stro tribunatus conglaciat. Sed dici non potest, quomodo hic omnia iaceant. Nisi ego cum tabernariis et aquariis pugnarem, veternus civitatem occupasset. Si Parthi vos nihil calfaciunt, nos hic frigore frigescimus. Tamen, quoquo modo hic omnia iaceant, potuit sine Parthis. Bibulus in Amano nescio quid cohorticularum amisit. Hoc sic nuntiatum est. Quod tibi supra scripsi, Curionem valde frigere; iam calet. Nam ferventissime concerpitur. Levissime enim, quia de intercalando non obtinuerat, transfugit ad populum, et pro Caesare loqui coepit; legemque viariam, non dissimilem agrariae Rulli, et alimentariam, quae iubet aediles metiri, iactavit. Hoc nondum fecerat, quum priorem partem epistolae scripsi. Amabo te, si quid,

*Tribunatus conglaciat*) Transit sine ullo motu, aut singulari actione, quasi frigore devinctus et immobilis sit. GRON.

*Ego cum tabernariis et aquariis pugnarem*) Erat enim Aedilis, et iis, qui tabernas circa forum habebant, item qui aquas publicas in urbem deducebant, et partiebantur inter vicinias, ob nescio quod peccatum mulctam videtur dixisse, de qua certarunt ad populum. MAN.

*Frigore frigescimus*) Forte, *senescimus*, in segnitiem et torporem resoluti sumus. ID.

*Potuit sine Parthis*) Forte: *tamen, quoquo modo—potius sine Parthis*. ID.

*Ferventissime concerpitur*) Hoc est, boni seu optimates ubique male de eo loquuntur, et eius levitatem, quod ad Caesaris partes transfugerit, gravissime accusant. GRAEV.

*De intercalando*) De die producenda, ut ea, quae pro Caesaris causa cogitabat, commodius posset ad exitum perducere. Sic enim Dio narrat lib. XL. MAN.

*Non obtinuerat*) A collegio pontificum. Id enim Dionis ostendit historia. Et intercalandi potestatem penes eos fuisse, qui fastis praeerant, Macrob. lib. I. Sat. docet. ID.

*Transfugit*) Desertor optimatum, quos antea defenderat. Epist. 8. ID.

*Viariam*) De sternendis muniendisque viis. Appian. de Bell. Civ. lib. I. ID.

*Quae iubet aediles metiri*) h. e. quae aedilibus munus imponit frumentum dividundi. Recte istam lectionem Graevius e cod. suo primo substituit vulgatae *quas*; hanc nuper revocavit Benedictus ut *quas iubet aediles metiri* sit idem quod *quas iubet aediles diiudicare*. Sed hic sensus minime aptus est. Nam aedilibus permissum fuisse ius leges diiudicandi prorsus est inauditum.

*Quae iubet aediles metiri*) Hoc est, quae iubet Aediles, ut harum rerum et praesertim annonae curatores, pauperioribus dividere frumentum. GR.

quod opus fuerit, Appio facies, ponito me in gratia. De Dolabella integrum tibi reserves, suadeo. Et huic rei, de qua loquor, et dignitati tuae, aequitatisque opinioni hoc ita facere expedit. Turpe tibi erit, pantheras graecas me non habere.

## VII.

Scr. Romae postridie post superiorem A. V. C. 703.

*A Parthico bello se Ciceroni timere significat. Praeterea Cornificii et Orestillae nuptias, Paullae divortium, Servium Ocellam in adulterio deprehensum nuntiat.*

CAELIVS CICERONI S.

Quam cito tu istinc decedere cupias, nescio: ego quidem eo magis, quo adhuc felicius rem gessisti. Dum istic eris, de belli Parthici periculo cruciabor, ne hunc risum meum metus aliquis perturbet. Breviores has literas properanti publicanorum tabellario subito dedi: tuo liberto pluribus verbis scriptas pridie dederam. Res autem novae nullae sane acciderunt, nisi haec vis tibi scribi, quae certe vis. Cornificius adolescens Orestillae filiam sibi despondit. Paulla Valeria, soror Triarii, divortium sine causa, quo die vir e provincia venturus erat, fecit. Nuptura est D. Bruto. Nondum

*Cornificius adolescens*) Orestilla Catilinae uxor fuerat. Sigonii liber, *Cornificius adolescentiorem ille sibi filiam*. Ego ex hac varietate, nescio quam vere, certe non longe ab antiquis vestigiis, hoc elicio: *Cornificius adolescentiorem Syllae filiam sibi despondit*. Altera enim Syllae maior filia, Fausto Miloni nupserat: quod ignorat nemo. Ita de Cornificio intelligendum erit, ad quem sunt epist. lib. XII. MAN.

*Triarii*) Hic est P. Valerius Triarius, qui Scaurum accusaverat, Cicerone defendente, eius Triarii filius, qui legatus L. Luculli bello Mithridatico male rem gesserat. Sed hic eloquentia valuit, et in Bruto praeclare laudatur. ID.

*Nondum retulerat*) Vel ut Manutius explicat *de novis nuptiis*, vel ut Ernestius *de divortio ad pontifices*. Pantagath. malebat *mundum retulerat*.

retulerat. Multa in hoc genere incredibilia, te absente, acciderunt. Servius Ocella nemini persuasisset se moechum esse, nisi tridno bis deprehensus esset. Quaeres, ubi? ubi hercule ego minime vellem. Relinquo tibi, quod ab aliis quaeras. Neque enim displicet mihi, imperatorem singulos percontari, cum qua sit aliquis deprehensus.

*Minime vellem*) Si suppleas *deprehensum esse* intelligitur, eum cum uxore amici cuiusdam deprehensum; sed si intelligas *deprehensus esse*, refertur ad gravem mariti ultionem, quam Ocella expertus erat; nam *deprendi miserum est* Horatio iudice. Vrsino tamen placebat: *ubi hercule ego minime nollem* scil. *deprendi*. Nimirum ita Caelius significaret uxorem illam, quacum Ocella rem habuerat, adeo pulchram esse et amabilem, ut ipse cum ea non nollet deprehendi, essetque sic animatus, ut Mercurius in Odyssea Θ 339, Venerem spectanscum Marte deprehensam.

*Aliquis depr.*) Schutz. *aliqui*

## VIII.

Scr. Romae mense Octobri A. V. C. 702.

*De Sempronio Rufo Tuccii accusatore calumniae damnato* 1; *de M. Servilii causis* 2. *Senatusconsulta de provinciis facta* 3. *Pompeii de Caesaris provinciis sententia* 4. *Postremo quaedam addit de suis negotiis* 5.

M. CAELIVS M. CICERONI S. D.

Etsi de republica quae tibi scribam, habeo, tamen nihil, quod magis gavisurum te putem, habeo, quam hoc. Scito, C. Sempronium Rufum, Rufum, mel ac delicias tuas, calumniam maximo plausu tulisse. Quae-

*Delicias tuas*) ironice scilicet.

*Tulisse*) i. e. calumniae damnatum esse omnibus approbantibus. — *Calumniam tulisse*) Ad accusandum descendisse. Infra: *Quum calumniam iurasset*. Man. *Calumniam ferre*, ut praemium ferre. Calumniae seu litis falsae et calumniosae intentatae damnatum, ac suae temeritatis praemium tulisse. I. F. Gron.

ris, qua in causa? M. Tuccium, accusatorem suum, post ludos romanos reum lege Plotia de vi fecit, hoc consilio, quod videbat, si extraordinarius reus nemo accessisset, sibi hoc anno causam esse dicendam. Dubium porro illi non erat, quid futurum esset. Nemini hoc deferre munusculum maluit, quam suo accusatori. Itaque sine ullo subscriptore descendit, et Tuccium reum fecit. At ego, simul atque audivi, invocatus ad subsellia rei occurro, surgo, neque verbum de re facio; totum Sempronium usque eo perago, ut Vestorium quoque interponam, et illam fabulam narrem, quemadmodum tibi pro beneficio dederit, quod iniuriis suis Vestorius teneret. [1]

2. Haec quoque magna nunc contentio forum tenet.

*Si extraordinarius reus nemo*) Cui statim aliis iudiciis sepositis, causa esset dicenda. Vt erat iudicium de vi, quod unum, et diebus festis ludisque publicis, omnibus negotiis forensibus intermissis, exerceretur, ut ait Cicero pro Caelio cap. 1. Id.

*Dubium illi non erat*) Non erat ei dubium, quin condemnaretur. Quod ut effugeret, de accusando accusatore suo consilium cepit, eoque crimine, quo causam ab eo extra ordinem dicendam videbat. Sperabat enim, eo damnato, prorsus omni se periculo omnique molestia liberatum. Man.

*Deferre munusculum*) Neminem accusare maluit, quam suum accusatorem. Sic loquutus ep. 13. Id.

*Occurro*) Sic Graev. e Mss. Vulgo olim *accurro*.

*Vsque eo perago*) Ita eum oratione exagito, ita vexo, ut Vestorii quoque mentionem faciam. Cum quo negotii quiddam Sempronio fuisse, cognoscitur ex ep. 2, lib. VI, ad Attic. Man.

*Tibi pro beneficio dederit*) Collatum in te beneficium existimari voluerit. Id.

(1) Ita edidi hoc sensu: Sempronius iactaverat, se ut Ciceroni aliquid bene faceret, Vestorio, quod ille sua cum iniuria teneret, condonaturum. Arbiter enim Cicero olim constitutus fuerat inter Vestorium et Rufum, ad Att. lib. V, Ep. 2. Alii vel *si quid iniuriis suis esset, ut Vestorius teneretur*; vel *si quod iniuriis suis esset, ut Vestorius teneret*. Manutio placebat *si quid iniuriis suis esset, quod Vestorius teneret*. Gronovius: *si quid in Thuriis suis esset, quod Vestorius teneret*. i. e. quemadmodum concesserit Vestorio et in eum transtulerit possessiones et res, quas habebat in Thuriis, prope veterem Sybarin, non tanquam ob debitum, (quod ab eo exigebat Vestorius, Sempronius abiurabat) sed in gratiam Ciceronis arbitri inter eos sumpti. Edidit Cellarius, *si quid in iniuriis*.

M. Servilius, postquam, ut coeperat, omnibus in rebus turbarat, nec, quod non venderet, quicquam reliquerat, maximaque nobis traditus erat invidia: neque Laterensis praetor, postulante Pausania, nobis patronis, QVO EA PECVNIA PERVENISSET, recipere voluit. Quod Pilius, necessarius Attici nostri, de repetundis eum postulavit, magna illico fama surrexit, et de damnatione ferventer loqui est coeptum. Quo vento proiicitur Appius minor, ut indicet, pecuniam ex bonis patris pervenisse ad Servilium, praevaricationisque causa diceret depositum HS LXXXI. Admiraris amentiam. Immo si actiones stultissimas:[1] quid? si nefarias patris confessiones audisses? Mittit in consilium eosdem illos, qui lites aestimarant, iudices. Quum aequo numero sententiae fuissent, Laterensis, leges ignorans, pronuntiavit, quod singuli ordines iudicassent; et ad extremum, ut solent «non redigam». Postquam discessit, et pro absoluto Servilius haberi coeptus, legisque unum et centesimum caput legit, in quo ita erat: QVOD EORVM IVDICVM MAIOR PARS IVDICARIT, ID IVS RATVMQVE ESTO: in tabulas absolutum non retulit, ordinum iudicia perscripsit. Postulante rursus Appio,

*Omnibus in rebus turbarat*) Id est, conturbarat, decoxerat. *Conturbasse*, et *conturbasse rationes* dicuntur decoctores. MAN.

*Quicquam rel.*) Vulgo *cuiquam*.

*Maximaque — invidia*) Susceptus erat a me defendendus in reatu, admodum adverso rumore hominum. ID. Vulgo *maximeque — invidiae*.

*Loqui est coeptum*) Passionem tribuit verbo, actionem potius requirenti. Sed antiquum fuit, id est Caelianum. MAN.

*Quo vento proiicitur*) Qua fama valde commotus est Appius, usque eo, ut eundem Servilium de praevaricatione accusarit. ID.

*Ex bonis patris*) A patre suo datum Servilio, eius accusatori, ut praevaricaretur. ID.

(1) Alii: *Quid si act. stultissimas?*

*Non redigam*) Antiqua formula, cuius vis non satis nota. Ad absolutionem, non simpliciter factam, videtur referenda. CELL.

*Ordinum iudicia perscripsit*) Haerebat Laterensis. Pronunciaverat iam ab ordinibus absolutum Servilium: ex quo referre in tabulas absolutum oportuit. Rursus, quum eum a maio-

cum L. Lollio transegit, et se relaturum dixit. Sic nunc neque absolutus, neque damnatus Servilius, de repetundis saucius Pilio tradetur. Nam de divinatione Appius, quum calumniam iurasset, contendere ausus non est, Pilioque cessit: et ipse de pecuniis repetundis a Serviliis est postulatus, et praeterea de vi reus a quodam emissario suo, Titio, factus est. Recte hoc par habet.

3. Quod ad rempublicam pertinet, omnino multis diebus, exspectatione Galliarum, actum nihil est. Aliquando tamen saepe re dilata et graviter acta, et plane perspecta Cn. Pompeii voluntate in eam partem, ut

re iudicum parte non esse absolutum videret, putavit se contra legem facere, si absolutum scriberet: itaque, ne vel contra suam pronuntiationem, vel contra legem committeret, (quum ex pronuntiatione absolvendus, ea lege damnandus ei videretur) neque absolutum, neque damnatum in tabulas retulit; scripsit, quid singuli ordines iudicassent. MAN.

*Saucius*) Qui nec damnatus sit, nec absolutus: sed cui in superiore iudicio, quo praevaricationis accusabatur, multae inustae erant notae et maculae, ut facilius nunc possit damnari: qui quasi confectus est superiore iudicio. Sic saepe historicis *exsangues* dicuntur, quorum vires fractae sunt. GRAEV.

*Nam de divinatione*) Causam exponi, cur, quum ab Appio et Pilio postulatum Servilium dixisset, unum postea Pilium nominarit. Quod ad divinationem, inquit, attinet, Appius contendere cum Pilio non est ausus, uter accusare Servilium deberet. *Divinatio* dicebatur oratio, in qua de accusatore deligendo disputabatur; vel quod non de facto, sed de futuro coniectura quaereretur; vel quod iniurati iudices in ea causa sederent, et, quod vellent, praesentire de utroque possent; vel quod res ageretur sine testibus, et sine tabulis, et, his remotis, argumenta sola sequerentur iudices, et quasi divinarent. Sic enim putavit Asconius quum Ciceronis Divinationem in Verrem explanaret. Videndus et Gellius lib. II, c. 4. M.

*Quum calumniam iurasset*) Quum iam accusandi partes suscepisset. *Calumniam iurare* dicitur accusator, quum in initio iudicii iurat, se non per calumniam litem intentare adversario, sed quod iustas ac legitimas accusandi causas habere se putet. GR.

*Contendere ausus non est*) Vtri committendae sint partes accusandi. ID.

*Emissario*) Ad calumniandum subornato. Translatio ex militia. CELL.

*Recte hoc par habet*) Praeclare componuntur hi duo: quum emissarios eum ipsum reum faciat, a quo in alios emitti solitus erat. *Par gladiatorum* dixit Cicero de optimo genere Oratorum: quam vocavit *compositionem* epist. 8, lib. II. MAN.

**eum decedere post kalendas martias placeret: senatusconsultum, quod tibi misi, factum est, auctoritatesque perscriptae.**

***S. C. auctoritas Pridie kal. octob. in aede Apollinis scrib. affuerunt, L. Domitius, Cn. F. Ahenobarbus, Q. Caecilius, Q. F. Metellus Pius Scipio, L. Villius, L. F. Pompt. Annalis, C. Septimius, T. F. Quirina, C. Lucceius, C. F. Pup. Hirrus, C. Scribonius, C. F. Pop. Curio, L. Atteius, L. F. An. Capito, M. Oppius, M. F. Terentina. Quod M. Marcellus consul V. F. de provinciis consularibus D. E. R. I. C. uti L. Paullus, C. Marcellus coss. des. quum magistratum inissent, ex a. d. X. kal. mart. quae in suo magistratu futurae essent, de consularibus provinciis ad senatum referrent, neve quid prius ex kalendis mart. neve quid coniunctim de ea re referretur a consulibus, utique eius rei causa per dies comitiales senatum haberent, S. Q. C. facerent: et, quum de ea re ad senatum referretur a COSS. qui eorum in CCC. iudicibus essent, eos adducere liceret. Si quo ea re ad populum,***

*Vt eum*) Caesarem. Id.

*Senatusconsultum — perscriptae*) Senatusconsultum, inquit, factum, respiciens ad primum, cui intercessum non est: tribus, quae sequuntur, decretis intercessum est, ideo non vocantur Senatusconsulta, sed auctoritates perscriptae. Vide ad lib. I, ep. 2. I. F. Gron.

*Auctoritas*) Hic aliter sumitur vocabulum *auctoritas*: significat enim nomina eorum, qui praesentes fuere, quum Senatusconsultum in aes incideretur, et eius rei testes, auctoresque sunt. Id.

*Scrib. affuerunt*) Erat haec solemnis formula, quam praemittebant senatusconsultis, qua significatur in sequentium senatorum sententiam factum esse S. C. sive iis praesentibus S. C. factum. Vide Brisson. de formulis. Graev.

*Pompt.*) Significatur tribus *Pomptina* in qua erat Villius Annalis. Sic post nominatur tribus *Quirina*, Pup. *Pupiniae*, Pop. *Popilia*, An. *Aniensis*, denique *Terentina*.

*D. E. R. I. C.*) Id est, De ea re ita censuerunt. Et supra *V. F.* id est, Verba fecit. Et infra, *S. Q. C.* id est, Senatusque consultum. Et inferius, *S. C. A.* Id est, Senatus consulti auctoritas. Lamb.

*Adducere liceret*) Vulgo *eorum qui in CCC iudicibus essent sex adducere liceret.* Sequutus autem sum Ernestii auctoritatem, qui vidit ineptum esse *sex adducere*, iussitque scribi *eos ad-*

*ad plebemve lato opus esset, uti Ser. Sulpicius, M. Marcellus COSS. praetores, tribunique plebis, quibus eorum videretur, ad populum plebemve referrent: quod ii non tulissent, uti, quicumque deinceps essent, ad populum plebemve ferrent. L. V.*

*Prid. kalend. octob. in aede Apollinis, scrib. affuerunt, L. Domitius, Cn. F. Ahenobarbus, Q. Caecilius, Q. F. Metellus Pius Scipio, L. Villius, L. F. Pompt. Annalis, C. Septimius, T. F. Quirina, C. Scribonius, C. F. Pop. Curio, L. Atteius L. F. An. Capito, M. Oppius, M. F. Terentina. Quod M. Marcellus COS. V. F. de provinciis, D. E. R. I. C. senatum existimare, neminem eorum, qui potestatem habeant intercedendi, impediendi, moram afferre oportere, quo minus de repub. ad senatum referri, senatique consultum fieri possit; qui impedierit, prohibuerit, eum senatum existimare contra rempublicam fecisse. Si quis huic senatusconsulto intercesserit, senatui placere, auctoritatem perscribi, et de ea re ad senatum populumque referri.*

Huic senatusconsulto intercessit C. Caelius, L. Vinicius, P. Cornelius, C. Vibius Pansa.

*Item senatui placere, de militibus, qui in exercitu C. Caesaris sint: qui eorum stipendia emerita aut causas, quibus de causis missi fieri debeant, habeant, ad hunc ordinem referri; ut eorum ratio habeatur, causaeque cognoscantur. Si quis huic S. C. intercesserit, senatui pla-*

*ducere*, quod etiam malebat Manutius. Nisi forte verius sit: *Eorum qui in iudicibus essent CCC adducere liceret.* Ex ordine enim Senatorio tum iudicabant *CCCLX.*

*L. V.*) Quid significet *L. V.* expediri non potest. In Sigonii libro fuit *I. N.* unde Manutius coniecit scribendum *IN. i. e. intercessum.* Magis tamen placet, quod Weiskius statuit, I. N. significare: Intercessit nemo.

*Vt eorum ratio habeatur*) Vt exauctoreotur honesta missione. Hoc addiderunt, ut veteranos Caesaris, in quibus praecipue vires erant, ab eo alienarent, et ad se pertraherent. I. F. Gron.

*cere, auctoritatem perscribi, et de ea re ad senatum populumque referri.*

Huic S. C. intercessit C. Caelius, C. Pansa, tribuni plebis.

*Itemque senatui placere, in Ciliciam provinciam, in octo reliquas provincias, quas praetorii pro praetore obtinerent, eos, qui praetores fuerunt, neque in provincia cum imperio fuerunt, quos eorum ex S. C. cum imperio in provincias pro praetore mitti oporteret; eos sortito in provincias mitti placere. Si ex eo numero, quos ex S. C. in provincias ire oporteret, ad numerum non essent, qui in eas provincias proficiscerentur; tum uti quodque collegium primum praetorum fuisset, neque in provincias profecti essent, ita sorte in provincias proficiscerentur. Si ii ad numerum non essent, tunc deinceps proximi cuiusque collegii, qui praetores fuissent, neque in provincias profecti essent, in sortem coniicerentur, quoad is numerus effectus esset, quem ad numerum in provincias mitti oporteret. Si quis huic S. C. intercessisset, auctoritas perscriberetur.*

Huic senatusconsulto intercessit C. Caelius, C. Pansa, tribuni plebis.

4. Illa praeterea Cn. Pompeii sunt animadversa, quae maxime confidentiam attulerunt hominibus, ut diceret, se ante kalend. mart. non posse sine iniuria de provinciis Caesaris statuere, post kal. mart. se non dubitaturum. Quum interrogaretur, si qui tum intercederent; dixit, hoc nihil interesse, utrum C. Cae-

*Quodque collegium*) Octo praetores Ciceronis tempore erant, qui inter se unius anni collegium faciebant: superiore anno aliud collegium praetorum, et sic deinceps. *Primum* autem est, quod proxime antecessit. CELL.

*Confidentiam*) Vt confiderent homines, velle Pompeium potentiae Caesaris obsistere, contra quam antea fecerat. MAN.

*Diceret*) Ernestius legi volebat *quum diceret.*

sar senatui dicto audiens futurus non esset, an pareret, qui senatum decernere non pateretur. Quid si, inquit alius, et consul esse, et exercitum habere volet? At ille, quam clementer! « Quid si filius meus fustem mihi impingere volet? » His vocibus, ut existimarent homines, Pompeio cum Caesare esse negotium, effecit. Itaque iam, ut video, alterutram ad conditionem descendere vult Caesar, ut aut maneat, neque hoc anno sui ratio habeatur; aut, si designari poterit, decedat. Curio se contra eum totum parat. Quid assequi possit, nescio. Illud video, bene sentientem, etsi nihil effecerit, cadere non posse.

5. Me tractat liberaliter Curio, et mihi suo munere negotium imposuit. Nam si mihi non dedisset eas, quae ad ludos ei advectae erant Africanae, potuit supersederi. Nunc, quando dare necesse est, velim tibi curae sit, quod a te semper petii, ut aliquid istinc bestiarum habeamus. Sittianamque syngrapham tibi commendo. Libertum Philonem istuc misi, et Diogenem, [1] quibus mandata et literas ad te dedi. Eos tibi

*An pareret*) Hoc est, subornaret tribunum plebis qui intercederet. G.

*Vult Caesar*) Weiskius legendum putat *vult Caesarem*.

*Ut aut maneat*) In Gallia, prorogato ultra decennium imperio. Quod si concederetur, nolle se consulatum petere affirmabat; nec absentis sui rationem haberi; quod tamen ei lex dederat. Sin hanc Pompeiani conditionem recusarent, eumque omnino vellent non modo expleto decennio, lege concesso, sed etiam ante, decedere: ipse pariter hoc, ut iniquum, recusabat, ferebatque alteram conditionem, ut, si consul designatus esset, tum decederet. Utraque autem conditione Caesar imperii perpetuitatem quaerebat, qui vereretur id, quod inimicos ei minari solitos Tranquillus refert, ut simul ac privatus esset, ob res in consulatu contra leges moremque maiorum actas in iudicium vocatus opprimeretur. MAN.

*Suo munere*) Suo dono Africanarum pantherarum fecit, ut nunc ludis supersedere non possim. Onus imposuit, ut belluarum numerum compleam, et ludos edam. CELL.

*Dedisset eas*) *Pantheras* scil. quod vocabulum fortasse excidit.

*Supersederi*) scil. harum bestiarum spectaculo.

(1) Vulgo additur *Graecum*, quod glossema esse bene monuit Weiskius.

et rem, de qua misi, velim curae habeas. Nam, quam vehementer ad me pertineat, in iis, quas tibi illi reddent, literis descripsi.

## IX.

Scr. Romae IV Non. Sept. A. V. C. 702.

*De Hirri aedilitate deiecti commutatis rationibus* 1; *de provinciarum successione* 2; *de pantheris sibi mittendis* 3; *de Feridii negotio* 4; *de Favonii praeturam petentis repulsa* 5; *de Pompeii et Scipionis in Caesarem animo* 6; *de Calidii orationibus* 7.

CAELIVS CICERONI S.

Sic tu, inquis, Hirrum tractasti? Immo, si scias, quam facile, quam ne contentionis quidem minimae fuerit, pudeat te, ausum illum unquam esse incedere tanquam tuum competitorem. Post repulsam vero risus facit; civem bonum ludit, et contra Caesarem sententias dicit; exspectationem corripit; Curionem prorsus non mediocriter obiurgatus hac repulsa se mutavit. Praeterea qui nunquam in foro apparuerit, non multum in iudiciis versatus sit, agit causas liberalis: sed raro post meridiem. De provinciis, quod tibi scripseram, idibus sextil. actum iri, interpellat iudicium Marcelli,

*Exspectationem corripit*) Quantum in se est, vult reddere breviorem: vetat tam diu exspectari in Caesare tolerando in Galliis. Suet Tib. 34: *Ludorum ac munerum impensas corripuit.* I. F. GRON.

*Obiurgatus*) Forma deponentialis *obiurgatus* est in plerisque codd. Mss. Victorius et Ern. praetulerunt *obiurgat.*

*Causas liberalis*) Hanc antiquorum librorum lectionem Victorius mutavit in *liberales.* Nimirum *causae liberales* sunt eae, quibus qui pro servis erant in libertatem vindicabantur. Pantagatho placebat *liberalius.* Gronovio *causam libertatis.*

*Sed raro post meridiem*) Quasi dicat, ita prandere luxuriose solitum, ut deinde magnarum curarum oblivisceretur. GRON.

*Interpellat iudicium*) Impedit, ob

consulis designati. In kalend. reiecta re, ne frequentiam quidem efficere potuerant. Has literas a. d. IV non. sept. dedi, quum ad eam diem ne profligatum quidem quidquam erat. Vt video, causa haec integra in proximum annum transferetur: et, quantum divino, relinquendus tibi erit, qui provinciam obtineat. Nam non expeditur successio, quando [1] Galliae, quae habent intercessorem, in eandem conditionem, quam ceterae provinciae, vocantur. Hoc mihi non est dubium. Quo tibi magis scripsi, ut ad hunc eventum te parares.

3. Fere literis omnibus tibi de pantheris scripsi. Turpe tibi erit, Patiscum Curioni decem pantheras misisse, te non multis partibus plures; quas ipsas Curio mihi, et alias africanas decem donavit; ne putes illum tantum praedia rustica dare scire. Tu, si modo memoria tenueris, et Cibyratas arcessieris, itemque in Pamphyliam literas miseris (nam ibi plures capi

affinitatem: nam erat Octaviae maritus, quae neptis fuit Iuliae, Caesaris sororis. Initio etiam civilis belli, quum provinciarum sortitio fieret, privato consilio praeteritus est, quasi prapensior esset ad Caesaris causam. Lib. I. Comm. de Bel. civ. MAN.

*Ne frequentiam quidem*) Hoc est, quamvis res fuerit dilata in Kalendas, non tot tamen Patres praesto fuerunt Kalendis, ut posset fieri Senatus consultum. GRAEV.

*Potuerant*) Sic Benedictus e tribus codd. Dresd. Vulg. *potuerunt*.

*Ne profligatum quidem*) Plus est quam *coeptum*: minus, quam *confectum*. Cognoscitur exemplis. Nam ep. 30, lib. XII: *Profligato*, inquit, *bello, ac pene sublato, renovatum bellum gerere conantur*. Et Tusc. 5: *Profligata iam haec, et pene ad exitum adducta quaestio est*. In oratione autem de Provinciis: *Si in Capitolium invehi victor cum illa insigni laurea gestiret, vos tamen oporteret ab eodem illa omnia, a quo profligata sunt, confici nolle*. Est igitur *Profligatum*, quod in eadem oratione *Affectum* Cicero vocavit. *Quid est*, inquit, *cur Caesar in provincia commorari velit, nisi ut ea, quae per eum affecta sunt, perfecta reip. tradantur?* MAN.

(1) Schütz. *quum*.

*Intercessorem*) Quum sit tribunus plebis, qui intercessurus sit, et impediturus ne Caesari Galliae praefecto succedatur. GRAEV.

*Praedia rustica dare scire*) Agros pauperioribus de plebe. Alludit ad actionem Curionis de agro Campano, infra epist. 10. I. F. GRON.

aiunt), quod voles efficies. Hoc vehementius laboro nunc, quod seorsum a collega puto mihi omnia paranda. Amabo te, impera tibi hoc curae. Soles libenter, ut ego, maiorem partem nihil curare. In hoc negotio nulla tua, nisi loqnendi, cura est, hoc est, imperandi et mandandi. Nam simul atque erunt captae, qui alant eas, et deportent, habes eos, quos ad Sittianam syngrapham misi. Puto etiam, si ullam spem mihi literis ostenderis, me isto missurum alios.

4. M. Feridium, equitem romanum, amici mei filium, bonum et strenuum adolescentem, qni ad suum negotium istuc venit, tibi commendo: et te rogo, ut eum in tuorum numero habeas. Agros, quos fructuarios habent civitates, vult tuo beneficio, quod tibi facile et honestum factu est, immunes esse. Gratos et bonos viros tibi obligaris.

5. Nolo te putare, Favonium a columnariis praeteritum esse: optimus quisque eum non fecit.

6. Pompeius tuus aperte Caesarem vetat et provinciam tenere cum exercitu, et consulem esse. Tamen hanc sententiam dixit, nullum hoc tempore senatusconsultum faciendum: Scipio hanc, ut kalend. martiis,

*Hoc curae*) Sic Vrsinus e Mss. quod post illum vulgo receptum. Nempe *hoc curae* pro *hanc curam*. Olim legebatur *impera tibi*; *hoc cura*.

*Mandandi*) Graevius malebat *amandandi*, qnod erat in Ms. suo. Ernestius malebat *et mandandi* deleri, quod abest Mss. Gorl.

*Quos fructuarios*) i. e. *tributarios*, quod ipsum Ernestius fortasse scriptum esse putabat.

*Columnariis*) Apparet hic designari homines nullius pretii, e plebe: qui aut propterea dicti columnarii, quod ad columnam Maeniam, de qua alibi, rei essent, ut videtur Manutio ad hunc locum, aliisque; aut, quod potius crediderim, quia circa eam otii causa fallendi versarentur, similes subrostranis et subbasilicanis; quos et ipsos inde dictos scimus, quod pro rostris et ad basilicas esse solerent. Comprehenduntur *turba forensi*, plebe urbana, de qua saepe Cicero. ERN.

*Praeteritum*) In petitione magistratus.

*Kalend. Martiis*) Vulgo addebatur *de provinciis Galliis*, quod abest cod. Gorl. recte ab Ernestio uncis inclusum ut spurium. — *Galliis*) Nomi-

neu quid coniunctim referretur. Contristavit haec sententia Balbum Cornelium: et scio, eum questum esse cum Scipione.

7. Canidius in défensione sua fuit disertissimus, in accusatione satis frigidus.

nalim: quod iniquum erat: itaque pridie Kal. Oct. de provinciis consularibus, non de Galliis nominalim, S. C. factum est. Epist. 7. MAN.

## X.

Scr. Romae XIV Kal. Dec. A. V. C. 702.

*Scribit de Parthici belli rumoribus* 1; *de provinciis quid putet actum iri; de Curionis actione circa Campanum agrum* 2; *de suo studio, ne Ciceroni provincia prorogetur* 3.

CAELIVS CICERONI S.

Sanequam literis C. Cassii et Deiotari sumus commoti. Nam Cassius cis Euphraten copias Parthorum esse scripsit: Deiotarus, profectas per Commagenem in provinciam nostram. Ego quidem praecipuum metum, quod ad te attinebat, habui, qui scirem, quam paratus ab exercitu esses, ne quod hic tumultus dignitati tuae periculum afferret. Nam de vita, si paratior ab exercitu esses, timuissem. Nunc haec exiguitas copiarum recessum, non dimicationem mihi tuam praesagiebat. Hoc quomodo acciperent homines, quam probabilis necessitas futura esset, vereor etiam nunc:

*C. Cassii*) Hic quaestor, interfecto M. Crasso, reliquias legionum conservavit, et Syriam in Pop. Rom. potestate retinuit, et postea proquaestor has literas scripsit. Hic etiam postea in Caesarem coniuravit. CORR.

*In Provinciam nostram*) Nam Commagene non erat populi Romani, sed regis Antiochi. Syriam significat: quod ex ep. 1, lib. XV, et ad Attic. ep. 18, lib. V cognoscitur. MAN.

*Quam probabilis necessitas*) An probaturus sis hominibus, ut credere possint te compulsum necessitate recessisse, te copias habuisse tam exi-

neque prius desinam formidare, quam tetigisse te Italiam audiero. Sed de Parthorum transitu nuntii varios sermones excitarunt. Alius enim, Pompeium mittendum; alius, ab urbe Pompeium non removendum; alius, Caesarem cum suo exercitu; alius, consules; nemo tamen ex senatusconsulto privatos. Consules autem, quia verentur, ne illud senatusconsultum fiat, ut paludati exeant, aut contumeliose, praeter eos, ad alium res transferatur; omnino senatum haberi nolunt, usque eo, ut parum diligentes in republica videantur: sed honeste, sive negligentia, sive inertia est, sive ille, quem proposui, metus, latent sub hac temperantiae existimatione, nolle provinciam. A te literae non venerunt; et, nisi Deiotari subsequutae essent, in eam opinionem Cassius venerat, quae diripuisset ipse, ut viderentur ab hoste vastata, finxisse bellum, et Arabas in provinciam immisisse, eosque Parthos esse, senatui renuntiasse. Quare tibi suadeo, quicumque est istic status rerum, diligenter et caute perscribas, ne aut velificatus alicui dicaris, aut aliquid, quod referret scire, reticuisse.

2. Nunc exitus est anni. Nam ego has literas a. d. XIV kal. decemb. scripsi. Plane nihil video ante kal. ianuar. agi posse. Nosti Marcellum, quam tardus et parum efficax sit: itemque Servius quam cunctator.

guas ut Parthis resistere non posueris. GRAEV.

*Ex Senatusconsulto*) Non poterat enim privatus mitti ex Senatusconsulto, sed rogatione ad populum. *An.*

*Sed honeste*) Quidquid sit vitii, quod eas impediat, id velant praetextu moderationis in appetenda provincia, quae inter tam cupidos vulgo laus habebatur. GRON.

*Latent*) Recte hoc Ern. ex edd. Rom. restituit. Vulgo *latet*. Benedictus vero edidit *sed honeste* (*sive — metus latet sub hac temperantiae existimatione*) *nolle provinciam.*

*Velificatus*) Assentando gratificatus. Vt enim vela navium ad ventorum adspirationes aptantur, sic orationem saepe nostram ad aliorum voluntatem accommodamus. MAN.

Cuiusmodi putas hoc esse, aut qui id, quod nolint, conficere posse, qui, quae cupiunt, tamen ita frigide agunt, ut nolle existimentur? Novis magistratibus autem, si Parthicum bellum erit, haec causa primos menses occupabit. Sin autem non erit istic bellum, aut tantum erit, ut vos, aut successores parvis additis copiis, sustinere possint: Curionem video se dupliciter iactaturum; primum, ut aliquid Caesari adimat; inde ut aliquid Pompeio tribuat, quidvis, quamlibet tenue munusculum. Paullus porro non humane de provincia loquitur. Huius cupiditati occursurus est Furnius noster. Plures suspicari non possum. Haec novi. Alia, quae possunt accidere, non cerno. Multa tempus afferre, et praeparata mutare te perspicere scio. [1] Sed intra fines hos, quaecumque acciderint, vertentur. Illud addo ad actiones C. Curionis, de agro Campano: de quo negant Caesarem laborare, sed Pompeium valde, ne vacuus advenienti Caesari pateat.

3. Quod ad tuum decessum attinet, illud tibi non possum polliceri, me curaturum, ut tibi succedatur: illud certe praestabo, ne amplius prorogetur. Tui consilii est, si tempus, si senatus coget, si honeste a nobis recusari non poterit, velisne perseverare: mei officii est, meminisse, qua obtestatione decedens mihi, ne paterer fieri, mandaris.

*Paullus*) Paollus Aemilius, consul designatus, non relinqui vult Caesari provinciam: dure adversus illum loquitur. CELL.

*Occursus est Furnius*) Quia tribunus plebis esset designatus, lib. V ad Attic. epist. 18. *An.*

(1) Sic Asc. 1. Med. Vulgo *multa tempus afferre et praeparata multa scio.* — Vulgatam servat Leclerc.

*Intra fines hos*) Quos ostendi. Scripsit enim proxime de Parthico bello, de consule Paollo, tribunis pl. Curione et Furnio. MAN.

*Ad actiones*) Ad actiones Curionis hoc addo, de agro Campano. Praeter cetera, Curio illud aget sequenti anno, ut ager Campanus, ante Caesaris adventum, ex ipsius Caesaris lege dividatur. Qua de re ep. 9, lib. I, M.

*Valde*) Vulgo *valde nolle.* Sed nolle melius abest. Sic in codd. Manutii. Post *valde* intelligendum ex antecedentibus *laborare.*

## XI.

Scr. Romae mense Iunio A. V. C. 703.

*Supplicationes Ciceroni remotis tandem impedimentis decretas esse nuntiat* 1; *reipublicae statum describit* 2; *commentarium rerum urbanarum mittit* 3; *pro curato Sittiano negotio gratias agit* 4.

CAELIVS CICERONI S.

Non diu, sed acriter nos tuae supplicationes torserunt. Incideramus enim in difficilem nodum. Nam Curio tui cupidissimus, cui omnibus rationibus comitiales eripiebantur, negabat se ullo modo pati posse, decerni supplicationes, ne, quod furore Paulli ademptum esset boni, [1] sua culpa videretur amisisse, et praevaricator causae publicae existimaretur. Itaque ad pactionem descendimus; et confirmarunt consules, se his supplicationibus in hunc annum non usuros. Plane, quod utrisque consulibus gratias agas, est: Paullo magis certe. Nam Marcellus sic respondit, se spem in istis supplicationibus non habere: Paullus, se omnino in hunc annum non edicturum. Renuntiatum nobis erat, Hirrum diutius dicturum: prendi-

*Supplicationes*) Pro victoria Ciceronis in monte Amano. Supplicationes enim dies festi sunt, quibus pro victoria et liberatione gratias diis suis Romani agebant. CELL.

*Comitiales*) Dies: quibus agere cum populo licebat. MAN.

*Eripiebantur*) Quo modo? auspiciis. ID.

*Ne, quod furore Paulli*) Ne occasionem rependendae vicis, obnuntiantis consulis importunitate datam, amitteret. CELL.

(1) Sic codd. Dresd. II, Pal. 1, Amstel. Lambin. Vulgo *Quod furore Paulli adeptus esset boni.*

*Et confirmarunt consules*) Weiskius recepit lectionem codd. Magd. et *confirmavit consul.*

*In hunc annum*) Se nulli imperatori, praeterquam Ciceroni, supplicationes decreturos. GRAEV.

*Se spem in istis supplicationibus non habere*) Alia sibi esse adversus Curionem praesidia, quibus confidat. I. F. GRON.

*Diutius dicturum*) Vt diem dicen-

mus eum. Non modo non fecit, sed, quum de hostibus ageretur, et posset rem impedire, si, ut numerarentur, postularet, tacuit. Tantum Catoni assensus est, qui etsi de te loquutus honorifice, non decrerat supplicationes. Tertius ad hos Favonius accessit. Quare, pro cuiusque natura et instituto, gratiae sunt agendae: his, quod tantum voluntatem ostenderunt; pro sententia, quum impedire possent, non pugnarunt; Curioni vero, quod de suarum actionum cursu tua causa deflexit. Nam Furnius et Lentulus, ut debuerunt, quasi eorum res esset, una nobiscum circumierunt et laborarunt. Balbi quoque Cornelii operam et sedulitatem laudare possum. Nam cum Curione vehementer loquutus est, et eum, si aliter fecisset, iniuriam Caesari facturum dixit: tum eius fidem in suspicionem adduxit. Decrerant quidem, qui neque transigi volebant, Domitii, Scipiones: quibus hac re ad intercessionem evocandam interpellantibus, venu-

do consumeret, ne S. C. fieri posset. MAN.

*Si ut numerarentur*) Festus: *Numera Senatum, ait quivis Senator Consuli, quum impedimento vult esse, quo minus faciat S. C.* Raro convenerant iusto numero. GRON.

*Catoni*) Cur ita senserit, exponit ipse in epist. quae exstat lib. XV, cui Cicero respondens, dixit, *se tanti facere Catonis illam laudationem, ut cum ea nullum triumphum esse conferendum existimet.* Et ad Att. VII, 1 confirmat idem. MAN.

*Etsi de te*) *etsi* dedi pro *et*; Graevius addidit *de te* e Mss.

*Tantum*) *Tantum* pro saltem, ut lib. VII, ep. 31. GRAEV. Lege, *tandem*: se tibi tuo benevolos ostenderunt. GRON. Graevius *tantum* mutavit in *tantam*.

*In suspicionem*) Quasi fictus esset reditus in gratiam cum Caesare: non bona fide cum illo in gratiam rediisset. GRON.

*Decrerant*) Optime sic correxit Manutius, quum vulgo esset vel *non deerant* vel *deserant*. — *Decrerant*) Scipiones et Domitii decreverant quidem supplicationes, contra tamen animi sententiam, qui nolebant hanc rem confici, et quum hac de causa saepius compellassent Curionem, rogassentque ficte ne intercederet, hoc enim est ad *evocandam intercessionem*, ad impediendam intercessionem, respondit Curio lepidissime, etc. GRAEV. Aliter tamen, sed, opinor, non ita bene I. F. Gronovius, ad Senec. ep. 47.

stissime Curio respondit, se eo libentius non intercedere, quod quosdam, qui decernerent, videret confici nolle. [1]

2. Quod ad rempublicam attinet, in unam causam omnis contentio coniecta est, de provinciis: in quam adhuc incubuisse cum senatu Pompeius videtur, ut Caesar id. novembr. decedat. Curio omnia potius subire constituit, quam id pati. Ceteras suas abiecit actiones. Nostri porro, quos tu bene nosti, ad extremum certamen rem deducere non audent. Scena rei totius haec: Pompeius, tanquam Caesarem non impugnet, sed, quod illi aequum putet, constituat, ait Curionem quaerere discordias. Valde autem non vult, et plane timet, Caesarem consulem designari prius, quam exercitum et provinciam tradiderit. Accipitur satis male a Curione; et totus eius secundus consulatus exagitatur. Hoc tibi dico: si omnibus rebus prement Curionem, Caesar defendetur: si intercessorem (quod videntur) reformidarint; Caesar, quoad volet, manebit.

3. Quam quisque sententiam dixerit, in commentario est rerum urbanarum; ex quo tu, quae digna sunt, selige; multa transi, in primis ludorum explosiones, et funerum, et ineptiarum ceterarum. Plura habet futilia. [2] Denique malo in hanc partem errare,

(1) *Videret confici nolle*) Scilicet supplicationes. Nempe illi Scipiones et Domitii Ciceroni istum honorem invidebant, sed invidiam dissimulabant.

*Quod illi*) Ern. coni. *quod ille* scil. Caesar.

*Secundus consulatus*) In quo Pompeius iterum consul operam dederat, auctorque fuerat, ut Trebonius tribunus pl. de Galliarum imperio Caesari in alterum quinquennium prorogando legem ferret. Quod beneficium nunc idem Pompeius conabatur eripere, quum cum ante idus Nov. vellet decedere. MAN.

*Caesar defendetur*) Non ab amicis, ut Manotius, sed ab ipso Curione, intercessore, quidquid in Caesarem statuent. GRON.

(2) *Futilia* edidi ex emendatione Weiskii, pro *utilia*. In reliquis vul-

ut, quae non desideras, audias, quam quidquam, quod opus est, praetermittatur.

4. Tibi curae fuisse de Sittiano negotio, gaudeo. Sed, quando [1] suspicaris, minus certa fide eos tibi visos; tanquam procurator, sic agas, rogo.

gatam servavi. Schutzius quoque *futilia* recepit, sed aliter interpunxit, nempe: *multa transi. In primis ludorum explosiones, et funerum, et ineptiarum ceterarum plura habet futilia.* T.

(1) Schutz. *quum.*

*Eos tibi visos*) A quibus exigenda pecunia est. Nam syngrapha Sittiana facultatem dabat exigendae pecuniae. MAN.

*Tanquam procurator*) Eo studio, quo solent ii qui alicua negotia procurant. ID.

## XII.

Scr. Romae mense Sept. A. V. C. 703.

*Queritur de Appii Claudii censoris ingrato animo et iniuriis, narratque se, quum sibi accusatorem ab eo parari comperisset, ipsum antevertisse, et lege Scantinia accusasse.*

CAELIVS CICERONI S.

Pudet me tibi confiteri, et queri de Appii, hominis ingratissimi, iniuriis, qui me odisse, quia magna mihi debebat beneficia, coepit; et, quum homo avarus, ut ea solveret, sibi imperare non posset, occultum bellum mihi indixit: ita occultum tamen, ut multi mihi renuntiarent, et ipse facile animadverterem, male eum de me cogitare. Posteaquam vero comperi, eum collegium tentasse, deinde aperte cum quibusdam loquutum; cum L. Domitio, ut nunc est, mihi inimi-

*Collegium tentasse*) Legendum, ut bene monuerunt alii, *collegam*. Nimirum *L. Pisonem*, qui in censura erat collega Appii. Hunc iste tentavit, ut et ipse notaret Caelium. Nam unius censoris nota, sine alterius collegae assensu, habebatur irrita. Inepti sunt qui de collegio augurum haec intelligunt. GRAEV.

cissimo homine, deliberare, velle hoc munusculum deferre Cn. Pompeio: ipsum ut prenderem, et ab eo deprecarer iniuriam, quem vitam mihi debere putarem, impetrare a me non potui. Quid ergo est? Tum quidem cum aliquot amicis, qui testes erant meorum in illum meritorum, loquutus sum. Posteaquam illum, ne cui satisfaceret quidem, me dignum habere sensi, malui collegae eius, homini alienissimo mihi, et propter amicitiam tuam non aequissimo, me obligare, quam illius simiae vultum subire. Id postquam resciit, incanduit, et me causam inimicitiarum quaerere clamitavit, ut, si mihi in pecunia minus satisfecisset, per hanc speciem simultatis eum consectarer. Postea non destitit arcessere Polam Servium, accusatorem, inire cum Domitio consilia. Quibus quum parum procederet, ut ulla lege mihi ponerent accusatorem, compellari ea lege me voluerunt, qua ipsi [1] dicere non poterant. Insolentissimi homines, summis Circensibus ludis meis, postulandum me lege Scantinia curant. Vix hoc erat Pola eloquutus, quum ego Appium censorem eadem lege postulavi. Quod melius caderet, nihil vidi. Nam sic est a populo, et non infimo quoque approbatum, ut maiorem Appio dolorem fama,

*Ipsum ut prenderem*) I. F. Gronovius emendat, *prehenderem*, sive *prenderem*. Sensus totius loci est: Postquam comperi illum collegam suum, censorem, Pisonem sollicitare, ut mihi notam inureret, et cum meo inimico Domitio consilia in meam perniciem inire, volui hoc in illius gratiam facere, ut ipsum precarer et obtestarer, ne tam inique mecum ageret; sed non potui hoc a me impetrare, ut ei quem servaveram, fierem supplex. Id.

*Incanduit*) *Excanduit* coni. Gron.

(1) Alii omittunt *ipsi*.

*Summis Circensibus*) Extremis diebus Circensium ludorum meorum. M. Agebantur autem Circenses mense septembri. Sch.

*Scantinia*) de nefando marium concubitu, quae poenam irrogabat decem millia nummum. Quintilianus lib. IV, cap. 7. Capitale crimen postea fecit Iulia lex. Ep. 14. Iuvenalis satyra 6. Suetonius in Domitiano. Man.

*Pola elocutus*) Sic Graev. ex edd. Med. Vulgo erat *praelocutus*. Ern. *elocutus*.

quam postulatio, attulerit. Praeterea coepi sacellum, in domo quod est, ab eo petere.

Conturbat me mora servi huius, qui tibi literas attulit. Nam acceptis prioribus literis, amplius quadraginta mansit. Quid tibi scribam, nescio. Scis, Domitio comitiorum diem [1] timori esse. Exspecto te valde, et quam primum videre cupio. A te peto. ut meas iniurias perinde doleas, ut me existimas et dolere et ulcisci tuas solere. Vale.

*Coepi sacellum* ) Censorum erat curare, ut sacella non in domo cuiusquam essent, sed populo paterent. Itaque Livius lib. XL, ubi loquitur de Lepido et Fulvio censoribus, *Complura*, inquit, *sacella publicaque sacra, occupata a privatis, ut paterent essentque populo, curarant.* Caelius autem ut ostenderet, Appium censorem officio suo deesse, petere coepit ab eo, ut sacellum in domo privata ne relinqueretur: cuius rei cura Appii, qui censor erat, esse debuerat. Sed libentius intellexerim de sacello, quod ipse Appius occupasset: ex quo gravior ei concitata esset invidia, occupatis rebus a censore, quas censor ab aliis occupatas, populo restituere deberet. MAN.

(1) *Comitiorum* quod vulgo abest addidi. Intelligitur dies comitiorum, quibus auguratum petiturus erat Domitius. *cf. ep.* 14. — *Diem* ) Quae a nescio quo ei dicta erat ad iudicium subeundum. Et illud *scis*, ut ep. 14, *Scis Appium hic ostenta facere?* quasi esset, *nunquid audisti?* I. F. GRON.

## XIII.

Scr. Romae mense Iunio A. V. C. 703.

*Gratulatur Ciceroni affinitatem Dolabellae, qui Tulliam eius filiam duxerat* 1; *narrat de intercessione Curionis et de provinciis quid actum sit* 2; *denique Hortensium animam agere nuntiat* 3.

CAELIVS CICERONI S.

Gratulor tibi affinitate viri mediusfidius optimi. Nam hoc ego de illo existimo. Cetera porro, quibus adhuc

*Affinitate*) Lambin. coni. *affinitatem*.

ille sibi parum utilis fuit, et aetate iam sunt decussa, et consuetudine atque auctoritate tua, et pudore Tulliae, si qua restabunt, confido celeriter sublatum iri. Non est enim pugnax in vitiis, neque hebes ad id, quod melius sit, intelligendum. Deinde (quod maximum est) ego illum valde amo.

2. Voles C. Curionem nostrum lautum intercessionis de provinciis exitum habuisse. Nam quum de intercessione referretur, quae relatio fiebat ex senatusconsulto, primaque M. Marcelli sententia pronuntiata esset, qui agendum cum tribunis plebis censebat: frequens senatus in alia omnia iit. Stomacho est scilicet Pompeius Magnus [1] nunc ita languenti, ut vix id, quod sibi placeat, reperiat. Transierant illuc, ut ratio esset eius habenda, qui neque exercitum, neque provincias tradere vellet. Quemadmodum hoc Pompeius laturus sit, quum cognoscat, quidnam reipublicae futurum sit, [2] si non curet, vos senes divites videritis.

3. Q. Hortensius, quum has literas scripsi, animam agebat.

*Sunt decussa*) Sic Benedict. e codd. Vulgo *decursa.*

*Voles*) Ita Benedict. e codd. Vulgo *velles.*

(1) Manut. Lamb. Oliv. deleverunt *scilicet Pompeius*, ut glossema. *T.*

*Vt ratio eius esset habenda*) Sensus est: Plerique probabant Caesarem consulem esse designandum, aut inter candidatorum numerum recipiendum absentem, antequam exercitum et provinciam alii traderet. GRAEV. Edidit Victorius, *ut nec ratio esset*, etc. *An.*

(2) Sic Pantagathus, recte, opinor. Cod. Amstel. aliique, *quemadmodum Pompeius laturus ista quum cognoscam quidnam reipubl. futurum sit.*

## XIV.

Scr. Romae mense Sept. A. V. C. 703.

*Domitii repulsam et Saturnini accusationem 1, Pompeii et Caesaris discordiam 2, Appii censoris ridiculam diligentiam narrat 3; quid de futuro reipublicae statu auguretur, exponit 4.*

CAELIVS CICERONI S.

Tanti non fuit Arsacen capere, Seleuciam expugnare, ut earum rerum, quae hic gestae sunt, spectaculo careres. Nunquam tibi oculi doluissent, si in repulsa Domitii vultum vidisses. Magna illa comitia fuerunt, et plane studia ex partium sensu apparuerunt: perpauci necessitudinem sequuti officium praestiterunt. Itaque mihi est Domitius inimicissimus, ut ne familiarem quidem suum quemquam tam oderit, quam me: atque eo magis, quod per iniuriam sibi putat ereptum, cuius ego auctor fuerim. Nunc furit, tam gavisos homines suum dolorem, unumque me studiosiorem Antonii. Nam Cn. Saturninum adolescentem ipse Cn. Domitius reum fecit, sane quam superiore a vita invidiosum. Quod iudicium nunc in exspectatione est, etiam in bona spe, post Sex. Peducaei absolutionem.

*Arsacen capere* ) Quia Cicero cum Parthis bellum gerebat, quorum rex *Arsaces*, regia *Seleucia*. H. Steph.

*In repulsa* ) Augurali, M. Antonio competitore augure facto. Corr.

*Perpauci* ) Pauci, inquit, iis sunt suffragati, quibus cognatione et amicitia fuerunt coniunctissimi, et debebant suffragari propter cognationem, si officium praestare, et facere, quod se decebat, voluissent, sed potius in suffragiis ferendis partes, quibus studebant, sunt sequuti. Graev.

*Cuius ego auctor fuerim*) Quid mirum? quum amicissimus Curioni esset Coelius, Curio autem vehementer Antonio faveret. Quod ei obiicit Cicero Philipp. II: *An*, inquit, *quum es factus augur, unam tribum sine Curione ferre potuisses? cuius etiam familiares de vi condemnati sunt, quod tui nimis studiosi fuissent.* Plutarchus etiam Curionis praecipue opera, tribunatum hoc anno gerentis, Antonium augurem creatum narrat. Man.

*Exspectatione est, etiam* ) Sic Ern. corrigendum censuit. Vulgo *exsp.*, *inest etiam in bona spe*, i. e. et tamen

2. De summa republica saepe tibi scripsi, me pacem annum ultra non videre: et quo propius ea contentio, quam fieri necesse est, accedit, eo clarius id periculum apparet propositum: quod Cn. Pompeius constituit non pati C. Caesarem consulem aliter fieri, nisi exercitum et provincias tradiderit; Caesari autem persuasum est, se salvum esse non posse, si ab exercitu recesserit. Fert illam tamen conditionem, ut ambo exercitus tradant. Sic illi amores et invidiosa coniunctio, non ad occultam recidit obtrectationem, sed ad bellum se erumpit; neque, mearum rerum quod consilium capiam, reperio. Quod non dubito, quin te quoque haec deliberatio sit perturbatura. Nam mihi cum hominibus his et gratia et necessitudo est; tum causam illam, non homines odi. Illud te non arbitror fugere, quin homines in dissensione domestica debeant, quamdiu civiliter certetur, honestiorem se-

evasurum reum putant: praesertim quum absolutus sit Sextus aeque aut gravius nocens.

*Non videre*) Ita emendandum vidit Ern. Vulgo *me annum pacem non videre.—Annum* etc. Est hic sensus: me non credere per annum pacem duraturam. Intra annum bellum orietur civile. GRAEV.

*Apparet propositum*) Vulgo post *apparet*, puncto distinguitur et sequuntur ista: *Propositum hoc est, de quo qui rerum potiuntur sunt dimicaturi.* Verba a glossatore adiecta delevi.

*Illi amores*) Intelligit matrimonium Pompeii, quum potentiae cupiditate duceret Iuliam Caesaris filiam: de qua nundinatione matrimoniorum, qua respublica opprimebatur, queritur Cato apud Plutarch. in vita Iulii. *Invidiosa coniunctio* est triumviratus, quem inierant Crassus, Pompeius, et Caesar, his legibus, ut nihil in republica gereretur, ipsis improbantibus. GRAEV.

*Erumpit*) Sic edd. Med. Ald. P. Manut. Ms. Guelf. quod Ern. recte restituit. Alii *erupit.*

*Quod consilium*) Ita correxit Ern. Vulgo *quod consilii.* Ms. Gu. ed. Med. *quid consilii.*

*Causam illam*) Caesaris scilicet, qui nimiam potentiam quaerebat et contra patriae antiqua instituta volebat absens consul creari, neque sine pactione, ut senatus volebat, exercitus et provinciam tradere. GRAEV.

*Quamdiu civiliter*) Vulgo addebatur *sine armis* nempe e glossemate. Id iam Ernestius uncis inclusit. Pro verbo *certetur* Ms. Guelf. Victor. al. *cernetur.*

qui partem: ubi ad bellum et castra ventum sit, firmiorem; et id melius statuere, quod tutius sit. In hac discordia video, Cn. Pompeium, senatum, quique res iudicant, secum habiturum: ad Caesarem omnes, qui cum timore aut mala spe vivant, accessuros: exercitum conferendum non esse. Omnino satis spatii sit ad considerandas utriusque copias, et ad eligendam partem.

3. Prope oblitus sum, quod maxime fuit scribendum. Scis Appium censorem hic ostenta facere? de signis et tabulis, de agri modo, de aere alieno acerrime agere? Persuasum est ei, censuram, lomentum aut nitrum esse. Errare mihi videtur. Nam sordes eluere vult; venas sibi omnes et viscera aperit. Curre, per deos atque homines, et quam primum haec risum veni: legis Scantiniae iudicium apud Drusum fieri; Appium de tabulis et signis agere. Crede mihi, est properandum.

4. Curio noster sapienter id, quod remisit de stipendio Pompeii, fecisse existimatur. Ad summam, quae-

*Omnino satis spatii sit*) Forte: *Opto*. Dii velint, ne citius hoc malum nobis superveniat, quam sat temporis habuerimus ad aestimandas utriusque vires. GRON.

*Ostenta facere*) Mirifica, quae nemo crediderit facile, dum scilicet gravem censuram ludit. GRAEV.

*Censuram, lomentum* etc.) Censuram ita sordes posse sui obtegere, ut *lomentum* rugas tollit: aut eluere, ut *nitro* e vestibus eluuntur maculae, id est, putat se censurae diligentia et severitate infamiam posse tollere eorum vitiorum, quibus antea se turpiter inquinavit. MAN.

*Et viscera aperit*) Tantum abest, ut veterem de suis vitiis opinionem hominum deleat, ut eam hac severitate vehementius etiam commoveat. ID.

*Apud Drusum*) Livium Drusum, praetorem, quo nemo magis contra legem Scantiniam commisit. Fortasse is est, de quo epist. 16, lib. IV ad Att. ID.

*Appium*) Male audientem earum rerum causa, de quibus acerrime agit. ID.

*Remisit de stipendio Pompeii*) Hoc tempore optimatibus et Pompeio acerrimus Curio erat adversarius. Intercedebat igitur, ne S. C. fieret de stipendio Pompeii legionibus persolvendo. Epist. 4. ID.

ris, quid putem futurum. Si alteruter eorum ad Parthicum bellum non eat, video magnas impendere discordias, quas ferrum et vis iudicabit. Vterque animo et copiis est paratus. Si sine tuo periculo fieri posset, magnum et iucundum tibi fortuna spectaculum parabat.

## XV.

Scr. sub finem Febr. A. V. C. 704.

*Pompeium vituperat, Caesarem laudat: addit quaedam de sua cupiditate conveniendi Ciceronis; de itinere ad Alpes, et Domitio dimisso.*

CAELIVS CICERONI S.

Ecquando tu hominem ineptiorem, quam tuum Cn. Pompeium vidisti, qui tantas turbas, quum tam nugax esset, commorit? Ecquem autem Caesare nostro acriorem in rebus gerendis; eodem in victoria temperatiorem, aut legisti, aut audisti? « Quid est? » Nunc tibi nostri milites, qui durissimis et frigidissimis locis, teterrima hieme, bellum ambulando confecerunt, malis orbiculatis esse pasti videntur. Quid tum? inquis. Gloriose omnia.

2. Si scias, quam sollicitus sim, tum hanc meam gloriam, quae ad me nihil pertinet, derideas. Quae tibi exponere, nisi coram, non possum; idque cele-

*Quum tam nugax esset*) Sic edidi ex Ernestii emendatione. Vulgo parum apte *qui tam nugax esset*. Benedictus edidit e codd. Dresd. 1, 2, 5: *Quid tantas turbas, qui tam nugax esset, commorit?*

*Quid est*) Interrogandi formulam *Quid est?* Caelius Ciceroni tribuit, ut nostri dicerent: Nun was gibts denn?

*Malis orbiculatis*) Rotunda mala, ova, etc. optima putantur: unde mala orbiculata per iocum pro lautissimis cibis dicuntur. Ern.

*Quid tum?*) Sic rescripsi pro vulg. *quid iam?*

riter fore spero. Nam me, quum expulisset ex Italia Pompeium, constituit ad Vrbem vocare: id quod iam existimo confectum, nisi si maluit Pompeius Brundisii circumsederi. Peream, si minima causa est properandi isto mihi, quod te videre et omnia intima conferre discupio! Habeo autem quam multa? Hui vereor (quod solet fieri), ne, quum te videro, omnia obliviscar.

3. Sed tamen quodnam ob scelus iter mihi necessarium retro ad Alpes versus incidit? Adeo, quod Intimelii in armis sunt, neque de magna causa.

4. Bellienus, verna Demetrii, qui ibi cum praesidio erat, Domitium quendam, nobilem illic Caesaris hospitem, a contraria factione nummis acceptis, comprehendit et strangulavit. Civitas ad arma iit. Eo cum quatuor cohortibus mihi per nives eundum est. Vsquequaque, inquies, Domitii mali dant. Vellem quidem Venere prognatus tantum animi habuisset in vestro Domitio, quantum psecade natus in hoc habuit. Ciceroni F. S. D.

*Nam me*) Fortasse excidit Caesaris nomen.

*Peream si minima*) Peream, nisi maxima causa est. MAN.

*Discupio*) Plautinum verbum, quo etiam Catullus usus est. ID.

*Adeo*) Ob eam causam. Nec enim aliud hic *Adeo* videtur significare. ID.

*Intimelii*) Intemelium oppidum Plinius citra Alpes constituit, et inter Ligurum gentes nominat, lib. III, cap. 5. ID.

*Vsquequaque*) In Italia et Gallia ? nam et L. Domitius cum filio Corfinii captus fuerat. CELL.

*Psecade natus*) Sic optime correxit Pantagathus. Plurimi Mss. vitiose *ipse cadenatus*. —Psecades erant ancillae ornatrices. *L.*

## XVI.

Scr. mense Aprili A. V. C. 704.

*Pulso ex Italia Pompeio hortatur Ciceronem Caelius, ut saluti suae consulat, neve adflictam fortunam sequatur; suadetque ut se in aliquam urbem a bello vacuam recipiat.*

M. CAELIVS M. CICERONI S. D.

Exanimatus sum tuis literis; quibus te nihil nisi triste cogitare ostendisti: neque id quid esset, perscripsisti; neque non tamen, quale esset, quod cogitares, aperuisti. Has illico ad te literas scripsi. Per fortunas tuas, Cicero, per liberos, oro, obsecro, ne quid gravius de salute et incolumitate tua consulas. Nam deos hominesque, amicitiamque nostram testificor, me tibi praedixisse, neque temere monuisse; sed postquam Caesarem convenerim, sententiamque eius, qualis futura esset, parta victoria, cognoverim, te certiorem fecisse. Si existimas, eandem rationem fore Caesari in dimittendis adversariis, et conditionibus ferendis, erras. Nihil nisi atrox et saevum cogitat, atque etiam loquitur. Iratus senatui exiit: his intercessionibus plane incitatus est: non, mehercule, erit deprecationi locus. Quare si tibi tu, si filius unicus, si domus, si spes tuae reliquae tibi carae sunt, si aliquid apud te nos, si vir optimus, gener tuus, valet: quorum fortunas non debes velle conturbare, ut eam

*Nihil nisi triste*) In codd. Helmst. et Balliol. *non nihil triste*. Recepit Weiskius.

*Me tibi praedixisse*) Sic rectius legitur in altero huius epistolae exemplo ad Att. X, 9. Vulgo *me neque temere tibi praedixisse*.

*Iratus senatui*) Quia non obtinuisset, ut legati ad Pompeium de pace mitterentur: et quod, quascumque res agere instituerat, L. Metellus tr. pl. intercedens, omnes impedierat: de quo scripsit Caesar lib. I de bell. civ. et Plutarchus in eius vita. MAN.

*Exiit*) Vrbe, iturus in Hispaniam contra Pompeii legatos, ipso iam Italia pulso. ID.

causam, in cuius victoria salus nostra est, odisse aut relinquere cogamur, aut impiam cupiditatem contra salutem tuam habeamus. Denique illud cogita: quod offensae fuerit, in ista cunctatione te subisse. Nunc te contra victorem facere, quem dubiis rebus laedere noluisti, et ad eos fugatos accedere, quos resistentes sequi nolueris, summae stultitiae est. Vide, ne, dum pudet te parum optimatem esse, parum diligenter, quid optimum sit, eligas. Quod si totum tibi persuadere non possum; saltem, dum, quid de Hispaniis agamus, scitur, exspecta; quas tibi nuntio adventu Caesaris fore nostras. Quam isti spem habeant, amissis Hispaniis, nescio. Quod porro tuum consilium sit ad desperatos accedere, non mediusfidius reperio. Hoc, quod tu non dicendo mihi significasti, Caesar audierat, ac, simulatque, have, mihi dixit, statim quid de te audisset, exposuit. Negavi me scire: sed tamen ab eo petii, ut ad te literas mitteret, quibus maxime ad remanendum commoveri posses. Me secum in Hispaniam ducit. Nam, nisi ita faceret, ego prius, quam ad urbem accederem, ubicumque esses, ad te percurrissem, et hoc a te praesens contendissem, atque omni vi te retinuissem. Etiam atque etiam, Cicero, cogita, ne te tuosque omnes funditus evertas; ne te sciens prudensque eo demittas, unde exitum vides nullum esse. Quod si te aut voces optimatium commovent, aut nonnullorum hominum insolentiam et iactationem ferre non potes: eligas censeo aliquod op-

*Quod offensae fuerit*) Si vereris, ne, in Italia si remanseris, Pompeium offendas: cogita, te, quum nondum ad eum transieris, hac eum cunctatione iam offendisse. Quidquid esse potuit apud eum offensae, id subiisti, qui cunctatus es, nec ad eum statim accessisti. Quod hic Coelius, idem Atticus existimavit, ut ad eum epist. 2, lib. IX scriptum est. ID.

*Vt ad te literas mitteret*) Hae literae exstant inter epistolas lib. X ad Att.

pidum, vacuum a bello, dum haec decernuntur, quae iam erunt confecta. Id si feceris, et ego te sapienter fecisse iudicabo, et Caesarem non offendes.

*Id si feceris*) Hanc lectionem, quae est in altero huius epistolae exemplo, praetuli aliis, ut aptissimam. Ernestius cum Graevio edidit *dum haec decernuntur, quae quum tu feceris.* Benedictus: *dum haec decernuntur quae iam erunt. Quum feceris.*

## XVII.

Scr. Romae mense Martio A. V. C. 705.

*Queritur se Curionis amore et Appii odio in eas pertractum partes esse, unde multa iam sibi incommoda. Caesar enim, in bellum Pharsalicum profectus, Romae Caelium praetorem reliquerat: quod autem non huic, sed Trebonio, res urbanas mandaverat, hic aegre ferens, aemulatione turbas dedit, quibus ipse gravius incucurrit malum. Excusat itaque, quod cum Cicerone non profectus fuerit in Graeciam ad Pompeium.*

CAELIVS CICERONI S.

Ergo me potius in Hispania fuisse tum, quam Formiis, quum tu profectus es ad Pompeium? Quod utinam, ut Appius Claudius, in ista parte C. Curio, cuius amicitia me paullatim in hanc perditam causam imposuit! Nam mihi sentio bonam mentem iracundia et amore ablatam. Tum tu porro, quum ad te proficiscens noctu Ariminum venissem, dum mihi pacis mandata das ad Caesarem, et mirificum civem agis, amici officium neglexisti, neque mihi consuluisti. Neque haec dico, quod diffidam huic causae: sed, crede mihi, perire satius est, quam hos videre. Quod si timor vestrae

*Quod utinam*) Intelligendum *fuisset.* τὸ *quod* παρέλκει. Significat se odio Appii abstinuisse Pompeianorum societate, amore Curionis Caesari adhaesisse. I. F. Gron.

*Quam hos videre*) Servilium, Trebonium, et reliquos Caesarianos. Corr.

*Timor vestrae crudelitatis*) Pompeius enim in senatu dixerat, eodem

crudelitatis non esset, eiecti iam pridem hinc essemus. Nam hic nunc, praeter feneratores paucos, nec homo, nec ordo quisquam est, nisi Pompeianus. Equidem iam effeci, ut maxime plebs, et, qui antea noster fuit, populus, vester esset. Cur hoc, inquis? immo reliqua exspecta. Vos invitos vincere coëgero. Irritavi in me Catonem. Vos dormitis: nec adhuc mihi videmini intelligere, quam nos pateamus, et quam simus imbecilli. Atque hoc nullius praemii spe faciam; sed, quod apud me plurimum solet valere, doloris atque indignitatis causa. Quid istic facitis? proelium exspectatis, quod firmissimum est? Vestras copias non novi. Nostri valde depugnare, et facile algere et esurire consuerunt.

*se* habiturum loco, qui Romae remansissent, et qui in castris Caesaris fuissent. ID.

*Nec homo, nec ordo*) Latius patet *Homo*, quam *Ordo*. Itaque satis erat, *Homo*: aut dicendum fuit, *nec ordo, nec homo*. Sed excusat Caelium iracundia, qua perturbatus haec scripsit. MAN.

*Exspecta*) Sic Graev. Ern. Vulgo *reliquias exspectant*.

*Irritavi in me Catonem*) Olim nonnulli legebant, *irritavi in me cratones*, vel *in me Caesarem*. Oudend. ad Sueton. Iul. I, coniecit *mirabimini in me Catonem*; vel *me alterum Catonem*. T.

*Adhuc*) Bene sic Ern. Vulgo *nec haec adhuc*. Et abest *haec* ed. Med.

*Doloris*) Huius doloris causam Dio narrat lib. XLII, quod Caesar Trebonio praetori urbanam iurisdictionem mandasset, quam Caelius expetebat. MAN.

*Istic*) In Graecia. Nam post bellum Hispaniense, quo confecto statim Caesar in Graeciam contra Pompeium navigavit, hanc epistolam scriptam esse constat. ID.

*Quod firmissimum est*) Ex parte Caesaris. ID. Lege *quo firmissimus est*, nempe Caesar, quo invictus est. I. F. GRON.

*Et facile algere*) Ergo paratiores ad sustinendum etiam diuturnum bellum. Nec esse, quod, ad fatigandum Caesaris exercitum, Pompeiani bellum trahant. CELL.

# M. T. CICERONIS
# EPISTOLARVM
AD DIVERSOS
## LIBER NONVS.

### I.

Scr. Romae initio anni V. C. 707.

*Scribit se Varronis adventum cupide exspectare, et quoniam cum libris in gratiam redierit, sperare, si cum viderit, quae premant et quae impendeant se facile transiturum.*

M. T. CICERO M. TERENTIO VARRONI S. D.

Ex his literis, quas Atticus a te missas mihi legit, quid ageres, et ubi esses, cognovi: quando autem te visuri essemus, nihil sane ex iisdem literis potui suspicari. In spem tamen venio, appropinquare tuum adventum: qui mihi utinam solatio sit! Etsi tot tantisque rebus urgemur, ut nullam allevationem quisquam non stultissimus sperare debeat: sed tamen aut tu potes me, aut ego te fortasse aliqua re iuvare. Scito enim me, posteaquam in Vrbem venerim, redisse cum veteribus amicis, id est, cum libris nostris in gratiam. Etsi non idcirco eorum usum dimiseram, quod iis succenserem; sed quod eorum me suppudebat: videbar enim mihi, quum me in res turbulentissimas infidelissimis sociis demisissem, praeceptis illorum non satis paruisse.

Ignoscunt mihi, revocant in consuetudinem pristinam; teque, quod in ea permanseris, sapientiorem, quam me, dicunt fuisse. Quamobrem, quando placatis his utor, videor sperare debere, si te viderim, et ea quae premant, et ea quae impendeant, me facile transiturum. Quamobrem sive in Tusculano, sive in Cumano ad te placebit, sive, quod minime velim, Romae: dummodo simul simus, perficiam profecto, ut id utrique nostrum commodissimum esse videatur.

*In ea*) Sic est in aliquot Mss. Vulgo *in eo*.

*Impendeant*) Post Africanum bellum, quod Caesar tunc gerebat. M.

*Videatur*) Vulgo *diiudicetur*. Lectionem *videatur* aliquot Mss. tuentur Ernestio placebat, *ut quid utrique — videatur: diiudicetur*.

## II.

Scr. Romae mense Aprili paucis diebus post sequentem A. V. C. 707.

*De epistola ad Varronem scripta, quam Caninio perferendam dederat 1; de causis quae se ut Romae maneret, impulerint 2; Varroni suadet ut iter ad Baias differat 3: suum denique studium cum Varrone in literis vivendi, reipublicae autem, si usus venerit, iuvandae declarat 4.*

CICERO VARRONI

Caninius tuus et idem noster, quum ad me pervesperi venisset, et se postridie mane ad te iturum esse dixisset: dixi ei, me daturum aliquid; mane ut peteret, rogavi. Conscripsi epistolam noctu: nec ille ad me rediit. Oblitum credidi. Attamen eam ipsam tibi epistolam misissem per meos, nisi audissem ex eodem, postridie te mane e Tusculano exiturum. At tibi re-

*At tibi repente*) *Tibi*, ornatus gratia et hic, et alibi addidit Cicero. Ep. 6 ad M. Brutum, Epist. 14, lib. X ad Att. et Caelius epist. 2, lib. VIII. MAN.

pente, paucis post diebus, quum minime exspectarem, venit ad me Caninius mane: proficisci ad te statim dixit. Etsi erat ἕωλος illa epistola, praesertim tantis postea novis rebus allatis, tamen perire lucubrationem meam nolui, et eam ipsam Caninio dedi; sed cum eo, ut cum homine docto, et tui amantissimo, loquutus ea sum, quae pertulisse illum ad te existimo.

2. Tibi autem idem consilii do, quod mihimetipsi: ut vitemus oculos hominum, si linguas minus facile possimus. Qui enim victoria se efferunt, quasi victos nos intuentur. Qui autem victos nostros moleste ferunt, nos dolent vivere. Quaeres fortasse, cur quum haec in Vrbe sint, non absim, quemadmodum tu. Tu enim ipse, qui et me et alios prudentia vincis, omnia, credo, vidisti, nihil te omnino fefellit. Quis est tam lynceus, qui in tantis tenebris nihil offendat? nusquam incurrat? Ac mihi quidem iam pridem venit in mentem, bellum esse, aliquo exire, ut ea, quae agebantur hic, quaeque dicebantur, nec viderem, nec audirem. Sed calumniabar ipse. Putabam, qui obviam mihi venisset, ut cuique commodum esset, suspicaturum, aut dicturum, etiamsi non suspicaretur: Hic aut metuit, et ea re fugit; aut aliquid cogitat, et habet navem paratam. Denique, levissime qui suspicaretur, et qui fortasse me optime novisset, putaret me idcirco discedere, quod quosdam homines oculi mei ferre non possent. Haec ego suspicans, adhuc Romae maneo; et tamen λεληθότως consuetudo diuturna cal-

Εωλος) Obsoleta, non recens.

*Allatis*) Proelio scil. apud Thapsum, quo Caesar Scipionem et Iubam in Africa vicit, nuntiato.

*Sed calumniabar*) Videtur desiderari *me*, ut sit, calumniabar ipse me. Sed nihil variant edit. LAMB. Ipse falsa hac suspicione me morabar, impedimentum mihi obiiciebam. Sic *calumnia* superius lib. I, epist. 1, et lib. VI, ep. 7. GRAEV.

Λεληθότως) Sensim. *An.*

lum iam obduxit stomacho meo. Habes rationem mei consilii.

3. Tibi igitur hoc censeo: latendum tantisper ibidem, dum defervescat haec gratulatio, et simul dum audiamus, quemadmodum negotium confectum sit. Confectum enim esse existimo. Magni autem intererit, qui fuerit victoris animus, qui exitus rerum. Quamquam quo me coniectura ducat, habeo; sed exspecto tamen. Te vero nolo, nisi ipse rumor iam raucus erit factus, ad Baias venire. Erit enim nobis honestius, etiam quum hinc discesserimus, videri venisse in illa loca ploratum potius quam natatum.

4. Sed haec tu melius; modo nobis stet illud, una vivere in studiis nostris; a quibus antea delectationem modo petebamus, nunc vero etiam salutem; non deesse, si quis adhibere volet, non modo ut architectos, verum etiam ut fabros, ad aedificandam rempublicam, et potius libenter accurrere; si nemo utetur opera, tamen et scribere et legere πολιτείας; et si minus in curia atque in foro, at in literis et libris, ut doctissimi veteres fecerunt, navare rempublicam, et de moribus ac legibus quaerere. Mihi haec videntur. Tu, quid sis acturus, et, quid tibi placeat, pergratum erit, si ad me scripseris.

*Defervescat*) Sic Ernest. Vulgo legebatur *effervescit*. Manut. Lamb. Graev. malebant *defervescit*.

*Gratulatio*) Ob res a Caesare in Africa contra Scipionem, Pompeii Magni socerum, et Iubam, Mauritaniae regem, prospere gestas. GRAEV.

*Nisi ipse rumor* etc.) Nisi rumor de victoria Caesariana iam coeperit imminui, evanescere, sive, ut Tacitus loquitur, senescere. ID.

*Vt architectos*) Tanquam principes cives, quales olim fuimus. MAN.

Πολιτείας) Libros de gerenda rep. ID.

*Navare rem publicam*) Efficere aliquid reip. utile, iuvare. VI, 1: *Navare aliquid et efficere*. I. F. GRON. Sed alii aliter. Nam *gubernare* opinatur legi posse Victorius: *iuvare*, Manutius: alii, verbo addito, *navare operam reip.* OLIV.

## III.

Scr. Romae circa Idus Apriles A. V. C. 707.

*Iturum se ad Varronem scribit; veretur autem si Baias proficiscantur, ne sint, qui reprehendant. Se vero barbarorum voces contemnere.*

### CICERO VARRONI

Etsi, quod scriberem, non habebam, tamen Caninio ad te eunti, non potui nihil dare. Quid ergo potissimum scribam? quod velle te puto, cito me ad te esse venturum. Etsi vide, quaeso, satisne rectum sit, nos, hoc tanto incendio civitatis, in istis locis esse. Dabimus sermonem iis, qui nesciunt, nobis, quocumque in loco simus, eundem cultum, eundem victum esse. Quid refert? tamen in sermonem incidemus. Valde id, credo, laborandum est, ne, quum omnes in omni genere et scelerum et flagitiorum volutentur, nostra nobiscum aut inter nos cessatio vituperetur. Ego vero, neglecta barbarorum inscitia, te persequar. Quamvis enim haec sint misera, quae sunt miserrima; tamen artes nostrae, nescio quo modo, nunc uberiores fructus ferre videntur, quam olim ferebant; sive, quia nulla nunc in re alia acquiescimus, sive, quod gravitas morbi facit, ut medicinae egeamus, eaque nunc appareat; cuius vim non sentiebamus, quum valebamus. Sed quid ego nunc haec ad te, cuius domi nascuntur? *γλαῦκ' εἰς Ἀθήνας*. Nihil scilicet, nisi ut rescriberes aliquid, me exspectares. Sic igitur facies.

*In istis locis esse*) Nempe Baiis, quo ut secum iret Varro eum invitaverat.

*Quum omnes*) Fortasse legendum *homines*.

*Nobiscum aut inter nos*) Bona correctio. Nam poterat aliquis obiicere, cessare eos etiam cum aliis: siquidem in urbe non viverent. Cessamus, inquit, inter nos, non inter alios: quia remoti a multitudine vivimus. MAN.

*Barbarorum*) Indoctorum. ID.

## IV.

Scr. in Tusculano mense Iunio A. V. C. 707.

*De Varronis adventu ita iocatur, ut ei permittat, utrum Diodori an Chrysippi sententiam de possibilibus et necessariis sequi malit.*

CICERO VARRONI S.

Περὶ δυνατῶν me scito κατὰ Διόδωρον κρίνειν. Quapropter, si venturus es, scito necesse esse, te venire; sin autem non es, τῶν ἀδυνάτων est, te venire. Nunc vide, utra te κρίσις magis delectet, Χρυσιππεία ne, an haec, quam noster Diodorus non concoquebat. Sed de his etiam rebus, otiosi quum erimus, loquemur. Hoc etiam κατὰ Χρύσιππον δυνατόν est. De Coctio mihi gratum est. Nam id etiam Attico mandaram. Tu si minus ad nos; accurremus ad te. Si hortum in bibliotheca habes, deerit nihil.

Περὶ δυνατῶν) De rebus, quae fieri possunt: de possibilibus. Hoc enim verbo, quod vitasse Cicero videtur, Plautus in Sticho usus est; et Quintilianus, quod Graece δυνατὸν, Latine diei *Possibile*, quamquam appellatione duriore, auctor est libro III, cap. 8. MAN.

Κατὰ Διόδωρον κρίνειν) *Ex Diodori sententia iudicare.* Quid sentiret Diodorus ostendit Cic. in lib. de Fato, cap. 7: *Maxime tibi, Chrysippe, cum Diodoro, etc.* ID.

Τῶν ἀδυνάτων) Ex iis rebus, quae fieri non possunt. ID.

Κρίσις — Χρυσιππεία) Iudicium ex Chrysippi sententia. *An.*

Κατὰ Χρύσιππον δυνατόν) Secundum Chrysippum fieri potest. *Id.*

*De Coctio*) Corruptum videtur hoc nomen. Ernestius in Ms. et ed. Med. 1498 reperit *Custiu.* Corradus legendum putarat Cocceio, quod nomen infra occurrit.

*Hortum*) Illatum, non ibi natum. MAN. Vix hortum hic intelligere Manutius videtur potuisse alium, quam ex eorum genere, quos vocabant hortos Adonidis; hoc est, flores aut plantas in testulis, uti notat Hesychius. An tales delicias amaret in bibliotheca Cicero, non dicam: scio ambulationibus delectatum: et de testaceis eiusmodi hortulis valde contemptim loquutos esse veteres. *In Bibliotheca* Badius interpretatur in loco bibliothecae vicino. Nihil expedit. An ignorabat Cicero, in Varronis villa hortum esse? Cur ergo diceret; *si*

*habes?* Eum ego arbitror aliud velle: hoc nempe: Non egressurum se Varronis e bibliotheca, nisi ut in horto corpus ambulando exerceat; itaque non egressurum omnino, si in bibliotheca sit hortus. Scripsit facete, suo more Cicero, neque intelligi voluit grammatice. OLIV.

## V.

Scr. Romae mense Iunio A. V. C. 707.

*Probat et diem, quo conventuri sint, et suum Varronisque consilium, quod semel a Caesare victi ab armis discesserint.*

### CICERO VARRONI

Mihi vero ad nonas bene maturum videtur fore, neque solum propter reipublicae, sed etiam propter anni tempus. Quare diem istum probo. Itaque eundem ipse sequar. Consilii nostri, ne si eos quidem, qui id sequuti non sunt, non poeniteret, nobis poenitendum putarem. Sequuti enim sumus non spem, sed officium: reliquimus autem non officium, sed desperationem. Ita verecundiores fuimus, quam qui se domo non commoverunt: saniores, quam qui, amissis opibus, domum non reverterunt. Sed nihil minus fero, quam severitatem otiosorum: et, quoquo modo se res habet, magis illos vereor, qui in bello occiderunt, quam hos curo, quibus non satisfacimus, quia vivimus. Mihi si spatium fuerit in Tusculanum ante nonas veniendi,

*Nonas*) Intelligendae sunt Nonae Quintiles.

*Consilii nostri*) Huius nostri consilii, inquit Cicero, ne tum quidem nobis poenitendum putarem, si eos, qui id sequuti non sunt, non poeniteret. Quum vero eos poeniteat, quod in bello remanserint, multo minus nobis, qui saniores fuimus, poenitendum puto. *Ne si*, verbo praeponuntur, et in eo tamen verbo inest vis negandi. Nam illud, *Nobis poenitendum putarem*, valet, non putarem, quia respicit superiores particulas, *ne si*, quae si postponuntur, addenda erat eidem verbo altera negatio, ut ita dicatur: *Nobis poenitendum non putarem, ne si eos quidem* etc. MAN.

istic te videbo: sin minus, persequar in Cumanum; et ante te certiorem faciam, ut lavatio parata sit.

*Lavatio*) Instrumentum balneare. Phaedrus *lavationem urgenteam*, Fabula LXIII (sive lib. IV, 4, cui titulus) *Aesopus interpres testamenti*. I. F. Gron.

## VI.

**Scr. Romae mense Iunio A. V. C. 707.**

*Scribit Caesaris adventum exspectari; quo autem loco nave exiturus sit, incertum esse. Familiaritatem suam cum Caesarianis excusat, Varronis rationem in literis vivendi laudat, seque eum, ut possit, imitari profitetur.*

CICERO VARRONI

Caninius noster me tuis verbis admonuit, ut scriberem ad te, si quid esset, quod putarem te scire oportere. Est igitur adventus Caesaris scilicet in exspectatione: neque tu id ignoras. Sed tamen, quum ille scripsisset, ut opinor, se in Alsiense venturum; scripserunt ad eum sui, ne id faceret: multos ei molestos fore, ipsumque multis. Ostiae videri commodius eum exire posse. Id ego non intelligebam, quid interesset. Sed tamen Hirtius mihi dixit, et se ad eum, et Balbum et Oppium scripsisse, ut ita faceret, homines, ut cognovi, amantes tui. Hoc ego idcirco nosse te volui, ut scires, hospitium tibi ubi parares, vel potius ut utrobique; [1] quid enim ille facturus sit, in-

*Alsiense*) Quod in superi maris litore Plinius et Ptolemaeus constituunt. Man.

*Multos*) Quum ibi essent multorum villae ob regionis amoenitatem. Id.

*Exire*) De navi descendere. *An.*

(1) Vulgo *ubi utrique*. Sed ob verba quae sequuntur *quid enim ille facturus sit incertum est*, legendum profecto *ut utrobique*, nempe tibi hospitium parares. Lectionem *utrobique* iam Victorius praetulit.

certum est: et simul ostentavi tibi, me istis esse familiarem, et consiliis eorum interesse. Quod ego cur nolim, nihil video. Non enim est idem, ferre, si quid ferendum est, et probare, si quid probandum non est. Etsi quid non probem? quid enim iam scio praeter initia rerum? Nam haec in voluntate fuerunt. Vidi enim (nam tu aberas) nostros amicos cupere bellum: hunc autem non tam cupere, quam non timere. Ergo haec consilii fuerunt: reliqua necessaria. Vincere autem aut hos, aut illos, necesse est. Scio te semper mecum in luctu fuisse, quum videremus, quam illud ingens malum alterius utrius exercitus et ducum interitu; tum vero extremum malorum omnium esse civilis belli victoriam: quam quidem egó etiam illorum timebam, ad qnos veneramus. Crudeliter enim otiosis minabantur; eratque iis et tua invisa voluntas, et mea oratio. Nunc vero, si essent nostri potiti, valde intemperantes fuissent. Erant enim nobis perirati, quasi quidquam de nostra salute decrevissemus, quod non idem illis censuissemus: aut quasi utilius reipublicae fuerit, eos etiam ad bestiarum auxilium confugere, quam vel emori, vel cum spe, si non optima, at aliqua tamen vivere. At in perturbata republica vivimus. Quis negat? Sed hoc viderint ii, qui nulla sibi subsídia ad omnes vitae status paraverunt.

*Non enim est idem*) Arguta senteolia. Fern, inquit, quae fereoda sunt: (quis enim cum temporum necessitate pugnet?) non ideo tamen probo, quae probanda oon sunt. M. Frastra mihi qnidem videtur hanc sollicitare lectionem H. Stephanus, *Schediasm. Var.* lib. II, cap. 27. Oliv.

*Bestiarum*) Elephantorum Iubae. *An.*

*At in perturbata rep.*) Obiectio: Vivimus ubi viris vivere indignum est, republica in tyrannidem prolapsa. I. F. Gron.

*Quis negat*) Fateor. Sed haec obiectio lantum valel adversus eos, qui se non instruxere ad utramqne fortunam tolerandam. Id.

*Vitae status*) Gulielmus corrigendum putabal *casus*.

Huc enim ut venirem, superior longius, quam volui, fluxit oratio. Quum enim te semper magnum hominem duxi; tum, quod his tempestatibus es prope solus in portu, fructusque doctrinae percipis eos, qui maximi sunt, ut ea consideres, eaque tractes, quorum et usus et delectatio est omnibus istorum et actis et voluptatibus anteponenda. Equidem hos tuos Tusculanenses dies instar esse vitae puto; libenterque omnibus omnes opes concesserim, ut mihi liceat, vi nulla interpellante, isto modo vivere. Quod nos quoque imitamur, ut possumus, et in nostris studiis libentissime conquiescimus. Quis enim hoc non dederit nobis, ut quum opera nostra patria sive non possit uti, sive nolit, ad eam vitam revertamur, quam multi docti homines, fortasse non recte, sed tamen multi etiam reipublicae praeponendam putaverunt? Quae igitur studia, magnorum hominum sententia, vacationem habent etiam publici muneris, iis, concedente republica, cur non abutamur? Sed plus facio, quam Caninius mandavit. Is enim si quid ego scirem, rogarat, quod tu nescires: ego tibi ea narro, quae tu melius scis, quam ipse, qui narro. Faciam ergo illud, quod rogatus sum; ut eorum, quae temporis huius sint, quaeque tua interesse videro, [1] ne quid ignores.

*Et actis*) Amoena litora, in quae se recipiebant quum genio vellent indulgere, partim ob amoenum in mare prospectum, partim propter piscium delicias. Servius ad V Aen. *In sola secretae Troades acta.* GRAEV.

*Hos tuos Tusculanenses dies*) Sic agere, quemadmodum tu hos proximos dies in Tusculano tuo egisti inter libros, quos vel legis, vel facis, eam demum ego veram vitam puto. I. F. GRON.

(1) Edd. vett. *quae tua interesse audiero.* Victor, et Graev. *quaeve audiero.*

## VII.

Scr. Romae mense Iunio A. V. C. 707.

*Iam maturum esse ait, ut ab urbe discedat; et de Caesaris ex Africano bello redeuntis itinere diversos rumores nuntiat.*

CICERO VARRONI

Coenabam apud Seium, quum utrique nostrum redditae sunt a te literae. Mihi vero iam maturum videtur. Nam, quod antea calumniatus sum, indicabo malitiam meam. Volebam prope alicubi esse te, [1] si quid bonae salutis, σύν τε δύ' ἐρχομένω. [2] Nunc, quum confecta sunt omnia, dubitandum non est, quin equis viris. Nam ut audivi de L. Caesare F., mecum ipse: *quid hic mihi faciet patri?* Itaque non desino apud istos, qui nunc dominantur, coenitare. Quid faciam? tempori serviendum est. Sed ridicula missa, praesertim quum sit nihil, quod rideamus.

*Iam maturum videtur*) Caesari obviam ire.

*Indicabo malitiam meam*) i. e. nam quod antea praetextum quaesivi et causas simulavi, quae me Romae detinerent, teque simul ut iter illud differres permovere studui, id astutia quadam feci.

(1) *Te* addidi, quod hic vel addendum vel intelligendum esse vidit Manutius.

*Si quid bonae salutis*) Si de Pompeianorum victoria nuncius afferretur. Timebat enim eos Cicero, si vicissent. Man.

(2) Vtroque simul eunte. Iliad. X, 224. *An.*

*Equis viris*) Scil. agendum sit, i. e. sine dubio nihil nobis prius aut antiquius esse debet, quam ut Caesari obviam eamus. — *Equis viris*) Omni conatu, manibus pedibusque, subaudi, Caesari obviam eamus. Translatio a militari certamine, quo contenditur equis virisque. Inde manavit proverbium. Quum vero celeritas indicatur, *equis*, *velis*, dicitur, fugientium similitudine terra marique. M.

*L. Caesare F.*) Quem Dio, lib. XLIII, iussu Caesaris occulte interemptum ostendit, quia perpetuo contra ipsum pugnasset. Huius Caesaris pater fuit L. Caesar, avunculus M. Antonii. Id.

*Quid — patri*) Si L. Caesarem, propinquum suum necavit, quid mihi faciet? Sumpsit ex Andria Terentii (Act. I, sc. 1, vers. 85). Id.

*Missa*) Lambin. addidit *faciamus*. — Subaudi, *sint*, vel *faciamus*. M.

Africa terribili tremit horrida terra tumultu. (1)

Itaque nullum est ἀποπροηγμένον, quod non verear. Sed quod quaeris, quando, qua, quo, nihil adhuc scimus. Istuc ipsum de Baiis, nonnulli dubitant, an per Sardiniam veniat. Illud enim adhuc praedium suum non inspexit: nec ullum habet deterius, sed tamen non contemnit. Ego omnino magis arbitror per Siciliam: vel iam sciemus. Adventat enim Dolabella. Ei me puto magistrum fore. Πολλοὶ μαθηταὶ κρείττονες διδασκάλων. [2] Sed tamen, si sciam, quid tu constitueris, meum consilium accommodabo potissimum ad tuum. Quare exspecto tuas literas.

(1) Ennii versiculus ex Annalibus, alibi quoque laudatus de Orat. III, 42.

Αποπροηγμένον) De Finib. III, 15. *An.*

*Quando, qua, quo*) Quando Caesar venturus sit, qua via, et quo iturus sit.

*Praedium suum*) Per iocum Sardiniam vocat Caesaris praedium: quasi provinciae populi R. Caesaris essent praedia. Man.

*Magistrum fore*) Sic Vrsin. in Ms. Vulgo *eum puto magistrum fore.* — Is docebit, qua ratione amissam Caesaris gratiam recuperem, quum ego eum in arte oratoria docere sim solitus. Sic Manutius. Sed suspicor Ciceronem respicere etiam ad Magistros auctionum, et significare, Dolabellam praestiturum Caesari operam, qualem praestitit P. Sylla et propinquo suo et Caesari, quem ait vibrasse *illam cruentam hastam*, II Off. 8, hoc est, praefuturum auctionibus confiscatorum, et subhastatorum bonorum, quae inimicorum Caesaris fuissent. I. F. Gron.

(2) *Multi discipuli meliores magistris.* Responsio ad tacitam obiectionem. At Caesar ipse magister est atque auctor, ut omnis huius mali, sic et proscriptionum; Dolabella Caesaris discipulus. (At respondet) multi discipuli potiores magistris. Id.

## VIII.

Scr. in Arpinati prid. Sextil. A. V. C. 708.

*Mittit Varroni libros quatuor quaestionum Academicarum, eumque promissi admonet, quo se Ciceroni libros dicaturum ostenderat.*

CICERO VARRONI

Etsi munus flagitare, quamvis quis ostenderit, ne populus quidem solet, nisi concitatus; tamen ego exspectatione promissi tui moveor, ut admoneam te, non ut flagitem. Misi autem ad te quatuor admonitores non nimis verecundos. Nosti enim profecto os adolescentioris Academiae. Ex ea igitur media excitatos misi: qui metuo ne te forte flagitent: ego autem mandavi, ut rogarent. Exspectabam omnino iamdiu, meque sustinebam, ne ad te prius ipse quid scriberem, quam aliquid accepissem, ut possem te remunerari quam simillimo munere. Sed, quum tu tardius faceres, id est, ut ego interpretor, diligentius; teneri non potui, quin coniunctionem studiorum amorisque nostri, quo possem literarum genere, declararem. Feci igitur sermonem inter nos habitum in Cumano, quum esset una Pomponius. Tibi dedi partes Antiochinas,

*Ostenderit*) Significaverit se daturum. Man.

*Promissi tui*) Fortasse libros de lingua Latina significat, quos postea Varro ad Ciceronem misit. Id.

*Quatuor admonitores*) Quatuor libros Academicos: quorum primus dumtaxat exstat: reliqui tres desiderantur. Id.

*Os adolescentioris Academiae*) Impudentiam Academiae novae. Habent *eius* principes nostri quatuor editores: *illius*, Graevius. Recte utrumque aberit. *An.* — *Os. eius adol. Ac.* codd. Dresd. 1, 2, 3, Torg. Et sic Victor. At Graevius ex Hittorp. et Pal. 6, *os illius ad. Ac.* In Asc. 1, Dresd. et Lips. Amst. neutrum legitor, nec *eius* nec *illius*, idque cum Ernestio praetuli.

*Antiochinas*) Vt ea Varro disputans exponeret, quae Antiochus Ascalonita, Academicos Philosophus,

quas a te probari intellexisse mihi videbar: mihi sumsi Philonis. Puto fore, ut, quum legeris, mirere, nos id loquutos esse inter nos, quod nunquam loquuti sumus. Sed nosti morem dialogorum. Post haec autem, mi Varro, quam plurima, si videtur, et de nobis inter nos; sero fortasse: sed superiorum temporum fortuna reipublicae causam sustineat. Haec ipsi praestare debemus. Atque utinam quietis temporibus, atque aliquo, si non bono, at saltem certo statu civitatis, haec inter nos studia exercere possemus! Quamquam tum quidem vel aliae quaepiam rationes, honestas nobis et curas et actiones darent: nunc autem quid est, sine his cur vivere velimus? Mihi vero cum his ipsis vix: his autem detractis, ne vix quidem. Sed haec coram, et saepius. Migrationem et emptionem feliciter evenire volo, tuumque in ea re consilium probo. Cura ut valeas.

contra Philonem dixerat, et scripserat. MAN.

*Philonis*) Qui novam Academiam, ex Arcesilae sententia, quasi meliorem velere tuebatur. ID.

*De nobis*) Non de aliis personis, ut iam de Antiocho, Philone. CELL.

*Superiorum temporum fort.*) Quod adhuc cessavimus, condoneltur reip. quae nos alio rapuit. I. F. GRON.

*Haec ipsi*) Haec vero tempora praestare ipsi debemus: nobis horum temporum reddenda ratio est. Otium enim habemus. MAN. Lego: *hanc ipsi* etc. scilicet horum temporum causam. Nunc sublatus est iste reip. obtentus: et si peccemus, non possumus delegare culpam, sed ipsi ea tenemur. GRON.

*Migrationem*) In domum nuper emptam. MAN.

## IX.

Scr. Romae mense Maio A. V. C. 705.

*Hortatur Dolabella Ciceronem, ut inclinata Pompeii fortuna ab eo discedat, seque vel Athenas, vel in aliam quietam civitatem conferat.*

DOLABELLA CICERONI S. D.

Si vales gaudeo. Et ipse valeo, et Tullia nostra recte valet. Terentia minus belle habuit: sed certum scio iam convaluisse eam. Praeterea rectissime sunt apud te omnia. Etsi nullo tempore in suspicionem tibi debui venire, partium causa potius, quam tua, tibi suadere, ut te aut cum Caesare nobiscum coniungeres, aut certe in otium referres: praecipue nunc, iam inclinata victoria, ne possum quidem in ullam aliam incidere opinionem, nisi in eam, in qua scilicet tibi suadere videar, quod pie tacere non possum. Tu autem, mi Cicero, sic haec accipies, ut, sive probabuntur tibi, sive non probabuntur, ab optimo certe animo ac deditissimo tibi et cogitata et scripta esse iudices. Animadvertis, Cn. Pompeium nec nominis sui, nec rerum gestarum gloria, neque etiam regum ac nationum clientelis, quas ostentare crebro solebat, esse tutum; et hoc etiam, quod infimo cuique contigit, illi non posse contingere, ut honeste effugere possit, pulso Italia, amissis Hispaniis, capto exercitu ve-

*Nobiscum*) Vulgo *nobiscumque*. Sed melius codd. Dresd. 2, 4, 5, Torg. Asc. 1, copulam *que* omittunt.

*Veterano*) Legimus in Suetonio, dixisse Caesarem, quum iret adversus Pompeii legatos in Hispaniam, ire se ad exercitum sine duce, et inde reversurum ad ducem sine exercitu. Quod res ipsa comprobavit. Collectitio enim exercitu Pompeius in Pharsalia dimicavit. MAN.

*Circumvallato*) Ad Dyrrhachium. ID.

terano, circumvallato nunc denique: quod nescio an ulli unquam nostro acciderit imperatori. Quamobrem, quid aut ille sperare possit, aut tu, animum adverte pro tua prudentia. Sic enim facillime, quod tibi utilissimum erit, consilii capies. Illud autem te peto, ut, si iam ille evitaverit hoc periculum, et se abdiderit in classem, tu tuis rebus consulas; et aliquando tibi potius, quam cuivis, sis amicus. Satisfactum est iam a te vel officio, vel familiaritati; satisfactum etiam partibus, et ei reipublicae, quam tu probabas. Reliquum est, ut [1] ubi nunc est respublica, ibi simus potius, quam, dum illam veterem sequimur, simus in nulla. Quare velim, mi iucundissime Cicero, si forte Pompeius pulsus his quoque locis, rursus alias regiones petere cogatur, ut tu vel Athenas, vel in quamvis quietam recipias civitatem. Quod si eris facturus, velim mihi scribas, ut ego, si ullo modo potero, ad te advolem. Quaecumque de tua dignitate ab imperatore erunt impetranda, qua est humanitate Caesar, facillimum erit ab eo tibi ipsum impetrare; et meas tamen preces apud eum non minimum auctoritatis habituras puto. Erit tuae quoque fidei et humanitatis, curare, ut is tabellarius, quem ad te misi, reverti possit ad me, et a te mihi literas referat.

*Nescio an*) Pro *fortasse*, usurpat saepe Cicero *nescio*, vel *haud scio*, maiore quadam elegantia, ut infra, ep. 14: *Contigit enim tibi, quod haud scio an nemini*. Et epist. 15: *Est id quidem magnum, atque haud scio an maximum*. Et de Orat. lib. II: *Videtis ne, quantum munus sit oratoris historia? haud scio an flumine orationis et varietate maximum*. Ibidem: *Magnum quoddam opus est, atque haud scio, an de humanis operibus longe maximum*. ID.

*Te peto*) Vict. Grut. omittunt *a*.

(1) Particulam *ut*, quae vulgo abest, inserendam esse vidit Lambinus. — Male. LECL.

*Sequimur*) Schütz. *sequamur*.

*Ut tu*) Schütz. addit *te*.

*Ipsum*) *ipsum* requirit vis oppositionis. Vulgo *ipsi*.

## X.

Scr. Romae initio A. V. C. 708.

*Inter Niciam et Vidium iudex in causa, ut videtur, pecuniaria constitutus, quod grammaticus Nicia erat, per iocum ad grammaticos adludit: etiam de P. Sullae morte iocose scribit.*

M. CICERO P. DOLABELLAE S. D.

Non sum ausus Salvio nostro nihil ad te literarum dare. Nec mehercule habebam, quod scriberem, nisi te a me mirabiliter amari: de quo etiam nihil scribente me, te non dubitare, certo scio. Omnino mihi magis literae sunt exspectandae a te, quam a me tibi. Nihil enim Romae geritur, quod te putem scire curare: nisi forte scire vis, me inter Niciam nostrum et Vidium iudicem esse. Profert alter, ut opinor, duobus versiculis expensum Niciae: alter Aristarchus hos ὀβελίζει. Ego, tanquam criticus antiquus, iudicaturus sum, utrum sint τοῦ ποιητοῦ, an παρεμβεβλημένοι. Puto te nunc dicere: Oblitusne es igitur fungorum illorum, quos

*Nihil enim*) Vulgo abest *enim*.

*Niciam*) Hic est Curtius Nicias grammaticus, de quo Suetonius in libro de Grammaticis. Familiaris Dolabellae fuit. Epist. ult., lib. XIII ad Att. MAN.

*Alter*) Vidius a Nicia petit nummos quos eum sibi debere dicit, quos in Kalendario suo, vel tabulis expensi ei credidisse scriptum profert. *Expensum ferre alicui* est imputare alicui, erogatum alicui testari, scribere, dicere. *Duobus versiculis* est duobus titulis vel nominibus. I. F. GRON.

*Alter Aristarchus*) Vt Aristarchus olim, quos Homeri non esse versus arbitrabatur, obelisco notabat, ut inducerentur tanquam nothi: sic Nicias versiculos illos, expensam sibi pecuniam indicantes, non agnoscebat, fictosque a Vidio dicebat. MAN.

Ὀβελίζει) Vero notat. ID.

Τοῦ ποιητοῦ) Poëtae, Homeri. Iocum Cicero quaesivit in similitudine. Nam quia *versiculis* dixerat, et mox *Aristarchus*, ideo poëtam nominavit; quum Vidium ipsum significet, qui versiculos illos scripserat. ID.

Παρεμβεβλημένοι) Interiecti: sic a Vidio ficti, ut in Homeri poëmate interiecti a nescio quo versus aliquot erant, de quibus Aristarchus iudicavit. ID.

*Oblitusne es*) Quasi propter con-

apud Niciam? et ingentium squillarum cum sepia Septimiae? Quid ergo? tu adeo mihi excussam severitatem veterem putas, ut ne in foro quidem reliquiae pristinae frontis appareant? Sed tamen suavissimum συμβιώτην nostrum praestabo integellum; nec committam, ut, si ego eum condemnaro, tu restituas, ne habeat Bursa Plancus, apud quem literas discat. Sed quid ago? quum mihi sit incertum, tranquillone sis animo, an, ut in bello, in aliqua maiuscula cura negotiove versere, labor longius. Quum igitur mihi erit exploratum, te libenter esse risurum, scribam ad te pluribus. Te tamen hoc scire volo, vehementer populum sollicitum fuisse de P. Sullae morte, antequam certum scierit. Nunc quaerere desierunt, quomodo perierit. Satis putant, se scire, quod sciunt. Ego ce-

vietum damnare non possit. CELL.

*Ingentium squillarum*) In duobus Mss. Maout. *ingentium culinarum*. In Dresd. 1, Torg. Pal. 1, Amst. aliisqoe *ingentium cularum*. Pal. 6, *ingenti vineularum*. Dresd. 2, 4, *ingenti naeularum*. Quidam libri, teste Hubertino, *ingentium cochlearum*. Alii, ut Dresd. 3, *ingentium ferculorum*. Alii quos inspexit Lambinus, *ingentium gallinarum*. Equidem cum Ernestio recepi *ingentium squillarum* e coniectura I. F. Gronovii.

*Septimiae*) In Mss. *cum Sophia Septimia*, vel *Septimo* vel *Septumo*. Pro *Sophia* quod nihili est Ern. *sepia* edidit ex emendatione I. F. Gronovii. Totum locum Benedictus ita scriptum esse coniecit: *et ingentium helvellarum cum silphio et thymo*. — *Septimiae*, subaudi, filia.

Συμβιώτην) Convictorem nostrum non sinam iacturam facere: significat, si pronuntiaturus sit, *debere videri*, se pro eo pecuniam numeraturum. I. F. GRON.

*Nec committam*) Nec dabo tibi occasionem, si damnatus fuerit, per Caesarem eum restituendi in integrum. Tacite reprehendit multa iudicia a Caesare rescissa, et restitutos exsules. ID.

*Ne habeat Bursa*) Ne ille tuo hoc beneficio devinctus Planco vestro Bursae se dedere compellatur, et illum barbarum literarum elementis imbuere. Nam et hic fuerat inimicus Ciceronis, et quum melioribus temporibus damnatus esset, a Caesare civitatem receperat. MAN.

*Antequam*) Verebatur enim, ne falsum esset, quod esse verum cupiebat; quia P. Sylla, quod et antea dictatore propinquo suo L. Sylla, et postea Caesare, proscriptorum civium bona emere consueverat, populo in primis odio erat. ID.

teroqui animo aequo fero; unum vereor, ne hasta Caesaris refrixerit.

*Ne hasta Caesaris refrixerit*) Eundem etiam iocum movet iisdem pene verbis in eadem persona, lib. XV, ep. 17.

## XI.

Scr. Asturae mense Martio A. V. C. 708.

*Respondet Dolabellae, qui se de Tulliae morte nuntium accepisse et Ciceronis literas desiderare significaverat.*

CICERO DOLABELLAE

Vel meo ipsius interitu mallem literas meas desiderares, quam eo casu, quo sum gravissime afflictus: quem ferrem certe moderatius, si te haberem. Nam et oratio tua prudens, et amor erga me singularis, multum levaret. Sed quoniam brevi tempore, ut opinio nostra est, te sum visurus, ita me affectum offendes, ut multum a te possim iuvari: non quo ita sim fractus, ut aut hominem me esse oblitus sim, aut fortunae succumbendum putem; sed tamen hilaritas illa nostra et suavitas, quae te praeter ceteros delectabat, erepta mihi omnis est. Firmitatem tamen et constantiam, si modo fuit aliquando in nobis, eandem cognosces, quam reliquisti. Quod scribis, praelia te mea causa sustinere; non tam id laboro, ut, si qui mihi obtrectent, a te refutentur, quam intelligi cupio, quod certe intelligitur, me a te amari. Quod ut facias, te etiam atque etiam rogo; ignoscasque brevitati literarum mearum. Nam et celeriter una futuros nos arbitror, et nondum satis confirmatus sum ad scribendum.

*Sustinere*) Adversus eos scilicet, qui Ciceronem apud Caesarem in invidiam adducere cupiebant, eumque non tam ob filiae mortem, quam ob rei publicae conversionem lugere calumniabantur.

## XII.

Scr. in Puteolano mense Decembri A. V. C. 708.

*Dolabellae gratulatur de Baiarum salubritate, oratiunculamque pro Deiotaro ei mittit.*

CICERO DOLABELLAE

Gratulor Baiis nostris; siquidem, ut scribis, salubres repente factae sunt: nisi forte te amant, et tibi assentantur, et tamdiu, dum tu ades, sunt oblitae sui. Quod quidem si ita est, minime miror, caelum etiam et terras vim suam, si tibi ita conveniat, dimittere. Oratiunculam pro Deiotaro, quam requirebas, habebam mecum, quod non putaram. Itaque eam tibi misi. Quam velim sic legas, ut causam tenuem et inopem, nec scriptione magno opere dignam. Sed ego hospiti veteri et amico munusculum mittere volui levidense, crasso filo, cuiusmodi ipsius solent esse munera. Tu velim animo sapienti fortique sis; ut tua moderatio et gravitas aliorum infamet iniuriam.

*Amico*) Regi Deiotaro. *Crasso filo*) Vrsinus malebat *leve, denso filo.* Octav. Pantagathus *levi dente* (i. e. pectine) *crasso filo.* *Aliorum*) Caesarianorum.

## XIII.

**Scr. Asturae mense Aprili A. V. C. 708.**

*Rogat ut Suberino et Planio reditum in patriam a Caesare impetret, eosque ita excusat, ut ostendat, casu quodam et necessitate coactos Pompeii partes in Hispania sequutos esse.*

CICERO DOLABELLAE

Caius Suberinus Calenus, et meus est familiaris, et Leptae nostri familiarissimi pernecessarius. Is quum vitandi belli causa profectus esset in Hispaniam cum M. Varrone ante bellum, ut in ea provincia esset, in qua nemo nostrum, post Afranium superatum, bellum ullum fore putarat; incidit in ea ipsa mala, quae summo studio vitaverat. Oppressus est enim bello repentino: quod bellum commotum a Scapula, ita postea confirmatum est a Pompeio, ut nulla ratione se ab illa miseria eripere posset. Eadem causa fere est M. Planii Heredis, qui est item Calenus, Leptae nostri familiarissimus. Hosce igitur ambo tibi sic commendo, ut maiore cura, studio, sollicitudine animi commendare non possim. Volo ipsorum causa; meque in eo vehementer et amicitia movet, et humanitas. Lepta vero quum ita laboret, ut eius fortunae videantur in discrimen venire, non possum ego non aut proxime, aut etiam aeque atque ille laborare. [1] Quapropter, etsi saepe expertus sum, quantum me amares, tamen sic velim tibi persuadeas, id me in hac re maxime iudi-

*M. Varrone*) Legato Pompeii in Hispania cum Afranio et Petreio. M.

*M. Planii Heredis*) Non dubito, quin sit hoc Planii cognomen. Itaque scripsi prima litera maiuscula. Id.

(1) Vulgo legitur *aut proxime atque ille, aut etiam aeque laborare*. Sed forma *proxime atque ille* est inusitata; itaque obsecutus sum Ernestio verba *atque ille* transposita esse coniicienti.

caturum. Peto igitur a te, vel, si pateris, oro, ut homines miseros, et fortuna, quam vitare nemo potest, magis, quam culpa, calamitosos, conserves incolumes: velisque per te me hoc muneris quum ipsis amicis hominibus, tum municipio Caleno, quocum mihi magna necessitudo est, tum Leptae, quem omnibus antepono, dare. Quod dicturus sum, puto equidem non valde ad rem pertinere, sed tamen nihil obest dicere. Res familiaris alteri eorum valde exigua est, alteri vix equestris. Quapropter quando his Caesar vitam sua liberalitate concessit, nec est, quod iis praeterea magnopere possit adimi; reditum, si me tantum amas, quantum certe amas, hominibus confice. In quo nihil est, praeter viam longam; quam idcirco non fugiunt, ut et vivant cum suis, et moriantur domi. Quod ut enitare contendasque, vel potius ut perficias (posse enim te, mihi persuasi), vehementer te etiam atque etiam rogo.

*Quem omnibus antepono*) Non omnibus plane hominibus, (non enim Leptae tantum tribueret) sed omnibus Calenis. Nam et Lepta ex eodem erat municipio. MAN.

*Vix equestris*) Quadraginta millia sestertium.

## XIV.

Scr. in Pompeiano IV Non. Maii A. V. C. 709.

*Laudat Dolabellam, quod columnam, quasi aram, mortuo Caesari, ut deo, erectam, everterit, et animadversione in eos qui contra libertatem tumultuabantur, usus fuerit.*

CICERO DOLABELLAE CONSVLI S.

Etsi contentus eram, [1] mi Dolabella, tua gloria, sa-

(1) Haec epistola legitur etiam inter epistolas ad Atticum post ep. 17, lib. XIV.

tisque ex ea magnam laetitiam voluptatemque capiebam; tamen non possum non confiteri, cumulari me maximo gaudio, quod vulgo hominum opinio socium me adscribat tuis laudibus. Neminem conveni (convenio autem quotidie plurimos; sunt enim permulti optimi viri, qui valitudinis causa in haec loca veniant, praeterea ex municipiis frequentes necessarii mei), quin omnes, quum te summis laudibus ad caelum extulerunt, mihi continuo maximas gratias agant. Negant enim se dubitare, quin tu, meis praeceptis et consiliis obtemperans, praestantissimum te civem et singularem consulem praebeas. Quibus ego, quamquam verissime possum respondere, te, quae facias, tuo iudicio et tua sponte facere, nec cuiusquam egere consilio; tamen neque plane assentior, ne imminuam tuam laudem, si omnis a meis consiliis profecta videatur; neque valde nego. Sum enim avidior etiam, quam satis est, gloriae. Est tamen non alienum dignitate tua, quod ipsi Agamemnoni, regum regi, fuit honestum, habere aliquem in consiliis capiundis Nestorem: mihi vero gloriosum, te iuvenem consulem florere laudibus, quasi alumnum disciplinae meae. L. quidem Cae-

*In haec loca veniant*) Baias. epist. 10. Man. — *In haec loca veniant*) in altero exemplo legitur *in his locis conveniant.*

*Summis*) Ob eversam columnam et aram. Epist. 2, lib. XI, et 1, lib. XII, et ad Att. epist. 15, 16, 19, lib. XIV. Man.

*Consulem*) Interfecto Caesare, Dolabella cum fascibus tanquam consul in forum venit. Nam eum sibi Caesar, iturus ad bellum Parthicum, suffecerat. Id.

*Alienum*) In altero exemplo legitur *et tamen non alienum est.*

*L. quidem Caesar*) Iuliae, M. Antonii matris, frater: avunculus igitur Antonii. Hunc Antonius, oppressa rursus post obitum Caesaris rep. necandum Octavio tradidit; Octavius ei Ciceronem. Sed quum ad eum interficiendum milites ab Octavio missi venissent, confugit ad Iuliam sororem: quae fratrem, obiecto percussoribus corpore, clamans Antonii matrem una cum fratre necandam, incolumem servavit. Id.

sar, quum ad eum aegrotum Neapolim venissem, quamquam erat oppressus totius corporis doloribus, tamen ante, quam me plane salutavit, « O mi Cicero, inquit, gratulor tibi, quum tantum vales apud Dolabellam, quantum si ego apud sororis filium valerem, iam salvi esse possemus. Dolabellae vero tuo et gratulor, et gratias ago: quem quidem, post te consulem, solum possumus vere consulem dicere. » Deinde multa de facto ac de re gesta: tum nihil magnificentius, nihil praeclarius actum unquam, nihil reipublicae salutarius. Atque haec una vox omnium est. A te autem peto, ut me hanc quasi falsam hereditatem alienae gloriae sinas cernere, meque aliqua ex parte in societatem tuarum laudum venire patiare. Quamquam, mi Dolabella (haec enim iocatus sum), libentius omnes meas, si modo sunt aliquae meae, laudes, ad te transfuderim, quam aliquam partem exhauserim ex tuis. Nam quum te semper tantum dilexerim, quantum tu intelligere potuisti; tum his tuis factis sic incensus sum, ut nihil unquam in amore fuerit ardentius. Nihil est enim, mihi crede, virtute formosius, nihil pulcrius, nihil amabilius. Semper amavi, ut scis, M. Brutum, propter eius summum ingenium, suavissimos mores, singularem probitatem atque constantiam. Tamen idib. martiis tantum accessit ad amorem, ut mirarer, locum fuisse augendi in eo, quod mihi iampridem cumulatum etiam videbatur. Quis erat, qui putaret, ad eum

*Sororis filium*) M. Antonium, Dolabellae collegam in consulatu. Id.

*Amore*) *in amore mihi fuerit ardentius* codd. Torg. *in amore mi f. a.* Dresd. 1, 2, 4, Pal. 1.

*Amare videar, antea dilexisse*) *Diligere* levius est, quam *Amare*. In ep. ad M. Brutum: *Clodius valde me diligit, vel, ut ἐμφατικώτερον, valde me amat.* Ep. 47, lib. XIII: *Quid ego tibi commendem eum, quem tu ipse diligis? sed tamen, ut scires eum non a me diligi solum, verum etiam amari, ob eam rem tibi haec scribo.* Terentius quoque ut diversa posuit in Eun. *Act.* 1, *sc.* 2, *vers.* 16. Man.

amorem, quem erga te habebam, posse aliquid accedere? Tantum accessit, ut mihi nunc denique amare videar, antea dilexisse. Quare quid est, quod ego te horter, ut dignitati et gloriae servias? proponam tibi claros viros, quod facere solent, qui hortantur? Neminem habeo clariorem, quam te ipsum. Te imitere oportet, tecum ipse certes. Ne licet quidem tibi iam, tantis rebus gestis, non tui similem esse. Quod quum ita sit, hortatio non est necessaria, gratulatione magis utendum est. Contigit enim tibi, quod haud scio an nemini, ut summa severitas animadversionis, non modo non invidiosa, sed etiam popularis esset, et quum bonis omnibus, tum infimo cuique gratissima. Hoc si tibi fortuna quadam contigisset, gratularer felicitati tuae; sed contigit magnitudine tum animi, tum etiam ingenii atque consilii. Legi enim concionem tuam. Nihil illa sapientius. Ita pedetentim et gradatim tum accessus a te ad causam facti, tum recessus, ut res ipsa maturitatem tibi animadvertendi omnium concessu daret. Liberasti igitur et urbem periculo, et civitatem metu; neque solum ad tempus maximam utilitatem attulisti, sed etiam ad exemplum. Quo facto intelligere debes, in te positam esse rempublicam, tibique non modo tuendos, sed etiam ornandos esse illos viros, a quibus initium libertatis profectum est. Sed his de rebus coram plura propediem, ut spero. Tu quando rempublicam nosque conservas, fac ut diligentissime te ipsum, mi Dolabella, custodias.

*Accessus a te ad causam facti*) Accessisti ad rem narrandam ita pedetentim et gradatim, indeque ita recessisti, non ut impetu quodam et temeritate raptus ad animadvertendum videreris, sed ut ipsa res, a te prudenter explicata, hortaretur te ad celerem animadversionem, omnium concessu. MAN.

*Maturitatem animadvertendi*) In eos, qui columnam erexerant. ID.

*Quo facto*) Sic Dresd. 3 et Epp. ad Att. XIV, 17. Vulgo *ad exemplum facti. Intelligere debes.*

## XV.

Scr. Romae mense circiter Octobri A. V. C. 707.

*Duabus epistolis respondet, priori, de valitudine, et illius in se amore, ac iucunditate: alteri, nihil referre, utrum Romae sit, an Neapoli, quum Romae unius nutu regantur omnia.*

CICERO PAETO S.

Duabus tuis epistolis respondebo: uni, quam triduo ante acceperam a Zetho; alteri, quam attulerat Phileros tabellarius. Ex prioribus tuis literis intellexi, pergratam tibi esse curam meam valitudinis tuae, quam tibi [1] perspectam esse gaudeo. Sed, mihi crede, non perinde, ut est reapse, ex literis perspicere potuisti. Nam quum a satis multis (non enim possum aliter dicere) et coli me videam, et diligi; nemo est illorum omnium mihi te iucundior. Nam quod me amas, quod id et iampridem et constanter facis, est id quidem magnum, atque haud scio an maximum; sed tibi commune cum multis: quod tu ipse tam amandus es, tamque dulcis, tamque in omni genere iucundus, id est proprie tuum. Accedunt non Attici, sed salsiores, quam illi Atticorum, Romani veteres atque urbani sales. Ego autem (existimes licet, quod lubet) mirifice capior facetiis, maxime nostratibus; praesertim quum eas videam primum oblitas Latio, tum, quum in urbem nostram est infusa peregrinitas, nunc vero

*Tibi esse curam*) Ita esse in suis libris testantur Manutius et Corradus: non video igitur, quare Gruterus et Graevius hic lacunam cum Victorio agnoscere maluerint. OLIV.

(1) Sic in IV Mss. legit Corradus. Idem est in Guelf. 2. In edd. nonnullis et Mss. est lacuna aliter ab aliis expleta *pergratum tibi* ** *perspectum esse gaudeo.*

*Latio*) Latinis, i. e. peregrinis salibus inquinatas.

*Peregrinitas*) Quum Latinis data civitas est: quorum consuetudo Romanum sermonem infuscavit. *Pere-*

etiam braccatis et Transalpinis nationibus, ut nullum veteris leporis vestigium appareat. Itaque, te quum video, omnes mihi Granios, omnes Lucilios, vere ut dicam, Crassos quoque, et Laelios videre videor. Moriar, si, praeter te, quemquam reliquum habeo, in quo possim imaginem antiquae et vernaculae festivitatis agnoscere. Ad hos lepores quum amor erga me tantus accedat, miraris, me tanta perturbatione valitudinis tuae, tam graviter exanimatum fuisse? Quod autem altera epistola purgas te non dissuasorem mihi emptionis Neapolitanae fuisse, sed auctorem demorationis urbanae, neque ego aliter accepi. Intellexi tamen idem, quod his intelligo literis, non existimasse te, mihi licere, id quod ego arbitrabar, res has non omnino quidem, sed magnam partem relinquere. Catulum mihi narras, et illa tempora. Quid simile? ne mihi quidem ipsi tunc placebat, diutius abesse ab reipublicae custodia. Sedebamus enim in puppi, et clavum tenebamus. Nunc autem vix est in sentina locus. An minus multa senatusconsulta futura putas, si ego sim Neapoli? Romae quum sum, et urgeo forum, senatusconsulta scribuntur apud amatorem

*grini* autem ab initio Latini Romae vocabantur. MAN.

*Braccatis et transalpinis nationibus*) Gallia Braccata, quae cis Alpes fuit, dicebatur provincia Narbonensis, a genere vestimenti: Comata vero, quae Romanis antequam a C. Caesare superaretur, non paruit, dicta a comis alendis. Hic Cicero iocatur, non sine stomacho, in Caesarem, qui Gallis quibusdam, non modo cisalpinis, verum etiam transalpinis civitatem dederat: ex quibus nonnullos etiam in senatum recepit. ID.

*Demorationis*) Sic Gulielm. Vulg. inepte *moderationis*. Ern. *commorationis*.

*Catulum mihi narras*) Q. Catulum eius filium, qui cum C. Mario consul fuit. *Mihi narras*: Ais ab reip. custodia nunquam discessisse. MAN.

*An minus multa S. C.*) Abesse mihi licet nullo reip. damno. Non enim, si ego Romae non sim, ideo minus multa Senatusconsulta fient. ID.

*Apud amatorem tuum*) Quae scribi solebant in curia, inscio senatu domi apud Caesarem scribuntur. Amatorem Paeti Caesarem vocat apud quem au-

tuum, familiarem meum. Et quidem quum in mentem venit, ponor ADF. SCRIB., et ante audio senatusconsultum in Armeniam et Syriam esse perlatum, quod in meam sententiam factum esse dicatur, quam omnino mentionem ullam de ea re esse factam. Atque hoc nolim me iocari putes. Nam mihi scito iam a regibus ultimis allatas esse literas, quibus mihi gratias agant, quod se mea sententia reges appellaverim: quos ego non modo reges appellatos, sed omnino natos nesciebam. Quid ergo est? Tamen, quamdiu hic erit noster hic praefectus moribus, parebo auctoritati tuae. Quum vero aberit, ad fungos me tuos conferam. Domum si habebo, in denos dies singulos sumptuariae legis dies conferam. Sin autem minus invenero, quod placeat, decrevi habitare apud te. Scio enim me nihil tibi gratius facere posse. Domum Sullanam desperabam iam, ut tibi proxime scripsi: sed tamen non abieci. Tu velim, ut scribis, cum fabris eam perspicias. Si enim nihil est in parietibus, aut in tecto vitii, cetera mihi probabuntur.

cloritate et gratia plurimum valebat Paetus. ID.

*Quum in mentem venit, ponor* ADF. SCRIB.) Vbi lubuit, ubi fert animus, praescribitur S. C. meum nomen, quasi scribendo adfuerim, etiamsi haudquaquam praesto fuerim. I. F. GRON. — *Quum in mentem venit, ponor* ADF. SCRIB.) Vulgo *ponor ad scribendum*. Sed ingeniose Manutius coniecit scriptum fuisse *ponar* ADF. SCRIB, h. e. *ponor affuisse scribendo.*

*Praefectus moribus*) Caesar quem senatos moribus in triennium praefecerat, Dio Cass. lib. XLIII. MAN.

*Domum si habebo*) Neapoli.

*In denos dies*) Quem sumptum in singulos dies praescribit sumptuaria lex, eum in decem dies distribuam. Tulit eam legem Caesar post bellum Africanum. Vide Fam. VII, 26. Att. XIII, 7. MAN.

*Non abieci*) Adhoc spero. Epist. 1, lib. XIII: *Te abiecisse illam aedificationem, constabat inter omnes.* ID.

## XVI.

Scr. in Tusculano mense Quintili A. V. C. 707.

*Ostendit nihil a se praetermissum in Caesarianorum concilianda sibi benivolentia; nec boni civis aut sapientis hominibus officium in se desiderari posse. Tandem ad Paeti iocationes respondet.*

CICERO PAPIRIO PAETO S.

Delectarunt me tuae literae: in quibus primum amavi amorem tuum, qui te ad scribendum incitavit, verentem, ne Silius suo nuntio aliquid mihi sollicitudinis attulisset: de quo et tu mihi antea scripseras, bis quidem eodem exemplo, facile ut intelligerem, te esse commotum; et ego tibi accurate rescripseram, ut quoquo modo, in tali re atque tempore, aut liberarem te ista cura, aut certe levarem. Sed quoniam proximis quoque literis ostendis, quantae tibi curae sit ea res; sic, mi Paete, habeto: quidquid arte fieri poterit (non enim iam satis est consilio pugnare; artificium quoddam excogitandum est); sed tamen quidquid elaborari aut effici potuerit ad istorum benivolentiam conciliandam et colligendam, summo studio me consequutum esse: nec frustra, ut arbitror. Sic enim color, sic observor ab omnibus his, qui a Caesare diliguntur, ut ab his me amari putem. Nam etsi [1] non facile diiudicatur amor verus et fictus, nisi aliquod incidat eiusmodi tempus, ut, quasi aurum igni, sic benivolentia fidelis periculo aliquo perspici possit. Cetera sunt signa communia: sed ego uno utor argu-

*Aliquid mihi sollicitudinis attulisset)* Qui fortasse nuntium de Caesaris victoria in Africa et de eius adventu proxime exspectando attulerat.

*Sed quoniam)* Sch. *sed quum*

(1) Sch. *Etsi.* Fortasse scriptum fuit, *Tametsi.* T.

mento, quamobrem me ex animo vereque arbitrer diligi, quia et nostra fortuna ea est, et illorum, ut simulandi causa non sit. De illo autem, quem penes est omnis potestas, nihil video, quod timeam: nisi quod omnia sunt incerta, quum a iure discessum est; nec praestari quidquam potest, quale futurum sit, quod positum est in alterius voluntate, ne dicam libidine. Sed tamen eius ipsius nulla re a me offensus est animus. Est enim adhibita in ea re ipsa summa a nobis moderatio. Vt enim olim arbitrabar, esse meum libere loqui, cuius opera esset in civitate libertas: sic, ea nunc amissa, nihil loqui, quod offendat aut illius, aut eorum, qui ab illo diliguntur, voluntatem. Effugere autem si vellem nonnullorum acute aut facete dictorum offensionem, fama ingenii mihi esset abiicienda: quod si possem, non recusarem. Sed tamen ipse Caesar habet peracre iudicium; et, ut Servius, frater tuus, quem literatissimum fuisse iudico, facile diceret « hic versus Plauti non est, hic est » quod tritas aures haberet notandis generibus poëtarum, et consuetudine legendi: sic audio Caesarem, quum volumina iam confecerit ἀποφθεγμάτων, si quod afferatur ad eum pro meo, quod meum non sit, reiicere solere; quod eo nunc magis facit, quia vivunt mecum fere quotidie illius familiares. Incidunt autem in sermone vario multa, quae fortasse illis, quum dixi, nec illiterata, nec insulsa esse videantur. Haec ad illum cum reliquis actis perferuntur. Ita enim ipse mandavit. Sic fit, ut, si quid praeterea de me audiat, non

*Nostra fortuna*) Humilis et abiecta. *Illorum*: Florentissima: quum sit penes Caesarem potestas omnis. MAN.

*Tuus*) Servus Claudius frater Paeti consobrinus Afranio et Metello cos. mortuus.

Ἀποφθεγμάτων) Salse dictorum a multis. Hunc librum *Dicta collectanea*, Suetonius vocat. MAN.

audiendum putet. Quamobrem Oenomao tuo nihil utor: etsi posuisti loco versus Attianos. Sed quae est invidia? aut quid mihi nunc invideri potest? Verum fac esse omnia. Sic video philosophis placuisse iis, qui mihi soli videntur vim virtutis tenere, nihil esse sapientis praestare, nisi culpam; qua mihi videor dupliciter carere, et quod ea senserim, quae rectissima fuerunt, et quia, quum viderem praesidii non satis esse ad ea obtinenda, viribus certandum cum valentioribus non putarim. Ergo in officio boni civis certe non sum reprehendendus. Reliquum est, ne quid stulte, ne quid temere dicam aut faciam contra potentes. Id quoque puto esse sapientis. Cetera vero, quid quisque me dixisse dicat, aut quomodo ille accipiat, aut qua fide mecum vivant ii, qui me assidue colunt et observant, praestare non possum. Ita fit, ut et consiliorum superiorum conscientia, et praesentis temporis moderatione me consoler; et illam Attii similitudinem non iam ad invidiam, sed ad fortunam transferam: quam existimo levem et imbecillam, et ab animo firmo et gravi, tanquam fluctum a saxo, frangi oportere. Etenim quum plena sint monumenta Graecorum, quemadmodum sapientissimi viri regna tulerint vel Athenis, vel Syracusis; quum, servientibus suis civitatibus, fuerint ipsi quodammodo liberi: ego me non putem tueri meum statum sic posse, ut neque offendam animum cuiusquam, nec frangam dignitatem meam?

*Posuisti loco*) Opportune eorum exemplum attulisti. *Loco*, aut *in loco*, est, non alieno tempore. Id.

*Attianos*) Versus ex Oenomao Attii tragoedia usus erat Paetus, quibus invidiam vitandam esse praecipiebatur.

*Fac esse omnia*) Esto, ut invideatur mihi, licet invidendi causa nulla sit. Max.

2. Nunc venio ad iocationes tuas, quum tu secundum Oenomaum Attii, non, ut olim solebat, Atellanam; sed, ut nunc fit, mimum introduxisti. Quem tu mihi pompilum, quem thynnum [1] narras? quam tyrotarichi patinam? Facilitate mea ista ferebantur antea: nunc mutata res est. Hirtium ego et Dolabel-

*Atellanom*) Papirius in ep. sua, post eos versus, quos ex Accii Oenomao recitaverat, Ciceronem irriserat, non modeste, ut solebant olim Atellanarum actorea, sed liberius, ut actores mimorum. Multis modis enim fabula mimus ab Atellana differebat: quod parum modeste dicax: quippe quae dicta sit, ut ait Donatus in Terentii vita, ab imitatione diuturna vilium rerum, et levium personarum; itaque Macrobius lib. III Saturn. mimis lasciviam tribuit: quod Rumana lingua, non Osca, ut Atellana: quod ab uno tantum agebatur: quod exodiis carebat: neque enim in quinque actus, ut Atellana, et reliquae fabulae, quibus actibus inferebantur ad animos recreandos esodia, dividebantur, sed perpetuam actionem habebat: postremo, ut arbitror, quod neque adhibito tibicine, neque cantu, neque cum corporis motu, ut reliquae fabulae, agebatur. Recte igitur mimum, non Atellanam, id est, Atellanae fabulae histrionem, Paetus induxisse dicitur; quia dictis acotioribus, quam quae inseri olim Atellanis solita fuerant, in Ciceronem iocaretur. Id.

(1) Ita correxi vulg. *quem tu mihi Pompilium, quem Denarium narras.*— *Pompilium*) Volunt piscem esse, qui Plinio dicitur *pompilus*, lib. IX, cap. 29. Nisi mavis hic *polypum*, ut infra. *Anon.* — *Denarium*) Eandem hanc vocem invenies in tertia ab hac epistola, quo loco edolium quoddam significare videtur, quod magni apud me momenti fuit, ne quid hic temere motaremus. *Neque ollam*, inquit, *denarium implere.* Nam quamvis thesauros in ollis a senibus maxime condi soleat, unde argumentum et titulum suae comoediae Plautus accepit: arbitror tamen argutiorem quempiam esse sensum horum verborum, voluisseque Ciceronem hoc loco ludere, et materiam ioci ex ambiguitate illius dictionis traxisse: quod tamen non affirmo: nec enim ullo testimonio aliorum auctorum confirmare possum. Id autem quod suspicati sumus non inepte, ut puto, consideratis diligenter ambobus his locis notum facere voluimus. Quod si recipitur, probaturque edulium illic significare, non video cur hic quoque idem significare non possit, neque cur hinc vocem hanc delere tentent, quum illic eam manere sinant: eandem enim eius utroque loco rationem esse puto. Eruditiores hoc diligentius considerare poterunt, quorum ego indicio semper libenter acquiescam. Satis hic nobis fuit consilii nostri rationem ostendere, quod non, ut cuncti fere alii fecerunt, dictionem hanc delere voluimus. Victor. Quasi intelligi non possit *denarius*, quo se *polypum* empturum scripsisset Paetus, quem Cicero, ut pretium minimum, se fingat spernere. Corr.

Iam dicendi discipulos habeo, coenandi magistros. Puto enim, te audisse, si forte ad vos omnia perferuntur, illos apud me declamitare, me apud eos cocnitare. Tu autem, quod mihi bonam copiam eiures, nihil est. Tum enim, quum rem habebas, quaesticulis te faciebam attentiorem. [1] Nunc, quum tam aequo animo bona perdas, non eo sis consilio, ut, quum me hospitio recipias, aestimationem te aliquam putes accipere. Etiam haec levior est plaga ab amico, quam a debitore. Nec tamen eas coenas quaero, ut magnae reliquiae fiant: quod erit, magnificum sit et lautum. Memini te mihi Phameae coenam narrare. Temperius fiat; cetera eodem modo. Quod si perseveras me ad matris

*Tyrotarichi*) Edulii genus ex caseo et salsamentis confectum: nam τυρός, caseus, τάριχος salsamentum.

*Dicendi — magistros*) Ego eos erudio in Rhetoricis, praecepta eloquentiae eis trado, sed apud eos coeno. *Magistri* enim, *Reges*, *Domini* dicebantur splendidi convivatores, qui amicos frequenter excipiebant conviviis. Vt pridem notavit Lipsius III Antiq. lect. GRAEV.

*Quod mihi bonam copiam eiures*) Pro, quod iures mihi te non habere unde sumptum facias. MAN.

*Quaesticulis*) Lucellis. Dandi casu potius, quam auferendi, opinor dictum: ut sit, *Attentiorem, vel ad minimos quaestus.* ID.

(1) Schütz. *ferebam attent.*

*Aequo animo bona perdas*) Quod scilicet ex Caesaris decreto post bellum civile debitores creditoribus satisfaciebant per aestimationem possessionum, quanti quasque ante civile bellum comparassent, deducto summae aeris alieni si quid usurae nomine numeratum aut perscriptum esset, qua conditione quarta pars fere debiti deperibat. Sueton. Iul. c. 42. Caes. B. C. III, 1.

*Aestimationem — putes accipere*) Noli putare si me hospitio recipias hoc idem esse ac si bona debitoris ex lege Caesaris cum aestimatione accipere cogaris; aequum scil. in utroque damnum esse.

*Levior est plaga ab amico, quam a debitore*) Hoc est, et tamen, quod ab amico bona tua comedantur, non id tibi aeque grave esse debet, atque illud est, quod debitorum causa deperdis. MAN.

*Phameae*) Qui fuit avus Tigelii tibicinis. Epist. 24, lib. VII. ID.

*Temperius*) Maturius. Refero enim ad tempus, non ad frugalitatem. ID.

*Quod si perseveras, feram id quoque*) I. e. si perseveras, bonam copiam eiurare, nec te ferendis esse sumptibus tam lautae et magnificae coenae asseveras, invita me iterum, ut solebas antea, ad parcam et frugalem coenulam tuae matris, quae diligens et attenta mater familias est:

tuae coenam revocare, feram id quoque. Volo enim videre animum, qui mihi audeat ista, quae scribis, apponere, aut etiam polypum Miniani Iovis similem. Mihi crede: non audebis. Ante meum adventum fama ad te de mea nova lautitia veniet: eam extimesces. Neque est, quod in promulside spei ponas aliquid; quam totam sustuli. Solebam enim antea debilitari oleis et lucanicis tuis. Sed quid haec loquimur? liceat modo isto venire. Tu vero (volo enim abstergere animi tui metum) ad tyrotarichum antiquum redi. Ego tibi unum sumptum afferam, quod balneum calfacias oportebit: cetera more nostro; superiora illa lusimus. De villa Seliciana et curasti diligenter, et scripsisti facetissime. Itaque puto me praetermissurum. Salis enim satis est, sannionum parum. Vale.

id etiam feram aequo animo. GRAEV.

*Polypum*) Piscem, ita vocatum a multitudine pedum, non magni pretii. Plinius lib. IX, 29. MAN.

*Miniani*) Rubro iure tinctum. Iovis simulacri faciem in Capitolio illini minio solitam, ait Plinius lib. XXXIII, cap. 7, et lib. XXXV, cap. 12, inde Minianu cognomen. ID.

*In promulside*) In antecoena. *Promulsis* est gustatio, vel gustus, quod et *antecoenium* dicebatur et *antecoena*, sic dicta quia veteres initio coenae fere *mulsum* apponebant, et ea coena dabatur ante mulsum. Vide Lips. III antiq. Lect. GRAEV.

*Debilitari*) Sic Bengel. Ern. At Mss. quidam et Turneb. *delibitari*, alii *delectari*.

*Lucanicis*) Notum genus suilli farciminis, a Lucanis populis inventum. MAN.

*Isto*) Neapolim ubi tu es. ID.

*De villa Seliciana*) Domum Syllanam in urbe Neapoli (epist. 15), villam Selicianam in agro Cicero emere cogitabat. ID.

*Salis*) Papirius dixerat, villam hanc, in litore positam, salinas habere. *Salis*, inquit Cic., *satis est*: sed ridendi causas adversa reip. tempora eripiunt. ID.

## XVII.

Scr. Romae mense Sextili A. V. C. 707.

*Quum Caesar militibus agros divisurus diceretur; Paetus metuens, ne divisio ad suos quoque agros pertineret, rogaverat Ciceronem, ut sibi, quod de hoc negotio sciret vel futurum putaret, perscriberet. Cicero respondet, se de isto periculo certi nihil scire, nec adhuc quidquam audisse, ferenda tamen arbitrari, quaecumque acciderint.*

CICERO L. PAPIRIO PAETO S.

Nae tu homo ridiculus es, qui, quum Balbus noster apud te fuerit, ex me quaeras, quid de istis municipiis et agris futurum putem. Quasi aut ego quidquam sciam, quod iste nesciat; aut, si quid aliquando scio, non ex isto soleam scire. Immo vero, si me amas, tu fac, ut sciam, quid de nobis futurum sit. Habuisti enim in tua potestate, ex quo vel ex sobrio, vel certe ex ebrio scire posses. Sed ego ista, mi Paete, non quaero: primum quia de lucro prope iam quadriennium vivimus, si aut hoc lucrum est, aut haec vita, superstitem reipublicae vivere; deinde, quod scire quoque mihi videor, quid futurum sit. Fiet enim quodcumque volent, qui valebunt; valebunt autem semper arma. Satis igitur nobis esse debet, quidquid conceditur. Hoc si qui pati non potuit, mori debuit. Veientem quidem agrum et Capenatem metiuntur. Hoc non longe abest a Tusculano. Nihil tamen timeo; fruor, dum licet; opto, ut semper liceat. Si id minus contigerit, tamen, quando ego vir fortis, idemque

*Nae tu*) Sic recte Gronovius. Vulgo *Non tu.*

*Quando ego*) Sic Ern. e Mss. et edd. pr. Vulgo *quum ego.*

*Idemque*) Victor. e cod. Medic. edidit *idem quod*, quod recte repudiarunt Graev. Ern.

philosophus, vivere pulcherrimum duxi,[1] non possum eum non diligere, cuius beneficio id consequutus sum. Qui si cupiat esse rempublicam, qualem fortasse et ille vult, et omnes optare debemus: quid faciat tamen, non habet; ita se cum multis colligavit. Sed longius progredior: scribo enim ad te. Hoc tamen scito, non modo me, qui consiliis non intersum, sed ne ipsum quidem principem scire, quid futurum sit. Nos enim illi servimus: ipse temporibus. Ita nec ille, quid tempora postulatura sint, nec nos, quid ille cogitet, scire possumus. Haec tibi antea non rescripsi: non quo cessator esse solerem, praesertim in literis; sed quum explorati nihil haberem, nec tibi sollicitudinem ex dubitatione mea, nec spem ex affirmatione afferre volui. Illud tamen adscribam, quod est verissimum, me his temporibus adhuc de isto periculo nihil audisse. Tu tamen pro tua sapientia debebis optare optima, cogitare difficillima, ferre quaecumque erunt.

(1) Alii *dixi*

## XVIII.

Scr. in Tusculano exeunte Iunio A. V. C. 707.

*Causas exponit, cur ludum quasi eloquentiae aperuerit, aliosque declamando coeperit exercere. Addit nonnulla per iocum de coenarum lautitia.*

CICERO L. PAPIRIO PAETO S. D.

Quum essem otiosus in Tusculano, propterea quod discipulos obviam miseram, ut iidem me quam maxime conciliarent familiari suo; accepi tuas literas, plenissimas suavitatis: ex quibus intellexi probari tibi

*Discipulos*) Hirtium et Dolabellam.

*Conciliarent*) Mollissimum mihi aditum ad Caesarem pararent familiares. I. G. GRON.

*Familiari suo*) Caesar ex Africa redeunti.

meum consilium, quod, ut Dionysius tyrannus, quum Syracusis expulsus esset, Corinthi dicitur ludum aperuisse, sic ego, sublatis iudiciis, amisso regno forensi, ludum quasi habere coeperim. Quid quaeris? me quoque delectat consilium. Multa enim consequor: primum id, quod maxime nunc opus est, munio me ad haec tempora. Id cuiusmodi sit, nescio: tantum video, nullius adhuc consilia me huic anteponere: nisi forte mori melius fuit. In lectulo, fateor, sed non accidit. In acie non fui. Ceteri quidem, Pompeius, Lentulus tuus, Scipio, Afranius, [1] foede perierunt. At Cato praeclare. Iam istuc quidem, quum volemus, licebit. Demus modo operam, ne tam necesse nobis sit, quam illi fuit: id quod agimus. Ergo hoc primum. Sequitur illud. Ipse melior fio: primum valitudine, quam, intermissis exercitationibus, amiseram; deinde ipsa illa, si qua fuit in me, facultas orationis, nisi me ad has exercitationes retulissem, exaruisset. Extremum illud est, quod tu nescio an primum putes. Plures iam pavones confeci, quam tu pullos columbinos. Tu istic te Aleriano iure delectato: ego me hic Hirtiano. Veni igitur, si vir es, et disce iam προλεγομένας, quas quaeris: etsi sus Minervam. Sed quando, ut video, aesti-

(1) Pompeius Magnus et L. Lentulus, qui cos. fuerat anno primo belli civilis iussu Ptolemaei Aegypti regis necatus, Scipio Pompeii socer ad Hipponem regium interiit, L. Afranius a P. Sitio cum Fausto L. Sullae filio captus, et necatus est.

*Confeci*) In conviviis apud Hirtium et Dolabellam.

*Aleriano iure*) Ludit in voce *ius*, quod et liquidum cibi et leges significat. Videtur Alerium Iurisconsultum penes se habuisse Paetus. I. G. Gr.

*Hirtiano*) Cf. epist. 20 huius libri.

*Προλεγομένας*) Disce, inquit, e coenis Hirtianis, quales tuae futurae sint. Προλεγομένας vocat, quia, sicut ἐκ τῶν προλεγομένων, quae praeponuntur libris, docemur ea, quae ad ipsos libros attinent, sic Hirtii coenae Papirium, quas coenas dare deberet, admonere et erudire possent. Man.

*Sus Minervam*) Vsurpatur hoc adagium in eos, qui, cuius rei scientia carent, in ea peritissimos conantur erudire. Id.

mationes tuas vendere non potes, neque ollam denariorum implere, Romam tibi remigrandum est. Satius est hic cruditate, quam istic fame. Video te bona perdidisse: spero idem istic familiares tuos. Actum igitur de te est, nisi provides. Potes mulo isto, quem tibi reliquum dicis esse, quando cantherium comedisti, Romam pervehi. Sella tibi erit in ludo, tanquam hypodidascalo proxima. Eam pulvinus sequetur.

*Aestimationes*) Praedia a debitoribus ex lege Caesaris accepta, qua quarta pars crediti deperibat.

*Neque ollam*) Qualis est Euclionis in Aulularia Plauti. I. G. GRON. Fortasse scripserat Paetus, tunc velle se, quum ollam denariorum, aestimationibus venditis, implevisset, Romam redire. MAN. Aliter Victorius supra pag. 425. *T.*

*Spero idem istic*) Sic Gronov. Alii *idem istuc*, vel *idem istos*. Sed *istic* refertur ad Paeti familiares Neapolitanos.

*Sella tibi erit in ludo*) Quem me aperuisse dixeram. I. G. GRON.

*Hypodidascalo*) Ei, qui subdoceat. MAN.

## XIX.

Scr. Romae mense Sextili A. V. C. 707.

*Scripserat Paetus, Balbum tenui apparatu fuisse contentum. Vnde iocatur, malitiose haec dici, ut se quoque ad eandem aut minorem continentiam devocaret.*

CICERO L. PAPIRIO PAETO S. D.

Tamen a malitia non discedis. Tenuiculo apparatu significas Balbum fuisse contentum. Hoc videris dicere, quum reges [1] tam sint continentes, multo magis consulares esse oportere. Nescis me ab illo omnia expiscatum. Recta enim a porta domum meam venit. [2] Neque hoc admiror, quod non suam potius; sed illud, quod non ad suum. Ego autem primis tribus verbis,

(1) Iocose sic Caesarianos appellat.

(2) Vulgo *venisse*.

*Quod non ad suum*) h. e. quod non suam potius domum venit, sed quod

« Quid noster Paetus? » At ille adiurans « Nusquam se unquam libentius. » Hoc si verbis assequutus es, aures ad te afferam non minus elegantes. Sin autem obsonio: peto a te, ne pluris esse balbos, quam disertos putes. Me quotidie aliud ex alio impedit. Sed, si me expediero, ut in ista loca venire possim, non committam, ut te sero a me certiorem factum putes.

non statim ad suum i. e. familiarem Caesarem commeavit. Caesar enim sub finem superioris mensis Romam venerat. Vulgo edebatur: *neque hoc admiror, quod non ad tuam potius, sed illud quod non ad suam.* In plerisque tamen codd. Mss. legitur *neque hoc admiror, quod non suam potius, sed illud quod non ad suam.*

*Pluris esse balbos*) Iocatur in ambiguo Balbi nomine. *Balbi* enim dicuntur, qui linguae vitio parum expedite loquuntur. MAN.

*In ista loca*) Neapolim. *An.*

## XX.

Scr. Romae mense Sextili A. V. C. 707.

*Iocatur, se Epicureum factum, abiecta reipublicae cura, ideoque lautius, quam antea, accipiendum esse. Deinde rationes suae vitae et studiorum perscribit.*

CICERO PAETO.

Dupliciter delectatus sum tuis literis, et quod ipse risi, et quod te intellexi, iam posse ridere. Me autem a te, ut scurram velitem, malis oneratum esse, non moleste tuli. Illud doleo, in ista loca venire me, ut

*Velitem*) Velites, genus militum, quod ante iustam aciem telis, hastis pugnat, leviter armatum. *An.*

*Malis*) Misit Paetus Ciceroni poma, quae et *mala* dicuntur. Hoc verbum ambiguum est, ideoque ioco aptum. Sed ut ambiguitas servaretur, adhibendum erat etiam verbum huic rei accommodatum: hinc dixit, *malis me onerasti*, pro *malis me donasti.* Formula *malis onerare* significare potest, maledicta plurima in aliquem congerere (nam etiam *maledictis aliquem onerare* dicimus), et plurima poma in aliquem coniicere. Vtrumque accidere solet scurris et parasitis

constitueram, non potuisse. Habuisses enim non hospitem, sed contubernalem. At quem virum? non eum, quem tu es solitus promulside conficere. Integram famem ad ovum affero. Itaque usque ad assum vitulinum opera perducitur. Illa mea, quae solebas antea laudare: « o hominem facilem! o hospitem non gravem! » abierunt. Nam omnem nostram de republica curam, cogitationem de dicenda in senatu sententia, commentationem causarum, abiecimus. In Epicuri nos, adversarii nostri, castra coniecimus; nec tamen ad hanc insolentiam, sed ad illam tuam lautitiam, veterem dico, quum in sumtum habebas. Etsi nunquam plura praedia habuisti. Proinde te para: cum homine et edaci tibi res est, et qui iam aliquid intelligat. Οψιμαθεῖς autem homines, scis quam insolentes sint. Dediscendae tibi sunt sportellae et artolagani tui. Nos iam artis tantum habemus, ut Verrium tuum et Camillum, qua munditia homines?

in locupletiorum conviviis, hoc in primis, apposita mensa secunda. Hinc Ciceroni veniebat in mentem scribere, *multis malis me tanquam scurram onerasti*. Sed id fit inprimis tum, quum parasitus est impudentior, et dicteriis convivas saepius lacessit. Et quia dicimus *iacere dicta*, tanquam tela et iacula; deinde *velitari* et *velitatio* in dicteriis iaciendis dicitur, ut apud Gellium, VI, 11: *neque in maledictis apud impudentes et improbos velitandum*: propterea eleganter dixit, *se tanquam velitem scurram*, hoc est, qui ultro et crebrius impudentiusque maledictis velitatus sit adversus Paetum, *malis oneratum esse. Id se autem non moleste tulisse*, quia aequum sit, ut est apud Phaedrum, sua exempla aequo animo pati. Ern.

*Contubernalem*) Diutius enim, quam solent hospites, apud te mansissem. Man.

*Integram famem*) Quasi nihil gustassem in promulside iuxta ieiunus et esuriens aggredior caput coenae. Gron.

*Ad assum vitulinum*) Nec minus strenue ad carnes assas accedo. Id.

*Commentationem causarum*) Meditationem litium forensium, quae omnia scilicet antehac me parci cibi faciebant. Id.

*Insolentiam*) i. e. ad huius seculi insolentiam et nimium sumptum qui fiebat in coenas.

Οψιμαθεῖς) *Sero discentes*. An.

*Artolagani*) Panes melliti, placentarum instar. I. F. Gron.

*Artis tantum habemus*) i. e. in arte

qua elegantia? vocare saepius audeamus. Sed vide audaciam. Etiam Hirtio coenam dedi, sine pavone tamen; in ea coena cocus meus praeter ius fervens nihil potuit imitari. Haec igitur est nunc vita nostra. Mane salutamus domi et bonos viros multos, sed tristes, et hos laetos victores: qui me quidem perofficiose et peramanter observant. Vbi salutatio defluxit, literis me involvo, aut scribo, aut lego. Veniunt etiam, qui me audiant, quasi doctum hominem, quia paulo sum, quam ipsi, doctior. Inde corpori omne tempus datur. Patriam eluxi iam et gravius et diutius, quam ulla mater unicum filium. Sed cura, si me amas, ut valeas: ne ego, te iacente, bona tua comedim. Statui enim tibi ne aegroto quidem parcere.

coquinaria tantum profecimus. Vulg. *ex artis*, vel *ex arcis*. Optimum est *nos iam artis tantum habemus*, quod Ernestius reposuit.

*Audiant*) Sic Ern. ex ed. Rom. Vulgo *audiunt*.

*Comedim*) Pro *comedam*. Ex Nonio. *An.*

## XXI.

Scr. anno incerto.

*Fulmina verborum Paetus Ciceroni tribuerat, quae imitari non posset, quod ridens confutat 1, etiam quod Papirios ullos negaverat nisi plebeios fuisse 2.*

CICERO PAETO S.

Ain' tandem? insanire tibi videris, quod imitere verborum meorum, ut scribis, fulmina? Tum insanires, si consequi non posses; quum vero etiam vincas, me prius irrideas, quam te, oportet. Quare nihil tibi opus est illud a Trabea, sed potius *ἀπότευγμα* meum.

*Trabea*) Nempe Paetus usus erat Trabeae versiculo, ad illam insaniam accommodato, cuius ipse se accusabat.—Ἀπότευγμα) *Aberratio*: quia non

Verumtamen quid tibi ego in epistolis videor? Nonne plebeio sermone agere tecum? Nec enim semper eodem modo. Quid enim simile habet epistola aut iudicio, aut concioni? Quin ipsa iudicia non solemus omnia tractare uno modo. Privatas causas, et eas tenues, agimus subtilius; capitis aut famae scilicet ornatius: epistolas vero quotidianis verbis texere solemus.

2. Sed tamen, mi Paete, qui tibi venit in mentem negare, Papirium quemquam unquam, nisi plebeium fuisse? Fuerunt enim patricii minorum gentium, quorum princeps L. Papirius Mugillanus, qui censor cum L. Sempronio Atratino fuit, quum antea consul cum eodem fuisset, annis post Romam conditam CCCXII. Sed tum Papisii dicebamini. Post hunc XIII fuerunt sella curuli ante L. Papirium Crassum, qui primum Papisius est vocari desitus. Is dictator cum L. Papirio Cursore, magistro equitum, factus est, annis post Romam conditam CCCCXV, et quadriennio post consul cum K. Duilio. Hunc sequutus est Cursor, homo valde honoratus; deinde L. Maso, aedilicius: inde multi

assequor id, quod cupio. Quum Papirius ostendere velit Ciceroni, se frustra ipsius orationes imitari, Trabeae poëtae verbis id ostenderat. Quod reiicit Cicero, ac potius sibi illud ipsum a Trabea opus esse affirmat. Nam quum Papirius non solum consequatur, sed etiam vincat, *suum esse frustra conari affirmat*: ἀπότευγμα *igitur meum*, subaudi, *est*. Tu enim omnia, quae vis, consequeris. Quod ego non possum: itaque ἀπότευγμα meum est, non tuum. MAN.

*Minorum gentium*) Quos post Romulum in Senatum Tarquinius Priscus adlegerat, ii *minorum gentium* sunt appellati, quasi secundae dignitatis patres. *Livius* lib. XXXV. CELL.

*Quum antea consul*) Ita scribendum esse monuerunt Manutius et Pighius ad A. V. C. 310. Vulgo *qui consul — quum antea censor.*

*XIII fuerunt sella curuli*) Scilicet, usi, qui magistratus curules gesserunt. GRON.

*Homo valde honoratus*) Quinquies enim cos. fuit annis V. C. 429, 433, 434, 438, 440. Idem dictator factus A. 430.

*Aedilicius*) L. Papirius Maso aedilis fuit A. V. 430.

*Multi Masones*) Inter quos C. Papirius L. F. Maso cos. fuit. A. V. 522.

Masones: quorum quidem tu omnium patriciorum imagines habeas volo. Deinde Carbones et Turdi insequuntur. Hi plebeii fuerunt: quos contemnas, censeo. Nam praeter hunc C. Carbonem, quem Damasippus occidit, civis e re publica Carbonum nemo fuit. Cognovimus Cn. Carbonem, et eius fratrem scurram. Quid his improbius? De hoc amico meo, Rubriae filio, nihil dico. Tres illi fratres fuere, P. M. C. Carbones. Publius, Flacco accusante, condemnatus; fugit Marcus ex Sicilia; Caius, accusante L. Crasso, cantharidas sumpsisse dicitur. Is et tribunus plebis seditiosus, et P. Africano vim attulisse existimatus est. Hoc vero, qui Lilybaei a Pompeio nostro est interfectus, improbior nemo, meo iudicio, fuit. Iam pater eius accusatus a M. Antonio, sutorio atramento absolutus putatur. Quare ad patres censeo revertare. Plebeii quam fuerint importuni, vides.

*E republica*) h. e. utilis *reipublicae*.

*Tres illi*) h. e. tres qui sequuntur.

*Fugit Marcus ex Sicilia*) Restitui lectionem edd. vett. Pro qua recentiores multi perperam ediderunt sic: *C. Cn. M. Carbones. Marcus P. Flacco accusante condemnatus fur magnus ex Sicilia.*

*Hoc vero*) Scil. *Cn. Carbone Cn. F.* qui ter cos. fuit A. V. 668, 669, 671.

*Iam pater eius*) Cos. A. V. 540 cum Metello Caprario.

*Sutorio atramento absol.*) i. e. corruptis iudicum tabellis. Corr. Sutorium atramentum Graeci Χάλκανθον vocant. Galenus lib. XIII meth. cap. 20 nominat inter ea pharmaca, quae non leviter nocendi vim habent, quam ille δύναμιν φθαρτικὴν appellat: subiungitque non tuto medicamentis immisceri, quae per os assumuntur. Itaque licet opinari, Carbonem hunc, sumpto atramento sutorio, voluntaria morte damnationis a iudicio liberatum. Man.

## XXII.

Scr. anno incerto.

*Quum Paetus in epistola verbum obscenum usurpasset, Cicero Stoicorum sententiam explicat, quibus placuit nihil esse obscenum, nihil turpe dictu, ideoque suo quamque rem nomine appellandam. Se tamen verecundiam potius loquendi, quam istam Stoicorum licentiam amare ostendit.*

CICERO PAETO.

Amo verecundiam, tu potius [1] libertatem loquendi. Atque hoc Zenoni placuit, homini mehercule acuto: etsi Academiae nostrae cum eo magna rixa est. Sed, ut dico, placet Stoicis, suo quamque rem nomine appellare. Sic enim disserunt: Nihil esse obscenum, nihil turpe dictu. Nam, si quod sit in obscenitate flagitium, id aut in re esse, aut in verbo: nihil esse tertium. In re non est. Itaque non modo in comoediis res ipsa narratur, ut ille in Demiurgo (nosti canticum: [2] me-

(1) Ita necessario legendum, quod iam Bernh. Rutilius et Lambinus monuerunt. Vulgo absurde *vel potius.*

*Vel potius libertatem loquendi*) Aut hoc per iocum dicit, aut legendum, *Alii potius libertatem.* Alioqui pugnantia loqueretur. MAN. Legendum est, *Amo verecundiam, tu potius libertatem*, reclament omnes libri licet. LAMBIN. Hunc locum, si quis attentius epistolae finem inspiciat, sane intelliget, ne ipse sibi Cicero adversetur, ἀποφηματικῶς cum nota interrogationis esse enuntiandum, atque eam ob caussam *vel* eo in loco *an* significare. Finis autem est hic: *Ego servavi, et servabo .... Platonis verecundiam.* Quem quis non videt ex adverso cum initio pugnare? Interrogative legatur ergo; qua loquendi forma, non semel ad Atticum scribens, et alibi usus est. *Malaspina in Epist. ad Q. Fratr.* I, 2. Est mihi notus acerrimo ingenio Criticus, qui legit: *Amo verecundiam, velut porticus libertatem*, etc. Hoc est, uti Stoici amant libertatem etc. Audacius, quam necesse sit, ni fallor. OLIV. — *Vel potius*) Legit *potius, quam.* Respondet enim Paeto, qui familiariter eum reprehenderat, quod non esset εὐθυῤῥήμων, sed tecta verba quaereret. FACCIOL.

*Atque*) Recte sic Benedictus e codd. Dresd. 1, 3, 5, aliisque. Vulgo *Atqui.*

*Demiurgo*) Fabula Turpilii comici.

(2) Vulgo edebatur *in Demiurgo modo* (*forte nosti canticum.* —) — *Modo*, idest nuperrime acta. CELL.

ministi Roscium), *ita me destituit nudum;* totus est sermo verbis tectus, re impudentior; sed etiam in tragoediis. Quid est enim illud: *Quae mulier una?* [1] quid, inquam, est: *usurpat ea duplex cubile?* Quid, *huius Pheraei hic cubile inire est ausus?* Quid est, *Virginem me quondam invitam per vim violat Iupiter?* Bene *violat;* sed alterum nemo tulisset. Atqui idem significat. Vides igitur, quum eadem res sit, quia verba non sint, nihil videri turpe. Ergo si in re non est, multo minus in verbis. Si enim quod verbo significatur, id turpe non est, verbum, quod significat, turpe esse non potest. *Anum* appellas alieno nomine: cur non suo potius? *Caudam* antiqui *penem* vocabant: ex quo est propter similitudinem *penicillus.* At hodie *penis* est in obscenis. At vero Piso ille Frugi in Annalibus suis queritur, adolescentes *peni* deditos esse. Quod tu in epistola appellas suo nomine, ille tectius *penem.* Sed quia multi, factum est tam obscenum, quam id

(1) Ex Attii versiculo; qui plenius laudatur Orat. c. 46: *mulier una duum virum.*

*Vsurpat ea duplex cubile*) Sic rescripsi pro vulg. *usurpata duplex cubile.* Est pars versiculi ex eadem Attii fabula, de eadem muliere *duum virum.*

*Huius Pheraei*) Intelligunt Alexandrum Pheraeum, quem eius uxor Thebe adiuvantibus fratribus, ob suspicionem pellicatus occidit. Sed ut nunc legitur versiculus haud satis ei argumento convenit; aptum esset si legeretur: *Regis Pheraei haec cubile inire est ausa.*

*Alterum*) Ita correxi h. l. qui vulgo sic edebatur: *per vim violat. Iupiter bone! violat? atqui idem significat, sed alterum nemo tulisset.* Etiam Benedictus e codd. Dresd. 1, 2, 3 edidit *bene violat.* — *Alterum*) Obscenum verbum, *subagitat*, quo dissoluti homines pro *violo* libere utuntur. MAN.

*Nihil videri turpe*) Legendum videtur, *quum verba non sint, nihil in re esse turpe.*

*Alieno nomine*) Proprium nomen, podex: alienum, anus, a vetula: quod utrique similis deformitas et foeditas. MAN.

*Suo nomine*) Scil. *mentulae* verbo usus erat.

*Sed quia multi*) Scil. hoc vocabulum usurparunt post Pisonem. — *Sed quia multi*) Post eum, scilicet, sic appellaverunt, ut ipse antea appellarat, quum amplius non tectum esset, et obscurum, *factum est tam obscenum,* quam id verbum quo usus est Paetus. Postquam enim non latuit,

verbum, quo tu usus es. Quid, quod vulgo dicitur, *Quum nos te voluimus convenire*, num obscenum est? Memini, in senatu disertum consularem ita eloqui: *Hanc pulpam maiorem, an illam dicam?* Potuit obscenius? Non, inquis: non enim ita sensit. Non ergo in verbo est. Docui autem in re non esse. Nusquam igitur est. *Liberis dare operam*, quam honeste dicitur? Etiam patres rogant filios; eius operae nomen non audent dicere. Socratem fidibus docuit nobilissimus fidicen. Is *Connus* vocitatus est. Num id obscenum putas? Quum loquimur terni, nihil flagitii dicimus; at quum *bini*, obscenum est. Graecis quidem, inquies. Nihil est ergo in verbo; quando et ego graece scio, et tamen tibi dico, *bini;* idque tu facis, quasi ego graece, non latine dixerim. *Ruta*, et *menta*, recte utrumque. Volo mentam pusillam ita appellare, ut *rutulam:* non licet. *Bella tectoriola:* dic ergo etiam pavimenta isto modo, non potes. Viden' igitur nihil esse, nisi ineptias: turpitudinem nec in verbo esse, nec in re, itaque nusquam esse. Igitur in verbis honestis obscena ponimus. Quid enim? non honestum verbum est *divisio*? At inest obscenum, cui respondet *intercapedo*. Num haec ergo obscena sunt? Nos autem ridicule. Si dicimus, *ille patrem strangulavit*, honorem non praefamur: sin de

nec clam fuit quid ea voce significaretur, statim factum est turpe et obscenum: non enim intelligi ab omnibus quid ea denotaretur, ipsum verecundiorem faciebat. Ideoque infinitis pene nominibus apud Graecos, nec paucis etiam apud Romanos, hae hominis partes, quae honeste nominari non possunt, indicantur: unusquisque reconditam vocem sectatur, vulgatam et nimis apertam propter turpitudinem fugit et aspernatur. VICT.

*Pulpam*) Hoc Politianus in Mss. reperit. Vulgo *culpam*.

*Obscenum est*) Scil. si cogitetur Graecum βινεῖ.

*Bini*) βινεῖ apud Graecos a βινέω coëo.

*Non licet*) Quia obscenum est *mentula*.

*Non potes*) Nam sonaret pavimentula.

*Obscenum*) Nempe inest obscenum visio, ut in *intercapedo* obscenum *pedo*.

*Strangulavit*) Verbum hoc quum de femina dicitur, obscenum est, quia

Aurelia aliquid, aut Lollia, honos praefandus est. Et quidem iam etiam non obscena verba, pro obscenis sunt. *Batuit*, inquit, impudenter; *depsit* multo impudentius. Atqui neutrum est obscenum. *Testes*, verbum honestissimum in iudicio: alio loco, non nimis. At honesti *colei Lanuvini: Cliternini* non honesti. Quid? ipsa res modo honesta, modo turpis? *Suppedit*, flagitium est; iam si erit nudus in balneo, non reprehendes. Habes scholam Stoicam: ὁ σοφὸς εὐθυῤῥημονήσει. Quam multa ex uno verbo tuo? Te adversus me omnia audere gratum est. Ego servo et servabo, sic enim assuevi, Platonis verecundiam. Itaque tectis verbis ea

refertur ad vulvam. Plinius lib. 20, c. 15 et 18 *strangulatio vulvae*. FACC.

*Aurelia, aut Lollia*) Scortis nobilibus. MAN.

*Aliquid*) Vel legendum *aliquid eiusmodi*, vel *aliquis idem*.

*Batuit, inquit, impudenter; depsit multo impudentius*) *Batuere*, et *Depsere*, quum non obscena proprie sint verba; nam illud est, verberare, vel pugnare; hoc subigendo tenerum reddere: ad obscenam tamen significationem transferuntur. *Batuere* enim sic accipitur pro βατεύειν, ut *bini* pro βινεῖ. Est autem βατεύειν, quum mares insiliunt feminas rei venereae causa. Quo verbo Theocritus usus est. *Depsere* vero, est subigere, miscere. MAN.

*Obscenum*) Vulgo addebatur ex inepta adnotatione marginali: *Stultorum plena sunt omnia*, quod recte Stephanus, Canterus, Ernestius eiiciendum censuit.

*Colei Lanuvini*) Sacci de corio facti qui et *cullei*, qui optime Lanuvii fiebant et inde portabantur Romam.

*Cliternini*) Propter lusum ex ἀμφιβολίᾳ voc. *colei* et sono voc. *Cliternini*, in quo est similitudo vocabuli κλειτορὶς. — *Cliternini non honesti*) Quia familia Coleorum ibi non est: et ideo, *Cliterninos coleos* qui dicit, non familiam, sed testes viriles dicit. MAN.

*Suppedit*) Quia, quum deducatur a *pedo*, significat, crepitum ventris emittere. ID.

*Iam si erit*) Vulgo *iam erit*; ubi certe excidit *si*, quod supplevimus. Ac fortasse scripsit Cicero: *idem si fuerit nudus in balneo.*

*Habes*) Habes disputationem stoicam super illud, ὁ σοφὸς etc. idest *sapiens rectis verbis et propriis loquetur*. FACC.

*Scholam*) Disputationem, quemadmodum in schola. Vide Tuscul. I, 4.

Ὁ σοφὸς εὐθυῤῥημονήσει) *Sapiens recte loquetur*. Opinor contra scholam Stoicam hoc esse. Vt dixerit Cicero: Stoici superiores illa disputant: mihi autem hoc videtur, sapientem ita loqui debere, ut obscenitatem vitet: quod ego facio, Platonis verecundiam servans. MAN.

ad te scripsi, quae apertissimis agunt Stoici. Sed illi etiam crepitus aiunt aeque liberos ac ructus esse oportere. Honorem igitur Kalendis Martiis. Tu me diliges, et valebis.

*Honorem*) Habere volui *Kalendis Martiis*. Quem praecipue diem matronas Iunoni dicatum, cum religione coluisse, scripsit Ovidius Fast. lib. III et Servius in Virg. lib. VIII. Id.

*Martiis*) i. e. Honorem Kalendis Martiis, qui dies erat matronis sollemnis, habeamus, qui verecundiam loquendi amamus.

## XXIII.

Scr. in Cumano VIII Kal. Sept. A. V. C. 707.

*Praenuntiat se vel crastino die vel propediem ad Paetum venturum.*

CICERO PAPIRIO PAETO.

Heri veni in Cumanum: cras ad te fortasse. Sed quum certum sciam, faciam te paulo ante certiorem. Etsi M. Ceparius, quum mihi in silva Gallinaria obviam venisset, quaesissemque, quid ageres, dixit te in lecto esse, quod ex pedibus laborares. Tuli scilicet moleste, ut debui: sed tamen constitui ad te venire, ut et viderem te, et viserem, et coenarem etiam. Non enim arbitror cocum etiam te arthriticum habere. Exspecta igitur hospitem quum minime edacem, tum inimicum coenis sumptuosis.

*Sylva Gallinaria*) Est inter ostia Vulturni et Literni in Campania.

*Constitui*) *institui* codd. Amst., Lips., Stewech.

*Arthriticum*) Articulis ita laborantem ut coenam apparare non possit. MAN.

## XXIV.

**Scr. Romae exeunte Februario A. V. C. 710.**

*Rufum a Paeto commendatum sibi curae fore ostendit* 1: *iocose Paetum hortatur, ut ad coenas itare pergat, ne ipse coenulas facere dediscat* 2; *se tamen, quod iocosius scribat, non abiecisse curam reipubl. demonstrat* 3.

CICERO PAETO.

Rufum istum, amicum tuum, de quo iterum iam ad me scribis, adiuvarem, quantum possem, etiamsi ab eo laesus essem, quum te tantopere viderem eius causa laborare: quum vero et ex tuis literis, et ex illius ad me missis intelligam et iudicem, magnae curae ei salutem meam fuisse; non possum ei non amicus esse, neque solum tua commendatione, quae apud me, ut debet, valet plurimum, sed etiam voluntate ac iudidio meo. Volo enim te scire, mi Paete, initium mihi suspicionis, et cautionis, et diligentiae fuisse literas tuas; quibus literis congruentes fuerunt aliae postea multorum. Nam et Aquini et Fabrateriae consilia sunt inita de me, quae te video inaudisse: et, quasi divinarent, quam his molestus essem futurus, nihil aliud egerunt, nisi me ut opprimerent. Quod ego non suspicans incautior fuissem, nisi a te admonitus essem. Quamobrem iste tuus amicus apud me non eget commendatione. Vtinam ea fortuna reipublicae sit, ut ille me quam gratissimum possit cognoscere! Sed haec hactenus.

2. Te ad coenas itare desisse, moleste fero. Magna enim te delectatione et voluptate privasti. Deinde

*Aquini*) Aquinum Volscorum oppidum, ut et *Fabrateria*.

*Consilia*) Ab Antonio. MAN.

etiam vereor, licet enim verum dicere, ne nescio quid illud, quod solebas, dediscas, et obliviscare coenulas facere. Nam si tum, quum habebas, quos imitarere, non multum proficiebas; quid nunc te facturum putem? Spurinna quidem, quum ei rem demonstrassem, et vitam tuam superiorem exposuissem, magnum periculum summae reipublicae demonstrabat, nisi ad superiorem consuetudinem tum, quum Favonius flaret, revertisses. Hoc tempore ferri posse, si forte tu frigus ferre non posses. Sed, mehercule, mi Paete, extra iocum, moneo te, quod pertinere ad beate vivendum arbitror; ut cum viris bonis, iucundis, amantibus tui vivas. Nihil aptius vitae: nihil ad beate vivendum accommodatius. Nec id ad voluptatem refero, sed ad communitatem vitae atque victus, remissionemque animorum; quae maxime sermone efficitur familiari, qui est in conviviis dulcissimus: ut sapientius nostri, quam Graeci; illi *συμπόσια*, aut *σύνδειπνα*, nos *convivia;* quod tum maxime simul vivitur. Vides, ut te philosophando revocare coner ad coenas? Cura, ut valeas. Id foris coenitando facillime consequere.

3. Sed cave, si me amas, existimes, me, quod iocosius scribam, abiecisse curam reipublicae. Sic tibi, mi Paete, persuade, me dies et noctes nihil aliud agere, nihil curare, nisi ut mei cives salvi liberique sint. Nullum locum praetermitto monendi, agendi, providendi: hoc denique animo sum, ut, si in hac cura atque administratione vita mihi ponenda sit, praeclare actum mecum putem. Etiam, atque etiam vale.

*Facturum* ) Ernestius malebat *futurum.*

*Σύνδειπνα* ) Vulgo additur *id est compotationes aut concenationes*; ineptissimum emblema quod recte Ruhnkenii eiiciendum esse censuit ad Vellei. Paterc. p. 144.

*Convivia* ) De Senectute, cap. 13.

## XXV.



**Scr. Laodiceae mense Febr. A. V. C. 703.**

***Literis a Papirio Paeto acceptis, quibus ille aliquid de re militari praeceperat, in eius et suam ipsius rei militaris peritiam iocatur 1, deinde M. Fabii Galli negotium ei commendat 2.***

CICERO IMP. PAETO.

Summum me ducem literae tuae reddidere. Plane nesciebam, te tam peritum esse rei militaris. Pyrrhi te libros et Cineae video lectitasse. Itaque obtemperare cogito praeceptis tuis: hoc amplius; navicularum habere aliquid in ora maritima. Contra equitem Parthum negant ullam armaturam meliorem inveniri posse. Sed quid ludimus? Nescis, quo cum imperatore tibi negotium sit. Παιδείαν Κύρου, quam contriveram legendo, totam in hoc imperio explicavi. Sed iocabimur alias, coram, ut spero, brevi tempore. Nunc ades ad imperandum, vel ad parendum potius: sic enim antiqui loquebantur. Cum M. Fabio, quod scire te arbitror, mihi summus usus est; valdeque eum diligo, quum propter summam probitatem eius ac singularem modestiam, tum quod in his controversiis, quas habeo cum tuis combibonibus Epicureis, optima opera eius uti soleo. Is quum ad me Laodiceam ve-

*Pyrrhi*) Pyrrhus Epirotarum rex fuit. Cineas eius legatus. Vtrumque scripsisse libros de re militari, ex Plutarcho et Aeliano perspicuum fit. M.

Παιδείαν Κύρου) *Cyri institutionem*, a Xenophonte conscriptam.

*Ades ad imperandum*) Scripta veterum interiere, in quibus hic loquendi modus crebrior fuit: unius igitur Sallustii utemur testimonio: *Iugurtha* (inquit) *ubi armis, virisque, et pecunia spoliatus est, quum ad imperandum Tisidium vocaretur, rursus coepit flectere animum suum. Ad imperandum*; id est, ut ei imperaretur, ad parendum: quod Cicero subiunxit. Hunc loquendi modum et Servius agnovit in illo Virg. versu: *Frigidus in pratis cantando rumpitur anguis. Cantando*, inquit, *dum incantatur*. MAN.

nisset, mecumque ego eum esse vellem, repente percussus est atrocissimis literis, in quibus scriptum erat, fundum Herculanensem a Q. Fabio, fratre, proscriptum esse: qui fundus cum eo communis est. Id M. Fabius pergraviter tulit, existimavitque, fratrem suum, hominem non sapientem, impulsu inimicorum suorum eo progressum esse. Nunc, si me amas, mi Paete, negotium totum suscipe, et molestia Fabium libera. Auctoritate tua nobis opus est, et consilio, et etiam gratia. Noli pati litigare fratres, et iudiciis turpibus conflictari. Matonem et Pollionem inimicos habet Fabius. Quid multa? non mehercule tam perscribere possum, quam mihi gratum feceris, si otiosum Fabium reddideris. Id ille in te positum esse putat, mihique persuadet.

*Communis est*) Ita correxit Ernestius. Vulgo *esset*.

## XXVI.

Scr. Romae mense Oct. vel Nov. A. V. C. 707.

*Coenam apud Volumnium Eutrapelum, accumbente Cytheride meretrice, iocose describit.*

CICERO PAETO S. D.

Accubueram hora nona, quum ad te harum exemplum in codicillis exaravi. Dices, ubi? Apud Volumnium Eutrapelum, et quidem supra me Atticus, infra Verrius, familiares tui. Miraris tam exhilaratam esse servitutem nostram? Quid ergo faciam? Te consulo, qui philosophum audis. Angar? excruciemne me? Quid

*Eutrapelum*) Ita vocatum a festivitate et lepore. Epist. 32, lib. VII. MAN.

*Philosophum*) Dionem, cuius consuetudine Paetus utebatur. Infra. ID.

assequar? deinde quem ad finem? Vivas, inquis, in literis. An quidquam me aliud agere censes? aut possem vivere, nisi in literis viverem? Sed est earum etiam, non satietas, sed quidam modus. A quibus quum discessi, etsi minimum mihi est in coena, quod tu unum ζήτημα Dioni philosopho posuisti, tamen quid potius faciam, priusquam me dormitum conferam, non reperio. Audi reliqua. Infra Eutrapelum Cytheris accubuit. In eo igitur, inquis, convivio Cicero ille? *quem adspectabant, cuius ob os Graii ora obvertebant sua?* [1] Non, mehercule, suspicatus sum illam affore: sed tamen Aristippus quidem ille Socraticus non erubuit, quum esset obiectum, habere eum Laida. *Habeo*, inquit, *non habeor a Laide.* Graece hoc melius. Tu, si voles, interpretabere. Me vero nihil istorum, ne iuvenem quidem, movit unquam: ne nunc senem. Convivio delector. Ibi loquor, quod in solum, ut dicitur, et gemitum in risus maximos transfero. An tu id melius, qui etiam in philosophum irriseris? quum ille, si quis quid quaereret, dixisset, coenam te quaerere

Ζήτημα) *Quaestionem.* Dioni petenti qua de re vellet Paetus disserere, responderat, *De coena.* Et hoc unum.

*Cytheris*) Volumnii liberta, et amica. Quam postea dilexit Cornelius Gallus Poëta, et post eum M. Antonius. Vide Philippica II, cap. 24. Id.

(1) Versus ex Ennii Telamone, cum antecedente commemoratus Tusc. disput. III, 18.

*Graece hoc melius*) Aristippi graeca verba sunt, Ἔχω Λαΐδα καὶ οὐκ ἔχομαι: quae recitat Athenaeus lib. XII, quod Ciceroni graece melius videtur, quam latine, non quia graece dicatur brevius: aeque enim breviter latine dicitur: sed quia verbum Ἔχω quiddam amplius, quam *Habeo*, significat; quod referri ad concubitum potest. Man.

*Quod in solum ut dicitur*) Hoc proverbium, *Quod in solum venit*, vel *Quodcunque in solum venit*, quidlibet significat, et quidquid occurrit, quidquid casus fert: non pro ratione, aut pro recta voluntate, sed temere, casu, fortuito. Vide lib. I de Nat. Deor. cap. 23. Id.

*Quaereret*) Ex instituto Gorgiae Leontini, qui primus est ausus in conventu poscere quaestionem, id est iubere dicere, qua de re quis vellet audire. Lib. II de fin. in principio. Id.

a mane dixeris. Ille Baro te putabat quaesiturum, unum caelum esset, an innumerabilia. Quid ad te? At hercule coena nimium quantum ad te; [1] ibi praesertim. Sic igitur vivitur: quotidie aliquid legitur, aut scribitur; dein, ne amicis nihil tribuamus, epulamur una non modo non contra legem, si ulla nunc lex est, sed etiam intra legem, et quidem aliquanto. Quare nihil est, quod adventum nostrum extimescas. Non multi cibi hospitem accipies; sed multi ioci. Vale.

*A mane* Non hoc significat, quod Manutius putat, se quaerere coenam, quae a mane inciperet: sed se a mane quaerere, qui illum invitaret ad coenam hora solita instituendam, aut saltem *de die*: sicut illi sodales Catuliani, qui in triviis quaerebant vocationes. GRAEV. Habuit fere Manutii sententiam altera pagina.

(1) *Nimium quantum* sensus causa dedi pro *numquid*. Quum enim praecedat *hercule*, non est interrogationi locus. — Deinde *tibi praesertim* legebat Manutius. *T.*

*Sed multi ioci* ) Ernestius omisit *sed*, quod abest Mss. Guelf. 1, 2, et edd. aliquot vett. nempe ut *non multi* coniuncte capiatur pro *pauci*.

# M. T. CICERONIS
# EPISTOLARVM
## AD DIVERSOS
## LIBER DECIMVS.

### I.

**Scr. Romae exeunte Septembri A. V. C. 709.**

***Invehitur in Antonii insolentiam; Planco rempubl. commendat 1, ac de Furnio benigne suscepto gratias agit 2.***

CICERO PLANCO.

Et afui proficiscens in Graeciam: et posteaquam de meo cursu reipublicae sum voce revocatus, [2] numquam per M. Antonium quietus fui: cuius tanta est, non insolentia (nam id quidem vulgare vitium est), sed immanitas, non modo ut vocem, sed ne vultum quidem liberum possit ferre cuiusquam. Itaque mihi maximae curae est, non de mea quidem vita, cui sa-

(1) Falso inscribitur hic liber *ad Cn. Plancum*. Is enim ad quem Ciceronis epistolae et cuius epistolae ad Ciceronem hic sequuntur, est L. Munatius Plancus L. F.

*Proficiscens*) Desperata libertate, Antonio consule post Caesaris necem pro sua libidine cuncta administrante. Vide epist. 25, lib. XII, et Philipp. I. Man.

*De meo*) Nonnulli *de medio*.

(2) Redierat Romam ex itinere prid. Kal. Sept.

*Vita*) Lamb. *non mea quidem vita*. Non vidit Cicero Plancum consulem. Is enim consulatum adiit A. V. C. 711. — Manut. *maxima cura*; Victor. *maxime curae*.

tisfeci, vel aetate, vel factis, vel (si quid etiam hoc ad rem pertinet) gloria: sed me patria sollicitat, inprimisque, mi Plance, exspectatio consulatus tui: quae ita longa est, ut optandum sit, ut possimus ad id tempus reipublicae spiritum ducere. Quae potest enim spes esse in ea republica, in qua hominis impudentissimi atque intemperantissimi armis oppressa sunt omnia? et in qua nec senatus, nec populus vim habet ullam? nec leges ullae sunt, nec iudicia, nec omnino simulacrum aliquod ac vestigium civitatis? Sed quum acta omnia mitti ad te arbitrabar, nihil erat, quod singulis de rebus scriberem. Illud autem erat amoris mei, quem a tua pueritia susceptum non servavi solum, sed etiam auxi, monere te atque hortari, ut in rem publicam omni cogitatione curaque incumberes. Quae si ad tuum tempus perducitur, facilis gubernatio est: ut perducatur autem, magnae quum diligentiae est, tum etiam fortunae. Sed et te aliquanto ante, ut spero, habebimus, et praeterquam quod reipublicae consulere debemus, tamen tuae dignitati ita favemus, ut omne nostrum consilium, studium, officium, operam, laborem, diligentiam, ad amplitudinem tuam conferamus. Ita facillime et reipublicae, quae mihi carissima est, et amicitiae nostrae, quam sanctissime nobis colendam puto, me intelligo satisfacturum.

2. Furnium nostrum tanti a te fieri, quantum ipsius

*Ita longa est*) Hoc anno consules erant Antonius et Dolabella, interfecto idibus Martiis Caesare, cuius locum Dolabella occupavit. His anno sequenti successuri erant Hirtius et Pansa, Hirtio et Pansae, Plancus et Brutus. MAN.

*Ducere*) h. e. ad id tempus remp. servare, ne prorsus intereat.

*Impudentissimi*) *Impotentissimi* inde a Victorio repositum, quum edd. pr. cod. Dresd. 5, Asc. 1, melius habeant *impudentissimi*.

*Acta*) Singulorum dierum. MAN.

*Tamen*) Ernestius malebat legi *tum*, vel *tum etiam*.

*Furnium*) Planci legatum, Ciceronis amicum.

humanitas et dignitas postulat, nec miror, et gaudeo: teque hoc existimare volo, quidquid in eum iudicii officiique contuleris, id ita me accipere, ut in me ipsum te putem contulisse.

*Iudicii*) Beneficii. Nam beneficia honoratorum hominum argumentum sunt, illos bene de rebus iudicare. I. F. Gron.

## II.

Scr. Romae medio Octobri A. V. C. 709.

*Excusat quod in senatum ad agendam Planci causam non venerit, et officia sua in aliis rebus pollicetur.*

CICERO PLANCO S.

Meum studium honori tuo pro necessitudine nostra non defuisset, si aut tuto in senatum, aut honeste venire potuissem. Sed nec sine periculo quisquam libere de republica sentiens versari potest in summa impunitate gladiorum; nec nostrae dignitatis videtur esse, ibi sententiam de republica dicere, ubi me et melius et propius audiant armati, quam senatores. Quapropter in privatis rebus nullum neque officium, neque studium meum desiderabis: ne in publicis quidem, si quid erit, in quo me interesse necesse sit, unquam deero, ne cum periculo quidem meo, dignitati tuae. In iis autem rebus, quae nihilominus, ut ego absim, confici possunt, peto a te, ut me rationem habere velis et salutis et dignitatis meae.

*Gladiorum*) Manut. *gladiatorum*. — *Armati*) ab Antonio consule. *An.*

## III.

Scr. Romae mense Novembri A. V. C. 709.

*Hortatur, ut rem publicam bene gerat, ex eiusque optimo statu gloriam quaerat. Hanc epistolam Cicero Furnio legàto ad Plancum redeunti perferendam dedit, ad eamque respondit Plancus epistola, quae est quarta huius libri.*

CICERO PLANCO S. D.

Quum ipsum Furnium per se vidi libentissime, tum hoc libentius, quod illum audiens te videbar audire. Nam et in re militari virtutem, et in administranda provincia iustitiam, et in omni genere prudentiam mihi tuam exposuit, et [1] mihi non ignotam in consuetudine et familiaritate suavitatem tuam adiunxit: praeterea summam erga se liberalitatem. Quae omnia mihi iucunda, hoc extremum etiam gratum fuit. Ego, Plance, necessitudinem constitutam habui cum domo vestra, ante aliquanto, quam tu natus esses; amorem autem erga te ab ineunte pueritia tua, confirmata iam aetate, familiaritatem quum studio meo, tum iudicio tuo constitutam. His de causis mirabiliter faveo dignitati tuae, quam mihi tecum statuo habere communem. Omnia summa consequutus es, virtute duce, comite fortuna; eaque es adeptus adolescens, multis invidentibus, quos ingenio industriaque fregisti. Nunc me amantissimum tui, nemini concedentem, qui tibi vetustate necessitudinis potior possit esse, si audies, omnem tibi reliquae vitae dignitatem ex optimo reipublicae statu acquires. Scis profecto (nihil enim te fugere potuit), fuisse quoddam tempus, quum homines

(1) Vulgo additur *praeterea*, quod hic est superfluum.

*Liberalitatem*) Non largitionem, sed summam quandam humanitatem et consuetudinem gratificandi, ut ep. 7, lib. I, et 9, lib. V. MAN.

existimarent, te nimis servire temporibus: quod ego quoque existimarem, te si ea, quae patiebare, probare etiam arbitrarer. Sed quum intelligerem, quid sentires, te arbitrabar videre, quid posses. Nunc alia ratio est. Omnium rerum tuum iudicium est, idque liberum. Consul es designatus, optima aetate, summa eloquentia, maxima orbitate reipublicae virorum talium. Incumbe, per deos immortales, in eam curam et cogitationem, quae tibi summam dignitatem et gloriam afferat. Vnus autem est, hoc praesertim tempore, per tot annos republica devexata, reipublicae bene gerendae cursus ad gloriam. Haec amore magis impulsus scribenda ad te putavi, quam quo arbitrarer te monitis et praeceptis egere. Sciebam enim, ex iisdem te haec haurire fontibus, ex quibus ipse hauseram. Quare modum faciam. Nunc tantum significandum putavi; ut potius amorem tibi ostenderem meum, quam ostentarem prudentiam. Interea, quae ad dignitatem tuam pertinere arbitrabor, studiose diligenterque curabo.

*Reipublicae bene gerendae*) Ernest. correxit *republica bene gerenda*. Vulgatum defendit Heusinger ad Cic. de offic. p. 370.

## IV.

Scr. in Gallia transalpina exeunte Decembri A. V. C. 709.

***Gratias agit Ciceroni, quod se ad verissimae gloriae studium sit adhortatus, seque in reipublicae potestate fore pollicetur.***

PLANCVS CICERONI.

Gratissimae mihi tuae literae fuerunt, quas ex Furnii sermone te scripsisse animadverti. Ego autem praeteriti temporis excusationem affero, quod te profectum audieram: nec multo ante redisse scivi, quam ex epistola tua cognovi. Nullum enim in te officium, ne minimum quidem, sine maxima culpa videor posse praeterire. In quo tuendo habeo causas plurimas, vel paternae necessitudinis, vel meae a pueritia observantiae, vel tui erga me mutui amoris. Quare, mi Cicero, quod mea tuaque patitur aetas, persuade tibi, te unum esse, in quo ego colendo patriam mihi constituerim sanctitatem. Omnia igitur tua consilia mihi non magis prudentiae plena, quae summa est, videntur, quam fidelitatis, quam ego ex mea conscientia metior. Quare si aut [1] aliter sentirem, certe admonitio tua me reprimere, aut, si dubitarem, hortatio impellere posset, ut id sequerer, quod tu optimum putares. Nunc vero quid est, quod me in aliam partem trahere possit? Quaecumque in me bona sunt, aut fortunae beneficio tributa, aut meo labore parta, etsi a te propter amorem carius sunt aestimata; tamen vel inimicissimi iudicio tanta sunt, ut praeter bonam famam nihil deside-

*Literae*) Significatur epistola tertia huius libri.

*Te scripsisse*) Tua manu, non amanuensis. MAN. Sed vetus commentator: *Ex sermone Furnii*, id est, propter ea, quae Furnius de me loqoutus est tecum. CELL.

(1) Schütz. *Quare aut si.*

*Vt praeter bonam famam*) Vt unicum, quod iis addere possum, sit

rare videantur. Quare hoc unum tibi persuade; quantum viribus eniti, consilio providere, auctoritate movere potero, hoc omne reipublicae semper futurum. Non est ignotus mihi sensus tuus: neque, si facultas, optabilis mihi quidem, tui praesentis esset, unquam a tuis consiliis discreparem; nec nunc committam, ut ullum meum factum reprehendere iure possis. Sum in exspectatione omnium rerum, quid in Gallia citeriore, quid in Vrbe mense ianuario geratur. Interim maximam hic sollicitudinem curamque sustineo, ne inter aliena vitia hae gentes nostra mala suam putent occasionem. Quod si proinde, ut ipse mereor, mihi successerit; certe et tibi, cui maxime cupio, et omnibus viris bonis satisfaciam. Fac valeas, meque mutuo diligas.

bona hominum de his existimatio. Tacite significat propter mala tempora, et quod serviendum esset Caesari, nondum eam mereri se potuisse. I. F. Gron.

*Auctoritate movere*) Sic Victor. il. eod. Dresd. 3, quod cum Benedicto servandum duxi. Plerique codd. et edd. habent *monere*, quod Ern. restituit. Idem rescripsit *potero*.

*In Gallia citeriore*) Cisalpina: cui praeerat D. Brutus, et ipse consul designatus, Mutinae inclusus, obsidente M. Antonio. Man.

*Geratur*) Vulgo additur *ut sciam*, quod spurium esse recte iudicavit Ernestius. — Attamen servarunt ea posteriores editores. *T.*

*Aliena vitia*) Nostra scilicet, dum inter nos contendimus. Man.

## V.

Scr. Romae mense Februario A. V. C. 710.

*Denuo Plancum ad suscipiendam tuendamque rempublicam stimulis gloriae instigat.*

CICERO PLANCO S.

Binas a te accepi literas eodem exemplo: quod ipsum

*Exemplo*) Intelligitur Planci epist. huius libri quarta.

argumento mihi fuit diligentiae tuae. Intellexi enim te laborare, ut ad me mihi exspectatissimae literae perferrentur. Ex quibus cepi fructum duplicem, mihique in comparatione difficilem ad iudicandum: amoremne erga me tuum, an animum in rempublicam pluris aestimandum putarem. Est omnino patriae caritas, meo quidem iudicio, maxima; sed amor voluntatisque coniunctio plus certe habet suavitatis. Itaque commemoratio tua paternae necessitudinis, benivolentiaeque eius, quam erga me a pueritia contulisses, ceterarumque rerum, quae ad eam sententiam pertinebant, incredibilem mihi laetitiam attulerunt. Rursus declaratio animi tui, quem haberes de republica, quemque habiturus esses, mihi erat iucundissima. Eoque maior erat haec laetitia, quod ad illa superiora accedebat. Itaque te non hortor solum, mi Plance, sed plane etiam oro, quod feci his literis, quibus tu humanissime respondisti, ut tota mente, omnique animi impetu in rempublicam incumbas. Nihil est, quod tibi maiori fructui gloriaeque esse possit; nec quidquam ex omnibus rebus humanis est praeclarius, aut praestantius, quam de republica bene mereri. Adhuc enim patitur tua summa humanitas et sapientia, me, quod sentiam, libere dicere. Fortuna suffragante videris res maximas consequutus: [1] quod quamquam sine virtute non potuisses, tamen, ex maxima parte, ea, quae es adeptus, fortunae temporibusque tribuuntur. His temporibus difficillimis reipublicae, quidquid subveneris, id erit totum et proprie tuum. Incredibile est

*Attulerunt*) Sic Manut. Vulgo *attulerat.*

(1) Erat enim iam ista aetate consul designatus Caesaris beneficio, qui magistratus in complures annos ordinaverat.

*Id erit totum et proprie tuum*) Priscus codex, quem Lambinus consuluit, *id erit totum proprium et tuum*, ex quo coniicit, *id erit totum proprie tuum*. An.

omnium civium, latronibus exceptis, odium in Antonium; magna spes in te, et in tuo exercitu magna exspectatio. Cuius, per deos, gratiae gloriaeque cave tempus amittas. Sic moneo, ut filium; sic faveo, ut mihi; sic hortor, ut et pro patria, et amicissimum.

## VI.

Scr. Romae XIII Kal. April. A. V. C. 710.

*Hortatur Plancum, ut seiungat se a societate malorum, pacemque non in armis positis, sed in abiecto armorum et servitutis metu quaerat.*

CICERO PLANCO.

Quae loquutus est Furnius noster de animo tuo in rempublicam, ea gratissima fuerunt senatui, populoque romano probatissima: quae autem recitatae literae sunt in senatu, nequaquam consentire cum Furnii oratione visae sunt. Pacis enim auctor eras, quum collega tuus, vir clarissimus, a foedissimis latronibus obsideretur: qui aut positis armis pacem petere debent, aut, si pugnantes eam postulent; victoria pax, non pactione parienda est. Sed de pace literae vel Lepidi, vel tuae, quam in partem acceptae sint, ex viro optimo, fratre tuo, et ex C. Furnio poteris cognoscere. Me autem impulit tui caritas, ut, quamquam nec tibi ipsi consilium deesset, et fratris Furniique benivolentia fidelisque prudentia tibi praesto esset futura,

*Vir clarissimus*) D. Brutus cum Planco cos. designatus ab Antonio Mutinae obsessus.

*Lepidi*) Hic est M. Aemilius Lepidus, qui, decreta sibi Hispania, in Gallia tamen adhuc civilis belli, ab Antonio suscitati, exitum exspectans, morabatur. Postea, prodita republ. triumvir cum Antonio et Octavio fuit, evertendae, non, ut aiebant ipsi, constituendae reip. Man.

*Fratre tuo*) Eo qui commemoratur lib. X, ep. 11.

vellem tamen meae quoque auctoritatis, pro plurimis nostris necessitudinibus, praeceptum ad te aliquod pervenire. Crede igitur mihi, Plance, omnes, quos adhuc gradus dignitatis consequutus sis (es autem adeptus amplissimos), eos honorum vocabula habituros, non dignitatis insignia, nisi te cum libertate populi romani, et cum senatus auctoritate coniunxeris. Seiunge te, quaeso, aliquando ab iis, cum quibus te non tuum iudicium, sed temporum vincla coniunxerunt. Complures in perturbatione reipublicae consules dicti; quorum nemo consularis habitus, nisi qui animo exstitit in rempublicam consulari. [1] Talem igitur te esse oportet, qui primum te ab impiorum civium, tui dissimillimorum, societate seiungas; deinde et senatui, bonisque omnibus auctorem, principem, ducem praebeas; postremo, ut pacem esse iudices non in armis positis, sed in abiecto armorum et servitutis metu. Haec si et ages et senties, tum eris non modo consul et consularis, sed magnus etiam et consul et consularis; sin aliter, tua in istis amplissimis nominibus honorum non modo dignitas nulla erit, sed erit summa deformitas. Haec, impulsus benivolentia, scripsi paulo severius; quae tu experiendo, in ea ratione, quae te digna est, vera esse cognosces. D. XIII kal. aprilis.

(1) Alij *consularis*. T.

*Auctorem, principem, ducem*) Augetur sententia singulis verbis. Nam *Auctor* est, non qui alios sequitur, sed qui movet. *Princeps* autem plus est, quam *Auctor*, et *Dux* plus, quam *Princeps*. MAN.

*Ea ratione*) Iis rebus agendis. ID.

## VII.

Scr. in Hispania mense Martio A. V. C. 710.

*Causas studii in rempubl. sui serius patefacti breviter exponit, suamque dignitatem Ciceroni commendat.*

PLANCVS CICERONI.

Plura tibi de meis consiliis scriberem, rationemque omnium rerum redderem verbosius, quo magis iudicares, omnia me reipublicae praestitisse, quae et tua exhortatione excepi, et mea affirmatione tibi recepi (non minus enim a te probari, quam diligi semper volui: nec te magis in culpa defensorem mihi paravi, quam praedicatorem meritorum meorum esse volui): sed breviorem me duae res faciunt: una, quod publicis literis omnia sum persequutus; altera, quod M. Varisidium, equitem romanum, familiarem meum, ipsum ad te transire iussi, ex quo omnia cognoscere posses. Non, mediusfidius, mediocri dolore afficicbar, quum alii occupare possessionem laudis viderentur; sed usque mihi temperavi, dum perducerem eo rem, ut dignum aliquid et consulatu meo, et vestra exspectatione efficerem. Quod spero, si me fortuna non fefellerit, me consequuturum: ut maximo praesidio reipublicae nos fuisse, et nunc sentiant homines, et in posterum memoria teneant. A te peto, ut dignitati meae suffrageris; et, quarum rerum spe ad laudem me vocasti, harum fructu in reliquum facias alacriorem. Non minus posse te, quam velle, exploratum mihi est. Fac valeas, meque mutuo diligas.

*Publicis literis*) h. e. epistola 8, quae sequitur.

*Quum alii occupare* etc.) Qui ante me bonam voluntatem in remp. sunt professi. CORRAD.

*Rerum spe*) Honoribus propositis. MAN.

## VIII.

Scr. in Hispania, mense Martio, A. V. C. 710.

*Causas exponit cur se sero libertatis defensorem profiteatur: et de exercitu et provinciae statu significat.*

PLANCVS IMP. COS. DES. COSS. PR. TRIB. PLEB. SEN. POP. PL. Q. R. S. D.

Si cui forte videor diutius et hominum exspectationem, et spem reipublicae de mea voluntate tenuisse suspensam; huic prius excusandum me esse arbitror, quam de insequenti officio quidquam ulli pollicendum. Non enim praeteritam culpam videri volo redemisse, sed optimae mentis cogitata iampridem maturo tempore enuntiare. Non me praeteribat, in tanta sollicitudine hominum, et tam perturbato statu civitatis, fructuosissimam esse professionem bonae voluntatis; magnosque honores ex ea re complures consequutos videbam. Sed, quum in eum casum me fortuna demisisset, ut aut celeriter pollicendo magna mihi ipse ad proficiendum impedimenta opponerem; aut, si in eo mihi temperavissem, maiores occasiones ad opitulandum haberem: expeditius iter communis salutis, quam meae laudis, esse volui. Nam quis in ea fortuna, quae mea est, et ab ea vita, quam in me cognitam hominibus arbitror, et cum ea spe, quam in manibus habeo, aut sordidum quidquam pati, aut perniciosum concupiscere potest? Sed aliquantum nobis

*Suspensam*) *Plancus*, inquit Paterculus, II, 63, *dubia fide, quarum esset partium, diu secum luctatus, senatuique se literis venditans, mox D. Bruti proditor fuit.* An.

*Sed optimae mentis*) Quum optimum propositum nunquam non habuerim, nunc demum id palam praeferendi maturum et commodum tempus apparuit. I. G. Gron.

*Magna mihi ipse*) Sic Lamb. Ern. Vulgo *Magna in spe.*

temporis opus fuit, [1] ut, quae reipublicae bonisque omnibus polliceremur, exitu praestaremus, neque ad auxilium patriae nudi cum bona voluntate, sed cum facultatibus accederemus. Confirmandus erat exercitus nobis, magnis saepe praemiis sollicitatus: ut ab republica potius moderata, quam ab uno infinita speraret. Confirmandae complures civitates, quae superiore anno largitionibus concessionibusque praemiorum erant obligatae: ut et illa vana putarent, et eadem a melioribus auctoribus petenda existimarent. Alliciendae etiam voluntates reliquorum, qui finitimis provinciis exercitibusque praefuerunt: ut potius cum pluribus societatem defendendae libertatis iniremus, quam cum paucioribus funestam orbi terrarum victoriam partiremur. Muniendi vero nosmetipsi fuimus, aucto exercitu, auxiliisque multiplicatis: ut, quum praeferremus sensus aperte, tum etiam, invitis quibusdam, sciri, quid defensuri essemus, non esset periculosum. Ita nunquam diffitebor, multa me, ut ad effectum horum consiliorum pervenirem, et simulasse invitum, et dissimulasse cum dolore: quod, praematura denuntiatio boni civis imparati, quam pericu-

(1) Vulgo legitur: *sed aliquantum nobis temporis et magni labores et multae impensae opus fuerunt.* In quibus assentior Weiskio spuria esse verba *et magni labores et multae impensae.* Et in compluribus Mss. legitur *fuit* pro vulg. *fuerunt.*

*Superiore anno*) Antonio consule. Man.

*Alliciendae*) Sic Ern. ut est in ed. Med. et aliis ante Victor. Vulgo *eliciendae.*

*Quam cum paucioribus*) Malui, inquit, plures socios habere, indeque minorem laudem adipisci eius victoriae, quam cum paucis, ut maiorem gloriam, si recte res cessisset, consequerer, partiri et dividere victoriam. Iacturam enim potius aequo animo laudis facere volui (defendendae reip. socios quaerens, cum pluribusque victoriam communicans) quam cum paucioribus periculose nimis et temerarie eam dividere. Etsi enim eam adeptus cum paucioribus, maiorem gloriam acquirerem: nimis magno tamen reipublicae damno id fecissem, funesta enim victoria fuisset. Vict.

losa esset, ex casu còllegae videbam. Quo nomine etiam C. Furnio legato, viro forti atque strenuo, plura etiam verbo, quam scriptura, mandata dedimus: ut et tectius ad vos perferrentur, et nos essemus tutiores; quibusque rebus et communem salutem muniri, et nos armari conveniret, praecepimus. Ex quo intelligi potest, curam reipublicae summe defendundae iampridem apud nos excubare. Nunc, quum deum benignitate ab omni re sumus paratiores, non solum bene sperare de nobis homines, sed explorate iudicare volumus. Legiones habeo V sub signis, et sua fide virtuteque reipublicae coniunctissimas, et nostra liberalitate nobis obsequentes; provinciam, omnium civitatum consensu, paratissimam, et summa contentione ad officia certantem; equitatus auxiliorumque tantas copias, quantas hae gentes ad defendendam suam salutem libertatemque conficere possunt. Ipse sum animo paratus, vel provinciam tueri, vel ire, quo respublica vocet, vel tradere exercitum, auxilia, provinciamque; ut vel omnem impetum belli in me convertere non recusem, [1] si modo meo casu aut confirmare patriae salutem, aut periculum possim morari. Haec si iam expeditis omnibus rebus, tranquilloque statu civitatis polliceor; in damno meae laudis, reipublicae commodo laetabor. Sin ad societatem integerrimorum et maximorum periculorum accedam; consilia mea ae-

*Collegae*) D. Bruti Mutinae obsessi.

*Summe*) Sic Guelf. 2, idemque Gebhardo et Ernestio placuit. Vulgo *summae*.

*Provinciam*) Re, et nomine. Corr.

(1) Olim legebatur: *ipse ita sum animo paratus vel provinciam — ut vel omnem — non recusem*. Graev. et Ern. sic ediderunt: *ipse ita sum a. p. ut vel — vel omnem — non recusem*. In notis tamen Graevius malebat *ipse sum animo paratus vel — vel omnem impetum belli in me convertere*. W. edidit. *ipse vel provinciam tueri — provinciamque ita sum animo paratus, ut vel omnem — non recusem*.

*Iam expeditis omnibus rebus*) Profligato ad Mutinam Antonio. Man.

quis iudicibus ab obtrectatione invidorum defendenda commendo. Mihi quidem ipsi fructus meritorum meorum in reipublicae incolumitate satis magnus est paratus. Eos vero, qui, meam auctoritatem et multo magis vestram fidem sequuti, nec ulla spe decipi, nec ullo metu terreri potuerunt, ut commendatos vobis habeatis, petendum videtur.

*Eos vero*) Milites. Id.

## IX.

Scr. in Gallia Narbonensi exeunte Aprili A. V. C. 710.

*Suum studium erga rempubl. profitetur; dignitatem suam commendat: quid egerit et acturus sit, exponit; exercitum laudat.*

PLANCVS CICERONI S.

Nihil me tibi temere, aut te ceteris de me frustra recepisse laetor. Certe hoc maius habes testimonium amoris mei, quo maturius tibi, quam ceteris, consilia mea volui esse nota. In dies vero meritorum meorum fieri accessiones, praevidere te spero; cogniturum magis recipio. Quod ad me attinet, mi Cicero (ita ab imminentibus malis respublica me adiuvante liberetur), sic honores praemiaque vestra suspicio, conferenda certe cum immortalitate, ut sine his nihil de meo studio perseverantiaque sim remissurus. Nisi in multitudine optimorum civium impetus animi mei fuerit singularis, et opera praecipua, nihil

*Ita ab imminentibus malis*) Est hoc iurandi et affirmandi genus non invenustum. Augustus in epist. ad Tiberium apud Sueton. *Iucundissime, et ita sim felix, vir fortissime, et dux* νομιμώτατε. Cicer. IV Catilin.: *Ita mihi salva republica vobiscum perfrui liceat, ut ego, quod in hac causa vehementior sum, non atrocitate animi moveor.* Idem XVI ad Att. epist. 15, de Octavio: *Iurat, ita sibi parentis honores consequi liceat.* GRAEV.

ad meam dignitatem accedere volo suffragatione vestra. Concupisco autem nihil mihi, contra quod ipse pugno; sed et temporis [1] et rei te moderatorem facile patior esse. Nihil aut sero, aut exigue a patria civi tributum potest videri. Exercitum a. d. sextum kal. maias Rhodanum traieci, magnis itineribus. Vienna equites mille via breviore praemisi. Ipse, si ab Lepido non impediar, celeritate satisfaciam; si autem itineri meo se opposuerit, ad tempus consilium capiam. Copias adduco et numero et genere et fidelitate firmissimas. Te, ut diligas me, si mutuo te facturum scis, rogo. Vale.

*Concupisco*) Sensum sic explicuit Weiskius: « non concopisco mihi dominatum et infinitam potentiam, propter cuius cupiditatem ipse adversus Antonium pugno. » Simplicius autem est: *equidem procul sum ab ambitione, quam in aliis ipse soleo reprehendere: itaque non posco praemia, sed quietus expecto.*

(1) Sic Manut. Vulgo omittitur *sed.*

*Temporis et rei*) Volo te indicare ac statuere, et quando, et quid petam: vel, et qoo tempore, et qoibus me honoribus afficere debeatis. Ep. 21: *Tu videris, quantum, et quando tuam munus apud me velis esse.* Man.

*Ab Lepido*) De cuius in remp. auimo nondum coustabat. Epist. sequenti. Id.

## X.

Scr. Romae III Kal. Apr. A. V. C. 710.

*Laudat Planci praeclaram voluntatem studiumque iuvandi rempublicam: ideoque praemia sperare ab senatu iubet, in qua re suam operam pollicetur, hortaturque ut pergat in tuenda republica.*

CICERO PLANCO.

Etsi satis ex Furnio nostro cognoram, quae tua voluntas, quod consilium de republica esset; tamen, tuis literis lectis, liquidius de toto sensu tuo iudicavi. Quamobrem, quamquam in uno proelio omnis

fortuna reipublicae disceptat; quod quidem, quum haec legeres, iam decretum arbitrabar fore: tamen ipsa fama, quae de tna voluntate percrebruit, magnam es laudem consequutus. Itaque si consulem Romae habuissemus, declaratum esset ab senatu cum tuis magnis honoribus, quam gratus esset conatus et apparatus tuus. Cuius rei non modo non praeteriit tempus, sed ne maturum quidem etiam nunc, meo quidem iudicio, fuit. Is enim denique honos mihi videri solet, qui non propter spem futuri beneficii, sed propter magna merita claris viris defertur et datur. Quare, sit modo aliqua respublica, in qua honos elucere possit; omnibus, mihi crede, amplissimis honoribus abundabis. Is autem, qui vere appellari potest honos, non invitamentum ad tempus, sed perpetuae virtutis est praemium. Quamobrem, mi Plance, incumbe toto pectore ad laudem; subveni patriae; opitulare collegae; omnium gentium consensum et incredibilem conspirationem adiuva. Me tuorum consiliorum adiutorem, dignitatis fautorem, omnibus in rebus tibi amicissimum fidelissimumque cognosces. Ad eas enim causas, quibus inter nos amore sumus, officiis, vetustate coniuncti, patriae caritas accessit; eaque effecit, ut tuam vitam anteferrem meae. III Kal. Aprilis.

*Consulem*) Nam aberat uterque consul, Hirtius et Pansa, ad Mutinam obsidione liberandam profecti. MAN.

*Is enim denique*) i. q. *is enim demum*. ERN.

*Denique*) Vt paucis dicam, ex quibus reliqua colligi possint. GRAEV.

*Invitamentum*) Hoc dicit, quia voluntatem quidem Plancus, transiecto Rhodano, ostenderat, nihil tamen adhuc re ipsa praestiterat: ut, si quid ei tribueretur, invitamentum potius, quam praemium, videri posset. MAN.

*Opitulare collegae*) D. Bruto Mutinae obsesso.

## XI.

Scr. in Allobrogibus mense Maio A. V. C. 710.

*Gratias agit Ciceroni pro collatis in se officiis et de suo in rempubl. studio pollicetur omnia.*

PLANCVS CICERONI.

Immortales ago tibi gratias, agamque dum vivam. Nam relaturum me, affirmare non possum. Tantis enim tuis officiis non videor mihi respondere posse: nisi forte, ut tu gravissime disertissimeque scripsisti, [1] ita sensurus es, ut me referre gratiam putes, quum memoria tenebo. Si de filii tui dignitate esset actum, amabilius certe nihil facere potuisses. Primae tuae sententiae infinitis cum muneribus; posteriores, ad tempus, arbitriumque amicorum meorum compositae; oratio de me assidua, et perpetua iurgia [2] cum obtrectatoribus propter me, notissima mihi sunt. Non mediocris adhibenda mihi est cura, ut reipublicae me civem dignum tuis laudibus praestem, in amicitia tua memorem atque gratum. Quod reliquum est, tuum munus tuere; et me, si, quem esse voluisti, eum exitu rebusque cognoscis, defende ac suscipe. Quum Rhodanum copias traiecissem, fratremque cum tribus millibus equitum praemisissem, ipse iter ad Mutinam dirigerem; in itinere, de praelio facto, Bruto-

(1) Haec Ciceronis epistola non exstat.

*Sententiae*) Dictae in senatu. M.

*Muneribus*) Quae mihi decernebas. Id.

(2) Sic Ern. recte. Vulgo *oratio assidua et perpetua de me iurgia.*

*Exitu rebusque*) Hoc est, si ipsis factis me talem praestem, qualem tu me esse omnibus testatus es. Ovid. III Metam. *Vana diu visa est vox auguris: exitus illam Resque probat.* Cic. I, Tusc.: *His et talibus auctoribus usi, confirmant causam rebus a diis immortalibus iudicatam.* Hoc est, ipso facto dii declararunt. Ovid. II Fast. *Nil opus est verbis: credite rebus, ait.* Graev.

que et Mutina obsidione liberatis, audivi. Animadverti, nullum alium receptum Antonium, reliquiasque, quae cum eo essent, habere, nisi in his partibus; duasque ei spes esse propositas: unam Lepidi ipsius, alteram exercitus. Quod quaedam pars exercitus non minus furiosa est, quam qui cum Antonio fuerunt, equitatum revocavi. Ipse in Allobrogibus constiti, ut proinde ad omnia paratus essem, ac res moneret. Si nudus huc se Antonius conferet, facile mi videor per me sustinere posse, remque publicam ex vestra sententia administrare, quamvis ab exercitu Lepidi recipiatur. Si vero copiarum aliquid secum adducet, et si decima legio veterana, quae nostra opera revocata cum reliquis est, ad eumdem furorem redierit: tamen, ne quid detrimenti fiat, dabitur opera a me; idque me praestaturum spero, dum istinc copiae traiiciantur, coniunctaeque nobiscum facilius perditos opprimant. Hoc tibi spondeo, mi Cicero, neque animum, nec diligentiam mihi defuturam. Cupio mehercules nullam residuam sollicitudinem esse. Sed si fuerit, nec animo, nec benivolentiae, nec patientiae cuiusquam pro vobis cedam. Do quidem ego operam, ut etiam Lepidum ad huius rei societatem incitem, omniaque ei obsequia polliceor, si modo rempublicam respicere volet. Vtor in hac re adiutoribus interpretibusque, fratre meo, et Laterense, et Furnio nostro. Non me impedient privatae offensiones, quo minus pro reipublicae salute, etiam cum inimicissimo consentiam. Quod si nihil profecero, nihilominus maximo sum animo, et maiore fortasse cum

*Dum istinc*) Nempe ex Italia.

*Laterense*) M. Iuventio Laterensi, Lepidi legato. cf. Epist. 16, 21, 23 huius libri.

*Maiore*) Quia socium et participem eiusdem gloriae Lepidum non habebo. MAN.

mea gloria vobis satisfaciam. Fac valeas, meque mutuo diligas.

## XII.

**Scr. Romae III Id. April. A. V. C. 710.**

*Laudat literas a Planco publice ad senatum missas, et quid eius causa in senatu actum sit, significat, eumque ad liberandam rempubl. diligentissime hortatur.*

CICERO PLANCO.

Etsi reipublicae causa maxime gaudere debeo, tantum ei te praesidii, tantum opis attulisse extremis paene temporibus; tamen ita te victorem complectar republica recuperata, ut magnam partem mihi laetitiae tua dignitas affert, [1] quam et esse iam, et futuram amplissimam intelligo. Cave enim putes, ullas unquam literas gratiores, [2] quam tuas, in senatu esse recitatas. Idque contigit quum meritorum tuorum in rempublicam eximia quadam magnitudine, tum ver-

*Etsi reipublicae*) Hanc epistolam arbitror illi, quae est ad senatum populumque romanum a Planco scripta, subiungi debere: tum huic eo loco sitae eam quae incipit, *Nihil me tibi*: *post* eam vero addi superiorem, cuius initium, *Immortales ago tibi gratias*. Nam eam quidem, quae incipit, *Etsi satis ex Furnio*, vel omnibus hisce quas modo nominavimus, atque adeo illi ipsi quae sic inchoatur, *Plura tibi*, puto praeponendam, ut sit numero septima. Hoc arbitror ad sententiam literarum consequendam percipiendamque pertinere, in quo iam vel Tironis culpa esse potest. Quod si quis etiam eam quae sequitur, praeponat huic Planci, quam ultimam hactenus fecimus, cuius initium, *Immortales ago*, non inepte meo iudicio fecerit: atque etiam eas quae incipiunt, *O gratam famam*: nam ne interpres quidem absurde est ratiocinatus de coniungendis duabus istis Planci epistolis. BERN. RVTIL.

(1) *Ita te complectar — ut affert.* Est iurandi formula. Itaque nolim cum Ernestio alteram lectionem *afferat* praeferre.

(2) Lectionem hanc ut aptiorem praetuli alteri *graviores*, eaque confirmatur loco simili epist. 26 huius libri.

borum sententiarumque gravitate. Quod mihi quidem minime novum, qui et te nossem, et tuarum literarum ad me missarum promissa meminissem, et haberem a Furnio nostro tua penitus consilia cognita. Sed senatui maiora visa sunt, quam erant exspectata: non quo unquam de tua voluntate dubitasset; sed nec, quantum facere posses, nec quo progredi velles [1] exploratum satis habebat. Itaque quum a. d. VII idus apriles, mane mihi tuas literas M. Varisidius reddidisset, easque legissem, incredibili gaudio sum elatus: quumque magna multitudo optimorum virorum et civium me domo deduceret, feci continuo omnes participes meae voluptatis. Interim ad me venit T. Munatius noster, ut consuerat; at ego ei literas tuas; nihildum enim sciebat. Nam ad me primum Varisidius: idque sibi a te mandatum esse dicebat. Paulo post idem mihi Munatius eas literas legendas dedit, quas ipsi miseras, et eas, quas publice. Placuit nobis, ut statim ad Cornutum praetorem urbanum literas deferremus: qui, quod consules aberant, consulare munus sustinebat more maiorum. Senatus est continuo convocatus, frequensque convenit propter famam atque exspectationem tuarum literarum. Recitatis literis, oblata religio Cornuto est,

(1) H. e. exercitum ducturus esses, ut recte interpretatur Manutius. Alii *quoad progredi.*

*Domo deduceret*) Mos fuit, ut principes viri, quoties prodibant, a clientibus deducerentur, reducerenturque: etiam ab amicis et familiaribus. CELL.

*Munatius noster*) T. Munatius Plancus, eius ad quem Cicero scribit, cognatus.

*More maiorum*) Eius prima dignitas erat absentibus Coss. MAN.

*Oblata religio Cornuto est*) Hoc est, religione, auspiciis impeditus fuit ne in senatu quicquam ageretur. *Religio* est metus deorum, qui inhibet facere quae velis. Plaut. Mercator, V, 2: *Religionem illic obiecit: recipiam me illuc.* Hoc est, ex observatione ominis δεισιδαιμονίαν incussit. Christiani dicerent *scrupulum conscientiae iniecit* ne hoc vel illud faceret. GRAEV.

pullariorum admonitu, non satis diligenter eum auspiciis operam dedisse; idque a nostro collegio comprobatum est. Itaque res dilata est in posterum. Eo autem die magna mihi pro tua dignitate contentio cum Servilio: qui quum gratia effecisset, ut sua sententia prima pronuntiaretur, frequens eum senatus reliquit, et in alia omnia discessit; meaeque sententiae, quae secunda pronuntiata erat, quum frequenter assentiretur senatus, rogatu Servilii P. Titius intercessit. Res in posterum dilata. Venit [1] paratus Servilius, Iovi ipsi iniquus, cuius in templo res agebatur. Hunc quemadmodum fregerim, quantaque contentione Titium intercessorem abiecerim, ex aliorum te literis malo cognoscere. Vnum hoc ex meis: senatus gravior, constantior, amicior tuis laudibus esse non potuit, quam tum fuit. Nec vero tibi senatus amicior, quam cuncta civitas. Mirabiliter enim populus romanus universus et omnium generum ordinumque consensus ad liberandam rempublicam conspiravit. Perge igitur, ut agis, nomenque tuum commenda immortalitati, atque haec omnia, quae habent speciem gloriae, collectam inanibus splendoris insignibus, contemne, brevia, fugacia, caduca existima. Verum decus in virtute positum est, quae maxime illustratur magnis in rempublicam meritis. Eam facultatem habes maximam: quam quando complexus es, tene, perfice, ut ne minus respublica tibi, quam tu reipublicae debeas. Me tuae dignitatis non modo fau-

*Nostro collegio*) Scil. *augurum*.

*Servilio*) P. Servilio Isaurici filio, qui cum Caesare consulatum gesserat.

*P. Titius*) Tribunus pl.

(1) Ernestius malebat: *Re in posterum dilata, venit paratus* — Sane placet.

*Collectam inanibus splendoris insignibus*) Sic Ernest. ex aliquot Mss. Vulgo *collecta inanissimis* (vel *inimicissimis*) *spl. insignibus*.

*Fugacia*) Hoc Ernestius una cum Graev. revocavit ex edd. pr. et aliquot Mss. alii *fucata*.

torem, sed etiam amplificatorem cognosces. Id quum reipublicae, quae mihi vita est mea carior, tum nostrae necessitudini debere me iudico. Atque in his curis, quas contuli ad dignitatem tuam, cepi magnam voluptatem, quod bene cognitam mihi T. Munatii prudentiam et fidem, magis etiam perspexi in eius incredibili erga te benivolentia et diligentia. III idus apriles.

## XIII.

Scr. mense Maio A. V. C. 710.

*De S. C. pro dignitate Planci facto scribit, eumque hortatur, ut Antonianum bellum conficiat.*

CICERO PLANCO.

Vt primum mihi potestas data est augendae dignitatis tuae, nihil praetermisi in te ornando, quod positum esset aut in praemio virtutis, aut in honore verborum. Id ex ipso senatusconsulto poteris cognoscere. Ita enim est perscriptum, ut a me de scripto dicta sententia est: quam senatus frequens sequutus est summo studio, magnoque consensu. Ego quamquam ex tuis literis, quas mihi misisti, perspexeram, te magis iudicio bonorum, quam insignibus gloriae delectari; tamen considerandum nobis existimavi, etiamsi tu nihil postulares, quantum tibi a republica deberetur. Tu contexes extrema cum primis. Qui enim M. Antonium oppresserit, is bellum confecerit.

*Vt primum mihi*) *Mihi* cum Benedicto addidi, quod est in Dresd. V, et Asc. 1.

*Positum esset*) Recte sic Ernest. e Ms. Guelf. et edit. Mediol. Praecedit enim *praetermisi.* Vulgo *positum est.*

*Existimavi*) *Nobis* recte revocavit Benedictus quod agnoscunt plurimi Mss. et edd.

*Contexes extrema cum pr.*) Bellum

Itaque Homerus non Aiacem, nec Achillem, sed Vlixem appellavit πτολίπορθον.

a consulibus et Octavio magna iam ex parte profligatum, ipse penitus, oppresso Antonio, conficies. MAN.

*Non Aiacem, nec Achillem*) Vtrumque Vlysse fortiorem. ID.

*Vlixem*) Quia bello Troiano, astutia sua, capto Ilio et incenso, finem fecit. ID.

Πτολίπορθον) Vastatorem urbis. Semper eum vocat Homerus πτολίπορθον, ut ait Strabo lib. I. ID.

## XIV.

Scr. Romae III Non. Maii A. V. C. 710.

*Laudat Planci studium et celeritatem in auxiliis Bruto collegae ferendis, hortaturque, ut belli reliquias exstinguat.*

CICERO PLANCO S.

O gratam famam biduo ante victoriam, de subsidio tuo, de studio, de celeritate, de copiis! Atque etiam hostibus fusis, spes omnis in te est. Fugisse enim ex proelio Mutinensi dicuntur notissimi latronum duces. Est autem non minus gratum extrema delere, quam prima depellere. Equidem exspectabam iam tuas literas, idque cum multis; sperabamque etiam Lepidum, temporibus admonitum, tecum reipublicae satis esse facturum. In illam igitur curam incumbe, mi Plance, ut ne qua scintilla teterrimi belli relinquatur. Quod si erit factum, et rempublicam divino beneficio affeceris, et ipse aeternam gloriam consequere. D. III non. mai.

*Admonitum*) Vulgo *reipublicae temporibus*. Sed *reipublicae* hic superfluum est et temere ex versiculo sequenti hic inculcatum. Itaque hoc Ernestio auctore delevi.

## XV.

Scr. in Allobrogibus mense Maio A. V. C. 710.

*Nuntiat, quae ad opprimendum Antonium et egerit et acturus sit.*

PLANCVS CICERONI.

His literis scriptis, quae postea accidissent, scire te, ad rempublicam putavi pertinere. Sedulitas mea, ut spero, et mihi et reipublicae tulit fructum. Namque assiduis internuntiis cum Lepido egi, ut omissa omni contentione, reconciliataque voluntate nostra, communi consilio reipublicae succurreret; se, liberos, urbemque pluris, quam unum perditum abiectumque latronem, putaret; obsequioque meo, si ita faceret, ad omnes res abuteretur; profecique per Laterensem internuntium. Fidem mihi dedit, se Antonium, si prohibere provincia sua non potuisset, bello persequuturum; me, ut venirem, copiasque coniungerem, rogavit; eoque magis, quod et Antonius ab equitatu firmus esse dicebatur, et Lepidus ne mediocrem quidem equitatum habebat. Nam etiam ex paucitate eius, non multis ante diebus, decem, qui optimi fuerant, ad me transierunt. Quibus rebus ego cognitis, cunctatus non sum; in cursu bonorum consiliorum Lepidum adiuvandum putavi. Adventus meus quid profecturus esset, vidi: vel quod equitatu meo persequi atque opprimere equitatum eius possem;

*Scriptis*) Ex his verbis intelligitur hancepistolam appendicem fuisse superioris, quae est huius libri undecima, quam forte non eo die, quo scripta erat, statim tabellario tradere potuerat Plancus. Itaque aliquot diebus interiectis addidit ea quae sequuntur. Fieri etiam potest, ut alia epistola, cuius haec supplementum fuit, interciderit. Idem Strothius et Weiskius viderunt.

*Profecique*) Sic Ernestio auctore rescripsi pro vulgato *profeci itaque*.

vel quod exercitus Lepidi eam partem, quae corrupta est, et ab republica alienata, et corrigere, et coërcere praesentia mei exercitus possem. Itaque in Isara, flumine maximo, quod in finibus est Allobrogum, ponte, uno die facto, exercitum a. d. quartum idus maii traduxi. Quum vero mihi nuntiatum esset, L. Antonium praemissum cum equitibus et cohortibus ad Forum Iulii venisse: fratrem cum equitum quatuor millibus, ut occurreret ei, misi a. d. v idus maii: ipse maximis itineribus cum quatuor legionibus expeditis et reliquo equitatu subsequar. Si nos mediocris modo fortuna reipublicae adiuverit; et audaciae perditorum, et nostrae sollicitudinis hic finem reperiemus. Quod si latro, praecognito nostro adventu, rursus in Italiam se recipere coeperit, Bruti erit officium, occurrere ei: cui scio nec consilium, nec animum defuturum. Ego tamen, si id acciderit, fratrem cum equitatu mittam, qui sequatur, Italiam a vastatione defendat. Fac valeas, meque mutuo diligas.

*Flumine maximo*) Plinius Isaram Rhodano comparat lib. III, cap. 4. MAN.

*Cohortibus*) Tres manipuli, qui et centuriae dicebantur; unus hastatorum, alter principum, tertius triariorum, cohortem faciebant. Erant autem in singulis manipulis milites CXX, exceptis manipulis triariorum, in quibus erant LX tantum; ita fit numerus CCC mil. in cohorte. Aliter Vegetius, mutata militia. Nos Polybium in manipulis, Ciceronem et Varronem in cohortibus: nam eas Polybius nunquam nominavit. Et cohors quidem, quum legio peditum sena millia habuit, id est, Ciceronis aetate, ex quadringentis militibus constabat: quod ex ep. 1, lib. I, ad Attic. licet intelligere: quum vero quaterna tantum millia, et duceni in cohorte fuere, id est, belli secundi Punici tempore, et deinde aliquanto post, non plures quam tercenos viginti cohors habuit, ex tribus manipulis supra dictis. ID.

*Reipublicae*) Hoc voc. a glossatore additum esse suspicatur ERN.

## XVI.

Scr. Romae mense Maio A. V. C. 710.

*Gratissimas senatui fuisse Planci literas, factumque SC. significat, et ut in subitis rebus senatus consilium ne exspectet, sed ipse a sese consilium capiat, auctor est.*

CICERO PLANCO.

Nihil post hominum memoriam gloriosius, nihil gratius, ne tempore quidem ipso opportunius accidere vidi, quam tuas, Plance, literas. Redditae sunt enim frequenti senatu Cornuto, quum is frigidas sane et inconstantes recitasset literas Lepidi. Sub eas statim recitatae sunt tuae, non sine magnis quidem clamoribus. Quum rebus enim ipsis essent et studiis beneficiisque in rempublicam gratissimae, tum erant gravissimis verbis et sententiis. Flagitare senatus instituit Cornutum, ut referret statim de tuis literis. Ille se considerare velle. Quum ei magnum convicium fieret cuncto a senatu, quinque tribuni plebei retulerunt. Servilius rogatus rem distulit. Ego eam sententiam dixi, cui sunt assensi ad unum. Ea, quae fuerit, ex senatusconsulto cognosces. Tu, quamquam consilio non eges, vel abundas potius, tamen hoc animo esse debes, ut nihil huc reiicias; neve in rebus tam subitis, tamque angustis a senatu consilium petendum putes. Ipse tibi sis senatus. Quocumque te ratio reipublicae ducet, sequare. Cures, ut ante factum aliquod a te egregium audiamus, quam futurum puta-

*Cornuto*) Praetori urbano. cf. ep. 12 huius libri.

*Instituit Cornutum*) Hoc est, coepit flagitare. Liv. lib. XXIV: *Pro se precibus, puellis saltem ut parcerent orare instituit.* Terentius, Hecyr. III, 3: *Hanc habere orationem me cum principio instituit.* GRAEV.

*Egregium*) Ernestius malebat *factum aliquid a te egregie.* Nam oporteret esse *factum aliquod tuum egregium.* Si tamen verum est *a te*, coniungendum cum *audiamus.*

rimus. Illud tibi promitto, quidquid a te erit factum, id senatum, non modo ut fideliter, sed etiam ut sapienter factum, comprobaturum.

## XVII.

**Scr. in Allobrogibus exeunte Maio V. C. 710.**

***Praesentem belli statum describit, cum excusatione fratris a se dimissi, et commendatione suae dignitatis.***

PLANCVS CICERONI

Antonius id. maii ad Forum Iulii cum primis copiis venit. Ventidius bidui spatio abest ab eo. Lepidus ad Forum Vocontium castra habet: qui locus a Foro Iulii quatuor et viginti millia passuum abest; ibique me expectare constituit, quemadmodum ipse mihi scripsit. Quod si omnia mihi integra et ipse et fortuna servarit, recipio vobis, celeriter me negotium ex sententia confecturum. Fratrem meum, assiduis laboribus concursationibusque confectum, graviter se habuisse, antea tibi scripsi: sed tamen quum primum posse in-

*Antonius*) Ernestius *Lucium* intellexit: at hic iam quarto die ante ad forum Iulii venerat (epist. 15). Itaque verius est de Marco accipere quod Strothius ad h. l. monuit.

*Ventidius*) P. Ventidius Piceus, humili loco natus, qui hoc anno, praetor quum esset, consul factus est in locum demortui Q. Pedii, suffecti in locum Hirtii ad Mutinam interfecti. Hic a Pompeii Magni patre, ut ait Valerius lib. VI, in triumphum ductus, postea victum sordide quaesivit, mulis et vehiculis magistratibus, qui sortiti provincias essent, comparandis. Extulit eum deinde sic aut fortuna, aut eius industria, non modo ut praeturam, et eodem anno consulatum gesserit, verum etiam de Parthis primus triumphaverit, et mortuus publico funere, quod paucissimis contigit, quasi gratiam eius virtuti populo referente, sit elatus. Suetonius, Gellius, Plutarchus, et alii. MAN.

*Abest ab eo*) Coniunxit se cum Antonio. Epist. 33, 34 et 10 lib. XI. ID.

*Vocontium*) Recte sic edidit Strothius, pro vulg. *Vocontii.*

gredi coepit, non magis sibi, quam reipublicae se convaluisse existimans, ad omnia pericula princeps esse non recusavit. Sed ego eum non solum hortatus sum, verum etiam coëgi isto proficisci: quod et illa valitudine, magis conficere se, quam me iuvare posset in castris; et quod acerbissimo interitu consulum rempublicam nudatam, tali cive praetore in urbanis officiis indigere existimabam. Quod si qui vestrum non probabit, mihi prudentiam in consilio defuisse sciat, non illi erga patriam fidelitatem. Lepidus tamen, quod ego desiderabam, fecit, ut Apellam ad me mitteret, quo obside fide illius et societatis in republica administranda uterer. Studium mihi suum L. Gellius, de tribus fratribus se Gaviano probavit: quo ego interprete novissime ad Lepidum sum usus. Amicum eum reipublicae cognosse videor; libenterque ei sum testimonio, et omnibus ero, qui bene merentur. Fac valeas, meque mutuo diligas, dignitatemque meam, si mereor, tuearis, sicut adhuc singulari cum benivolentia fecisti.

*Recusavit*) Sic Ern. e Ms. suo et Guelf. 1, ita ed. Mediol. Vulgo *recusabat*.

*Coëgi isto*) Scil. ad Vrbem.

*Quam me iuvare*) *Tueri* est in codd. Guelf. 1, 2, edd. 1471 Mediol. idque Ernestius verbo *conficere* melius respondere opinabatur.

*Consulum*) Hirtii, et Pansae. Ep. 33. Id.

*Fide illius*) Pro *fidei*. Vt *die* pro *diei*; Georg. I, 208. Vide Gellium, IX, 14. *An.*

*De tribus fratribus*) Probavit, inquit, mihi, in Apella ad me mittendo, studium suum Gellius: in trium autem fratrum negotio (hoc quale fuerit, ignorator), Sex. Gaviano. Man.

*De tribus fratribus*) Scil. *Antoniis*.

*Se Gaviano*) Olim in multis *Segaviano*. Ernestius post Graevium reposuit *Sexto Gaviano*. Bengel. et Strothius defendunt *se Gaviano*, quae lectio est omnium fere codd. Mss.

## XVIII.

Scr. in castris paulo post XII Kal. Iun. A. V. C. 710.

*Narrat, quibus causis ad Lepidum proficiscatur.*

PLANCVS CICERONI.

Quid in animo habuerim, quum Laevus Nervaque discesserunt a me, et ex literis, quas eis dedi, et ex ipsis cognoscere potuisti, qui omnibus rebus consiliisque meis interfuerunt. Accidit mihi, quod homini pudenti et cupido satisfaciendi reipublicae bonisque omnibus accidere solet: ut consilium sequerer periculosum magis, dum me probarem, quam tutum, quod habere posset obtrectationem. Itaque post discessum legatorum, quum binis continuis literis et Lepidus me, ut venirem, rogaret, et Laterensis multo etiam magis, prope implorans, obtestaretur; non ullam rem aliam extimescens, quam eandem, quae mihi quoque facit timorem, varietatem atque infidelitatem exercitus eius, non dubitandum putavi, quin succurrerem, meque communi periculo offerrem. Sciebam enim, etsi cautius illud erat consilium, exspectare me ad Isaram, dum Brutus traiiceret exercitum, et cum collega consentiente [1], exercitu concordi et bene de republica sentiente, [2] hostibus obviam ire: tamen, si quid Lepidus bene sentiens detrimenti cepisset, hoc omne assignatum iri aut pertinaciae meae, aut timori videbam, si aut hominem offensum mihi, coniunctum cum republica, non sublevassem, aut ipse a certamine belli

*Etsi cautius*) Bene sic Lambinus et Ernestius. Vulgo *et cautius.*

(1) Vulgo adduntur *sicut milites faciunt*, quod iam Lambinus recte ut insititium delevit.

(2) Verba *exercitu concordi et bene de republica sentiente* Lambinus addit e Ms.

*Videbam*) Hoc Ernestio videbatur interpolatum.

tam necessarii me removissem. Itaque potius periclitari volui, si possem mea praesentia et Lepidum tueri, et exercitum facere meliorem, quam nimis cautus videri. Sollicitiorem certe hominem, non suis contractis, neminem puto fuisse. Nam, quae res nullam habebat dubitationem, si exercitus Lepidi abesset; ea nunc magnam affert sollicitudinem, magnumque habet casum. Mihi enim si contigisset, ut prior occurrerem Antonio, non mehercules horam constitisset: tantum ego et mihi confido, et perculsas illius copias, Ventidiique mulionis castra despicio. Sed non possum non exhorrescere, si quid intra cutem subest ulceris, quod prius nocere potest, quam sciri curarique possit. Sed certe si uno loco [1] me tenerem, magnum periculum ipse Lepidus, magnum ea pars exercitus adiret, quae bene de republica sentit. Magnam etiam perditi hostes accessionem sibi fecissent, si quas copias a Lepido abstraxissent. Quae si adventus meus represserit, agam gratias fortunae constantiaeque meae, quae ad hanc experientiam excitavit. Itaque a. d. XII kalend. iun. ab Isara castra movi: pontem tamen, quem in

*Si possem*) *Si posset* cod. Vatic. et Amst. quod Graevius probabat.

*Nimis cautus videri*) I. e. sua culpa.

*Non suis contractis*) Nulla sua culpa, ex iis quae ipse non contraxit. Et sic ad Q. Fr. lib. I, ep. 1. GRAEV.

*Si exercitus Lepidi abesset*) Vulgo *absit*, quod non coit cum *habebat*. Ern. rescripsit *habeat* — *absit*. — *Si exercitus Lepidi absit*) Nulla enim tunc infidelitas mihi timorem faciat. CORR.

*Magnam affert sollicitudinem*) Ingentem mihi subiicit curam, ne scilicet Antonius recipiatur ab exercitu Lepidi, quod evenit. I. F. GRON.

*Mulionis*) Quia victum comparandis mulis, ferroque in castra convehendo, adolescens sibi comparaverat. Vide Plinium lib. VIII, cap. 43. M.

(1) *Si uno loco*) Ita Weisk. pro vulg. *nisi uno loco*. — *Si uno loco*) Nisi consisterem uno eodemque in loco, in quo exercitum Lepidus haberet. Vel pro *Nisi* legendum *Si*: ut hoc dicat: Si manerem in eodem loco, nec ad Lepidum prope accederem. MAN. Idem tamen in suis posterioribus editionibus habet: *Nisi uno loco metaremur*. Quod I. F. Gr. placet. Sed vide infra, ep. 23. *An.*

Isara feceram, castellis duobus ad capita positis, reliqui, praesidiaque ibi firma posui, ut venienti Bruto exercituique eius sine mora transitus esset paratus. Ipse, ut spero, diebus octo, quibus has literas dabam, cum Lepidi copiis me coniungam.

## XIX.

Scr. Romae mense Maio A. V. C. 710.

*Gratiarum actionem sibi iucundam, literas senatui gratas fuisse significat, et ut reliquias belli conficiat, hortatur.*

CICERO PLANCO.

Quamquam gratiarum actionem a te non desiderabam, quum te re ipsa atque animo scirem esse gratissimum; tamen (fatendum est enim) fuit ea mihi periucunda. Sic enim vidi, quasi ea, quae oculis cernuntur, me a te amari. Dices, quid antea? Semper equidem; sed nunquam illustrius. Literae tuae mirabiliter gratae fuerunt senatui, quum rebus ipsis, quae erant gravissimae et maximae, fortissimi animi, summique consilii; tum etiam gravitate sententiarum atque verborum. Sed, mi Plance, incumbe, ut belli extrema perficias. In hoc erit summa et gratia et gloria. Cupio omnia reipublicae causa; sed, mehercules, in ea conservanda iam defatigatus, non multo plus patriae faveo, quam tuae gloriae: cuius maximam facultatem tibi dii immortales, ut spero, dedere: quam complectere, obsecro. Qui enim Antonium oppresserit, is hoc bellum teterrimum periculosissimumque confecerit.

*Fuerunt*) Ita correxit Ernest. pro vulg. *sunt*. Recte, quia sequitur *erant*.

## XX.

Scr. Romae IV Kal. Iun. A. V. C. 710.

*Petit, ut de Lepidi fide significet, utrum rempubl. sequatur, an Antonium: hortaturque, ut reliquias belli opprimat.*

CICERO PLANCO.

Ita erant omnia, quae istinc afferebantur, incerta, ut, quid ad te scriberem, non occurreret. Modo enim, quae vellemus, de Lepido, modo contra nuntiabantur. De te tamen fama constans, nec decipi posse, nec vinci: quorum alterius fortuna partem habet quandam; alterum, proprium est prudentiae tuae. Sed accepi literas a collega tuo, datas idibus maiis: in quibus erat, te ad se scripsisse, a Lepido non recipi Antonium. Quod erit certius, si tu ad nos idem scripseris. Sed minus audes fortasse propter inanem laetitiam literarum superiorum. Verum, ut errare, mi Plance, potuisti [1] (quis enim id effugerit?), sic decipi te non potuisse, quis non videt? Nunc vero etiam

*Propter inanem laetit. literarum*) Inanis Planci laetitia fuit, quam significavit ep. 15, quum dixit: *Sedulitas mea reip. tulit fructum.* Quod tamen reipsa comprobatum postea non est, Lepido neutram in partem inclinante. Propterea non audes, ait Cicero, id credere de Lepido, quod quia credidisti antea, errasse te sentis. MAN.

*Errare*) Quia turpius est decipi, quam errare: quum erremus, ut humani, decipiamur ut incauti; propterea Plancum excusat, et quasi consolatur, quod erraverit quidem, quia crediderit se esse bono Lepido usurum: deceptus tamen non sit, quia prudentia valeret. Praeterea verbum *Voluisti*, Plancum liberat ab imprudentiae culpa. Ipse, inquit, errare voluisti, quum ea sperasti de Lepido, quae vera esse cupiebas; non te quisquam in errorem induxit: decipi enim non potes. Quod si cui, *Errare id*, pro errare in eo, videatur durius: non esse dissimile sciat, *Peccare multa*, pro in multis, et huius generis alia. ID. Alii, *ut errare, mi Plance*, etc.

(1) Ita Lamb. Ern. Olim edebatur vitiose: *verum ut errarem, id, Plance voluisti.* Egnatius legebat: *Verum ut errans id, Plance, voluisti qui enim id te fugeret, aut sic decipi te non potuisse quis non videt?*

iam erroris causa sublata est. Culpa enim illa, *bis ad eundem*, vulgari reprehensa proverbio est. Sin, ut scripsisti ad collegam, ita se res habet, omni cura liberati sumus: nec tamen erimus prius, quam ita esse tu nos feceris certiores. Mea quidem, ut ad te saepius scripsi, haec sententia est: Qui reliquias huius belli oppresserit, eum totius belli confectorem fore; quem te et opto esse, et confido futurum. Studia mea erga te, quibus certe nulla esse maiora potuerunt, tibi tam grata esse, quam ego putavi fore, minime miror, vehementerque laetor. Quae quidem tu, si recte istic erit, maiora et graviora cognosces. Quarto kalendas iunias.

*Bis ad eundem*) Proverbium, quo reprehendi solet is, qui bis ad eundem lapidem offendit. Senarius Graecus de altera ad eundem lapidem offensione a Zenodoto inter adagia refertur, *Δὶς πρὸς τὸν αὐτὸν αἰσχρὸν εἰσκρούειν λίθον*. Simile illud Publii Mimi apud Gellium et Macrobium: *Improbe Neptunum accusat, qui iterum naufragium facit.* Et illud Horatii in epistola ad Pisones: *Ridetur, chorda qui semper oberrat eadem.* ID.

*Ita se res habet*) A Lepido non recipi Antonium. CORR.

## XXI.

Scr. in castris ad Isaram mense Maio A. V. C. 710.

*Perfidiam Lepidi, coniunctionemque cum Antonio nuntiat; subsidium copiarum mitti postulat; suam dignitatem commendat.*

PLANCVS CICERONI.

Puderet me inconstantiae mearum literarum, si non haec ex aliena levitate penderent. Omnia feci, quare, Lepido coniuncto ad rempublicam defendendam, minore sollicitudine vestra perditis resisterem. Omnia ei et petenti recepi, et ultro pollicitus sum, scripsique tibi biduo ante, confidere me, bono Lepido esse usurum, communique consilio bellum administraturum.

Credidi chirographis eius, affirmationi praesentis Laterensis, qui tum apud me erat, reconciliaremque me Lepido, fidemque haberem, orabat. Non licuit diutius bene de eo sperare. Illud certe cavi, et cavebo, ne mea credulitate reipublicae summa fallatur. Quum Isaram flumen, uno die ponte effecto, exercitum traduxissem, pro magnitudine rei celeritatem adhibens, quod petierat per literas ipse, ut maturarem venire; praesto mihi fuit stator eius cum literis, quibus, ne venirem, denuntiabat; se posse per se conficere negotium; interea ad Isaram exspectarem. Indicabo temerarium meum consilium tibi: nihilominus ire decreram, existimans, eum socium gloriae vitare. Putabam posse me nec de laude ieiuni hominis delibare quidquam, et subesse tamen propinquis locis, ut, si durius aliquid esset, succurrere celeriter possem. Ego non malus homo hoc suspicabar. At Laterensis, vir sanctissimus, suo chirographo mittit mihi literas, in eisque, desperans de se, de exercitu, de Lepidi fide, querensque se destitutum, aperte denuntiat, videam, ne fallar; suam fidem solutam esse; reipublicae ne desim. Exemplar eius chirographi Titio

*Rei publicae summa*) Sic Mss. et edd. pr. Lambious et I. F. Gronovius malebant *res publica summa.*

*Ieiuni hominis*) Non est laudem appetentis, sed maligni, qui quicquid in alium laudis et gloriae confertur, sibi decedere existimat. Sic supra lib. II, epist. 17: *Illud vero pusilli animi et ipsa malevolentia ieiuni atque inani, quod Ariobarzanem, quia senatus per me regem appellavit, mihique commendavit, iste in literis non regem, sed regis Ariobarzanis filium appellat.* Sic alibi dicit *animum nimis angustum et ieiunum.*

*Delibare*) Lambious quum in cod. nonnullis esset *deliberare* vitiose scriptum, legendum putabat *delibrare.*

*In eisque*) Sic cod. Mentel. idque placuit Manutio, Graevio, Ern. Vulgo *meisque.*

*Suam fidem solutam esse*) Se iam promissis non teneri. Obstrinxerat enim suam fidem Laterensis, promiseratque omnia de Lepido: mox, ubi recipi Antonium a Lepido vidit, scripsit Planco, se destitutum a Lepido, nec iam ea, quae antea, polliceri. Contrario sensu Terentius in Andr. dixit: *Solvisti fidem*: pro, fregisti. MAN.

misi. Ipsa chirographa omnia, et quibus credidi, et ea, quibus fidem non habendam putavi, Laevo Cispio dabo perferenda; qui omnibus his interfuit rebus. Accessit eo, ut milites eius, quum Lepidus concionaretur, improbi per se, corrupti etiam per eos, qui praesunt, Canidios, Rufrenosque et ceteros, quos, quum opus erit, scietis, conclamarint viri boni, pacem se velle, neque esse cum ullis pugnaturos, duobus iam consulibus [1] amissis, tot civibus pro patria occisis, hostibus denique omnibus iudicatis, bonisque publicatis. Neque hoc aut vindicarat Lepidus, aut sanarat. Huc me venire, et duobus exercitibus coniunctis obiicere exercitum fidelissimum, auxilia maxima, principes Galliae, provinciam cunctam, summae dementiae et temeritatis esse vidi: mihique, si ita oppressus essem, remque publicam mecum prodidissem, mortuo non modo honorem, sed misericordiam quoque defuturam. Itaque rediturus sum, nec tanta munera perditis hominibus dari posse sinam. Vt exercitum locis habeam opportunis, provinciam tuear, etiamsi ille exercitus descierit, omniaque integra servem, dabo operam, quoad exercitus huc summittatis, parique felicitate rempublicam hic vindicetis. Nec depugnare, si occasio tulerit; nec obsideri, si necesse fuerit; nec mori, si casus inciderit, pro vobis, paratior fuit quisquam. Quare hortor te, mi Cicero, exercitum huc traiiciendum quam primum cures, et matures prius, quam hostes magis corrobo-

*Canidios, Rufrenosque*) Legatos, vel tribunos militum, aut praefectos, et centuriones. ID.

(1) Vulgo additur *singularibus*; id abest codd. Hillorp. delendumque censuerunt post Lambinum, Graevius et Ernestius.

*Occisis*) Vulgo *consulibus occisis, tot. c. p. p. amissis*. Permutanda esse vocabula *occisis* et *amissis* vidit Ernestius. Non enim dicitur aliquis pro patria amitti.

*Omnibus*) Antonium secutis. M.

*Parique felicitate*) Vt ad Mutinam.

rentur, et nostri perturbentur. In quo si celeritas erit adhibita, respublica in possessione victoriae, deletis sceleratis, permanebit. Fac valeas, meque diligas.

2. Fratrem meum tibi, fortissimum civem, et ad omnia paratissimum, excusem literis? qui ex labore in febriculam incidit assiduam, et satis molestam. Quum primum poterit istuc recurrere, non dubitabit, ne quo loco reipublicae desit. Meam dignitatem commendatam habeas, rogo. Concupiscere me nihil oportet. Habeo te et amantissimum mei, et quod optavi, summae auctoritatis. Tu videris, quantum et quando tuum munus apud me velis esse. Tantum te rogo, in Hirtii locum me subdas, et ad tuum amorem, et ad meam observantiam.

*Fratrem*) Verisimilis est Weiskii coniectura, verba quae sequuntur fragmentum esse epistolae inter epistolam 15 et 17 scriptae.

*Excusem*) In plerisque codd. Mss. est *excuses*; quod si praeferas, pro *literis* scribendum erit *velim*.

## XXII.

Scr. Romae mense Maio A. V. C. 710.

*Agris dividundis Plancus praefici cupiebat, cui de ea re Cicero respondet.*

CICERO PLANCO.

In te et in collega omnis spes est, diis approbantibus. Concordia vestra, quae senatui declarata literis vestris est, mirifice et senatus et cuncta civitas delectata est. Quod ad me scripseras de re agraria, si consultus senatus esset, ut quisque honorificentissimam de te sententiam dixisset, qui eam sequutus esset,

certe ego fuissem. Sed propter tarditatem sententiarum moramque rerum, quum ea, quae consulebantur, ad exitum non pervenirent; commodissimum mihi, Plancoque fratri visum est, uti eo, quod ne nostro arbitratu componeretur, quis fuerit impedimento, arbitror te ex Planci literis cognovisse. Sed sive in senatusconsulto, sive in ceteris rebus desideras aliquid; sic tibi persuade, tantam esse apud omnes bonos tui caritatem, ut nullum genus amplissimae dignitatis excogitari possit, quod tibi non paratum sit. Literas tuas vehementer exspecto, et quidem tales, quales maxime opto. Vale.

*Fuissem*) Sic Graevius correxit vulg. *eam sequutus essem, qui certe ego fuissem*. Ernestius tamen malebat: *Vt quisque—sententiam dixisset, ita eam sequutus essem*, deletis verbis *qui certe ego fuissem*.

*Vti eo*) Excidisse videtur SCto.

## XXIII.

Dat. Cularone ex finibus Allobrogum VIII Id. A. V. C. 710.

*Excusat se, quod Lepido crediderit: accepto de coniunctione Lepidi et Antonii nuntio, suas copias retraxisse significat. Octavianum cum exercitu ad se venire cupit.*

PLANCVS CICERONI.

Nunquam mehercules, mi Cicero, me poenitebit maxima pericula pro patria subire, dum, si quid acciderit mihi, a reprehensione temeritatis absim. Confiterer imprudentia me lapsum, si unquam Lepido ex animo credidissem. Credulitas enim error est magis, quam culpa: et quidem in optimi cuiusque mentem facillime irrepit. Sed ego non hoc vitio paene sum deceptus. Lepidum enim pulcre noram. Quid ergo

est? Pudor me, qui in bello maxime est periculosus, hunc casum coëgit subire. Nam, nisi uno loco essem, verebar, ne cui obtrectatorum viderer et nimium pertinaciter Lepido offensus, et mea patientia etiam alere bellum. Itaque copias prope in conspectum Lepidi Antoniique adduxi, quadragintaque millium pass. spatio relicto consedi, eo consilio, ut vel celeriter accedere, vel salutariter recipere me possem. Adiunxi haec in loco eligendo, flumen oppositum ut haberem, in quo mora transitus esset; Vocontii sub manu ut essent, per quorum loca fideliter mihi pateret iter. Lepidus, desperato adventu meo, quem non mediocriter captabat, se cum Antonio coniunxit a. d. IV kal. iunias; eodemque die ad me castra moverunt: viginti millia pass. quum abessent, res mihi nuntiata est. Dedi operam deum benignitate, ut et celeriter me reciperem, et hic discessus nihil fugae simile haberet; non miles ullus, non eques, non quidquam impedimentorum amitteretur, aut ab illis ferventibus latronibus interciperetur. Itaque pridie nonas iunias omnes copias Isaram traieci, pontesque, quos feceram, interrupi, ut spatium ad colligendum se homines haberent, et ego me interea cum collega coniungerem: quem triduo, quum has dabam literas, exspectabam. Laterensis nostri et fidem et animum singularem in rempublicam, semper fatebor. Sed certe nimia eius indulgentia in Lepidum ad haec pericula perspicienda fecit eum minus sagacem. Qui quidem quum in frau-

*Nam, nisi uno loco*) Bene sic Strothius corr. Vulg. *nam, si uno loco.* — Vel hic *nisi* legendum, vel supra ep. 18, *si uno loco me tenerem.* LECL.

*Consedi*) Hoc est, castrametatus sum.

*In quo*) Quod transitum retardaret. QVART.

*Sub manu*) Propinqui, graecum loquendi genus. MAN.

*Ferventibus*) Ita plurimi Mss. At in IV codd. Msn. et Torg. *furentibus.*

dem se deductum videret, manus, quas iustius in Lepidi perniciem armasset, sibi afferre conatus est. In quo casu tamen interpellatus, et adhuc vivit et dicitur victurus. Sed tamen de hoc mihi parum certum est. Magno cum dolore parricidarum elapsus sum iis. Veniebant enim, eodem furore in me, quo in patriam, incitati. Iracundias autem harum rerum recentes habebant; quod Lepidum castigare non destiteram, ut exstingueret bellum; quod colloquia facta improbabam; quod legatos, fide Lepidi missos ad me, in conspectum venire vetueram; quod C. Catium Vestinum, tribunum militum, missum ab Antonio ad eum cum literis, exceperam. In quo hanc capio voluptatem, quod certe, quo magis me petiverunt, tanto maiorem his frustratio dolorem attulit. Tu, mi Cicero, quod adhuc fecisti, idem praesta; ut vigilanter nervoseque nos, qui stamus in acie, subornes. Veniat Caesar cum copiis, quas habet firmissimas: aut, si ipsum aliqua res impedit, exercitus mittatur; cuius ipsius magnum

*Victurus*) Non vixit: ut Velleius libro II, Dio lib. XLVI scriptum reliquere. MAN.

*Certum est*) Post haec verba Weiskius putabat quaedam intercidisse, quibus Plancus narraverit partem Antonianorum se opprimere voluisse. Sed quae sequuntur, omnia referuntur ad illum Planci discessum supra memoratum.

*Elapsus sum iis*) Benedictus Accoltus olim emendabat: *elapsum sum bis*, ut se dicat Plancus periculum bis effugisse, semel, quum ad Lepidum non accessit, neque se unquam cum eo voluit coniungere: quod si fecisset, ipse cum universo exercitu in Antonii potestatem, Lepido prodente, devenisset: iterum, quum audito Lepidi Antoniique adventu, celeriter se recepit. MAN.

*Colloquia facta*) A Lepido cum Antonio, vel cum iis, quos ad eum Antonius miserat. ID.

*Fide Lepidi*) Promiserat Lepidus, Antonii legatos, ab eo ad Plancum missos, incolumes esse reversuros. Ii qui fuerint, non constat. Nam C. Catium, infra statim nominatum, non ad Plancum, sed ad Lepidum esse missum suspicor: et hic exceptus est; illi in conspectum venire vetiti. ID.

*Ad eum*) Recte sic Manutius e duobus Mss. Vulgo erat *ad me*, prorsus inepte. Ernestius reposuit *ad se*.

*Caesar*) C. Octavius Caesar. CORR.

*Cuius ipsius magnum agitur peri-*

agitur periculum. Quidquid aliquando futurum fuit in castris perditorum contra patriam, hoc omne iam convenit. Pro Vrbis vero salute cur non omnibus facultatibus, quas habemus, utamur? Quod si vos istic non defueritis, profecto, quod ad me attinet, omnibus rebus abunde reipublicae satisfaciam. Te quidem, mi Cicero, in dies, mehercules, habeo cariorem: sollicitudinesque meas quotidie magis tua merita exacuunt, ne quid aut ex amore, aut ex iudicio tuo perdam. Opto ut mihi liceat iam praesenti pietate meorum officiorum tua beneficia tibi facere iucundiora. Octavo idus iun. Cularone, ex finibus Allobrogum.

*culum*) Erat enim ei Antonius inimicus. Epist. 23, lib. XII. MAN.

*Cularone*) Vulg. *Civarone*. Sed *Cularone* legendum censuerunt Scaliger, Sirmondus et Brimardus de origg. Cularonens in Thes. nov. inscr. Murator. T. I. idque cum Benedicto recepi.

## XXIV.

Scr. in castris V Kal. Sext. A. V. C. 710.

*Memorem se beneficiorum pollicetur: suas copias narrat: subsidium Caesariani aut Africani exercitus poscit: Octavianum, ut parum reipubl. amantem, carpit.*

PLANCVS IMP. COS. DES. CICERONI S. D.

Facere non possum, quin in singulas res, meritaque tua, tibi gratias agam. Sed mehercule facio cum pudore. Neque enim tanta necessitudo, quantam tu mihi tecum esse voluisti, desiderare videtur gratiarum actionem; neque ego lubenter pro maximis tuis beneficiis tam vili munere defungor orationis; et malo praesens observantia, indulgentia, assiduitate, me-

*Indulgentia*) Id est, obsequio. CEL. Mallem *diligentia*. LAMB.

morem me tibi probare. Quod si mihi vita contigerit, omnes gratas amicitias atque etiam pias propinquitates in tua observantia, indulgentia, assiduitate vincam. [1] Amor enim tuus, ac iudicium de me, utrum mihi plus dignitatis in perpetuum, an voluptatis quotidie sit allaturus, non facile dixerim. De militum commodis, fuit tibi curae; quos ego non potentiae meae causa (nihil enim me non salutariter cogitare scio) ornari volui a senatu: sed primum, quod ita meritos iudicabam; deinde, quod ad omnes casus coniunctiores reipublicae esse volebam; novissime, ut ab omni omnium sollicitatione aversos eos, tales vobis praestare possem, quales adhuc fuerunt. Nos adhuc hic omnia integra sustinuimus. Quod consilium nostrum, etsi, quanta sit aviditas hominum, non sine causa talis, victoriae, [2] scio tamen vobis probari spero. Non enim, si quid in his exercitibus sit offensum, magna subsidia respublica habet expedita, quibus subito impetu ac latrocinio parricidarum resistat. Copias vero nostras notas tibi esse arbitror. In castris

(1) Elegantius ista procederent ita scripta: *et malo praesens eorum memorem me tibi probare, ut si mihi — — — propinquitates tui observantia indulgentia assiduitate vincam.*

*De militum commodis*) *Commoda* proprie dicuntur in re militari dona et praemia, quae militibus praeter stipendium tribuuntur. GRAEV.

*Cogitare scio*) Weiskius legendum censuit *scis.*

*Novissime*) Tiro scripsit in Pandectis, non recte dici *Novissime*: adiicitque, quod sua coeperit aetate id adverbium, ubi Flavius Caper de Latinitate, *Miror*, inquit, *id dixisse Tironem: quum Valerius Antias libro secundo, Mater, quum* novissime *aegrotasset, inquit, vovisse fertur.* Idem 22: *Quod* novissime *nobiscum foedus fecissent.* Haec Carisius. MAN.

*Integra sustinuimus*) Non, nihil damni passi sumus, sed, rempub. in discrimen non adduximus, praelium vitavimus. Confirmant hanc sententiam ea, quae sequuntur. Epist. 21, alio sensu dixit: *Omnia, ut integra servem.* ID.

(2) Vulgo interpungebatur: *non sine causa, talis victoriae.*

*Subito impetu*) Hanc formam dativi confirmat Gellius N. A. IV, 16. Corradus frustra reposuit *impetui.* — Virg. Georg. IV, *Concubitu indulgent.* T.

meis legiones sunt veteranae tres; tironum vel lucu-lentissima ex omnibus una; in castris Bruti una vete-rana legio; altera bima; octo tironum. Ita universus exercitus numero amplissimus est, firmitate exiguus. Quantum autem in acie tironi sit committendum, ni-mium saepe expertum habemus. Ad hoc robur no-strorum exercituum, sive Africanus exercitus, qui est veteranus, sive Caesaris [1] accessisset, aequo animo summam rempublicam in discrimen deduceremus. Ali-quanto autem propius esse quod Caesarem videba-mus; [2] nihil destiti cum literis hortari: neque ille in-termisit affirmare, se sine mora venire; quum interim aversum illum ab hac cogitatione ad alia consilia vi-deo se contulisse. Ego tamen ad eum Furnium no-strum cum mandatis literisque misi, si quid forte pro-ficere posset. Scis tu, mi Cicero, quod ad Caesaris amorem attinet, societatem mihi esse tecum; vel quod in familiaritate Caesaris, [3] vivo illo, iam tueri eum et diligere fuit mihi necesse; vel quod ipse, quoad ego nosse potui, moderatissimi atque humanissimi fuit sensus; vel quod ex tam insigni amicitia mea atque Caesaris, hunc filii loco, et illius, et vestro indicio

*Firmitate exiguus*) Tirones enim multis partibus plures, quam vete-rani. MAN.

*Africanus exercitus*) Cui T. Sex-tius et Q. Cornificius praeerant. COR.

(1) scil. Octaviani.

*In discrimen*) In discrimen Mar-tis, sive praelium, rem deducerem, nec dubitarem pugnare. CELL.

*Propius esse*) Propior erat Caesa-ris Octaviani exercitus, quam Afri-canus. ID.

(2) Ita edidit Strothius, cuius ra-tionem nunc ut commodissimam se-quor. Vulgo: *Aliquanto autem pro-pius esse, quod ad Caesarem attinet, videbamus Nihil destiti etc.* Lambi-nus correxerat: *Aliquanto illum pro-pius esse e republica videbamus.* Idem testatur viro cuidam docto placuisse: *Aliquanto autem propius Caesarem esse volebamus.*

*Ad alia consilia*) Triumphi et con-sulatus petitionem. CORR.

(3) C. Iulii Caesaris.

*Vestro iudicio*) Testimonium ado-ptionis publicae a Praetoribus ex mo-re descripto, et illo *Caesaris* nomine, et tot honoribus ornato. CORR.

substitutum, non perinde habere, turpe mihi videtur. Sed, quidquid tibi scribo, dolenter mehercule magis, quam inimice facio. Quod vivit Antonius hodie, quod Lepidus una est, quod exercitus habent non contemnendos, quod sperant, quod audent; omne Caesari [1] acceptum referre possunt. Neque ego superiora repetam. Sed ex eo tempore, quo ipse mihi professus est se venire, si venire voluisset, aut oppressum iam bellum esset, aut in adversissimam illis Hispaniam cum detrimento eorum maximo extrusum. Quae mens eum, aut quorum consilia a tanta gloria, sibi vero etiam necessaria ac salutari, avocarint, et ad cogitationem consulatus bimestris, summo cum terrore hominum, et insulsa cum efflagitatione transtulerint, exputare non possum. Multum in hac re mihi videntur necessarii eius, et reipublicae, et ipsius causa proficere posse; plurimum, ut puto, tu quoque; cuius ille tanta merita habet, quanta nemo, praeter me. Nunquam enim obliviscar, maxima ac plurima me tibi debere. De his rebus, ut exigeret cum eo, Furnio mandavi. Quod si, quantam debeo, habuero

(1) Octaviano.

*Adversissimam illis* ) Bengelius *aversissimam illi* scil. *Antonio*. Weiskius coni. *aversissimam illico illi*, ut dicatur bellum statim iu remotissimas ab Italia regiones, Hispanias, translatum. Benedictus reposuit *aversissimam*, i. e. *remotissimam*, quod legitur in Victorii et quibusdam Manutii libris item in Dresd. 1, 2, 3. Ceterum pro *illi* revocavi lectionem *illis* scil. Antonio et Lepido; quibus adversissima dicitur Hispania, quod ibi incidebant in Asinii Pollionis exercitum.

*Bimestris* ) Re vera erat quinquemestris. In Hirtii enim et Pansae locum mense Sextili suffecti Caesar Octavianus et Pedius. *Bimestris* igitur extenuandi causa dictum, nisi malis *semestris*.

*Summo cum terrore hominum* ) Nempe, ut ait Suetonius Aug. c. 26, *consulatum XX aetatis anno invasit admotis hostiliter ad urbem legionibus, missisque, qui sibi nomine exercitus deposcerent. Quum quidem cunctante senatu Cornelius centurio, princeps legationis reiecto sagulo ostendens gladii capulum, non dubitasset in curia dicere*: Hic faciet, si vos non feceritis.

*Exputare* ) cod. Torg. *explicare*.

*Quantam* ) Id. cod. *quantum*.

apud eum auctoritatem, plurimum ipsum iuvero. Nos interea duriore conditione bellum sustinemus, quod neque expeditissimam dimicationem putamus, neque tamen refugiendo commissuri sumus, ut maius detrimentum respublica accipere possit. Quod si aut Caesar se respexerit, aut Africanae legiones celeriter venerint, securos vos ab hac parte reddemus. Tu, ut instituisti, me diligas rogo, proprieque tuum esse, tibi persuadeas. V kal. sext. ex castris.

## XXV.

Scr. Romae mense Maio A. V. C. 710.

*Suadet ut reipubl. operam navare pergat, neve ea omissa praeturam petiturus ad comitia festinet.*

CICERO FVRNIO S. D.

Si interest, id quod homines arbitrantur, reipublicae te, ut instituisti atque fecisti, navare operam, rebusque maximis, quae ad exstinguendas reliquias belli pertinent, interesse: nihil videris melius, neque laudabilius, neque honestius facere posse, istamque operam tuam, navitatem, animum in rempublicam celeritati praeturae anteponendam censeo. Nolo enim te ignorare, quantam laudem consequutus sis: mihi crede, proximam Planco, idque ipsius Planci testimonio, praeterea fama scientiaque omnium. Quamobrem si quid operis tibi etiam nunc restat, id maximo opere censeo persequendum. Quid enim honestius, aut quid honesto anteponendum? Sin autem

*Furnio*) Planci legato. Ad petendam praeturam contendere cupiebat, quum nondum ipsius annus esset. MAN.

satisfactum reipublicae putas, celeriter ad comitia, quando mature futura sunt, veniendum censeo: dummodo ne quid haec ambitiosa festinatio imminuat eius gloriae, quam consequuti sumus. Multi clarissimi viri, quum reipublicae darent operam, annum petitionis suae non obierunt. Quod eo facilius nobis est, quod non est annus hic tibi destinatus, ut, si aedilis fuisses, post biennium tuus annus esset. Nunc nihil praetermittere videbere usitati et quasi legitimi temporis ad petendum. Video autem, Planco consule, etsi etiam sine eo rationes expeditas haberes, tamen splendidiorem petitionem tuam, [1] si modo ista ex sententia confecta essent. Omnino plura me scribere, quum tuum tantum consilium iudiciumque sit, arbitrabar non ita necesse; sed tamen sententiam meam tibi ignotam esse nolebam: cuius est haec summa, ut omnia te metiri dignitate malim, quam ambitione, maioremque fructum ponere in perpetuitate laudis, quam in celeritate praeturae. Haec eadem loquutus sum domi meae, adhibito Q. fratre meo, et Caecina, et Calvisio, studiosissimis tui, quum Dardanus, libertus tuus, interesset. Omnibus probari videbatur oratio mea. Sed tu optime iudicabis. Vale.

*Comitia*) Praetorum. Nam consulum sequentis anni necessaria non erant; quum Plancus et Brutus iam antea designati essent a Caesare Parthicum bellum cogitante. Id.

*Quando mature*) Sic Graev. e Mss. Alii *quoniam mature*. Vulgo olim *quum mature*.

*Consequuti sumus*) Quam consequutus es. Coniunxit utriusque laudem, ut ostendat amorem suum: amicorum enim omnia communia. Man.

*Darent operam*) Foris. *Non obierunt:* Non venerunt ad petendum. Id.

*Nihil praetermittere*) Si manebis in provincia, et ad comitia praetoris non venies. Id.

(1) Cod. Dresd. 3, item edd. nonnullae addunt *fore*.

*Arbitrabar non ita necesse*) Ita Stewech. Viet. Graev. Alii *non ita necesse arbitrabar;* cod. Pal. sext. *non ita arbitrabar necesse*.

## XXVI.

Scr. Romae mense Maio A. V. C. 710.

*Furnii praeproperam festinationem ad praeturam petendam reprehendit, monetque ut potius absens pergat de republ. bene mereri.*

M. CICERO C. FVRNIO S. D.

Lectis tuis literis, quibus declarabas, aut omittendos Narbonenses, aut cum periculo dimicandum, illud magis timui: quod vitatum non moleste fero. Quod de Planci et Bruti concordia scribis, in eo vel maximam spem pono victoriae. De Gallorum studio, nos aliquando cognoscemus, ut scribis, cuius id opera maxime excitatum sit. Sed iam, mihi crede, cognovimus. Itaque iucundissimis tuis literis stomachatus sum in extremo. Scribis enim, si in sextilem comitia, cito te; sin iam confecta, citius, ne diutius cum periculo fatuus sis. O mi Furni, quam tu causam tuam non nosti, qui alienas tam facile discas! Tu nunc candidatum te putas, et id cogitas, ut aut ad comitia curras, aut si iam confecta, domi tuae sis, ne cum maximo periculo, [1] ut scribis, stultissimus sis? Non arbitror te ita sentire. Omnes enim tuos ad laudem impetus novi. Quod si, ut scribis, ita sentis, non ma-

*Illud magis timui*) Vt omitteretis Narbonenses, quod non fecisse vos laetor. I. F. GRON. Corradus et Quarterius de dimicatione interpretantur.

*Cognovimus*) Tua videlicet opera excitatum: id enim Furnius modeste significaverat. MAN.

*In Sextilem*) Indicta sint. *Cito te*: venturum Romam. ID.

*Tam facile discas*) *Docere causam* dicitur, qui pro se acturum patronum instruit; *discere*, qui defensurus est. Cic II de Orat. *Nihil est negotii huiusmodi causam cognoscere. Recte igitur de causa dicenda nihil praecipitur.* Et rursum: *Nisi forte existimatis a Manio Curio causam didicisse L. Crassum.* I. F. GRON.

(1) *Scilicet ne cum maximo periculo* Mss. et edd. pr. Illud *scilicet* sublatum a Victorio restituit Graev.

gis te, quam de te iudicium reprehendo meum. Te adipiscendi magistratus levissimi et divulgatissimi, si ita adipiscare, ut plerique, praepropera festinatio abducet a tantis laudibus, quibus te omnes in caelum iure et vere ferunt? Scilicet id agitur, utrum hac petitione, an proxima praetor fias, non ut ita de republica mereare, omni honore ut dignissimus iudicere? Vtrum nescis, quam alte ascenderis? An pro nihilo id putas? Si nescis, tibi ignosco, nos in culpa sumus, Sin intelligis; ulla tibi est praetura, vel officio, quod pauci, vel gloria, quam omnes sequuntur, dulcior? Hac de re et ego, et Calvisius, homo magni iudicii, tuique amantissimus, te accusamus quotidie. Comitia tamen, quando ex his pendes, quantum facere possumus, quod multis de causis reipublicae arbitramur conducere, in ianuarium mensem protrudimus. Vince igitur, et vale.

*Officio*) Honestati, quam non nisi emendatissimi propositam habent. I. F. Gron.

*Quando ex his pendes*) Sic Ern. e Mss. et edd. pr. Vulgo olim *quum ex his pendas.*

## XXVII.

Scr. Romae mense Martio A. V. C. 710.

*Lepidum reprehendit quod summis honoribus ornatus ab senatu, gratias non egerit: et, ne pacem cum Antonio conciliare nitatur, admonet.*

CICERO LEPIDO SAL.

Quod mihi, pro summa erga te benivolentia, magnae curae est, ut quam amplissima dignitate sis: moleste tuli, te senatui gratias non egisse, quum esses ab eo

ordine ornatus summis honoribus. Pacis inter cives conciliandae te cupidum esse laetor. Eam si a servitute seiungis, consules et reipublicae et dignitati tuae: sin ista pax perditum hominem in possessionem impotentissimi dominatus restitutura est, hoc animo scito esse omnes sanos, ut mortem servituti anteponant. Itaque sapientius, meo quidem iudicio, facies, si te in istam pacificationem non interpones, quae neque senatui, neque populo, nec cuiquam bono probatur. Sed haec audies ex aliis, aut certior fies literis. Tu pro tua prudentia, quid optimum factu sit, videbis.

*Ornatus summis honoribus*) Supplicatione ei decreta, ut Phil. III legimus, post etiam triumpho, ut Phil. XIII, et statua equestri inaurata; de qua, Phil. V. MAN.

*In possessionem*) Vnde praelio Mutinensi deiectus erat Antonius. ID.

## XXVIII.

**Scr. Romae mense Februario A. V. C. 710.**

*Dolet Antonium non una cum Caesare interfectum, qui nunc tantas turbas cieat: deinde suum libertatis recuperandae studium declarat.*

CICERO TREBONIO SAL.

Quam vellem ad illas pulcherrimas epulas me idibus martiis invitasses! reliquiarum nihil haberemus. At nunc cum his tantum negotii est, ut vestrum illud

*Trebonio*) Viro consulari, Asiam regenti, post obitum Caesaris. Epist. 16, XII, et Plutarchus in Bruto. Unus fuit ex iis qui de Caesare necando coniuraverant. Occidit eum postea Dolabella. Epist. 12, lib. XII. Dio lib. XLVII. MAN.

*Ad illas pulcherrimas epulas*) Ad facinus illud egregium, quum Caesarem idibus Mart. occidistis. ID.

*Reliquiarum nihil haberemus*) Non modo Caesar, sed Antonius quoque interfectus esset. Simile principium ep. 4, lib. VI: *Vellem idibus Mart. me ad coenam invitasses: reliquiarum nihil fuisset. Nunc me reliquiae vestrae exercent.* ID.

divinum in rempublicam beneficium nonnullam habeat querelam. Quod vero a te, viro optimo, seductus est, tuoque beneficio adhuc vivit haec pestis, interdum, quod mihi vix fas est, tibi subirascor. Mihi enim negotii plus reliquisti uni, quam, praeter me, omnibus. Vt enim primum post Antonii foedissimum discessum senatus haberi libere potuit, ad illum animum meum reverti pristinum, quem tu cum civi acerrimo, patre tuo, in ore et amore semper habuisti. Nam quum senatum a. d. XIII kalendas ianuarias tribuni plebis vocavissent, deque alia re referrent; totam rempublicam sum complexus, egique acerrime, senatumque, iam languentem et defessum, ad pristinam virtutem consuetudinemque revocavi, magis animi, quam ingenii viribus. Hic dies, meaque contentio atque actio spem primum populo romano attulit libertatis recuperandae. Nec vero ipse postea tempus ullum intermisi de republica non cogitandi solum, sed etiam agendi. Quod, nisi res urbanas actaque omnia ad te perferri arbitrarer, ipse perscriberem: quamquam eram maximis occupationibus impeditus. Sed illa cognosces ex aliis; a me pauca, et ea summatim. Habemus fortem senatum; consulares partim timidos, partim male sentientes. Magnum damnum factum est in Servio. L. Caesar optime sentit; sed, quod avunculus est, [1] non acerrimas dicit sententias.

*Seductus est*) Philip. XIII: *O Spartace, sceleratum Trebonium ausus es scribere? quo scelere, nisi quod te idibus Mart. a debita tibi peste seduxit?* Idem ex Dionis lib. XLIV cognovimus. Id.

*Foedissimum discessum*) Ex urbe in Galliam Cisalpinam. Corr. Vide Philip. III, cap. 9 extremo.

*In ore et amore*) Sine causa Ernestio suspectum fuit *in amore*. Sensus est: *quem tu et praedicare et amare solebas.*

*Deque alia re*) De praesidio Coss designatorum. Epist. 6, lib. I. Corr.

*In Servio*) In Servio Sulpicio, nuper, quum esset ad Antonium missus, mortuo.

(1) M. Antonii.

Consules egregii; praeclarus D. Brutus; puer egregius Caesar; [1] de quo spero equidem reliqua. Hoc vero certum habeto, nisi ille veteranos celeriter conscripsisset, legionesque duae de exercitu Antonii ad eius se auctoritatem contulissent, atque is oppositus esset terror Antonio; nihil Antonium sceleris, nihil crudelitatis praeteriturum fuisse. Haec tibi, etsi audita esse arbitrabar, volui tamen notiora esse. Plura scribam, si plus otii habuero.

(1) *Puer egregius Caesar*) Modo adolescentem, modo puerum, quo magis laudet, Caes. Octavianum appellat. Annum enim agebat XIX, ut Velleius Tacitusque literis mandarunt. MAN. Indignissime tulit Octavius, se *puerum* appellari, et inter praecipuos praetextus bellorum civilium hic fuit, teste Dione lib. XLVI. Hinc senatus decrevit, ne Octavius vocaretur *puer*, ut notavit Servius ad Virgil. Eclog. I, v. 44. Vide Casaub. ad Sueton. August. cap. 12, et Cic. Philip. XIII, cap. 11. Novendecim annorum erat Octavius quum hoc bellum susciperet contra Antonium. GRAEV.

*Veteranos*) Cic. Philip. V, cap. 8 et 16. Sueton. Aug. cap. 10. Haec legio *Evocatorum* fuit appellata, quod missi facti a militia rursus ad eam convocarentur. Dion. lib. XLV. ID.

*Legionesque duae*) Martia et Quarta. CORR. Vide Vell. Paterc. II, 61. Cic. Philip. V, 11, et XI, 8.

*Contulissent*) Relicto M. Antonio, Brundusium revertente. CORR.

## XXIX.

Scr. anno incerto.

*Suum studium erga salutem exsulantis amici confirmat, eumque bene sperare iubet.*

CICERO AMPIO.

De meo studio erga salutem et incolumitatem tuam, credo te cognosse ex literis tuorum; quibus me cumulatissime satisfecisse certo scio: nec his concedo,

*Ampio*) In plurimis Mss. est *Appio*. Manutius autem, Lambinus, Graev. et Ern. maluerunt *Ampio*, i. e. Ampio Balbo A. V. C. 707 exsulanti.

quamquam sunt singulari in te benivolentia, ut te salvum malint, quam ego. Illi mihi necesse est concedant, ut tibi plus, quam ipsi, hoc tempore prodesse possim: quod quidem nec destiti facere, nec desistam; et iam in maxima re feci, et fundamenta ieci salutis tuae. Tu fac bono animo magnoque sis, meque tibi nulla re defuturum esse confidas. Pridie nonas quintiles.

## XXX.

Scr. XVI Kal. Maii in castris ap. Mutinam A. V. C. 710.

*Serv. Sulpicius Galba proelium exponit ad Mutinam factum, victoriamque de Antonio relatam.*

GALBA CICERONI SAL.

XVII kalend. maii, quo die Pansa in castra Hirtii erat futurus, cum quo ego eram (nam ei obviam processeram millia pass. centum, quo maturius veniret); Antonius legiones eduxit duas, secundam et quintam trigesimam, et cohortes praetorias duas, unam suam, alteram Silani, evocatorumque partem. [1] Ita obviam

*Galba*) Periti rerum romanarum, Sulpiciae gentis cognomen esse Galbam, non ignorant. Si quis testimonium quaerit, Suetonium legat, qui nepotem hunc fuisse ait Ser. Galbae illius, temporum suorum eloquentissimi, proavum autem Galbae imperatoris: quem utrumque Sulpicium fuisse, tum Suetonius ipse, tum alii testantur. Addit idem, Galbam hunc, ob repulsam consulatus, infensum Julio Caesari, cuius legatus in Gallia fuerat, conspirasse in eum cum Cassio et Bruto. Quod Appianus lib. II, et Ausonii confirmat epistola, ad Hirtium Octaviannmque Caesarem missa: cuius habes verba Phil. XIII, cap. 16. MAN.

*Cohortes praetorias*) Erant grandes et edecumatae, quae circa Imperatorem erant, institutae primo a P. Scipione. Vide Festum *Praetoria cohors*. Olim autem tantum unam habebat Imperator, sed per bella civilia auctae sunt hae cohortes, et unus plures habebat. Vide I. Lips. lib. II de milit. Rom. Dial. IV. GRAEV.

(1) Schütz. *evocatarumque* e cod. Dresd. 3.

venit nobis, quod nos quatuor legiones tironum habere solum arbitrabatur. Sed noctu, quo tutius venire in castra possemus, legionem Martiam, cui ego praeesse solebam, et duas cohortes praetorias miserat Hirtius nobis. Quum equites Antonii apparuissent, contineri neque legio Martia, neque cohortes praetoriae potuerunt: quas sequi coepimus coacti, quando eas retinere non poteramus. Antonius ad Forum Gallorum suas copias continebat, neque sciri volebat, se legiones habere: tantum equitatum et levem armaturam ostendebat. Posteaquam vidit, se invito, legionem ire, Pansa sequi se duas legiones iussit tironum. Postea vero quam angustias paludis et silvarum transivimus, acies est instructa a nobis duodecim cohortium. Nondum venerant legiones duae, repente Antonius in aciem suas copias de vico produxit, et sine mora concurrit. Primo ita pugnatum est, ut acrius non posset ex utraque parte pugnari: etsi dexterius cornu, in quo eram cum Martiae legionis cohortibus octo, impetu primo fugaverat legionem XXXV Antonii, ut amplius passus quingentos ultra aciem, quo loco steterat, processerit. Itaque quum equites nostrum cornu circuire vellent, recipere me coepi, et levem armaturam opponere Maurorum equitibus, ne aversos nostros aggrederentur. Interim video, me esse inter Antonianos, Antonium-

Ernestius dederat *et evocatorum partem.* — *Evocatorum*) Sunt veterani, qui expletis stipendiis sponte in gratiam Consulum aut Ducum militiam sumebant, et precibus, literis, ac nunciis evocabantur, non in delectu scribebantur, ideo dicti sunt *evocati*. Vide Lips. I, de mil. rom. Dial. VIII. GRAEV.

*Forum Gallorum*) Id ipsum castellum, quod nunc vocatur *Castel Franco*, esse *Forum Gallorum*, vicum olim, quem celebrem reddiderint bella civilia, ostendit Cluverius lib. I, cap. 28. ID.

*Legionem*) Martiam. CORR.

*Postea vero quam*) Sic cod. Dr. 3. Vulgo *posteaquam*.

*Quingentos*) Numerus passuum desideratur in multis codd. In duobus tamen Manutius invenit *quingentos*.

que post me esse aliquanto. Repente equum immisi ad eam [1] legionem tironum, quae veniebat ex castris, scuto reiecto. Antoniani me insequi: nostri pila coniicere velle. Ita, nescio quo fato, sum servatus, quod sum cito a nostris cognitus. In ipsa Aemilia, ubi cohors Caesaris praetoria erat, diu pugnatum est. Cornu sinisterius, quod erat infirmius, ubi Martiae legionis duae cohortes erant, et cohors praetoria, pedem referre coeperunt, quod ab equitatu circuibantur, quo vel plurimum valet Antonius. Quum omnes se recepissent nostri ordines, recipere me novissimus coepi ad castra. Antonius, tanquam victor, castra putavit se posse capere. Quo quum venit, complures ibi amisit, nec egit quidquam. Audita re, Hirtius cum cohortibus viginti veteranis redeunti Antonio in sua castra occurrit, copiasque eius omnes delevit, fugavit, eodemque loco, ubi erat pugnatum, ad Forum Gallorum. Antonius cum equitibus hora noctis quarta, se in castra sua ad Mutinam recepit. Hirtius in ea castra rediit, unde Pansa exierat, ubi duas legiones reliquerat, quae ab Antonio erant oppugnatae. Sic partem maiorem suarum copiarum Antonius amisit veteranarum. Nec id tamen sine aliqua iactura cohortium praetorianarum nostrarum et legionis Martiae fieri potuit. Aquilae duae, signa sexaginta sunt relata Antonii. Res bene gesta est. A. d. XII kalendas maii, ex castris.

(1) Vulgo omittitur *eam*.

*Scuto reiecto*) In humerum, ut ita pectore non munito intelligerent tirones me amicum et suarum partium esse, et ab illis nihil mali metuere. I. F. GRON.

*Aquilae*) Legionum insignia, aquilae: signa manipulorum et centuriarum. CELL. Vide Plinium, lib. III, cap. 3. *An.*

*XII Kalendas Maii*) Malim *XVII Kal.* ut postridie, quam gesta res est, scripserit Galba: quod verisimile videtur. Nam, si XII Kal. idest quatriduo post proelium scripsisset; omnino aliquid de Pansae vulneribus, ipsoque Bononiam delato, cognovisset, et Ciceroni significasset. Nam Hirtius postea, quum Antonii castra oppugnaret, occisus est. MAN.

## XXXI.

Scr. Cordubae XVII Kal. Aprili A. V. C. 710.

*Excusat se quod studium erga rempubl. suum nondum declaraverit: seque libertatis recuperandae percupidum ostendit.*

C. ASINIVS POLLIO CICERONI S. D.

Minime mirum tibi debet videri, nihil me scripsisse de republica, posteaquam itum est ad arma. Nam saltus Castulonensis, qui semper tenuit nostros tabellarios, etsi nunc frequentioribus latrociniis infestior factus est, tamen nequaquam tanta in mora est, quanta, qui locis omnibus dispositi ab utraque parte scrutantur tabellarios et retinent. Itaque nisi nave perlatae [1] literae essent, omnino nescirem, quid istic fieret. Nunc vero nactus occasionem, posteaquam navigari coeptum est, cupidissime et quam creberrime potero, scribam ad te. Ne moveare eius sermonibus, quem tametsi nemo est, qui videre [2] velit, tamen nequaquam proinde, ac dignus est, oderunt homines, periculum non est. Adeo est enim invisus mihi, ut nihil non acerbum putem, quod commune cum illo sit. Natura autem mea, et studia trahunt me ad pacis et libertatis cupiditatem. Itaque illud initium civilis belli saepe deflevi. Quum vero non liceret mihi nullius partis esse, quia utrobique magnos inimicos habebam; ea

*Castulonensis*) *Castulo* fuit Oretanorum urbs maxima, Baeticae finis versus Orientem, sitae ad Baetis ripas, hodie *Castena*, de qua vide Ludovici Nonii Hispan. antiq. cap. 64, et Sam. Bocharti Geograph. sacrae partem II, lib. 1, cap, 34. GRAEV.

(1) Vulgo *relatae.*

*Sermonibus*) Non veretur Pollio, ne Cicero moveatur Antonii sermonibus Pollionis amicitiam iactantibus. Itaque nihil opus est *moveare* in *movear* mutare, quod fecit Ern. imitante Weiskio.

(2) Weiskius coni. legendum *vivere.*

*Quia utrobique*) Non videtur haec ratio esse commoda, sed potius con-

castra fugi, in quibus plane tutum me ab insidiis inimici sciebam non futurum. Compulsus eo, quo minime volebam, ne in extremis essem, plane pericula non dubitanter adii. Caesarem vero, quod me in tanta fortuna, modo cognitum, vetustissimorum familiarium loco habuit, dilexi summa cum pietate et fide. Quae mea sententia gerere mihi licuit, ita feci, ut optimus quisque maxime probarit. Quod iussus sum, eo tempore atque ita feci, ut appareret, invito imperatum esse. Cuius facti iniustissima invidia erudire me potuit, quam iucunda libertas, et quam misera sub dominatione vita esset. Ita, si id agitur, ut rursus in potestate omnia unius sint, quicumque is est, ei me profiteor inimicum. Nec periculum est ullum, quod pro libertate aut refugiam aut deprecer. Sed consules neque senatusconsulto, neque literis praeceperant mihi, quid facerem. Vnas enim post idus martias demum a Pansa literas accepi, in quibus hortatur me, ut senatui scribam, me et exercitum in potestate eius futurum. Quod, quum Lepidus concionaretur, atque omnibus scriberet, se consentire cum Antonio, maxime contrarium fuit. Nam quibus commeatibus, invito illo, per illius provinciam legiones ducerem? aut, si cetera transissem, num etiam Alpes poteram transvolare, quae praesidio illius tenentur? Adde huc, quod perferri literae nulla conditione po-

trarium suadere, sive praecedentia, sive subsequentia respicias. Nam si utrobique erant inimici, consultius utrinque abesse. Lego *qui*, ut tantummodo exponat aestum, in quo fuerit. I. F. GRON.

*Compulsus eo*) Ad Caesaris exercitum. *An.*

*Consules*) Antonius, et Dolabella. Non enim Hirtius et Pansa significari possunt, qui tantum ante duos menses consulatum inierant, nec multo post ad eum Pansa literas misit. Loquitur autem Asinius de toto tempore post idus Martias, id est post Caesaris necem. MAN.

*Invito illo*) Praeerat enim Lepidus Hispaniae citeriori, at (ut scripsit Dio) Narbonensi Galliae: quod etiam confirmatur ep. 33. ID.

tuerunt. Sexcentis enim locis excutiuntur: deinde etiam retinentur a Lepido tabellarii. Illud me Cordubae pro concione dixisse, nemo vocabit in dubium, provinciam me nulli, nisi qui ab senatu missus venisset, traditurum. Nam de legione trigesima tradenda, quantas habuerim contentiones, quid ego scribam? qua tradita, quanto pro republica infirmior futurus fuerim, quis ignorat? Hac enim legione, noli acrius aut pugnacius quidquam putare. Quare eum me existima esse, qui primum pacis cupidissimus sim; omnes enim cives plane studeo esse salvos; deinde, qui et me et rempublicam vindicare in libertatem paratus sim. Quod familiarem meum [1] tuorum numero habes, opinione tua mihi gratius est. Invideo illi tamen, quod ambulat et iocatur tecum. Quas res [2] quanti aestimem, si unquam licuerit vivere in otio, experieris. Nullum enim vestigium abs te discessurus sum. Illud vehementer admiror, non scripsisse te mihi, manendo in provincia, an ducendo exercitum in Italiam, reipublicae magis satisfacere possim. Ego quidem, etsi mihi tutius ac minus laboriosum est, manere; tamen, quia video, tali tempore multo magis legionibus opus esse, quam provinciis, quae praesertim recuperari nullo negotio possunt, constitui, ut nunc est, cum exercitu

*Contentiones*) Hic erit sensus: Quam vehementer Lepidus et Antonius literis a me contenderint. Quod sequentis epistolae testimonio comprobatur. Sin autem, quod est in omnibus meis antiquis libris, *Conciones*, placet: vehementes literas, quales conciones ad populum, vel ad milites sunt, interpretemur: quod tamen paulo durius videtur: nisi si ferendum in Asinio, cuius orationem duram fuisse Tacitus auctor est. In.

(1) Fortasse Cornelium Gallum, cuius mentio fit epistola sequente.

(2) Hanc lectionem multi bonae notae codices tuentur, ut Stewech. Amst. Mentel. Graev. 2, Dresd. 1, 2, 3, S. In aliis erat: *Quaeres, quanti aestimem? Si unquam*, — idque Victorio et Manutio placuit.

*Discessurus sum*) Ita legitur in codd. Asc. Torg. Lips. quinque Dresd. aliis, idque recte receperunt Bengelius et Benedictus. Vulgo *recessurus*.

proficisci. Deinde ex literis, quas Pansae misi, cognosces omnia, nam tibi earum exemplar misi. XVII kal. april. Cordubae. Vale.

## XXXII.

Scr. Cordubae VI Id. Iun. A. V. C. 710.

*Balbi quaestoris sui flagitia exponit, deinde quid pro republ. egerit, narrat, et quid senatus se facere velit, ut constituat, petit.*

C. ASINIVS POLLIO CICERONI.

Balbus quaestor, magna numerata pecunia, magno pondere auri, maiore argenti coacto de publicis exactionibus, ne stipendio quidem militibus reddito, duxit se a Gadibus, et triduum tempestate retentus ad Calpen, kal. iuniis, traiecit sese in regnum Bogudis, plane bene peculiatus. His rumoribus utrum Gades referatur, an Romam (ad singulos enim nuntios turpissime consilia mutat), nondum scio. Sed praeter furta, et rapinas, et virgis caesos socios, haec quoque fecit, ut ipse gloriari solet, eadem, quae C. Caesar. Ludis, quos Gadibus fecit, Herennium Gallum, histrionem, summo ludorum die annulo aureo dona-

*Balbus quaestor*) Gaditanus, filius fratris. L. Cornelii Balbi, pro quo exstat Ciceronis oratio. MAN.

*Ad Calpen*) Est mons praealtus Hispano litori freti Gaditani adiacens, cui apponitur in Africa *Abyla*, qui crediti sunt esse Herculis columnae. Vid. Pomp. Mel. II, 6 et Bocharti Geograph. sacrae Tom. 2, lib. I, cap. 34. GRAEV.

*Bogudis*) Regis Mauritaniae Tingitanae, quae *Bogudiana* olim est dicta, quamdiu in ea rerum potiebatur Bogud. Illo autem pulso a Boccho, Tingitanae provinciae nomen accepit. Extenditur a fluvio Mulucha, qui perperam Chylemath dicitur, usque ad Oceanum. Vid. Isaac. Voss. ad Pomp. Mel. I, 5. ID.

*Quae C. Caesar*) Fecit Balbus Gadibus, in qua urbe natus erat, eadem, quae C. Caesar Romae fecerat. MAN. Caesar Laberium, quum mimum suum egisset, annulo aureo donavit et quingentis sestertiis. Vide Suet. Iul. cap. 39. ID.

tum, in XIV sessum deduxit. Tot enim fecerat ordines equestris loci. Quatuorviratum sibi prorogavit; comitia biennii biduo habuit, hoc est, renuntiavit, quos ei visum est; exsules reduxit, non horum temporum, sed illorum, quibus a seditiosis senatus trucidatus, aut expulsus est, Sex. Varo proconsule. Illa vero iam ne Caesaris quidem exemplo, quod ludis praetextam, de suo itinere ad L. Lentulum proconsulem sollicitandum, posuit.[1] Et quidem quum ageretur, flevit, memoria rerum gestarum commotus. Gladiatoribus autem, Fadium [2] quendam, militem Pompeianum, quia, quum depressus in ludum bis gratis depugnasset, auctore sese nolebat, et ad populum confugerat, primum Gallos equites immisit in populum (collecti enim lapides sunt in eum, quum abri-

*In XIV*) Hoc est, in equestria subsellia theatri; hoc est, equestri dignitate donavit. Ordines quatuordecim subselliorum in theatro assignati erant equestri ordini, quae et *equestria* dicebantur. Id.

*Quatuorviratum*) Qui summus in municipiis magistratus erat, ut Romae consulatus. Erat autem municipium Gades. Man.

*Prorogavit*) Caesaris exemplo, qui sibi dictaturam prorogaverat. Id.

*Biennii*) Iturus contra Parthos Caesar, magistratus in tres annos creavit. Id.

*Senatus*) Decuriones Gaditani. Is enim erat senatus in municipiis. Id.

*Praetextam*) Fabulae genus, in qua, romano argumento, praetextati viri, id est, magistratus, inducebantur. Id.

*De sua itinere*) L. Cornelius Lentulus consul primo belli civilis anno Pompeium ex urbe fugientem sequutus est, et cum eo postea in Graeciam transiit. Ad eum Balbus minor, ante quam ex Italia discederet, cum literis, cum mandatis, cum promissione provinciae, si Romam revertisset, a Caesare missus est. Ep. 9, et 11 ad Attic. lib. VIII, et ad eundem epist. 6, lib. IX. Id.

(1) i. e. fabulam praetextam agendam dedit, cuius argumentum esset iter suum ad Lentulum sollicitandum.

(2) Graevius dedit *ob Fadium*, ut videretur ἀνακόλουθον, quod non erat necesse.

*Depressus in ludum*) Per vim et fraudem arenae addictus, gladiator fieri coactus. Vide notas meas ad Sen. III de Ira 8. Gron.

*Auctore sese*) Id est, auctorante sese (et forte ita scripserat Asinius) vel auctoramentum promittente. Id. Pro *auctore*, H. Stephanus edidit *auctorari*. An. — *auctorare* ed. mediol. *auctorari* ed. rom.

peretur Fadius); deinde abstractum defodit in ludo, et vivum combussit: quum quidem pransus, nudis pedibus, tunica soluta, manibus ad tergum reiectis, inambularet, et illi misero quiritanti *civis romanus natus sum* responderet: ***Abi nunc**, **populi fidem implora**.* Bestiis vero cives romanos, etiam in his circulatorem quendam auctionum, notissimum hominem Hispali, quia deformis erat, obiecit. Cum huiuscemodi portento res mihi fuit. Sed de illo plura coram. Nunc, quod praestat, quid me velitis facere, constituite. Tres legiones firmas habeo: quarum unam, duodetrigesimam, quum ad se initio belli arcessisset Antonius hac pollicitatione, quo die in castra venisset, denarios quingenos singulis militibus daturum, in victoria vero eadem praemia, quae suis legionibus; quorum quis ullum finem, aut modum futurum putabit? [1] incitatissimam retinui, aegre mehercules: nec retinuissem, si uno loco habuissem, utpote quum singulae quaedam cohortes seditionem fecerint. Reliquas quoque legiones non destitit literis atque infinitis pollicitationibus incitare. Nec vero minus Lepidus ursit me et suis et Antonii literis, ut legionem trigesimam mitterem sibi. Itaque quem exercitum neque vendere

*Defodit in ludo*) Cuiusmodi exemplum a Carthaginiensibus editum, Cato senior prodidit: *Homines*, inquit, *defoverunt in terram dimidiatos*, *ignemque circumposuerunt*, *ita interfecerunt*. Gellius. Id.

*Nudis pedibus*) Contra morem romanum. Calceis enim in publico, domi soleis utebantur. Id.

*Circulatorem*) Solitum circumeundo, et ab una ad aliam se convertendo, nescio quam operam auctionibus dare. I. F. Gron.

*Hispali*) In Hispania ulteriore, Baetica dicta, cui praeerat Asinius, iuridici conventus quatuor fuere, Gaditanus, Cordubensis, Astigitanus, Hispalensis. Plinius lib. III, cap. 1. Man.

*Putabit*) Vulgo *putavit*, quod est alienum. Graevius malebat *putarit*; Gulielmus *putabit*, quod auctore Ern. praetuli.

*Singulae quaedam cohortes*) Non tota simul legio, sed cohortes quaedam, seiunctae ab aliis cohortibus. Man.

ullis praemiis volui, nec eorum periculorum metu, quae, victoribus illis, portendebantur, diminuere, debetis existimare retentum et conservatum reipublicae esse: atque ita credere, quodcumque imperassetis, facturum fuisse, sicut, quod non iussistis, feci. Nam et provinciam in otio, et exercitum in mea potestate tenui; finibus meae provinciae nusquam excessi; militem non modo legionarium, sed ne auxiliarium quidem ullum quoquam misi; et, si quos equites decedentes nactus sum, supplicio affeci. Quarum rerum fructum satis magnum republica salva tulisse me putabo. Sed respublica si me satis novisset, et maior pars senatus, maiores ex me fructus tulisset. Epistolam, quam Balbo, quum etiamnunc in provincia esset, scripsi, legendam tibi misi: etiam praetextam, [1] si voles legere, Gallum Cornelium, familiarem meum, poscito. VI idus iunias, Corduba.

*Quod non iussistis, feci*) Vulgo est: *si quod iussistis feci*. Optime autem Gronovius *sicut, quod non iussistis feci*, nempe *eodem animo erga rempublicam*.

(1) Scil. fabulam illam, de qua supra.

## XXXIII.

Scr. in Hispania ulteriore mense Maio A. V. C. 710.

*Deplorat acceptam praelio Mutinensi reipubl. calamitatem: seque communi incendio occurrere paratum ostendit.*

POLLIO CICERONI S. D.

S. V. B. E. E. Q. V. Quo tardius certior fierem de proeliis apud Mutinam factis, Lepidus effecit, qui meos tabellarios novem dies retinuit, tametsi tantam calamitatem reipublicae quam tardissime audire optandum est; sed illis, qui prodesse nihil possunt, neque

mederi. Atque utinam eodem senatusconsulto, quo Plancum et Lepidum in Italiam arcessistis, me quoque iussissetis venire! profecto non accepisset respublica hoc vulnus. Quo si qui laetantur in praesentia, quia videntur et duces et veterani Caesaris partium interiisse; tamen postmodum necesse est doleant, quum vastitatem Italiae respexerint. Nam et robur et suboles militum interiit: si quidem, quae nuntiantur, ulla ex parte vera sunt. Neque ego non videbam, quanto usui reipublicae essem futurus, si ad Lepidum venissem. Omnem enim cunctationem eius discussissem, praesertim adiutore Planco. Sed scribenti ad me eiusmodi literas, quas leges, concionibus videlicet, quas Narbone habuisse dicitur, similes, palparer plane necesse erat, si vellem commeatus, per provinciam eius iter faciens, habere. Praeterea verebar, ne, si ante, quam ego incepta perficerem, proelium confectum esset, pium meum consilium raperent in contrariam partem obtrectatores mei, propter amicitiam, quae mihi cum Antonio, non maior

*Palparer*) In prima Pollionis epistola: *Vnas enim post Idus Martias demum a Pansa literas accepi, in quibus hortatur me ut senatui scribam*, etc. Purgat se quod non Pansae literis paruerit, senatuique scripserit, consilium enim eius non sapiens esse vult, reipublicaeque inutile, et maxime contrarium retiunibos eius, qui se, quae polliceretur senatui, posse praestare, et ad exitum perducere vellet. Quum enim respublica suo exercitu in Italia indigeret, Lepidusque cum Antonio consentiret, si ipse Pollio tam aperte senatui scripsisset se in eius fore potestate, auctoritatemque eius velle defendere, non potuisset suas copias in Italiam per Lepidi provinciam traiicere: nec enim commeatus suppeditasset Lepidus ei, qui contrariis partibus palam auxilio venerit. Quum igitur quod Pansa suadebat, contrarium esse velit, docet se recte texisse consilium suum, bonaque mente semper Lepido ostendisse, se Antonii salutis rationem habiturum, ut rempublicam iuvare posset, et ut Lepidum falleret. VICT. — Manut. defendebat lectionem *palmarer*.

*In contrariam partem*) Dicerent, me in Italiam venisse, non ut reip. sed ut Antonio opem ferrem. MAN.

*Non maior tamen, quam Planco*) Mecum, inquit, agetur iniquissime, si propter amicitiam, quae mihi cum

tamen, quam Planco fuit. Itaque a Gadibus mense aprili binis tabellariis in duas naves impositis, et tibi, et consulibus, et Octaviano scripsi, ut me faceretis certiorem, quonam modo plurimum possem prodesse reipublicae. Sed, ut rationem ineo, quo die proelium Pansa commisit, eodem a Gadibus naves profectae sunt. Nulla enim post hiemem fuit ante eam diem navigatio. Et hercules longe remotus ab omni suspicione futuri civilis tumultus penitus in Lusitania legiones in hibernis collocaram. Ita porro festinavit uterque confligere, tanquam nihil peius timerent, quam ne sine maximo reipublicae detrimento bellum componeretur. Sed, si properandum fuit, nihil non summi ducis consilio gessisse Hirtium video. Nunc haec mihi scribuntur ex Gallia Lepidi et nuntiantur: Pansae exercitum concisum esse; Pansam ex vulneribus mortuum; eodem proelio Martiam legionem interiisse; et L. Fabatum, et C. Peducaeum, et D. Carfulenum; Hirtiano autem proelio et secundam legio-

Antonio fuit, durius quidquam homines de me suspicentur: quum eundem Antonium haud minus, quam ego, dilexerit Plancus: cui tamen vos confidere cognovi, accersito simul cum Lepido in Italiam, ut Antonium bello persequerentur. Dolet, melius erga remp. animatum inimicum suum existimari. Inimicitias, aut certe simultatem, ut credam iam tunc fuisse inter Asinium et Plancum, adducor iis, quae scripsit Plinius praefatione librorum suorum ad Vespasianum. Id.

*Ex Gallia Lepidi*) Est ea Gallia, quam tum Lepidus tenebat. Graev.

*L. Fabatum*) *Fabatus* Rosciae gentis cognomen Lanuvio municipio oriundae. L. autem hic *Fabatus* descriptus est in argenteo quodam denario. Vrs.

*D. Carfulenum*) Qui cohortem praetoriam Caesaris Octavii, et Martiam legionem ad Pansam venientem deduxerat. Corr.

*Secundam*) Sic rescripsi auctore Manutio pro vulg. *quartam*.— *Quartam*) Quum de caesis Antonii legionibus mentio fiat; Quarta vero non Antonii, sed Hirtii fuerit, qui, ut in Phil. XIV legitur, eduxit e suis castris contra Antonium et Quartam, et septimam; et hic statim Hirtii Quarta nominetur, suspicari de mendo facile possum: et fortasse pro *Quarta* legendum *Secunda*, non magna mutatione: nam IV et II non admodum differunt. Secundam autem cum Antonio fuisse, patet Galbae ep. 3a et Phil. V. Man.

nem, et omnes peraeque Antonii caesas; item Hirtii; quartam vero, quum castra quoque Antonii cepisset, a quinta legione concisam esse; ibi Hirtium quoque periisse et Pontium Aquilam; dici etiam Octavianum cecidisse (quae si, quod dii prohibeant! vera sunt, non mediocriter doleo); Antonium turpiter Mutinae obsessionem reliquisse, sed habere equitum VM, [1] legiones sub signis armatas tres, et P. Bagienni [2] unam, inermes bene multos: Ventidium quoque se cum legione septima, octava, nona coniunxisse; si nihil in Lepido spei sit, descensurum ad extrema; et non modo nationes, sed etiam servitia, concitaturum: Parmam direptam; L. Antonium Alpes occupasse. Quae si vera sunt, nemini nostrum cessandum est, nec exspectandum, quid decernat senatus. Res enim cogit huic tanto incendio succurrere omnes, qui aut imperium, aut nomen denique populi romani salvum volunt esse. Brutum enim cohortes XVII, et duas non frequentes tironum legiones, quas conscripserat Antonius, habere audio. Neque tamen dubito, quin omnes, qui supersint de Hirtii exercitu, confluant ad eum. Nam in delectu non multum spei puto esse: praesertim quum nihil sit periculosius, quam spatium confirmandi sese Antonio dari. Anni autem tempus libertatem maiorem mihi dat, propterea quia frumenta aut in agris, aut in villis sunt. Itaque proximis literis consilium meum expedictur. Nam neque deesse, neque

*Pontium Aquilam*) Vnum ex percussoribus Caesaris, legatum hoc tempore D. Bruti, qui T. Munatium Plancum, Antonii ducem, paulo ante praelio vicerat: ut est in Phil. XIII, et apud Dionem lib. XLVI. Periit in eadem pugna cum Hirtio. Vide ad Brut. ep. 15. ID.

(1) Vulgo in Mss. omissus est numerus. Bengelius apte coniecit legendum *VM.*

(2) In multis codd. perperam *pupilli Bagienni.* Manutius probarit *P. Vagieni* ex libro Maffei.

superesse [1] reipublicae volo. Maxime tamen doleo, adeo et longo et infesto itinere ad me veniri, ut die quadragesimo post, aut ultra etiam, quam facta sunt, omnia nuntientur.

(1) h. e. superstitem esse. cf. Gellii Noct. Att. I, 22.

## XXXIV.

Scr. in castris ad pontem argenteum XI Kal. Iun. A. V. C. 710.

*Narrat, Antonio adveniente, quid egerit, et agit gratias Ciceroni, quod iniquis de se rumoribus non crediderit.*

M. LEPIDVS IMP. ITERVM PONT. MAX. CICERONI S. P. D.

S. V. B. E. E. V. Quum audissem, Antonium cum suis copiis, praemisso L. Antonio cum parte equitatus, in provinciam meam venire; cum exercitu meo ab confluente Rhodano castra movi, ac contra eos venire institui. Itaque continuis itineribus ad Forum Vocontium veni, et ultra, castra ad flumen Argenteum contra Antonianos feci. P. Ventidius suas legiones tres coniunxit cum eo, et ultra me castra posuit. Habebat antea legionem secundam, et ex reliquis legionibus magnam multitudinem, sed inermorum. Equitatum habet magnum. Nam omnis ex proelio integer decessit, ita ut sint amplius equitum. [1] * * * Ad me [2] com-

*Argenteum* ) Argenteum amnem Plinius nominat in Gallia Narbonensi. *An.*

*Habebat antea* ) M. Antonius. M.

*Inermorum* ) Pro, *Inermium*, antique. Ep. 12, lib. II et epist. 14 ad M. Brutum. Sallustius in Iug. *Ab inermis pedibus auxilium petere.* Quadrigarius apud Gellium lib. XVII, cap. 2. ID.

(1) Manutius in aliquot codd. reperit siglam XXX quae significat *triginta millia*, sed incredibile est tantum equitatum habuisse Antonium. Fortasse scriptum erat *XXX centuriae*. Vel legendum VM, ut supra epist. 33.

(2) Vulgo *itaque ad me*. Sed particulae *Itaque* nullus est hic locus.

plures milites, et equites ab eo transierunt: et in dies singulos eius copiae minuuntur. Silanus et Culleo ab eo discesserunt. Nos etsi graviter ab his laesi eramus, quod contra nostram voluntatem ad Antonium ierant; tamen nostrae humanitatis et necessitudinis causa, eorum salutis rationem habuimus. Nec tamen eorum opera utimur; neque in castris habemus, neque ulli negotio praefecimus. Quod ad bellum hoc attinet, nec senatui, nec reipublicae deerimus. Quae postea egerimus, faciam te certiorem. Etsi omni tempore summa studia officii mutuo inter nos certatim constiterunt, pro nostra inter nos familiaritate, et proinde diligenter ab utroque conservata sunt; tamen non dubito, in tanto et tam repentino reipublicae motu quin nonnulla de me falsis rumoribus a meis obtrectatoribus, me indigna, ad te delata sint, quae tuum animum magno opere moverunt, pro tuo amore in rempublicam. Ea te moderate accepisse, neque temere credendum indicasse, a meis procuratoribus certior sum factus: quae mihi, ut debent, gratissima sunt. Memini enim et illa superiora, quae abs tua voluntate profecta sunt, ad meam dignitatem augendam et ornandam; quae perpetuo animo meo fixa manebunt. Abs te, mi Cicero, magnopere peto, si meam vitam et studium diligentissime superioribus temporibus in republica administranda, quae Lepido digna sunt, perspecta habes, ut paria, aut eo ampliora reliquo tempore exspectes: et proinde tua auctoritate me tuendum existimes, quo tibi plura tuo merito debeo. Vale. D. XI kalendas iunias, ex castris, ex Ponte Argenteo.

*Contra nostram voluntatem*) Imo ex ipsius voluntate: occulte enim favebat Antonio. Vide Dionem lib. XLVI. MAN.

*Proinde diligenter*) Aeque diligenter. Nam *proinde* interdum valet *perinde*. ID.

*Et illa superiora*) Quum ei statuam equestrem inauratam in Rostris ponendam censuit. Vide Phil. V. ID.

## XXXV.

Dat. III Kal. Iun. a Ponte Argenteo A. V. C. 710.

*Lepidus recepti Antonii causam in suos milites confert, dissensionem civium inique ferentes.*

LEPIDVS IMP. ITER. PONT. MAX. SENAT. POP. PL. Q. R. S. D.

S. V. liberique vestri V. B. E. E. Q. V. Deos hominesque testor, Patres conscripti, qua mente et quo animo semper in rempublicam fuerim, et quam nihil antiquius communi salute ac libertate iudicarim: quod vobis brevi probassem, nisi mihi fortuna proprium consilium extorsisset. Nam exercitus cunctus consuetudinem suam in civibus conservandis, [1] communique pace, seditione facta, retinuit: meque tantae multitudinis civium romanorum salutis atque incolumitatis causam suscipere, ut vere dicam, coëgit. In qua re ego vos, Patres conscripti, oro atque obsecro, ut privatis offensionibus omissis, summae reipublicae consulatis, neve misericordiam nostram, exercitusque nostri, in civili dissensione, sceleris loco ponatis. Quod si salutis omnium ac dignitatis rationem habueritis, melius et vobis et reipublicae consuletis. Data III kal. a Ponte Argenteo. Valete.

*Consuetudinem suam*) Egregia Lanae proditionis excusatio. Sed alludit, quod refert Suetonius, Iulium acie Pharsalica victorem, proclamasse, ut civibus parceretur, et cuique suorum, quem vellet, unum partis adversae servare concessisse, cap. 75. I. F. Gr.

(1) *Observandis* edd. pr. et Mss.

*Coëgit*) Hoc et Dio, et Velleius, et alii prodiderunt. Vide ad hanc sententiam Planci verba ep. 21. Hostis tamen Lepidus est iudicatus. M.

# M. T. CICERONIS
# EPISTOLARVM
AD DIVERSOS
## LIBER VNDECIMVS.

### I.

Scr. mense Aprili A. V. C. 709.

*Decimus Brutus Albinus habitum cum Hirtio, designato consule, sermonem exponit; postulatam a se legationem liberam significat; suum consilium ostendit, vel migrandum ex Italia esse, vel postulandum publicum in urbe praesidium.*

D. BRVTVS BRVTO SVO ET C. CASSIO S.

Quo in statu simus, cognoscite. Heri vesperi apud me Hirtius fuit; qua mente esset Antonius, demonstravit; pessima scilicet et infidelissima. Nam se neque mihi provinciam dare posse aiebat, neque arbitrari, tuto in urbe esse quemquam nostrum: adeo esse militum concitatos animos et plebis. Quod utrumque [1] esse falsum, puto vos animadvertere: atque illud esse verum, quod Hirtius demonstrabat; timere eum, ne, si mediocre auxilium dignitatis nostrae ha-

*Provinciam*) Galliam citeriorem, a Caesare ipso, dum viveret, D. Bruto assignatam, mox, Caesare mortuo, a senatu confirmatam. Suetonius in Augusto, Appianus, Dio, alii. M.

(1) *Quorum utrumque* Graev.

buissemus, nullae partes iis in republica relinquerentur. Quum in his angustiis versarer, placitum est mihi, ut postularem legationem liberam mihi, reliquisque nostris, ut aliqua causa proficiscendi honesta quaereretur. Haec se impetraturum pollicitus est; nec tamen impetraturum confido; tanta est hominum insolentia et nostri insectatio. Ac si dederint, quod petimus, tamen paullo post futurum puto, ut hostes iudicemur, aut aqua et igni nobis interdicatur. [1] Quid ergo est, inquis, tui consilii? Dandus est locus fortunae; cedendum ex Italia; migrandum Rhodum, aut aliquo terrarum arbitror. Si melior casus fuerit, revertemur Romam; si mediocris, in exsilio vivemus; si pessimus, ad novissima auxilia descendemus. Succurret fortasse hoc loco alicui vestrum, cur novissimum tempus exspectemus potius, quam nunc aliquid moliamur? Quia ubi consistamus, non habemus, praeter Sex. Pompeium, et Bassum Caecilium: qui mihi videntur, hoc nuntio de Caesare allato firmiores futuri. Satis tempore ad eos accedemus, ubi, quid valeant, scierimus. Pro Cassio et te, si quid me velitis recipere, recipiam. Postulat enim hoc Hirtius, ut faciam. Rogo vos, quam primum mihi rescribatis (nam non dubito, quin his de rebus ante horam quartam Hirtius certiorem me sit facturus), quem in locum convenire possimus. Quo me velitis venire, rescribite.

*Legationem liberam*) Legationes liberae privatarum rerum causa senatoribus dabantur: tum quod iis, non permittente senatu, abesse non licebat, tum etiam, ut essent honoratiores apud exteras nationes, addito legationis nomine. Ep. 18 ad Att. lib. II, et epist. 11, lib. XV ad eundem, et in orationibus in Rullum, pro Flacco. MAN.

(1) Antiquior haec est lectio a Victorio aliisque recepta, quam cum Benedicto restitui. Gebhardus e cod. Pal. 3, *aut aqua et igni interdicamur.*

*Praeter Sex. Pompeium*) Magni F. in Iberia. *Bassum Caecilium* in Syria. CORR.

*De Caesare*) De Caesaris morte. ID.

Post novissimum Hirtii sermonem, placitum est mihi postulare, ut liceret nobis esse Romae publico praesidio: quod illos nobis concessuros non puto; magnam enim invidiam iis faciemus. Nihil tamen non postulandum putavi, quod aequum esse statuerem.

*Invidiam*) Odium. Indignarentur, inquit, boni cives, vindices libertatis egere praesidio. MAN.

## II.

Scr. Lanuvii mense Maio A. V. C. 709.

*Petunt Brutus et Cassius, ut Antonius se certiores faciat, utrum putet ipsos in urbe, magna veteranorum militum frequentia, tutos fore.*

BRVTVS ET CASSIVS PRAETT. M. ANTONIO COS.

De tua fide et benivolentia in nos, nisi persuasum esset nobis, non conscripsissemus haec tibi: quae profecto, quum istum animum habes, in optimam partem accipies. Scribitur nobis, magnam veteranorum multitudinem Romam convenisse iam, et ad kalendas iunias futuram multo maiorem. De te si dubitemus, aut vereamur, simus nostri dissimiles. Sed certe, quum ipsi in tua potestate fuerimus, tuoque adducti consilio dimiserimus ex municipiis nostros necessarios; neque solum edicto, sed etiam literis id fecerimus: digni sumus, quos habeas tui consilii participes, in ea praesertim re, quae ad nos pertinet. Quare petimus a te, facias nos certiores tuae voluntatis in nos:

*In tua potestate*) Percussores Caesaris, data Antonio et Lepido fide, et ab eis vicissim accepta, de Capitolio, quo post Caesaris necem populi metu confugerant, descenderunt, Cassiusque se Antonio, Brutus Lepido credidit. MAN.

*Nostros necessarios*) Qui, ut iis praesidio essent, in urbem convenerant. De M. Bruto vide Phil. X, 3.

putesne, nos tutos fore in tanta frequentia militum veteranorum, quos etiam de reponenda ara [1] cogitare audimus; quod velle et probare vix quisquam posse videtur, [2] qui nos salvos et honestos velit. Nos ab initio spectasse otium, nec quidquam aliud libertate communi quaesisse, exitus declarat. Fallere nemo nos potest, nisi tu; quod certe abest a tua virtute et fide; sed alius nemo facultatem habet decipiendi nos; tibi enim uni credidimus et credituri sumus. Maximo de nobis timore afficiuntur amici nostri: quibus etsi tua fides explorata est, tamen illud in mentem venit, multitudinem veteranorum facilius impelli ab alio quolibet, [3] quam a te retineri posse. Rescribas nobis ad omnia rogamus. Nam illud valde leve est ac nugatorium, ea re denuntiatum esse veteranis, quod de commodis eorum mense iunio laturus esses. Quem enim impedimento futurum putas, quum de nobis certum sit, nos quieturos? Non debemus cuiquam videri nimium cupidi vitae, quum accidere nobis nihil possit sine pernicie et confusione omnium rerum.

(1) Columna illa, quam Dolabella everterat. Philip. I, 3.

(2) Sic cod. Hillorp. Lambin. Olim edebatur: *Quod velle te probare vix quisquam credere posse videtur* quam lectionem Benedictus restituit.

*Nec quidquam aliud libertate communi quaesisse*) Genus loquendi sumptum a Graecis, pro, nec quidquam aliud, praeter libertatem. Sic et Horatius epist. XVI, lib. I, 20: *Neve putes alium sapiente bonoque beatum.* Et lib. II, ep. I, 240, *Alius Lysippo.* M.

(3) Victor. alii, *ab aliis, quo libet.*

*Denuntiatum esse*) Vt in urbem frequentes convenirent. Max.

## III.

Scr. prid. Non. Sext. A. V. C. 709.

*Contumeliosis et minacibus literis Antonii Brutus et Cassius fortiter respondent.*

BRVTVS ET CASSIVS PRAETT. ANTONIO COS.

S. V. B. E. Literas tuas legimus, simillimas edicti tui, contumeliosas, minaces, minime dignas, quae a te nobis mitterentur. Nos, Antoni, te nulla lacessimus iniuria, neque miraturum credidimus, si praetores, et ea dignitate homines, aliquid edicto postulassemus a consule. Quod si indignaris, ausos esse id facere; concede nobis, ut doleamus, ne hoc quidem abs te Bruto et Cassio tribui. Nam de delectibus habitis, et pecuniis imperatis, exercitibus sollicitatis, et nuntiis trans mare missis, quod te questum esse negas; nos quidem tibi credimus, optimo animo te fecisse: sed tamen neque agnoscimus quidquam eorum; et te miramur, quum haec reticueris, non potuisse continere iracundiam tuam, quin nobis de morte Caesaris obiiceres. Illud vero quemadmodum ferendum sit, tute cogita: non licere praetoribus, concordiae ac libertatis causa, per edictum de suo iure decedere, quin

*Simillimas edicti tui*) Quod idem supplicium minabatur optimis civibus, quod Cicero de sceleratissimis sumpsisset, ut in Philippica tertia legitur. Corr.

*Edicto postulassemus*) Licebat enim magistratibus de eo, quod ad officium eorum pertinet, edicere. Postulaverant autem, quia ultra decem dies essent ab urbe abfuturi, ut Consule ad Senatum referente legibus solverentur, quod nisi factum esset, ultra decem dies peregre esse non poterant. Phil. II, 13. I. F. Gron.

*Nuntiis trans mare missis*) Praesertim in Asiam ad Treboniun, et in Bithyniam ad Tullium Cimbrum. C.

*Concordiae ac libertatis causa*) Ideo enim abesse cupiebant, ne qua in urbe seditio propter Caesaris mortem concitaretur. Timebant autem potissimum veteranos. Epist. 2. Man.

*Decedere*) Graevius malebat *decidere*.

consul arma minetur. Quorum fiducia nihil est, quod nos terreas. Neque enim decet, aut convenit nobis, periculo ulli submittere animum nostrum. Neque est Antonio postulandum, ut iis imperet, quorum opera liber est. Nos si alia hortarentur, ut bellum civile suscitare vellemus, literae tuae nihil proficerent. Nulla enim minantis auctoritas apud liberos est. Sed pulcre intelligis, non posse nos quoquam impelli: et fortassis ea re minaciter agis, ut iudicium nostrum metus videatur. Nos in hac sententia sumus, ut te cupiamus in libera republica magnum atque honestum esse; vocemus te ad nullas inimicitias; sed tamen pluris nostram libertatem, quam tuam amicitiam aestimemus. Tu etiam atque etiam vide, quid suscipias, quid sustinere possis: neque, quam diu vixerit Caesar, sed quam non diu regnarit, fac cogites. Deos quaesumus, consilia tua reipublicae salutaria sint ac tibi; si minus, ut salva atque honesta republica, tibi quam minimum noceant, optamus. Pridie nonas sext.

*Iudicium nostrum*) Iudicio enim nostro, non armorum tuorum timore, nihil novi cogitamus. MAN.

*Quam non diu regnarit*) Regnavit, absoluta potestate, nullo Pompeianarum partium metu, post victos in Hispania Pompeii liberos, quinque tantum menses. Rediit enim octobri mense: occisus est idibus Mart. quod Velleius lib. II, Fasti Capitolini, et aliorum testimonia docent. ID.

## IV.

Scr. in Gallia citeriore exeunte Sept. A. V. C. 709.

*Res a se gestas exponit, et, ut Cicero sua se sententia in supplicationibus decernendis adiuvet, rogat.*

D. BRVTVS IMP. COS. DESIGN. CICERONI S. D.

Si de tua in me voluntatem dubitarem, multis a te verbis peterem, ut dignitatem meam tuerere; sed profecto est ita, ut mihi persuasi, me tibi esse curae. Progressus sum ad Inalpinos cum exercitu, non tam nomen imperatorium captans, quam cupiens militibus satisfacere, firmosque eos ad tuendas nostras res efficere; quod mihi videor consequutus. Nam et liberalitatem nostram, et animum sunt experti. Cum omnium bellicosissimis bellum gessi; multa castella cepi; multa vastavi. Non sine causa ad senatum literas misi. Adiuva nos tua sententia: quod quum feceris, [1] ex magna parte communi commodo inservieris.

*Inalpinos*) Sic recte codd. Vict. Pal. 1, 3 aliique. At Dresd. 1, 4, Amst. *ad Alpinos*. Vulgo olim *Transalpinos*. — *Inalpinos*. Qui Alpibus inhabitant.

(1) Ita emendavit Ern. quia sequitur *inservieris*. Benedictus e codd. 1, 7, Torg. dedit *facies — inservies*.

## V.

Scr. Romae circa Id. Decembr. A. V. C. 709.

*Excusat se, quod Bruti literis non responderit; hortatur ad libertatem recuperandam; et suum studium ac officia pollicetur.*

M. CICERO BRVTO IMP. COS. DES. S. D.

Lupus familiaris noster, quum a te venisset, quumque Romae quosdam dies commoraretur, ego eram in iis locis, in quibus maxime me tuto esse arbitrabar.

Eo factum est, ut ad te Lupus sine meis literis rediret, quum tamen curasset tuas ad me perferendas. Romam autem enim veni a. d. quintum idus decembris, nec habui quidquam antiquius, quam ut Pansam statim convenirem: ex quo ea de te cognovi, quae maxime optabam. Quare hortatione tu quidem non eges, si ne illa quidem in re, quae a te gesta est post hominum memoriam maxima, hortatorem desiderasti. Illud tamen breviter significandum videtur, populum romanum omnia a te expectare, atque in te aliquando recuperandae libertatis omnem spem ponere. Tu, si dies noctesque memineris (quod te facere certo scio), quantam rem gesseris; non obliviscere profecto, quantae tibi etiam nunc gerendae sint. Si enim iste provinciam nactus erit, cui quidem ego semper amicus fui ante, quam illum intellexi, non modo aperte, sed etiam libenter cum republica bellum gerere, spem reliquam nullam video salutis. Quamobrem obsecro iisdem precibus, quibus S. P. Q. R. ut in perpetuum rempublicam dominatu regio liberes, ut principiis consentiant exitus. Tuum est hoc munus, tuae partes: a te hoc civitas, vel omnes potius gentes non exspectant solum, sed etiam postulant. Quamquam, quum hortatione non egeas, ut supra scripsi, non utar ea pluribus verbis: faciam illud, quod meum est, ut tibi omnia mea officia, studia, curas, cogitationes pollicear, quae ad tuam laudem et gloriam pertinebunt. Quamobrem velim tibi ita persuadeas, me tum

*Quae maxime optabam*) Te scilicet Antonio provinciam nolle tradere. MAN.

*Si ne illa quidem in re*) Ernestio placebat *qui ne illa quidem in re.*

*Si enim iste*) M. Antonius, qui Bruto provinciam conabatur eripere. MAN.

*Vt principiis*) Vt quemadmodum rege, ita nos dominatu regio liberes. ID.

reipublicae causa, quae mihi vita mea est carior, tum quod tibi ipse faveam, tuamque dignitatem amplificari velim, tuis optimis consiliis, amplitudini, gloriae nullo loco defuturum. Vale.

## VI.

Scr. Romae circa X Kal. Dec. A. V. C. 709.

*Bruto dignitatem suam commendanti Cicero respondet sibi tam curae fore, idque a se iam in senatu declaratum esse.*

M. CICERO BRVTO IMP. COS. DES. S. D.

Lupus noster quum Romam sexto die Mutina venisset, postridie me mane convenit; tua mihi mandata diligentissime exposuit, et literas reddidit. Quod mihi tuam dignitatem commendas, eodem tempore existimo te mihi meam [1] commendare: quam mehercule non habeo tua cariorem. Quare mihi gratissimum facies, si exploratum habebis, tuis laudibus nullo loco nec consilium, nec studium meum defuturum. Quum tribuni plebis edixissent, senatus adesset a d. XIII kal. ian. haberentque in animo de praesidio consulum designatorum referre; quamquam statueram in senatum ante kal. ian. non venire: tamen, quum eo die ipso edictum tuum [2] propositum esset, nefas esse duxi, aut ita haberi senatum, ut de tuis divinis in rempublicam meritis sileretur (quod factum esset, nisi ego venissem), aut, etiamsi quid de te honorifice diceretur, me non adesse. Itaque in senatum veni mane. Quod quum esset animadversum, frequentissimi senatores convenerunt. Quae de te in senatu egerim,

(1) Vulgo addebatur *dignitatem*, quod Ernestius delendum censuit. Recte.

(2) De Gallia retinenda in potestate sua et senatus. ERN.

quae in concione maxima dixerim, aliorum te literis malo cognoscere. Illud tibi persuadeas velim, me omnia, quae ad tuam dignitatem augendam pertinebunt, quae est per se amplissima, summo semper studio suscepturum et defensurum: quod quamquam intelligo me cum multis esse facturum, tamen appetam huius rei principatum.

## VII.

**Scr. Romae exeunte Decembri A. V. C. 709.**

*Suadet, ne in salute populi Rom. tuenda senatus auctoritatem exspectet, sed, quid sibi rectum videatur, faciat.*

M. CICERO D. BRVTO IMP. COS. DES. S. D.

Quum adhibuisset domi meae Lupus me et Libonem et Servium, consobrinum tuum; quae mea fuerit sententia, cognosse te ex M. Seio arbitror, qui nostro sermoni interfuit. Reliqua, quamquam statim Seium Graeceius est subsequutus, tamen ex Graeceio poteris cognoscere. Caput autem est hoc, quod te diligentissime percipere et meminisse velim, [1] ut ne in libertate et salute populi romani conservanda auctoritatem senatus exspectes, nondum liberi, ne et tuum factum condemnes (nullo enim publico consilio rempublicam liberasti; quo etiam est res illa maior et clarior); et adolescentem, vel puerum potius, Cae-

*Adhibuisset*) Hic *adhibere* significat, quod alibi plenius *in consilium adhibere*. Coëgerat autem familiaris D. Bruti Lupus Ciceronis domi consilium amicorum Decimi, ut illorum sententias de re Bruti exquireret, in quod etiam Ciceronem adhibuerat, id est, admiserat et receperat. VICT.

(1) Sic Ern. e cod. Ms. Guelf. 1, 2, Gorl. At Victor. cum aliis *volam* e cod. Med.

*Nondum liberi*) Erant in senatu, qui Antonio faverent, in primisque Q. Fusius Calenus. MAX.

sarem, iudices temere fecisse, qui tantam causam publicam privato consilio susceperit; denique homines rusticos, sed fortissimos viros, civesque optimos, dementes fuisse iudices, primum milites veteranos, commilitones tuos, deinde legionem Martiam, legionem quartam, quae suum consulem hostem iudicaverunt, seque ad salutem reipublicae defendendam contulerunt. Voluntas senatus pro auctoritate haberi debet, quum auctoritas impeditur metu. Postremo suscepta tibi causa iam bis est, ut non sit integrum: primum idibus martiis; deinde proxime, exercitu novo et copiis comparatis. Quamobrem ad omnia ita paratus, seu animatus debes esse, [1] non ut nihil facias, nisi iussus; sed ut ea geras, quae ab omnibus summa cum admiratione laudentur.

*Consulem*) M. Antonium, quem reliquerunt, Octavium sequentes. C.

(1) Cod. Dresd. 3, *ita paratus sit animus tuus, uti debet esse, non ut etc.*

## VIII.

Scr. Romae ineunte Ianuario A. V. C. 710.

*De legatis ad Antonium de pace missis, quaeque sit omnium de Bruto exspectatio ad libertatem recuperandam, perscribit.*

M. CICERO BRVTO IMP. COS. DES. S. D.

Eo tempore Polla tua misit, ut ad te, si quid vellem, darem literarum, quum, quid scriberem, non habebam. Omnia enim erant suspensa propter exspectatio-

*Polla tua*) Id est, Valeria Paulla, uxor tua. *Polla* autem et Paulla dicebant veteres ἀδιαφόρως, ut Copo, Caupo: Olla, Aula: Plostrum, Plaustrum, etc. LAMB.

*Expectationem legatorum*) L. Pisonis, L. Philippi, et Servii Sulpitii, qui ad Antonium erant profecti. COR. Vide epist. 4, lib. XII et Phil. VI.

nem legatorum: qui quid egissent, nihildum nuntiabatur. Haec tamen scribenda existimavi, primum, S. P. Q. R. de te laborare, non solum salutis suae causa, sed etiam dignitatis tuae. Admirabilis enim est quaedam tui nominis caritas, amorque in te singularis omnium civium. Ita enim sperant atque confidunt, ut antea rege, sic hoc tempore regno te rempublicam liberaturum. Romae delectus habetur, totaque Italia; si hic delectus appellandus est, quum ultro se offerunt omnes; tantus ardor occupavit animos hominum desiderio libertatis odioque diutinae servitutis. De reliquis rebus a te iam exspectare literas debemus, quid ipse agas, quid noster Hirtius, quid Caesar meus; quos spero brevi tempore societate victoriae tecum copulatos fore. Reliquum est, ut de me id scribam, quod te ex tuorum literis et spero et malo cognoscere; me neque deesse ulla in re, neque unquam defuturum dignitati tuae.

## IX.

Scr. III kal. Maii in castris Rhegii A. V. C. 710.

*Rogat ut prospiciat, ne, consulibus amissis, hostes reipublicae invalescant; et quid agendum videatur, monet.*

D. BRVTVS M. CICERONI S. D.

Pansa amisso, quantum detrimenti respublica acceperit, non te praeterit. Nunc auctoritate et prudentia tua prospicias oportet, ne inimici nostri, consulibus sublatis, sperent se convalescere posse. Ego, ne consistere possit in Italia Antonius, dabo operam. Sequar eum confestim. Vtrumque me praestaturum spero,

*Consulibus sublatis*) Hirtio et Pansa, in Mutinensi praelio. Corr.

ne aut Ventidius elabatur, aut Antonius in Italia moretur. In primis rogo te, ad hominem ventosissimum, Lepidum, mittas, ne bellum nobis redintegrare possit, Antonio sibi coniuncto. Nam de Pollione Asinio puto te perspicere, quid sit facturus. Multae et bonae et firmae sunt legiones Lepidi et Asinii. Neque haec idcirco tibi scribo, quod te non eadem advertere sciam, sed quod mihi persuasissimum est, Lepidum, recte facturum nunquam, si forte vobis de hoc dubium est. Plancum quoque confirmetis oro: quem spero, pulso Antonio, reipublicae non defuturum. Si se Alpes Antonius traiecerit, constitui praesidium in Alpibus collocare, et te de omni re facere certiorem. III kal. maii, ex castris Rhegii.

*Elabatur*) Elapsus tamen est, itinere facto difficilissimo. Vide ep. 17, 33, 34, lib. X, et hoc lib. epist. 10. MAN.

*Ventosissimum*) Levissimum, atque in primis mobilem. Epist. ad M. Brutum: *Datum Lepido tempus est, in quo levitatem eius, saepe perspectam, maioribus in malis experiremur.* ID.

*Pollione Asinio*) Qui longius aberat, quam Lepidus; praeerat enim Hispaniae citeriori. Epist. 31, lib. X. ID.

*Puto*) Propter amicitiam. Non dubito, quin ille tibi suum sensum patefaciat. ID.

*Recte facturum nunquam*) Favebat Lepidus Antonii partibus, tum quod percussores Caesaris oderat, tum etiam, quod eius filio nupserat Antonii filia, ipseque Antonii consulis beneficio pontifex max. in locum Caesaris creatus erat. Appianus, Dio, Plutarchus. ID.

*Rhegii*) *Rhegium* cognomento *Lepidum*, ante *Forum Lepidi* appellatum, unde etiam Ciceroni *Rhegium Lepidi* dicitur, est oppidum Galliae Cispadanae in via Aemilia, etiam nunc clarum, hodie *Reggio*. Vide pluribus de hoc oppido disputantem Ph. Cluver. Ital. Antiq. lib. I, cap. 26. GRAEV.

## X.

**Dát. III non. Maii ex castris Dertona A. V. C. 710.**

*Queritur de quorundam malivolentia, et reipublicae periculum exponit.*

D. BRVTVS M. CICERONI S. D.

Non mihi rempublicam plus debere arbitror, quam me tibi. Gratiorem me esse in te posse, quam isti perversi sint in me, exploratum habes: si tamen hoc temporis videatur dici causa, malle me tuum iudicium, quam ex altera parte omnium istorum. Tu enim a certo sensu et vero iudicas de nobis: quod isti ne faciant, summa malivolentia et livore impediuntur. Interpellent me, quo minus honoratus sim, dum ne interpellent, quo minus respublica a me commode administrari possit. Quae quanto sit in periculo, quam potero brevissime exponam. Primum omnium, quantam perturbationem rerum urbanarum afferat obitus consulum, quantamq. cupiditatem hominibus iniiciat vacuitas, [1] non te fugit. Satis me multa scripsisse, quae literis commendari possint, arbitror. Scio enim,

*Gratiorem me esse*) Videtur excidisse particula *Nec*, ut fuerit: *nec gratiorem;* hoc sensu: Nec arbitror, me tam gratum posse esse tibi, quam isti malevoli sunt in me perversi. I. F. GRON.

*Exploratum*) Sint, an haec temporis videautur dici causa. *Malle me tuum iudicium*) Sic videtur legendum. Quae isti, qui mihi obtrectant, praetexunt, haec sive revera ita se habeant, sive ab eis fingantur temporis causa, tu dubitare non debes, quin ego placere tibi malim, quam istis omnibus. ID.

(1) Si verum est *vacuitas*, significat vacuum locum consulum mortuorum. Sed hoc sic absolute dici iure negat Ern. Cod. Guelf. et edd. pr. *novitas*; cod. Gu. 2, *tua caritas.* — Vulgo *vacivitas*, quod probat Graevius. Plaut. Curcul.: *Ita tibi vacivitate venio laxis lactibus.* Sic *aedes vacivae*, et aures *vacivae.*

*Literis commendari*) Est literis mandari, credi. Suspicionem autem de Octaviano significat, qui consulatum petiit, quem adeptus patriae bellum intulit. GRAEV.

cui scribam. Revertor nunc ad Antonium: qui ex fuga quum parvulam manum militum haberet inermium, ergastula solvendo, omneque genus hominum arripiendo, satis magnum numerum videtur effecisse. Huc accessit manus Ventidii, quae trans Apenninum itinere facto difficillimo ad Vada pervenit, atque ibi se cum Antonio coniunxit. Et numerus veteranorum et armatorum satis frequens cum Ventidio. Consilia Antonii haec sint necesse est: aut ad Lepidum ut se conferat, si recipitur; aut Apennino Alpibusque se teneat, et decursionibus per equites, quos habet multos, vastet ea loca, in quae incurrerit; aut rursus se in Etruriam referat, quod ea pars Italiae sine exercitu est. Quod si me Caesar audisset, atque Apenninum transisset, in tantas angustias Antonium compulissem. ut inopia potius, quam ferro conficeretur. Sed neque Caesari imperari potest, nec Caesar exercitui suo, quod utrumque pessimum est. Quum haec talia sint, quo minus, quod ad me pertinebit, homines interpellent, ut supra scripsi, non impedio. Haec quemadmodum explicari possint, aut, a te quum explicabuntur, ne impediantur, timeo. Alere iam mili-

*Militum*) Sic Graev. e Mss. Vulgo *peditum*.

*Ad Vada*) Scilicet *Sabatia*, seu *Sabatorum*. Sabata erat oppidum maritimum in ora Genuensi praecipuum, non longe Savona distans, cui adiacent campi palustres, qui *Vada* dicuntur, et *Vada Sabatorum*, seu *Sabatia*, quae describit Lucan. lib. I, *Quaque iacet littus dubium*, etc. Ibi etiam *portus* fuit *Vadorum Sabatorum*, cuius meminit Plin. III, 5. Is hodie dicitur *Vadi*, sive contracte *Vai*, vulgo *Ve*. Vide Cluver. Ital. Antiq. lib. I, cap. 8. GRAEV.

*Neque Caesari imperari potest*) Qui ius imperii habeat ipse, et nullum sit imperium maius, quia consules non sunt. GRON.

*Nec Caesar exercitui suo*) Quia non iusto delectu scriptus est, sed tumultuarie collectus et sine disciplina. ID.

*Homines interpellent*) Videntur prohibuisse, ne pecunia in stipendium militum ex aerario decerneretur. Ep. 26. ID.

tes non possum. Quum ad rempublicam liberandam accessi, HS mihi fuit quadringenties amplius. Tantum abest, ut meae rei familiaris liberum sit quidquam, ut omnes iam meos amicos aere alieno obstrinxerim. Septem nunc numerum [1] legionum alo: qua difficultate, tu arbitrare. Non, si Varronis thesauros haberem, subsistere sumptui possem. Quum primum de Antonio exploratum habuero, faciam te certiorem. Tu me amabis ita, si hoc idem me in te facere senseris. III non. maii, ex castris, Dertona.

*Vt meae rei familiaris*) Vt rationes explicatas habeam, ut aere alieno vacem. ID.

(1) Vulgo *septenum numerum nunc legionum alo*: in quo Strothius *septenum* genitivum pluralem contractum esse putabat.

*Varronis*) Corradus alludi putat ad Varronis librum περὶ πλούτου. Manutius *Varronis* sive *Baronis* mavult ut Antonius notetur, qui thesauros Caesaris rapuerat, et aliorum. CELL.

## XI.

Dat. prid. non. Maii ex castris in finibus Statiellensium.

*Iter Antonii ad Lepidum, dubiamque Planci fidem, et suum in rempublicam studium significat.*

D. BRVTVS IMP. COS. DES. M. CICERONI S. D.

Eodem exemplo a te mihi literae redditae sunt, quo pueri mei attulerunt. Tantum me tibi debere existimo, quantum persolvere difficile est. Scripsi tibi, quae hic gererentur. In itinere est Antonius; ad Lepidum proficiscitur; ne de Planco quidem spem adhuc abiecit, ut ex libellis eius animadverti, qui in me inciderunt; in quibus quos ad Asinium, quos ad Lepidum, quos ad Plancum mitteret, scribebat. Ego tamen non ha-

*Ex libellis eius*) Suis Graev. e Mss. et edd. pr.

bui ambiguum, et statim ad Plancum misi: et biduo ab Allobrogibus, et totius Galliae legatos exspecto, quos confirmatos domum remittam. Tu, quae istic opus erunt administrari, prospicies, ut ex tua voluntate reique publicae commodo fiant. Malivolentiae hominum in me, si poteris, occurres. Si non potueris, hoc consolabere, quod me de statu meo nullis contumeliis deterrere possunt. Pridie nonas maii, ex castris, finibus Statiellensium.

*Galliae*) Cisalpinae. Nam transalpina ad Planci pertinebat imperium, excepta Narbonensi, quam Caesar, cum ei finitima Hispania, Lepido regendam attribuerat. MAN.

*Quae istic opus erunt administrari*) *Haec opus sunt* Latine dici scio: *haec opus sunt administrari*, quam Latine dicatur, video. ID.

*Si non potueris*) Sic Ern. e codd. Guelf. 1, 2, edd. pr. Vulgo *poteris*.

*Finibus Statiellensium*) Hoc est, in agro, seu, ut barbari loquuntur, ditione Statiellensium. *Aquae Statiellae*, seu *Aquae Statiellorum*, urbs Liguriae, inter Dertonam, et Vada Sabatia, hodie vulgari vocabulo appellatur *Acqui*. Cives huius urbis *Statiellenses*, tota vero gens *Statiellates*, posterioribus scriptoribus *Aquenses*. Vide Cluver. lib. I de Ital. Antiq. cap. 10. GRAEV.

## XII.

Scr. Romae mense Maio A. V. C. 710.

*Queritur, ab Antonio bellum renovatum, quod hominum opinione impediri a Bruto potuisset.*

M. CICERO BRVTO IMP. COS. DES. S. D.

Tres uno die a te accepi epistolas: unam brevem, quam Flacco Volumnio dederas, duas pleniores: quarum alteram tabellarius T. Vibii attulit, alteram ad me misit Lupus. Ex tuis literis, et ex Graeceii oratione, non modo non restinctum bellum, sed etiam inflammatum videtur. Non dubito autem, pro tua singulari prudentia, quin perspicias, si aliquid firmitatis nactus sit Antonius, omnia tua illa praeclara

in rempublicam merita ad nihilum esse ventura. Ita enim Romam erat nuntiatum, ita persuasum omnibus, cum paucis inermibus [1] perterritis metu, fracto animo, fugisse Antonium. Qui si ita se habet, ut, quemadmodum audiebam de Graeceio, confligi cum eo sine periculo non possit; non ille mihi fugisse a Mutina videtur, sed locum belli gerendi mutasse. Itaque homines alii facti sunt; nonnulli etiam queruntur, quod persequuti non sitis; opprimi potuisse, si celeritas adhibita esset, existimant. Omnino est hoc populi, maximeque nostri, in eo potissimum abuti libertate, per quem eam consequutus sit. Sed tamen providendum est, ne qua iusta querela esse possit. Res se sic habet. Is bellum confecerit, qui Antonium oppresserit. Hoc quam vim habeat, te existimare malo, quam me apertius scribere.

(1) Vulgo *inermis.*

*Alii facti sunt*) Non iidem sunt qui erant: mutati sunt. *M.*

*Providendum est*) Ita Graev. Ern. cum ed. Med. et cod. Guelf. 1. Vulgo *providendum sit.*

## XIII.

Scr. Pollentiae Maio exeunte A. V. C. 710.

*Respondet Ciceronis epistolae proxime superiori (XI. 12); tarditatem suam in persequendo Antonio excusat; quo in statu res sit, exponit.*

D. BRVTVS M. T. CICERONI S. D.

Iam non ago tibi gratias. Cui enim re vix referre possum, huic verbis non patitur res satisfieri. Attendere te volo, quae in manibus sunt. Qua enim prudentia es, nihil te fugiet, si meas literas diligenter legeris. Sequi confestim Antonium his de causis, Cicero, non potui. Eram sine equitibus, sine iumentis;

Hirtium periisse nesciebam; Caesari non credebam prius, quam convenissem, et colloquutus essem. Hic dies hoc modo abiit. Postero die mane a Pansa sum arcessitus Bononiam. Quum in itinere essem, nuntiatum mihi est, eum mortuum esse. Recurri ad meas copiolas. Sic enim vere eas appellare possum. Sunt extenuatissimae, et inopia omnium rerum pessime acceptae. Biduo me Antonius antecessit, itinera fecit (1) multo maiora fugiens, quam ego sequens. Ille enim iit passim, ego ordinatim. Quacumque iit, ergastula solvit, homines arripuit. Constitit nusquam prius, quam ad Vada venit. Quem locum volo tibi esse notum. Iacet inter Apenninum et Alpes, impeditissimus ad iter faciendum. Quum abessem ab eo millia passuum triginta, et se iam Ventidius coniunxisset, concio eius ad me est allata; in qua petere coepit a militibus, ut se trans Alpes sequerentur; sibi cum M. Lepido convenire. Succlamatum est, et frequenter a militibus Ventidianis (nam suos valde quam paucos habet), sibi aut in Italia pereundum esse, aut vincendum: et orare coeperunt, ut Pollentiam iter facerent. Quum sustinere eos non posset, in posterum diem iter suum contulit. Hac re mihi nuntiata, statim quinque cohortes Pollentiam praemisi, meumque iter eo contuli. Hora ante praesidium meum Pollentiam venit, quam Trebellius cum equitibus. Sane quam sum gavisus. In hoc enim victoriam puto consistere. In spem venerant, quod neque Planci quatuor legiones omnibus suis copiis pares arbitrabantur, neque ex Italia

*Convenissem*) Conveniri noluit. Appianus libro tertio. MAN.

(1) *Fecit* recte Graevius addidit e Mss.

*Impeditissimus*) Quia coenosus.

*Pollentiam*) Plin. lib. III, cap. 5. Oppidum Liguriae supra Albam, haud procul Tanari ac Sturae confluentibus, nunc exiguus vicus, vulgo *Pollenza*. GRAEV.

tam celeriter exercitum traiici posse credebant. Quos ipsi adhuc satis arroganter Allobroges, equitatusque omnis, qui eo praemissus erat a nobis, sustinebant: nostroque adventu sustineri facilius posse confidimus. Tamen, si quo etiam casu Isaram se traiecerint, ne quod detrimentum reipublicae iniungant, summa a nobis dabitur opera. Vos magnum animum optimamque spem de summa republica habere volumus, quum et nos, et exercitus nostros, singulari concordia coniunctos, ad omnia pro vobis videatis paratos. Sed tamen nihil de diligentia remittere debetis, dareque operam, ut quam paratissimi et [1] ab exercitu, reliquisque rebus, pro vestra salute contra sceleratissimam conspirationem hostium confligamus; qni quidem eas copias, quas diu simulatione reipublicae comparabant, subito ad patriae periculum converterunt.

*Trebellius* ) Quem fraudatorem creditorum Cicero in Philippicis vocat. Corr.

(1) *Et* abest ab Gu. 1, edd. Med. Al. nempe quia non sequitur alterum *et*, sed *reliquisque*. Sed plura alia einsmodi exempla collegil Drakenborch. ad Liv. XXIX, 12. Ern.

## XIV.

Scr. Romae circa VIII kal. Iun. A. V. C. 710.

*Bruti literis respondet de decemviris, de legionibus perducendis, de pecunia, de hominum admiratione ob renatum bellum, cuius exitus ne timeatur, Bruti partes et munus esse dicit.*

M. T. CICERO D. BRVTO IMP. COS. DES. S. P. D.

Mirabiliter, mi Brute, laetor, mea consilia, measque sententias a te probari de decemviris, de ornando adolescente. [1] Sed quid refert? Mihi crede, homini

*Decemviris* ) Qui rationes exigerent consulatus gesti ab Antonio. Clarum est ex ep. 20. Ern.

(1) Octaviano.

non glorioso: plane iam, Brute, frigeo. Ὄργανον enim erat meum senatus. Id iam est dissolutum. Tantam spem attulerat exploratae victoriae tua praeclara Mutina eruptio, fuga Antonii, conciso exercitu, ut omnium animi relaxati sint, meaeque illae vehementes contentiones tanquam σκιαμαχίαι [1] esse videantur. Sed, ut ad rem redeam, legionem Martiam et quartam negant, qui illas norunt, ulla conditione ad te posse perduci. Pecuniae, quam desideras, ratio potest haberi, eaque habebitur. De Bruto arcessendo, Caesareque ad Italiae praesidium tenendo, valde tibi assentior. Sed, ut scribis, habes obtrectatores: quos equidem facillime sustineo; sed impediunt tamen. Ex Africa legiones exspectantur. Sed bellum istic renatum mirantur homines. Nihil tam praeter spem unquam. Nam, die tuo natali victoria nuntiata, in multa secula videbamus rempublicam liberatam. Novi timores retexunt superiora. Scripsisti autem ad me iis, quas idibus maiis dedisti, modo te accepisse a Planco literas, non recipi a Lepido Antonium. Id si ita est, omnia faciliora; sin aliter, magnum negotium: cuius exitum non extimesco; tuae partes sunt. Ego plus, quam feci, facere non possum. Te tamen, id quod spero, omnium maximum et clarissimum videre cupio.

*Frigeo*) Languidiores factae sunt actiones meae. Ὄργανον instrumentum, quo utebar: quo dissoluto, quid agere possum? itaque plane iam frigeo. MAN.

(1) Optime sic correxit Angelus Politianus scripturam in codd. Mss. varie corruptam. — Σκιαμαχίαι) Vmbratiles pugnae.

*De Bruto*) De M. Bruto, qui erat in Macedonia. CORR.

*Die tuo natali*) Vide epist. ad M. Brutum, cuius initium, *Messalam*. MAN.

*Retexunt superiora*) Irrita faciunt, et vana. CIC. II in Verr. *Omnia erant Metelli eiusmodi, ut totam illius praeturam retexere videretur.* Hoc est, illius acta rescindere. Non male Hittorp. et Stevvech. *Hi novi timores retexunt superiora.* GRAEV.

## XV.

Scr. Romae mense Maio A. V. C. 710.

*Laudat officium et diligentiam Bruti: hortaturque ut iam secum ipso certet.*

M. T. CICERO D. BRVTO IMP. COS. DES. S. P. D.

Etsi mihi tuae literae iucundissimae sunt, tamen iucundius fuit, quod in summa occupatione tua Planco collegae mandasti, ut te mihi per literas excusaret: quod fecit ille diligenter. Mihi autem nihil amabilius officio tuo et diligentia. Coniunctio tua cum collega, concordiaque vestra, quae literis communibus declarata est, S. P. Q. R. gratissima accidit. Quod superest, perge, mi Brute, et iam non cum aliis, sed tecum ipso [1] certa. Plura scribere non debeo, praesertim ad te: quo magistro brevitatis uti cogito. Literas tuas vehementer exspecto, et quidem tales, quales maxime opto.

*Planco collegae mandasti*) Iam se Plancus Bruto coniunxerat. Velleius lib. II: *Plancus dubia, id est, sua fide, diu, quarum esset partium, secum luctatus, ac sibi difficile consentiens, et nunc adiutor D. Bruti, collegae sui, mox eiusdem proditor.* Man.

(1) Sic scribendum erat vi oppositionis. Vulg. *tecum ipse.*

*Magistro brevitatis*) Brevitatem in scribendo amabat Decimus. Ep. 24, 25. Id.

## XVI.

Scr. mense incerto A. V. C. 709.

*Commendat Lamiam in petitione praeturae.*

M. T. CICERO D. BRVTO IMP. COS. DES. S. P. D.

Permagni interest, quo tibi haec tempore epistola reddita sit: utrum quum sollicitudinis aliquid haberes, an quum ab omni molestia vacuus esses. Itaque ei praecepi, quem ad te misi, ut tempus observaret epistolae tibi reddendae. Nam quemadmodum coram qui ad nos intempestive adeunt, molesti saepe sunt: sic epistolae offendunt, non loco redditae. Si autem, ut spero, nihil te perturbat, nihil impedit; et ille, cui mandavi, satis scite et commode tempus ad te cepit adeundi: confido, me, quod velim, facile a te impetraturum. L. Lamia praeturam petit. Hoc ego utor uno omnium plurimum. Magna vetustas, magna consuetudo intercedit; quodque plurimum valet, nihil mihi eius est familiaritate iucundius. Magno praeterea beneficio eius, magnoque merito sum obligatus. Nam Clodianis temporibus, quum equestris ordinis princeps esset, proque mea salute acerrime propugnaret, a Gabinio consule relegatus est: quod ante id tempus civi romano [1] contigit nemini. Hoc quum populus romanus meminerit, me ipsum non meminisse turpissimum est. Quapropter persuade tibi, mi Brute, me petere praeturam. Quamquam enim Lamia summo splendore, summa gratia est, magnificentissimo munere aedilitio: [2] tamen, quasi ea ita non essent,

(1) In multis codd. additur *Romae*, quod recepit P. Benedictus. Fortasse tamen et *Romae*, et *Romano* delendum.

(2) Manut. ed. 1540 et Graev. addiderunt *usus*.

ego suscepi totum negotium. Nunc, si me tanti facis, quanti certe facis, quando equitum centurias tenes, in queis regnas, mitte ad Lupum nostrum, ut is nobis eas centurias conficiat. Non tenebo te pluribus. Ponam in extremo quod sentio. Nihil est, Brute, quum omnia a te exspectem, quod mihi gratius facere possis.

*Mitte ad Lupum nostrum*) Pro, *significa Lupo nostro.* Modus loquendi Tullio familiaris. Ad Att. ep. 10, lib. XIII: *Hodie Spintherem expecto: misit enim Brutus ad me.* Et ad Tironem, ep. 9, lib. XVI: *Curio misi, ut modico honos habeVetur.* MAN.

## XVII.

Scr. mense incerto A. V. C. 709.

*Iterum commendat Lamiam in petitione praeturae.*

M. T. CICERO D. BRVTO IMP. S. D.

Lamia uno omnium familiarissime utor. Magna eius in me, non dico officia, sed merita, eaque sunt populo romano notissima. Is magnificentissimo munere aedilitatis perfunctus, petit praeturam; omnesque intelligunt, nec dignitatem ei deesse, nec gratiam. Sed is ambitus instare videtur, ut ego omnia pertimescam, totamque petitionem Lamiae mihi sustinendam putem. In ea re quantum me possis adiuvare, facile perspicio: nec vero quantum [1] mea causa velis, dubito. Velim igitur, mi Brute, tibi persuadeas, nihil me maiore studio a te petere, nihil te mihi gratius facere posse,

*Is ambitus instare videtur*) Vulgo *is ambitus extare videtur.* Ed. Victor. *is ambitus excitare videtur.* Et sic codd. Dresd. 1, 2, 3, Hittorp. al. Inde nonnulli fecerunt *i. a. excitari videtur.* Benedictus edidit, *sed iis ambitus excitare videtur.* Optimum mihi visum est *instare.*

(1) Ernestius suspicabatur excidisse *tu.* Sed causam non video.

quam si omnibus tuis opibus, omni studio, Lamiam in petitione iuveris: quod ut facias, vehementer te rogo.

## XVIII.

Scr. Romae XIV kal. Iun. A. V. C. 710.

*Reprehendit Brutum, quod in mandatis ad senatum plus timoris ostendisset, quam tempus postularet.*

M. T. CICERO D. BRVTO IMP. COS. DES. S. D.

Etsi ex mandatis, quae Galbae Volumnioque ad senatum dedisti, quid timendum suspicandumque putares, suspicabamur; tamen timidiora mandata videbantur, quam erat dignum tua populique romani victoria. Senatus autem, mi Brute, fortis est, et habet fortes duces. Itaque moleste ferebat, se a te, quem omnium, quicumque fuissent, fortissimum iudicaret, timidum atque ignavum iudicari. Etenim quum, te incluso, spem maximam omnes habuissent in tua virtute, florente Antonio; [1] quis erat, qui quidquam timeret, profligato illo, te liberato? Nec vero Lepidum timebamus. Quis enim esset, qui illum tam furiosum arbitraretur, ut, qui in maximo bello pacem velle se dixisset, is in optatissima pace bellum reipublicae indiceret? Nec dubito, quin tu plus provideas. Sed tamen tam recenti gratulatione, quam tuo nomine ad omnia deorum templa fecimus, renovatio timoris magnam molestiam afferebat. Quare velim equidem, id

*Victoria*) Mulinensi. MAN.

(1) Verba *florente Antonio* malim, ut Ernestio visum, poni post *te incluso.*

*Gratulatione*) Hoc est, gratiarum actione. Est proprium in hac re verbum, quum in supplicationibus Diis gratias agunt. GRAEV.

quod spero, ut plane abiectus et fractus sit Antonius: sin aliquid virium forte collegerit, sentiet, nec senatui consilium, nec populo romano virtutem deesse, nec reipublicae, te vivo, imperatorem. XIV kal. Iun.

## XIX.

Scr. Vercellis XII kal. Iun. A. V. C. 710.

*Reipublicae vicem timet: Vicentinos commendat.*

D. BRVTVS M. T. CICERONI S. P. D.

Ad senatum quas literas misi, velim prius perlegas, et, si qua tibi videbuntur, commutes. Necessario me scripsisse, ipse animadvertes. Nam quum putarem, quartam et Martiam legiones mecum futuras, ut Druso Paulloque placuerat, vobis assentientibus, minus de reliquis rebus laborandum existimavi. Nunc vero, quum sim cum tironibus egentissimis, valde et meam et vestram vicem timeam, necesse est. Vicentini me et M. Brutum praecipue observant. His ne quam patiare iniuriam fieri in senatu vernarum causa, a te peto. Causam habent optimam, officium in rempublicam summum, genus hominum adversariorum seditiosum et inertissimum. XII kalend. Iun. Vercellis.

*Paulloque*) L. Aemilio Paullo, qui consul fuerat cum C. Marcello. Ep. 12, lib. XV. Frater fuit M. Lepidi, eoque mox Triumviro proscriptus est. MAN.

*Vicentini*) *Vicentia* oppidum mediterraneum in Venetorum finibus, hodie *Vicenza*. Incolae in monumentis antiquis modo *Vicetini*, modo *Vicentini* dicuntur. Vide Cluv. Ital. antiq. lib. I, cap. 18. GRAEV.

*Vernarum*) Vernis comparat Vicetinorum adversarios, ut homines nequam abiectosque significet. MAN.

*Incertissimum*) Ita Graevius e duobus Ms. Vulgo *inertissimum*, minus apte. — *Incertissimum*) Hoc est, infidum, inconstans. GRAEV.

## XX.

Scr. Eporediae VIII kal. Iun. A V. C. 710.

*Timere se ait Ciceronis causa, eumque monet, ut veteranorum animos sibi conciliet.*

D. BRVTVS IMP. COS. DES. M. T. CICERONI S. P. D.

Quod pro me non facio, id pro te facere meus in te amor, tuaque officia cogunt, ut timeam. Saepe enim mihi quum esset dictum, neque a me contemptum; novissime Labeo Segulius, homo sibi simillimus, narravit mihi, apud Caesarem se fuisse, multumque sermonem de te habitum esse; ipsum Caesarem nihil sane de te questum, nisi quod diceret, [1] te dixisse, laudandum adolescentem, ornandum, tollendum: se non esse commissurum, ut tolli possit. Hoc ego Labeonem credo illi retulisse, aut finxisse dictum, non ab adolescente prolatum. Veteranos vero pessime loqui, volebat Labeo me credere, et tibi ab

*Sibi simillimus*) Idem qui solet esse. Accipiendum in malum partem. Man.

(1) Vulgo *nisi dictum quod diceret*. Sed *dictum* recte iam Ernestius uncis inclusit, ut spurium.

*Tollendum*) Ambiguom verbum. Nam et ad honorem, et ad necem pertinet. Velleius lib. II: *Hoc est illud tempus, quo Cicero, insito amore Pompeianarum partium, Cesarem laudandum et tollendum censebat, quum aliud diceret, aliud intelligi vellet.* Suetonius in Augusto: *Vt cognovit Antonium post fugam a M. Lepido receptum, caeterosque duces et exercitus consentire pro patribus: causam optimatium sine cunctatione deseruit, ad praetextum mutatae voluntatis dicta factaque quorundam calumniatus, quasi alii se puerum, alii ornandum tollendumque iactassent, ne aut sibi, aut veteranis par gratia referretur.* Id.

*In decemviris*) Creatis, ut quae senatus legionibus exercitibusque pollicitus erat, persolverent, distribuerentque. Corr. Ideo creatis, ut ab Antonio gesti consulatus rationem reposcerent: ep. 14 et 21. Appianus lib. III. Man.

iis instare periculum; maximeque indignari, quod in decemviris neque Caesar, neque ego habiti essemus, atque omnia ad vestrum arbitrium essent collata. Haec quum audissem, et iam in itinere essem, committendum non putavi, prius ut Alpes transgrederer, quam, quid istic ageretur, scirem. Nam de tuo periculo, crede mihi, iactatione verborum, et denuntiatione periculi, [1] sperare eos, te pertimefacto, adolescente impulso, posse magna consequi praemia: et totam istam cantilenam ex hoc pendere, ut quam plurimum lucri faciant. Neque tamen non te cautum esse volo et insidias vitantem. Nihil enim tua mihi vita potest esse iucundius, neque carius. Illud vide, ne timendo magis timere cogare, et, quibus rebus potest occurri veteranis, occurras. Primum, quod desiderant de decemviris, facias: deinde de praemiis. Si tibi videtur, agros eorum militum, qui cum Antonio veterani fuerunt, his dandos censeas ab utrisque nobis: de nummis, lente, ac ratione habita pecuniae, senatum de ea re constituturum. Quatuor legionibus iis, quibus agros dandos censuistis, video facultatem fore ex agris Sullanis [2] et agro Campano. Aequaliter aut sorte agros legionibus assignari puto oportere. Haec me tibi scribere non prudentia mea hortatur, sed amor in te, et cupiditas otii, quod sine te consistere non potest. Ego,

*Prius ut Alpes transgrederer*) Mendosus videtur epistolarum ordo. Nam si nondum Alpes transgressus est, coniungi Planco nondum potuit. At coniunctus videtur ep. 15. Id.

(1) Weiskius veretur ne verba *iactatione verborum et denuntiatione periculi* e glossa sint. — *Eos*, veteranos.

*Totam istam cantilenam*) Totum hoc quod isti iactant, atque in te conferunt. *Cantilena* enim, et id, quod cantatur, et id, quod crebris sermonibus usurpatur. Man.

*Ab utrisque nobis*) Man. *ab utrisque nostrum*. Lamb. *ab utroque nostrum*.

(2) Sic edd. pr. At Victorius edidit *Silani*. Weiskius *Silanis* ex Magd. quod ille probabiliter interpretatur de agris in *Sila*, sylva Bruttiorum.

nisi valde necesse fuerit, ex Italia non excedam. Legiones armo, paro: spero me non pessimum exercitum habiturum ad omnes casus et impetus hominum. De exercitu, quem Pansa habuit, legionem mihi Caesar non remittit. Ad has literas statim mihi rescribe, tuorumque aliquem mitte, si quid reconditum magis erit, meque scire opus putaris. Vale. IX kal. Iun. [1] Eporedia.

(1) Ita melius in Codd. nonnullis legitur, quam *VIII kal. iun.* in Hittorp. idque iam Corradus probavit. Nam si legamus *VIII kal.* epistola D. Bruti brevior XI, 23 eodem die scripta esset, quod non est verisimile. Benedictus praetulit *VI kal.* e Dresd. 1, 2, Lips. Pall. 1, 3, quod tamen admitti non potest, quum Brutus ista epistola *VIII kal. iun.* scripta hanc respiciat.

*Eporedia*) Plin. lib. III, cap. 17. Colonia Romanorum in Transpadana Gallia, Sibyllinis libris a populo Romano condi iussa in faucibus Salassorum vallis, inter duo altissima iuga in edito vertice, munimentum contra Salassos: hodie *Ivrea*. Alii vero scribunt *Eporoedia*. Vid. Cluv. Ital. antiq. lib. 1, cap. 13. GRAEV.

## XXI.

Scr. Romae prid. non. Iun. A. V. C. 710.

*Respondet superiori Decimi Bruti epistolae, huius libri vicesimae.*

M. T. CICERO D. BRVTO IMP. S. P. D.

Dii isti Segulio malefaciant, homini nequissimo omnium, qui sunt, qui fuerunt, qui futuri sunt! Quid? tu illum tecum solum, aut cum Caesare? qui neminem praetermiserit, quicum loqui potuerit, cui non eadem ista dixerit? Te tamen, mi Brute, sic amo, ut debeo, quod istud quidquid esset nugarum, me scire voluisti. Signum enim magnum amoris dedisti. Nam quod idem Segulius, veteranos queri, quod tu et Caesar in decemviris non essetis, utinam ne ego quidem essem! Quid enim molestius? Sed tamen, quum ego

sensissem, de iis, qui exercitus haberent, sententiam ferri oportere: iidem illi, qui solent, reclamarunt. Itaque excepti etiam estis, me vehementer repugnante. Quocirca Segulium negligamus, qui res novas quaerit; non quo veterem comederit: nullam enim habuit; sed hanc ipsam recentem [1] novam devoravit. Quod autem scribis, te, quod pro te ipso non facias, id pro me, ut timeas aliquid; omni te, vir optime, mihique carissime Brute, de me metu libero. Ego enim, quae provideri poterunt, non fallar in iis: quae cautionem non habebunt, de his non ita valde laboro. Sim enim impudens, si plus postulem, quam homini a rerum natura tribui potest. Quod mihi praecipis, ut caveam, ne timendo magis timere cogar; et sapienter, et amicissime praecipis. Sed velim tibi persuadeas, quum te constet excellere hoc genere virtutis, ut nunquam extimescas, nunquam perturbere; me hûic tuae virtuti proxime accedere. Quamobrem neque metuam quidquam, et cavebo omnia. Sed vide, ne tua iam, mi Brute, culpa futura sit, si ego quidquam timeam. Tuis enim opibus, et consulatu tuo, etiamsi timidi

*Res novas*) Ex ambiguo dictum. C.

*Hanc ipsam*) Vel hereditate acceptam, vel a C. Caesare, quum viveret, donatam. Quod verisimilius videtur. Nam et Octaviani amicus erat, et veteranis favebat, ut ex epistola superiore intelligitur; et verbum *Devoravit* usurpatur Philip. XII de veteranis. Fortasse igitur et hic Segulius ex veteranis Caesaris militibus unus fuit. MAN.

(1) Bene distinxit Manutius *recentem*, quae nuper fuerit, *novam*, quae antea nunquam fuerit. — *Recentem novam*) Ita differunt *recens* et *novum*, ut *vetus* et *antiquum*. Potest enim recens aliquid esse, quod novum non sit. Vt recens hereditas, quae alicui nuper obtigit, non tamen nova, quum aliae possint hereditates eidem antea contigisse. *Novum* est enim, non quod nuper, sed quod nunc primum habemus: *recens* vero, non quod nunc primum, sed quod nuper. Et *novum* ad rem, *recens* ad tempus refertur. Propterea, ut simul utrumque significetur, coniunguntur. MAN.

*Vt timeas*) Vulgo *ut de me timeas*. Sed verba *de me*, auctore Gronovio, ut superflua delevi.

essemus, tamen omnem timorem abiiceremus: praesertim quum persuasum omnibus esset, mihique maxime, a te nos unice diligi. Consiliis tuis, quae scribis de quatuor legionibus, deque agris assignandis ab utrisque vestrum, vehementer assentior. Itaque quum quidam de collegis nostris agrariam curationem ligurirent, disturbavi rem, totamque vobis integram reservavi. Si quid erit occultius, et, ut scribis, reconditum, meorum aliquem mittam, quo fidelius ad te literae perferantur. Pridie nonas Iunii.

## XXII.

Scr. Romae mense Maio A. V. C. 710.

*Commendat Appium Claudium, qui cum Antonio se coniunxerat, ut ex hostium numero eximatur.*

M. T. CICERO D. BRVTO IMP. S. P. D.

Cum Appio Claudio, C. F. summa mihi necessitudo est, multis eius officiis, et meis mutuis constituta. Peto a te maiorem in modum, vel humanitatis tuae, vel mea causa, ut eum auctoritate tua, quae plurimum valet, conservatum velis. Volo, te, quum fortissimus vir cognitus sis, etiam clementissimum existimari. Magno tibi erit ornamento, nobilissimum adolescentem beneficio tuo esse salvum. Cuius quidem causa hoc melior debet esse, quod pietate adductus, propter patris restitutionem, se cum Antonio coninnxit. Quare etsi minus veram causam habebis, tamen

*C. F.*) Distinguit ab aliis, qui eodem praenomine et nomine utebantur. MAN.

*Conservatum velis*) Ne hostis cum Antonio iudicetur, quandoquidem eum sequuins-erat. ID.

*Propter patris restitutionem*) Videtur pater eius, quum exularet, ab Antonio consule in patriam restitutus. ID.

vel probabilem aliquam poteris inducere. Nutus tuus potest hominem, summo loco natum, summo ingenio, summa virtute, officiosissimum praeterea, et gratissimum, incolumem in civitate retinere. Quod ut facias, ita a te peto, ut maiore studio, magisve ex animo petere non possim.

## XXIII.

Dat. VIII kal. Iun. Eporedia A. V. C. 710.

*Hortatur Ciceronem, ut bene, de republica speret.*

D. BRVTVS IMP. M. T. CICERONI S. P. D.

Nos hic valemus recte: et, quo melius valeamus, operam dabimus. Lepidus commode de nobis sentire videtur. Omni timore deposito debemus libere reipublicae consulere. Quod si omnia essent aliena, tamen tribus tantis exercitibus, propriis reipublicae, valentibus, magnum animum habere debebas, quem et semper habuisti, et nunc fortuna adiuvante augere potes. Quae tibi superioribus literis mea manu scripsi, terrendi tui causa homines loquuntur. Si frenum momorderis, peream, si te omnes, quot sunt, conantem loqui ferre poterunt.[1] Ego, tibi ut antea scripsi, dum mihi a te literae veniant, in Italia morabor. IIX kal. iun. Eporedia.

*Essent aliena*) Apud Lepidum. Si scilicet cum Antonio sentiret. C.

*Tribus*) Caesaris, Planci, et meo.

*Propriis rei publicae*) Fidis et certis in defensione causae publicae. Sed opinio eum fefellit. Mox enim Octavianus et Plancus accesserunt Antonio. *Proprium* eleganter, constans, perpetuum. Terent. Andr. IV, 3, 1, *Nihilne esse proprium cuiquam?* Plaut. Mostell. I, 3, 68, *Atque illum amatorem tibi proprium futurum in vita.* I. F. Gron.

*Si frenum momorderis*) Id est, si nostris invidis et malevolis, qui velut freno coërcere te volunt, ostenderis te resistere et coërceri nolle. Ab equis contumacibus et refractariis desumpta translatio. Libertatem experiri. Sall. Iug. XII. Id.

(1) Sic Ern. e codd. Mss. Vulgo *poterint.*

## XXIV.

**Scr. Romae VIII id. Iun. A. V. C. 710.**

***Respondet superiori epistolae, qua timorem sibi exemptum dicit. Addit, quid agendum ei sit: et de pecunia decreta.***

CICERO D. BRVTO S. P. D.

Narro tibi: antea subirascebar brevitati tuarum literarum. Nunc mihi loquax esse videor. Te igitur imitabor. Quam multa, quam paucis? Te recte valere, operamque dare, ut quotidie melius; Lepidum commode sentire; tribus exercitibus quidvis nos oportere confidere. Si timidus essem, tamen istâ epistolâ mihi omnem metum abstersisses. Sed, ut mones, frenum momordi. Etenim qui, te incluso, omnem spem habuerim in te, quid nunc putas? Cupio iam vigiliam meam, Brute, tibi tradere, sed ita, ut ne desim constantiae meae. Quod scribis, in Italia te moraturum, dum tibi literae meae veniant, si per hostem licet, non erraris. Multa enim Romae. Sin adventu tuo bellum confici potest, nihil sit antiquius. Pecunia expeditissima quae erat, tibi decreta est. Habes amantissimum Servium.[1] Nos non desumus. IIX idus iunias.

*Vigiliam meam*) Id est, curam meam. Translatio ab excubantibus militibus, qui succedunt per vigilias. MAN.

*Multa enim Romae*) Multa dicuntur eiusmodi, ut in Italia diutius morandum tibi non esse videatur. ID.

(1) Bruti consobrinum lib. XI, ep. 7.

## XXV.

**Scr. Romae XIV kal. Quintil. A. V. C. 710.**

*Omnem reipublicae spem in D. Bruto et Planco positam esse; de M. Bruto autem nihil certi audiri scribit.*

M. T. CICERO D. BRVTO S. P. D.

Exspectanti mihi tuas quotidie literas, Lupus noster subito denuntiavit, ut ad te scriberem, si quid vellem. Ego autem, etsi, quod scriberem, non habebam [1] (acta enim ad te mitti sciebam, inanem autem sermonem literarum tibi iniucundum esse audiebam), brevitatem sequutus sum, te magistro. Scito igitur, in te et in collega spem omnem esse. De Bruto autem nihil adhuc certi; quem ego, quemadmodum praecipis, privatis literis ad bellum commune vocare non desino: qui utinam iam adesset! intestinum Vrbis malum, quod est non mediocre, minus timeremus. Sed quid ago? Non imitor λακωνισμὸν tuum. Altera iam pagella procedit. Vince, et vale. XIV kal. Quintiles.

(1) Hoc loco recte vulg. *quid scriberem* Ern. mutavit in *quod scriberem*.

*Intestinum*) Erant enim, qui Octavianum interfectis Pansa et Hirtio consulibus, ad petitionem consulatus impellerent. Epist. 24, lib. X, et ep. 14 ad M. Brutum. MAN.

*Λακωνισμὸν tuum*) Laconicam, qua tu soles uti, brevitatem. ID.

## XXVI.

Scr. III non. Iun. ex castris A. V. C. 710.

*Sollicitus ob Antonii cum Lepido coniunctionem, legiones quamprimum sibi et stipendium mitti postulat.*

D. BRVTVS IMP. M. T. CICERONI S. P. D.

In maximo meo dolore hoc solatio utor, quod intelligunt homines, non sine causa me timuisse ista, quae acciderunt. Deliberent, utrum traiiciant legiones ex Africa, necne, et ex Sardinia * *; [1] et Brutum arcessant, necne; et mihi stipendium dent, an non decernant. Ad senatum literas misi. Crede mihi, nisi ista omnia ita fiant, quemadmodum scribo, magnum nos omnes adituros periculum. Rogo te, videte, quibus hominibus negotium detis, qui [2] ad me legiones adducant. Et fide opus est, et celeritate. III non. iun. ex castris.

*Ista*) Coniunctionem Lepidi cum M. Antonio. CORR.

*Deliberent*) Ironia cum stomacho. MAN.

(1) Hic deesse quaedam videntur. Strothius siue libris edidit *et ex Macedonia Brutum arcessant.*

*Brutum*) M. Brutum, qui erat in Macedonia. MAN.

*Fiant*) Sic Ern. ed. Rom. Vulgo *fiunt.*

*Magnum*) Verissimum augurium. Nam, novembri mense inita inter Lepidum, Antonium, Octavianum societate, et omnes, et omnia periere. *Velleius, Plutarchus, Appianus, Dio.* MAN.

(2) Alii omittunt *qui.*

## XXVII.

Scr. in Tusculano, vel in alia villa, exeunte Maio A. V. C. 709.

*Questus erat Matius, accusari se a Cicerone, tum quod in lege quadam Caesaris suffragium tulisset, tum etiam quod ludos, Caesari mortuo ab Octaviano datos, curasset. Cicero se ita purgat, ut alterum negari a se dicat, alterum defendi.*

M. CICERO MATIO S.

Nondum satis constitui, molestiaene plus, an voluptatis attulerit mihi Trebatius noster, homo quum plenus officii, tum utriusque nostrum amantissimus. Nam quum in Tusculanum vesperi venissem, postridie ille ad me, nondum satis firmo corpore quum esset, mane venit. Quem quum obiurgarem, quod parum valetudini parceret: tum ille, nihil sibi longius fuisse, quam ut me videret. Num quidnam, inquam, novi? Detulit ad me querelam tuam: de qua prius, quam respondeo, pauca praeponam. Quantum memoria repetere praeterita possum, nemo est mihi te amicus antiquior. Sed vetustas habet aliquid commune cum multis: amor non habet. Dilexi te, quo die cognovi: neque a te diligi iudicavi. Tuus deinde discessus, isque diuturnus, [1] ambitio nostra et vitae dissimilitudo non est passa voluntates nostras consuetudine conglutinari. Tuum tamen erga me animum agnovi multis annis ante bellum civile, quum Caesar esset in Gallia. Quod enim vehementer mihi utile esse putabas, nec inutile ipsi Caesari, perfecisti, ut ille me diligeret, coleret, haberet in suis. Multa prae-

(1) Corradus et Manutius hoc de itinere in Galliam cum Caesare acceperunt. Bene autem Strothius monuit hic aliud Matii iter multo ante factum intelligi, scil. in Graeciam aut Rhodum, quum reliqua, quae hic commemorantur, bellum Gallicum longe antecesserint, et commemorationis Matii in Gallia postea demum mentio fiat.

tereo, quae temporibus illis inter nos familiarissime dicta, scripta, communicata sunt. Graviora enim consequuta sunt. Et initio belli civilis quum Brundisium versus ires ad Caesarem, venisti ad me in Formianum.[1] Primum hoc ipsum quanti, praesertim temporibus illis? Deinde oblitum me putas consilii, sermonis, humanitatis tuae? quibus rebus interesse memini Trebatium. Nec vero sum oblitus literarum tuarum, quas ad me misisti, quum Caesari obviam venisses in agro, ut arbitror, Trebulano. Sequutum illud tempus est, quum me ad Pompeium proficisci, sive pudor meus coëgit, sive officium, sive fortuna. Quod officium tuum, quod studium, vel in absentem me, vel in praesentes meos defuit? quem porro omnes mei et mihi et sibi te amiciorem iudicaverunt? Veni Brundisium. Oblitumne me putas, qua celeritate, ut primum audieris, ad me Tarento advolaris? quae tua fuerit assessio, oratio, confirmatio animi mei, fracti communium miseriarum metu? Tandem aliquando Romae esse coepimus. Quid defuit nostrae familiaritati? In maximis rebus quonam modo me gererem adversus Caesarem, usus tuo consilio sum. In reliquis officiis, cui tu tribuisti, excepto Caesare, praeter me,

(1) Qua de re scripsit ad Atticum IV, 11. — *Formianum*) Est villa Ciceronis, in medio oppidorum Formiae et Caietae in littore posita, unde etiam *Caieta* dicta est, et *villa Caietana*, in qua Cic. postea fuit caesus. Etiamnunc hodie visuntur eius reliquiae et rudera, diciturque *la villa di Cicer.* CLUV.

*Venisses*) Manutius, *venissem*.

*Trebulano*) Trebulae in agro Sabino fuerunt, ubi nunc est oppidum *Mons Leo* vocatum, cuius ad radices antiqui lapides, inscripta Trebulanorum mentione, aliquot extant: quibus etiam lapidibus intelligitur id, quod ait Servius in illo Virgilii versu, *Hereti manus omnis, oliviferaeque Mutuscae.* Plinius lib. III, cap. 12: *Trebulani, qui cognominantur Mutuscei.* MAN.

*Veni Brundisium*) Post pugnam Pharsalicam Cicero, armorum odio et victoriae desperatione, in Italiam rediit. Ad Attic. epist. 5, 6, lib. II. ID.

ut domum ventitares, horasque multas saepe suavissimo sermone consumeres? tum, quum etiam, si meministi, ut haec φιλοσοφούμενα scriberem, tu me impulisti. Post Caesaris reditum, quid tibi maiori curae fuit, quam ut essem ego illi quam familiarissimus? quod effeceras. Quorsum igitur haec oratio longior, quam putaram? quia sum admiratus, te, qui haec nosse deberes, quidquam a me commissum, quod esset alienum nostra amicitia, credidisse. Nam praeter haec, quae commemoravi, quae testata sunt et illustria, habeo multa occultiora, quae vix verbis exsequi possum. Omnia me tua delectant, sed maxime maxima quum fides in amicitia, consilium, gravitas, constantia, tum lepos, humanitas, literae. Quapropter redeo nunc ad querelam. Ego te suffragium tulisse in illa lege, primum non credidi; deinde, si credidissem, nunquam id sine aliqua iusta causa existimarem te fecisse. Dignitas tua facit, ut animadvertatur, quidquid facias; malivolentia autem hominum, ut nonnulla durius, quam a te facta sint, proferantur. Ea tu si non audis, quid dicam, nescio. Equidem, si quando audio, tam defendo, quam me scio a te contra iniquos meos solere defendi. Defensio autem est duplex. Alia sunt, quae liquido negare soleam, ut de isto ipso suffragio; alia, quae defendam a te pie fieri et humane, ut de curatione ludorum. [1] Sed te, homi-

Φιλοσοφούμενα) Libros de finibus, Tusculanas quaestiones, et alia quae scripsit afflicta repub. Id.

*Multa occultiora*) Hoc restitui auctoritate cod. Palat. Vatic. idque aptius vulgato *multa occultiora*.

*Suffragium tulisse in illa lege*) Opinor legem significari quam Caesar, ut scripsit ipse lib. III de bello civili c. 1, pro debitoribus tulit, ut arbitri darentur, per quos fierent aestimationes possessionum et rerum, quanti quaeque earum ante bellum fuissent, atque ea creditoribus traderentur. Nam ad hanc partem respondens Matius epist. 28 h. l., *res*, inquit, *mea familiaris lege Caesaris deminuta est*. Man.

(1) Ludorum, quos Caesar adolescens h. e. Octavianus C. Iulii Cae-

nem doctissimum, non fugit, si Caesar rex fuerit, quod mihi quidem videtur, in utramque partem de tuo officio disputari posse: vel in eam, qua ego uti soleo, laudandam esse fidem et humanitatem tuam, qui amicum etiam mortuum diligas; vel in eam, qua nonnulli utuntur, libertatem patriae, vitae amici anteponendam. Ex his sermonibus utinam essent delatae ad te disputationes meae! Illa vero duo, quae maxima sunt laudum tuarum, quis aut libentius, quam ego, commemorat, aut saepius: te et non suscipiendi belli civilis gravissimum auctorem fuisse, et moderandae victoriae; in quo, qui mihi non assentiretur, inveni neminem. Quare habeo gratiam Trebatio, familiari nostro, qui mihi dedit causam harum literarum: quibus nisi credideris, me omnis officii et humanitatis expertem iudicaris; quo nec mihi gravius quidquam potest esse, nec a te alienius.

ssris victoriae fecit, de quibus tamen Cicero ad. Att. XV, 2, scribit sibi eorum procuratores Matium ac Postumium non placere.

## XXVIII.

Scr. Romae exeunte Maio A. V. C. 709.

*Respondet Matius hac epistola proxime superiori, in eaque generosum spiritum, ingenium liberale, animumque ingenuum et humanum verissimis indiciis prodit.*

MATIVS CICERONI S.

Magnam voluptatem ex tuis literis cepi, quod, quam speraram atque optaram, habere te de me opinionem, cognovi. De qua etsi non dubitabam, tamen, quia maximi aestimabam, ut incorrupta maneret, laborabam. Conscius autem mihi eram, nihil a me commis-

sum esse, quod boni cuiusquam offenderet animum. Eo minus credebam, plurimis atque optimis artibus ornato tibi temere quidquam persuaderi potuisse, praesertim in quem mea propensa et perpetua fuisset atque esset benivolentia. Quod quando, ut volui, scio esse: respondebo criminibus, quibus tu pro me, ut par erat tuae singulari bonitati et amicitiae nostrae, saepe restitisti. [1] Nota enim mihi sunt, quae in me post Caesaris mortem contulerint. Vitio mihi dant, quod mortem hominis necessarii graviter fero, atque eum, quem dilexi, periisse indignor. Aiunt enim, patriam amicitiae praeponendam esse: proinde ac si iam vicerint, obitum eius reipublicae fuisse utilem. Sed non agam astute. Fateor, me ad istum gradum sapientiae non pervenisse. Neque enim Caesarem in dissensione civili sum sequutus; sed amicum, quamquam re offendebar, tamen non deserui: neque bellum unquam civile, aut etiam causam dissensionis probavi; quam etiam nascentem exstingui summe studui. Itaque in victoria hominis necessarii, neque honoris, neque pecuniae dulcedine sum captus: quibus praemiis reliqui, minus apud eum, quam ego, quum possent, immoderate sunt abusi. Atque etiam res familiaris mea lege Caesaris deminuta est: cuius beneficio plerique, qui Caesaris morte laetantur, remanserunt in civitate. Civibus victis ut parceretur, aeque, ac pro mea salute, laboravi. Possum igitur, qui omnes voluerim incolumes, eum, a quo id im-

(1) Sic edidi de F. Gronovii sententia. Vulgo *ut par erat, tua singulari bonitate et amicitia nostra saepe restitisti.* Sic de Divin. II, 55: *ita ut constantibus hominibus par erat.*

*Contulerint*) Sic recte Weiskius e God. et Magd. Vulgo *contulerunt*

*Esse*) Ita Mss. Lamb. Gu. 1 et Mediol. Receperunt Lamb., Graev., Ern. Olim inepte legebatur *patriae amicitiam praeponendam.* I. F. Gronovius, vel *patriam amicitiae praeponendam*, vel *patriae amicitiam postponendam* legendum putabat.

petratum est, periisse non indignari; quum praesertim iidem homines illi et invidiae et exitio fuerint? Plecteris ergo, inquiunt, quum factum nostrum improbare audes. O superbiam inauditam! alios in facinore gloriari, aliis ne dolere quidem impunite licere! At haec etiam servis semper libera fuerunt, timerent, gauderent, dolerent suo potius, quam alterius arbitrio: quae nunc isti, ut quidem dictitant, [1] libertatis auctores, metu nobis extorquere conantur. Sed nihil agunt. Nullius unquam periculi terroribus ab officio, aut ab humanitate desciscam. Nunquam enim honestam mortem fugiendam, saepe etiam oppetendam putavi. Sed quid mihi succensent, si id opto, ut poeniteat eos sui facti? Cupio enim, Caesaris mortem omnibus esse acerbam. At debeo pro civili parte rempublicam velle salvam. Id quidem me cupere, nisi et ante acta vita, et reliqua mea spes, tacente me, probat, dicendo vincere non postulo. Quare maiorem in modum te rogo, ut rem potiorem oratione ducas; mihique, si sentis expedire recte fieri, credas nullam communionem cum improbis esse posse. An, quod adolescens praestiti, quum etiam errare cum excusatione possem, id nunc, aetate praecipitata, commutem, ac me ipse retexam? Non faciam: neque, quod displiceat, committam, praeterquam quod hominis mihi coniunctissimi ac viri amplissimi doleo gravem casum. Quod si aliter essem animatus, nunquam quod facerem, negarem: ne et in peccando improbus, et in dissimulando timidus ac vanus existimarer.

*Impunite*) Ita codd. Victor. Hillorp. Pal. 1, aliique. In nonnullis *impune*, ut vulgo editum.

(1) Vulgo *quae nunc, ut quidem isti dictitant libertatis auctores* ordine minus commodo. Weiskius malebat: *libertatis, ut isti quidem dictitant, auctores.*

*Oppetendam*) Sic plurimi codd. iique optimi; alii *appetendam.*

2. At ludos, quos Caesaris victoriae Caesar adolescens fecit, curavi. At id ad privatum officium, non ad statum reipublicae pertinet. Quod tamen munus et hominis amicissimi memoriae atque honoribus praestare, etiam mortui, debui; et optimae spei adolescenti ac dignissimo Caesare repetenti [1] negare non potui. Veni etiam consulis Antonii domum saepe, salutandi causa: ad quem, qui me parum patriae amantem esse existimant, rogandi quidem aliquid, aut auferendi causa, frequentes ventitare reperies. Sed quae haec est arrogantia, quod Caesar nunquam interpellavit, quin, quibus vellem, atque etiam quos ipse non diligebat, tamen iis uterer: eos, qui mihi amicum eripuerunt, carpendo me, efficere conari, ne, quos velim, diligam? Sed non vereor, ne aut meae vitae modestia parum valitura sit in posterum contra falsos rumores; aut ne etiam ii, qui me non amant, propter meam in Caesarem constantiam, non malint mei, quam sui similes amicos habere. Mihi quidem si optata contingent, quod reliquum est vitae, in otio Rhodi degam: sin casus aliquis interpellarit, ita ero Romae, ut recte fieri semper cupiam. Trebatio nostro magnas ago gratias, quod tuum erga me animum simplicem atque amicum aperuit; et quod eum, quem semper lubenter dilexi, quo magis iure colere atque observare deberem, fecit. Bene vale, et me dilige.

*Ludos*) Eos, ut opinor, de quibus Plinius lib. II, cap. 45: *Cometes apparuit ludis, quos faciebat Augustus Veneri genitrici, non multo post obitum patris Caesaris.* Et Suetonius: *Ludis, quos primos consecratos ei heres Augustus edebat, stella crinita per septem dies continuos fulsit.* Et Dio lib. XLV: *Ludos fecit sumptibus, ob perfectam Veneris aedem.* MAN.

*Caesaris Victoriae*) Voverat enim Caesar aedem Veneri genitrici, si Pompeium praelio Pharsalico devicisset. Appian. ID.

*Adolescenti*) Octaviano.

(1) Hanc plurimorum codd. lectionem cum Weiskio et Benedicto servandam censui. In multis edd. est *petenti*. Sed *repetere* h. l. est *iure suo petere*.

*Efficere*) Benedictus e codd. Dresd. 1, 2, recepit *afficere*.

## XXIX.

Scr. initio mensis Quintilis A. V. C. 709.

*Profecturus in Graeciam res suas Oppio commendat.*

CICERO OPPIO S. (1)

Dubitanti mihi, quod scit Atticus noster, de hoc toto consilio profectionis, quod in utramque partem in mentem multa veniebant, magnum pondus accessit ad tollendam dubitationem, iudicium et consilium tuum. Nam et scripsisti aperte, quid tibi videretur, et Atticus ad me sermonem tuum pertulit. Semper iudicavi, in te, et in capiendo consilio prudentiam summam esse, et in dando fidem; maximeque sum expertus, quum initio civilis belli per literas te consuluissem, quid mihi faciendum esse censeres: eundumne ad Pompeium, an manendum in Italia. Suasisti, ut consulerem dignitati meae. Ex quo, quid sentires, intellexi: et sum admiratus fidem tuam, et in consilio dando religionem; quod, quum aliud malle amicissimum tuum putares, antiquius tibi officium meum, quam illius voluntas fuit. Equidem et ante hoc tempus te dilexi, et semper me a te diligi sensi. Et quum abessem, atque in magnis periculis essem; et me absentem, et meos praesentes a te cultos et defensos esse, memini. Et post meum reditum, quam familiariter mecum vixeris, quaeque ego de te et senserim et praedicarim, omnes, qui solent haec animadvertere, testes habemus. Gravissimum vero iudicium de mea fide et constantia [2] fecisti, quum post

(1) In cod. Pal. 3, Stevvech. Mentel. et ed. Victor. est APPIO quod Gebbardus aliique sine causa idonea revocaverunt. C. Oppius Caesarem sequutus est in bello civili, fuitque eius legatus in Africa, teste auctore de bello Afr. c. 68.

(2) Vulgo *de constantia*. Praepo-

mortem Caesaris totum [1] te ad amicitiam meam contulisti. Quod tuum iudicium, nisi mea summa benivolentia erga te, omnibusque meritis comprobaro, ipse me hominem non putabo. Tu, mi Oppi, conservabis amorem tuum (etsi more magis hoc quidem scribo, quam quo te admonendum putem), meaque omnia tuebere: quae tibi ne ignota essent, Attico mandavi; a me autem, quum paullum otii nacti erimus, uberiores literas exspectato. Da operam ut valeas. Hoc mihi gratius facere nihil potes.

sitionem *de* hic inepte repetitam recte delevit Ernestius. Et abest edd. pr. et Ms. Guelf. 2.

(1) *Et totum* codd. Vatic. Pal. 1, Amst. ed. Victor. Melius *et* omissum in aliis, ut Gothofr. Ern.

# M. T. CICERONIS
# EPISTOLARVM
AD DIVERSOS
## LIBER DVODECIMVS.

### I.

Scr. exeunte Maio A. V. C. 709.

*Factum Dolabellae, qui aram Caesaris everterat, laudat: sublato rege, regnum superesse questus, C. Cassium hortatur, ut cum Bruto rempublicam omni perturbatione liberet.*

M. T. CICERO C. CASSIO S. P. D.

Finem nullam facio, mihi crede, Cassi, de te et de Bruto nostro, id est, de tota republica cogitandi, cuius omnis spes in vobis est et in D. Bruto. Quam quidem iam habeo ipse meliorem, republica a Dolabella meo praeclarissime gesta. [1] Manabat enim illud malum urbanum, et ita corroborabatur quotidie, ut ego quidem et urbi et otio diffiderem urbano. Sed ita compressum est, ut mihi videamur omne iam ad tem-

(1) Nempe quum columnam a perditis hominibus in foro Caesari statutam evertisset, locum sternendum locasset, in seditiosos autem ac tumultuantes ita severe animadvertisset, ut servos in crucem tolleret, liberos de saxo Tarpeio deiiceret.

*Illud malum*) Tumultus, a sceleratis et servis de Caesaris sepultura et columna excitatus. Corr. Vide Suet. Iul. cap. 85, et Philipp. I.

*Compressa*) Primus hanc lectionem immutavit Manutius, et supposuit *compressum*. Sed *compressa*

pus ab illo duntaxat sordidissimo periculo tuti futuri. Reliqua magna sunt ac multa: sed posita omnia in vobis. Quanquam primum quidque explicemus. Nam, ut adhuc quidem actum est, non regno, sed rege liberati videmur. Interfecto enim rege, regios omnes nutus tuemur. Neque vero id solum, sed etiam, quae ipse ille, si viveret, non faceret, ea nos, quasi cogitata ab illo, probamus. Nec eius quidem rei finem video. Tabulae figuntur;[1] immunitates dantur; pecuniae maximae describuntur; exsules reducuntur; senatusconsulta falsa referuntur: ut tantummodo odium illud hominis impuri, et servitutis dolor depulsus esse videatur; respublica iaceat in his perturbationibus, in quas eam ille coniecit. Haec omnia vobis sunt expedienda. Nec hoc cogitandum, satis iam habere rempublicam a vobis. Habet illa quidem tantum, quantum nunquam mihi in mentem venit optare; sed contenta non est, et, pro magnitudine et animi et beneficii vestri, a vobis magna desiderat. Adhuc ulta suas iniurias est per vos, interitu tyranni: nihil am-

sensum respicit, non praecedentem vocem. Compressa est turba, et seditio hominum perditorum, qui tectis et templis et bonis viris minabantur. Hoc enim erat illud malum, quod serpebat in dies et gliscebat. Sic in I ad Fam. ep. 9: *Primum illa furia muliebrium religionum, qui non pluris fecerat Bonam Deum, quam tres sorores.* Vt bene restituit Victorius. GRAEV. Et ipse tamen Graevius *compressum* legi vult in emendandis, Tomo suo II, pag. 416. Posteriores cogitationes, an sapientiores? OLIV.

*Sordidissimo*) Quod ab infima plebe, atque a servis etiam impendebat. MAN.

*Explicemus*) H. e. *expediamus*; ut paulo post *haec omnia vobis sunt expedienda.*

(1) Scil. ab Antonio qui aereas tabulas in publico proponebat, decretum aliquod Caesaris aut beneficium continentes, quasi scriptum id esset in Caesaris commentariis. MANVT. cf. Orat. Philipp. V, 4.

*Immunitates dantur*) Homines et populi stipendiarii et vectigales tributis liberantur. Phil. V, 4. I. F. GR.

*Pecuniae maximae describuntur*) I. e. assignantur quae certis hominibus distribuendae essent. Sic recte interpretatur Manut. cf. orat. Philipp. V, 8.

*Hominis impuri*) C. Iulii Caesaris.

plius. Ornamenta vera sua quae recuperavit? an quod ei mortuo paret, quem vivum ferre non poterat? cuius aera refigere debebamus, eius etiam chirographa defendimus? At enim ita decrevimus.[1] Fecimus id quidem, temporibus cedentes, quae valent in republica plurimum: sed immoderate quidam et ingrate nostra facilitate abutuntur. Verum haec propediem et multa alia coram. Interim sic tibi persuadeas, mihi quum reipublicae, quam semper habui carissimam, tum amoris nostri causa, maximae curae esse tuam dignitatem. Da operam, ut valeas.

*Aera refigere*) Leges antiquare, abrogare. *Aera* sunt leges aeneis tabulis incisae, proprie ipsae tabulae, quibus leges inscriptae. GRAEV.

(1) Senatu in aedem Telluris convocato, in quo Cicero ipse suasit, ut memoria discordiarum oblivione deleretur, pacisque et otii causa leges Caesaris servarentur.

## II.

Scr. Romae exeunte Septembri A. V. C. 709.

*Invehitur in Antonii immanitatem, reique publicae statum describit.*

M. T. CICERO C. CASSIO S. P. D.

Vehementer laetor, tibi probari sententiam et orationem meam: qua si saepius uti liceret, nihil esset negotii, libertatem et rempublicam reciperare. Sed homo amens et perditus,[1] multoque nequior, quam ille ipse, quem tu nequissimum occisum esse dixisti, caedis initium quaerit; nullamque aliam ob causam, me auctorem fuisse Caesaris interficiendi, criminatur, nisi, ut in me veterani incitentur. Quod ego pericu-

*Orationem meam*) Secundam in Antonium, quae exstat. MAN.

(1) Antonius.

lum non extimesco: modo vestri facti gloriam cum mea laude communicet. Ita nec Pisoni, qui in eum primus invectus est, nullo assentiente; nec mihi, qui idem tricesimo post die feci; nec P. Servilio, qui me est consequutus, tuto in senatum venire licet. Caedem enim gladiator quaerit, eiusque initium a. d. XIII kalend. octob. a me se facturum putavit. Ad quam paratus venerat, quum in villa Metelli complures dies commentatus esset. Quae autem in lustris et in vino commentatio potuit esse? Itaque omnibus est visus, ut ad te ante scripsi, vomere suo more, non dicere. Quare, quod scribis, te confidere, auctoritate et eloquentia nostra aliquid profici posse; nonnihil, ut in tantis malis, est profectum. Intelligit enim populus romanus, tres esse consulares, qui, quia, quae de republica bene senserint, libere loquuti sint, tuto in senatum venire non possint. Nec est praeterea

*Pisoni*) L. Calpurnio Pisoni, C. Caesaris socero. Vide Philipp. I. M.

*P. Servilio*) Isaurici filio, qui consul fuerat cum C. Caesare. Id.

*A. d. XIII Kalend. Octobr.*) Tota res ita se habet. Quum Cicero, post interitum Caesaris, primum desperata repub. in Graeciam abire cogitasset; deinde, allata spe quadam libertatis et otii, mutato consilio ad urbem revertisset; M. Antonius Consul Kalend. Sept. de supplicationibus relaturus, eum de more in senatum vocavit. Cicero misit, qui se excusarent, quod de via langueret. Ille iratus, fabros se missurum, et domum illius disturbaturum esse, audiente senatu, dixit. Venit Cicero postridie in senatum, id est, IV Non. Sept. et locutus est, absente Antonio, de rep. liberius, quam pericula minaeque postulabant: eaque nunc exstat oratio, Philippicarum prima. Tum Antonius, furore percitus, adesse eum iussit in senatu ad XIII Kal. Oct. ipse interea totum illud spatium, quod est a quarto Non. Sept. ad XIII Kal. Oct. commentatus est in Tiburtino Metelli, quae contra Ciceronem diceret. Eo die in senatum, dissuadentibus amicis, Cicero non venit; sed mox accurate scripta oratione respondit, quae inter Philippicas secunda legitur. Id.

*Ad quam*) Vict. Graev. *At quam.*

*Tres esse consulares*) L. Pisonem, qui primus; Ciceronem, qui secundus; P. Servilium, qui tertius in Antonium est invectus. Man.

*Nec est praeterea*) Hoc tamen effecimus, multi ut doleant tam malo exemplo, sed nihil ultra, quia nemo aliquid audet, et qui maxime potentes fovere vestram causam deberent, silent. I. F. Gron.

quod quidquam exspectes. Tuus enim necessarius affinitate nova delectatur. Itaque iam non est studiosus ludorum, infinitoque fratris tui plausu dirumpitur. Alter item affinis novis commentariis Caesaris delinitus est. Sed haec tolerabilia: illud non ferendum, quod est, qui vestro anno filium suum consulem futurum putet, ob eamque causam, se huic latroni deservire, prae se ferat. Nam L. Cotta familiaris meus, fatali quadam desperatione, ut ait, minus in senatum venit. L. Caesar, optimus et fortissimus civis, valitudine impeditur. Ser. Sulpicius, et summa auctoritate, et optime sentiens, non adest. Reliquos, exceptis designatis, ignosce mihi, si non numero consulares. Habes auctores consilii publici: qui numerus etiam bonis rebus exiguus esset, quid censes perditis? Quare spes est omnis in vobis: qui si idcirco abestis, ut sitis in tuto, ne in vobis quidem; sin aliquid dignum vestra gloria cogitatis, velim salvis nobis. Sin id minus, res tamen publica per vos brevi tempore ius suum reciperabit, Ego tuis neque desum, neque deero, Qui sive ad me referent, sive non, mea tibi tamen benivolentia fidesque praestabitur.

*Tuus enim necessarius*) Lepidus, qui Cassii uxoris sororem in matrimonio habebat, sororem eandem M. Bruti. Eius filius Antonii filiam duxerat nuper.

*Studiosus ludorum*) Quia ludis Apollinaribus, quos praetor urbanus M. Brutus de more dederat, plaudi a populo viderat L. Cassio trib. pl. fratri C. Cassii. MAN.

*Alter item affinis*) Cuius nomen ignoratur.

*Vestro anno*) Anno vobis destinato: post biennium: nam hoc anno praeturam gerebant Brutus et Cassius: et praeturam consulatus, interposito biennio, sequebatur. MAN.

*L. Cotta*) L. Aurelius Cotta, qui cos. fuit A. V. C. 688.

*L. Caesar*) Avunculus M. Antonii.

*Exceptis designatis*) Hirtio et Pansa.

## III.

Scr. Romae circa nonas Octobres A. V. C. 709.

*Queritur Antonium furorem in dies augere.*

M. T. CICERO C. CASSIO S. P. D.

Auget tuus amicus furorem in dies: primum in statua, quam posuit in Rostris, inscripsit PARENTI OPTIME MERITO: ut non modo sicarii, sed iam etiam parricidae iudicemini, quid dico, iudicemini? iudicemur potius. Vestri enim pulcherrimi facti [1] ille furiosus me principem dicit fuisse. Vtinam quidem fuissem! molestus nobis non esset. Sed hoc vestrum est: quod quum praeteriit, utinam haberem, quid vobis darem consilii! Sed ne mihi quidem ipsi reperio, quid faciendum sit. Quid enim est, quod contra vim sine vi fieri possit? Consilium omne autem hoc est illorum, ut mortem Caesaris persequantur. Itaque a. d. sext. non. octob. productus [2] in concionem a Canutio turpissime ille quidem discessit: sed tamen ea dixit de conservatoribus patriae, quae dici deberent de proditoribus. De me quidem non dubitanter, quin omnia de meo consilio et vos fecissetis, et Canutius faceret. Cetera cuiusmodi sint, ex hoc iudica, quod legato tuo viaticum eripuerunt. Quid eos interpretari putas, quum hoc faciunt? ad hostem scilicet portari. O rem miseram! dominum ferre non potuimus: conservo servimus. Et tamen me quidem favente magis,

*Tuus amicus*) M. Antonius. MAN.
(1) Caesaris interfecti.
*Non. Octob.*) Pighius in fastis ad annum V. C. DCCIX coniicit, *Nonas Octavius productus*, etc. GEBH.
(1) Scil. M. Antonius.

*A Canutio*) *Ti. Canutio* trib. pl.
*Legato tuo*) Legato Cassii, cui tum proconsuli obtigerat Syria provincia.
*Dominum*) Caesarem.
*Conservo*) M. Antonio.

quam sperante, etiam nunc residet spes in virtute tua. Sed ubi sunt copiae? De reliquo, malo te ipsum loqui tecum, quam nostra dicta cognoscere. Vale.

## IV.

Scr. Romae mense Ianuario A. V. C. 710.

*Antonium cum Caesare interfectum haud fuisse queritur. De senatu, de populo, de legatis ad Antonium, de Dolabellae conatu Syriam occupandi scribit.*

M. T. CICERO C. CASSIO S. P. D.

Vellem idibus martiis me ad coenam invitasses! Reliquiarum nihil fuisset. Nunc me reliquiae vestrae exercent, et quidem praeter ceteros me. Quanquam egregios consules habemus, sed turpissimos consulares; senatum fortem, sed infimo quemque honore fortissimum. Populo vero nihil fortius, nihil melius, Italiaque universa. Nihil autem foedius Philippo et Pisone, legatis, nihil flagitiosius: qui quum essent missi, ut Antonio ex senatus sententia certas res denuntiarent, [1] quum ille earum rerum nulli paruisset, ultro ab illo ad nos intolerabilia postulata retulerunt. [2] Itaque ad nos concurritur; factique iam in re salutari populares sumus. Sed tu quid ageres, quid acturus, ubi denique esses, nesciebam. Fama nuntiabat, te

*Consules habemus*) Hirtium et Pansam.

*Infimo quemque honore*) Quaestores et aediles.

*Philippo et Pisone*) L. Marcio Philippo, vitrico Octaviani, et L. Calpurnio Pisone, qui socer C. Caesaris fuerat. MAN.

(1) Ita legendum esse vidit I. F. Gronovius. Vulgo *nuntiarent*. Nempe missi erant legati, qui eum iuberent abstinere Mutina, dimittere exercitum etc.

(2) Philipp. VIII, cap. 8, 9, 10.

*In re salutari populares*) Multi enim in re perniciosa populares, ut duo Gracchi, P. Clodius, C. Caesar. MAN.

esse [1] in Syriam: auctor erat nemo. De Bruto, quo propius est, [2] eo firmiora videntur esse, quae nuntiantur. Dolabella valde vituperabatur ab hominibus non insulsis, quod tibi tam cito succederet, quum tu vixdum triginta dies in Syria fuisses. [3] Itaque constabat, eum recipi in Syriam non oportere. Summa laus et tua et Bruti est, quod exercitum praeter spem existimamini comparasse. Scriberem plura, si rem causamque nossem. Nunc quae scribo, scribo ex opinione hominum atque fama. Tuas literas avide exspecto. Vale.

(1) *Te isse* Edd. Med. al. Mss. Guelf. 1, 2.

(2) Nempe M. Brutus erat in Macedonia.

(3) Nimirum Cassius Syriam lege Caesaris et auctoritate senatus obtinuerat. Sed Caesare occiso Dolabella eam rogatione ad populum facta obtinuit; itaque quasi Cassio legitime successurus profectus est in Syriam.

*Constabat*) Ideo constabat, eum recipi non oportere, quia iam cito succederet. locus: non enim succedere Dolabellam Cassio senatus voluerat, sed potius ereptam Dolabellae Syriam Cassio tradiderat. MAN.

## V.

Scr. Romae mense Februario A. V. C. 710.

*M. Brutum laudat, ut accendat eius exemplo Cassium ad imitationem: de Mutinensi bello addit et de statu reipublicae.*

M. T. CICERO C. CASSIO S. P. D.

Hiemem credo adhuc prohibuisse, quo minus de te certum haberemus, quid ageres, maximeque ubi esses. Loquebantur omnes tamen, credo, quod volebant, in Syria te esse, habere copias. Id autem eo facilius credebatur, quia simile vero videbatur. Brutus quidem noster egregiam laudem est consequutus. Res enim tantas gessit, tamque inopinatas, ut eae quum per se gratae essent, tum ornatiores propter celeri-

tatem. [1] Quod si tu ea tenes, quae putamus, magnis subsidiis fulta respublica est. A prima enim ora Graeciae usque ad Aegyptum, optimorum civium imperiis muniti erimus et copiis. Quamquam, nisi me fallebat, res se sic habebat, ut totius belli omne discrimen in D. Bruto positum videretur: qui si, ut sperabamus, erupisset Mutina, nihil belli reliquum fore videbatur. Parvis omnino iam copiis obsidebatur, quod magno praesidio Bononiam tenebat Antonius. Erat autem Claternae noster Hirtius; ad Forum Cornelium Caesar, uterque cum firmo exercitu; magnasque Romae Pansa copias ex delectu Italiae comparabat. Hiems adhuc rem geri prohibuerat. Hirtius nihil nisi considerate, ut mihi crebris literis significat, acturus videbatur. Praeter Bononiam, Rhegium Lepidi, Parmam, totam Galliam tenebamus, studiosissimam reipublicae. Tuos etiam clientes Transpadanos mirifice coniunctos cum causa habebamus. Erat firmissimus senatus, exceptis consularibus: ex quibus unus L. Caesar firmus est et rectus. Ser. Sulpicii morte magnum praesidium amisimus. Reliqui partim inertes, partim improbi: nonnulli invident eorum laudi, quos in republica probari vident. Populi vero romani totiusque Italiae mira consensio est. Haec erant fere, quae tibi nota esse vellem. Nunc autem opto, ut ab istis Orientis partibus virtutis tuae lumen eluceat. Vale.

(1) De his rebus cf. Orat. Phil. X.

*A prima enim ora Graeciae*) Quam teuebat Brutus. *Usque ad Aegyptum.* Quam partem Cassius in potestate reip. continebat. MAN.

*Claternae*) Oppidum Lingonum in Gallia Cispadana, nunc *Quaderna*, iuxta amnem eiusdem nominis. Corrupte scribitur *Aliterna*. Tenuia supersunt nunc vestigia. Ambrosius lib. II, ep. 8, iam suo tempore in ruinis iacuisse testatur. GRAEV.

*Forum Cornelium*) Et hoc oppidum Lingonum est ad viam Flaminiam; sic dictum a L. Cornelio Sylla. Hodie *Imola*. ID.

*Regium Lepidi*) Oppidum Boiorum in Gallia Cispadana, quod et *Forum Rhegii* dicitur. Nunc *Reggio*. ID.

*Totam Galliam*) Cisalpinam. COR.

*Sulpicii*) in legatione ad Antonium vi morbi oppressi. Philipp. IX. ID.

## VI.

Scr. Romae mense Aprili A. V. C. 710.

*C. Titium Strabonem laudat in Cassio et M. Bruto, si res ad Mutinam male geratur, spem omnem reipublicae sitam esse dicit.*

M. T. CICERO C. CASSIO S. P. D.

Qui status rerum fuerit tum, quum has literas dedi, scire poteris ex C. Titio Strabone, [1] viro bono, et optime de republica sentiente: nam quid dicam, cupidissimo tui, qui, domo et fortunis relictis, ad te potissimum profectus sit? Itaque eum tibi ne commendo quidem. Adventus ipsius ad te satis eum commendabit. Tu velim sic existimes, tibique persuadeas, omne perfugium bonorum in te et Bruto esse positum, si, quod nolim, adversi quid evenerit. Res, quum haec scribebam, erat in extremum adducta discrimen. Brutus enim Mutinae vix iam sustinebat. Qui si conservatus erit, vicimus: sin (quod dii omen avertant!) omnis omnium cursus est ad vos. Proinde fac animum tantum habeas, tantumque apparatum, quanto opus est ad universam rempublicam reciperandam. Vale.

(1) Correxi vulg. *Tidio* auctore Manutio. Nam etiam XIII, 14, Titius Strabo nominatur, et fortasse ille idem est, etsi ibi *Lucius* praenomine scribitur.

*Brutus Mutinae*) D. Brutus. Corr.

## VII.

Scr. Romae exeunte Martio A. V. C. 710.

*Sententiam a se in senatu ex dignitate Cassii dictam, eandemque in concione defensam, significat.*

M. T. CICERO C. CASSIO S. P. D.

Quanto studio dignitatem tuam, et in senatu, [1] et ad populum [2] defenderim, ex tuis te malo, quam ex me, cognoscere. Quae mea sententia in senatu facile valuisset, nisi Pansa vehementer obstitisset. Ea sententia dicta, productus sum in concionem a tribuno plebis, M. Servilio. Dixi de te, quae potui, tanta contentione, quantum forum est, tanto clamore consensuque populi, ut nihil unquam simile viderim. Id velim mihi ignoscas, quod invita socru tua [3] fecerim. Mulier timida verebatur, ne Pansae animus offenderetur. In concione quidem Pansa dixit, matrem quoque tuam, et fratrem, [4] illam a me sententiam noluisse dici. Sed haec non movebant: alia malebam. Favebam et reipublicae, cui semper favi, et dignitati ac gloriae tuae. Quod autem et in senatu pluribus verbis disserui, et dixi in concione, in eo velim fidem meam liberes. Promisi enim et prope confirmavi, te non exspectasse, nec exspectaturum decreta nostra: sed te ipsum tuo more rempublicam defensurum. Et quam-

(1) Quum habuit Philippicam undecimam. MAN.

(2) Quae oratio non exstat.

*Nisi Pansa*) Illa sententia captus, quae dicta fuerat, et postea etiam in senatu valuit, ut Coss. Dolabellae persequendi causa Asiam et Syriam sortirentur. CORR.

*Ea sententia dicta*) Mea, ut tu Syriam obtineres, et Dolabellam persequereris: Philipp. XI. ID.

(3) Servilia Catonis Vticensis sorore.

*Offenderetur*) Mea sententia, quae provinciam illi eriperet, et tibi daret. CORR.

(4) L. Cassium.

quam nihildum audieramus, nec ubi esses, nec quas copias haberes: tamen sic statuebam, omnes, quae in istis partibus essent opes copiaeque, tuas esse: per teque Asiam provinciam confidebam iam reipublicae reciperatam. Tu fac in augenda gloria te ipsum vincas. Vale.

*Te ipsum* ) Alii *te ipse.*

## VIII.

Scr. Romae mense Iunio A. V. C. 710.

*Renovatum Lepidi scelere bellum esse conqueritur, et Cassium ad liberandam rempublicam hortatur.*

M. T. CICERO C. CASSIO S. P. D.

Scelus affinis tui, Lepidi, summamque levitatem et inconstantiam, ex actis, quae ad te mitti certo scio, cognosse te arbitror. Itaque nos, confecto bello, ut arbitrabamur, renovatum bellum gerimus, spemque omnem in D. Bruto et Planco habemus, si verum quaeris, in te et in M. Bruto, [1] non solum ad praesens perfugium, si, quod nolim, adversi quid acciderit, sed etiam ad confirmationem perpetuae libertatis. Nos hic de Dolabella audiebamus, quae vellemus; sed certos auctores non habebamus. Te quidem magnum hominem, et praesenti iudicio, et reliqui temporis exspectatione scito esse. Hoc tibi proposito, fac ut ad summa contendas. Nihil est tantum, quod non populus romanus a te perfici atque obtineri posse iudicet. Vale.

*Confecto bello*) Victoria Mutinensi.

(1) Ita legendum esse vidit I. F. Gronovius. Vulgo *et in meo Bruto.*

## IX.

Scr. Romae mense Iunio A. V. C. 710.

*Res in Asia gestas Romae ignorari, summam vero reipublicae spem in Cassio eiusque copiis positam esse scribit.*

M. T. CICERO C. CASSIO S. P. D.

Brevitas tuarum literarum me quoque breviorem in scribendo facit: et, vere ut dicam, non satis occurrit, quid scribam. Nostras enim res in actis perferri ad te certo scio; tuas autem ignoramus. Tanquam enim clausa sit Asia, sic nihil perfertur ad nos, praeter rumores de oppresso Dolabella, satis illos quidem constantes, sed adhuc sine auctore. Nos, confectum bellum quum putaremus, repente a Lepido tuo in summam sollicitudinem adducti sumus. Itaque persuade tibi, maximam reipublicae spem in te et in tuis copiis esse. Firmos omnino exercitus habemus: sed tamen, ut omnia, ut spero, prospere procedant, multum interest te venire. Exigua enim spes est reipublicae, nam nullam non libet dicere; sed, quaecumque est, ea despondetur anno consulatus tui. Vale.

*Quid scribam*) Ern. malebat *quod scribam*.

*Consulatus tui*) Et M. Bruti: eodem enim anno consules futuri erant. Man.

## X.

Scr. Romae initio Quintilis A. V. C. 710.

*Lepidum hostem iudicatum scribit, illique Brutum et Cassium, in quibus iam, praeter consules designatos, summa spes sit reipublicae, in Italia exspectari ostendit.*

M. T. CICERO C. CASSIO S. P. D.

Lepidus, tuus affinis, meus familiaris, pridie kal. quintiles sententiis omnibus hostis a senatu iudicatus est, ceterique, qui una cum illo a republica defecerunt; quibus tamen ad sanitatem redeundi ante kal. septemb. potestas facta est. Fortis sane senatus, sed maxima spes subsidii tui. Bellum quidem, quum haec scribebam, sane magnum erat, scelere et levitate Lepidi. Nos de Dolabella quotidie, quae volumus, audimus; sed adhuc sine capite, [1] rumore nuntio. Quod quum ita esset, tamen literis tuis, quas nonis maii ex castris datas acceperamus, ita persuasum erat civitati, ut illum iam oppressum omnes arbitrarentur, te autem in Italiam venire cum exercitu: ut, si haec ex sententia confecta essent, consilio atque auctoritate tua; [2] sin quid forte titubatum, ut fit in bello, exercitu tuo niteremur. Quem quidem ego exercitum, quibuscumque potero rebus, ornabo, cuius rei tum tempus erit, quum, quid opis reipublicae laturus is exercitus sit, aut quid iam tulerit, notum esse coeperit. Nam adhuc tantum conatus audiuntur, optimi illi quidem et praeclarissimi, sed gesta res exspecta-

*Maxima spes*) Ms. codex *sed maxima spes:* quae scriptura mihi prae aliis probatur. Potest et vulgata defendi commode. GRAEV.

(1) Vulgo addebatur *sine auctore*, quod ex interpretatione verborum *sine capite* natum esse vere Ernestius iudicavit.

(2) Olim addebatur *roboraremur*, quod abest a Mss. paulo antiquioribus, teste Victorio. T.

tur: quam quidem aut iam esse aliquam, aut appropinquare confido. Tua virtute et magnitudine animi nihil est nobilius. Itaque optamus, ut quam primum te in Italia videamus. Rempublicam nos habere arbitrabimur, si vos habebimus. Praeclare viceramus, nisi spoliatum, inermem, fugientem Lepidus recepisset Antonium. Itaque nunquam tanto odio civitati Antonius fuit, quanto est Lepidus. Ille enim ex turbulenta republica, hic ex pace et victoria bellum excitavit. Huic oppositos consules designatos habemus; in quibus est magna illa quidem spes, sed anceps cura, propter incertos exitus proeliorum. Persuade tibi igitur, in te et in Bruto tuo esse omnia; vos exspectari; Brutum quidem iam iamque. Quod si, ut spero, victis hostibus nostris veneritis; tamen auctoritate vestra respublica exsurget, et in aliquo statu tolerabili consistet. Sunt enim permulta, quibus erit medendum; etiamsi respublica satis esse videbitur sceleribus hostium liberata. Vale.

*Exsurget*) Ms. Ern. *resurget*.

## XI.

Scr. nonis Martiis in castris Taricheis A. V. C. 710.

*Narrat a quibus copias acceperit, seque et rempublicam commendat.*

C. CASSIVS PROCOS. M. T. CICERONI S. P. D.

Si vales, bene est: ego quidem valeo. In Syriam me

*Procos.*) Non quia consul fuisset, verum quia proconsulari imperio Syriae praeesset. Nondum tamen ei Syria a senatu decreta fuerat. Decreta est enim post mortem Trebonii, ut Philippica XI ostendit. Trebonius autem quum hanc epistolam scripsit Cassius, nondum perierat. MAN.

profectum esse scito ad L. Murcum et Q. Crispum, [1] imperatores. Viri fortes optimique cives, posteaquam audierunt, quae Romae gererentur, exercitus mihi tradiderunt; ipsique mecum una fortissimo animo rempublicam administrant. Item legionem, quam Q. Caecilius Bassus [3] habuit, ad me venisse scito. Quatuorque legiones, quas A. Allienus ex Aegypto eduxit, traditas ab eo mihi esse scito. Nunc te cohortatione non puto indigere, ut nos absentes remque publicam, quantum est in te, defendas. Scire te volo, firma praesidia vobis senatuique non deesse, ut optima spe et maximo animo rempublicam defendas. Reliqua tecum aget L. Carteius, familiaris meus. Vale. Data nonis martiis, ex castris Taricheis.

(1) L. Statium Murcum et Q. Martium Crispum viros praetorios, tunc in Syria Procoss. et Impp. etsi Crispus Bithyniae praefectus fuerat. Con.

(2) Contra Antonium et Dolabellam.

(3) Qui post pugnam Pharsalicam io Syriam profugerat ibique legionem, quam Caesar sub Sex. Iulio quaestore reliquerat, occiso eo, recepit, eamque deinde Cassio tradidit invitus.

*Quantum est in te*) Plerique codd. Mss. *quantum opus est.*

*Taricheis*) Tarichea, oppidum munitum Palaestinae in Galilaea iuxta lacum Tiberiadis. Plin. V, 15.

## XII.

Dat. ex castris in Asia Nonis Maii A. V. C. 710.

*Res a se gestas exponit; suam dignitatem suosque duces et milites commendat; in Ciliciam contra Dolabellam proficisci in animo esse significat.*

CASSIVS PROCOS. M. T. CICERONI SVO.

Si vales bene est: ego quidem valeo. Legi tuas literas, in quibus mirificum tuum erga me amorem recognovi. Videbaris enim non solum favere nobis, id

quod et nostri et reipublicae causa [1] semper fecisti; sed etiam gravem curam suscepisse, vehementerque esse de nobis sollicitus. Itaque, quod te primum existimare putabam, nos, oppressa republica, quiescere non posse; deinde, quum suspicarere nos moliri, quod te sollicitum esse et de salute nostra et de rerum eventu putabam: simul ac legiones accepi, quas A. Allienus eduxerat ex Aegypto, scripsi ad te, tabellariosque complures Romam misi. Scripsi etiam ad senatum literas, quas reddi vetui prius, quam tibi recitatae essent: si forte mei obtemperare mihi voluerint. [2] Quod si literae perlatae non sunt, non dubito, quin Dolabella, qui, nefarie Trebonio occiso, Asiam occupavit, tabellarios meos deprehenderit, literasque interceperit. Exercitus omnes, qui in Syria fuere, teneo. Habui paullulum morae, dum promissa militibus persolvo. Nunc iam sum expeditus. A te peto, ut dignitatem meam commendatam tibi habeas, si me intelligis, nullum neque periculum, neque laborem patriae denegasse; si contra importunissimos latrones arma cepi, te hortante et auctore; si non solum exercitus ad rempublicam libertatemque defendendam comparavi, sed etiam crudelissimis tyrannis

(1) Codd. Dresd. 1, 2, Pal. 1, *id quod et nostrae reipubl. causa*, quod recepit Benedictus.

*Moliri*) Apparare. *Moliri* enim absolute ponitur interdum. Terentius in Heaut. *Dum moliuntur, dum comuntur, annus est.* Man.

(2) Nempe Cassii familia non satis favebat Ciceroni propter coniunctionem cum Antonio et Lepido de qua supra epist. 2 huius libri. Ern.

*Quod si literae*) *Literae* Weiskius uncis inclusit; in cod. Magd. omissum.

*Occiso*) Smyrnae: quaestione primum tormentis habita pecuniae publicae, deinde cervicibus fractis, abscisso capite; quod affixum gestari in pilo, reliquum corpus trahi, atque laceratum in mare abiici Dolabella iussit. Phil. XI, Appianus lib. IV, Dio lib. XLVII. Man.

*Habui*) Sic Asconius 1, Mediceus, Manutii codd. Pal. 1, Guel. 2 alii, quod recte respondet sequenti *nunc iam sum expeditus.* Alii nonnulli ut Dresd. 2, Lips. *habeo.*

eripui: quos si occupasset Dolabella, non solum adventu, sed etiam opinione et exspectatione exercitus sui Antonium confirmasset. Quas ob res milites tuere, si eos mirifice de republica meritos esse animadvertis, et effice, ne quem poeniteat, rempublicam, quam spem praedae et rapinarum, sequi maluisse. Item Marci et Crispi, imperatorum, dignitatem, quantum est in te, tuere. Nam Bassus misere [1] noluit mihi legionem tradere. Quod nisi milites, invito eo, legatos ad me misissent, clausam Apameam tenuisset, quoad vi esset expugnata. Haec a te peto, non solum reipublicae, quae tibi semper fuit carissima, sed etiam amicitiae nostrae nomine, quam confido apud te plurimum posse. Crede mihi, hunc exercitum, quem habeo, senatus atque optimi cuiusque esse, maximeque tuum: de cuius voluntate assidue audiendo, mirifice te diligit, carumque habet. Qui si intellexerit, commoda sua curae tibi esse, debere etiam se tibi omnia putabit.

2. Literis scriptis, audii, Dolabellam in Ciliciam venisse cum suis copiis. Proficiscar in Ciliciam. Quid egerim, celeriter ut scias, dabo operam. Ac velim, ut meremur de republica, sic felices simus. Fac valeas, meque ames. Nonis maii, ex castris.

(1) Non, ut Weiskius interpr. *inepte*, *puerili contumacia*; sed eodem significatu, quo garrulus ille apud Horatium, *misere cupis inquit abire*. Sat. I, 9, 14. — *Misere*) Turpiter et infeliciter. Miser, quia noluit id, quod debuit. MAN.

## XIII.

Dat. Idib. Iun. Cypro a Crommyu-acride A. V. C. 710.

*Gratulatur de Mutinensi victoria, et res a se gestas exponit.*

CASSIVS M. T. CICERONI S. D.

Si vales bene est: valeo. Quum reipublicae vel salute vel victoria gaudemus; tum instauratione tuarum laudum, quod maximus consularis maximum consulem te ipse vicisti, et laetamur, et mirari satis non possumus. Fatale nescio quid tuae virtuti datum: idque saepe iam experti sumus. Est enim tua toga omnium armis felicior: quae nunc quoque nobis paene victam rempublicam ex manibus hostium eripuit ac reddidit. Nunc ergo vivemus liberi; nunc te, omnium maxime civis, et mihi carissime, id quod maximis reipublicae tenebris comperisti; nunc te habebimus testem nostri, et in te, et in coniunctissimam tibi rempublicam amoris: et, quae saepe pollicitus es, te et taciturum, dum serviremus, et dicturum de me tum, quum mihi profutura essent; nunc illa

*Cassius*) Quis hic Cassius fuerit, incertum est. Frater C. Cassii procos. Quintus esse non potest. Hic enim Hispaniam sortitus erat. Fuerunt qui Cassium Parmensem putarent, quem Appianus de B. C. V, 1, p. 719, a Bruto et Cassio in Asia relictum esse perhibet, cuius tamen opinionis nullum subest fundamentum. Probabilius est esse L. Cassium Cassii Procos. ex fratre nepotem, quem narrat Appianus lib. IV de B. C. in praelio Philippensi data opera usque ad necem pugnasse. Nam quod Struthio in mentem venit, hanc epistolam a Lentulo scriptam esse, eodem cuius sunt epistolae 14, 15 huius libri, id propterea admitti non potest, quod Lentulus ille a. d. IV. Non. Iun. Pergae in Pamphylia illas epistolas dedit, scripsitque sibi propositum esse totam provinciam ad exigendas pecunias percurrere, ideoque nullo modo potest Idibus Iuniis in Cypro fuisse.

*Tum instauratione*) XII Kal. Maii, quo die a toto pene populo in Capitolium est deductus, maximoque clamore et plausu in rostris collocatus. Corr.

*Reipublicae tenebris*) Caesare dominante, luce libertatis extincta. Man.

non ego quidem dici tantopere desiderabo, quam sentiri a te ipso. Neque enim omnium indicio malim me a te commendari, quam ipsi tuo iudicio [1] digne ac mereor commendatus esse: ut haec novissima nostra facta, non subita, nec inconvenientia, sed similia illis cogitationibus, quarum tu testis es, fuisse iudices, meque ad optimam spem patriae non minimum tibi ipsi producendum putes. Sunt tibi, M. Tulli, liberi propinquique, digni quidem te, et merito tibi carissimi. Esse etiam debent in republica proxime hos cari, qui studiorum tuorum sunt aemuli: quorum esse cupio tibi copiam. Sed tamen non maxima me turba puto excludi, quo minus tibi vacet me excipere, et ad omnia, quae velis et probes, producere. Animum tibi nostrum fortasse probavimus: ingenium diutina servitus, certe, qualecumque est, minus tamen, quam erat, passa est videri. Nos ex ora maritima Asiae provinciae, et ex insulis quas potuimus naves deduximus. Delectum remigum, magna contumacia civitatum, tamen satis celeriter habuimus. Sequuti sumus classem Dolabellae, cui Lucilius praeerat: qui spem saepe transitionis praebendo, neque unquam non decedendo, novissime Corycum se contulit, et clauso portu se tenere coepit. Nos, illa relicta, quod et in castra pervenire satius esse putabamus, et sequebatur classis altera, quam anno priore

(1) Vulgatum *ipse tuo iudicio* sine dubio vitiosum. Verissime igitur emendavit Ern. *ipsi tuo iudicio*. Hoc enim opponitur antecedenti *omnium iudicio*.

*Producendum* ) *Produci* dicuntur, qui evehuntur ad dignitates, commendantur. Senec. praef. Controv. lib. IV: *Nisi illum magnitudo patris non produceret*, sed *abiiceret*. Augustus apud Sueton. Claud. cap. 4: *Quid est quod dubitemus, quin per eosdem articulos et gradus producendus sit, per quos frater eius productus fuit?* Vide ibi Casaub. GRAEV.

*Me excipere* ) Suscipere in curam tuam, et mihi suffragari ad honores, quibus me dignum putabis. I. G. GR.

in Bithynia Tillius Cimber compararat, cui Turulius quaestor praeerat; Cyprum petivimus. Ibi, quae cognovimus, scribere ad vos quam celerrime voluimus. Dolabellam, ut Tarsenses, pessimi socii, ita Laodiceni, multo amentiores, ultro arcessierunt: ex quibus utrisque civitatibus, graecorum militum numero, speciem exercitus effecit. Castra habet ante oppidum Laodiceam posita, et partem muri demolitus est, et castra oppido coniunxit. Cassius noster cum decem legionibus, et cohortibus viginti auxiliariis, et quatuor millium equitatu, a millibus passuum viginti, castra habet posita Πάλτῳ: et existimat, se sine proelio posse vincere. Nam iam ternis tetradrachmis triticum apud Dolabellam est; nisi quid navibus Laodicenorum supportarit, cito fame pereat, necesse est: ne supportare possit, et Cassii classis bene magna, cui praeest Sextilius Rufus, et tres, quas nos adduximus, ego, Turulius, Patiscus, facile praestabunt. Et volo vos bene sperare, et rempublicam, ut vos istic expedistis, ita pro nostra parte celeriter nobis [1] expediri posse, confidere. Vale. Data idibus iun. Cypro, a Crommyu-acride.

*Spem saepe transitionis praebendo*) Qui simulabat identidem sese iam dediturum et ad nos accessurum, et tamen, quum audiret me venire, ulterius semper recedebat. Lege *recedendo*. GRON.

*Turulius*) Qui postea sequutus Antonium contra Octavium, tandem contemptae religionis, Valerio auctore, Aesculapio poenas dedit. CORR.

*Graecorum militum*) Sc. conctio, tantam multitudinem paravit, ut sit instar iusti exercitus. I. F. GRON.

*Cassius noster*) C. Cassius *proconsul.*

Πάλτῳ) Paltus, oppidum Syriae. PLIN.

*Ternis tetradrachmis*) Hoc est, duodecim drachmis, seu denariis, qui schellingis Batavorum respondent, venditur medimnus tritici. Nam apud Livium pro *trium fere denariorum in singulis tetradrachmis argenti est pondus*, legendum *quatuor fere denariorum*, ut recte animadvertit Budaeus de Asse, et Gronovius de sestertiis. GRAEV.

*Crommyu-acride*) Verba Graeca Latine prolata. Nam Κρομμύου ἄκρα Cypri promontorium est, auctoribus Strabone et Ptolemaeo: ἀκρὶς autem deminutiva forma dictum. Cassius, quum Latine loqui vellet, ex duobus nominibus unum fecit, omissa una litera u. MAN. Integrum edidit Graevius *Crommyu-acride.*

(1) Schulz. *vobis.*

## XIV.

Scr. Pergae IV non. Iun. A V. C. 710.

*P. Cornelius Lentulus Spinther, eius qui Consul fuerat A. V. 696 filius, qui anno superiore Trebonii in Asia proquaestor fuerat, deinde ei provinciae pro praetore praefuit, hac epistola exponit res a se gestas 1. Rhodios accusat 2; procurationem Asiae petit 3; merita sua in rempublicam commemorat 4.*

LENTVLVS (1) CICERONI SVO S. P. D.

Quum Brutum nostrum convenissem, eumque tardius in Asiam venturum animadverterem; in Asiam redii, ut reliquias mei laboris colligerem, et pecuniam quam primum Romam mitterem. Interim cognovi, in Lycia esse classem Dolabellae, ampliusque centum naves onerarias, in quas exercitus eius imponi posset: idque Dolabellam ea mente comparasse, ut, si Syriae spes eum frustrata esset, conscenderet in naves et Italiam peteret, seque cum Antoniis et reliquis latronibus coniungeret. Cuius rei tanto in timore fui, ut, omnibus rebus relictis, cum paucioribus et minoribus navibus ad illas ire conatus sim. Quae res, si a Rhodiis non essem interpellatus, fortasse tota sublata esset: tamen magna ex parte profligata est, quandoquidem classis dissipata est, adventus nostri timo-

(1) Filius Lentuli Spintheris, ad quem sunt libri primi epistolae. Augur erat, ut lib. XXXIX scripsit Dio. Quaestor in Asiam profectus erat cum Trebonio proconsule. Quo mortuo, propraetoris nomen assumpserat, quo maiore auctoritate sociis imperare posset: nec tamen quaestoris officium intermiserat: itaque proquaestor vocabatur, ut inscriptio docet epistolae sequentis. MAN.

*Mei laboris*) Quaesturae.

*Quandoquidem*) Sic plerique codd. melius quam *quum quidem*, quod est in aliis, ut Dresd. 1, 3, 5.

*Dissipata est*) Ernestius frustra correxit *esset*. Vulgatum *est* recte defendit Strothius, idemque Benedictus restituit. Nam in *dissipata est* debet esse idem tempus quod in *effugerunt* et in *sunt exceptae*.

re, milites ducesque effugerunt, onerariae omnes ad unam a nobis sunt exceptae. Certe (quod maxime timui) videor consequutus, ut non possit Dolabella in Italiam pervenire, nec, sociis suis firmatis, durius vobis efficere negotium.

Rhodii nos et rempublicam quam valde desperaverint, ex literis, quas publice misi, cognosces. Et quidem multo parcius scripsi quam re vera eos facere inveni. Quod vero scripsi, mirari noli. [1] Mira est eorum amentia, nec in me ullae privatim iniuriae unquam; [2] malus animus eorum in nostram salutem, cupiditas partium aliarum, perseverantia in contemptione optimi cuiusque, ferenda mihi non fuit. Nec [3] tamen omnes perditos esse puto. Sed iidem illi, qui tum fugientem patrem meum, [4] qui L. Lentulum, qui Pompeium, qui ceteros viros clarissimos non receperunt, iidem, tanquam aliquo fato, et nunc aut magistratum gerunt, aut eos, qui sunt in magistratu, in sua habent potestate. Itaque eadem superbia in pravitate utuntur. Quorum improbitatem aliquando re-

*Nos et rempublicam quam valde desperaverint*) Quam insolentes erga nos fuerint, quod de rep. et bonis partibus actum putarent, GRON.

(1) Verba *quam re vera facere eos inveni; quod vero aliquid de his scripsi* Manutius addidit ex antiquo Vincentii Riccii libro, quocum postea consentire vidit Sigonii librum, et quatuor praeterea codd. quos ipse habuit. Victorius ea non admisit, ex interpretatione fluxisse arbitratus. Lambinus vero, etsi in suis Mss. ea non invenit, nec sustulit, nec tollenda putavit. Idem nuper censuit Weiskius. Ac mihi quoque genuina videntur, nisi quod verba *aliquid de his* ut perperam inculcata delevi. Nam non *aliquid*, sed multa eaque gravia in epistola publice missa (ep. 15 huius libri) scripsit Lentulus. Ceterum Weiskius bene monuit facile librarios illam ῥῆσιν omittere potuisse, quum a priore *scripsi* ad alterum *scripsi* oculis aberrassent.

(2) Scil. *fuere*. Sic duo veteres libri teste Manutio. Plerique ediderunt e Mss. aliis, *nec me meae ullae privatim iniuriae unquam*. Alii, *nec me meae ullae privatim iniuriae moverunt unquam*.

(3) Alii *non*.

(4) Ex pugna Pharsalica. Caesar. III de B. C. cap. 102. MAN.

*Lentulum*) Consul cum C. Marcello A. V. C. 704.

tundi, et non pati impunitate augeri, non solum utile est reipublicae nostrae, sed etiam necessarium.

3. De nostra dignitate, velim tibi ut semper curae sit: et quocumque tempore occasionem habueris, et in senatu, et in ceteris rebus laudi nostrae suffragere. Quando consulibus decreta est Asia, et permissum est iis, ut, dum ipsi venirent, darent negotium, qui Asiam obtineant: rogo te, petas ab iis, ut hanc dignitatem potissimum nobis tribuant, et mihi dent negotium, ut Asiam obtineam, dum ipsorum alteruter venerit. Nam, quod huc properent in magistratu venire, aut exercitum mittere, causam non habent. Dolabella enim in Syria est; et, ut tu divina tua mente prospexisti et praedicasti, dum isti venient, Cassius eum opprimet. Exclusus enim ab Antiochea Dolabella, et in oppugnando male acceptus, nulla alia confisus urbe, Laodiceam, quae est in Syria ad mare, se contulit. Ibi spero celeriter eum poenas daturum. Nam neque, quo refugiat, habet; neque diutius ibi poterit tantum exercitum Cassii sustinere. Spero etiam confectum esse iam et oppressum Dolabellam. Quare non puto, Pansam et Hirtium in consulatu properaturos in provincias exire, sed Romae acturos consulatum. Itaque si ab his petieris, ut interea nobis procurationem Asiae dent, spero te posse impetrare. Praeterea mihi promiserunt Pansa et Hirtius coram, et absenti mihi scripserunt, Verrioque nostro Pansa affirmavit, se daturum operam, ne in suo consulatu mihi succedatur. Ego porro non, mediusfidius, cu-

*Non pari*) Vulgo *pati*. Recte autem Ernestius post Bengelium *pari* scribendum esse censuit.

*Consulibus*) Pansae et Hirtio, quos Lentulus tum quum hoc scribebat obiisse nesciebat. MAN.

*Praedicasti*) Philippica XI.

*Dum isti venient*) Sic Guelf. 2, edd. Rom. aliaeque antiquae. Vulgo *veniunt*. Ern. rescripsit *veniant*.

piditate provinciae produci longius spatium mihi volo. Nam mihi fuit ista provincia plena laboris, periculi, detrimenti. Quae ego ne frustra subierim, neve prius, quam reliquias meae diligentiae consequar, decedere cogar, valde laboro. Nam si potuissem, quam exegeram pecuniam, universam mittere, postularem, ut mihi succederetur: nunc, quod Cassio dedi, quod Trebonii morte amisimus, quod etiam crudelitate Dolabellae, aut perfidia eorum, qui mihi fidem reique publicae non praestiterunt, id consequi et reficere volo. Quod aliter non potest fieri, nisi spatium habuero. Id, ut per te consequar, velim, ut solet, tibi curae sit.

4. Ego me de republica puto esse meritum, ut non provinciae istius beneficium exspectare debeam, sed tantum, quantum Cassius et Bruti, non solum illius facti periculique societate, sed etiam huius temporis studio et virtute. Primus enim ego leges Antonias fregi; primus equitatum Dolabellae ad rempublicam traduxi, Cassioque tradidi; primus delectus habui pro salute omnium contra coniurationem sceleratissimam; solus Cassio et reipublicae Syriam, exercitusque, qui ibi erant, coniunxi. Nam nisi ego tantam pecuniam, tantaque praesidia, et tam celeriter Cassio dedissem; ne ausus quidem esset ire in Syriam; et nunc non minora pericula reipublicae a Dolabella instarent, quam ab Antonio. Atque haec omnia is feci, qui sodalis et familiarissimus Dolabellae eram; coniunctissimus sanguine Antoniis; provinciam quoque illorum beneficio habebam: sed *πατρίδα ἐμὴν μᾶλλον φιλῶν*, [1]

*Illius facti*) Caesaris caedis, in qua hic Lentulus falso se Bruti et Cassii socium fuisse gloriabatur. CORR.

(1) Integrum senarium recitat Plutarchus ἐν τῷ πολιτικῶν παραγγελμάτων « φιλῶ τέκν' ἀλλὰ πατρίδα ἐμὴν μᾶλλον φιλῶ. » Quem dimidiatum, et parva quadam mutatione, Lentulus attulit. MAN.

omnibus meis bellum primus indixi. Haec etsi adhuc non magnopere mihi tulisse fructum animadverto, tamen non despero; nec defatigabor permanere, non solum in studio libertatis, sed etiam in labore et periculis. Attamen si etiam aliqua gloria iusta et merita provocabimur senatus et optimi cuiusque officiis; maiore cum auctoritate apud ceteros erimus, et eo plus prodesse reipublicae poterimus. Filium tuum, ad Brutum quum veni, videre non potui, ideo quod iam in hiberna cum equitibus erat profectus: sed, mediusfidius, ea esse eum opinione, et tua, et ipsius, et in primis mea causa, gaudeo. Fratris enim loco mihi est, qui ex te natus, teque dignus est. Vale. D. IV kalend. Iun. Pergae.

## XV.

**Scr. Pergae IV non. Iun. A. V. C. 710.**

*Res a se gestas exponit 1; in Rhodios invehitur 2; de Dolabella grata narrat 3, 4.*

P. LENTVLVS P. F. PROQVAEST. PROPR.
COSS. PRAETT. TRIB. PL. SEN. P. Q. R. S. P. D.

Si valetis, liberique V. V., B. E. V. Scelere Dolabellae oppressa Asia, in proximam provinciam Macedoniam, praesidiaque reipublicae, quae M. Brutus, V. C., tenebat, me contuli: et id egi, ut, per quos celerrime posset, Asia provincia vectigaliaque in vestram potestatem redigerentur. Quod quum pertimuisset Dolabella, vastata provincia, correptis vectigalibus, praecipue civibus romanis omnibus crudelissime denudatis ac divenditis, celeriusque Asia excessisset, quam eo praesidium adduci potuisset; diutius morari,

*Oppressa Asia*) Smyrna scil. capta. *Divenditis*) Manutius, *divexatis*. *Omnibus*) redundat, iudice Graevio.

aut exspectare praesidium non necesse habui; et quam primum ad meum officium revertendum mihi esse existimavi, ut et reliqua vectigalia exigerem, et, quam deposui pecuniam, colligerem: quidquid ex ea correptum esset, aut quorum id culpa accidisset, cognoscerem quam primum, et vos de omni re facerem certiores. Interim quum per insulas in Asiam naviganti mihi nuntiatum esset, classem Dolabellae in Lycia esse, Rhodiosque naves complures instructas et paratas in aqua habere; cum his navibus, quas aut mecum adduxeram, aut comparaverat Patiscus proquaestor, homo mihi quum familiaritate, tum etiam sensibus in republica coniunctissimus, Rhodum reverti, confisus auctoritate vestra, senatusque consulto, quo hostem Dolabellam iudicaratis; foedere quoque, quod cum his, M. Marcello, Ser. Sulpicio consulibus, renovatum erat: quo iuraverant Rhodii, eosdem hostes se habituros, quos S. P. Q. R. Quae res nos vehementer fefellit. Tantum enim abfuit, ut illorum praesidio nostram firmaremus classem, ut etiam a Rhodiis urbe, portu, statione, quae extra urbem est, commeatu, aqua denique prohiberentur nostri milites: nos vix ipsi singulis cum navigiolis reciperemur. Quam indignitatem deminutionemque, non solum iuris nostri, sed etiam maiestatis imperiique populi romani, idcirco tulimus, [1] quod interceptis literis cognoramus, Dolabellam, si desperasset de Syria Aegyptoque, quod necesse erat fieri, in naves cum omnibus suis latronibus, atque omni pecunia conscendere esse paratum, Italiamque petere: idcirco etiam naves onerarias, quarum minor nulla erat duum millium

(1) Recte sic Ernestius h. l. constituit. Vulgo: *quam indignitatem diminutionemque maiestatis non solum iuris nostri, sed etiam imperii populique Romani idcirco tulimus.*

*Duum millium amphorum*) Anti-

amphorum, contractas, in Lycia a classe eius obsideri. Huius rei timore, Patres conscripti, peritus, iniurias perpeti, et cum contumelia etiam nostra, omnia prius experiri malui. Itaque ad illorum voluntatem introductus in urbem, et in senatum eorum, quam diligentissime potui, causam reipublicae egi; periculumque omne, quod instaret, si ille latro cum omnibus suis naves conscendisset, exposui. Rhodios autem tanta in pravitate animadverti, ut omnes firmiores putarent, quam bonos; ut hanc concordiam et conspirationem omnium ordinum ad defendendam libertatem propense non crederent esse factam; ut patientiam senatus, et optimi cuiusque manere etiam nunc confiderent, nec potuisse audere quemquam Dolabellam hostem iudicare; ut denique omnia, quae improbi fingebant, magis vera existimarent, quam quae vere facta erant, et a nobis docebantur. Qua mente etiam ante nostrum adventum, post Trebonii indignissimam caedem, ceteraque tot tamque nefaria facinora, binae profectae erant ad Dolabellam legationes eorum, et quidem novo exemplo, contra leges ipsorum, prohibentibus iis, qui tum magistratus gerebant. Hinc sive timore (ut dictitant) de agris, quos in continenti habent, sive furore, [1] sive potentia paucorum, qui et antea pari contumelia viros clarissimos affecerant, et nunc quum maxime nos magistratus gerentes, [2] nullo exemplo, neque vestro [3] ex parte, neque

quissimus Grammaticus Iulius Romanus admonuit, *Amphorum* dici, quum additur numerus; *Amphorarum*, per se; ut est apud Carisium. MAN.

*Hinc*) Ita correxi vulg. *haec*, in qua constructio laborat. Weiskius e cod. Magd. recepit *nec*. Nonnulli libri, teste Manutio, *hoc*.

(1) *Sive timor est — sive furor* codd. Dresd. 1, 2, Mentel. Magdeb. quod Benedictus reposuit.

*Viros clarissimos*) Lentulum, et Pompeium. Epist. 14. MAN.

(2) Sic emendavi vulgatum *et nunc maximas magistratus gerentes*. Nam

nostro praesentium, [1] neque imminenti Italiae urbique nostrae periculo, si ille parricida cum suis latronibus, navibus, ex Asia Syriaque expulsus, Italiam petisset, mederi quum facile possent, voluerunt. Nonnullis etiam ipsi magistratus veniebant in suspicionem, detinuisse nos, et demorati esse, [2] dum classis Dolabellae certior fieret de adventu nostro. Quam suspicionem consequutae res aliquot auxerunt: maxime quod subito ex Lycia Sex. Marius et C. Titius, legati Dolabellae, a classe discesserunt, navique longa profugerunt, onerariis relictis: in quibus colligendis non minimum temporis laborisque consumpserant. Itaque quum ab Rhodo cum iis, quas habueramus, navibus, in Lyciam venissemus, naves onerarias recepimus, dominisque restituimus, iidemque, quod maxime verebamur, ne posset Dolabella cum suis latronibus in Italiam venire, timere desiimus; classem fugientem persequuti sumus usque Sidam, quae extrema regio est provinciae meae. Ibi cognovi, partem navium Dolabellae diffugisse, reliquas Syriam Cyprumque petiisse. Quibus disiectis, quum scirem, C. Cassii, singularis civis et ducis, classem maximam

de se ipso hic Lentulum loqui manifestum est, qui nunc duo magistratus gerebat, proquaestoris et propraetoris. Nec tamen dicere poterat se *maximos* magistratus gerere.

(3) Recte I. F. Gronovius *vestro* reponendum censuit, scil. periculo. Vulg. *vestra*.

(1) Ernestius correxit *praesenti*, quod scil. opponeretur *imminenti* quod sequitur. Sed *praesentium* opponitur omisso *absentium*, quod latet in *vestro*.

*Voluerunt*) Sic recte Manut. edidit e duobus Mss. Vulgo male *noluerunt*.

(2) Ernestius putabat accusativum *demoratos esse* requiri, ideoque cum Graevio legere malebat *demorati*. Sed nominativum *demorati* defenderunt Schellerus et Weiskius.

*Consumpserant*) Bene hoc restituit Ern. ex ed. Rom. Vulg. *consumpserint*.

*Vsque Sidam*) Vltra non licuit. Nam provinciae fines praeterire leges vetabant. Sida vero in Pamphylia fuit; et Pamphylia ad imperium Asiae pertinuit. Max.

fore praesto in Syria, ad meum officium reverti: daboque operam, ut meum studium, diligentiam vobis, Patres conscripti, reique publicae praestem; pecuniamque, quam maximam potero, et quam celerrime cogam, omnibusque cum rationibus ad vos mittam. Si percurrero provinciam, et cognovero, qui nobis et reipublicae fidem praestiterunt in conservanda pecunia a me deposita, quique scelere ultro deferentes pecuniam publicam, hoc munere societatem facinorum cum Dolabella inierunt, faciam vos certiores. De quibus, si vobis videbitur, si, ut meriti sunt, graviter constitueritis, nosque vestra auctoritate firmaveritis; facilius et reliqua exigere vectigalia, et exacta servare poterimus. Interea quo commodius vectigalia tueri, provinciamque ab iniuria defendere possim, praesidium necessarium voluntariumque comparavi. His literis scriptis, milites circiter xxx, quos Dolabella ex Asia conscripserat, e Syria fugientes in Pamphyliam venerunt. Hi nuntiaverunt, Dolabellam Antiocheam, quae in Syria est, venisse; non receptum, conatum esse aliquoties vi introire; repulsum semper esse cum magno suo detrimento. Itaque centum circiter amissis, aegris relictis, noctu Antiochea profugisse Laodiceam versus; ea nocte omnes fere Asiaticos milites ab eo discessisse; ex his ad octingentos Antiocheam rediisse, et se iis tradidisse, qui a Cassio relicti, urbi illi praeerant; ceteros per Amanum in Ciliciam descendisse; quo ex numero se quoque esse dicebant; Cassium autem, cum suis omnibus copiis, nuntiatum esse quatridui iter Laodicea abfuisse, tum quum Dolabella eo tenderet. Quamobrem opinione celerius confido sceleratissimum latronem poenas daturum. Quarto nonas iunias, Pergae.

## XVI.

**Scr. Athenis a. d. VIII Kal. Iun. A. V. C. 709.**

*Ciceroni patri gratulatur de filio, quem optimis studiis deditum Athenis offenderat* 1. *Versiculos mittit in Antonium, quibus aliquod Ciceronis dictum incluserat* 2. *Petit ut Cicero sibi locum det in Dialogis quos scripturus esset* 3.

TREBONIVS CICERONI S.

S. V. B. E. Athenas veni a. d. XI kal. iun. atque ibi, quod maxime optabam, vidi filium tuum, deditum optimis studiis, summaque modestiae fama. Qua ex re quantam voluptatem ceperim, scire potes, etiam me tacente. Non enim nescis, quanti te faciam, et quam, pro nostro veterrimo verissimoque amore, omnibus tuis, etiam minimis commodis, non modo tanto bono, gaudeam. Noli putare, mi Cicero, me hoc auribus tuis dare: nihil adolescente tuo, atque adeo nostro (nihil enim mihi a te potest esse seiunctum), aut amabilius omnibus iis, qui Athenis sunt, est, aut studiosius earum artium, quas tu maxime amas, hoc est, optimarum. Itaque tibi, quod vere facere possum, libenter quoque gratulor, nec minus etiam nobis: quod eum, quem necesse erat diligere, qualiscumque esset, talem habemus, ut libenter quoque diligamus. Qui quum mihi in sermone iniecisset, se velle Asiam visere, non modo invitatus, sed etiam rogatus est a me, ut id potissimum nobis obtinentibus provinciam faceret. Cui nos et caritate et amore tuum officium praestaturos non debes dubitare. Illud quoque erit nobis curae, ut Cratippus una cum eo sit, ne putes, in Asia feriatum illum ab iis studiis, in quae

*Cratippus*) Qui Philosophiam peripateticam eximia cum laude Athenis docebat. Ep. 21, lib. XVI, et lib. I, et III de officiis. MAN.

tua cohortatione incitatur, futurum. Nam illum paratum, ut video, et ingressum pleno gradu, cohortari non intermittemus, quo in dies longius, discendo exercendoque se, procedat.

2. Vos quid ageretis in republica, quum has literas dabam, non sciebam. Audiebam quaedam turbulenta, quae scilicet cupio esse falsa, ut aliquando otiosa libertate fruamur: quod vel minime adhuc mihi contigit. Ego tamen nactus in navigatione nostra pusillum laxamenti, concinnavi tibi munusculum ex instituto meo; [1] et dictum, cum magno nostro honore a te dictum, conclusi, et tibi infra subscripsi. In quibus versiculis si tibi quibusdam verbis εὐθυῤῥημονέστερος [2] videbor, turpitudo personae eius in quam liberius invehimur, nos vindicabit. Ignosces etiam iracundiae nostrae, quae iusta est in eiusmodi et homines et cives. Deinde, qui magis hoc Lucilio licuerit assumere libertatis, quam nobis? quum, etiamsi odio pari fuerit in eos, quos laesit, tamen certe non magis dignos habuerit, in quos tanta libertate verborum incurreret. Tu, sicut mihi pollicitus es, adiunges me quam primum ad tuos sermones. Namque il-

(1) Nempe Trebonius iam antea libro peculiari Ciceronis dicta collegerat, lib. XV ad Fam. ep. 21.

*Cum magno honore*) Ergo non omnia Ciceronis dicta, sed ea tantum, quae Trebonii cum honore dixerat, in eo libro continebantur. *Dicere dicta*, usitatum apud Ciceronem. MAN.

*Conclusi*) Non simpliciter ipsa Ciceronis dicta posuerat; sed praefatus nonnulla in extremo dicta subiunxerat. Quod ep. 21, lib. XV Cicero declarat his verbis: *antequam ad me venatur, risus omnis pene consumitur.* ID.

*Infra subscripsi*) *Infra* abest Guelf. 1. At Gulielm. 2 habet *infra scripsi*. Vtrumque Ern. melius visum vulgato.

*Versiculis*) Non poëticis, verum oratione soluta. Nam utrique versus dicuntur. MAN.

(2) Huc pertinet ad quaedam in illo epigrammate obscenius dicta — Εὐθυῤῥημονέστερος) Rectiloquentior, hoc est, liberior in loquendo. AN.

*Personae eius*) M. Antonii.

*Odio pari*) Hanc lectionem codd. nonnullorum Ernestius praetulit alteri *par*.

*Ad tuos sermones*) Dialogos in quos includi volebat. MAN.

Iud non dubito, quin, si quid de interitu Caesaris scribas, non patiaris me minimam partem et rei, et amoris tui ferre. Vale, et matrem meosque tibi commendatos habe. D. VIII kalendas iunias, Athenis.

*Me minimam partem*) Non patieris extremo loco me collocari inter eos, qui Caesarem occiderunt, et qui a te diliguntur. Laudabis me neque minimum, neque vulgari cum iudicio benevolentiae tuae. MAN.

## XVII.

**Scr. Romae exeunte Octobri A. V. C. 708.**

*De Syriaco tumultu et urbano otio s. negotiorum cessatione* 1. *Librum de optimo genere dicendi Cornificio commendat* 2, *et suum ei studium confirmat* 3.

CICERO CORNIFICIO, COLLEGAE, S. D.

Grata mihi vehementer est memoria nostri tua, quam significasti literis: quam ut conserves, non quo de tua constantia dubitem, sed quia mos est ita rogandi, rogo. Ex Syria nobis tumultuosiora quaedam nuntiata sunt, [1] quae, quia tibi sunt propior, quam nobis, tua me causa magis movent, quam mea. Romae summum otium est; sed ita, ut malis salubre aliquod et honestum negotium: quod spero fore. Video id curae esse Caesari. Me scito, dum tu absis, quasi occasionem quandam et licentiam nactum, scribere audacius: et cetera quidem fortasse, quae etiam tu concederes, sed proxime scripsi de optimo genere dicendi, [2] in quo saepe suspicatus sum, te a iudicio

*Collegae*) In auguratu. MAN.
*Rogandi*) Ernestius malebat *rogare* vel *rogari*.
(1) Seditionem faciente Q. Caecilio Basso, qui postea se cum legione C. Cassio tradidit. Dio lib. XLVII, Str. lib. XVI, ad Att. XIV, 9. MAN.
*Quia tibi*) Praetori Africae. *An.*
(2) i. e. *Oratorem* ad M. Brutum, superiore anno scriptum.

nostro, sic scilicet, ut doctum hominem a non indocto, paullulum dissidere. Huic tu libro, maxime velim ex animo; si minus, gratiae causa suffragere. Dicam tuis, ut eum, si velint, describant, ad teque mittant. Puto enim, etiamsi rem minus probaris, tamen in ista solitudine, quidquid a me profectum sit, iucundum tibi fore. Quod mihi existimationem tuam dignitatemque commendas, facis tu quidem hominum more: sed velim sic existimes, me, quum amori, quem inter nos mutuum esse intelligam, plurimum tribuam; tum de summo ingenio, et de studiis tuis optimis, et de spe amplissimae dignitatis ita iudicare, ut neminem tibi anteponam, comparem paucos.

*Vt doctum hominem*) Scripsit et Cornificius de arte Rhetorica, ut auctor est Quintilianus lib. III. MAN.

*Probaris*) Sic Ern. Vulgo *probabis*.

*Hominum more*) Sic ex emendatione Valckenarii Opusc. p. 274 edidi. Vulgo *omnium more*.

## XVIII.

Scr. Romae mense Octobri A. V. C. 708.

*Infrequentiam literarum excusat: Cornificii prudentiam et gravitatem laudat; praesentem reipubl. statum accusat cum Caesaris excusatione.*

CICERO CORNIFICIO, COLLEGAE, S. D.

Quod extremum fuit in ea epistola, quam a te proxime accepi, ad id primum respondebo. Animum adverti enim, hoc vos magnos oratores facere nonnunquam. Epistolas requiris meas. Ego autem nunquam, quum mihi denuntiatum esset a tuis, ire aliquem, non dedi. Quod mihi videor ex tuis literis intelligere, te

*Facere*) In agendis causis: quum ad extrema primum respondeatis. M.

nihil commissurum esse temere, nec ante, quam scisses, quo iste, nescio qui, Caecilius Bassus erumperet, quidquam certi constituturum: id ego et speraram, prudentia tua fretus; et, ut confiderem, fecerunt tuae gratissimae mihi literae; idque ut facias quam saepissime, ut et quid tu agas, et quid agatur, scire possim, et etiam quid acturus sis, valde te rogo. Etsi periniquo patiebar animo, te a me digredi: tamen eo tempore me consolabar, quod et in summum otium te ire arbitrabar, et ab impendentibus magnis negotiis discedere. Vtrumque contra accidit. Istic enim bellum est exortum; hic pax consequuta: sed tamen eiusmodi pax, in qua, si adesses, multa te non delectarent: ea tamen, quae ne ipsum Caesarem quidem delectant. Bellorum enim civilium hi semper exitus sunt, ut non ea solum fiant, quae velit victor, sed etiam, ut iis mos gerendus sit, quibus adiutoribus sit parta victoria. Equidem sic iam obdurui, ut ludis Caesaris nostri [1] aequissimo animo viderem T. Plancum, [2] audirem Laberii et Publii poëmata. Nihil mihi tam deesse scito, quam quicum haec familiariter docteque rideam. Is tu eris, si quam primum veneris. Quod ut facias, non mea solum, sed etiam tua interesse arbitror.

*Caecilius*) Totam historiam vide apud Dionem lib. XLVII. Id.

*Delectant*) Sic Ern. e Ms. suo Guelf. 1, 2 edd. pr. Vulgo *delectent.*

(1) Quos ille dederat victor ex Hispania reversus. Sueton. Caes.

(2) T. Plancum Bursam Ciceronis inimicum, lege de vi olim damnatum, a Caesare restitutum.

*Laberii et Publii poëmata*) Mimos. Vide Macrobium lib. II Sat. Man. Vide et Vossium de Poët. Lat. cap. 1 et 2. *An.*

## XIX.

Scr. Romae mense Februario A. V. C. 709.

*Gratulatur Cornificio provinciam Syriam a Caesare tributam.*

M. T. CICERO CORNIFICIO S. D.

Libentissime legi tuas literas: in quibus iucundissimum mihi fuit, quod cognovi meas tibi redditas esse. Non enim dubitabam, quin eas lubenter lecturus esses. Verebar, ut redderentur. Bellum, quod est in Syria, Syriamque provinciam tibi tributam esse a Caesare, ex tuis literis cognovi. Eam rem tibi volo bene et feliciter evenire. Quod ita fore confido, fretus et industria et prudentia tua. Sed de Parthici belli suspicione quod scribis, sane me commovit. Quantum copiarum haberes, quum ipse coniectura consequi poteram, tum ex tuis literis cognovi. Itaque opto, ne se illa gens moveat hoc tempore, dum ad te legiones eae perducantur, quas audio duci. Quod si pares copias ad confligendum non habebis, non te fugiet uti consilio M. Bibuli, qui se oppido munitissimo et copiosissimo tamdiu tenuit, quamdiu in provincia Parthi fuerunt. Sed haec melius ex re et ex tempore constitues. Mihi quidem usque curae erit, quid agas, dum, quid egeris, sciero. Literas ad te nunquam habui cui darem, quin dederim. A te, ut idem facias, peto: in primisque, ut ita ad tuos scribas, ut me tuum sciant esse.

*Bellum, quod est in Syria*) A Caecilio Basso commotum. Corr.

*Eam rem*) Vulg. *eandem rem*, parum apte. Correxi *eam rem*. Ernest. malebat: *eam quidem rem*.

*Tamdiu tenuit*) Antiochiae. Vide ad Atticum lib. VI, ep. 8 extrema. An.

## XX.

Scr. anno incerto. [1]

*Iocatur quod Sinuessanae villae hospitio uti noluerit, et ut se scripto aliquo lacessat, petit.*

CICERO CORNIFICIO.

Gratae mihi tuae literae, nisi quod Sinuessanum diversoriolum contempsisti. Quam quidem contumeliam villa pusilla iniquo animo feret, nisi in Cumano et Pompeiano reddideris πάντα περὶ πάντων. [2] Sic igitur facies, meque amabis, et scripto aliquo lacesses. Ego enim respondere facilius possum, quam provocare. Quod si, ut es, cessabis, lacessam: ne tua ignavia etiam mihi inertiam afferat. Plura otiosius. Haec, quum essem in senatu, exaravi.

(1) Corradus hanc epistolam scriptam esse putat A. V. C. 708, quo Cornificius in Africam provinciam profectus est. At si hoc esset, non erat ab eo postulandum, ut in illis Ciceronis villis commoraretur. Alienum quoque fuisset a Cornificio mox provincialibus negotiis occupato scriptum aliquod exspectare.

(2) Omnia de omnibus. *An.*

*Vt es*) Quae tua consuetudo est. Man.

*Ne tua ignavia etiam mihi inertiam afferat*) Scientiam auget exercitatio, negligentia minuit. Non agendo enim efficitur, ut male agere discamus. Quapropter ignavia parit inertiam, id est agendi inscientiam. Id.

*Plura otiosius*) Alii *otiosus.*

## XXI.

Scr. mense incerto A. V. C. 709.

*Anicium senatorem, eiusque negotia et dignitatem commendat.*

M. T. CICERO CORNIFICIO S. D.

Caius Anicius, familiaris meus, vir omnibus rebus ornatus, negotiorum suorum causa legatus est in

Africam legatione libera. Eum velim rebus omnibus adiuves, operamque des, ut quam commodissime sua negotia conficiat. In primisque, quod ei carissimum est, dignitatem eius tibi commendo: idque a te peto, quod ipse in provincia facere sum solitus non rogatus, ut omnibus senatoribus lictores darem: quod idem acceperam et cognoveram a summis viris factitatum. Hoc igitur, mi Cornifici, facies; ceterisque rebus omnibus eius dignitati reique, si me amas, consules, id erit mihi gratissimum. Da operam, ut valeas.

*Legatione libera*) Senatoribus ad sua negotia proficiscentibus concedi solita. Ep. 1, lib. XI, et ad Atticum 18, lib. II. MAN.

*Quod idem acceperam*) Duas rationes affert, quibus impulsus senatoribus qui in suam provinciam venerant, etiam non rogantibus dederit lictores: et quod ipse quum senator esset, et in aliorum provincias se contulisset, acceperit lictores cum fascibus a praefectis; et quod hoc summi viri facere sint soliti. Mentellianus liber legit, *quod id acceperam et cognoveram a summis viris factitatum*. Quod et ipsum pervulgatae lectioni praeferendum. GRAEV.

## XXII.

Scr. Romae exeunte Decembri A. V. C. 709.

*Narrat se cum Antonio contra arma verbis pugnare, et ne Cornificius provinciam sine senatusconsulto tradat, hortatur.*

M. T. CICERO CORNIFICIO S. P. D.

Nos hic cum homine gladiatore, omnium nequissimo, collega nostro, Antonio, bellum gerimus: sed non pari conditione, contra arma verbis. At etiam de te concionatur: nec impune. Nam sentiet, quos lacessierit. Ego autem acta ad te omnia arbitror perscribi ab aliis: a me futura debes cognoscere: quorum quidem non est difficilis coniectura. Oppressa omnia sunt: nec

*Collega nostro*) Male in codd. nonnullis *vestro*.

habent ducem boni; nostrique τυραννοκτόνοι longe gentium absunt. Pansa et sentit bene, et loquitur fortiter: Hirtius noster tardius convalescit. Quid futurum sit, plane nescio. Spes tamen una est, aliquando populum romanum maiorum similem fore. Ego certe reipublicae non deero: et, quidquid acciderit, a quo mea culpa absit, animo forti feram. Illud profecto, quoad potero: tuam famam et dignitatem tuebor. A. d. XIII kalendas ianuar. senatus frequens mihi est assensus, quum de ceteris rebus magnis et necessariis, tum de provinciis, ab iis, qui obtinerent, retinendis, neque cuiquam tradendis, nisi qui ex senatusconsulto successisset. Hoc ego quum reipublicae causa censui, tum, mehercule, inprimis retinendae dignitatis tuae. Quamobrem te amoris nostri causa rogo, reipublicae causa hortor, ut ne cui quidquam iuris in tua provincia esse patiare; atque ut omnia referas ad dignitatem; qua nihil potest esse praestantius. Vere tecum agam, ut necessitudo nostra postulat. In Sempronio, si meis literis obtemperasses, maximam ab omnibus laudem adeptus esses. Sed illud et praeteriit, et levius est. Haec magna res est: fac ut provinciam retineas in potestate reipublicae. Plura scripsissem, nisi tui festinarent. Itaque Cherippo nostro me velim excuses.

Τυραννοκτόνοι) Tyrannicidae. *An.*
*Similem*) In iucunda libertate. M.
*Censui*) Vide Philipp. III.
*Retinendae dignitatis*) Ne C. Calvisius in Africam iret, ei traditam ab Antonio, sine senatusconsulto.
*Excuses*) Quod ei non rescripsi. MAN.

## XXIII.

Scr. Romae medio Octobri A. V. C. 709.

*Respondet ad ea, quae Stratorius nuntiaverat de Africa provincia; deinde reipublicae formam describit, et philosophiam laudat.*

M. T. CICERO CORNIFICIO S. D.

Omnem conditionem imperii tui, statumque provinciae mihi demonstravit Stratorius. O multa intolerabilia locis omnibus! Sed quo tua maior dignitas, eo, quae tibi acciderunt, minus ferenda. Neque enim, quae tu propter magnitudinem et animi et ingenii moderate fers, a te non ulciscenda sunt, etiamsi non sunt dolenda. Sed haec posterius. Rerum urbanarum acta tibi mitti certo scio. Quod ni ita putarem, ipse perscriberem, in primisque Caesaris Octaviani conatum: [1] de quo multitudini fictum ab Antonio crimen videtur, ut in pecuniam adolescentis impetum faceret. Prudentes autem et boni viri, et credunt factum, et probant. Quid quaeris? magna spes est in eo. Nihil est, quod non existimetur laudis et gloriae causa facturus. Antonius autem, noster familiaris, tanto se odio esse intelligit, ut, quum interfectores

*Stratorius*) Manutius coni. legendum *Statorius*, ex Festo in *Lacus Lucrinus*. Benedictus e Mss. recepit *Tratorius*.

*Acciderunt*) Dio, lib. XLVIII, prodidit, T. Sextium, Numidiae rectorem, impetu in Africam facto, Adrumetum cepisse, et aliquanto post Cornificium proelio victum occidisse. MAN.

(1) Intelligitur, quod Octavianus hortantibus nonnullis percussores Antonio subornaverat. Sueton. Aug. c. 10.

*Crimen videtur*) Dicebat Antonius comprehendisse se domi suae quos ad se occidendum Octavianus misisset. MAN.

*Credunt factum*) Vere missos ab Octaviano credunt, qui Antonium domi suae interficerent. Quod Suetonius quoque confirmat in Augusto. ID.

suos domi comprenderit, rem proferre non audeat. A. d. VII idus octobr. Brundisium erat profectus obviam legionibus Macedonicis IV, quas sibi conciliare pecunia cogitabat, easque ad Vrbem adducere, et in cervicibus nostris collocare. Habes formam reipublicae, si in castris potest esse respublica: in qua tuam vicem saepe doleo, quod nullam partem, per aetatem, sanae et salvae reipublicae gustare potuisti. Atque antehac quidem sperare saltem licebat: nunc etiam id ereptum est. Quae enim est spes, quum in concione dicere ausus sit Antonius, Canutium apud eos sibi locum quaerere. quibus, se salvo, locus in civitate esse non posset? Equidem et haec, et omnia, quae homini accidere possunt, sic fero, ut philosophiae magnam habeam gratiam, quae me non modo ab sollicitudine abducit, sed etiam contra omnes fortunae impetus armat: tibique idem censeo faciundum, nec, a quo culpa absit, quidquam in malis numerandum. Sed haec tu melius. Stratorium nostrum quum semper probassem, tum maxime in tuis rebus summam eius fidem, diligentiam prudentiamque cognovi. Da operam, ut valeas, hoc mihi gratius facere nihil potes.

*Legionibus Macedonicis IV*) Legionibus ex Macedonia profectis, ubi eas Caesar collocarat, ducturus in Parthos, quibus inferre bellum cogitabat; Martia scilicet, Quarta, secunda, Trigesima quinta, quarum duae, Martia et Quarta, Antonium sequi noluerunt, seque Octaviano tradiderunt, ad Fam. XI, 7, Philipp. III, c. 3. Vellei lib. II. Dio Cass. lib. XLV: reliquae vero duae, i. e secunda et trigesima quinta, pro eo contra Pansam proelio Mutinensi pugnaverunt, ut est ep. 30. MAN.

*Canutium*) Tribunum plebis. *Apud eos*, id est, Ciceronem et similes patriae defensores. CELL.

## XXIV.

Scr. Romae ineunte Ianuario A. V. C. 710.

*Vt omni cura in rempublicam incumbat, hortatur* 1. *De legatis scribit ad Antonium missis* 2. *Pinarium commendat* 3.

M. T. CICERO CORNIFICIO S. P. D.

Ego nullum locum praetermitto (nec enim debeo) non modo laudandi tui, sed ne ornandi quidem. Sed mea studia erga te et officia malo tibi ex tuorum literis, quam ex meis, esse nota. Te tamen hortor, ut omni cura in rempublicam incumbas. Hoc est animi, hoc est ingenii tui, hoc eius spei, quam habere debes, amplificandae dignitatis tuae.

2. Sed hac de re alias ad te pluribus. Quum enim haec scribebam, in exspectatione erant omnia. Nondum legati redierant, quos senatus non ad pacem deprecandam, sed ad denuntiandum bellum miserat, nisi legatorum nuntio paruisset. Ego tamen, ut primum occasio data est, meo pristino more rempublicam defendi, me principem senatui, populoque romano professus sum, nec postea quam suscepi causam libertatis, minimum tempus amisi tuendae salutis libertatisque communis. Sed haec quoque te ex aliis malo.

3. T. Pinarium, familiarissimum meum, tanto tibi studio commendo, ut maiore non possim. Cui quum propter omnes virtutes, tum etiam propter studia communia, sum amicissimus. Is procurat rationes negotiaque Dionysii nostri; quem et tu multum amas,

*Legati redierant*) Missi, quamquam repugnante Cicerone, ad Antonium. cf. Philipp. V.

*Defendendi*) Sic corrigendum esse recte censuit Ernestius. Vulgo *defendi*.

*Dionysii nostri*) Opinor esse, qui nominatur epist. 15 lib. 4 ad Att. M.

et ego omnium plurimum. Ea tibi ego non debeo commendare, sed commendo tamen. Facies igitur, ut ex Pinarii, gratissimi hominis, literis, tuum et erga illum et erga Dionysium studium perspiciamus.

## XXV.

Scr. Romae exeunte Aprili A. V. C. 710.

*Ex literis Cornificii SC. factum esse significat* 1. *Vt in rempublicam incumbat*, *hortatur* 2. *Lucceio se nulla in re defuturum pollicetur* 3.

M. T. CICERO CORNIFICIO S. P. D.

Liberalibus literas accepi tuas, quas mihi Cornificius altero vicesimo die, ut dicebat, reddidit. Eo die non fuit senatus, neque postero. Quinquatribus frequenti senatu causam tuam egi, non invita Minerva. Etenim eo ipso die senatus decrevit, ut Minerva nostra, custos urbis, quam turbo deiecerat, restitueretur. Pansa tuas literas recitavit. Magna senatus approbatio consequuta est cum summo odio et offensione [1] Minotauri, id est, Calvisii et Tauri. [2] Factum

*Liberalibus*) XVI Kal. Aprilis, qui dies Baccho dicatus erat. Man.

*Altero vicesimo die*) Die vicesimo secundo. Nam *alter*, secundum obtinet locum. Ab.

*Quinquatribus*) XIV Kal. Aprilis Minervae festus dies. Ovid. Fast 3, 809: *Vna dies media est, et fiunt sacra Minervae*, *Nominaque a iunctis quinque diebus habent*. Id.

*Non invita Minerva*) Feliciter. Iocatur autem in nomine *Minervae* cui festum illud sacrum erat. Id.

*Minerva nostra*) Nullus est (ut existimo) qui nesciat, Ciceronem, antequam Roma exiret, expulsus a Clodio, simulacrum Minervae, quod domi suae longo tempore religiosissime coluerat, in Capitolium detulisse, ibique dedicasse, quum in basi inscripsisset *Minervae custodi urbis*. Vide Dion. lib. XLV. Vict.

(1) Sic correxi; vulg. *cum summo gaudio et offensione.*

*Offensione*) Quod valde doluit Calvisio, qui tuam provinciam sibi desponderat, et eius individuo sodali Statilio Tauro. Sed priusquam eos nominet, iunctim ambos vocat Minotaurum, id est portentum, quod Pasiphae Minois uxor edidisse ferebatur, et confecisse in labyrintho Theseus,

de te senatusconsultum honorificum. Postulabatur autem, ut etiam illi notarentur: sed Pansa clementior. Ego, mi Cornifici, quo die primum in spem libertatis ingressus sum, et cunctantibus ceteris a. d. XIII kal. ian. fundamenta ieci reipublicae, eo ipso die providi multum, atque habui rationem dignitatis tuae. Mihi enim est assensus senatus de obtinendis provinciis. Nec vero postea destiti labefactare eum, qui summa cum tua iniuria, contumeliaque reipublicae provinciam absens obtinebat. Itaque crebras, vel potius quotidianas compellationes meas non tulit, seque in Vrbem recepit invitus: neque solum spe, sed certa re iam et possessione deturbatus est meo iustissimo honestissimoque convicio. Te tuam dignitatem summa tua virtute tenuisse, provinciaeque honoribus amplissimis affectum, vehementer gaudeo.

3. Quod [1] te mihi de Sempronio [2] purgas, accipio excusationem. Fuit enim illud quoddam caecum tempus servitutis. Ego tuorum consiliorum auctor, dignitatisque fautor, iratus temporibus, in Graeciam,

significans, hos duos non minus malum et portentum esse in rep. quam Minotaurus in Creta insula. I. F. Gr.

(2) Verba *id est Calvisii et Tauri* Man. delenda putabat, ut a glossatore adiecta. Audirem, si constaret iam antea in literis ad Cornificium *Calvisium et Taurum* Minotauri nomine designatos fuisse.

*Obtinendis provinciis*) Ab iisdem, qui obtinerent. Supra epist. 22. M.

*Labefactare eum*) Calvisium.

*Absens obtinebat*) Per legatos, quum ipse ad urbem esset cum imperio; revertit autem in urbem reposito imperio; cf. ep. 30 h. l. Man.

*Honestissimoque convicio*) Ad Att. I, 14: *Cato advolat, convicium Pisoni consuli mirificum facit, si id est convicium, vox plena gravitatis.* I. F. Gron.

(1) Hic videtur aliud esse epistolae initium exeunte mense Februario scriptae.

(2) Hoc refertur ad id quod Cicero scripserat lib. XII, ep. 22 extr.

*Rapiebar*) Post Caesaris necem, vexata ab Antonio consule rep. Ep. I, lib. 10, Phil. 1, Off. libro primo. *Rapiebar*, summam voluntatem discedendi ex Italia demonstrat. Discessit autem ea mente, ut adesset Kal. Ian. quo die novi consules, Hirtius et Pansa, senatum habituri erant. Max.

desperata libertate, rapiebar: quum me Etesiae, quasi boni cives, relinquentem rempublicam prosequi noluerunt, austerque adversus maximo flatu me ad tribules tuos Rhegium retulit: atque inde ventis, remis in patriam omni festinatione properavi, postridieque in summa reliquorum servitute liber unus fui. Sic sum in Antonium invectus, ut ille non ferret, omnemque suum vinolentum furorem in me unum effunderet, meque tum elicere vellet ad caedis causam, tum tentare insidiis: quem ego ructantem et nauseantem conieci in Caesaris Octaviani plagas. Puer enim egregius praesidium sibi primum et nobis, deinde summae reipublicae comparavit: qui nisi fuisset, Antonii reditus a Brundisio pestis patriae fuisset. Quae deinceps acta sint, scire te arbitror. Sed redeamus ad illud, unde divertimus. Accipio excusationem tuam de Sempronio. Neque enim statuti quid in tanta perturbatione habere potuisti. *Nunc hic dies aliam vitam defert, alios mores postulat*, ut ait Terentius. [1] Quamobrem, mi Quinte, conscende nobiscum, et quidem ad puppim. Vna navis est iam bonorum omnium: quam quidem nos damus operam, ut rectam teneamus: utinam prospero cursu! Sed quicumque venti erunt, ars nostra certe non aberit. Quid enim praestare aliud virtus potest? Tu fac magno animo sis et excelso, cogitesque, omnem dignitatem tuam cum republica coniunctam esse debere.

*Etesiae*) Venti euntibus in Graeciam secundi, in Italiam adversi. Vide ep. 15, lib. II. ID.

*Tribules tuos*) Municipia, quae civitate donata fuerant, suffragiorum causa, certae tribui singula adscribebantur. De Rhegio, supra, 7, 19. CELL.

*Elicere vellet ad caedis causam*) Nam, a. d. 13 Kal. Oct. Ciceronem Antonius adesse iussit in senatu, ut ab eo caedis initium faceret. Quod Cicero suspicatus, in senatum non ivit. Hoc dilucide narratur Phil. V, et epist. 2, h. l. MAN.

(1) Andr. I, 2, 18. Sed ibi legitur *affert*, non *defert*.

3. P. Lucceium [1] mihi meum commendas: quem, quibuscumque rebus potero, diligenter tuebor. Hirtium quidem et Pansam, collegas nostros, homines in consulatu reipublicae salutares, alieno sane tempore amisimus, republica Antoniano quidem latrocinio liberata, sed nondum omnino explicata: quam nos, si licebit, more nostro tuebimur, quamquam admodum sumus iam defatigati. Sed nulla lassitudo impedire officium et fidem debet. Verum haec hactenus. Ab aliis te de me, quam a me ipso, malo cognoscere. De te audiebamus ea, quae maxime vellemus. De Cn. Minucio, quem tu quibusdam literis ad caelum laudibus extulisti, rumores duriores erant. Id quale sit, omninoque, quid istic agatur, facias me velim certiorem.

(1) Hic quoque novae epistolae initium esse idoneis argumentis demonstravit, post Manutium, Benedictus. — *Collegas nostros*) In augurata.

## XXVI.

Scr. mense incerto A. V. C. 709.

*Heredes Q. Turii de bonis in Africa relictis, commendat.*

CICERO CORNIFICIO S. D.

Q. Turius, qui in Africa negotiatus est, vir bonus et honestus, heredes fecit similes sui, Cn. Saturninum, Sex. Aufidium, C. Anneium, Q. Considium Gallum, L. Servilium Postumum, C. Rubellium. Ex eorum oratione intellexi, gratiarum actione eos magis egere, quam commendatione. Tanta enim liberalitate se tua usos praedicabant, ut iis plus a te tributum intelligerem, quam ego te auderem rogare. Audebo tamen. Scio enim, quantum ponderis mea com-

*Ex eorum*) Cod. Dresd. 3, ex *quorum*.

mendatio sit habitura. Quare a te peto, ut ad eam liberalitatem, qua sine meis literis usus es, quam maximus his literis cumulus accedat. Caput autem est meae commendationis, ne patiare, Erotem Turium, Q. Turii libertum, ut adhuc fecit, hereditatem Turianam avertere, ceterisque omnibus rebus habeas eos commendatissimos. Magnam ex eorum splendore et observantia capies voluptatem. Quod ut velis, te vehementer etiam atque etiam rogo.

## XXVII.

Scr. mense incerto A. V. C. 709.

*Aufidii, equitis romani, Africana negotia commendat.*

M. T. CICERO Q. CORNIFICIO S. P. D.

Sex. Aufidius et observantia, qua me colit, accedit ad proximos; et splendore equitis romani nemini cedit. Est autem ita temperatis moderatisque moribus, ut summa severitas summa cum humanitate iungatur. Cuius tibi negotia, quae sunt in Africa, ita commendo, ut maiore studio, magisve ex animo, commendare non possim. Pergratum mihi feceris, si dederis operam, ut is intelligat, meas apud te literas maximum pondus habuisse. Hoc te vehementer, mi Cornifici, rogo.

*Equitis romani*) Ita quinque codd. Dresdd. Torg. Asc. 1. Stewech. Vulgo *equiti romano*.

## XXVIII.

Scr. Romae mense Aprili A. V. C. 710.

*Quod Cornificius in eos, qui Lilybaeo minati fuerant, non animadverterat, leviter reprehendit; contra laudat eius in rempublicam studium; addit de pecunia et republica.*

M. T. CICERO Q. CORNIFICIO S. P. D.

Assentior tibi, eos, quos scribis Lilybaeo [1] minari, istic poenas dare debuisse: sed metuisti, ut ais, ne nimis liber in ulciscendo viderere. Metuisti igitur, ne gravis civis, ne nimis fortis, ne nimis te dignus viderere. Quod societatem reipublicae conservandae tibi mecum a patre acceptam renovas, gratum est: quae societas inter nos semper, mi Cornifici, manebit. Gratum etiam illud, quod mihi tuo nomine gratias agendas non putas. Nec enim id inter nos facere debemus. Senatus saepius pro dignitate tua appellaretur, si, absentibus consulibus, unquam, nisi ad rem novam, cogeretur. Itaque nec de HS xx, nec de HS ɪↃcc, quidquam agi nunc per senatum potest. Tibi autem ex senatusconsulto imperandum, mutuumque sumendum censeo. In republica quid agatur, credo te ex eorum literis cognoscere, qui ad te acta debent perscribere. Ego sum spe bona; consilio, cura, labore non desum; omnibus inimicis reipublicae esse me acerrimum hostem, prae me fero. Res neque

(1) *Lilybaeo*) Tria Siciliae promontoria, Pelorus in Italiam spectans, Pachyoum in Graeciam, Lilybaeum in Africam. Man.

*A patre*) Q. Cornificius pater, Ciceronis in consulatu competitor fuit. Asc. in Toga candida. *An.*

*Appellaretur*) Sic ed. Med. Graev., Ern. Alii *appellaret* minus bene, etsi nuper id revocavit Benedictus.

*Absentibus consulibus*) Mutinam profectis ad D. Brutum obsidione liberandum. Man.

*Tibi autem ex senatusconsulto imperandum*) Quoniam tibi S. C. imperium est datum, potes mutuam sumere pecuniam, nempe ut milites alere possis. Id.

nunc difficili loco mihi videtur esse; et fuisset facillimo, si culpa a quibusdam afuisset.

*Si culpa a quibusdam afuisset*) Si haec epistola scripta est ante proelium Mutinense, notat eos, qui Antonii causam in senatu defendebant, ut Calenum, et alios: si post, Lepidum, et eos qui Octavianum, caesis Hirtio et Pansa, in spem consulatus impulerant. ID.

## XXIX.

Scr. Romae mense Aprili aut Maio A. V. C. 710.

*Lamiae negotia commendat: eum suspectum Cornificio excusat.*

M. T. CICERO Q. CORNIFICIO S. P. D.

Non modo tibi, cui omnia nostra notissima sunt, sed neminem in populo romano arbitror esse, cui sit ignota ea familiaritas, quae mihi cum L. Lamia est. Etenim magno theatro spectata est tum, quum est ab A. Gabinio consule relegatus, quod libere et fortiter salutem meam defendisset. Nec ex eo amor inter nos natus est; sed quod erat vetus et magnus, propterea nullum periculum pro me adire dubitavit. Ad haec officia, vel merita potius, iucundissima consuetudo accedit, ut nullo prorsus plus homine delecter. Non puto te iam exspectare, quibus eum tibi verbis commendem. Causas enim tanti amoris intelligis: quae verba desideret, iis me omnibus usum putato. Tantum velim existimes, si negotia Lamiae, procuratores, libertos, familiam, quibuscumque rebus opus erit,

*Relegatus*) Cf. lib. XII, ep. 16.
*Commendem*) Graev. e Ms. *commendarem*; Benedictus e codd. Dresd. 1, 2, 3, 4, Torg. Lips. Pal. 1, 6, *aliis commendarim*. Vera lectio est quam Ern. ex edd. pr. revocavit, *commendem*. Nam praesens tempus requiritur.
*Causas*) In compluribus Mss. est *causam*, quod recepit Benedictus.
*Familiam*) Servos. MAN.

defenderis, gratius mihi futurum, quam si ea tua liberalitas pertinuisset ad rem familiarem meam. Nec dubito, quin sine mea commendatione, quod tuum est iudicium de hominibus, ipsius Lamiae causa studiose omnia facturus sis: quamquam erat nobis dictum, te existimare, alicui senatusconsulto, quod contra dignitatem tuam fieret, scribendo Lamiam affuisse; qui omnino consulibus illis nunquam fuit ad scribendum: deinde omnia tum falsa senatusconsulta deferebantur. Nisi forte etiam illi Semproniano senatusconsulto me censes affuisse; qui ne Romae quidem tum fui, deque eo ad te scripsi, re recenti. Sed haec hactenus. Te, mi Cornifici, etiam atque etiam rogo, ut omnia Lamiae negotia, mea putes esse, curesque, ut intelligat, hanc commendationem maximo sibi usui fuisse. Hoc mihi gratius facere nihil potes. Cura, ut valeas.

*Semproniano senatusconsulto*) Sempronii causa facto. cf. ep. 25.

## XXX.

Scr. Romae mense Maio A. V. C. 710.

*Silentium literarum, praeter litigantium commendationes, excusat: amorem suum Cornificio testificatur; et de angustiis pecuniae publicae, aliisque rebus breviter scribit.*

M. T. CICERO CORNIFICIO S. P. D.

Itane, praeter litigatores, nemo ad te meas literas? Multae istae quidem. Tu enim perfecisti, ut nemo sine literis meis tibi se commendatum putaret. Sed quis unquam tuorum mihi dixit esse, cui darem, quin dederim? aut quid mihi iucundius, quam, quum coram tecum loqui non possim, aut scribere ad te, aut

tuas legere literas? Illud magis mihi solet esse molestum, tantis me impediri occupationibus, ut ad te scribendi meo arbitratu facultas nulla detur. Non enim te epistolis, sed voluminibus lacesserem; quibus quidem me a te provocari oportebat. Quamvis enim occupatus sis, otii tamen plus habes. Aut, si ne tu quidem vacas, noli impudens esse, nec mihi molestiam exhibere, et a me literas crebriores, quum tu mihi raro mittas, flagitare. Nam quum antea distinebar maximis occupationibus, propterea quod omnibus curis rempublicam mihi tuendam putabam; tum hoc tempore multo distineor vehementius. Vt enim gravius aegrotant ii, qui, quum levati morbo viderentur, in eum de integro inciderunt: sic vehementius nos laboramus, qui, profligato bello, ac paene sublato, renovatum bellum gerere conamur. Sed haec hactenus. Tu tibi, mi Cornifici, fac ut persuadeas, non esse me tam imbecillo animo, ne dicam inhumano, ut a te vinci possim aut officiis, aut amore. Non dubitabam equidem: verumtamen multo mihi notiorem amorem tuum effecit Cherippus. O hominem, semper illum quidem mihi aptum, nunc vero etiam suavem! Vultus mehercule tuos mihi expressit omnes: non solum animum ac verba pertulit. Itaque noli vereri, ne tibi succensuerim, quod eodem exemplo ad me, quo ad ceteros. Requisivi equidem proprias ad me unum literas; sed neque vehementer, et amanter. De sumptu, quem te in rem militarem facere et fecisse dicis, nihil sane possum tibi opitulari, propterea quod et orbus senatus, consulibus amissis, et incredibiles angustiae pecuniae publicae; quae conqui-

*Viderentur*) Recte hoc Ernestius substituit vulgato *videntur*.

*Renovatum bellum*) Lepidi scelere, qui Antonium recepit. MAN.

ritur undique, ut optime meritis militibus promissa solvantur; quod quidem fieri sine tributo posse non arbitror. De Attio Dionysio nihil puto esse: quoniam mihi nihil dixit Stratorius. De P. Lucceio nihil tibi concedo, quo studiosior eius sis, quam ego sum; est enim nobis necessarius. Sed a magistris quum contenderem de proferendo die, probaverunt mihi, sese, quo minus id facerent, et compromisso et iureiurando impediri. Quare veniendum arbitror Lucceio: quamquam, si meis literis obtemperavit, quum tu haec leges, illum Romae esse oportebit. Ceteris de rebus, maximeque de pecunia, quum Pansae mortem ignorares, scripsisti, quae per nos ab eo consequi te posse arbitrarere. Quae te non fefellissent, si viveret. Nam te diligebat. Post mortem autem eius quid fieri posset, non videbamus. De Venuleio, Latino, Horatio, [1] valde laudo. Illud non nimium probo, quod scribis, quo illi animo aequiore ferrent, te tuis etiam legatis lictores ademisse. Honore enim digni cum ignominia dignis non erant comparandi; eosque ex senatusconsulto, si non decedunt, cogendos, ut decedant, existimo. Haec fere ad eas literas, quas eodem exemplo binas accepi. De reliquo, velim tibi persuadeas, non esse mihi meam dignitatem tua cariorem.

*Sine tributo*) Quod impositum populo non erat post devictam ab Aemilio Paulo Macedoniam. Libro secundo Off. MAN.

*Stratorius*) *Tratorius* scripsit Benedictus ut est in Mss.

*Magistris*) Quum bona alicuius in auctione venirent, ut inde aut heredes aut creditores caperent partes, de eorum sententia legebatur, qui praeesset illi auctioni. Is dicebatur *magister*. GRAEV.

(1) Legatis C. Calvisii, per quos Africam absens obtinebat, quibus Cornificius lictores ademerat.

*Laudo*) Quod lictores illis ademeris. MAN.

# INDEX LIBRORVM

## QVI HOC EPISTOLARVM VOLVMINE

CONTINENTVR.



*Reliqui libri cum epistolis ad Atticum connectentur.*

NONI VOLVMINIS FINIS.